

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'ÂN'DA İNSANIN MUTLULUĞU

Ahmet AKBAŞ

Diyarbakır 2015

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'ÂN'DA İNSANIN MUTLULUĞU

Ahmet AKBAŞ

Danışman

Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Diyarbakır 2015

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“Kur’ân’da İnsanın Mutluluğu”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Projemin sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Projemin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

...../...../2015

Ahmet AKBAŞ

KABUL VE ONAY

Ahmet AKBAŞ tarafından hazırlanan “**Kur’ân’da İnsanın Mutluluğu**” adındaki çalışma, 20/03/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

[İ m z a :]

Prof. Dr. Nurettin TURGAY (Başkan) (Danışman)

[İ m z a :]

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

[İ m z a :]

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

[İ m z a :]

Yrd. Doç. Dr. Hacı ÖNEN

[İ m z a :]

Yrd. Doç. Dr. M. Yusuf YAGIR

Enstitü Müdürü

..../..../2015

ÖNSÖZ

Dünya, saadet sanılan şeylerin bir seraba dönüştüğü ve peşinde koşanları onulmaz felaketlere sürüklediği zamanlara çokça şahit olmuş ve olmaktadır. Vahyin aydınlık ufkuna yabancı, mutluluğu ise mahdut olan aklın sınırları dâhilinde arayan ve süflî arzuların peşinde yaşayarak o ulvî huzur duygusuna erebileceği vehmiyle ömür sermayesini eriten nice insanı görmüş ve görmektedir. Bizzat insana hitap eden bir kelam olan Kur'ân ise, “ruhları dirilten”, “en doğru olan yaşam tarzına çağırın”, “karanlıklar içindeki hayatları ile aydınlatan”, “şifa ve rahmet menbaı olan” bir kitap olarak kendisini nitelemekte ve böylece mutluluk yolunda insana kılavuzluk yapma iddiasında olduğuna işaret etmektedir. İnsanlık tarihinden alarak muhataplarının gözleri önüne serdiği her kesitte, ele alıp değerlendirdiği her vakıada, kullandığı her kavramda, bütün emir, yasak ve tavsiyelerinde, adeta derinlerden süzülen bir “alt akıntı” kabilinden, asıl hedefinin, insanın şu kısacık ömründeki huzur ve mutluluğunun yanı sıra, ebedî hüsrandan kurtuluşu olduğu hissini vermektedir.

İnsanlığın sahip olduğu, vahye dayalı kutsal kitap mirası içerisinde, en sonuncusu ve en yenisi olmasının yanında, diğer kutsal kitaplara nazaran çok daha kuşatıcı, kapsamlı, aklî ve insan hayatının hemen hemen her alanıyla ilgili bir kitap olan Kur'ân'ın, insanın mutluluğuna dair ifadeleri ve bu ifadeler aracılığıyla ortaya koyduğu temel kaideler, bu çalışmanın mihrini teşkil etmektedir. Bir giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmanın giriş kısmında, araştırmaya dair genel bilgiler ve mutluluğun tarifine dair bazı görüşler verilmektedir. Birinci bölümde ise öncelikle Kur'ân'ın mutlulukla ilgili asli kavramları ve bu kavramların kullanıldığı ayetler birer birer tahlil edilerek mutluluğa işaret eden yönleri vurgulanmakta; akabinde ise

bazı yönleri itibariyle insanın mutluluğuyla ilgili olan tali kavramlar üzerinde durulmakta, son olarak ise mutlulukla ilgili bazı dolaylı ifadeler ele alınmaktadır.

İkinci bölümde, Kur'ân'a göre insanın dünyevi mutluluğu konusu incelenmekte, Kur'ân perspektifinden dünya hayatının anlamı, insanın mahiyeti ve dünyadaki konumuna dair bilgilerin ardından insanın dünyevi mutluluğunu etkileyen temel faktörlerin neler olduğu hususunda Kur'ân'ın verileri tespit ve tahlil edilmektedir. Üçüncü bölüm ise insanın uhrevi mutluluğuyla ilgili olup burada cennet hayatında öne çıkan mutluluk motifleri üzerinde durulmakta, cennetle ilgili tasvirlerin, insanın mutluluğuyla bağlantılı olan yönleri incelenmektedir.

Mutluluk gibi gayet soyut ve tarifinde dahi ittifak sağlanamamış olan, ancak her insanın hayattaki en temel gayesi ve ölüm ötesi hayata inananların da nihai arzusu olan bir duygu hakkında çalışma yapmak, beraberinde birçok zorlukları getirmektedir. Ancak böyle bir gayret, konuya bir kez de Kur'ân perspektifinden bakmamızı sağlaması itibariyle çok faydalı olmuştur. Nitekim bizim bu çalışmadaki ana saikimiz, Kur'ân eksenli olması ve elde edilen neticelerin, ayetlerin ifadeleri çerçevesinde şekillenmesidir.

Uzun soluklu bir çalışma olan bu tezin başından sonuna dek daima teşvik ve tavsiyelerinden istifade ettiğim çok değerli hocalarım Prof. Dr. Nurettin TURGAY, Prof. Dr. Abdurrahman ACAR, Doç. Dr. İsmail AYDIN, Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ ve Yrd. Doç. Dr. Hacı ÖNEN'e, değerli arkadaşlarım Bilal TOPRAK ve Ahmet ŞİMŞEK'e hassaten teşekkür ediyorum. Ayrıca destek ve dualarını esirgemeyen bütün hocalarıma, dostlarıma ve yakınlarıma; benimle birlikte tez sürecinin bütün sıkıntı ve yorgunluğunu üstlenen sevgili eşime gönülden teşekkür ediyorum ve eskilerin eskimez sözüyle sözlerimi hitama erdiriyorum: Gayret bizden, tevfik Allah'tan.

Ahmet AKBAŞ

Diyarbakır 2015

ÖZET

Kur'ân'a göre insanın mutluluk arayışı, Hz. Âdem'le başlar. Yaratılışından beri insan hayatının merkezinde olan mutluluk, tüm insanlığı muhatap alan Kur'ân'ın da en temel konularındandır. Kur'ân, mutluluğa dair tüm ifadeleriyle, insanın mutluluk arayışına yön vermekte, mutlu bir hayatın yollarına işaret etmektedir. Kur'ân'a göre insanın dünyevi huzur ve mutluluğu, öncelikle iman esaslarını gönülden kabullenip özümsemeye ve bu esasları, iyi ve güzel davranışlara dönüştürerek hayatın her alanına yansıtmaya bağlıdır. İlgili ayetlerde dile getirilen birçok itikadî, aklî, ahlâkî, amelî ve sosyal prensip, insanı mutluluğa doğru götüren temel faktörlerdir. Ancak her halükârda dünyevi mutluluk, çeşitli yönlerden eksiklik ve kusurlar taşıyabilmektedir. Eksiksiz ve kusursuz bir mutluluğun, nihaî olarak yaşanacağı yer ise cennettir. Kur'ân, bu hususun altını hassasiyetle çizmekte, ayrıca dünya hayatı için sözkonusu edilen tüm faktörlerin aynı zamanda ebedî âlemde de insanı mutluluğa kavuşturacak faktörler olduğunu yani olumlu etkilerinin dünyada başlayıp ahirette ebediyen devam edeceğini vurgulamaktadır.

Kur'ân perspektifinden insanın mutluluğunun incelendiği bu çalışmanın giriş kısmında, araştırmayla ilgili genel bilgiler ve mutluluğun tarifine dair görüşlere yer verilmekte; birinci bölümde Kur'ân'da mutluluğa dair kavramsal çerçeve ele alınmaktadır. İkinci bölümde Kur'ân'a göre insanın dünyevi mutluluğu, üçüncü bölümde ise insanın uhrevi mutluluğu konuları irdelenmektedir.

Anahtar Sözcükler

Kur'ân, insan, mutluluk, sevinç, huzur, dünya, cennet.

ABSTRACT

The pursuit of happiness of the human, begins with Hz.Adam according to Qur'an. Happiness is at the center of the human life since the human was created and also it is one of the most fundamental issues in Qur'an which addresses all the human being. Qur'an, with its all statements about happiness, gives direction to the human pursuit of happiness, pointing the way to a happy life. According to the Qur'an, earthly peace and happiness of people is first depends willing to accept and internalize the principles of faith and to reflect these principles on all aspects of life converting well and good behavior. Miscellaneous verses that are related to creed, mind, morale, practical and social principles, are the main factors that lead the people to happiness. However the worldly happiness in can carry deficiencies and defects in various aspects. Complete and a perfect place to experience happiness is heaven. Qur'an underlines this point insistently and emphasizes that all factors which bring happiness in this life, at the same time, will bring happiness to the people in the eternal realm. Namely, their positive effects will start in the world and will continue forever in the hereafter life.

In the introduction of this study the happiness of human is examined with the perspective of Qur'an, general information about research and views on the definition of happiness are included. In the first part, the conceptual framework for happiness in Qur'an being examined. In the second part, earthy happiness of people according to Qur'an, and in the third part, other worldly happiness of people according to Qur'an, are being examined.

Key Words

Qur'an, human, happiness, joy, peace, world, heaven.

KISALTMALAR

<i>(r.a.)</i>	Radiyallâhu ‘anhu
<i>(r.ah.)</i>	Radiyallâhu ‘anhâ
<i>(s.a.s.)</i>	Sallallâhu ‘aleyhi ve sellem
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>s.</i>	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>ty.</i>	Yayın tarihi yok, belirtilmemiş
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vd.</i>	Ve devamı
<i>vdğ.</i>	Ve diğerleri
<i>yey.</i>	Yayınevi yok, belirtilmemiş
<i>yy.</i>	Yayın yeri yok, belirtilmemiş

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
4. MUTLULUĞUN TARİFİNE DAİR GÖRÜŞLER	6

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA MUTLULUĞA DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KUR'ÂN'DA MUTLULUĞA DAİR ASLİ KAVRAMLAR	16
1.1.1. Saadet (سعادة)	17
1.1.2. Sürûr (سرور)	22

1.1.3. Ferah (فرح).....	28
1.1.4. Sekîne (سكينة).....	54
1.1.5. İtminan (اطمئنان).....	63
1.1.6. Kurratu ‘Ayn (قرة عين).....	75
1.1.7. Dıhk (ضحك).....	81
1.1.8. Tebessüm (تبسُّم).....	90
1.1.9. Habr (حبر).....	92
1.1.10. Fekâhe (فكاهة).....	93
1.2. KUR’ÂN’DA MUTLULUĞA DAİR TALİ KAVRAMLAR.....	96
1.2.1. Hoşnutluk ve Rahatlığa Dair Kavramlar	96
1.2.1.1. Rıza (رضا).....	96
1.2.1.2. Revh (رَوْح).....	99
1.2.1.3. Tayyib(طيب)	100
1.2.1.4. İttikâ (اتكاء).....	101
1.2.1.5. Yüsr (يُسر)	103
1.2.1.6. Şerh (شَرْح).....	105
1.2.1.7. Henî’ ve Merî’ (هنىء- مريء)	107
1.2.1.8. Şifa (شِفاء).....	108
1.2.1.9. Ruhb (رحب).....	110
1.2.2. Başarı ve Kurtuluşa Dair Kavramlar	112
1.2.2.1. Felâh (فلاح).....	112
1.2.2.2. Necât (نِجاة).....	113
1.2.2.3. Fevz (فوز).....	115
1.2.2.4. Tevfik (توفيق).....	116
1.2.3. Müjde ve Kutlamaya Dair Kavramlar	117
1.2.3.1. Tebşîr (تبشِير)	117
1.2.3.2. ‘İd (عِيد).....	120
1.2.4. Sevgi ve İlgiye Dair Kavramlar	121
1.2.4.1. Muhabbet (مِحبَّة).....	122
1.2.4.2. Meveddet (مِوَدَّة).....	123
1.2.4.3. Şeğaf (شِغْف)	125
1.2.4.4. Rağbet (رِغْبَة)	125

1.2.5. Güven ve Barışa Dair Kavramlar	126
1.2.5.1. Emn (أَمْن)	126
1.2.5.2. Selâm (سَلَام)	128
1.2.5.3. Sulh (صُلْح).....	130
1.2.6. Bolluk ve Faydaya Dair Kavramlar.....	131
1.2.6.1. Bast (بَسَط).....	131
1.2.6.2. Reğad (رَغَد).....	133
1.2.6.3. Se‘ah (سَعَاة).....	133
1.2.6.4. Ğinâ (غِنَاء).....	134
1.2.6.5. Ribh (رِبْح)	135
1.2.6.6. Ribâ (رِبَا).....	136
1.2.6.7. Nef (نَفْع).....	136
1.2.6.8. Takallüb(تَقَلُّب)	138
1.2.7. Merhamet ve Şefkate Dair Kavramlar	138
1.2.7.1. Rahmet (رَحْمَة).....	139
1.2.7.2. Ra’fet (رَأْفَة).....	140
1.2.7.3. Henân (حَنَان).....	140
1.2.8. Haz Almaya Dair Kavramlar	141
1.2.8.1. Lezzet (لَذَّة)	141
1.2.8.2. Şehvet (شَهْوَة).....	142
1.2.8.3. Hevâ (هَوَى).....	143
1.2.9. Ümide ve Beklentiye Dair Kavramlar	144
1.2.9.1. Recâ (رَجَاء).....	145
1.2.9.2. İntizâr (انتظار).....	146
1.2.9.3. Tarabbus (تَرَبُّص)	147
1.2.10. Estetiğe Dair Kavramlar	148
1.2.10.1. Behce (بَهْجَة)	148
1.2.10.2. Nadra (نَضْرَة)	149
1.2.10.3. İsfâr (إِسْفَار).....	150
1.2.10.4. Zînet(زِينَة)	151
1.2.10.5. Zuhruf (زُخْرُف).....	153
1.2.10.6. Hilye (حَلِيَّة).....	154

1.2.11. Şımarıklığa Dair Kavramlar	156
1.2.11.1. Merah (مرح)	156
1.2.11.2. Mütref (مُتْرَف).....	157
1.2.11.3. Batar (بَطْر)	158
1.2.11.4. Eşir (أشْر).....	159
1.3. KUR'ÂN'DA MUTLULUĞA DAİR DOLAYLI İFADELER.....	161
1.3.1. Korku ve Hüzün Duymamak	161
1.3.2. Kesintisiz ve Minnetsiz Nimetlere Kavuşmak.....	162
1.3.3. Aile Birlikteliği	163
1.3.4. Gayretin Karşılığının Alınması	164
1.3.5. Sevinç Gözyaşları.....	165

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN DÜNYEVİ MUTLULUĞU

2.1. KUR'ÂN'A GÖRE DÜNYA HAYATI VE İNSANIN MAHİYETİ	168
2.1.1. Dünya Hayatı	168
2.1.2. İnsan ve Dünyadaki Konumu	170
2.2. KUR'ÂN'A GÖRE DÜNYEVİ MUTLULUĞUN TEMEL FAKTÖRLERİ	174
2.2.1. İtikadî Faktörler	174
2.2.1.1. İman	174
2.2.1.2. Kadere Rıza ve Tevekkül	183
2.2.2. Akıl Faktörler	195
2.2.2.1. İlim.....	195
2.2.2.2. Takva.....	199
2.2.2.3. Zikir.....	203
2.2.2.4. Ümit	211
2.2.3. Ahlâkî Faktörler	219
2.2.3.1. İhlâs.....	219
2.2.3.2. Sabır	224
2.2.3.3. Şükür.....	232
2.2.3.4. Kanaat	239

2.2.3.5. Doğruluk	245
2.2.3.6. Güzel Ahlâk.....	254
2.2.4. Amelî Faktörler	259
2.2.4.1. Salih Amel ve İhsan	259
2.2.4.2. Faydalı Meşguliyet	266
2.2.4.3. Dünya Nimetlerinden Yararlanma.....	270
2.2.4.4. Tevbe.....	280
2.2.4.5. Dua.....	285
2.2.5. Sosyal Faktörler.....	293
2.2.5.1. Evlilik ve Aile.....	293
2.2.5.2. Kardeşlik	303
2.2.5.3. Dostluk	306
2.2.5.4. Adalet	313

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN UHREVİ MUTLULUĞU

3.1. KUR'ÂN'A GÖRE AHİRET HAYATININ MAHİYETİ.....	318
3.2. KUR'ÂN'DA EBEDİ MUTLULUK MEKÂNI OLARAK CENNET	322
3.2.1. Kur'ân'a Göre Cennetin Mahiyeti.....	323
3.2.2. Cennet Hayatındaki Maddî Mutluluk Motifleri	328
3.2.2.1. Doğal Ortama Dair Mutluluk Motifleri	329
3.2.2.2. Mimarî ve Dekoratif Mutluluk Motifleri	339
3.2.2.3. Bedensel ve Duyusal Mutluluk Motifleri.....	347
3.2.3. Cennet Hayatındaki Manevî Mutluluk Motifleri	359
3.2.3.1. Ebedî Huzur ve Güven.....	359
3.2.3.2. Sevgi, Barış ve Kardeşlik	363
3.2.3.3. Sürprizlerle Dolu ve Bıkkınlığın Olmadığı Bir Hayat	366
3.2.3.4. Allah'ın Cemali ve Hoşnutluğu.....	368
SONUÇ.....	373
KAYNAKÇA.....	380

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Her insan, doğası gereği hep huzur ve mutluluk içinde olmak, saadet dolu bir ömür sürmek ister. Kendisini acıya, gam ve kedere götürecektir her türlü sebepten kaçarak huzura ve mutluluğa kavuşmayı, neşe ve sevinç içinde bir hayat yaşamayı arzular ve bu hedef için çok büyük çabalar sarf eder. Ölüm ötesi ebedî bir hayatın varlığına inanan insanlar için ise durum biraz daha farklıdır. Onlar, bu dünya hayatında mutluluğu arzu ettikleri gibi ölüm ötesi hayatta da mutlu olmayı, acı ve ıstıraplardan kurtulabilmeyi isterler. Hatta ölüm ötesi hayatın ebedî olduğuna dair inançları nedeniyle o hayattaki mutluluğu bu dünya mutluluğuna yeğleyerek zaman zaman bu dünya hayatını ikinci plana atarlar. Ebedî hayattaki mutluluk uğruna dünyadaki bazı acı ve sıkıntıları yüklenir, zorlu şartlara rağmen büyük bir ümit içeren hayat felsefesiyle yaşamlarına devam ederler.

İnsan hayatının bu denli merkezinde olan huzur ve mutluluk, tüm insanlığı kendisine muhatap kabul eden Kur'ân-ı Kerîm'in de en temel konuları arasındadır ve elbette onun da bu hususta kendisine has bir bakış açısı, bu alandaki problemlere dair özgün çözüm teklifleri vardır. Öyleyse, dünya üzerinde var olmaya başladığı günden bu yana insanlığın aklına ve gönlüne hitap eden bu kitabın, insanın saadetine yani dünya ve ahiret mutluluğuna dair söylem ve öğretileri nelerdir? Kur'ân bu konudan nasıl bahsetmekte, bu hususta neler söylemekte, huzur ve mutluluğa doğru yürümleri için insanlığa nasıl bir yol haritası çizmekte ve bu yolun yolcusu olan insanlara neler vaat etmektedir? Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde bu sorulara cevap

aramak ve böylece Kur'ân'ın insan mutluluğuna dair temel argüman ve prensiplerini tespit etmek araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmamızın amacı, insan için hayatın vazgeçilmezlerinden ve en temel hedeflerinden olan mutluluğun, Kur'ân-ı Kerîm'in bakış açısıyla nasıl tanımlandığını ortaya koymak, ilgili kavram ve ifadelerden yola çıkarak onun bu konudaki bakış açısını belirlemek, huzur ve mutluluğa ulaşma adına Kur'ân'ın insanlar için neleri öncelediğini ve hangi prensipleri vazettiğini tespit etmek ve böylece Kur'ân'ın mutluluk anlayışını tam anlamıyla ortaya koymaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in insanın mutluluğuna dair bakış açısını her yönüyle ortaya koymak, İslâm Dini'nin temel kaynağı olan bu kitabın, hayatın merkezinde olan böyle bir konuda insanlığa neler sunduğunu tespit etmek adına büyük önem taşımaktadır. Zira *“Huzur İslâm'dadır”*, *“İslâm, huzur ve saadet dinidir”*, *“Mutluluğun reçetesi Kur'ân'dır”* vb. çokça duyduğumuz ifadeler, Kur'ân'ın huzur ve mutluluğa götüren temel prensipleri ortaya koyduğu ön kabulüne dayanmaktadır. Ancak bu ön kabulün gerçekte ne derece uyduğu, Kur'ân'ın konuyla ilgili ifadelerinin tespit ve tahliline bağlıdır.

Materyalistleşen bir dünyada insanlar mutluluk, huzur ve güvenden uzak bir hayata adeta mahkûm edilmişken, nice insan anlık hazlarla kendisini avutuyor, nice insan da her türlü maddî imkânlarla sahip olduğu halde mutlu olmadığını haykırıyorken, Kur'ân'ın konuyla ilgili öğretilerinin anlaşılması, özel bir önem taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmadaki amacımıza ulaşabilmek için öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de geçen mutlulukla ilgili kavramlar tespit edilecek, bu kavramların ifade ettikleri anlamsal çerçeveyi tespit etmek amacıyla hicri ikinci asırdan itibaren yazılmış olan Arapça kamuslara ve Kur'ân terimleri alanında yapılmış çalışmalara müracaat edilecektir. Akabinde bu kavramların hangi bağlamlarda ve anlamlarda kullanıldığını tahlil edebilmek için gerek önceki asırlarda gerek muasır dönemde telif edilmiş olan

tefsirlere müracaat edilecek, ayrıca bu kavramlar aracılığıyla anlatılan konular hakkında modern psikolojinin elde ettiği sonuçlardan istifade edilerek Kur'ân'ın insanın mutluluğuna dair verileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmada, Kur'ân'da mutluluğa dair kavramların yanı sıra insanın mutluluğundan bahseden dolaylı ifadeler de tespit edilip bu ifadelerin tefsirlerine müracaat edilecektir. Bu kavramlar ve ifadeler eşliğinde Kur'ân'ın insanın dünyevi mutluluğuna dair görüş ve tavsiyelerinin neler olduğu ortaya konmaya çalışılacak, ayetlerin kontekstleri de dikkate alınarak tahliller yapılacaktır. Kur'ân'ın ölüm ötesi hayata dair mutluluk anlayışının tespiti için ise cennet tasvirlerinde bahsi geçen mutluluk motifleri ele alınıp irdelenecektir.

Tezimizin yazımı, enstitümüzün belirlemiş olduğu yazım kuralları çerçevesinde şekillendirilecektir. İstifade ettiğimiz Arapça eserlerin ve yazarlarının Latin harfleriyle yazımında, “*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*” esas alınacaktır. Dipnotlarda Roma rakamları kullanılmayacak, birden fazla cildi olan eserlerde, cilt ve sayfa numaraları taksim işaretiyle (*cilt/sayfa*) belirtilecektir. “*Adı geçen eser*” anlamında “*a.g.e.*” kısaltması hiç kullanılmayacak, her dipnotta kısa da olsa yazar ve eser ismi zikredilecektir. Dipnotlarda birden çok klasik esere yer verildiği takdirde kronolojik sıra dikkate alınacaktır. Ayet ve hadis meallerinin tamamı italik yapılacak, ihtiyaç duyulan diğer bazı kelimeler ise italik veya bold yapılarak vurgulanacaktır.

Çalışmamızın birincil kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Konumuzla ilgili ayetlerin tespiti için Kur'ân-ı Kerîm baştan sona dikkatli bir şekilde okunarak ilgili ayetler not edilecek, ayrıca Muhammed Fuâd Abdulbâkî'nin “*el-Mu'cemü'l-Müfehres*”inden yararlanılacaktır. Konuyla ilgili ayetler ele alınırken -özellikle birinci bölümde- zaman zaman ayetlerin orijinal metni de verilecektir. Ayetlerin mealleri için daha çok Hayrettin Karaman ve arkadaşlarının hazırladığı meal ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan meal esas alınmakla birlikte diğer meallerden de istifade edilecek, zaman zaman şahsi tasarruflarda da bulunulacaktır.

Özellikle birinci bölümde ele alacağımız kavramlar hakkında bize yardımcı olacak kaynakların başında Arapça kamuslar ve Kur'ân terimlerinin anlamlarına dair

yazılmış eserler gelmektedir. Halil b. Ahmed'in "*Kitâbu'l-'Ayn*"; Ezherî'nin "*Tehzîbü'l-Lüğa*"; Cevherî'nin "*es-Sihâh*"; İbn Fâris'in "*Mekayîsi'l-Luğa*"; Râğıb el-İsfehânî'nin "*Müfredât*"; Zemahşerî'nin "*Esâsü'l-Belâğa*"; İbn Manzûr'un "*Lisânu'l-'Arab*"; Semîn el-Halebî'nin "*Umdetü'l-Huffâz*"; Cürcânî'nin "*et-Ta'rîfât*"; Fîrûzâbâdî'nin "*el-Kamûsu'l-Muhît*"; Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin "*el-Külliyât*"; Tehânevî'nin "*Keşşâf*"ı ve Zebîdî'nin "*Tâcu'l-'Arûs*"u bu alandaki temel kaynaklarımızdır. Ayrıca Kur'ân'da birden fazla anlamı olan veya fazla bilinmeyen kelimeleri ele alan "*el-Vücûh ve'n-Nezâir*" ve "*Ğarîbu'l-Kur'ân*" ilimlerine dair eserlerden de istifade edilecektir.

Çalışmamızın temel kaynaklarından birisi de çeşitli yönleriyle öne çıkan tefsirlerdir. Bunların başında da *Mukatil b. Süleyman, Ferrâ, Zeccâc, Taberî, İbn Ebî Hâtim, Semerkandî, Maverdî, Beğâvî, Zemahşerî, İbn Atiyye, İbnü'l-Cevzî, Râzî, Kurtubî, Beydâvî, Neseî, İbn Kesîr, Suyûtî, Ebu's-Su'ûd, Bursevî, Şevkânî ve Âlûsî* gibi müfessirler tarafından yazılmış olan tefsirler ile son asırda öne çıkan *Kasimî, Merâğî, İbn Âşûr, Muhammed Ebu Zehra, Seyyid Kutub, Hamdi Yazır, Mevdûdî, Said Havva, Sâbûni ve Hasan Habenneke* gibi değerli ilim adamlarının tefsirleri gelmektedir. Kur'ânî prensiplerin insan hayatına kattığı değerlere dair çok önemli tespitler içeren ve bir nevi tefsir olan *Üstad Said Nursî*'nin eserlerinden ve ayrıca değerli hocalarımızdan oluşan bir heyet tarafından hazırlanmış olan "*Kur'ân Yolu*" tefsirinden de istifade edilecektir.

Tasavvufî ve ahlâkî konuları veya özel olarak mutluluk konusunu ele alan bazı eserler de tali kaynaklarımız arasındadır. Gazzâlî'nin "*İhyâ*"sı ve "*Kimyâü's-Se'âde*"si; Râğıb el-İsfehânî'nin "*Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Se'âdeteyn*"i ile "*ez-Zerî'a ilâ Mekârimi's-Şerî'a*"sı; Mâverdî'nin "*Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*"; Dihlevî'nin "*Hüccetüllahi'l-Bâliğa*"sı; İbn Kayyim el-Cevziyye'nin "*Medâricü's-Sâlikîn*"; İbnü'l-Cevzî'nin "*Saydu'l-Hâtır*"; Muhammed Abdullah Derraz'ın "*Düstûru'l-Ahlâk fi'l-Kur'ân*"ı vb. eserler bu konudaki önemli eserlerdendir.

Ayrıca çeşitli yönleriyle insanın mutluluğunu ele alan kitaplara ve psikoloji ilmine dair Arapça ve Türkçe kaynaklara da müracaat edilecektir. Muhammed Osman Necâtî'nin "*el-Kur'ân ve 'İlmü'n-Nefs*"; Semîh Âtîf ez-Zeyn'in "*'İlmü'n-Nefs*"; Ahmed Ferîd'in "*Tarîku's-Se'âde*"si; Abdullah b. Carillah'ın "*el-Hidâye li-*

Esbâbi's-Se'âde'si ve Mikdâd Yâlcin'in "*Tarîku's-Se'âde*"si bu husustaki Arapça eserlerden bazılarıdır. Türkçe yazılmış veya Türkçeye tercüme edilmiş olan eserler de bulunmaktadır. Nevzat Tarhan'ın "*Mutluluk Psikolojisi*", "*İnanç Psikolojisi*" ve "*Kendinizle Barışık Olmak*" adlı eserleri; Kemal Sayar'ın "*Ruh Hali*" ve "*Psikolojiye Giriş*" adlı eserleri; Abdurrahman Ateş'in "*Kur'ân'da Huzur ve Sükûn*"; Hülya Alper'in "*İmanın Psikolojik Yapısı*"; Sefa Saygılı'nın "*Mutluluk Elimizde*"; Alexis Carrel'in "*İnsan Denen Meçhul*"; Hayati Aydın'ın "*Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*"; Alfred Adler'in "*İnsanı Tanıma Sanatı*" ve "*Bireysel Psikoloji*" adlı eserleri ve Erich Fromm'un "*Erdem ve Mutluluk*" ile "*Sevme Sanatı*" adlı eseri bunlardan bazılarıdır. Bunlar dışında dolaylı olarak bize yardımcı olacak ansiklopedik kaynaklardan da istifade edilecektir. Bunların başında da Türkiye Diyanet Vakfı'nca hazırlanmış olan "*İslâm Ansiklopedisi*" gelmektedir. Bu kıymetli eserin ilgili maddelerinden de istifade edilerek hem bilgi hem kaynak araştırması yapılacaktır.

Burada konumuzla ilgili olarak daha önce yapılmış olan bazı akademik çalışmalara değinmek de yerinde olacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Arap dünyasında mutluluğa dair biri Kur'ân eksenli diğeri ise genel çerçeveli olan iki yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Bunlar, Rehîfe Mûsâ Kaddûra'nın Gazze İslâm Üniversitesi'nde yapmış olduğu "*Se'âdetü'l-İnsan fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*" adlı çalışma ile Abdullah Muhammed Ğânim'in, Bağdat İslâm Üniversitesi'nde yaptığı "*es-Se'âde fi'l-Manzûri'l-İslâmî*" adlı çalışmadır.

Konumuzla doğrudan ilgili olan Rehîfe Mûsâ Kaddûra'ya ait "*Se'âdetü'l-İnsan fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*" adlı çalışma, 2009 yılında yapılmış olup kendi çapında bir emek mahsulü olmakla birlikte konuyu derinlemesine ele almamaktadır. Yazar, çalışmanın başında "saadet" kavramının lügavi ve ıstılahi anlamlarına kısaca değinmekte, bu kavram dışında Kur'ân'da sevinç ve mutluluğa dair on iki kavramı kısaca ele almaktadır. İnsanın mutlu olmasına yardımcı olan bazı hususları, seçtiği bazı ayetler çerçevesinde açıklamakta olan yazar son olarak hakiki mutluluk yurdu olan cennetin özelliklerine değinmektedir. Çalışmamızın başında, fikir edinme bakımından istifade ettiğimiz bu eser, Kur'ân'da insanın mutluluğu konusunu sadece

bazı yönleriyle ortaya koymakta, ayrıntıya girmeksizin konulara kısaca değinmektedir.

Kur'ân ayetleri bağlamında sevinç ve mutluluğa dair Türkiye'de de iki adet yüksek lisans çalışması mevcuttur. Çok dar çerçevede yapılmış olan bu çalışmalardan biri Ankara Üniversitesi'nde, 1997 yılında, Hasan Yıldız tarafından yapılmış olan "*Kur'ân'da Mutluluk*" adlı çalışma, diğeri ise Sakarya Üniversitesi'nde, 2008 yılında, Cengiz Ünal tarafından yapılmış olan "*Kur'ân'da Sevinç ve Keder*" adlı çalışmadır.

Felsefe alanında yapılmış olan mutluluğa dair çalışmalar ise genelde bir veya birkaç filozofun mutluluk anlayışı çerçevesinde şekillenen çalışmalardır. Bu alandaki en geniş çalışma Hasan Hüseyin Bircan'ın "*İslâm Felsefesinde Mutluluk*" adlı doktora tezidir. Yazar bu çalışmada belirlemiş olduğu bazı Müslüman filozofların görüşleri çerçevesinde mutluluk konusunu irdelemektedir.

4. MUTLULUĞUN TARİFİNE DAİR GÖRÜŞLER

Kur'ân'ın insanın mutluluğuna dair kavramsal çerçevesine geçmeden önce mutluluğun ne olduğuna ve nasıl tarif edildiğine dair bazı görüşlere değinmemiz yerinde olacaktır.

Öncelikle belirmemiz gerekir ki, mutluluğun, üzerinde ittifak edilmiş olan, efradını cami, ağyarını mani bir tarifi bulunmamaktadır. Mutluluğun ne olduğuna dair tarifler, tarih boyunca varlığını sürdürdüğü gibi sürdürmeye de devam etmektedir. Mutluluk, bütün insanları yakından ilgilendiren ve her insanın az veya çok yaşadığı bir duygu da olsa, farklı dünya görüşlerine ve bakış açlarına sahip kişilerce çok farklı şekillerde tarif edilmiştir.¹ Bunların başında ise meşhur bazı filozofların mutluluğa dair görüşleri gelmektedir. Hatta denebilir ki mutluluk, tarih boyunca felsefenin en temel ve en önemli konularından biri olmuş ve insan davranışlarının temelinde yatan sâikin mutluluk arayışı olduğunu kabul eden ve

¹ Mustafa Çağrııcı "Saadet", **DİA**, c. 35, TDV, İstanbul 2008, s. 320; Kemal Sayar, **Ruh Hali**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 17; Ali Ayten, **Erdeme Dönüş-Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 82; Ziyad Marar, **Mutluluk Paradoksu**, Çeviren: Serpil Çağlayan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 15-16; Celal Türer, "Kınalızâde'de Mutluluk", **Felsefe Dünyası Dergisi**, sayı: 30, 1999/2, s. 80.

asırlar boyu savunulan “*eudaimonizm*” yani “*mutluluk ahlâkı*” akımı ortaya çıkmıştır.

Eudaimonizm, insan eylemlerinin son ereği olarak mutluluğu gören anlayıştır. İnsan davranışlarının son gayesi olarak mutlu olmayı amaçlayan, ahlâkî çabayı mutluluk araştırmasından ibaret sayan, erdemle mutluluğu aynı telakki eden ve insan davranışlarının mutluluk isteğiyle belirlendiği görüşüne dayanan ahlâk felsefesi akımı, eudaimonizmdir.²

Felsefe tarihinin en eski ve en etkili felsefi akımı olarak bilinen eudaimonizm, “*Hayatın anlamı nedir, insan nasıl yaşamalıdır?*” soruları çerçevesinde oluşmuştur. Düşünce tarihi içinde genel olarak, davranışların son ereğinin mutluluk olduğu kabul edilmiş ancak, mutluluğun ne olduğu konusu hep tartışılmıştır. Kaynağını dinden almayan, din dışı ahlâk sistemlerinin hemen hepsi, insanın dünyadaki şahsî ve toplumsal mutluluğunu hedeflediği için eudaimonisttir. Çünkü mezkûr ahlâk sistemlerinin ortak düşüncesi, insan davranışlarının son gayesinin mutluluk olduğu yönündedir. Eudaimonizmin kurucusu sayılan materyalist Demokritos’tan 18. yüzyıl aydınlanmasına kadar ahlâk anlayışları eudaimonist karakter taşır. Bu anlayışa göre hayatın merkezinde mutluluk vardır. İnsan, bu amaç doğrultusunda hareket ettikçe hayatı anlam kazanır ve ahlâklı bir insan olur. “*Mutlak iyi*” olan mutluluk amaç edinildiği için haliyle gerçekleştirilen bütün eylemler iyi olur.³

Bu akıma mensup filozoflardan, ilkçağın büyük düşünürlerinden olan Sokrates’e göre mutluluk, erdem yolunda yürümeyle elde edilebilen bir duygudur. Erdemli olmak, mutlu olmak demektir. Ahlâk ile mutluluk (eudaimonia) aynıdır. Erdemlilik ise bilgiye dayanır. Çünkü doğru bilgi insanı iyi eyleme götürür. Bilgiden doğan iyi ise insanı mutlu yapar, ruha sağlık kazandırır.⁴ Platon’a göre mutluluk, doğruluk ve adaletten, mutsuzluk ise ölçsüzlük ve adaletsizlikten doğar.⁵ Aristo’ya göre ise mutluluk, ruhun akla uygun davranışta bulunması veya erdeme uygun

² Bedia Akarsu, **Mutluluk Ahlâkı**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 23; Mustafa Erkan Kırbıyık, “Mutluluk Ahlâkı”, **Fârâbî e-dergi**, sayı: 3, 2012, s. 12.

³ Kırbıyık, “Mutluluk Ahlâkı”, 12-13; Ayten, **Erdeme Dönüş-Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, 75-76.

⁴ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, s. 50; Asiye Acaboğa, **Din-Mutluluk İlişkisi, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2007)**, s. 7.

⁵ Hasan Hüseyin Bircan, **İslam Felsefesinde Mutluluk**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 25-26.

etkinliğidir. Çünkü insanın bütün değerli faaliyetlerinin iki kaynağından biri akıl, diğeri ise erdemdir. Epikür ise mutluluğu, bedenî bakımdan acı çekmemek, ruhî açıdan da hiçbir korku ve huzursuzluk duymamak şeklinde tanımlamaktadır.⁶

Eudaimonist ahlâk anlayışına karşı çıkan ve “*ödev ahlâkı*”nı savunan Kant’a göre ise mutluluk, akıl sahibi bir varlığın, varoluşunun bütünü içinde her şeyin kendi arzu ve iradesine uygun olup bittiği dünyadaki durumu, hayatından hoşnut olma bilincidir. İnsanın eğilimlerinin hepsi oldukça iyi bir sistem içinde toplanabilirler ve bu durumda doyurulmaları kişisel mutluluk adını alır. Kant’a göre en yüksek değer, mutluluk değil ödevdir. İnsanın kendi kendisine buyurma özgürlüğüdür. Din, ahlâkı değil; ahlâk dini temellendirir.⁷

Descartes, mutluluk konusunda ilk çağdakilerden farklı düşünmez. Ona göre mutluluk tam bir ruh memnunluğu ve iç hoşnutluğudur. İnsan, bulanık duyu algılarına ve bulanık duygulanımlara kapılmadan aklın açık ve seçik düşüncelerine göre hayatını düzenlerse mutlu olabilir. Mutluluğun yolu üç şeyden geçer. Doğruyu açık ve dolaysız bilmek, doğruyu bütün gücüyle istemek ve elde edilmesi imkânsız olanı yok saymak. İşte insan, iradesini aklın emrine verir ve doğru bilgiyi, diğer insanlarla ve nesnelere olan ilişkisinde kullanabilirse, hem iyiyi elde eder hem de mutlu olur. İnsan erdemli olmak ile mutluluğa ulaşır. Erdemli olmanın yolu da yukarıda ifade edildiği gibi iradeyi, duyguların kölesi yapmayıp, aklın kölesi yapmaktan geçer. İhtiraslar insan yaşamının önemli bölümünü oluşturmaktadır. Mutlu olmak için bu ihtirasları kontrol etmek gerekir.⁸

İlk İslâm filozofu olarak kabul edilen ve insanın mutluluğuna dair “*Risâle fi'l-Hile li-Def'i'l-Ahzân*” adlı bir eser yazmış olan Kindî’dir.⁹ Mutluluğu felsefî bir problem olarak incelemese de, insanın keder ve mutsuzluktan kurtulup kalıcı

⁶ Sabri Büyükdüvenci, “Aristoteles’te Mutluluk Kavramı”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, sayı: 9, 1993, s. 40; Çağrı, “Saadet”, **DİA**, 35/320; Bircan, **İslam Felsefesinde Mutluluk**, 26-29; Rehîfe Mûsâ Kaddûra, *Se’âdetü'l-İnsan fi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, Usûlü’l-Dîn Fakültesi, Gazze 2009), s. 4.

⁷ Bircan, **İslam Felsefesinde Mutluluk**, 36; Türer, “Kınalızâde’de Mutluluk”, 83.

⁸ Yaşar Türkben, “Descartes’in Ahlâk ve Mutluluk Anlayışı”, **Hikmet Yurdu Dergisi**, sayı: 5, 2010, s. 239; Acaboğa, *Din-Mutluluk İlişkisi*, 7; Türer, “Kınalızâde’de Mutluluk”, 83.

⁹ Mahmut Kaya, “Kindî”, **DİA**, c. 26, TDV, İstanbul 2002, s. 41. Kindî’nin mezkûr eserini, Prof. Dr. Mustafa Çağrı, tahkik ve tercüme ederek “Üzüntüden Kurtulma Yolları” adıyla yayınlamıştır. (MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1998; TDV Yayınları, Ankara 2012.)

mutluluğa ulaşmasının, fiziksel hazlara ve geçici heveslere değil akla uygun yaşamasına bağlı olduğunu savunmaktadır. Ona göre aklî ve manevî hazlar, sürekli; maddî hazlar ise geçicidir.¹⁰

Mutluluk konusunu felsefî bakış açısıyla ve sistematik bir şekilde ilk defa ele alan İslâm filozofu, Fârâbî'dir.¹¹ Fârâbî "*el-Medînetü'l-Fâzıla*"da mutluluğu, "*İnsan nefsinin maddeye muhtaç olmayacak şekilde yetkinliğe ulaşması*" diye tanımlar. Mutluluk ahlâkına dair yazmış olduğu "*Risâletü't-Tenbîh 'alâ Sebîli's-Se'âde*" adlı eserine, hayatta her insanın nihai amacının mutluluk olduğunu belirterek başlar.¹² Ona göre insanlar gerçek mutluluğun ne olduğu konusunda yanılgıya düşmekte ve bazen serveti veya bir başka şeyi mutluluk olarak görmektedirler. Hâlbuki mutluluk için erdemli olmak bir zorunluluktur. Erdem de genel anlamda iyiye, özel anlamda ise güzel ahlâka sahip olmaktır. İyilikler de bedensel (sağlık, güçlülük vb.), ruhsal (bilgi, sanat vb.) ve sosyal (zenginlik vb.) olmak üzere üç çeşittir. Her yönüyle yetkin bir karaktere sahip olmak için her konuda erdemli olmak gereklidir. Erdem, sahibini iyi yaparak ona mutluluk kazandırır. Dünyada gerçekleşecek bu mutluluğun en yetkin ve en ulvî şekli ise ahirette yaşanacaktır.¹³

İhvan-ı Safa'ya göre mutluluk iyi ahlâk, mutsuzluk ise kötü ahlâktan ibarettir. İnsan, arzu ve eğilimlerini kendi iradesiyle yönlendirirse övgüye değer bir varlık olur. İrade ve tercihlerini aklın ve düşüncenin yönetimine verirse erdemli, bilge veya filozof sayılır. İrade, akıl ve düşüncesini, dinin prensiplerine uyumlu kılsa sevaba layık bir varlık olur. Öyleyse iyilik ve mutluluğa, irade, akıl ve dinin uyuşmasıyla ulaşılabilir. Bu mutluluğun doruk noktası ise ölüm ötesi hayatta yaşanacaktır.¹⁴

İbni Sînâ ise mutluluğu, dinî-metafizik bir yetkinliğe ulaşmış olan insanın duyduğu en yüksek derecede haz olarak düşünmüştür. Akıl yetkinliği sayesinde ulaşılan bu mutluluk sayesinde kişiye bedenî hazlar önemsiz ve değersiz gelir.

¹⁰ Çağrı, "Saadet", **DİA**, 35/320; Hasan Yıldız, Kur'an'da Mutluluk, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997), s. 19.

¹¹ Bircan, **İslam Felsefesinde Mutluluk**, 55.

¹² Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan el-Fârâbî, **Risâletü't-Tenbîh 'alâ Sebîli's-Se'âde**, Menşûrâtü'l-Câmi'ati'l-Ürdüniyye, Ammân 1987, s. 177.

¹³ Çağrı, "Saadet", **DİA**, 35/320-321; Mehmet Kasım Özgen, Fârâbî'nin Mutluluk Anlayışı, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005), s. 335; Ayten, **Erdeme Dönüş-Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, 76.

¹⁴ Bircan, **İslam Felsefesinde Mutluluk**, 58; Çağrı, "Saadet", **DİA**, 35/321.

Mutluluğa götüren aklî ve ruhî yetkinliğin temel şartı ise bilgi ve hikmettir. Ancak erdemli sayılan davranışları yapmadan sırf nazârî bilgiyle yetkinlik ve mutluluğa ulaşmak da mümkün değildir. Bu da ahlâklı olmak ve ahlâklı yaşamak demektir.¹⁵

İbn Miskeveyh ise mutluluğu, “*Bütün şeylerin en lezzetlisi, en yüce, en değerli en açık seçik olanı*” şeklinde tarif etmiştir. Mutluluğun bayağı ve basit olan duyusal ve hayvanî zevklerden çok farklı, aklî ve ulvî olduğunu, bunun da ancak bilgi ve hikmetle elde edilebileceğini, en yüce mutluluğa ise ölümle birlikte Yaratana kavuşmakla ulaşılabileceğini savunmuştur.¹⁶

Gazzâlî’ye göre bir amacın tam anlamda iyi olabilmesi için lezzet ve güzellik unsuru yanında fayda unsurunu da kendisinde bulundurması gereklidir. Bir eylem bunların üçünü de içeriyorsa mutlak hayırdır. İkisini veya birisini içeriyorsa, o oranda nispi hayırdır. Bütün iyi eylemlerin son gayesi ve bütün faydaların kendisine yöneldiği en üstün fayda ise ahiret mutluluğudur. Gazzâlî de diğer İslâm filozofları gibi ilim ve hikmetten duyulan aklî hazzın, diğer bütün hazlardan üstün olduğunu savunmuştur. Ona göre aklî hazların en değerlisi, bilginin verdiği haz; bilginin en değerlisi ise “*marifetullah*” yani Allah’a dair bilgidir.¹⁷ Bu nedenle kalbin lezzeti ve en yüksek mutluluğu, marifetullahtır.¹⁸

“*Ahlâk-ı Alâî*” adlı eseriyle tanınan Kınalızâde Ali Efendi’ye¹⁹ göre mutluluk için gerekli olan temel, iyi olma ve iyiyi yaşamadır. İyiyi bilme ve onu yaşama, bir yetkinliktir. İnsanın mutluluğu da kendisine özgü olan eylemlerin, kendisinden yetkin olarak meydana gelmesine bağlıdır. İnsanın yetkinlik ve mutluluğu, düşünce ve etkinlik yoluyla onu kazanmaya bağlıdır. İnsanın yetkinleşmesi ise bilgiyle olan

¹⁵ Çağrı, “Saadet”, **DİA**, 35/321; Oktay Taş, İbni Sinâ’nın Ahlâk Felsefesinde Mutluluk, (**Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006), s. 75-76.

¹⁶ Çağrı, “Saadet”, **DİA**, 35/321; Ziya Keskin, İbn Miskeveyh’in Mutluluk Anlayışı, (**Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011), s. 105-107.

¹⁷ “Marifet” kavramı için bakınız: Süleyman Uludağ, “Marifet”, **DİA**, c. 28, TDV, Ankara 2003, s. 54-56.

¹⁸ Gazzâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, Çeviren: Ali Arslan, Merve Yayın Dağıtım, İstanbul ty., s. 32; Çağrı, “Saadet”, **DİA**, 35/321; Kaddûra, **Se‘âdetü’l-İnsan**, 5; Ayten, **Erdeme Dönüş-Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, 77.

¹⁹ Hasan Aksoy, “Kınalızâde Ali Efendi”, **DİA**, c. 25, TDV, Ankara 2002, s. 416-417.

bir olgudur. Bu yüzden mutluluk, ancak doğru bilginin kazanılması ile elde edilebilir.²⁰

Müslüman âlimlerin yapmış oldukları değerlendirmelere bakıldığında onların, mutluluğu, kesin olarak bedensel hazlardan ayırdıkları, onu aklî ve manevî bir haz olarak gördükleri, bilgi ve erdemle yetkinleşmiş olan ruhun, bu dünyada mutluluğu eksik de olsa tadabileceğini, en yüksek mutluluğun ise ölümden sonra gerçekleşeceğini vurguladıkları anlaşılmaktadır.²¹

Psikoloji ilminin uzmanlarına göre ise mutluluğun tanımı daha farklıdır. Psikologlar mutluluğu, genelde “*öznel iyi oluş*” ifadesiyle ele almaktadırlar. Öznel iyi oluş, bireyin yaşamını kişisel olarak değerlendirmesi ve yaşamına ilişkin yargı bildirmesi anlamına gelmektedir. Olumlu duygulanım, olumsuz duygulanım ve yaşam doyumu olmak üzere üç önemli ögesi olduğu için öznel iyi oluş, çok boyutlu bir yapı olarak görülmektedir. Olumlu duygulanım, güven, ilgi, ümit, heyecan, gurur, neşe gibi duyguları; olumsuz duygulanım ise öfke, nefret, suçluluk, üzüntü gibi olumsuz duyguları içermektedir. Yaşam doyumu boyutu, öznel iyi oluşun bilişsel bileşeni olarak ele alınmaktadır ve bireyin çeşitli yaşam alanlarındaki doyumuna ilişkin kişisel değerlendirmelerini yansıtmaktadır. Kişi, haz veren yaşantıları daha çok deneyimliyor ve haz vermeyen yaşantıları daha az deneyimliyorsa bu durumda yüksek öznel iyi oluşa sahiptir.²²

Tanınmış psikologlardan Erich Fromm’a göre mutluluk da mutsuzluk da sadece bir ruh halinden ibaret değildir. Mutluluk, canlılığın ve yaratıcılığın artması, duyguların ve düşüncelerin keskinleşmesidir. Mutsuzluk ise bu yeteneklerin ve fonksiyonların zayıflamasıdır. Mutluluk ve mutsuzluk tüm kişiliğe öyle bağlıdır ki bedenimizin tepkileri dahi çoğu zaman onu daha iyi dile getirir. Gergin bir yüz, yorgunluk ve baş ağrıları gibi fiziki rahatsızlıklar, hatta daha ciddi olan hastalıklar dahi mutsuzluğun belirtileri olabileceği gibi, bedensel bir rahatlık duygusu da mutluluğun belirtilerinden olabilir. Mutluluk konusunda bedenimiz ruhumuzdan daha az yanılır. Mutluluk ruhsal fonksiyonları arttırıcı iken mutsuzluk azaltıcı

²⁰ Türer, “**Kınalızâde’de Mutluluk**”, 85.

²¹ Çağrı, “**Saadet**”, **DİA**, 35/321.

²² Ali Eryılmaz ve Hasan Atak, “**Ailesiyle Yaşayan Yaşlılarda Mutluluk Modeli**”, **Nöropsikiyatri Arşivi Dergisi**, sayı: 48, 2011, s. 227-228.

olabilir. Aynı şekilde, akıl ve duygu yeteneklerimizin işlemesi de, mutluluk ve mutsuzluğumuzdan etkilenmektedir. Aklımızın keskinliği ve duygularımızın şiddeti buna bağlıdır. Mutsuzluk her türlü ruhsal fonksiyonumuzu zayıflatır, hatta felce uğratar. Mutluluk ise arttırır. Sübjektif mutluluk duygusu, tüm kişiliğin rahat ve iyi bir durumda olmasından ileri gelmediği zaman, yanıltıcı bir düşünce olmaktan öteye gidemez ve gerçek mutlulukla ilgisi yoktur.²³

Fromm'a göre mutluluk tanrıların bir armağanı değil, insanın içindeki yaratıcılığın sağlamış olduğu bir başarıdır. Sevinç ve mutluluk, nitelik bakımından birbirinden farklı değildir; yalnızca sevincin tek bir şeyle ilgili olmasına karşılık, mutluluk sürekli ve bütünleşmiş bir yaşantıdır; birbirlerinden bu bakımından farklıdır; “*sevinçler*”den söz ederiz (çoğul olarak), ama yalnızca “*mutluluk*” deriz (tekil olarak).²⁴ Mutluluk, yaşama sanatında ulaşılmış olan kusursuzluğun ya da yetkinliğin kriteridir; hümanist ahlâktaki anlamı bakımından da erdemin kriteridir. Mutluluk, çoğu zaman kederin ya da acının mantıksal bir karşıtı olarak görülmüştür. Bedensel ve ruhsal acılar insan varlığının bir parçasıdır ve onlardan kaçmak mümkün değildir. Her ne olursa olsun acıdan, kederden uzak kalmaya çalışmak ancak bütün bağları koparma pahasına mümkün olabilir ki, bu durumda mutlu olma yeteneği de ortadan kalkar. Böylece, mutluluğun karşıtı acı ya da keder değil, bir iç kısırlığın ve verimsizliğin (yaratıcılıktan yoksun oluşun) yol açtığı ruh çöküntüsüdür.²⁵

Psikolog Carroll Izard, mutluluğun psikolojik bir rahatlık ve esenlik içerdiğini, bu duygu sırasında insanın zihinsel ve fiziksel baskıdan, sıkıntıdan ve kaygıdan uzak olduğunu, zihnin ve bedenin gevşemeye ve oynamaya hazır bulunduğunu belirtmiştir. Stein ve Leventhal ise bir insanın, mutluluğu, olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma geçişte veya nötr bir durumdan bir üstteki iyi düzeye yükselme sırasında yaşayabileceğini dile getirirler. İnsan, istediği, hedeflediği şeye ulaşarak mutlu olmaktadır.²⁶

²³ Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, Çeviren: Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, yy. 1994, s. 212; Ayten, **Erdeme Dönüş-Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, 78.

²⁴ Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, 219.

²⁵ Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, 220.

²⁶ Bayram Çetinkaya, Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri, (**Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006), s. 40-42.

Diğer bazı eğitimci ve psikologlara göre ise mutluluk öyle bir şuur halidir ki, kişi kendisini devamlı iyi, neşeli ve sevinçli, gönlü yatışmış, huzur ve sükûnla dolmuş hisseder. Bu şuur hali ise, devamlı olarak kendisini ve hayatını iyi görmesi ve geleceğinin de iyi olacağına inanması neticesinde elde edilir.²⁷ Bu tarifte mutluluğun üç önemli unsuru olduğu görülmektedir: İnsanın özünü iyi hissetmesi, yaşamın iyi olması ve akıbetinin yani geleceğinin iyi olacağına inanması.²⁸

Bir başka tarife göre mutluluk, içinde yaşadığımız âlemlerle, bu âlemin hakikatlerine uygun, doğru ve başarılı ilişkiler kurabilmenin neticesinde elde edilen zihinsel bir durumdur. Aynı zamanda insanın, başkalarının refah ve mutluluğunu sağlamada yardımcı ve faydalı olmasının bir neticesidir.²⁹

Râğıb el-İsfehânî, mutluluğun tarifine “saadet” ve “şekavet” kavramlarına dair yaptığı açıklamalarda değinmekte ve “*Saadet, ilahi emir ve hükümlerin, hayra erişmede insana yardımcı olmasıdır; karşıtı ise şekavettir; en büyük saadet, cennete kavuşmaktır*” demektedir. Râğıb, saadetin “dünyevi saadet” ve “uhrevi saadet” şeklinde ikiye ayrıldığını, dünyevi saadetin de “ruhî saadet”, “bedenî saadet” ve “haricî saadet” şeklinde üç çeşidinin olduğunu belirtmektedir.³⁰

Kamusalarda yapılan tariflere genel olarak bakıldığında, mutluluğun “saadet” kavramıyla karşılandığı; saadete ise “iyi ve hayırlı olana ulaşma, Allah’ın kişiye bereket ihsan etmesi ve hayra eriştirmesi, onu mutlu kılması” şeklinde anlam verildiği görülmektedir.³¹

²⁷ Nâsır el-‘Umer, **Hayal İle Gerçek Arasında Mutluluk**, Çeviren: Ömer Temizel, Guraba Yayınları, İstanbul 2005, s. 14; Mikdâd Yâlcin, **Tarîku’s-Se‘âde**, yey., Riyad 1987, s. 23.

²⁸ ‘Umer, **Hayal İle Gerçek Arasında Mutluluk**, 15. Bu üç hususla ilgili geniş açıklama için bakınız: Yâlcin, **Tarîku’s-Se‘âde**, 24 vd.

²⁹ Semîr Şeyhânî, **Sebilüke ile’s-Se‘âdeti ve’n-Necâh**, Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, yy. 1986, s. 124.

³⁰ Ebû’l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, **Mu‘cemu Müfredâti Elfâzi’l-Kur‘ân**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 261, 297.

³¹ Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim es-Semîn el-Halebî, ‘**Umdetü’l-Huffaz fi Tefsiri Eşrefi’l-Elfâz**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1996, 2/198; Mecdüddîn Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Muhît**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2005, s. 288; Ebu’l-Bekâ Eyyüb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, **el-Külliyât Mu‘cemun fi’l-Müstelehât ve-Fürûkul’-Lügaviyye**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998, s. 506; Muhibbuddin Ebu’l-Feyz Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vâsıtî ez-Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kamûs**, Kuveyt, Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt, Kuveyt 1965, 8/192; Komisyon, **el-Mu‘cemu’l-Vesît**, Mektebetü’ş-Şürûki’d-Düveliyye, Mısır 2004, s. 430; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 389; Çağrııcı, “Saadet”, **DİA**, 35/319.

Klasik tefsir kaynaklarında, “*sa’id*” kelimesinin geçtiği ayetin³² tefsirinde, müfessirler tarafından mutluluğun terim anlamına dair bir tariften ziyade çoğunlukla insanın kaderine ve ahiretteki akıbetine vurgu yapıldığı görülmektedir. İnsanların nihaî anlamda mutlu veya mutsuz olacaklarının kaderde kayıtlı olduğu, ahirette azaba müstahak olan inkârcı ve günahkârların mutsuz, cennete kavuşanların ise mutlu olacakları vurgulanmaktadır.³³ İlgili ayetlerin tefsiri, ileride “*saadet*” kavramında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Ancak müfessirler arasında mutluluğun ne olduğuna dair bazı tarifler yapanlar da mevcuttur. Örneğin Âlûsî, ilgili ayetlerin tefsirinde açıkça isim belirterek Râğıb’ın saadete dair yukarıda zikrettiğimiz tarifine vermektedir.³⁴ İbn Âşûr ise mutluluğu kısaca “*güzel ve iyi hal*” olarak tarif edip cennet hayatıyla irtibatlandırmaktadır.³⁵

Bazı Türkçe eserlerde ise mutluluğa dair şu tariflere rastlamak mümkündür:

*“Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık.”*³⁶

³² 11/Hûd, 105.

³³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân**, Dâru Hicr, Kahire 2001, 12/584; Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Maverdî, **en-Nüketü ve’l-Uyûn**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ty., 2/503-504; Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nîsâburî el-Vâhidî, **el-Vesît fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, 2/590-591; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Beğavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, Dâru Taybe, Riyad 1989, 4/201; Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **Tefsîru’l-Keşşâf ‘an Hakaiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekavîl fi Vücûhi’t-Te’vîl**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2002, s. 498; Ebu’l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr fi ‘İlmi’t-Tefsîr**, el-Mektebü’l-İslamî, Beyrut 1984, 4/158; Fahrüddin Muhammed er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1981, 18/62; Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006, 11/217; Nâsirüddin Ebu Sa’îd Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl**, (Hâşiyetü’l-Konevî içinde), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, 10/207; Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, **Medâriku’t-Tenzîl ve Hakaiku’t-Te’vîl**, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Beyrut 1998, 2/502; Ebu’s-Suûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, **İrşâdu’l-‘Akli’s-Selfim ilâ Mezâya’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut ty., 4/241; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, **Fethü’l-Kadîr**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2007, s. 673; Muhammed Ebû Zehra, **Zehratü’t-Tefâsîr**, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, yy. ty., 7/3755.

³⁴ Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî el-Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-‘Azîmi ve’s-Seb’i’l-Mesânî**, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut ty., 12/141.

³⁵ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, ed-Dâru’t-Tûnusiyye, Tunus 1984, 12/164.

³⁶ Şükrü Halûk Akalın, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011, s. 1716.

*“İnsan yaşamının nihai hedefi, insan için en yüksek iyi diye ifade edilen huzur, dinginlik ve bütünüyle gerçekleşmiş olma hali.”*³⁷

*“Genellikle insanların kendilerine en yüksek erek olarak koydukları değer. Bilinci dolduran tam bir doygunluk durumu. İstek ve eğilimlerin tam bir uyumu ve doygunluğu. Değerli şeylerin bolluğu içinde alınan nesnel durum.”*³⁸

*“Hayra nail olma; mesut ve bahtiyar olma; hoşnutluk durumu; insanın haz duyacağı bir hâl içinde bulunuşu.”*³⁹

Görüldüğü gibi mutluluğun ne olduğuna dair çok şey söylenmiştir. Her insan mutluluk duygusunu sübjektif olarak kendi içerisinde taşımakta ve mutluluk olarak gördüğü şeye ya tabii ya zorunlu ya da iradî olarak yönelmektedir. Böylece mutluluk, insanın yöneldiği bir gaye, arzu ettiği bir yetkinlik ve tercih ettiği bir iyi olarak onun hayatında belirleyici yerini almaktadır.⁴⁰

³⁷ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul 2012, s. 311.

³⁸ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998, s. 129.

³⁹ Mahmud Rifat Kademoğlu, “Saadet”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, cilt: 7, Şâmil Yayınevi, İstanbul 2000, s. 84.

⁴⁰ Bircan, **İslam Felsefesinde Mutluluk**, 53-54.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA MUTLULUĞA DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kur'ân'ın insanın mutluluğu hususunda ortaya koymuş olduğu verileri tam anlamıyla tespit edebilmek için onun mutluluk duygusuna dair bütün kavram ve ifadelerini belirleyip sahip oldukları anlamları ve kullanıldıkları kontekstleri tahlil etmek gerekmektedir. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümünü, Kur'ân'ın mutluluğa dair kavramsal çerçevesini tespit ve tahlil etmeye ayırmış bulunmaktayız.

Bu bölümde öncelikle mutlulukla doğrudan bağlantılı olan Kur'ân kavramlarını, ardından mutlulukla bazı cihetlerden ilgisi bulunan tali kavramları, son olarak ise Kur'ân'ın mutlulukla ilgili dolaylı bazı ifadelerini tahlil edeceğiz.

1.1. KUR'ÂN'DA MUTLULUĞA DAİR ASLİ KAVRAMLAR

Kur'ân'da mutluluğu ifade eden veya mutlulukla doğrudan bağlantılı olan bazı kavramlar mevcuttur. Kur'ân'ın, insanın mutluluğuna dair verilerini ifade etmeleri açısından bu kavramlar büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında, bu kavramların her birinin Arapçada ifade ettikleri anlamlar tespit edilecek ve kullanıldıkları ayetlerin tamamı ele alınarak ifade ettikleri anlamların mutlulukla bağlantıları incelenecektir.

Kur'ân'da insanın sevinç, neşe, huzur ve mutluluk halini ifade eden veya onun mutluluğuyla doğrudan ilgisi olan kavramlar, on adet olup bunların başında, gerek klasik gerek modern Arapçada yaygın olarak kullanılan “saadet” kavramı gelmektedir.

1.1.1. Saadet (سعادة)

“Saadet”, Kur'ân'ın mutluluğa dair en önemli asli kavramlarından. Kur'ân-ı Kerîm'de “sa'id” ve “sü'idû” şeklinde iki farklı formu mevcut olan kavramın, kullanıldığı ayetler ele alınmadan önce Arapçada ifade ettiği anlam çerçevesi üzerinde durulacaktır.

“Saadet” kelimesi, “sa'd” (سعد) kökünden türemiş bir isimdir. “Sa'd” kelimesi, “uğur, kısmet, baht, iyi şans, iyi talih, mutluluk, memnuniyet” vb. birçok olumlu anlamı ifade eden bir kelimedir.⁴¹ Bu nedenle “saadet”, Türkçede de çokça kullanılan bir kelime olmakla birlikte⁴² ilgili kaynaklarda daha çok “talih, uğur, mutluluk, başarı, bahtiyarlık ve bereket” kelimeleriyle çevrilmektedir.⁴³ “Saadet”in karşıtı ise “şekavet” yani “talihsizlik, kötü şans, kötülük, uğursuzluk, mutsuzluk ve bedbahtlık”tır.⁴⁴

Türkçede sevinç, huzur ve mutluluk durumlarını ifade etmek üzere günlük hayatta “saadet” veya “mesut” şeklinde çokça kullanılan bu kelimenin diğer türevleriyle ilgili olarak kamusalarda şu ayrıntılara da rastlanmaktadır:

“سعد الله فلانا” veya “أسعد الله فلانا” cümleleri “Allah filan kişiyi muvaffak etti, başarılı kıldı” anlamlarına gelmektedir.⁴⁵ “أسعدت النائحة التكلية” cümlesi ise “Ağıtçı kadın, çocuğunu yitiren annenin ağlamasına ve ağıt yakmasına yardım etti, onunla

⁴¹ İsmail b. Hammad el-Cevherî, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1990, 2/487; Râğıb, **Müfredât**, 261; Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ty., 3/2011; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu'l-Muhît**, 288; Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 8/192

⁴² D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Pınar Yayınları, İstanbul 2005, s. 1102.

⁴³ Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 389; Çağrı, “Saadet”, **DİA**, 35/319; Yıldız, **Kur'ân'da Mutluluk**, 1.

⁴⁴ Cevherî, **es-Sihâh**, 2/487; Ebu'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, **Mu'cemu Mekayîsi'l-Luğa**, Dâru'l-Fikr, yy. 1979, 3/75; Râğıb, **Müfredât**, 261; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 3/2011; Mecdüddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-'Azîz**, Vizâretü'l-Evkâf, Kahire 1996, 3/221; Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 8/192; A.J., Wensinck, “Saadet”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, c. 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul ty., s. 1-2.

⁴⁵ Komisyon, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, 430.

birlikte ağıt yaktı” demektir.⁴⁶ Hatta kelimenin bu manada kullanılmasıyla ilgili olarak hanım sahabilerden Ümmü Atiyye’nin Hz. Peygamber (s.a.s.)’e gelip “*Falan kadın acılı günümde benimle beraber ağıt yaktı (أَسْعَدْتَنِي)*, *ben de şimdi gidip onun için ağıt yakmak (أَنْ أَسْعِدَهَا)* istiyorum” diyerek ondan izin istediği ancak Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bunu hoş karşılamadığı ve izin vermediği nakledilmektedir.⁴⁷

İnsanın en çok kullandığı, kendisinden en çok “yardım” aldığı önemli bir uzvu olması hasebiyle “bilek” yani kolun elden dirseğe kadar olan kısmı da “سَاعِدٌ” kelimesi ile ifade edilmiştir. “سَاعِدَا الْإِنْسَانِ” ifadesi “insanın iki bileği”, “سَاعِدَا الطَّائِرِ” ise “kuşun iki kanadı” anlamına gelmektedir.

“İnsanı sıkıntıdan kurtaran, derdine çare olan, onu mutlu eden her türlü yardım ve destek” ise “مَسَاعِدَةٌ” kelimesiyle ifade edilebilmektedir. “Yardım ve destek” için “مَسَاعِدَةٌ” kelimesinin kullanılması hakkında yapılan şu yorum ise dikkat çekicidir: “Yardım için ‘مَسَاعِدَةٌ’ kelimesi kullanılmıştır. Çünkü birine yardım etmek ve destek olmak isteyen kişi, yardım etmek istediği kişiyle birlikte yürüdüğü zaman o kişinin bileği (سَاعِدٌ) üzerine elini koyar, onu bileğinden tutar.”⁴⁸

Saadet kelimesiyle aynı kökten gelen bir başka kelime de Arapçada çokça kullanılan ve “Buyur, emrindeyim! Her türlü yardım ve desteğe hazırım!” anlamlarına gelen “لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ” cümlesindeki “سَعْدَيْكَ” kelimesidir. Lügatlerde cümledeki her iki kelimenin de iştikakıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verilerek bazı dil bilginlerinin bu kelimelerin kökeni ve açılımına dair farklı görüşlere sahip oldukları ifade edilse de nihayetinde cümlenin “Emrindeyim, tekrar tekrar sana yardım etmeye, mutlu olmanı ve sevinmeni sağlamaya hazırım!” anlamına geldiği konusundaki ortak görüş kendisini göstermektedir.⁴⁹ Bu manada Hz. Peygamber

⁴⁶ Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, 1/455; Komisyon, **el-Mu‘cemu’l-Vesît**, 430.

⁴⁷ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüğa**, el-Müessetü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, yy. 1964, 2/70-71; Râğıb, **Müfredât**, 261; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 3/2012.

⁴⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, **Cemheretü’l-Lüğa**, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 1987, s. 644; Cevherî, **es-Sihâh**, 2/487-488; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 3/75; Râğıb, **Müfredât**, 261; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 3/2012, 2014; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, 8/193, 197; Komisyon, **el-Mu‘cemu’l-Vesît**, 430; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 389-390.

⁴⁹ Ezherî, **Tehzîb**, 2/69-70; Râğıb, **Müfredât**, 261; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 3/2012; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, 8/193-194.

” أَيُّكَ وَ سَعْدِيكَ وَالْخَيْرُ فِي بَدِيكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ “ (s.a.s.)’in namaza başlarken Allah’a hitaben dediği nakledilmektedir.⁵⁰

Gerek yukarıda vermiş olduğumuz örneklere, gerekse lügat kitaplarında tafsilatlı bir şekilde aktarılan aynı kökten gelen daha birçok kelimeye baktığımızda, “saadet” kelimesinin köken itibariyle “yardım, destek, başarı, uğur, sevinç, mutluluk” vb. birçok müspet manayı içeren bir kelime olduğu, bu nedenle Türkçeye “başarı, mutluluk ve bahtiyarlık” olarak çevrilebileceği söylenebilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de saadet kavramı bizzat “saadet” şeklinde değil de “سَعِيدٌ” ve “سُعِدُوا” formlarında geçmektedir. Her iki kelime de Hud Sûresi’nde geçmekte olup bunlardan “sa’id” kelimesi sıfat-ı müşebbehedir; “sü’idû” kelimesi ise mazi meçhul formunda bir fiildir.⁵¹ Her iki kelime de, mahşerde yargılanmak üzere bütün insanların toplandıkları, Allah’ın izni olmaksızın hiç kimsenin konuşamayacağı, kimi insanların mutlu ve bahtiyar, kimilerinin ise mutsuz ve bedbaht olacağından bahseden Hud Sûresi’ndeki şu bölümde geçmektedir:

وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْأَجْرَةِ
ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ ۖ وَمَا نُوَخَّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ ۚ يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِآذِنِهِ فَمِنْهُمْ
شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ فَأَمَّا الَّذِينَ شَفَعُوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا رَفِيرٌ ۖ وَشَهِيقٌ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ
رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ۚ وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَمِنَ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ
رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ

“Rabbin, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar. Şüphesiz onun cezalandırması çok acı vericidir, çok şiddetlidir! İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için de elbette bir ibret vardır. O gün, bütün insanların bir araya toplandığı gündür ve o gün, her şeyin açıkça görüleceği gündür. Biz o günü sadece belli bir süreye kadar erteleriz. O gün geldiğinde Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi ise mutlu. Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler. Rabbinin dilediği hariç onlar,

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/2012.

⁵¹ Ahmed Muhtar Ömer, *el-Mu‘cemü’l-Mevsû‘î li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîmi ve Kırââtihi*, Müessesetü Sütûri’l-Ma‘rife, Riyad 2002, s. 237.

gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Muhakkak ki Rabbin istediğini yapabildir. Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada bir lütuf olarak ebediyen kalacaklardır.”⁵²

Sûrenin “ *يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ* ” “*O gün geldiği zaman Allah’ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz. Onlardan mutsuz olanlar da vardır, mutlu olanlar da*” şeklindeki yüz beşinci ayetinde, kimi insanların o gün “şakî” yani “*mutsuz-bedbaht*” olacağı, kimilerinin ise “sa’îd” yani “*mutlu-bahtiyar*” olacağı ifade edilmektedir. Bu ayette geçen “sa’îd” kelimesi, “sa’d” (سعد) kökünden türetilmiş, “فَعِيلٌ” vezninde bir sıfat-ı müşebbehe olup “*saadet sahibi*” yani “*mutlu kişi*” anlamına gelmektedir.⁵³

Bu ayetteki “şakî” ve “sa’îd” kelimelerinin tefsiri babında müfessirler arasında iki farklı yaklaşım tarzı söz konusudur:

Kimi müfessirler ayetin sonundaki “*Onlardan şakî olanlar da vardır, sa’îd olanlar da*” ifadesine, daha çok “kader inancı” açısından yaklaşarak ilgili bazı rivayetler çerçevesinde genelde “*Şakî, kendisi için şekavet yazılmış olan; sa’îd ise kendisi için saadet yazılmış olandır*” demişlerdir.⁵⁴ Bu meyanda tefsirlerde, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis kaynağında da geçen, insanın daha ana rahminde iken şakî veya sa’îd olacağının görevli melek tarafından yazıldığını, hiçbir şeyin yazgının önüne geçemeyeceğini anlatan hadisler aktarılmaktadır.⁵⁵

Kimi müfessirler ise ayetteki ifadeyi daha çok kişinin mahşer meydanı sonrasındaki akıbeti ile ilişkilendirerek “şakî”yi, “*azaba duçar olup mutsuz olan*”;

⁵² 11/Hûd, 102-108.

⁵³ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüğa*, 644; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/487; Râğıb, *Müfredât*, 261; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 389.

⁵⁴ Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire 2002, 2/309; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 12/578; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 4/199; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 4/159; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/210; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, 5/262.

⁵⁵ İlgili rivayetler için bakınız: Buhârî, *Tefsir*, Leyl; Enbiyâ, 1; Cenâiz 83; Edeb 120; Kader, 1, 4, 8; Bed'ü'l-Halk, 6; Tevhîd, 28, 54; Müslim, *Kader*, 1, 3, 6; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 17; Tirmizî, *Kader*, 3, 4, 8, *Tefsir*, Leyl.

“sa‘îd”i ise “*cennetin nimetlerine kavuşup mutlu olan*” şeklinde açıklamışlardır.⁵⁶ Örneğin Zemahşerî, ayetin son kısmını, “*Şakî, kötülüğünden dolayı kendisine azap vacip olan; sa‘îd ise iyiliklerinden dolayı kendisine cennet vacip olan*” şeklinde tefsir etmiştir.⁵⁷ Ebussuud ve Âlûsî de, ayetteki ifadeyi açıklarken “*Şakî, hakkında Allah’ın uyarıda bulunduğu cehennem azabı kendisine vacip olan; sa‘îd ise Allah’ın vaadi gereğince kendisine cennet vacip olan*” demişlerdir.⁵⁸

Hûd Sûresi’nin yüz sekizinci ayetinde ise “*mutlu kılınanlar*” anlamında “sü‘idû” kelimesi geçmektedir. Kelime genelde “*saadetle rızıklandırılanlar*” şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁹ Kelimenin “sü‘idû” şeklinde okunması, kıraat-ı seb‘a âlimlerinden Hamza ve Âsım’ın kıraatine göredir. Bu durumda manası “*mutlu kılınanlar*” olur ki, bu da onların Allah tarafından mutluluğa kavuşturulduğunun vurgulanmış olması demektir.⁶⁰ İbni Kesîr, Nafi, Ebu Amr ve İbni Âmir’e göre bu kelimenin kıraatı “se‘idû” şeklindedir.⁶¹ Bu durumda da manası “*cennetin ebedî nimetlerine kavuştukları için mutlu olanlar, sevinç ve mutluluğa erenler*” şeklindedir.⁶²

Görüldüğü gibi Hûd Sûresi’ndeki bu ayetlerde geçen “sa‘îd” kelimesi insanın mutluluğuna işaret eden önemli bir kelimedir. Ayetler, mahşer yerindeki hesap sonrası insanların ebedî akıbetlerinin ne olacağından bahsetmektedir. Bu ayetleri doğru anlayabilmek için sûrenin başından itibaren anlatılan hususların irdelenmesi daha isabetli olacaktır.

Hûd Sûresi’nin yirmi beşinci ayetinden itibaren Hz. Nuh ile kavmi arasında cereyan eden hak-batıl mücadelesinden bahsedilmekte, devamında da diğer bazı peygamberlerin mücadelelerine dair ibret dolu tarihi olaylar aktarılmaktadır. Hz.

⁵⁶ Nesefî, **Medârikü’t-Tenzîl**, 2/502; Ebu’s-Suûd, **İrşâd**, 4/241; İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 12/164; Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, 5/13; Ebû Zehra, **Zehratü’t-Tefâsîr**, 7/3753.

⁵⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 498.

⁵⁸ Ebu’s-Suûd, **İrşâd**, 4/241; Âlûsî, **Rûhu’l-Me‘ânî**, 12/141.

⁵⁹ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 12/584; Kurtubî, **el-Câmi‘**, 11/217; Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 4/201.

⁶⁰ Ebû Zehra, **Zehratü’t-Tefâsîr**, 7/2755.

⁶¹ Ebu Muhammed Abdulhakk b. Gâlib el-Endelüsî İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz**, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2001, 3/209.

⁶² Ebû Zehra, **Zehratü’t-Tefâsîr**, 7/3755.

Hûd,⁶³ Hz. Salih,⁶⁴ Hz. Hz. İbrahim,⁶⁵ Hz. Lût,⁶⁶ Hz. Şuayb⁶⁷ ve Hz. Mûsâ⁶⁸ peygamberlerin kendi kavimlerini tevhide ve erdemli bir hayata davetleri ve kavimlerinin onlarla yaptıkları tartışmalar aktarılmakta; peygamberlerin davetine uymayan toplumların dünyada uğradıkları acı akıbetten bahsedilmektedir.

Yüzüncü ayetten itibaren ise bahsedilen bu kavimlerin, peygamberlerin davetini reddetmekle kendi kendilerine yazık ettikleri ifade edilmektedir. İnkârdaki ısrarları nedeniyle dünyada iken Allah'ın azabını üstlerine çektikleri, ancak dünyada helak olmakla başlayan bu cezalarının asıl ebedî hayatta devam edeceği, dolayısıyla peygamberlere karşı gelenlerin orada da bedbaht olacağı ve sonu gelmez bir azaba mahkûm edileceği, peygamberlere iman edip tabi olanların ise ebedî saadete kavuşacağı vurgulanmaktadır. Yüz dokuzuncu ayetten itibaren bahsedilen konular da bu ayetlerde vurgulanan hususun, peygamberlerin davetine uyup-uymama ve bunun uhrevi sonuçları olduğunu göstermektedir. Bu nedenledir ki bu sûrede geçen “şakî” ve “sa‘îd” kelimeleriyle insanın ebedî hayattaki akıbetine dikkat çekildiğini, yani hakiki mutsuzluğun cehennem, hakiki mutluluğun ise cennetle irtibatlandırıldığını söylemek daha doğru görünmektedir.

1.1.2. Sürûr (سور)

Kur’ân’da, sevinç ve mutluluğa işaret eden kavramlardan birisi de “sürûr”dur. Aynı kökten türemiş olan “mesrûr” ve “serrâ” kelimeleri de yine sevinç, bolluk ve mutluluğa işaret etmektedir.⁶⁹ Rağıb el-İsfehâni, “sürûr”u, “*ichte gizlenen, açığa vurulmayan sevinç*” şeklinde tarif etmektedir.⁷⁰ Zira “sürûr”ün kökeni olan “sirr” kelimesi, -Türkçeye de “sır” olarak geçtiği gibi⁷¹- aslı itibariyle “*gizlilik*” ifade

⁶³ 11/Hûd, 50-60.

⁶⁴ 11/Hûd, 61-68.

⁶⁵ 11/Hûd, 69-76.

⁶⁶ 11/Hûd, 77-83.

⁶⁷ 11/Hûd, 84-95.

⁶⁸ 11/Hûd, 96-99.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 21/1992; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 12/16.

⁷⁰ Rağıb, *Müfredât*, 257.

⁷¹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1157.

etmektedir.⁷² Bu meyanda “gizli ve aşikâr olarak” anlamına gelen “سراً و علانية” terkibi birçok ayette geçmektedir.⁷³

Kamusalarda “sürûr”un, hüznün zıddı olduğu, zahirde bir eseri görünmeksizin sadece kalpte meydana gelen, gönül dünyasında hissedilen bir sevinç, neşe ve hoşnutluk halini ifade ettiği belirtilmektedir.⁷⁴ Bazı kaynaklarda ise “sürûr”, “Bir fayda elde edildiğinde, bir başarı veya sevindirici bir durum ile karşılaşıldığında, kalpte hissedilen bir haz ve lezzet” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁵

İbn Manzûr, “serrâ” kelimesini hem “nimet” kelimesi ile hem de “bolluk, rahatlık” anlamlarına gelen “rehâ” (رخاء) kelimesi ile karşılamış, aynı zamanda “sürûr, serrâ ve meserre” kelimelerinin hepsinin “ferah” yani neşe, sevinç ve mutluluğu ifade ettiğini belirtmiştir.⁷⁶ Zebîdî de “serrâ”nın “nimet ve bolluk” demek olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷

Kur’ân’da kırk dört yerde “sürûr”la aynı kökten türemiş olan kelimeler kullanılmaktadır. Ancak bunlardan sadece altı tanesi sevinç, neşe, bolluk ve mutluluğa işaret etmekte, diğer altı ayet ise cennetin döşek, taht veya divanlarından bahsetmekte, kalan otuz dört ayette ise “sır, gizleme, saklama” vb. vurgular öne çıkmaktadır.

Konumuzla ilgili olarak ele alacağımız ilk ayette şu ifadeler geçmektedir:

فَوَقَّيْهِمُ اللَّهُ شَرَ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّيْهِمُ نَضْرَةً وَسُرُورًا

“Allah onları o günün şerrinden korur; onlara bir aydınlık ve sevinç verir.”⁷⁸

Bu ayetin geçtiği İnsan Sûresi’nin başında “Şüphesiz biz insana doğru yolu gösterdik, artık ya şükredenlerden olur ya da nankörlerden”⁷⁹ denmiş, daha sonra ise

⁷² İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 3/67; Râğîb, **Müfredât**, 256; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Muhît**, 406.

⁷³ 2/Bakara, 274; 13/Ra’d, 22; 14/İbrahim, 31; 35/Fatır, 29. Bazı ayetlerde ise “sirr” kelimesinin karşıtı olarak “cehr” veya “i’lân” kelimeleri kullanılmıştır. Bakınız: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu‘cemu’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru’l-Hadîs, Kahire 1988, s. 442-443.

⁷⁴ Cevherî, **es-Sihâh**, 2/682; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, 12/10; Komisyon, **el-Mu‘cemu’l-Vesît**, 427.

⁷⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 81; Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, 3/128; Neseî, **Medârikü’t-Tenzîl**, 1/59; Âlûsî, **Rûhu’l-Me‘âni**, 289.

⁷⁶ İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 21/1992.

⁷⁷ Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, 12/16.

⁷⁸ 76/İnsân, 11.

“ebrâr”ın yani iyi bir kul olmayı tercih edenlerin hayatlarından ve akıbetlerinden bahsedilmiştir. Vermiş olduğumuz on birinci ayette ise Allah’ın, onları çetin bir günün şerrinden koruyarak “nadre ve sürûr” ile karşılayacağı ifade edilmiştir. Ayetin sonundaki “nadre” (aydınlık-parlaklık) kelimesi tefsirlerde genellikle “yüz” ile “sürûr” ise “kalp” ile ilişkilendirilmiştir.⁸⁰ Bu da diriliş gününün zorluk ve şiddetinden kurtulup cennet nimetlerine erenlerin hem iç dünyalarındaki sevinci hem de bu içsel sevincin yüzlerine yansıyan halini resmeden bir tablodur.⁸¹

Hız. Mûsâ (a.s.) ile İsrailoğulları arasında geçen “inek kesme” meselesinden bahseden şu ayette ise “sürûr” ile aynı kökten gelen “tesürü” fiili geçmektedir:

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لُونُهَا تَسْرُ النَّاطِرِينَ

“Onlar, “Bizim için Rabbiniz dua et de, o ineğin rengi neymiş, açıklasın” dediler. Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir inektir.”⁸²

Ayette, kesilmesi emredilen ineğin bazı vasıfları zikredilmekte, kendisine bakanların içini açan, sevinç ve neşe uyandıran parlak sarı bir renge sahip olduğu belirtilmektedir.⁸³ Ayetteki “tesürü” kelimesi, Türkçe meallerde genelde “iç açan, ferahlatan, sürur ve neşe veren, mesrur kalan” vb. şekillerde çevrilmiştir.⁸⁴ Müfessir Maverdî, ayetteki “tesürü’n-nâzirîn” ifadesini açıklama babında “parlak sarı rengi ile bakanların hoşuna giden, sürûr uyandıran” ifadesini kullanmış, sürûr’un ise “kalbin etkilenmesi” olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Ayetin tefsiri sadedinde birçok eserde, parlak sarı renge dikkat çekilmiş, hatta bazı kaynaklarda Hız. Ali’nin genelde sarı renkli çarık giydiği ve bu ayetten istidlalle “Sarı deriden ayakkabı giyenin gam ve

⁷⁹ 76/İnsân, 3.

⁸⁰ İbn Ebî Zemenîn, **Tefsîr**, 5/71; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1165; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 5/411; Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, 30/247; Neseî, **Medârikü’t-Tenzîl**, 4/1287; Ebu’s-Suûd, **İrşâd**, 9/72; Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, 29/157.

⁸¹ İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 5/411; Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd el-Mâlikî es-Seâlibî, **el-Cevâhiru’l-Hisân fi Tefsîri’l-Kur’ân**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut 1997, 5/531; Kurtubî, **el-Câmi’**, 21/469.

⁸² 2/Bakara, 69.

⁸³ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 2/96; İbnü’l-Cevzî, **Tezkiretü’l-Erîb**, 18.

⁸⁴ Hasenat-4.0, **Kur’ân Araştırma Sistemi** (İnteraktif), Tasarım: Bahadır Çolak, 2007-2009, 2/Bakara, 69.

⁸⁵ Maverdî, **en-Nüketü ve’l-Uyûn**, 1/140.

kederi azalır” dediği rivayet edilmiştir.⁸⁶ Ayetin de işaret ettiği gibi renklerin insan psikolojisi üzerinde etkili olduğu muhakkaktır.⁸⁷

Ayette geçen sarı renk için, “*tesürru'n-nâzirîn*” (*bakanları sevindiren, iç açan*) ifadesinin kullanılmış olması, Mısırlı göz uzmanı Dr. Mustafa Ahmet Azb'ın dikkatini çekmiş ve onun renkler üzerinde bir dizi araştırma yapmasına sebep olmuştur. Araştırmalar sırasında, insan gözünün kırmızı veya mavi rengi görebilmek için yüksek bir enerji harcarken; sarı rengi görebilmesi için enerji sarf etmediği ortaya çıkmıştır. Zaten sarı rengin frekans ve dalga boyu itibarı ile hemen beyazdan sonra gelmesi de bunu göstermektedir. Batıda yapılan diğer bazı araştırmalarda da, Kur'an'ın sarı renk için kullandığı ifadeler aynen tasdik edilmiştir. Kanada'nın Alberta Üniversitesi'nde güzel sanatlar profesörü olan Harry Wohlfarth, sarı ve sarının karışımı olan açık renkli sınıflarda, öğrencilerin daha uyumlu ve daha başarılı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Amerika'da yapılan bazı araştırmalarda da sarı ve tonlarına boyanmış odalarda kalan mahkûmların daha az problem çıkardıkları; hastanelerde tutulan uyuşturucu bağımlılarının ise daha az uyuşturucu talep ettikleri ve şiddet kullanma oranlarının azaldığı tespit edilmiştir.⁸⁸

“Sevinçli” anlamına gelen “mesrûr” kelimesi ise Kur'an'da sadece iki kez kullanılmaktadır. Her iki kullanım da İnşikak Sûresi'nde olup şöyledir:

وَيُنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا

“*Ve o, sevinçle ailesine dönecektir.*”⁸⁹

إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا

“*Çünkü o, (dünyada iken) ailesi içinde sevinçli idi.*”⁹⁰

⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 81; Râzî, *Mefâihü'l-Ğayb*, 3/128; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/186; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/59; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 289.

⁸⁷ Renklerin insan üzerindeki etkileri ve Kur'an'da dikkat çekilen renklere dair geniş bilgi için bakınız: Cezmi Akın, Sait Eğrilmez, Filiz Afrashi, “Renklerin İnsan Davranış ve Fizyolojisine Etkileri”, *Türk Oftalmoloji Gazetesi*, İzmir, 2004, sayı: 33, s. 274-282; Abdulmecit Okcu, “Kur'an'da Renkler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 28, Erzurum 2007, s. 128-161.

⁸⁸ Okcu, “Kur'an'da Renkler”, 149-150.

⁸⁹ 84/İnşikak, 9.

⁹⁰ 84/İnşikak, 13.

İnşikak Sûresi'nde, hesap günü amel defteri sağından verilenlerin kolay bir hesaba tabi tutulacakları belirtildikten sonra dokuzuncu ayette onların sevinç içinde aileleri arasına dönecekleri ifade edilmektedir. Ayetlerin devamında ise amel defterleri arka taraflarından verilenlerin yok olmayı arzu ettikleri ve onların alevli ateşe atılacakları ifade edildikten sonra on üçüncü ayette onların dünyada iken aileleri içerisinde keyifle yaşadıkları belirtilmektedir. Ayetlerde geçen “aile”den kastın ne olduğu konusunda tefsirlerde birçok farklı yorum mevcuttur.⁹¹ Ancak ayetlerde geçen “mesrûr” kelimesi birinci gürhün ahiretteki, ikinci gürhün ise dünya hayatındaki sevinç, mutluluk ve keyif hallerini ortaya koymaktadır.⁹² Elmalılı Hamdi Yazır, ikinci kesimin dünya hayatındaki sürûrunu açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır: “Çünkü o, ehli içinde sevinçli idi. Dünyada, evinde, ailesi, kavmi içinde rahat ve refah içinde, keyfi yerinde, zevk ve sefasında idi. Ahireti ve işin sonunu düşünmez, gam ve keder içinde sıkıntı çekenlere acımaz, dünyanın uğrayacağı değişiklikleri hesaba katmaz idi.”⁹³

“Sürûr” kelimesiyle yakın anlama sahip diğer bir kelime ise “nimet, sevinç, bolluk ve mutluluk” anlamlarına gelen “serrâ”⁹⁴ kelimesi olup Kur’ân’da iki kez geçmektedir. Bunlardan biri şöyledir:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever.”⁹⁵

Cennetle müjdelenen takva sahibi kulların vasıflarından bahsedilen bu ayette onların “serrâ” ve “darrâ” ile ifade edilen tüm hallerde infak edenlerden olduğu belirtilmektedir. Tefsirlerde genellikle “serrâ”nın “yüsr” (kolaylık), “darrâ”nın ise “usr” (zorluk) kelimesiyle karşılandığı, İbni Abbas’tan da aynı minvalde bir

⁹¹ İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, 5/457; Kurtubî, **el-Câmi**, 22/162; Neseffî, **Medârikü't-Tenzîl**, 4/1311; Maverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, 6/236; İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr**, 30/223.

⁹² Kurtubî, **el-Câmi**, 22/162-163; Neseffî, **Medârikü't-Tenzîl**, 4/1311.

⁹³ Yazır, **Hak Dini**, 9/86.

⁹⁴ Komisyon, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, 427; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 384.

⁹⁵ 3/Âl-i İmrân, 134.

açıklamanın nakledildiği görülmektedir.⁹⁶ Bazı tefsirlerde ise “serrâ” kelimesine “*bolluk, sevinç, sıhhat ve mutluluk*” gibi anlamlar verilmektedir.⁹⁷

Serrâ kelimesinin kullanıldığı diğer ayet ise şöyledir:

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ

فَأَخَذْنَا هُمْ بِعُقَّتِهِمْ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

“*Sonra kötülüğün (sıkıntı ve darlığın) yerine iyiliği (bolluk ve genişliği) getirdik. Nihayet çoğaldılar ve (nankörlük edip) “Atalarımız da darlığa uğramış ve bolluğa kavuşmuşlardı” dediler. Biz de farkında değillerken onları ansızın yakaladık.*”⁹⁸

Bu ayette, geçmiş peygamberlerin, imana yanaşmayan ve başlarına gelenlerden ibret almayan ümmetlerinden bahsedilmekte ve onların sözlerinden bir nakil yapılmaktadır. Buradaki “serrâ” kelimesi yine “*sevinç, rahatlık ve bolluk*” gibi anlamlara gelmekte olup ayetin başındaki “hasene” kelimesi de buna işaret etmektedir.⁹⁹

Konumuzla doğrudan ilgili olan ve neşe, sevinç, bolluk ve mutluluğa işaret eden yukarıdaki kelimeler dışında bazı müfessirler tarafından aynı manalarla bağlantılı olduğu söylenen bir başka kelime de “*döşek, koltuk ve taht*” manalarına gelen “serîr” kelimesidir.¹⁰⁰ “Serîr” ile ilgili olarak bazı kaynaklarda geçen şu açıklamalar dikkat çekmektedir: “*Serîr’e bu ismin verilmesi, zenginlerin, mülk ve saltanat sahiplerinin neşeli ve keyifli iken üzerlerine oturup kurulmalarından kaynaklanır. Serîr’in cennet nimetleri arasında sayılması da bunu ifade eder.*”¹⁰¹

⁹⁶ İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîr*, 1/318; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 195; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 1/509; Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, 2/104; Kurtubî, *el-Câmi’*, 5/317; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l-Hisân*, 2/109

⁹⁷ İmaduddin Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000, 3/185; Ebû Zehra, *Zehratü’t-Tefâsîr*, 3/1412.

⁹⁸ 7/A’râf, 95.

⁹⁹ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 2/432; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l-Hisân*, 3/58.

¹⁰⁰ Komisyon, *el-Mu’cemu’l-Vesît*, 457; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 384.

¹⁰¹ Râğıb, *Müfredât*, 257; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, 12/15.

Serîr, Kur'ân'da sadece çoğul kipi olan “sürur” (سرر) şeklinde altı ayette geçmekte olup bunların beşinde cennet nimeti¹⁰², birinde ise dünya lüksü ve konforu¹⁰³ olarak anılmaktadır.

1.1.3. Ferah (فرح)

Kur'ân-ı Kerîm'de mutlulukla doğrudan bağlantısı olan önemli kavramlardan birisi de “ferah” (فَرَح) kavramıdır. Arapça kamuslarda genelde “ferah” kelimesinin “sürûr” gibi sevinmeyi, neşe ve sevinç duymayı ifade ettiği, hüznün zıddı olduğu, ayrıca “şımarmak” manasına da geldiği belirtilmektedir.¹⁰⁴ Râğıb, “ferah” kavramını, “geçici bir lezzetle gönlün huzur duyması, sevinmesi” olarak tarif eder ve bu kelimenin daha çok bedensel hazlarla ilgili olarak kullanıldığını söyler.¹⁰⁵ Kurtubî ve Cürçânî'ye göre ise “ferah”, “Sevilen, arzu edilen bir şeye ulaşıldığında kalbin duyduğu lezzettir.”¹⁰⁶

“Ferah” kavramının müspet olarak “sevinme-razı olma”; menfi olarak ise “şımarma-kibirlenme” anlamında kullanıldığına dair ifadeler birçok eserde rastlanmaktadır.¹⁰⁷ Örneğin Kur'ân'da geçen kelimelerin farklı anlamlarına dair ilk müstakil eser yazan kişi olarak kabul edilen¹⁰⁸ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* adlı eserinde “ferah” kavramının Kur'ân'da “şımarma-kibirlenme, razı olma ve sevinme” şeklinde üç farklı anlamda kullanıldığını ayetlerden örnekler vererek açıklamıştır.¹⁰⁹ Dâmeğânî de Mukatil ile hemen hemen aynı ifadeleri kullanarak kavramın bu üç farklı manasına dikkat çekmiştir.¹¹⁰

Bazı dilciler ise “ferah”ı “انتشراح الصدر” yani “gönül huzuru” ifadesiyle tarif etmiş ve kavramın daha çok geçici-dünyevi zevkleri anlattığını, bu nedenle birçok

¹⁰² 15/Hicr, 47; 37/Sâffât, 44; 52/Tûr, 20; 56/Vâkıa, 15; 88/Ğâşiye, 13.

¹⁰³ 43/Zuhruf, 34.

¹⁰⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/390; İbn Fâris, *Mekayîsi'l-Luğa*, 4/499; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 37/3371-3372; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 7/12.

¹⁰⁵ Râğıb, *Müfredât*, 420.

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/11; Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Fadîle, Kahire ty., s. 139.

¹⁰⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/390; Râğıb, *Müfredât*, 420; Firûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, 233.

¹⁰⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 186; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 180.

¹⁰⁹ Ebu'l-Hasen Mukatil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Merkezü Cum'a el-Mâcid, Dubâi 2006, s. 157-158.

¹¹⁰ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li-Elfâzi Kitâbillahi'l-'Azîz ve Me'ânihâ*, Mektebetü'l-Fârâbî, Dimaşk 1998, s. 583-584.

ayette menfi durumları ifade ederken kullanıldığını ancak uhrevi ve dinî hususlardan bahseden bazı ayetlerde müspet manada kullanıldığını örnekleriyle açıklamıştır.¹¹¹ “*el-Vücûh ve’n-nezâir*” ilmine dair eserleri karşılaştırmalı olarak ele alıp muasır bir çalışma ortaya koyan Süleyman el-Kar’âvî de, “ferah” kavramı için konuyla ilgili dört farklı kaynağa müracaat etmiş ve hepsinde de bu kavramın belirttiğimiz üç manasının vurgulandığını belirtmiştir.¹¹²

“Ferah” kökünden türemiş olan kelimeler Kur’ân’da yirmi bir ayette geçmektedir. Bu ayetlerin bir tanesi şehitlerin cennetteki haliyle, yirmi tanesi ise dünya hayatıyla ilgilidir. Kavramın şehitler hakkında kullanıldığı ayet şöyledir:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
وَيَسْتَنْبِشُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

*“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile **sevinçli bir halde** Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.”*¹¹³

Bu ayetlerin geçtiği Âl-i İmrân Sûresi’ndeki bölümde, Uhud Savaşı ile ilgili bazı hususlar üzerinde durulmaktadır. Bu bölümdeki ayetler, Uhud’daki mağlubiyet ve yetmiş sahabinin şehit düşmesi nedeniyle, bazı Müslümanların zihinlerinde oluşan yanlış algıları düzeltme amacını taşımaktadır. Zira bu ayetlerin nazil olduğu dönemde bazı sahabilere göre, aralarında Allah’ın Elçisi’nin bulunması, her halükarda onları zafere ulaştırmalıydı. Bazı bahaneler öne sürerek ordudan ayrılan ve savaşa katılmayan münafıklar da, savaşta ölen Müslümanlar hakkında “*Bizim gibi doğru tercihte bulunup evlerinde otursalardı, şimdi hayatta olurlardı*”¹¹⁴ şeklinde sözler sarf etmişlerdi. Bu sözlerin de etkisiyle, Hz. Peygamber (s.a.s.) hakkında şüphe duyan ve zihin karışıklığı yaşayan Müslümanlar olmuştu. Bu nedenle bu bölümdeki ayetlerde, Müslümanların savaştaki hatalarını görmeleri istenmekte, Hz.

¹¹¹ Semîn el-Halebî, ‘*Umdetu’l-Huffâz*, 3/210-211; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, 4/178.

¹¹² Süleyman b. Sâlih el-Kar’âvî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1990, s. 499.

¹¹³ 3/Âl-i İmrân, 169-170.

¹¹⁴ 3/Âl-i İmrân, 168.

Peygamber (s.a.s.)’in emrini dinlememenin acı sonuçlarını tattıkları, ancak her şeyin Allah’ın izniyle olduğu, yaşatanın da öldürenin de O olduğu vurgulanmaktadır. Allah yolunda ölmenin ise bir kayıp değil en büyük kazanç ve başarı olduğu, zira şehitlerin en büyük nimetlere kavuştukları ifade edilmektedir.¹¹⁵

Ayetlerin “و لا تَحْسَبَنَّ” yani “kesinlikle öyle zannetme, asla öyle düşünme” şeklinde başlaması, bu ayetlerde bir algı düzeltmesi olduğunu, yanlış bir tasavvurun tashih edilmeye çalışıldığını göstermektedir.¹¹⁶ Bu ayette şehitlerin ölü değil diri oldukları, Allah katında nimetlere mazhar oldukları belirtildikten sonra devamındaki ayette, Allah’ın lütuf olarak kendilerine verdiği nimetlerden dolayı sevinç duydukları ifade edilmektedir. Burada şehitlerin cennetteki sevinç ve mutluluk halini ifade etmek için “فَرِحِينَ” kelimesi kullanılmıştır.

Kelimenin aslı “فَرِحُونَ” şeklinde olup burada gramer açısından hâl olarak geldiği için “فَرِحِينَ” şeklinde mansub olmuştur.¹¹⁷ “فَرِحُونَ”nin kökeni ise “سُرور” anlamına gelen “فَرَح” kelimesidir.¹¹⁸ Âlûsî, buradaki “فَرِحِينَ” kelimesinin “مَسْرُورِينَ” manasında olduğunu belirtir.¹¹⁹ Ayetin son kısmı da, Allah’ın dini uğruna en değerli dünyevi varlıkları olan canlarını ortaya koyan yiğitlerin, cennetteki sevinç ve mutluluk dolu hallerinin mahiyeti hakkında bizlere fikir vermektedir: Onlar, öyle derin bir sevinç ve mutluluk içerisindedirler ki bu sevinç ve mutluluğu, kendileriyle aynı yolda olan dünyadaki kardeşlerine de müjdelemek isterler. Allah’ın kendilerine verdiği nimetlerden istifade ettikleri ve hiçbir korku ve hüznün olmadığı mutluluk dolu bir hayatın onları da beklediğini duyurmayı arzularlar.¹²⁰

Şehitlerin üstün konumlarının ve kavuştukları sevinç ve mutluluk dolu hayatlarının anlatıldığı bu ayetlerde, “ferah” kavramı, olumlu bir bağlamda kullanılmakta, teşvik edilen bir durumu ortaya koymaktadır. Ancak kavramın dünya

¹¹⁵ Saîd Havva, **el-Esâs fi’t-Tefsîr**, Dâru’s-Selam, Kahire 1985, 2/936-938; Ebu’l-A‘lâ Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, 1/307.

¹¹⁶ Havva, **el-Esâs**, 2/933.

¹¹⁷ Ebu’l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed b. ‘Ubeydillah İbnü’l-Enbârî, **el-Beyân fi Ğarîbi İ‘râbi’l-Kur’ân**, el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-‘Âmme li’l-Kitâb, Mısır 1980, 1/231.

¹¹⁸ İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 4/54; Kurtubî, **el-Câmi’**, 5/416.

¹¹⁹ Âlûsî, **Rûhu’l-Me‘ânî**, 4/123.

¹²⁰ Maverdî, **en-Nüketü ve’l-Uyûn**, 1/437.

hayatı hakkındaki kullanımlarının sadece birkaç tanesi olumlu, çoğunluğu ise olumsuz bağlamlarda geçmektedir.

Dünya hayatı hakkında “ferah” kavramının kullanıldığı ayetlerin üç tanesinde müspet anlamda bir vurgu olduğu, Kur’ân’ın bakış açısıyla övülen ve teşvik edilen bir sevinç ve mutluluğa işaret edildiği görülmektedir. Bu hususta ilk olarak ele alacağımız ayetler, hakiki anlamda sevinç duymaya layık olan şeylerin neler olduğuna şöyle işaret etmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ
وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ

“Ey insanlar! İşte Rabbinizden size bir öğüt, kalpler için bir şifa ve (O’na) inanan herkes için hidayet ve rahmet gelmiş bulunuyor. Söyle (onlara), Allah’ın bu cömertliği ve rahmetiyle işte böylece sevinsinler (ve bilsinler ki,) bu onların toplayıp biriktirdiği her şeyden daha üstün, daha iyidir!”¹²¹

Bu ayetlerde “ey insanlar” hitabıyla başlanarak Allah nazarında insanların asıl neye sevinmeleri gerektiği, emir formunda gelen “فَلْيَفْرَحُوا” ifadesiyle dile getirilmektedir. İlk ayette Allah’tan gelen vahyin öğüt dolu içeriği, kalplere-gönüllere şifa oluşu, kendisine uyanlara bir kılavuz ve rahmet oluşu vurgulanmakta, ikinci ayette ise “De ki, Allah’ın bu lütf ve rahmetine, işte asıl bunlara sevinsinler!” denmektedir. Bu ifadelerde, “فَلْيَفْرَحُوا” yani “sevinsinler!” denilerek bahsi geçen “Allah’ın fazlı ve rahmeti”nin hakiki birer sevinç ve mutluluk vesilesi olduğuna, asıl bunlara sevinmek gerektiğine işaret edilmektedir.

Klasik tefsirlerde, ayette geçen “Allah’ın fazlı” ifadesinden kastın İslâm, “rahmet”ten kastın ise Kur’ân olduğuna dair rivayetler olduğu gibi tam tersini, yani “Allah’ın fazlı”nın Kur’ân, “rahmet”inin ise İslâm olduğunu söyleyen rivayetler de mevcuttur.¹²² İlgili rivayetleri aktaran müfessir İbn Atiyye, “Allah’ın fazlı”ndan kastın Hz. Muhammed (s.a.s.), “rahmet”ten kastın ise Kur’ân olduğuna dair bir görüşe de yer vermektedir. Ancak kendisi, ayetin ifadesinin Hz. Peygamber

¹²¹ 10/Yunus, 57-58.

¹²² Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 12/194-198; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 3/126; Kurtubî, **el-Câmi’**, 11/10-11.

(s.a.s.)’den gelen sahih bir hadis olmadan bu şekilde dar çerçevede anlaşılmasını ve bir manaya tahsis edilmesini uygun görmemektedir. Ona göre burada dikkat edilmesi gereken şey, ayetlerde geçen lafızlardır. Ayetlerde geçen lafızlara göre ise buradaki “fazl”dan kasıt, Allah’ın insanı dinin yoluna iletmesi ve dinin prensiplerine uymada onu muvaffak kılmasıdır. “Rahmet”ten kasıt ise Allah’ın affına mazhar olmak ve İslâm’a tabi olanlar için mükâfat olarak hazırladığı cennetine kavuşmaktır. O halde ayetin manası şudur: *“Ey Muhammed, bütün insanlara de ki, sevinekseniz Allah’ın bu lütuf ve keremine sevinin, dünya işlerinize veya çer-çöp mesabesindeki dünya malına değil.”*¹²³

İbn Kesîr de ayetteki “fazl” ve “rahmet”i, bir önceki ayetle ilişkilendirerek *“Allah’tan kendilerine gelen hidayet ve hak din için sevinsinler. Çünkü asıl sevinilmeye layık olan şeyler bunlardır”*¹²⁴ şeklinde tefsir etmektedir. *“Eğer bir şeye sevineceklerse sevinci bu ikisine hasretsinler. Çünkü bu ikisinden daha büyük bir sevinç vesilesi yoktur”*¹²⁵ diyerek ayetin lafzını tefsir eden Zemahşerî ise ayetteki bu iki şeyden neyin kastedildiğine dair bir görüş belirtmemekte ancak Ubey b. Ka’b’ın, *“Hz. Peygamber (s.a.s.) bu ayeti okudu ve ‘Yani Allah’ın kitabıyla ve İslâm ile sevinsinler’ buyurdu”*¹²⁶ şeklindeki sözlerini nakletmektedir.

Kanaatimizce ayetin tefsiriyle ilgili olarak dile getirilen bu görüşlerde farklı vurgular öne çıkarılmışsa da aslında aynı hakikate işaret edilmektedir. Zira bu ayetlerin ilkinde genel olarak tüm insanlara hitapla başlanarak onlar için hakiki rableri olan Allah’tan bir öğüt, manevî hastalıklara şifa, hayatın çetrefilli yolları için bir kılavuz ve iman edenler için de bir rahmet olarak Kur’ân’ın geldiği ifade edilmektedir. Kur’ân’a yapılan bu işaret onu insanlara ulaştırıp açıklayan ve yaşayarak hayata dönüştüren Hz. Peygamber (s.a.s.)’i de kapsadığı gibi aynı zamanda onun hayata yansıyan şekli olan İslâm’ı da kapsamaktadır. Bu yönleriyle düşünüldüğünde ikinci ayette geçen “Allah’ın fazlı ve rahmeti” ifadesi öncelikle Kur’ân vahyine işaret olmakla beraber onun ayrılmaz bir parçası olan Hz. Peygamber (s.a.s.)’i ve İslâm’ı da kapsamaktadır. Bu durumda bu ayetlere göre insanlar, fani ve

¹²³ İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 3/126.

¹²⁴ İbn Kesîr, **Tefsîr**, 7/371.

¹²⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 466.

¹²⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 467.

basit şeylere değil kendilerine bu hayatta doğru yolu göstermek üzere bir rehber olarak gönderilen Kur’ân’ın nüzûlüne, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in gelişine ve İslâm nimetine sevinmeye ve bunlarla mutlu olmaya davet edilmektedir. Bu ayetlerin devamında ise Kur’ân’a ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’e iman edip bu ikisinin rehberliğinde bir hayat yaşayarak Allah ile dostluk bağı kuranlar için hiçbir korku ve hüzne yer olmadığı, onlar için hem dünya hem de ahirette nice müjdelerin olduğu vurgulanmaktadır.¹²⁷ Böylece, Kur’ân’a göre hakiki sevinç ve mutluluk sebeplerinin neler olduğuna işaret edilmektedir.

Ferah kavramının olumlu anlamda kullanıldığı diğer bir ayet ise şöyledir:

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ

“Bunun içindir ki (ey Peygamber,) kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilenden ötürü sevinir, hoşnut olurlar; Fakat (senin aleyhinde olan) guruplardan, onun bir kısmını inkâr edenler de vardır...”¹²⁸

Bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e indirilen vahiyden dolayı sevinip mutlu olan bazı kimselerden bahsedilmekte ve mutluluk duyan bu kişiler, *“kendilerine kitap verdiğimiz kimseler”* ifadesiyle tanıtılmaktadır. Bu kimselerin Hz. Peygamber (s.a.s.)’e Kur’ân ayetlerinin indirilmesi sebebiyle hissettikleri bu sevinçleri, olumlu bir tavır olarak zikredilmektedir. Öte yandan diğer bazı kimselerin ise inen ayetlerin bir kısmını inkâr ettikleri belirtilmektedir.

Burada *“sana indirilen”* ifadesiyle Hz. Peygamber (s.a.s.)’e indirilen vahyin yani Kur’ân’ın kastedildiği hususu açıktır. Ancak *“يَفْرَحُونَ”* fiilinin faili olan ve *“kendilerine kitap verdiğimiz kimseler”* şeklinde tanımlananların kim olduğu hususunda müfessirler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu görüş ayrılığı da ayetteki *“el-kitab”*ın, Kur’ân’a mı yoksa Tevrat ve İncil’e mi işaret ettiği hususuna dayanmaktadır. Tefsirinde her iki görüşe de yer veren Taberî, bu görüşler hakkında birçok sahabi ve tabiinden nakillerde bulunur.¹²⁹ Ancak kendisi, buradaki kitaptan kastın Kur’ân, bahsedilen kişilerin de vahyin inmesine sevinen sahabiler olduğu

¹²⁷ 10/Yunus, 62-64.

¹²⁸ 13/Ra’d, 36.

¹²⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 13/556-557.

görüşünü tercih eder.¹³⁰ İbn Ebi Zemenîn'e ve Beğavî'ye göre de ayetteki "el-kitab" Kur'ân'a işaret etmektedir, kastedilen kimseler ise Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabıdır.¹³¹

Müfessir Maverdî ise açık bir tercihte bulunmaksızın "Bu konuda üç görüş vardır" diyerek bunları şöyle sıralar: "1. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabıdır. O'na Kur'ân'ın vahyedilmesine sevinirler. 2. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e iman eden Yahudi ve Hıristiyanlardır. 3. Bunlar, genel anlamda Yahudi ve Hıristiyanlardır. Kur'ân'ın kendi kitaplarını tasdik eden ifadeler içermesine sevinirler."¹³²

İbn Atiyye de tüm görüşleri zikreder ama ona göre burada kastedilenler sahabilerdir. Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e tabi olan ve imanlarındaki samimiyetten dolayı O'na vahyedilen her ayeti sevinçle karşılayan ashabı övmektedir.¹³³ İbn Atiyye, burada kastedilenlerin, İslâm'ı kabul etmedikleri halde Kur'ân'ın kendi kitaplarını tasdik etmesine sevinen Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu fikrini ise açıkça reddetmektedir.¹³⁴

Zemahşerî ise kastedilenlerin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e iman edip tabi olan Ehl-i Kitap mensupları olduğunu açıkça belirtmektedir. Ona göre burada kastedilenler Yahudilerden iman eden Abdullah b. Selâm, Übey b. Ka'b ve arkadaşları ile Hıristiyanlardan iman eden yaklaşık seksen kişidir. Ancak Ehl-i Kitap arasından ona düşmanlık eden ve Kur'ân'ın kendi kitaplarında da mevcut olan bazı kıssa ve hükümlerini kabul etmekle birlikte diğer ayetlerini inkâr edenler de mevcuttur.¹³⁵ Neseî ve Âlûsî de Zemahşerî ile aynı görüşte olup başka hiçbir görüş zikretmemişlerdir.¹³⁶

¹³⁰ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 13/555.

¹³¹ İbn Ebi Zemenîn, **Tefsîr**, 2/358; Beğavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 4/322.

¹³² Maverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, 3/116.

¹³³ İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, 3/315.

¹³⁴ İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, 3/316.

¹³⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 542.

¹³⁶ Neseî, Ebu'l-Berekât 'Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, **Medâriku't-Tenzîl**, 2/157; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 13/165.

Kurtubî ise diğer görüşleri vermekle birlikte tercihini açık bir şekilde Ehl-i Kitap'tan Müslüman olanlar yönünde kullanmaktadır.¹³⁷ Ebu Hayyan da ayetin tefsirinde Kurtubî ile aynı yolu izlemiştir.¹³⁸ Beydâvî de burada kastedilenlerin İslâm'ı kabul eden Ehl-i Kitap mensupları, kitaptan maksadın ise Tevrat ve İncil olduğunu belirtmekte ancak genel anlamda, iman etmediği halde Kur'ân'ın kendi kitaplarını tasdik etmesine sevinen Yahudi ve Hıristiyanların da kastedilmiş olabileceğini dile getirmektedir.¹³⁹

Konuyla ilgili bütün görüşleri teferruatlı bir şekilde ele alan Razi ise tercihini, kastedilen kişilerin İslâm'ı tercih eden Ehl-i Kitap mensupları olduğu yönünde kullanmaktadır.¹⁴⁰ Ebu's-Suûd da sadece bu görüşü zikretmektedir.¹⁴¹ Muasır müfessirlerden İbn Âşûr, Elmalılı Hamdi Yazır, Mevdûdî ve Sâbûnî de bu görüştedirler.¹⁴²

Kanaatimizce de ayette “*kendilerine kitap verdiğimiz kimseler*” ifadesi ile kastedilen kişilerin, İslâm'ı tercih eden Ehl-i Kitap mensupları olduğu görüşü daha isabetli görünmektedir. Zira Kur'ân'da birçok ayette geçen “الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ”¹⁴³ yani “*kendilerine kitap verilenler*” ifadesinin Ehl-i Kitap mensuplarına işaret ettiği herkes tarafından kabul edilmektedir. Ayrıca üzerinde durduğumuz ayetteki “الَّذِينَ آمَنَّا هُمْ” ifadesi de birçok ayette geçmekte¹⁴⁴ ve geçtiği yerlerde Ehl-i Kitap mensuplarının kastedildiği açıkça görülmektedir. Ayetin bu ifadesini, Kur'ân'ın diğer ayetlerindeki anlamından farklı anlamayı gerektirecek geçerli bir neden olmadığı için aynı mananın kastedildiğini söylemek daha doğru görünmektedir. Ayrıca Mevdûdî'nin de dikkat çektiği gibi bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e müşrikler tarafından yapılan “*Kur'ân, gerçekten Allah katından olsaydı kendileri de Kitap ehli olan Yahudi ve Hıristiyanların ona hemen iman etmesi gerekirdi*” şeklindeki itirazlara cevap vermektedir. Burada, onlardan bir kısmının Kur'ân'ın

¹³⁷ Kurtubî, **el-Câmi'**, 12/82.

¹³⁸ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, 5/386.

¹³⁹ Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, 10/520.

¹⁴⁰ Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, 19/61-62.

¹⁴¹ Ebu's-Su'ûd, **İrşâd**, 5/25.

¹⁴² İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr**, 13/156; Yazır, **Hak Dini**, 5/155; Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/529; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut 1981, 2/86.

¹⁴³ Bakınız: 2/Bakara, 101; 3/Âl-i İmrân, 19, 20, 100, 186; 4/Nisâ, 47.

¹⁴⁴ Bakınız: 2/Bakara, 121, 146; 6/En'âm, 20, 114; 28/Kasas, 52.

nüzûlüne sevinip iman ettiği, diğerlerinin de ondaki bazı hakikatleri kabul edip bazılarını reddettiği, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e düşen görevin tevhit çizgisinde devam etmek ve hakkı açıklamak olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁵

Ayetler hakkındaki bu açıklamalar göstermektedir ki, önceki peygamberlerin bildirdiği haberlerin açığa çıkması, müjdelenen peygamberin gönderilmesi ve onun aracılığıyla insanlara hakikatlerin bildirilmesi sağlam karakterli insanları sevindiren bir husustur. Kendi ellerinde bulunan ilahi kitabın hakkını veren ve onun bildirdiği son peygamber gelince hiçbir tereddüt göstermeksizin ona iman edenlerin bu sevinç ve mutlulukları olumlu bir tavır olarak öne çıkmaktadır.

Ferah kavramının olumlu anlamda kullanıldığı son ayetler ise şöyledir:

غَلَبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ

“Rumlar çok yakın bir yerde mağlup oldular. Ancak onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah’ındır. O gün müminler de Allah’ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok esirgeyicidir.”¹⁴⁶

Rûm Sûresi’nin başındaki bu ayetlerde, Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde yaşanan tarihî bir olaydan bahsedilmekte ve gelecekte haber verilmektedir. Bu habere göre birkaç yıl sonra Rumların bir savaşta galip gelecekleri belirtilmekte, bu olay yaşandığında Müminlerin de Allah’ın yardımından ötürü sevinecekleri ifade edilmektedir.

Tefsirlerde, bu tarihî olayların ayrıntıları verilmekte ve tıpkı Kur’ân’ın haber verdiği gibi birkaç yıl sonra Rumların, ateşe, güneşe ve putlara tapan İranlılara karşı zafer kazandıkları, Müslümanların hem Ehl-i Kitap’tan olan Rumların bu zaferine hem de sûrenin altıncı ayetinde¹⁴⁷ vurgulandığı üzere Allah’ın vaadinin

¹⁴⁵ Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/529.

¹⁴⁶ 30/Rûm, 2-5.

¹⁴⁷ “Bu Allah’ın vaadi! Allah vaadinden asla caymaz. Ama insanların çoğu bilmezler.” (30/Rûm, 6.)

gerçekleşmesine sevindikleri belirtilmektedir.¹⁴⁸ Bazı rivayetlere göre Rumların bu galibiyeti, Bedir savaşı akabindeki günlere denk geldiği için Müslümanlar çifte sevinç yaşamışlardır.¹⁴⁹ Her halükarda bu ayetlerden, Müminlerin “iman ehli”nin zaferi ve Allah’ın vadinin yerine gelmesi sebebiyle sevinç ve mutluluk duydukları anlaşılmaktadır.

Ferah kavramı, yukarıda incelediğimiz ayetlerde olumlu yönüyle öne çıkmaktadır. Yani bu ayetlerde Kur’ân’ın bakış açısına göre gerçek sevinç ve mutluluk vesilelerinin ne olduğuna işaret edilmektedir. Ancak ferah kavramı, başka bazı ayetlerde, gelip-geçici dünya nimetleri, dünyevi çıkar, makam, şöhret, rahatlık ve bolluk, arzu ettiği hedefe ulaşma gibi sebeplerden dolayı sevinmek, keyiflenmek, hoşnut olmak gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Şimdi kavramın bu anlamlarda kullanıldığı ayetler ele alınacaktır. Bu ayetlerden birisi şöyledir:

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ

“Allah’ın Resûlüne muhalefet ederek (cihattan) geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihat etmeyi çirkin gördüler; ‘Bu sıcakta sefere çıkmayın!’ dediler. Onlara, ‘Cehennem ateşi çok daha sıcaktır!’ de! Ah keşke anlasalardı!”¹⁵⁰

Ayette, Tebük Gazvesi’ne katılmayan bazı münafıklardan bahsedilmektedir. Kalplerinde iman olmadığından ve bu nedenle cihada çıkma arzu ve iştihakına sahip olmadıklarından, bazı münafıklar türlü bahanelerle bu gazveye katılmamışlardı. Zira Tebük çıkarması, yılın en sıcak günlerine ve Medine halkı için çok büyük önemi olan meyvelerin hasat zamanına denk gelmişti.¹⁵¹ Münafıklar ise hakikatte inanmadıkları fakat inanmış gibi göründükleri bir dava için mallarını ve canlarını ortaya koymayı, Allah yolunda cihada çıkmayı asla istemiyorlardı. Çünkü onların kalplerinde Müminlerdeki iman coşkusu ve inanç dinamikleri

¹⁴⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 18/448-457; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 16/392-397; Neseffî, *Medâriku’t-Tenzil*, 2/689-690.

¹⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 825; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 25/97; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 16/398.

¹⁵⁰ 9/Tevbe, 81.

¹⁵¹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 11/603; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 3/65.

yoktu.¹⁵² Ne bir sevap beklentileri ne de azap korkuları vardı.¹⁵³ Onlar evlerinde ve bahçelerinde rahat rahat oturup diledikleri gibi yiyip içerek keyif çatmayı seviyorlardı. Zorlu ve zahmetli bir yolculuğun derdinden kurtulup arzularına da kavuşunca buna çok sevindiler.¹⁵⁴ Bu ayet de onların bu sevinçlerine işaret etmektedir.

İnsanın dünyevi rahatlıktan hoşlandığını ifade eden bir ayet ise şöyledir:

وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ

“Biz insana rahmetimizi tattırdığımız zaman onunla sevinir. Ama kendi elleriyle yaptıklarının sonucu olarak başlarına bir bela gelse, (gör bak) o zaman insan ne kadar da nankördür!”¹⁵⁵

Ayetteki “rahmetimiz”den kasıt, Allah’ın insana lütfettiği rahatlık, bol rızık, sağlık ve emniyettir. İnsan, Allah’ın kendisine verdiği bu dünyevi nimetler sebebiyle sevinir, mutlu olur.¹⁵⁶ Râzî’nin de dikkat çektiği gibi ayette bahsedilen durum, daha çok hayatını bu dünya ile sınırlı görüp hesabını dünyaya göre yapan, ebedî hayatı göz ardı eden insan tipiyle ilgilidir. Çünkü bu insanlar, ahiret hayatına kıyasla deryada bir katre misali olan şu hayatta kendilerine tattırılan bazı dünya nimetleri ile sevinir hatta çok büyük başarılarla imza attıklarına, mutluluğun zirvesine ulaştıklarına inanır, gurura kapılır, havalara girerler. İşte bu durum ahirete imanı zayıf olanların halidir. Mümin ise her türlü dünya nimetini ahiret mutluluğu için bir vesile sayar.¹⁵⁷

Mevdûdî’nin bu ayetle ilgili yorumu da dikkate şayandır: *“Burada “insan” ile Allah kendilerine azıcık bir nimet verdiğinde hemen şımaran ve büyükenerek hak davete kulak vermeyen kimseler kast olunmaktadır. Onlar biraz güçlkle karşılaşsalar, kismetlerinin kötülüğünden dem vurup Allah’ın verdiği diğer nimetleri*

¹⁵² Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 444.

¹⁵³ Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-Muhît**, 5/81.

¹⁵⁴ Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, 10/151.

¹⁵⁵ 42/Şûrâ, 48.

¹⁵⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 20/536; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 982.

¹⁵⁷ Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, 27/185.

unuturlar. Zaten onlar tefekkür de etmezler. Ne zenginlik ne de fakirlik onların hidayeti bulmalarına vesile olmadığı gibi, islah olmaları da mümkün değildir.”¹⁵⁸

Diğer bir ayette de insanın bu yönü şöyle ifade edilmektedir:

وَإِذَا أَدْفَنَّا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ

“İnsanlara rahmetimizi tattırdığımız zaman buna sevinirler; fakat kendi yapıp ettikleri sonucunda başlarına bir bela gelince de bütün ümitlerini yitirirler!”¹⁵⁹

Bu ayet de bir önceki ayetle hemen hemen aynı ifadelere sahip olup insanın, kendisine verilen bazı dünyevi nimetler sebebiyle sevinmesini konu edinmektedir.¹⁶⁰ Bu ifadelerle Kur’ân, insan psikolojisinin rahatlık durumunda basitliğe kayan ve yanılığa düşen, zorlukla karşılaştığında ise umutsuzluğa kapılan yönüne işaret etmektedir.¹⁶¹ İnsanın bu tür zaaflarına değinen bazı ifadeler de şu ayetlerde dile getirilmektedir:

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنِ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكَونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte hoş bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah’a has kılarak “Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız” diye Allah’a yalvarırlar.”¹⁶²

Burada, bir misal üzerinden Allah’ın verdiği bazı dünyevi nimetler sebebiyle insanların duydukları sevinç ve memnuniyetten bahsedilmektedir. Ayetteki misalde,

¹⁵⁸ Mevdûdî, **Tefhîm**, 5/251.

¹⁵⁹ 30/Rûm, 36.

¹⁶⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 830.

¹⁶¹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur’ân**, Çeviren: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, İbrahim Türklü, İbrahim Tüfekçi, Dünya Yayıncılık, İstanbul ty., 8/203.

¹⁶² 10/Yunus, 22.

gemiyle yolculuk yapan insanların, bu yolculuklarını rahat bir şekilde sürdürmelerini sağlayan “hoş bir rüzgâr”dan sevinç ve mutluluk duydukları ifade edilmektedir. Bu ifadeler, işler yolunda gittiği ve rahatı yerinde olduğu zaman sevinip mutlu olan ve rabbini unutan ancak bir bela ve musibetle karşılaştığında O’nu hatırlayan insan psikolojisine dikkat çekmektedir.¹⁶³

Şu ayette ise sahip oldukları maddî imkânlarla sevinenler konu edilmektedir:

اللَّهُ يَسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ

“Rızık dilediğine bolca, dilediğine sınırlı ölçüde veren Allah'tır. Hal böyleyken, (bol rızık verilenler) dünya hayatıyla sevinirler; oysa ahiret hayatı yanında dünya hayatı yalnızca geçici bir doyumdan, bir avuntudan ibarettir.”¹⁶⁴

Burada dar çerçevede ayetin ilk muhatabı olan Mekke müşriklerinde, geniş çerçevede ise tüm insanlarda görülebilen yanlış bir tasavvur tashih edilmektedir. Ahiret hayatını dikkate almayan ve bütün hesabını bu dünyaya göre yapan insanlara göre başarı ve mutluluk bu hayattaki zenginlikle doğru orantılıdır. Kur’ân ise zenginliğin de fakirliğin de Allah’ın müdahalesine bağlı bir imtihan olduğunu, kişinin değerinin zenginliğine veya fakirliğine değil, düşünce ve amellerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁵ Ayetteki “فَرِحُوا” kelimesi “رَضُوا” yani “memnun ve hoşnut olmak, sevinmek” anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁶ Ayet, kendilerine verilen dünya nimetleriyle sevinen, bunlarla avunan ancak ahiretin sonsuz ve eşsiz nimetlerini göz ardı edenlerin halini gözler önüne sermekte,¹⁶⁷ dünyadaki bolluk ve rahatlığın ahiretle kıyas edildiğinde, aslında sevinç duyulacak büyük bir değerinin olmadığını beyan etmektedir.¹⁶⁸

Dünyevi imkânların ve servetin bazı insanlar üzerindeki etkisi, şu ayette Hz. Süleyman’ın dilinden aktarılmaktadır:

¹⁶³ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 12/146; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 17/70; Kutub, *Fî Zilâl*, 5/494-495.

¹⁶⁴ 13/Ra‘d, 26.

¹⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/523.

¹⁶⁶ İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîr*, 2/354; Dâmeğânî, *el-Vücûh*, 584.

¹⁶⁷ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 13/516; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, 4/326; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 12/63; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/140.

¹⁶⁸ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 3/311; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 19/49.

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمِدُّونَ بِمَالٍ فَمَا آتَيْنَاكَ اللَّهُ خَيْرًا مِمَّا آتَيْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدْيِكُمْ تَفْرَحُونَ

“(Sebe Melikesi’nin elçileri) Süleyman’a geldiklerinde o, "Benim servetime servet mi katmak istiyorsunuz? Oysa Allah’ın bana bahşettiği şey size bahşettiği her şeyden çok daha hayırlıdır! Öyleyse, sizin bu hediyeniz (ancak) sizi sevindirir.”¹⁶⁹

Bu ayette, Hz. Süleyman ile Sebe kraliçesinin elçileri arasında geçen bir diyalog zikredilmektedir. Hz. Süleyman, getirdikleri hediyelerle kendisini sevindireceklerini düşünen elçilere, onlar gibi dünya malı ile sevinecek biri olmadığını, Allah’ın kendisine çok daha üstün nimetler vermiş olduğunu, sadece onlar gibi hayatı dünya ile sınırlı gören insanların bu tür dünyalıklarla sevineceğini söylemiştir. Bu sözleriyle Hz. Süleyman, kendisini sevindirecek olan şeyin bu tür maddî hediyeler değil, Sebe halkının sapkınlığı terk edip Allah’a iman etmesi olacağını gelen elçilere anlatmak istemiştir.¹⁷⁰

Ferah kavramının farklı bir kullanımı da şu ayette geçmektedir:

إِنْ تَمَسَسَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا

“Size bir iyilik dokunsa, bu onları tasalandırır; başınıza bir musibet gelse, buna da sevinirler....”¹⁷¹

Bu ayet, yukarıda geçen ayetlerden farklı olarak kin ve düşmanlığın insanı getirdiği noktaya işaret etmekte, bu süflî duyguların, insanı başkalarının sıkıntı çekmesinden sevinir hale getirebileceğine dikkat çekmektedir. Ayette, Müslümanların başına gelen her türlü sıkıntı, kayıp, acı ve ıstıraptan zevk alan, buna sevinen, düşmanlıkta bu derece ileri giden gayr-ı müslimlerin halet-i ruhîyesi gözler önüne serilmektedir.¹⁷² Bu durumu ifade eden bir başka ayet ise şöyledir:

إِنْ تُصِيبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرًا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ

¹⁶⁹ 27/Neml, 36.

¹⁷⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 18/58; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 783; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/196.

¹⁷¹ 3/Âl-i İmrân, 120.

¹⁷² Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 5/722; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 192; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 5/281.

*“Senin başına iyi bir hal gelse, (Ey Peygamber), bu onları üzer; ama başına bir musibet gelse, (kendi kendilerine) ‘Biz önceden bizim (için gerekli) tedbirleri almıştık!’ derler ve sevinç içinde dönüp giderler.”*¹⁷³

Bu ayet de bir önceki ayet gibi bazı münafıkların, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e ve ashabına karşı içlerinde taşıdıkları kin ve nefretin mahiyetine işaret etmektedir.¹⁷⁴ Ayetin sonundaki “فَرِحُونَ” kelimesi onların, Müslümanların başına gelen sıkıntılara sevindiklerini ve onlarla birlikte cihada çıkmadıkları için duydukları memnuniyeti anlatmaktadır.¹⁷⁵ Sûrenin bir sonraki ayetinde Hz. Peygamber (s.a.s.)’e, kalpleri kin ve nefret dolu olan ve olayları hep dünya rahatlığı ve menfaati penceresinden değerlendiren bu cahillere hitaben “Allah’ın bizim hakkımızda yazdığı dışında asla başımıza bir şey gelmez! O bizim mevlamızdır! Gerçek müminler yalnızca Allah’a güvenip tevekkül etsinler”¹⁷⁶ demesi emredilmiştir.¹⁷⁷

Şu ayet de, ahlâkî sorgulamasını yapmaksızın yaptığı işten sevinç duyan insan psikolojisini ele almaktadır:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ

*“Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır...”*¹⁷⁸

Taberî’nin belirttiğine göre, bu ayette bahsedilenlerin kimler olduğu konusunda birçok farklı görüş mevcuttur. O, burada bahsedilenlerin, türlü bahanelerle cihattan kaçan münafıklar, insanları aldatan, yanlış bilgilendiren Yahudi din adamları veya Allah’ın kitaplarını tahrif edenler, Allah’ın Hz. İbrahim’e verdiği lütuflara sevinenler, Resûlullah’ın kendilerine sorduğu soru karşısında gerçeği gizleyen ya da ona karşı ikiyüzlülük yapıp yaltaklanan bazı Yahudiler olduğuna dair görüşleri zikretmektedir. Ancak kendisi, önceki ayetlerden hareketle burada kastedilenlerin, son peygamber geldiğinde O’na tabi olacaklarına dair daha önce

¹⁷³ 9/Tevbe, 50.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 11/494.

¹⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 436; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 16/87; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, 9/248.

¹⁷⁶ Tevbe, 9/51.

¹⁷⁷ Kutub, *Fî Zilâl*, 5/319.

¹⁷⁸ 3/Âl-i İmrân, 188.

Allah'a söz vermiş oldukları ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in beklenen son peygamber olduğunu bildikleri halde, bu bilgiyi gizleyen ve bu yaptıklarıyla da sevinen Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁹ Diğer bazı tefsirlerdeki rivayetler de bu görüşü destekler mahiyettedir.¹⁸⁰ Zemahşerî de burada, yaptıkları sahtekârlığa sevinen bazı Yahudilerden bahsedildiğini ifade etmektedir.¹⁸¹

Hakkı ve hakikati sorgulamadan içinde bulunduğu topluluğun akışına uyup bununla mutlu olmaya çalışan insan tipine işaret eden bir ifade de şöyledir:

كُلُّ جَزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

“Her gurup kendisinde bulunan ile sevinmektedir.”¹⁸²

Kur'ân'da iki ayrı yerde geçen bu ifade, genel bir insani zaafa dikkat çekmektedir. Burada, her din ve inanç müntesibinin kendi inanç ve görüşünü beğenip onunla avunduğu, başka inançların hakikat olabileceğini düşünmediği vurgulanmaktadır.¹⁸³ Zemahşerî'nin de çok güzel bir şekilde ifade ettiği gibi, batıl da olsa insanlar kendi inançlarını hakikat olarak görmekte ve onunla avunmaktadır.¹⁸⁴ Kurtubî de bunun, hakikati araştırmayan insanların hali olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁵ Ayetlerin geçtikleri bağlamlarda, insanların, Allah'ın kendileri için uygun gördüğü yaşam biçimi olan ve peygamberler aracılığı ile öğretilen dinî öğretileri zamanla kendi arzu ve heveslerince değiştirip çok farklı yollara saptıkları ve bölük bölük oldukları, her bir gurubun da körü körüne bir bağlılığa gömülüp onunla mutlu olmaya çalıştığı anlatılmaktadır.

Ferah kavramının, sevinç ve mutlulukta aşırı giderek haddi aşma, işi şırmarmaya ve kibre kadar vardırma anlamında kullanıldığı ayetler de mevcuttur. Bu nedenledir ki kimi ayetlerde “ferah” kavramına “şımarma-kibirleşme” manası

¹⁷⁹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 6/307.

¹⁸⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Ebî Hâtim, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1997, 3/838; Kurtubî, **el-Câmi'**, 5/460.

¹⁸¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 211.

¹⁸² 23/Mü'minûn, 53; 30/Rûm, 32.

¹⁸³ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 17/64; Beğavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 5/420.

¹⁸⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 709, 830.

¹⁸⁵ Kurtubî, **el-Câmi'**, 16/432.

verilmektedir. İnsan psikolojisinin sevinç ve mutlulukta haddi aşan yönüne dikkat çeken bu ayetlerden birisi şöyledir:

فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

*“Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımarıdıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler.”*¹⁸⁶

Burada, kendilerine verilen maddî-manevî imkânların, çeşitli dünya nimetlerinin zevkine dalan, o nimetleri verene şükretmek yerine onları kendi doğal hakları olarak görerek şımarıp azan, böbürlenlen, haddi aşan ve ellerindeki nimet ve imkânların hiçbir zaman tükenmeyeceğini zanneden toplumlara işaret edilmektedir.¹⁸⁷ Ayette geçen “ferah” kavramı, elindeki dünyevi imkânlar sebebiyle şımaran ve kibre kapılan insan psikolojisine işaret etmektedir.¹⁸⁸ Bu durumu ifade eden bir başka ayet de şöyledir:

وَلَئِنْ أَدْقْنَا نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسْتَهْتَهُ لَيَقُولُنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ

*“Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette ‘Dertler yakamı bıraktı’ der. Çünkü o, şımarıktır, kibirlidir.”*¹⁸⁹

Bu ayette de sahip olduğu nimetleri verene şükretmek yerine, o nimetler sebebiyle şımaran ve kibre kapılan insan tipinden bahsedilmektedir.¹⁹⁰ Buradaki “ferihun” kelimesi “şımarık ve kibirli” anlamına gelmektedir.¹⁹¹ Sahip olduğu servetin kendisine verdiği sevinç ve mutlulukla haddi aşan ve işi kibre vardırıran bir insan misali de şu ayette zikredilmektedir:

¹⁸⁶ 6/En ‘âm, 44.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 9/246; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 12/237.

¹⁸⁸ Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 3/143; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 327; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 2/292.

¹⁸⁹ 11/Hûd, 10.

¹⁹⁰ Kutub, *Fî Zilâl*, 6/45.

¹⁹¹ Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 4/164; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 478; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 3/154; Dâmeğânî, *el-Vücûh*, 583; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 11/80.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَأَتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ
قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ

“Karun, Mûsâ'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez.”¹⁹²

Burada -ayetin başında açıkça zikredildiği gibi- Hz. Mûsâ devrinde yaşamış olan, hatta onun yakın akrabası olduğu söylenen, çok büyük servete sahip biri olan Karun'dan bahsedilmektedir.¹⁹³ Sahip olduğu servet onu yoldan çıkarmış, bu nedenle kavmi onu bu ifadelerle uyarmıştır. Ayetteki “ferah” kavramı ile sevinç ve mutluluk duygusunun amacından saparak veya haddini aşarak şımarmaya ve kibre dönüşmüş haline işaret edilmektedir.¹⁹⁴ Aynı minvaldeki bir ayet de şöyledir:

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez.”¹⁹⁵

Burada, sûrenin bir önceki ayetinde belirtilen, insanın başına gelen her türlü musibetin önceden bir kitapta yazılı olduğuna dair ifadenin gerekçesi belirtilmektedir. Taberî, bu ayetin şu manaya geldiğini ifade etmektedir: “Ey insanlar, başınıza gelen her şeyi Allah, henüz hiçbir canı yaratmadan önce yazdı ki kaybettiğiniz dünyalıklara üzülmesiniz, O'nun size verdiklerine de çok sevinmesiniz.”¹⁹⁶

¹⁹² 28/Kasas, 76.

¹⁹³ Zemaşerî, **el-Keşşâf**, 809.

¹⁹⁴ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 18/320; Beğavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 6/221; Kurtubî, **el-Câmi'**, 16/318; Dâmeğânî, **el-Vücûh**, 583.

¹⁹⁵ 57/Hadîd, 23.

¹⁹⁶ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 22/420-421.

Ayet hakkında İbn Abbas'tan rivayet edilen şu ifade de önemlidir: “Her insan mutlaka üzülür veya sevinir. Ancak mümin, musibeti sabra, nimeti ise şükre dönüştürür.”¹⁹⁷

Ayet, çetrefilli bir mesele olarak görülen ve hakkında çok farklı tasavvurlar bulunan “kader” konusu hakkındadır. Konuyu teferruatlı bir şekilde çalışmamızın ikinci bölümünde ele alacağımızdan burada sadece Zemahşerî'nin ayet hakkındaki açıklamalarıyla yetinmek yerinde olacaktır. Ayetin hitabını şöyle yorumlamaktadır: “Şayet siz her şeyin Allah katında mukadder ve yazılı olduğunu bilerseniz, kaybettiğiniz şeyler için duyduğunuz üzüntü ve elde ettiklerinize duyduğunuz sevinç hafif olur. Çünkü elindeki şeyi zaten kaybedeceğini bilen kişi onu kaybettiğinde fazla inleyip sızlamaz. Zira kendisini buna hazırlamıştır. Bazı hayır ve güzelliklere kavuşan kişi de onlara her halükarda kavuşacağını biliyorsa, kavuştuğunda aşırı sevinç duymaz. Buradaki hüzünden maksat, insana sabrı, sabrının karşılığında kazanacağı mükâfatı ve Allah'ın emrine teslimiyeti unutturan aşırı hüzündür. Ferahtan kasıt da insanı azıtan ve şükri unutturan şımarma seviyesindeki sevinçtir. Yoksa her insanın hissettiği hüznün ve sevinçte bir beis yoktur.”¹⁹⁸

Kur'an'a göre insanın yersiz ve haksız sevincinin şımarıklığa ve kibre dönüşeceğine işaret eden bazı ifadeler de şu ayetlerde geçmektedir:

ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُوْنَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُوْنَ اَدْخُلُواْ اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِيْنَ فِيْهَا فَبِئْسَ
مَثْوٰى الْمُتَكَبِّرِيْنَ

“Bu durum, sizin yeryüzünde hakkınız olmadığı halde şımarmanızın ve küstahça böbürlenmenizin sonucudur! Ebedî kalmak üzere girin cehennemin kapılarından! Büyüklük taslayanların yeri ne kadar da kötüdür!”¹⁹⁹

Bu ayetler, dünya hayatında hiçbir haklı yanı olmadığı halde şımarma ve kendini beğenme duygularına kapılmanın insanları getirdiği acı sona işaret etmektedir. Burada, ferah kavramının kullanıldığı 75. ayet, kendisinden önceki ve sonraki ayetlerden hangisiyle birlikte ele alınırsa ona göre iki farklı ihtimal söz

¹⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 22/421; Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, 5/482.

¹⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1084.

¹⁹⁹ 40/Ğâfir, 75-76.

konusu olmaktadır. Birinci ihtimale göre 75. ayetteki “*Bu durum, sizin yeryüzünde hakkınız olmadığı halde şımarmanız ve küstahça böbürlenmenizden dolayıdır*” ifadesi, peşinden gelen 76. ayetteki cehenneme girme olayının sebeplerine işaret etmektedir. İkinci ihtimale göre ise 75. ayetteki ifade, 74. ayetin sonunda geçen, “*İşte Allah, kâfirleri böyle saptırır*” şeklindeki ifadeye binaen, Allah’ın kâfirleri haktan saptırmasının nedeninin şımarmak ve kibirlenmek olduğunu ortaya koymaktadır. Müfessirler de ayetin kastını bu iki manadan birine hamletmişlerdir. Kimi müfessirlere göre ayetin açıklaması şöyledir: “*Ey cehennem ehli, bugün burada gördüğünüz bu azap, dünyadayken Allah’ın izin vermediği batıl işler ve günahlarla iştiğal edip yaptıklarınızdan da gurur duymanız, kibre kapılmanız ve şımarmanızdan dolayıdır.*”²⁰⁰ Kimi müfessirlere göre ise bir önceki ayette geçen “*İşte Allah kâfirleri böyle saptırır*” cümlesinden dolayı burada, inkârcıların dünyadayken haktan sapmalarının ardında yatan gerçek neden vurgulanmakta olup ayetin manası şöyledir: “*Allah tarafından saptırılmanız, dünyadayken haksız yere yani Allah’a şirk koşarak ve putlara ibadet ederek sevinip şımarmanız sebebiyledir.*”²⁰¹

Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu ayette geçen ferah, şımarma anlamı içermektedir.²⁰² Ayetin sonundaki “*تَمْرَحُونَ*” kelimesi de bu görüşü desteklemektedir.

Konumuza dair son olarak ele alacağımız ayet ise “bilgi sahibi olma” ile ferah kavramı arasında bağlantı kurmaktadır:

فَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“*Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımarıldılar. Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi.*”²⁰³

²⁰⁰ Ebu’l-Hasen Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhî, **Tefsîru Mukatil b. Süleyman**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, 3/156; Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 20/365; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, **Bahru’l-Ulûm**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, 3/173; İbn Ebî Zemenîn, **Tefsîr**, 4/142; Beğavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, 7/159; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 4/570; İbnu’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**; 7/237; Kurtubî, **el-Câmi’**, 18/383; Nesefî, **Medâriku’t-Tenzîl**, 3/221.

²⁰¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 962; Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, 27/89; Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, 17/100; Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-Muhît**, 7/455; Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, 1307.

²⁰² Dâmeğânî, **el-Vücûh**, 583; Ebu’s-Su‘ûd, **İrşâd**, 7/285; Âlûsî, **Rûhu’l-Me‘ânî**, 24/86.

²⁰³ 40/Ġâfir, 83.

Bu ayet hakkında neredeyse bütün tefsirlerde birden fazla görüş dile getirilmekte, çok farklı yorumlar yapılmaktadır. Ayetin tefsiri hususunda ihtilafa sebep olan mesele, ayette geçen “ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ ” ifadesiyle kimlerden bahsedildiği ve buradaki “العلم” ile neyin kastedildiği meselesidir. Ayette geçen “ferah” kelimesinin “sevinmek, hoşnut olmak”²⁰⁴ anlamına mı, yoksa “şımarmak, böbürlenmek” anlamına mı geldiği hususu da bu meseleye bağlıdır.

Ayetin dile getirdiği hususun doğru anlaşılması, buradaki “ferah” kavramının hangi anlama geldiği ve kullanıldığı bağlamda hangi hakikatlerin bu kavramla ilişkilendirildiği hususu önem arz etmektedir. Bu nedenle tefsirlerde ayet hakkında yapılan açıklamalar üzerinde ayrıntılı bir şekilde durarak ayetin maksadını tespit etmeye çalışacağız.

Mukatil b. Süleyman bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Peygamberleri onlara apaçık delillerle yani başlarına bir azabın geleceği haberiyle geldiğinde onlar, dünyada kendi bildikleriyle yetindiler ve ‘Biz asla azap görmeyeceğiz’ dediler ancak alay edip durdukları o azap onları kuşatıverdi.”²⁰⁵

Mukatil bu ifadeyle, ayette bahsedilen önceki toplumların, iman etmedikleri takdirde başlarına gelecek olan helak haberine dair peygamberlerinin uyarılarına inanmayıp bu haberle alay ettiklerini, kendi bildiklerine itimat edip onunla yetindiklerini kastetmektedir. İmam Taberî ise tafsilata girmemiş, Mukatil’in sözlerine benzer ifadeler kullanmıştır.²⁰⁶

İlk dönem müfessirlerinden Semerkandî, İbn Ebî Zemenîn ve Beğavî de Taberî ile aynı görüştedirler.²⁰⁷ Ancak Semerkandî diğerlerinden farklı olarak, ikinci bir görüş zikretmekte ve “Ya da o inkârcılar, ticaretle ilgili bilgileriyle sevindiler”

²⁰⁴ Bazı müfessirler buradaki “فَرِحُوا” kelimesini “hoşnut-razı olmak” anlamında “رَضُوا” kelimesiyle karşılamışlardır. (Dâmeğânî, **el-Vücûh**, 584; Semerkandî, **Bahru’l-‘Ulûm**, 3/175; Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 7/160.)

²⁰⁵ Mukatil, **Tefsîr**, 3/158.

²⁰⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 20/372.

²⁰⁷ Semerkandî, **Bahru’l-‘Ulûm**, 3/175; İbn Ebî Zemenîn, **Tefsîr**, 4/144; Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 7/160.

diyerek bu açıklamaya şu ayeti delil göstermektedir: “O inkârcılar ancak dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise tamamen gafildirler.”²⁰⁸

Maverdî, ayette hakkında şu dört muhtemel manayı dile getirmiştir: a) Onlar “Biz peygamberlerden daha iyi biliyoruz, biz asla diriltilmeyecek ve asla azap görmeyeceğiz” dediler. b) Onlar bilgileri ile sevindiler. Hâlbuki onların ilim değil, cehalet idi. c) Ayette sevindiği söylenenler peygamberlerdir. Kendilerine daha önce vaat edildiği gibi müminlerin kurtuluşu erip düşmanlarının helak olmasına sevinmişlerdir. d) O inkârcılar kendi bildikleri ile yetinmiş, peygamberleriyle de alay etmişlerdir.²⁰⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ayetin tefsiri hakkındaki bu farklı görüşleri ilk olarak ayrıntılı bir şekilde toplayan ve kendisinden sonraki birçok müfessire de bu konuda kaynaklık eden kişi Zemahşerî’dir. Ona göre “sahip oldukları bilgi ile sevindiler” ifadesinin altı muhtemel anlamı olup bunlar şöyledir:

a) Bununla inkârcıların ölüm ötesi bir hayatın olmadığına dair bilgileri kastedilmiş olabilir. Onlar “Biz asla diriltilmeyeceğiz ve asla azap görmeyeceğiz” demişlerdir.

Zemahşerî bu konuda, kıyametin ve dirilişin olmayacağına dair müşriklerin ifadelerine değinen ayetleri²¹⁰ vermiştir. Ona göre onların bu konudaki inançlarına “العِلْم” denmesi ise istihza maksatlıdır.

b) Buradaki “العِلْم” ile Yunan kültüründen gelen filozofların ve tanrı tanımazların bilgileri de kastedilmiş olabilir. Onlar Allah’ın vahyini duydukları zaman onu reddediyorlar ve kendi bilgileri karşısında peygamberlerin bilgisini hafife alıyorlardı. Örneğin Sokrates’a, Hz. Mûsâ’dan bahsedilmiş ve onun yanına hicret etmesi tavsiye edilmiş, o ise “Biz zaten aydın bir toplumuz, bizi aydınlatacak kimseye ihtiyacımız yok” demiştir.

²⁰⁸ 30/Rûm, 7.

²⁰⁹ Maverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, 5/165-166.

²¹⁰ 18/Kehf, 36; 27/Neml, 66; 41/Fussilet, 50.

c) Bu ifadeyle, o inkârcıların, peygamberlerin getirdiği vahiy kaynaklı bilgiye hiç sevinmedikleri alaylı bir üslupla dile getirilmiştir. Hâlbuki vahye dayalı bilgi, en büyük sevinç kaynağıdır. Ancak onlar, cehaletleri ve içlerinde ilim ehli insanların olmamasından dolayı peygamberlerin sözlerine hiçbir değer vermemişlerdir. Bu nedenle alaylı bir ifadeyle “*Onlar peygamberlerin getirdikleri bilgiye çok sevindiler*” denmiştir.

d) Bu ifadeyle onların, peygamberlerin getirdikleri bilgilerle alay ettikleri, kibir içinde onlara güldükleri de kastedilmiş olabilir.

e) Burada “فَرِحُوا” fiilinin faili olan “sevinenler” peygamberler de olabilir. Peygamberler, inkârcıların cehaletteki ısrarını, hak ile alay ettiklerini görüp bu tavırları yüzünden karşılaşacakları kötü akıbeti ve cezayı düşününce kendilerinde olan bilgiye sevinmiş, bu bilgidен dolayı Allah’a şükretmişlerdir.

f) Bu ifadeyle inkârcıların, dünya hayatına ve işleyişine dair bilgileriyle sevinmeleri de kastedilmiş olabilir. Nitekim şu ayetler buna delildir: “*Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler.*”²¹¹ “*O halde, Bizi anmaktan uzak duran ve bu dünya hayatından başka bir şeyi istemeyenlerden yüz çevir. Zira dünya, onlar için bilinmeye değer tek şeydir.*”²¹²

Ayrıca Zemahşerî’ye göre dünyevi bilgilerle yetinen, sadece ona önem veren bu inkârcılara, peygamberler dirilişten, hesaptan bahseden, dünyevi zevk ve lezzetlerden uzak durmayı öğütleyen dinî bilgilerle gelince onlar bu bilgilerden yüz çevirip onları hakir gördüler, alaya aldılar. Kendi sahip oldukları dünyevi bilgilerden daha faydalı ve daha üstün bir bilgi olmadığına inandıkları için o bilgilerle övündüler.²¹³

Görüldüğü gibi Zemahşerî, ayet hakkındaki muhtemel manaları altı maddede sıralamıştır. Zemahşerî’den sonra gelen müfessirlerin, çoğunlukla isim belirtmeden bu görüşleri kısmen veya tamamen zikrettikleri görülmektedir.²¹⁴ Ancak yukarıda, ilk

²¹¹ 30/Rûm, 7.

²¹² 53/Necm, 29-30.

²¹³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 963.

²¹⁴ İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 4/571; İbnu’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**; 7/238; Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, 27/92; Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, 17/109-110; Kurtubî, **el-Câmi**, 18/386; Nesefî,

dönem müfessirlerinden Semerkandî ile başlayan ve Zemahşerî'nin de altıncı sırada verip teferruatlı bir şekilde açıkladığı görüş, Râzî, Beydâvî, Kurtubî, Ebu Hayyân, Ebu's-Suûd ve Âlûsî gibi meşhur müfessirler tarafından zikredilmiştir. Neseî ise özellikle bu görüşü tercih etmiş, Zemahşerî'nin son olarak zikrettiği ifadelerin aynısını en başta vermiştir.²¹⁵ Buna göre ayetteki ferah kavramıyla inkârcıların, dünya hayatına ve işleyişine dair bilgileriyle sevinip böbürlenerek peygamberlerle alay etmeleri kastedilmiştir.

Son dönemlerde yazılan tefsirlerde de bu görüş öne çıkmış ve tercih edilmiştir. Örneğin Seyyid Kutub, ayetin tefsirinde, dünyevi bilgileriyle şımarıp haktan sapanlara işaret ederek imandan yoksun bilginin insanı kör eden ve azdıran bir bela olabileceğine dikkat çekmektedir. Ona göre, yüzeysel bilgi insanı gurura iter. Kişi, bilgisiyle büyük güçlere hükmettiğini, büyük işler yapmaya gücünün yettiğini zanner. Kendi konumunu ve değerini takdir etmede yanılır. Kutub'a göre burada bahsedilen inkârcılar, kendi ilimlerine güvenip bunun ötesindekileri kendilerine hatırlatanları alaya almışlardır.²¹⁶

Sâid Havva'ya göre ise “*sahip oldukları bilgi ile sevindiler*” ifadesi, dünyevi bilginin peygamberlere tabi olmayı engelleyen aldanma sebeplerinden biri olduğuna işaret eder. Bu ifade Kur'an'ın öyle mucizevî ifadelerinden birisidir ki insan bu ifadenin derinliğini, yaşadığımız çağdakinden daha iyi anlayamaz. Çünkü günümüzde insanın bu konudaki aldanması zirveye çıkmış, yaşadığımız kâinata ait tabiat kanunlarını bilen insanlar, -çok az sayıdaki bazı insafli kişiler hariç- dinî ilimleri hakir görür olmuşlardır.²¹⁷

Sâbûnî de aynı minvalde sözler söylemektedir.²¹⁸ Yetkin bir heyet tarafından hazırlanmış olan “Kur'ân Yolu” tefsirinde de “*Elçileri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler*” ifadesi geçmektedir. Bu tefsire göre, alay ettikleri şey onları kuşatıverince o inkârcılar, sahip oldukları dünyevi imkânların kendilerini kurtaramadığını görmüş ve korkuya kapılarak

Medâriku't-Tenzil, 3/223-224; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, 7/458; Ebu's-Su'ûd, **İrşâd**, 7/287; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 24/91-92.

²¹⁵ Neseî, **Medâriku't-Tenzil**, 3/223-224.

²¹⁶ Kutub, **Fî Zilâl**, 8/656.

²¹⁷ Havva, **el-Esâs**, 9/4989.

²¹⁸ Sâbûnî, **Safvet**, 3/112.

peygamberlerin ortaya koyduğu tevhit inancını benimsediklerini açıklamışlarsa da son andaki bu imanları kendilerine fayda vermemiştir.²¹⁹

Bizim de ayet maksadıyla ilgili kanaatimiz bu yöndedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu ayetten bir önceki ayette, bahsedilen inkârcı toplumların, Kur'an'ın muhatabı olan Kureyş halkından sayıca daha çok, daha kuvvetli ve yeryüzündeki eserleri-izleri bakımından daha güçlü oldukları vurgulanmıştır.²²⁰ Bu, o toplumların dünyevi bilgi seviyelerinin yüksek olduğuna dair açık bir ifadedir. Ferah kavramının geçtiği ayette ise o inkârcı toplumların, dünyaya, maddî hayata dair bu ileri seviyedeki bilgilerine güvenip şımarıdıkları, dünyevi imkânlarının ve medeniyetlerinin ilelebet payidar kalacağını iddia ederek peygamberlerin ahirete ve manevî hayata dair getirmiş oldukları bilgileri küçümsedikleri ve helak olacaklarına dair uyarılarla alay ettikleri kastedilmiştir. Alay ettikleri şey ise onları kuşatmış ve bir sonraki ayette belirtildiği üzere²²¹ helak işaretlerini görüp kurdukları maddî dünyanın yıkılmakta olduğunu anlayınca da imana gelmişler fakat iş işten geçmiştir.

Bazı müfessirlerin ifade ettiği gibi Allah'ın, o inkârcıların bilgilerine “ilim” demesi, tehekküm yani istihza amaçlı değildir. Onların ilimleri, tabiata, yani dünya hayatına dair ve dünyayı imar edip rahat bir hayat yaşamada kullandıkları gerçek bilgilerdir. Yani hayvancılık, ziraat, inşaat, matematik, geometri, astronomi vb. akla, gözlem ve deneye dayalı bilimsel ancak vahyin rehberliğinden yoksun bilgilerdir. İlk olarak Semerkandî'nin işaret ettiği, Zemahşerî, Râzî, Beydâvî, Kurtubî, Ebu Hayyân, Ebu's-Suûd ve Âlûsî gibi müfessirlerin yer verdiği, Neseffî'nin ve birçok muasır müfessirin tercih ettiği bu görüş, bizce ayetin siyak ve sibakına en uygun tefsirdir. Ayet hakkında merhum Muhammed Esed'in yaptığı şu yorum da bu hususu çok özlü bir şekilde ifade etmektedir: “Yani onlar, tecrübeye ve gözleme veya tahmine ve çıkarıma dayanarak elde ettikleri veya devraldıkları bilgidен hoşnuttular ve insanın “kendi kendine yeterli” olduğu ve bu nedenle beşerî kavrayışın ötesindeki bir gücün

²¹⁹ Hayrettin Karaman vdğ., **Kur'an Yolu**, DİB Yayınları, Ankara 2007, 4/681-682.

²²⁰ “Onlar yeryüzünde dolaşıp kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha çok, daha güçlü idi ve onların yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Fakat kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermemiştir.” (40/Ġâfir, 82.)

²²¹ “Azabımızı gördüklerinde ise ‘Yalnızca Allah'a inandık ve O'na ortak koştığımız şeyleri inkâr ettik’ dediler.” (40/Ġâfir, 84.)

rehberliğine muhtaç olmadığı şeklindeki küstahça inançları sonucu, peygamberlerin sunduğu her türlü etik ve manevî hakikati inkâr ettiler."²²²

Ferah kavramı hakkında son olarak ele aldığımız ayetler, insan psikolojisinde önemli bir yeri olan sevinç ve mutluluk duygularının haddi aşarak şımarıklığa ve kibre dönüştürebileceğini göstermektedir. Zira ferah kavramının ifade ettiği anlamlara dikkat çeken İbn Kuteybe'nin de ifade ettiği gibi "*sevinçte ifrat*" yani aşırı gitmek, kişiyi şımarıklığa götürebilmektedir.²²³ Bazı kamusalarda da şımarıklığın, sevincin aşırı hali olduğu,²²⁴ nimeti kötüye kullanmak, hakkını vermemek ve uygun olmayan tarzda sarf etmekle ilişkilendirildiği görülmektedir.²²⁵

"Sevinç ve mutluluk", insana verilmiş olan en değerli nimetlerdendir. Kur'ân'a göre insana düşen bu nimetleri yerli yerinde ve dengeli bir şekilde kullanmaktır. Zira servet, şöhrat, nüfuz, başarı vb. bazı dünyevi nimetler elde eden insanın, bunlar sebebiyle duyduğu sevinç ve mutlulukta aşırı gitmesi, onu şımarıklığa sevk edebilmektedir.²²⁶ Hatta -narsisistik veya histrionik kişilik bozukluklarında olduğu gibi- kimi insanlar, elde ettikleri dünyevi imkânlar nedeniyle "kendine hayran" bir anlayışa bürünmekte, "*çok önemli ve vazgeçilmez*" olduklarını düşünerek şımarıkmaktadırlar. "*Küçük dağları ben yarattım*" tavrıyla yaşayan bu tipler, sürekli ilgi odağı olmak, övülmek, şımartılmak isterler.²²⁷ Hâlbuki Kur'ân'ın tarif ettiği olgun insan, olumlu veya olumsuz, karşılaştığı her durumun Allah'ın ilmi dâhilinde olduğunu unutmadan yaşayan, nimetlerle şımarmadığı gibi, sıkıntı ve zorluklar karşısında da ümidini yitirmeyen üstün bir anlayışa sahiptir.²²⁸

Yukarıda geçen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere "ferah"ın asıl manası "*sevinmek, mutlu olmak*"tır. Ancak bu sevinç ve mutluluğun tonları yani teşvik edilen ve övüleni, gayet insani ve sıradan olanı ve bir de haddi aşan ve haksız olanı

²²² Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı**, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, 3/969.

²²³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, **Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân**, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire 1973, 1/491.

²²⁴ Cevherî, **es-Sihâh**, 2/592; Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, 1/ 65; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 4/300.

²²⁵ Râğıb, **Müfredât**, 61.

²²⁶ Muhammed Osman Necâtî, **el-Kur'ân ve 'İlmü'n-Nefs**, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2001, s. 120-121.

²²⁷ Sayar, **Ruh Hali**, 217-220.

²²⁸ 57/Hadîd, 23.

vardır. Ferah kavramı da, geçtiği bağlam ile etkileşiminden dolayı farklı tonlara bürünmekte, adeta anlam değişimine uğramaktadır.

1.1.4. Sekîne (سكينة)

Kur’ân-ı Kerîm’in mutluluğa dair önemli kavramlarından birisi de “sekîne”dir. “Sekîne” kavramına geçmeden önce kavramın aslı olan “sükûn” kelimesi üzerinde durmamız yerinde olacaktır.

Sükûn, “*sabit durmak, hareketsiz olmak, yerleşmek*” anlamlarına gelen “sekene” fiilinin mastarıdır.²²⁹ Hareketin ve kıvılcıktan zıddı olan sükûn,²³⁰ bir şeyin, hareketlilik halinden sonra sabitleşip durması veya bir yere yerleşip orayı vatan edinmesi için kullanılır.²³¹ Bazı dilcilere göre ise sükûn, her varlığın değil, hareket vasfı olan bir şeyin hareketsizlik halidir. Hareket vasfı olmayan şeyin hareketsizliği sükûn değildir.²³² Rüzgâr, sıcak, soğuk, yağmur veya öfke gibi şeylerin şiddetinin dinmesi hakkında da sükûn kelimesi kullanılır.²³³ Ayrıca yakın görülen, güven duyulup ünsiyet kurulan biri için de “*kanım kaynadı, için ısındı, gönlüm yattı*” anlamında “*sekentü ilâ fülânin*” ifadesi kullanılır.²³⁴ Kalınan, barınılan yer olduğu için eve “*mesken*”,²³⁵ kesilen hayvanın hareketlerine son verdiği için ise bıçağa “*sikkîn*” denmiştir.²³⁶

“Sekîne” ise, “*gönül huzuru, itminan, güven, yumuşak huyluluk ve ağırbaşlılık*” gibi anlamlara gelmektedir.²³⁷ Birisi için “*aleyhi sekînetün*” dendiğinde bu, o kişinin sakin, yumuşak huylu ve ağırbaşlı olduğu anlamına gelir.²³⁸ Cürcânî

²²⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2136; İbn Fâris, *Mekayîsi'l-Luğa*, 88; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, 1206; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 35/197.

²³⁰ İbn Fâris, *Mekayîsi'l-Luğa*, 88; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 23/2052.

²³¹ Râğîb, *Müfredât*, 265; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 35/198.

²³² Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 104; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 35/197.

²³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 23/2052.

²³⁴ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 1/467.

²³⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2136; Râğîb, *Müfredât*, 265.

²³⁶ Râğîb, *Müfredât*, 266.

²³⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2136; İbn Fâris, *Mekayîsi'l-Luğa*, 88; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 1/467; Dâmeğânî, *el-Vücûh*, 114; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 23/2052; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, 1206; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 35/204.

²³⁸ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 1/467.

sekîne'yi, “*Manevî feyizler elde eden kalbin ulaştığı itminan, güven ve huzur duygusudur*” şeklinde tarif etmiştir.²³⁹

Râğıb'ın belirttiğine göre sekîne'nin, müminin gönlünü teskin eden, ona güven veren bir melek olduğunu söyleyenler de olmuş, hatta insanı şehvî arzulara uymaktan alıkoyduğundan “akıl” için de “sekîne” denmiştir.²⁴⁰ Sekîne'nin rahmet, huzur, zafer veya vakar olduğu da söylenmiştir.²⁴¹ Şu tarif ise “sekîne”yi daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Sekîne, kalp huzuru, hilim, ağırbaşlılık ve sükûnet halidir ki kul şiddetli korkulardan bunaldığı zaman Allah onu kulun kalbine indirir; kul da ondan sonra başına gelen hiçbir şeyden sıkıntı duymaz, bunalmaz. Böylece imanın ve kesin inancın gücü ve sebatı artar.*”²⁴²

Râzî'nin sekîne hakkındaki şu ifadeleri de önemlidir: “*Sekîne, kalbin ve ruhun kendisiyle sükûna erdiği, güven ve huzur veren şey demektir. Kişi bir şeyden korkunca, yüreği titrer bir halde ondan kaçır. Güvene kavuştuğunda ise yüreği sakinleşir ve yatıştır. Güven, sükûneti doğurduğundan sekîne lafzı güvenden kinaye olarak kullanılmıştır.*”²⁴³

Sekîne ile aynı kökten gelen yakın anlamlı bir kelime de “seken” kelimesidir. “Seken” kelimesi, hem “sükûn” anlamında hem de “*güvenilen, itimat edilen, sevilen, kalbin ısındığı, yakınlık duyduğu şey*” anlamında kullanılmaktadır.²⁴⁴ Bazı dilciler “seken” için, “*güvendiğin, yakınlık duyduğun ve kendisiyle huzur bulduğun eş, dost ve benzeri her şeydir*” demişlerdir.²⁴⁵ “Seken” ve “sekîne”nin “*korkunun yok olması*” anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur.²⁴⁶

Kur'ân'da “sekene” kökünden türetilmiş olan kelimeler birçok ayette geçmektedir.²⁴⁷ Bazısı isim bazısı fiil formunda olan bu kelimeler, bir yere yerleşip

²³⁹ Cürcânî, **et-Ta'rifât**, 103.

²⁴⁰ Râğıb, **Müfredât**, 266.

²⁴¹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 23/2052.

²⁴² Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, 35/204

²⁴³ Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, 16/23.

²⁴⁴ Cevherî, **es-Sihâh**, 5/2137; İbn Fâris, **Mekayîsi'l-Luğa**, 88; Râğıb, **Müfredât**, 265.

²⁴⁵ Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, 1/467; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 23/2052.

²⁴⁶ Râğıb, **Müfredât**, 266.

²⁴⁷ Abdalbâkî, **el-Mu'cemu'l-Müfehres**, 448-449.

orayı yurt edinme,²⁴⁸ bir şeyi bir yere sabitleme,²⁴⁹ barınak (mesken),²⁵⁰ yoksul (miskîn),²⁵¹ bıçak (sikkîn)²⁵² vb. anlamları ifade etmek için de kullanılmıştır. Ancak biz, bu kullanımlardan, başta “sekîne” kelimesi olmak üzere sadece konumuzla ilgili olanları tahlil edeceğiz.²⁵³

Kur’ân’da altı ayette sekîne kelimesi geçmekte olup bunlardan birisi şöyledir:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ
تَحْمِلُهَا الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ

“Peygamberleri onlara şöyle dedi: ‘Onun hükümdarlığının alameti, size o sandığın gelmesidir. Onda Rabbinizden bir sekîne ve Mûsâ ailesiyle Hârûn ailesinin geriye bıraktıklarından bazı kalıntılar vardır. Onu melekler taşımaktadır. Eğer inanmış kimselerseniz, bunda şüphesiz sizin için kesin bir delil vardır.’”²⁵⁴

Bakara Sûresi’ndeki bu ayette İsrailoğullarıyla ilgili tarihî bir mesele anlatılmaktadır. Hz. Mûsâ sonrası bir dönemde, putperest düşmanları tarafından hezimete uğrayan ve yurtlarından çıkarılan İsrailoğulları, kendileri için çok büyük bir manevî değeri olan, içinde Mûsâ ve Harun peygamberlerin ailelerinden kalan bazı kutsal emanetlerin bulunduğu da düşmanlarına kaptırdılar. Hâlbuki İsrailoğulları, düşmanlarıyla yaptıkları savaşlarda bu kutsal emanet sandığını da yanlarına alıp ordunun önünde tutar, onu moral ve motive kaynağı, hatta zafer vesilesi olarak görürlerdi. Yaşadıkları son hezimetin acısıyla o dönemdeki peygamberlerinden -ki kaynaklarda isminin “Samuel” olduğu belirtilmektedir- kendilerine öncülük edip birlikte savaşacak bir kral tayin etmesini isteyip o kralla birlikte savaşacaklarını söylediler. Peygamberleri, Allah’ın kendisine bildirmesi ile

²⁴⁸ 2/Bakara, 35; 7/A‘râf, 161; 14/İbrahim, 45; 28/Kasas, 58.

²⁴⁹ 23/Mü‘minûn, 18; 42/Şûra, 33.

²⁵⁰ 9/Tevbe, 24; 20/Tâhâ, 128; 34/Sebe, 15; 46/Ahkaf, 25.

²⁵¹ 2/Bakara, 184; 17/İsrâ, 26; 24/Nur, 22.

²⁵² 12/Yusuf, 31.

²⁵³ “Sekîne” kavramı bazı müsteşriklerin de önemle üzerinde durdukları bir konudur. Zira birçok kavram hakkında iddia ettikleri gibi bu kavramın da aslen Kur’ân’a ait bir kavram olmadığı iddiasını gütmüşlerdir. “Sekîne” kavramı çerçevesinde aynı iddiaları gündeme getiren en önemli çalışma ise Yahudi asıllı bir müsteşrik olan Ignaz Goldziher’e aittir. “Müslümanlarda Sekîne Kavramı” adıyla Türkçe’ye tercüme edilerek yayımlanan makalesinde, genel olarak bu kavramın Arapça asıllı olmadığını, İbraniceden Arapçaya geçtiğini söylemekte ve bütün makale boyunca iddiasını delillendirmeye çalışmaktadır. Bakınız: Ignaz Goldziher, “Müslümanlarda Sekîne Kavramı”, Çeviren: Mehmed S. Hatiboğlu, **AÜİF Dergisi**, c. 26, Ankara ty. s. 143-153.

²⁵⁴ 2/Bakara, 248.

Talut'un kral olarak seçildiğini söyleyince de buna itiraz edip delil istediler. İşte burada o Peygamber, Talut'un kral olarak seçildiğine dair işaretin, ellerinden kaybettikleri kutsal emanet sandığının melekler tarafından kendilerine geri getirilmesi olduğunu belirtirken bu sandıkta Allah'tan gelen bir "sekîne" olduğunu da ifade etmektedir.²⁵⁵

Ayetteki "*O sandıkta rabbinizden bir sekîne vardır*" ifadesiyle neyin kastedildiği ve buradaki "sekîne"nin ne olduğu konusunda, tefsirlerde birçok farklı görüş nakledilmektedir. Ancak müfessirlerin ekseriyetine göre sekîne ile "huzur ve güven duygusu" kastedilmektedir.²⁵⁶ Bu konuda sekiz ayrı görüşe yer veren Taberî, sekîne kelimesiyle ilgili en doğru tercihin, bizzat lafzın ifade ettiği mana olduğunu vurgulamakta ve bu nedenle Atâ b. Ebi Rebâh'ın görüşünü tercih ettiğini belirtmektedir. Buna göre buradaki sekîne'den kasıt, İsrailoğullarının bildikleri, kalplerinin yatışmasını, güven ve huzura kavuşmalarını sağlayan bazı ayetler, bazı işaretlerdir. Çünkü sekîne, kalbin huzura ermesi, yatışması, kişinin kendini güvende ve rahat hissetmesi demektir.²⁵⁷ Zemahşerî ve Râzî de diğer görüşleri nakletmekle beraber buradaki sekîneyi "*güven, sükûn ve huzur*" olarak yorumlamışlardır.²⁵⁸

Kur'an'da geçen diğer sekîne kelimeleri ile birlikte düşündüğümüzde, bu kutsal emanet sandığının İsrailoğulları için savaşlarda bir güven ve cesaret vesilesi olduğu, onu gördükçe Mûsâ ve Harun peygamberler zamanında Allah'ın kendilerine verdiği desteği hatırlayarak güven hissettiklerini ve cesaretlendiklerini söyleyebiliriz. Son dönem müfessirleri de bu minvalde açıklamalar yapmışlardır.²⁵⁹

Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu ayet hakkındaki şu ifadeleri ise dikkate şayandır: "*Mânânın özü: O tabutta veya gelişinde size, Rabbinizden bir sukûnet, bir gönül rahatlığı ve Mûsâ ailesiyle Harun ailesinden kalma kutsal şeylerden bir kalıntı*

²⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 4/435-467; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*; 1/294; Yazır, *Hak Dini*, 2/142-143.

²⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 4/467-471; Mekkî, *Tefsîru'l-Müşkil*, 42; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 142; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*; 1/294-295; Yazır, *Hak Dini*, 2/143.

²⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 4/472

²⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 142; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 6/191-192.

²⁵⁹ Kutub, *Fî Zilâl*, 1/430; Mevdûdî, *Tefhîm*, 1/194; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, 2/493; Havva, *el-Esâs*, 1/577; Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, 1/267-268.

vardır ki, siz bununla huzur bulur, güvene ve gönül rahatlığına erer, onlar gibi amel edersiniz, demek olur. Bu durumda tabut, içindekilerle kendisi bir sekînedir.”²⁶⁰

Ayetteki sekîne kavramıyla ilgili olarak İsrailiyat kaynaklı birçok rivayet klasik tefsirlerimizde zikredilmekle beraber bunların bir mesnedinin ve tutarlılığının olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu tür rivayetleri özet olarak veren Şevkânî, bunların muhtemelen Müslümanları yanıltma ve onlarla alay etme maksadıyla Yahudiler tarafından birer gerçekmiş gibi Müslümanlara nakledildiğini ve ayetle ilgili ne akla ne mantığa uymayan çelişkili birçok rivayetin tabiîn devrinden itibaren tefsirlere girdiğini belirtmektedir. Ona göre sekîne kavramının Arapçadaki manası belli olup bu tür mesnetsiz rivayetlere bel bağlamak gereksizdir.²⁶¹

Sekîne kavramının kullanıldığı bir başka ayet ise şöyledir:

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ
جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

*“Sonra Allah, Resûlü ile müminler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap etti. İşte bu, inkârcıların cezasıdır.”*²⁶²

Bu ayet, öncesinde geçen ayette açıkça belirtildiği üzere Huneyn Savaşı’ndan bahsetmektedir. Hicretin 8. yılı Şevval ayında yaşanan²⁶³ bu savaşta, Müslümanlar on iki bin kişi, düşman tarafı olan Hevâzin ve Sakif kabileleri ise dört bin kişi idiler. Müslümanlar sayısal üstünlüklerine güvenmişler, hatta içlerinden bazıları *“Bugün azlık yüzünden kaybedenlerden olmayacağız”* demişlerdi. Müslümanlar daha savaşın başında bozguna uğradılar. Çünkü zaferin sayısal üstünlükle değil Allah’ın yardımıyla olduğunu unutmuş, gurura kapılmışlardı. İlk etapta bozguna uğrayıp gerisin geriye kaçmaya başlayınca Allah onlara, “sekîne” yani kendine güven ve iç huzuru duygusu verdi. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in çağrısına kulak vererek toparlanıp

²⁶⁰ Yazır, **Hak Dini**, 2/143.

²⁶¹ Şevkânî, **Fethü'l-Kadîr**, 170-171.

²⁶² 9/Tevbe, 26.

²⁶³ Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/216-217.

müşrikleri mağlup ettiler, binlerce esir ve çokça ganimet elde ettiler. Ayette ifade edilen sekîne, müminleri güvene ve sükûnete erıştiren Allah'ın rahmetidir.²⁶⁴

Müfessirler bu ayette, sıkıntılı bir vaziyette olan müminlere bahşedilen güven, huzur ve sükûna işaret edildiğini belirtmektedirler.²⁶⁵ Râzî ise bu ayetle ilgili olarak şöyle demektedir: “*Sekîne, kalbin ve ruhun kendisiyle sükûna erdiği, güven ve huzur veren şey demektir. Burada şöyle bir istiare olduğunu zannediyorum: Kişi bir şeyden korkunca yüreği titrer bir halde kaçar. Güvene kavuştuğunda ise yüreği sakinleşir ve yatıştır. Güven, sükûneti doğurduğu için sekîne lafzı güvenden kinaye olarak kullanılmıştır.*”²⁶⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Hz. Ebu Bekr'in hicretinden bahseden ayetlerde ise sekîne kavramı şöyle geçmektedir:

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ
إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, ‘Üzülme, çünkü Allah bizimle’ diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁶⁷

Bu ayette Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Hz. Ebu Bekr'in hicret sırasında Sevr Mağarası'ndaki hallerine işaret edilmektedir.²⁶⁸ Onlar mağarada iken müşriklerin mağaranın ağzına kadar geldiklerini gören Hz. Ebu Bekr, Resûlullah (s.a.s.)'in başına bir şey gelmesinden korkarak endişeye kapılmıştır. Resûlullah (s.a.s.) ise “Üzülme!

²⁶⁴ Taberî, **Câmi‘u'l-Beyân**, 11/395; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 428.

²⁶⁵ Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 2/42; Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, 16/23; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 7/170; Ebu's-Suûd, **İrşâd**, 4/56; Havva, **el-Esâs**, 4/2238.

²⁶⁶ Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, 16/23.

²⁶⁷ 9/Tevbe, 40.

²⁶⁸ Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 2/51; Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/230.

Allah bizimle!” diyerek onu teskin etmiştir. Burada “*kalbi yatıştırıcı güven ve huzur duygusu*”²⁶⁹ şeklinde tefsir edilen sekîne'nin kimin üzerine indirildiği hususu ihtilafıdır. Yaygın görüş, üzerine sekîne indirilen kişinin Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğu yönünde ise de bazı müfessirler, İbn Abbas'tan gelen bazı rivayetlere de dayanarak kastedilenin Hz. Ebu Bekr olduğunu belirtmektedirler.²⁷⁰ Râzî ise üç ayrı delil öne sürerek burada kastedilenin Hz. Ebu Bekr olduğunu savunmaktadır.²⁷¹

Aşağıdaki üç ayet ise Müslümanlar aleyhine görünen çok zorlu şartlar içeren Hudeybiye anlaşması akabinde inen ayetler olup yaşanan sıkıntılar karşısında Allah'ın müminlere verdiği sabır ve metanet ruhuna işaret etmektedir:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَرُدُّوْا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَبِاللَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

“O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirdir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁷²

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ

فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

“Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.”²⁷³

جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ
وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ النَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş

²⁶⁹ Mekkî b. Ebî Talib, *Tefsîru'l-Müşkil min Ğaribi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1985, s. 97; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 434.

²⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 11/467; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, 2/51; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7/206; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, 4/66; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 10/106; Havva, *el-Esâs*, 4/2296.

²⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 16/68.

²⁷² 48/Fetih, 4.

²⁷³ 48/Fetih, 18.

ve onların takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna lâyık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.”²⁷⁴

Hudeybiye anlaşması akabinde inen Fetih Sûresi'nin yukarıdaki üç ayetinde de sekîne kelimesi geçmektedir. Tefsirlerde de ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere çok ağır şartlar içeren Hudeybiye anlaşması, müminlerin çok zoruna gitmiş, Kâbe'yi ziyaret edememenin ve kurbanlarını sunamamanın da üzüntüsüyle ağlayanlar dahi olmuştur. Ancak kalplerine Allah'ın indirdiği sekîne yani güven, sebat ve huzur ile durumu kabullenip rıza göstermişler,²⁷⁵ Allah ve Resûlü'nün vaatlerinin hak olduğuna güvenip teslim olmuşlar, böylece kalpleri yatışmıştır.²⁷⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in duasının müminler için bir huzur ve sükûn vesilesi olduğunu ifade eden şu ayette “seken” kelimesi kullanılmıştır:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları artıptı yüceltirsin. Bir de onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir.”²⁷⁷

Bu ayet, bazı günahlara bulaşmış olan müminlerden bahsetmekte, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e onların sadakalarını kabul etmesini, bir de onlara dua etmesini emretmekte ve onun duasının, onlar için bir güven ve huzur vesilesi olduğunu belirtmektedir. Ayetteki “sekenün lehüm” ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in duasının müminler için sükûnet ve huzur kaynağı olmasının yanında sadakalarının -veya tevbelerinin- kabulüne dair bir işaret olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁸ Buradaki “seken” kelimesi tıpkı “sekîne” gibi “kalp huzuru ve güven” anlamına gelmektedir.²⁷⁹

²⁷⁴ 48/Fetih, 26.

²⁷⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1024, 1027, 1029; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 13/89, 105;

²⁷⁶ İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, 5/127, 134, 138; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, 28/80; Kurtubî, **el-Câmi'**, 19/319, 335.

²⁷⁷ 9/Tevbe, 103.

²⁷⁸ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 11/663; Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 2/72; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 448; İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, 3/78; Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, 9/328; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 11/14.

²⁷⁹ Dâmeğânî, **el-Vücûh**, 242.

Eşlerin birbiri için huzur vesilesi olduğunu ifade eden şu ayetlerde de sükûn kökünden türemiş olan kelimeler kullanılmıştır:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا

“Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir.”²⁸⁰

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”²⁸¹

Bu iki ayet, eşlerin yani erkek ve kadının birbiri için yaratıldıklarını, birbirleri için huzur ve tatmin vesilesi olduklarını, iki cinsin birbiri ile ünsiyet kurarak²⁸² huzura erebileceğini ifade etmektedir.²⁸³

Kur’ân’da gecenin dinlenme vakti olarak yaratıldığından bahseden bazı ayetlerde de “sükûn” kökünden türemiş olan kelimeler kullanılmıştır. Şu ayetler buna örnektir:²⁸⁴

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) iyi bilen Allah’ın takdiridir.”²⁸⁵

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

²⁸⁰ 7/A‘râf, 189.

²⁸¹ 30/Rûm, 21.

²⁸² Dâmeğânî, **el-Vücûh**, 242.

²⁸³ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 10/618; Maverdî, **en-Nüketü ve’l-‘Uyûn**, 4/305; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 399, 827; Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, 25/111; Kurtubî, **el-Câmi‘**, 9/408, 16/412.

²⁸⁴ “Eşler” ve “Gece” hakkında geniş bilgi için bakınız: Abdurrahman Ateş, **Kur’ân’da Huzur ve Sükûn**, Çıra Yayınları, İstanbul 2012.

²⁸⁵ 6/En‘âm, 96.

“O, geceyi içinde dinlenesiniz diye sizin için yaratan, (çalışıp kazanmanız için de) gündüzü aydınlık kılandır. Şüphesiz bunda dinleyen bir toplum için ibretler vardır.”²⁸⁶

Vermiş olduğumuz ayetlerde de görüldüğü üzere Kur’ân’da sükûn kökünden türemiş olan kelime ve kavramlar kullanılarak insanın huzur ve mutluluğuna dair önemli noktalara işaret edilmektedir. Ancak bu ayetlerde öne çıkan husus, üzüntü, ümitsizlik, yalnızlık, kimsesizlik, korku, endişe ve telaş gibi insanın mutluluğunu olumsuz etkileyen psikolojik hallerin karşısında bu kelime ve kavramların kullanılmış olmasıdır. Bu da gönül huzuru, sükûnet vb. hallerin insanın mutluluğu üzerindeki olumlu etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

1.1.5. İtminan (اطمئنان)

Kur’ân-ı Kerîm’de mutlulukla doğrudan bağlantılı olan kavramlardan birisi de “itminan” kavramıdır. Zira itminan -bir diğer ifade ile tuma’nîne-, “sıkıntılı bir halden sonra sükûna ermek, huzura kavuşmak” demektir.²⁸⁷ Dilciler itminanı genelde “sükûn” kelimesi ile karşılamışlardır.²⁸⁸ Ayrıca sükûn ile birlikte “emn” yani “güven” ifade ettiği de söylenmiştir.²⁸⁹ Bu nedenle bazı müfessirler itminanı, “nefsin korkudan kurtulup huzura ermesi” şeklinde tanımlamışlardır.²⁹⁰

İtminan kökünden türemiş olan kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’de on iki ayette, toplam on üç kez geçmektedir. Dâmeğânî, kullanıldığı yerlere göre itminanın üç ayrı anlam ifade ettiğini, bunların “sükûn, rıza ve ikamet” olduğunu belirtmiştir.²⁹¹ Ancak Dâmeğânî’nin, itminana “ikamet” manası verdiği iki ayet incelendiğinde bu ayetlerde de nihayetinde sükûna ve güvene vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Onun, itminana “ikamet” anlamı verdiği ayetlerin ilki şöyledir:

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَرُكُوعًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ
كَانَتْ عَلَىٰ الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا

²⁸⁶ 10/Yunus, 67.

²⁸⁷ Râğıb, *Müfredât*, 344; Semîn el-Halebî, ‘*Umdetü’l-Huffâz*, 2/416.

²⁸⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2158; Ezherî, *Tehzîb*, 13/377; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 30/2707.

²⁸⁹ Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, 1/614; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, 35/356.

²⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 2/108; Kurtubî, *el-Câmi*, 7/111.

²⁹¹ Dâmeğânî, *el-Vücûh*, 114.

*“Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”*²⁹²

Bu ayetten önceki iki ayette, savaş ortamında müminlerin namazlarını nasıl eda edeceklerinden bahsedilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır. Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan diğer gurup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olsanız da size baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan bir eziyet olur yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”*²⁹³

Bu ayetlerde tarif edilen namaz kılma şekli fıkıh kitaplarında *“korku namazı”* adıyla anılmaktadır.²⁹⁴ Bu ayetlerin peşinden gelen konumuzla ilgili yukarıdaki ayette ise güven ortamına kavuşulduğunda namazların *“korku namazı”* şeklinde değil de normal şekliyle kılınması emredilmektedir. Dâmeğânî, bu ayetteki *“itme’nentüm”* kelimesini, *“ikamet ettiğinizde”* anlamına gelen *“ekamtüm”* kelimesi ile açıklamıştır.²⁹⁵ Hâlbuki ifadenin geçtiği bağlam, yolculuk halinden ikamet haline geçişi değil, düşman korkusu ve tedirginlik halinden güven ortamına geçişi anlatmaktadır. Bu güven ortamı, yolculuk devam ederken de oluşabilir. Ayet hakkında tefsirlerde geçen açıklamalar da bunu doğrulamaktadır. Örneğin Taberî, buradaki itminan kavramının *“ikamet”* anlamına geldiğini söyleyenlerin olduğunu, ancak bunun doğru olmadığını, buradaki maksadın düşman korkusundan kurtulup güvene kavuşmak olduğunu açıkça ifade etmektedir.²⁹⁶ Zemahşerî, Kurtubî ve İbn

²⁹² 4/Nisâ, 103.

²⁹³ 4/Nisâ, 101-102.

²⁹⁴ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, **el-İhtiyâr li-Ta’fili’l-Muhtâr**, Dâru Kubbâ, Dimâşk 2004, 1/134; Mehmet Erdem, *“Salâtü’l-Havf”*, **DİA**, c. 26, TDV, Ankara 2002, s. 204.

²⁹⁵ Dâmeğânî, **el-Vücûh**, 115.

²⁹⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 7/446-448.

Atiyye de Taberî ile aynı görüştedirler.²⁹⁷ Semîn el-Halebî de ayetteki “ve iza’tme’nentüm” ifadesini, “savaş halinin korkusu ve kalplerinize verdiği endişe geçip de huzura erdiğinizde” şeklinde açıklamıştır.²⁹⁸

Bu açıklamalar, ayette geçen itminan kavramının korku ve tedirginlik halinden kurtulup sükûna ve güvene kavuşmayı anlattığını ortaya koymaktadır. Dâmeğânî’nin tercih ettiği “ikamet” manası da nihayetinde “sükûna ve güvene kavuşmak”la ilgilidir. Zira savaş yolculuğundan dönüp vatanına, evine ve ailesine kavuşmak, güven ve huzur ortamına kavuşmak demektir. Fakat ayette vatana veya eve dönüşle ilgili açık bir ifade olmadığı için buradaki itminanı “ikamet” olarak açıklamak doğru görünmemektedir.

Dâmeğânî’nin, itminana “ikamet” manası verdiği diğer ayet ise şöyledir:

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا

“De ki: Eğer yeryüzünde, (insanlar yerine) itminan halinde dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik.”²⁹⁹

Bu ayet, peygamber olarak bir beşer değil de bir melek gönderilmesini talep eden inkârcılara bir cevaptır. Ayetteki “mutmeinnîne” kelimesini, Dâmeğânî gibi “mukîmîne” yani “yerleşmiş olanlar” şeklinde açıklayan müfessirler³⁰⁰ olduğu gibi “müstavtinîne”, “sâkinîne”, “kârrîne” kelimeleriyle açıklayan müfessirler de vardır.³⁰¹ Her hâlükârda buradaki itminan kavramı, “lev kâne” ifadesiyle bir faraziye olarak öne sürülen ve tıpkı insanlar gibi “yeryüzüne yerleşmiş, orayı yurt edinmiş, göğe yükselip bu evren ötesinden bilgi alamayan melekler”i resmetmekte, bahsedilen bu farazî meleklerin dünyaya “tam anlamıyla ve güven içinde” yerleşmiş olmalarını

²⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 258; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 2/108; Kurtubî, *el-Câmi*’, 7/111.

²⁹⁸ Semîn el-Halebî, ‘*Umdetü’l-Huffâz*, 2/416.

²⁹⁹ 17/İsrâ, 95.

³⁰⁰ Semerkandî, *Bahru’l-’Ulûm*, 2/284; Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, 5/131; Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-Te’vîl fi Me’âni’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kütübîl-’İlmiyye, Beyrut 2004, 3/147.

³⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 609; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, 5/89; Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 2/278; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr*, 15/213.

vurgulamaktadır.³⁰² Zira insan da kendini güven içinde hissettiği ve huzur bulduğu yeri vatan edinerek oraya yerleşir.

İtminan kavramı, bir ayette ise dünyevi rahatlığı ve maddî imkânların bolluğunu, kaygı ve endişelerden uzak olmayı ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayet şöyledir:

وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ أَمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Allah, şöyle bir şehri misal verdi: Orası güvenli ve huzurlu idi. Rızkı kendisine her taraftan bolca gelirdi. Fakat Allah’ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık, Allah onlara açlık ve korku felaketini tattırdı.”³⁰³

Burada ne ekonomik açıdan ne de güvenlik açısından hiçbir kaygı ve endişesi olmayan, bolluk ve huzur içerisinde bir hayat süren ancak Allah’ın bu nimetlerine karşı nankörlük ettiği için belaya uğratılan bir şehir örnek verilmektedir. Ayetin geçtiği bağlamda zorlayıcı bir neden olmadığı halde ilk dönem müfessirlerinden birçoğu burada kastedilen şehrin Mekke olduğunu belirtmektedirler.³⁰⁴ Zira hem bir ticaret merkezi olduğu hem de kutsal kabul edildiği için güvenli bir yer olan Mekke, orada yaşayan insanlara bolluk, bereket ve güven dolu bir hayat sunmaktaydı. Mekke’de savaş, çatışma, baskın vb. durumlar olmadığı için halk emniyette idi. Ticarî hayat çok hareketli olduğu için gıda başta olmak üzere ihtiyaç duydukları her şey ayaklarına geliyordu. Bu nedenle çölde yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan bedeviler gibi otlak aramak için diyar diyar gezip göçebe bir hayat sürmek zorunda da değillerdi.³⁰⁵

Ayetteki “karye” ile Medine’nin kastedildiğine dair bazı rivayetler de mevcuttur.³⁰⁶ Ancak Mekke veya Medine’nin kastedildiğine dair görüşlere yer veren Maverdî ve Kurtubî, üçüncü olarak buradaki ifadenin genel bir anlam taşıdığını,

³⁰² Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, 11/591; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 9/83; Ebu’s-Suûd, **İrşâd**, 5/196; Âlûsî, **Rûhu’l-Me‘ânî**, 15/172.

³⁰³ 16/Nahl, 112.

³⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, **Tefsîr**, 7/2305; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 3/426; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 8/361.

³⁰⁵ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 14/382; Semerkandî, **Bahru’l-‘Ulûm**, 2/253.

³⁰⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 14/383-384; Maverdî, **en-Nüketü ve’l-‘Uyûn**, 3/217; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 3/426.

belirtilen vasıfları haiz her yerleşim yeri için geçerli olduğunu da dile getirmektedirler.³⁰⁷ Zemahşerî de buradaki ifadenin ya genel bir anlam taşıdığını ya da tarihte bu durumu yaşamış olan herhangi bir şehrin ibret olarak bu genel ifadelerle sunulduğunu belirtmektedir.³⁰⁸

Ayetteki “mutmeineten” kelimesi, bahsedilen şehrin, geçim darlığı veya savaş endişesi olmaksızın güven ve huzur içinde bir hayat sürdürdüğüne işaret eden bir ifadedir.³⁰⁹ Çünkü itminan, ayette de olduğu gibi güven ile birlikte; kaygı ve endişe ise korkuyla birlikte olur.³¹⁰

Aşağıdaki iki ayette ise itminan kavramıyla, mal-mülk ve dünyevi lezzetlerle sevinen, huzur ve mutluluğu bunlarda arayan kişiler tavsif edilmektedir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’a kıyidan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, gönlü onunla hoş olur. Şayet başına bir kötülük gelirse, gerisingeri (küfre) dönüverir. O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de. İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir.”³¹¹

Bu ayet, rahatı bozulmadığı, işleri yolunda gittiği ve dünyevi çıkar temin ettiği sürece İslâm’a bağlılığa ve Allah’a kulluğa devam eden, işleri yolunda gitmeyip bazı sıkıntılara duçar olduğunda ise İslâm’dan yüz çeviren menfaat merkezli inanç sistemine sahip insan tipini resmetmektedir. Tefsirlerde burada tanıtılan insan tipinin Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında bazı emellerle Medine’ye gelip yerleşen kimi bedeviler veya bazı münafıklara ya da İslâm’a girişinden sonra başına gelen bazı musibetlerden dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.)’e gelip *“Benim İslâm’a girişimi feshet”* diyen bir Yahudi’ye işaret ettiğine dair rivayetler

³⁰⁷ Maverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, 3/217; Kurtubî, **el-Câmi**, 12/453.

³⁰⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 586.

³⁰⁹ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, **Tefsîru'l-Celâleyn**, Dâru İbni Kesîr, Dimaşk 1999, s. 280; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 14/242.

³¹⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 586.

³¹¹ 22/Hac, 11.

mevcuttur.³¹² Ancak ayet, her devirde örneğine rastlanan ve inanç sistemini dünyevi kâr-zarar tartışısıyla değerlendiren, onu pazarda satılan bir meta gibi gören insan tipini tanıtmaktadır.³¹³ Bu misal, inançlarında aslında sükûnet ve itminan değil, kararsızlık ve dengesizlik bulunanların halidir.³¹⁴

Bu konudaki diğer ayet ise şöyledir:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَٰئِكَ
مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Şüphesiz bize kavuşacağına inanmayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile ayetlerimizden gafil olanlar var ya; işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir.”³¹⁵

Bu ayetler, öldükten sonra diriltilip yaşadıkları hayatın hesabını vermek üzere Allah’ın huzuruna çıkarılacaklarına inanmayan, bu nedenle bütün hesaplarını bu dünyaya göre yapan insanların durumlarını anlatmaktadır. Eğer bir insan, hayatını, öte dünyanın olmadığı zannı üzerine kurarsa bu dünyadayken işlediği amellerin hesabını verme korkusunu hiç bir surette taşımayacaktır. Bu yüzden dünyadaki tüm amacı çalıp çırparak kazanmak, refah, mutluluk, iktidar ve şöhret elde etmek olacaktır. Dolayısıyla bu maddeci tutumlar, insanları Allah’ın ayetlerinden gafil kılacak ve onları cehenneme götüren yanlış yollara saptıracaktır.³¹⁶

Buradaki itminan kavramı, bazı tefsirlerde “sükûn” ve “ferah” kelimeleri ile karşılanmıştır.³¹⁷ Bahsedilen insanların dünya hayatından “razı” oldukları belirtildiği halde peşinden “*ve’tmeennû bihâ*” denmiş olması, onların bıkkınlık duymaksızın dünya hayatı ile tatmin olma ve yetinme hallerini tam olarak anlatmak içindir.³¹⁸ Zira

³¹² Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 16/472; Maverdî, *en-Nüketü ve’l-‘Uyûn*, 4/10; Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzil*, 5/368; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 691; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 4/110. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 10/21.

³¹³ Kutub, *Fî Zilâl*, 7/329-330.

³¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 691.

³¹⁵ 10/Yunus, 7-8.

³¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîm*, 309-311.

³¹⁷ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 12/121; Semerkandî, *Bahru’l-‘Ulûm*, 2/89.

³¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 457; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 3/107; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 2/8.

ahirete iman eden iki dünyalılar, Allah'ın rızasıyla tatmin olurken tek dünyalılar ise ilahi rızanın yerine koyarak tanrılaştırdıkları dünyalıklarla tatmin olurlar.³¹⁹

Aşağıdaki altı ayette ise itminan, doğrudan “kalp” hakkında kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmakta yani kalbin itminanından bahsedilmektedir:

قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ

“(Gökten bir sofrayı indirilmesini isteyen Havariler), ‘İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz tatmin olsun; senin bize doğru söylediğini bilelim ve onu (gözü ile) görmüş şahitlerden olalım’ demişlerdi.”³²⁰

Bu ayette geçen ifadeler, Hz. İsa’dan, Allah’a dua edip semadan bir sofrayı (mâide) indirmesini isteyen Havarilere aittir. Hz. İsa, bu isteklerinden dolayı “İman etmişseniz Allah’tan korkun!” diyerek onları uyarınca, onlar da bu sözleriyle böyle bir mucize istemelerinin nedenini açıklamışlardır. Ayetteki “ve tetmeinne kulûbuna” ifadesi “ve tesküne kulûbuna” yani “kalplerimiz sükûna ersin, tatmin olsun” anlamına gelmektedir.³²¹ Havariler, böyle bir mucizeye hem gözleri ile hem de dokunarak ve tadarak şahit olup Allah’ın kudretine ve Hz. İsa’nın peygamberliğine dair kalplerindeki inancın pekişmesini, tam bir kalp huzuru ile iman etmeyi arzulamışlardır.³²² Buna benzer bir durum da şu ayette Hz. İbrahim için söz konusu edilmektedir:

وَأَذَّ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنِ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي

“Hani İbrahim, ‘Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster’ demişti. (Allah ona) ‘İnanmıyor musun?’ deyince, ‘Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için’ demişti.”³²³

Ayet, ölümden sonra dirilişe zaten iman ettiği halde Hz. İbrahim’in bu işin nasıl olacağını bizzat görmek istemesi ve Allah’tan böyle bir istekte bulunmasından

³¹⁹ Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur’ân**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 327.

³²⁰ 5/Mâide, 113.

³²¹ İbn Ebî Zemenîn, **Tefsîr**, 2/55; Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 3/118; Hâzin, **Lübâb**, 2/92; Suyûtî, **Celâleyn**, 126.

³²² Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 9/123; Maverdî, **en-Nüketü ve’l-Uyûn**, 2/83; Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-Muhît**, 4/59.

³²³ 2/Bakara, 260.

bahsetmektedir. Hz. İbrahim, bu arzusunun sebebini “*ve lâkin li-yetmeinne kalbî*” ifadesiyle dile getirmiştir. Bu onun, ilme’l-yakin ile bildiği bir hususa, çıplak gözle şahit olup ayne’l-yakin seviyesine çıkma isteğini dile getirmektedir.³²⁴ Zira kalbin itminana ermesi, inanılan bir şey üzerinde artık düşünmekten vazgeçmek demektir. O, gözüyle de şahit olarak dirilişin nasıl olacağına dair düşüncelerden kurtulmak istemiştir.³²⁵ Onun bu isteği, kalbindeki herhangi bir şüphe veya inanç zaafından kaynaklanmış olmayıp kesin inancını arttırmaya, kalbin sükûn ve istikrarını sağlamaya yöneliktir.³²⁶

İtminan kavramının kalple bağlantılı olarak kullanıldığı ayetlerden bazıları ise asr-ı saadette sahabilerin yaşadığı meselelerle ilgili olup bu ayetler şöyledir:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³²⁷

Müslümanların sayı bakımından karşılarındaki müşrik ordusunun üçte biri kadar oldukları Bedir Savaşı’ndan bahseden Enfal Sûresi’ndeki bu ayet, -kendisinden bir önceki ayette belirtilen- “*bin melek ile yardım*” vaadine değinmektedir. Ayetin başındaki “*ve mâ ce‘alehû*” ifadesindeki “*hû*” zamiri, bu yardım vaadine işaret etmektedir.³²⁸ Ayetin ifadesine göre Allah, müminlere bir müjde olsun ve kalpleri itminana ersin yani sakinleşip yatışsın ve pekişsin diye bu yardım vaadinde bulunmuştur.³²⁹

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

³²⁴ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 149; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 4/312.

³²⁵ Kurtubî, *el-Câmi‘*, 4/313.

³²⁶ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 4/630-631; Semîn el-Halebî, ‘*Umdetü’l-Huffâz*, 2/416.

³²⁷ 8/Enfâl, 10.

³²⁸ Maverdî, *en-Nüketü ve’l-Uyûn*, 2/298; Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 3/332-333.

³²⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 11/58; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 405; Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 1/634.

*“Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.”*³³⁰

Yukarıda Bedir Savaşı’ndan bahseden Enfal Sûresi’nin 10. ayeti ile hemen hemen aynı ifadelerle sahip olan bu ayet ise Uhud Savaşı’yla ilgilidir.³³¹ Öncesinde geçen *“Evet, siz sabır gösterir ve Allah’tan sakınırsanız, düşmanlarınız hemen şu anda üzerinize gelse, Rabbiniz, işaretli beş bin melek sizi takviye eder”*³³² şeklindeki ifadenin hemen peşinden gelen bu ayet, beş bin melek ile yardım vaadinin, müminler için bir müjde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu vaatle, kalplerinin sükûna erip yatışmasının ve düşman askerlerinin sayısal çokluğundan endişe etmemelerinin amaçlandığı vurgulanmaktadır.³³³

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ
عَذَابٌ مِنْ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

*“Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah’ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah’tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”*³³⁴

Bu ayetin Mekke’de müşrikler tarafından işkencelere maruz kalan ve anne babası gözlerinin önünde işkence ile can veren Ammâr b. Yâsir’in durumu hakkında indiğine dair tefsirlerimizde birbiriyle hemen hemen aynı birçok rivayet mevcuttur. Bu rivayetlere göre acı ve işkencelere dayanamayan Ammâr b. Yâsir, müşriklerin istedikleri bazı sözleri söyleyerek işkencelerden kurtulup Hz. Peygamber (s.a.s.)’in yanına gelmiş ve durumu ona anlatmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) ona, *“O sözleri söylerken kalbin nasıldı?”* diye sormuş, o da *“Kalbim imanla dolu idi”* deyince Hz. Peygamber (s.a.s.) de *“Aynı şeyleri yaparlarsa sen yine söyle”* demiştir.³³⁵ Ayetteki *“ve kalbuhû mutmeinnun bi’l-îmâni”* ifadesi, küfre zorlanan ve diliyle inkâra mecbur

³³⁰ 3/Âl-i İmrân, 126.

³³¹ Mevdûdî, **Tefhîm**, 1/290, 293.

³³² 3/Âl-i İmrân, 125.

³³³ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 6/38; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 194; Neseî, **Medârikü’t-Tenzil**, 1/290.

³³⁴ 16/Nahl, 106.

³³⁵ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 14/373-375; İbn Ebî Hâtim, **Tefsîr**, 7/2304; Semerkandî, **Bahru’l-Ulûm**, 2/252; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 3/423; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 8/358.

kalan kişinin, kalbinin imandaki sükûn ve sebat halini anlatan bir ifadedir. Nitekim imanın asıl mahalli de kalptir.³³⁶

İtminan kavramı hakkında Kur’ân’da genel-geçer bir hükümde bulunulan ve kalbin itminanının neye bağlı olduğunu belirten en önemli ayet ise şöyledir:

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

*“Onlar, iman edenler ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”*³³⁷

İtminan kavramının kalp ile ilişkilendirildiği yerlerin sonuncusu olan bu ayetin anlaşılması için geçtiği bağlam üzerinde durmamız gerekmektedir. Zira bu ayet, kendisinden önceki ayetin en sonunda geçen ve “Allah’a yönelen” anlamına gelen “men enâbe” ifadesinden bedel olup bir nevi o ayeti açıklamaktadır.³³⁸ Önceki ayette şu ifadeler geçmektedir: “O inkârcılar diyorlar ki, ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi! De ki, şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni ise doğru yola erdirtir.” Bu ifadelerin hemen peşinden ise “Allah’a yönelenler”in kim olduğu, “ellezîne âmenû” diye başlayan cümle ile dile getirilmekte ve her iki ayetteki ifadelerle, inkârcıların mucize isteklerine üstü kapalı ancak veciz bir üslupla cevap verilmektedir. Buna göre mucize talebinde bulunan inkârcılara, problemin mucize değil doğru yolu ve hakikati bulma arzusu olduğu, Allah’ın dilediği kimseyi saptırdığı, kendisine yöneleni (men enâbe) ise hidayete erdirdiği bildirilmekte, kendisine yönelenlerin de iman edip kalpleri Allah’ın “zikri” ile tatmin olan ve huzur bulanlar olduğu belirtilmektedir.³³⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.)’den mucize göstermesini isteyen müşrikler bu talepleriyle kendilerini ancak bizzat şahit olacakları harikulade bazı şeylerin tatmin edeceğini ve ancak bu şekilde onun Allah’ın elçisi olduğuna şeksiz şüphesiz inanacaklarını iddia ederken bu ayet ise Allah’a yönelip O’na iman edenlerin kalplerinin “zikrullah” ile tatmin olup huzur bulduğunu ve harikulade başka bir olaya

³³⁶ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, 20/125; Neseî, **Medârikü’t-Tenzîl**, 2/235; Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, 14/236.

³³⁷ 13/Ra’d, 28.

³³⁸ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 13/518; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 540; Suyûtî, **Celâleyn**, 252.

³³⁹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 13/517; Yazır, **Hak Dini**, 5/145-146; Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/523.

ihtiyaç duymayacaklarını vurgulamaktadır. Zira iman edenlere göre en büyük mucize zaten “zikrullah”tır. İtminana da istenen o mucizelerle değil, ancak “zikrullah” ile ulaşılabilir.³⁴⁰ İslâm’ın ilk nesli olan sahabiler, bu şekilde iman edenlerin en güzel örneğidir.³⁴¹

Sûrenin devamındaki ayetlerden de da anlaşılacağı üzere burada “zikrullah” ile insana Allah’ın varlığını, birliğini, kudret ve azametini anlatan Kur’ân-ı Kerîm’den bahsedilmektedir. Her ne kadar tefsirlerde farklı birçok yoruma rastlamak mümkünse de en çok tercih edilen ve öne çıkan görüş burada Kur’ân’ın kastedildiğidir.³⁴² Zira bu ve devamındaki ayetler mucize taleplerini ret sadedinde gelen ayetlerdir. Bu ayetler, derdi hakikati bulmak olan samimi insanların “zikrullah” olarak ifade edilen Kur’ân’ın beşer takatini aşan mucizevî ifadeleriyle itminan ve huzura erip başka bir mucizeye ihtiyaç duymayacaklarını, onlar için Kur’ân’ın yeterli en büyük mucize olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle müminlerin kalpleri Kur’ân’la sükûna erer; onun vesilesiyle Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hak peygamber olduğuna şeksiz şüphesiz inanırlar.³⁴³

İlerleyen ayetlerde Hz. Peygamber (s.a.s.)’e gönderilen vahye³⁴⁴ ve Kur’ân’a³⁴⁵ vurgu yapılmış olması da buradaki “zikrullah” ile Kur’ân’ın kastedildiğine işaret etmektedir. Ancak ayette geçen “zikrullah”tan kastın, geniş manada Allah’ı anmak, O’nun vahdaniyetini, kudret ve azametini, rahmet ve mağfiretini, müminler için cennette hazırlamış olduğu eşsiz mükâfatları düşünmek olduğu da söylenmiştir.³⁴⁶ Her ne kadar “zikir” kavramı ile Kur’ân’ın kastedildiğine dair birçok ayet³⁴⁷ olsa da genel olarak “zikir”, Allah’ı anmak ve hatırd tutmak

³⁴⁰ İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 3/311; Kutub, **Fî Zilâl**, 6/361-363.

³⁴¹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 13/519.

³⁴² Mukatil, **Tefsîr**, 2/175; Maverdî, **en-Nüketü ve’l-Uyûn**, 3/110; Beğavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, 4/315; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 540; İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, 4/327; Kurtubî, **el-Câmi’**, 12/65; Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, 10/502; Hâzin, **Lübâb**, 3/17; Ebu’s-Suûd, **İrşâd**, 5/20.

³⁴³ Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, 13/149; Yazır, **Hak Dini**, 5/145-146; Kutub, **Fî Zilâl**, 6/361-363; Karaman vdğ., **Kur’ân Yolu**, 3/262-263.

³⁴⁴ 13/Ra’d, 30.

³⁴⁵ 13/Ra’d, 31.

³⁴⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 540; İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, 4/327; Hâzin, **Lübâb**, 3/17; Şevkânî, **Fethü’l-Kadîr**, 730; İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 13/137; Muhammed Cemâlüddin el-Kasimî, **Mehâsinü’t-Te’vîl**, yey., yy. 1957, 9/3676.

³⁴⁷ 15/Hicr, 9; 16/Nahl, 44; 21/Enbiyâ, 50; 41/Fussilet, 41.

anlamına da gelmektedir.³⁴⁸ Kanaatimizce bu iki yorum birbirini nakzetmemektedir. Zira bazı müfessirlerin de dikkat çektiği gibi, nasıl ki Kur’ân Allah’ın “mestûr” ayetlerini barındıran bir kitap ise, nice harikaları ve mucizeleri içinde barındıran bu evren de O’nun “meşhûd” ayetlerini içinde barındıran kozmik bir kitaptır. Mümin, Kur’ân’da da evrende de Yaratanın ayetlerine şahit olur ve kalbi bu ayetlere şahit olmakla, bu ayetleri var edeni kabullenip O’na boyun eğmekle tatmin olup huzur bulur. Bu evrende yalnız ve kimsesiz olmadığını anlar ve tüm yaratılmışlar gibi O’na kulluğunu itiraf etmekten şeref duyar.³⁴⁹

İtminan kavramının kullanıldığı ayetlerden son olarak ele alacağımız ayet ise “*itminana ermiş olan nefis*”ten bahseden şu ayettir:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

“*Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön!*”³⁵⁰

Fecr Sûresi’ndeki bu ayetlerin hemen öncesinde, dünyada iken ahirete yönelik hiçbir hazırlık yapmamış, hayatı sadece dünyadan ibaret görmüş olan insanların ahiretteki büyük pişmanlıklarından ve duçar olacakları acı azaptan bahsedilmiştir. Bu ayetlerde ise “*en-nefsü’l-mutmeinne*” ifadesiyle tavsif edilen iman ve ihlâs ehline hitap edilmektedir. Buradaki hitap, devamında gelen “*Gir kullarımın arasına; gir cennetime*” ifadesinin de delaletiyle bizzat Allah’ın onlara hitabı olabileceği gibi melekler aracılığı ile ulaştırılacak olan bir hitap da olabilir.³⁵¹

Buradaki “*itminana eren nefis*” ile neyin kastedildiğine dair kaynaklarda birçok farklı yorum mevcuttur. Maverdî bu hususta yedi görüş olduğunu belirtirken Kurtubî daha fazla görüşe yer vermektedir. “*Allah’a iman eden, O’nun ahirete dair vaadine tam olarak güvenen, O’nun varlığına ve birliğine yakın ile iman eden, O’nun davetine icabet eden, sadece O’nu rab olarak kabul eden veya emirlerine*

³⁴⁸ 2/Bakara, 152; 3/Âl-i İmrân, 41; 7/A’râf, 205.

³⁴⁹ Yazır, **Hak Dini**, 5/145-146; Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/525; Kutub, **Fî Zilâl**, 6/361-363; Ahmed Mustafa el-Merâğî, **Tefsîru’l-Merâğî**, Şeriketü Mektebeti ve Matba’ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1946, 13/100; Ebû Zehra, **Zehratü’t-Tefâsîr**, 8/3946; Karaman vdğ., **Kur’ân Yolu**, 3/262-263.

³⁵⁰ 89/Fecr, 27-28.

³⁵¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1202; Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, 30/130.

teslim olan” vb. ifadeler bunlardan bazılarıdır.³⁵² Kimilerine göre ise bu ifade, Ra‘d Sûresi’ndeki gibi³⁵³ zikrullah ile kalbi huzura eren kimselere işaret etmektedir.³⁵⁴ İfadeyi, “*Hiçbir şüphe karışmaksızın Allah’a imanın serinliğine ve dinginliğine ulaşmış, kesin inanç sahibi*”³⁵⁵ veya “*Emirlerine imtisal edip yasaklarından kaçındığı için rabbinin kendisinden razı olduğunu bilerek huzura eren mümin*”³⁵⁶ şeklinde açıklayanlar da olmuştur.

“*İtminana eren nefis*” ifadesi hakkında yukarıdaki görüşleri kısaca veren İbn Âşûr ise bu görüşlerin hepsinin de itminanla ilgisi olduğunu, verilen her bir mananın itminanın ayrı bir yönüne vurgu yaptığını, nihayetinde itminanın bu manaların tamamını kapsadığını belirtmektedir.³⁵⁷ Kur’ân’daki diğer kullanımlarını ve ayetin geçtiği bağlamı dikkate aldığımızda “*itminana eren nefis*” ifadesinin, çalkantıları ve kararsızlığı geride bırakmış, içinden gelerek Allah’ın emirlerine imtisal etmiş, imanın serinliğine ulaşmış olan, Yaratanın ve yaratılmışların, dünyanın ve ahiretin değerini doğru takdir eden, Allah’ın verdiği bolluğun izzet, darlığın ise zillet demek olmadığını, her şeyin bir imtihan vesilesi olduğunu bilen, Rabbi ve kendisi ile barışık, gönül huzuruna ermiş, yeryüzündeki gurbet hayatından kurtulup asıl vatanına ve Rabbine vuslatı arzulayan ihlâslı mümine işaret ettiğini söylemek mümkündür.³⁵⁸

1.1.6. Kurratu ‘Ayn (قرة عين)

Kur’ân’ın mutlulukla ilgili asli kavramlarından birisi de “*kurratu ‘ayn*” kavramıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de, dört yerde fiil cümlesi, üç yerde ise izafet terkihi olmak üzere yedi defa geçmekte olan bu ifade, Kur’ân’ın sevinç ve mutluluğa dair temel kavramlarından birisidir. Kavram “*kurratu*” ve “*‘ayn*” kelimelerinden oluşan bir terkiptir. Terkipteki “*‘ayn*” kelimesi, birçok anlamı olmakla birlikte burada “*göz*” anlamında kullanılmaktadır. Ancak “*kurratu*” kelimesinin hangi manada

³⁵² Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 24/393-395; Semerkandî, **Bahru’l-‘Ulûm**, 3/478; Maverdî, **en-Nüketü ve’l-‘Uyûn**, 6/272; Kurtubî, **el-Câmi‘**, 22/284-285.

³⁵³ 13/Ra‘d, 28.

³⁵⁴ Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzil**, 8/423; Kurtubî, **el-Câmi‘**, 22/285.

³⁵⁵ Zemaşerî, **el-Keşşâf**, 1202; Şevkânî, **Fethü’l-Kadîr**, 1622.

³⁵⁶ Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 2/416.

³⁵⁷ İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 30/343.

³⁵⁸ Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydânî, **Me‘âricü’t-Tefekkür ve Dekâiku’t-Tedebbür**, Dâru’l-Kalem, Dimaşk 2000, 1/514; Yazır, **Hak Dini**, 9/201-202; Mevdûdî, **Tefhîm**, 7/120; Kutub, **Fî Zilâl**, 10/477; Karaman vdğ., **Kur’ân Yolu**, 5/555.

kullanıldığına dair iki farklı görüş mevcuttur. Zira “kurratu”nun kökeni olan “karra” kelimesi iki temel anlama sahip olup bu anlamlardan birisi “berd” yani “soğukluk ve serinlik” diğeri ise “temekkün” yani “yerleşme, sebat ve istikrar”dır.³⁵⁹

Bir görüşe göre “kurratu ‘ayn”, gözü serinleten her şeydir. “Karrat ‘aynuhû” ifadesi “gözü serinledi” anlamına gelmektedir ve “sehunet ‘aynuhû” (gözü ısındı) ifadesinin zıddıdır. Kavram hakkında bu açıklamayı yapanların yorumuna göre iki tür gözyaşı vardır: Sevinç ve mutluluktan kaynaklanan gözyaşları serin, üzüntüden kaynaklanan gözyaşları ise sıcaktır. Buna göre “kurratu ‘ayn”, gözü serinleten yani insanı sevindiren ve mutluluğuna neden olan şey demektir.³⁶⁰

Diğer görüşe göre ise “kurratu ‘ayn” terkindeki “kurratu” kelimesi “karâr”dan gelmekte olup sükûnet, sebat ve istikrar manası taşımakta yani kişinin göz tokluğu, kanaat ve başka şeylere tamah etmeme halini ifade etmektedir. Buna göre “ekarrallahu ‘aynehû” cümlesi, “Allah ona, kendisinden daha üst seviyede olanlara tamah etmeyeceği kadar çok ihsanda bulundu” demektir.³⁶¹

Kavramın kökenine dair bu iki yaklaşımı da ele alan Râğıb, “sabit olmak, durağanlaşmak” anlamındaki “karra” ile “soğukluk” anlamına gelen “kurru” kelimeleri arasında anlamsal yakınlık olduğunu, zira soğukluğun sükûneti yani durağanlığı, sıcaklığın ise tam aksine hareketi gerektirdiğini belirtmektedir. Ona göre nihayetinde “karrat ‘aynuhû” ifadesi “sevindi, mutlu oldu” anlamına gelmektedir. “Kurratu ‘ayn” ise sevince sebep olan kişi hakkında kullanılır. Birisinin mutluluk ve sevince kavuşması için dua etmek kastıyla “ekarrallahu ‘aynehû” denmekte; beddua etmek istendiğinde ise “eshanellahu ‘aynehû” ifadesi kullanılmaktadır.³⁶² Bu ifadelerde sevinç ve mutluluğun “serinlik”; üzüntünün ise “sıcaklık” (suhûnet) ile ifade edilmesinin, Arap toplumunun hayat şartlarıyla çok yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Zira Araplar için çölün şiddetli sığağında, serinlik çok büyük bir nimet ve sevinç kaynağıdır. “Sevinç ve mutluluğun” sadece göze hamledilmesi ise

³⁵⁹ İbn Fâris, **Mekayîsi'l-Luğa**, 5/7.

³⁶⁰ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitâbu'l-'Ayn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 5/21; Ezherî, **Tehzîb**, 8/276; Cevherî, **es-Sihâh**, 2/790.

³⁶¹ Cevherî, **es-Sihâh**, 2/790; Râğıb, **Müfredât**, 445; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 40/3580.

³⁶² Râğıb, **Müfredât**, 445.

insanın sevinç ve mutluluk hallerinin en çok gözlerde somut biçimde tezahür etmesindedir.³⁶³

Türkçe meallere genelde “göz aydınlığı” şeklinde yansıyan³⁶⁴ “kurratu ‘ayn” terkinin Kur’ân’da kullanıldığı bağlamlar da onun sevinç, mutluluk ve gönül huzuruna dair önemli bir kavram olduğunu göstermektedir. Hatta bu bağlamlardan bazılarında kavramın hemen öncesi veya sonrasında onun anlamını teyit eder mahiyette “üzülmeme” ifadesi de geçmektedir. Kavramın “üzülmeme” ifadesiyle birlikte kullanıldığı ayetlerden iki tanesi Hz. Mûsâ’nın annesi, biri Hz. Peygamber (s.a.s.)’in eşleri, biri ise Hz. Meryem hakkındadır. Şimdi bu ayetlerden başlayarak kavramın geçtiği bağlamlar üzerinde duracağız:

Hz. Mûsâ’nın annesiyle ilgili iki ayet şöyledir:

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ ۖ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ

“Hani kız kardeşin (Firavun ailesine) gidiyor ve “size onun bakımını üstlenecek kimseyi göstereyim mi?” diyordu. Derken, gözü aydın olsun, üzülmesin diye seni annene döndürdük.”³⁶⁵

فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۗ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah’ın vadinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler.”³⁶⁶

Bu iki ayette, yavrusundan ayrı kalmanın dayanılmaz acısını yaşayan Hz. Mûsâ’nın annesinin, Allah’ın vaat ettiği üzere yavrusuna yeniden kavuşmasından bahsedilmektedir. Ayetlerde Allahu Teâlâ, “gözü aydın olsun, sevinsin ve üzülmesin” diye annesini yavrusuna kavuşturduğunu belirtmektedir.³⁶⁷ Ayetlerdeki

³⁶³ M. Edip Çağmar, “Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan Duaların Belâğat Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 18, İzmir 2003, s. 180-181.

³⁶⁴ **Hasenat-4.0**, Kur’ân Araştırma Sistemi, 20/Tâhâ, 40; 25/Furkan, 74; 28/Kasas, 9; 32/Secde, 17.

³⁶⁵ 20/Tâhâ, 40.

³⁶⁶ 28/Kasas, 13.

³⁶⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 656, 795.

ifadeler, yavrusuna kavuşmanın bir anne için ne kadar büyük bir sevinç ve mutluluk vesilesi olduğuna işaret etmektedir.³⁶⁸

H.z. Peygamber (s.a.s.)’in eşleriyle ilgili ayette ise şu ifadeler geçmektedir:

تُرْجَى مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَتُنَوَى إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ
أَعْيُنُهُمْ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا

“Onlardan dilediğini erteler, dilediğini de yanına alırsın. Ertelemediğin hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda, senin üzerine bir günah yoktur. Böyle yapman, onların gözlerinin aydın olması ve üzülmemeleri, bir de senin verdiklerine hepsinin razı olması için daha uygundur. Allah, kalplerinizde olanı bilir. Allah hakkıyla bilendir, halimdir.”³⁶⁹

H.z. Peygamber (s.a.s.)’in hanımlarıyla ilgili bazı hususları düzenleyen bu ayet, onun, eşlerinden hangisiyle birlikte kalacağı konusunda serbest olduğunu, onlara karşı bir mahkûmiyeti veya muntazaman bağlı olacağı bir nöbet sırası olmadığını, dilediğine dilediği kadar nafaka verme hususunda da tam bir ruhsata sahip olduğunu beyan etmektedir. Ona böyle bir serbestinin verilmesinin sebebi ise *“Böyle yapman, onların gözlerinin aydın olması ve üzülmemeleri, bir de senin verdiklerine hepsinin razı olması için daha uygundur”* ifadesiyle açıklanmaktadır. H.z. Peygamber (s.a.s.)’e böyle bir serbestliğin verilmiş olması, ayetin indirildiği dönemde onun nikâhı altında olan ve serbest bırakıldıkları³⁷⁰ halde kendi istekleriyle bu evliliği sürdürme kararı alan dokuz hanımının psikolojisiyle yakından ilgilidir. Zira onların H.z. Peygamber (s.a.s.) hakkında *“O mecbur olduğu için bize eşit davranıyor”* demeleri ile *“O mecbur olmadığı halde aramızda her hususta eşitliği gözetiyor, hiçbirimizi ihmal etmiyor”* demeleri arasındaki fark barizdir. Elbette ikinci düşünce tarzı, hem kendilerinin hem de H.z. Peygamber (s.a.s.)’in huzuru ve mutluluğu açısından daha isabetlidir. Zira insan, zaten hakkı olduğunu düşündüğü bir hususta kimseye minnet duymaz. Ancak hakkı olmadığı halde birisinin kendisine iyilikte bulunmasından dolayı sevinir ve minnettarlık duyar.

³⁶⁸ Suyûtî, *Celâleyn*, 314, 386; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr*, 16/219.

³⁶⁹ 33/Ahzab, 51.

³⁷⁰ 33/Ahzab, 28-29.

Daha önce aralarında cereyan eden kıskançlık vb. bazı sebeplerle zaman zaman Hz. Peygamber (s.a.s.)’i haksız yere üzen hatta bir ay süreyle kırıncı kalmasına sebep olan eşlerinin, bu ayette Allah’ın verdiği ruhsata rağmen aralarında eşitlik ve adaletin gözetildiğine şahit olmaları, büyük bir sevinç ve mutluluk vesilesidir. Bu, kendilerine kıymet verildiğini anlamaları ve bunun değerini bilmeleri ve onu bir daha üzmemeleri açısından önemlidir.³⁷¹ Bununla o dönemde Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, risalet görevini huzur içinde ve sağlam bir zihin ile yerine getirebilmesi için öncelikle aile içi huzurun sağlanması hedeflenmiştir.³⁷²

Hz. Meryem hakkındaki ayet ise şöyledir:

فَكُلِيْ وَاشْرَبِيْ وَقَرِّيْ عَيْنًا

“Ye, iç, gözün aydın olsun.”³⁷³

Bu ayet, Hz. İsa’yı dünyaya getirdiği sırada Hz. Meryem’e hitaben söylenmiş olan sözleri içermektedir. Hz. Meryem, evli olmadığı ve herhangi bir erkekle ilişkisi bulunmadığı halde hamile kalır. Bu durumu kavminden gizler ve insanlardan uzaklaşıp yalnızlığa çekilir.³⁷⁴ Doğumu yaklaştığında ise kavminin kendisine takınacağı tavrı ve söyleyecekleri ağır sözleri düşünerek “Ah keşke ölseydim de unutulup giden biri olsaydım!”³⁷⁵ der. Bu haldeyken ona, “Üzülme!”³⁷⁶ diye nida edilir ve yanındaki hurma ağacından dökülen taze hurmalardan yemesi, yanı başında akan sudan içmesi ve üzülme yerine tam aksine çocuğunun doğumuna sevinmesi söylenir.³⁷⁷ Hz. Meryem hakkındaki bu ayet, çocuk sahibi olmanın bir mutluluk vesilesi olduğuna da işaret etmektedir.

Çocuk ve eşlerin “göz aydınlığı” yani mutluluk vesilesi olduğuna işaret eden şu ayette de “kurratu ‘ayn” ifadesi mevcuttur:

³⁷¹ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 19/145; Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 6/366; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 861; Neseî, **Medârikü’t-Tenzîl**, 3/40.

³⁷² Mevdûdî, **Tefhîm**, 4/443-444.

³⁷³ 19/Meryem, 26.

³⁷⁴ 19/Meryem, 22.

³⁷⁵ 19/Meryem, 23.

³⁷⁶ 19/Meryem, 24.

³⁷⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 635; İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, 5/224; Kurtubî, **el-Câmi‘**, 13/437; Suyûtî, **Celâleyn**, 307. Ona bu sözleri söyleyenin Hz. Cebrail ya da dünyaya gelen bebek olduğu ifade edilmektedir. Bakınız: Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 635; İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, 5/221.

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

“Onlar, “Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle” diyenlerdir.”³⁷⁸

Bu ayet, Furkan Sûresi’nde “Rahman’ın kulları”³⁷⁹ diye nitelenen kimselerin sahip oldukları üstün vasıfların sıralandığı bölümde geçmektedir. Bu ifadede, onların iman dolu yüreklerinden gelen bir duaya yer verilmektedir. Onların bu duadaki istekleri, Müslüman fertlerin çoğalması ve böylece İslâm’ın yeryüzünde intişarına yöneliktir. Bu istek, imandan kaynaklanan derin fitrî bir bilince dayanmaktadır. Allah’a giden yolun yolcularının çoğalmasına, özellikle de evlat ve eşlerin bu yolda olmasına ilişkin köklü bir duygudur. Çünkü bir mümin için göz aydınlığı olacak eş ve çocuklar elbette ki iman sahibi eş ve çocuklardır.³⁸⁰ Zira bir mümin için eş ve çocuklarının Allah’a itaatkâr olduklarını görmekten daha büyük bir göz aydınlığı olamaz.³⁸¹

Şu ayet de çocuk sahibi olmanın mutluluğa etkisine işaret etmektedir:

وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

“Firavun’un karısı şöyle dedi: “Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz.” Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi.”³⁸²

Bu ayetteki ifadeler, Firavun’un hanımı Asiye’ye aittir. Nil Nehri’nde bulunan bebeğe kanı kaynayan ve İsrailoğullarından olduğu tahmin edildiği halde onun öldürülmesini istemeyen Asiye, kendisinin bebeği olmadığı için bu bebeğin kendileri için bir göz aydınlığı yani neşe kaynağı olacağını, ondan fayda görebileceklerini, onu evlat edinip diledikleri gibi yetiştirebileceklerini söylemiştir.

³⁷⁸ 25/Furkan, 74.

³⁷⁹ 25/Furkan, 63.

³⁸⁰ İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 19/81; Kutub, **Fî Zilâl**, 7/576.

³⁸¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 753; Suyûtî, **Celâleyn**, 366.

³⁸² 28/Kasas, 9.

Firavun da bebeği ona bağışlamış, böylece Allah'ın planı mucibince Hz. Mûsâ, Firavun'un sarayında büyümeğe başlamıştır.³⁸³

“Kurratu ‘ayn” terkibi hakkında ele alacağımız son ayette ise cennet ehli için göz aydınlığı olacak, kimsenin bilmediği nice nimetlerinin hazırlanmış olduğundan şöyle bahsedilmektedir:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.”³⁸⁴

Bu ayetin geçtiği bölümde, Allah'ın ayetlerine hakkıyla iman eden ve bu ayetler kendilerine hatırlatıldığında tam bir tevazu ile secdeye kapanıp rablerini tesbih eden, geceleri sıcak yataklarından kalkıp ibadet eden, korku ve ümit ile O'na yalvaran ve O'nun verdiği rızıkları yine O'nun yolunda harcayan has müminlerden bahsedilmektedir. Ele aldığımız ayet ise has imanlarını samimi amellere döken müminleri bekleyen, ne melek ne de insan hiç kimsenin bilmediği,³⁸⁵ göz kamaştırarak, gönüllere sevinç ve huzur salacak eşsiz cennet nimetlerinin müjdesini vermektedir. Ayette geçen “yapmakta olduklarına karşılık” vurgusu ile de müminlerin fani dünya nimetlerine tamah etmeyip ahiretin göz aydınlatıcı güzelliklerini elde etmek için gayret etmeleri ve bu yolda çok çalışmaları hedeflenmektedir.³⁸⁶

1.1.7. Dıhk (ضحك)

İnsanın sevinç ve mutluluğuna dair Kur'ân'daki önemli kavramlardan birisi de “dıhk” kavramıdır. “Gülmek” anlamına gelen “dıhk” (veya “dahik”), “sevinçten dolayı yanakların yanlara doğru açılıp yayvanlaşması ve dişlerin görünmesi” şeklinde tarif edilmektedir.³⁸⁷ Yüzün bu hali, kişinin bir şeye şaşırması nedeniyle ruhunda meydana gelen hareketliliğin aniden dışa yansımaları dolayısıyla oluşan

³⁸³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 794; Maverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, 4/237; Şevkânî, **Fethü'l-Kadîr**, 1093-1094; İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr**, 20/78.

³⁸⁴ 32/Secde, 17.

³⁸⁵ Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, 15/269.

³⁸⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 844; İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr**, 21/230; Havva, **el-Esâs**, 8/4365.

³⁸⁷ Râğıb, **Müfredât**, 327.

geçici bir durumdur.³⁸⁸ Çünkü gülmede, içte olan bir duygunun açığa çıkması söz konusudur.³⁸⁹ Gülme esnasında göründükleri için üst ve alt çenede köpek dişlerinden hemen sonra gelen ikişer dişin her birine “dâhike”, hepsine birden ise “devâhik” denmektedir.³⁹⁰

Râğıb, “dihk” kelimesinin bazı ayetlerde tamamen “sevinç” manası taşıdığını, ancak bunun dışında mecazen “alay etme” ve “şaşıрма” anlamlarında da kullanıldığını belirtmektedir.³⁹¹ Dâmeğânî ise kelimenin Kur’ân’da “hayız görme, şaşırma, alay etme, beğenme ve gülme” şeklinde beş farklı anlamının olduğunu ifade etmektedir.³⁹² Sadece Hûd Sûresi’nin 71. ayetinde, Hz. İbrahim’in hanımı hakkındaki “fe-dahiket” kelimesiyle ilgili olarak öne sürülen “hayız görme” anlamı, birçok dilci ve müfessir tarafından reddedilmiştir. Bu konu, ilgili ayetlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

“Dihk” kökünden türemiş olan isim ve fiil formundaki kelimeler Kur’ân’da on ayette geçmektedir.³⁹³ Kelimeye verilen “şaşıрма, alay etme ve beğenme” şeklindeki farklı anlamların hepsi de nihayetinde asıl anlamı olan “gülme” ile bağlantılı olup verilen bu anlamlar aslında ilgili ayetlerdeki “gülme”nin sebeplerine işaret etmektedir. Zira gülmenin çok farklı sebeplerinin olduğu, bilinen bir husustur. Ayrıca Kur’ân’da alay etme, şaşırma veya beğenme gibi manaları direkt ifade etmek için “dihk” kelimesi değil, “istehzee, sehire, a’cebe, ‘acibe, bühite” vb. başka kelimeler kullanılmıştır. Bu nedenle “dihk” kavramının geçtiği ayetlerde ona direkt olarak bu anlamları vermek yerine, “gülme”ye sebep olan hususun tespiti bizim için daha büyük önem arz etmektedir. Zira “gülmek” ile “mutluluk” arasında çok sıkı bir ilişki mevcuttur.³⁹⁴

³⁸⁸ Cürçânî, **et-Ta’rifât**, 116; Muhammed Ali et-Tehânevî, **Keşşâfu İstîlâhâti’l-Fünûni ve’l-‘Ulûm**, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996, 2/67.

³⁸⁹ İbn Fâris, **Mekâyisi’l-Luğa**, 3/393.

³⁹⁰ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 3/58, Ezherî, **Tehzîb**, 4/91; Cevherî, **es-Sihâh**, 4/1597; Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, 1/575; Firûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Muhît**, 947.

³⁹¹ Râğıb, **Müfredât**, 327-328.

³⁹² Dâmeğânî, **el-Vücûh**, 487.

³⁹³ Abdalbâkî, **el-Mu’cemu’l-Müfehres**, 530.

³⁹⁴ Nevzat Tarhan, **Mutluluk Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 163. Ayrıca bakınız: Abdurrahman Kasapoğlu, “Gülme Davranışıyla İlgili Ayetler Hakkında Psikolojik Bir Değerlendirme”, **Hikmet Yurdu Dergisi**, sayı: 2, 2008, s. 71-87.

Biz, öncelikle kavrama açık bir şekilde “alay etme” anlamının verildiği ayetleri inceleyecek, ardından diğer ayetler üzerinde duracağız. “Dihk” kavramına beş ayette “alay etme” anlamı verilmiş olup bu ayetler şöyledir:

إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِحْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ

“Zira kullarımdan bir zümre, ‘Rabbimiz, biz iman ettik, affet bizi, acı bize! Sen, merhametlilerin en iyisisin!’ demişlerdi. İşte siz onları öyle alaya aldınız ki sonunda onlar (ile uğraşmanız) size beni anmayı unutturdu. Bir de siz onlara gülüp duruyordunuz.”³⁹⁵

Bu ayetler, samimi bir şekilde iman edip Allah’a yönelen müminlerle alay eden ve onlara gülen inkârcıları konu edinmektedir. Öncesinde geçen ayetlerden de açıkça anlaşıldığı üzere burada ahiret hayatından bir manzara gözler önüne serilmektedir. Sûrenin yüz üçüncü ayetinden itibaren tartıları hafif gelip cehenneme düşen, oradaki alevler yüzlerini kavurunca Allah’a pişmanlıklarını arz ederek cehennemden kendilerini çıkarmasını, onlara bir fırsat daha vermesini isteyen inkârcılara hitaben dünyada iken iman ehli ile alay edip onlara gülmeleri hatırlatılmakta, alay edip güldükleri o kimselerin mükafatlara kavuştukları söylenmektedir.³⁹⁶

Sûrenin yüz onuncu ayetinde geçen “sıhriyyen” kelimesi alay etme halini ifade etmektedir.³⁹⁷ İnkârcılar, müminlerin inançları, ibadetleri ve kişilikleriyle alay etmiş, onlarla gülüp eğlenmişlerdir.³⁹⁸ Bu çirkin oyunları ve gülüp eğlenmeleri, her şeyin sahibi olan Allah’ı anmaktan ve olaylar hakkında derinlemesine düşünmekten onları alıkoymuş, adeta düşünme yeteneğini ellerinden almıştır.³⁹⁹ Ayette “sıhriyyen” kelimesi ile zaten alay etmenin ifade edilmiş olması, sondaki “tedhakûn” ifadesinin de “alay maksatlı gülmek” anlamına geldiğini göstermektedir. Zira o inkârcılara

³⁹⁵ 23/Mü’minûn, 109-110.

³⁹⁶ 23/Mü’minûn, 103-111.

³⁹⁷ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 17/123; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 4/158.

³⁹⁸ Havva, **el-Esâs**, 3670.

³⁹⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 716; Muhammed eş-Şa’râvî, **Tefsîru’ş-Şa’râvî**, yey., Kahire 1991, 16/10168-10169.

Allah'ı anmayı unutturan şey sadece alay etmeleri değil, bu alaylarını bir gülme vesilesine yani oyun ve eğlenceye dönüştürmüş olmaları, sevinç ve mutluluğu bu çirkin eğlencede aramalarıdır.⁴⁰⁰ Bu ayetlerin geçtiği bağlamda ise, o alay ettikleri insanların cennette ebedî mutluluğa ulaştıkları, kendilerinin ise acı bir azaba mahkûm oldukları vurgulanmaktadır. Mutaffifin Sûresi'nde geçen aşağıdaki ayetler de aynı durumu, yani inkârcıların iman ehline gülüp onlarla alay etmelerini konu almaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ

“Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülerlerdi. Onlarla karşılaştıklarında kaş göz hareketiyle alay ederlerdi.”⁴⁰¹

Bu ayetlerin devamında, dünya hayatı sona erip de Allah'ın huzuruna çıktıklarında ve herkesin hesabı görüldükten sonra bu sefer de cennetin ebedî güzelliklerine kavuşan müminlerin, cehennemi boylayan inkârcıların haline gelecekleri şöyle ifade edilmektedir:

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ

“İşte bugün de müminler kâfirlere gülerler.”⁴⁰²

Ayet, cennetteki sonsuz nimetlere erişen müminlerin cehennemdeki inkârcıların dünyada iken sahip oldukları saltanat, lüks ve refaktan sonra ahirette düştükleri zelil ve acı hallerini görüp onların bu hallerine gülmelerini resmetmektedir.⁴⁰³ Rivayetlere göre hem Mü'minûn Sûresi⁴⁰⁴ hem de Mutaffifin Sûresi'nde iman ehli ile alay ettikleri ve onlara güldükleri ifade edilen kişiler, Ebu Cehil, Velid b. Muğîre ve 'Âs b. Vâil gibi Mekke'nin ileri gelen müşrikleriydi. Bu ve benzeri kişiler zayıf, kimsesiz ve çaresiz durumda olan Suheyb, Bilal, Habbab, Ammâr, Selman vb. sahabilere zulmediyor, onları türlü türlü işkencelere maruz bırakıyor, onlarla alay ediyor ve hallerine gülüyorlardı. Bu zalimliklerini de kendileri

⁴⁰⁰ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 17/128; Şevkânî, **Fethü'l-Kadîr**, 993.

⁴⁰¹ 83/Mutaffifin, 29-30.

⁴⁰² 83/Mutaffifin, 34.

⁴⁰³ Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 3/459; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1189;

⁴⁰⁴ 23/Mü'minûn, 109-110.

için bir eğlenceye dönüştürmüşlerdi.⁴⁰⁵ Bu ayetler bir yandan onların bu halini ve başlarına gelecek acı sonu ortaya koyarken diğer yandan ise İslâm'ın Mekke döneminin en zorlu ve çileli günlerinde Allah'ın olup biten her şeyden haberdar olduğunu ve sabredenlerin ecrini, zulmedenlerin ise cezasını vereceğini bildirerek müminlere teselli ve moral vermektedir.⁴⁰⁶

Gülmenin alay anlamında kullanıldığı bir ayet de şöyledir:

أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ

“Şimdi siz bu söze mi şaşıyorsunuz? Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?”⁴⁰⁷

Bu ayette, Kur'ân'ın beyanlarını garipseyip reddeden, onun uyarılarını ve ebedî hayata dair haberlerini düşünüp haline ağlayacağına alay edip gülen inkârcıların halinden bahsedilmektedir.⁴⁰⁸ Onların Kur'ân'ın ifadelerine gülmeleri, alay maksatlı bir davranıştır.⁴⁰⁹ Kendi inançlarına ve hayat tarzlarına zıt gördükleri şeylere gülmeyi bir eğlence vesilesi olarak addetmektedirler.

Şu ayette ise Firavun ve adamlarının Hz. Mûsâ'nın getirmiş olduğu mesajlara gülmesinden bahsedilmektedir:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ

“Andolsun biz Mûsâ'yı ayetlerimizle birlikte Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına göndermiştik de Mûsâ, “Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim” demişti. Onlara ayetlerimizi getirince, o ayetlere gülüvermişlerdi.”⁴¹⁰

Bu ayette Firavun ve adamlarının Hz. Mûsâ'nın gösterdiği mucizelere karşı olumsuz tavrı konu edilmektedir. Onlar, Hz. Mûsâ karşılıklarına ilk çıktığında, kendilerine gösterdiği mucizelerden etkilenmek bir yana, alay edip gülmeyi tercih

⁴⁰⁵ Beğavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 5/431; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1188; İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, 4/157.

⁴⁰⁶ Kutub, **Fî Zilâl**, 10/413-414; Yazır, **Hak Dini**, 9/75-76.

⁴⁰⁷ 53/Necm, 59-60.

⁴⁰⁸ Beğavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 7/420; Kurtubî, **el-Câmi'**, 20/67; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 13/283.

⁴⁰⁹ Maverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, 5/407; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1064.

⁴¹⁰ 43/Zuhuf, 46-47.

etmiş ve gördüklerinin bir sihir olduğunu söylemişlerdir.⁴¹¹ Bu ifadeler aynı zamanda kavmi tarafından aynı çirkin muameleye maruz kalan Hz. Peygamber (s.a.s.)’e de bir tesellidir.⁴¹²

Yukarıdaki beş ayette alay ve eğlence maksatlı “gülme” tavrından bahsedildiğini görmekteyiz. Aşağıdaki ayetlerde ise kavram daha farklı bağlamlarda kullanılmaktadır:

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكٌ وَأَبْكِي

“Gerçek şu ki, güldüren de O’dur, ağlatan da!”⁴¹³

Bu ayet, Necm Sûresi’nin otuz dokuzuncu ayetinden itibaren, insanoğlunun ancak gayretinin karşılığını göreceği, çabasının meyvesini alacağı ve Allahu Teâla’nın insanı yeniden dirilterek ceza ve mükâfatla güldürmeye ve ağlatmaya muktedir olduğu hususlarının vurgulandığı pasajda geçmektedir. Bu nedenle ayetin ifadesi daha çok ahiret hayatı ile bağlantılı olarak tefsir edilmiş, “*cennetin nimetlerine kavuşturarak güldüren veya cehenneme mahkûm ederek ağlatan O’dur*” şeklinde anlaşılmıştır.⁴¹⁴ Ancak tefsirlerde bu ayet, dünya hayatıyla ilgili bir ifade olarak da yorumlanmaktadır. Bu yorumlarda, insanda gülme ve ağlama kabiliyeti var edenin, gülme ve ağlama sebeplerini yani sevindiren ve üzen nedenleri yaratanın Allah olduğu, gülmenin ve ağlamanın hayatın bir gerçeği olduğu, bir beşer olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)’in de zaman zaman güldüğü vurgulanmaktadır.⁴¹⁵

Gülme kavramının zikredildiği bir başka ayet ise şöyledir:

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar.”⁴¹⁶

⁴¹¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 992; İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, 7/320; Ebu’s-Suûd, **İrşâd**, 8/49.

⁴¹² Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 20/607.

⁴¹³ 53/Necm, 43.

⁴¹⁴ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 22/81; Beğavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, 7/418.

⁴¹⁵ Maverdî, **en-Nüketü ve’l-Uyûn**, 5/404; Beğavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, 7/418; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1063.

⁴¹⁶ 9/Tevbe, 82.

Ayet, daha önce “ferah” kavramını incelerken değindiğimiz, cihattan kaçan ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’le birlikte sefere çıkmayan, samimi müminler gibi canlarını ve mallarını ortaya koymayan ve türlü bahanelerle savaşa katılmayan ve üstüne üstlük kaytardıkları için sevinen münafıklarla ilgilidir. Kendilerince büyük bir zahmetten kurtuldukları, evlerinde ve hurma bahçelerinde keyif yapmaya devam ettikleri için sevinen bu dünya sevdalıları hakkındaki bu ifade, onların bu dünyada az bir vakit güleceklerini, ancak yaptıklarından dolayı cehennemi boyladıklarında yana yakıla ağlayacaklarını haber vermektedir.⁴¹⁷ Ayet emir formunda gelmiş ihbârî bir cümle olup aslında onların hallerini ve akıbetlerini haber vermekte ve tehdit anlamı içermektedir.⁴¹⁸ Bu ayetteki gülmek sevince, ağlamak ise hüzne işaret eden kinayeli bir ifadedir.⁴¹⁹

Gülme kavramının geçtiği bir ayet⁴²⁰ ise Hz. Süleyman ile ilgilidir. Ordusu ile birlikte yola devam eden Hz. Süleyman’ın, bir karıncanın sözlerini duyması üzerine gülümsemesinden bahseden bu ayette “tebessüm” kavramı da geçtiği için ileride “Tebessüm” başlığı altında ele alınacaktır.

Hz. İbrahim’in hanımı Hz. Sara’nın gülmesinden bahseden ayet ise şöyledir:

وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَلَبَسْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ

“O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Biz de ona İshak’ı, İshak’ın ardından da Yakub’u müjdeledik.”⁴²¹

Öncelikle bu ayet hakkında şunu belirtmek gerekir ki bazı kaynaklarda ayetteki “dahiket” kelimesinin “hâdet” yani “hayız gördü” anlamına geldiğine dair görüşler de mevcuttur. Bu görüş de genelde Mücahid’den gelen bir rivayete dayandırılmaktadır.⁴²² Ancak hem dilcilerin hem de müfessirlerin ekseriyeti bu görüşün doğru olmadığını, “dahike” kelimesinin “hayız görme” manasına geldiğine

⁴¹⁷ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 11/605; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 444.

⁴¹⁸ Maverdî, *en-Nüketü ve’l-Uyûn*, 2/387; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 3/66.

⁴¹⁹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, 9/299.

⁴²⁰ 27/Neml, 19.

⁴²¹ 11/Hûd, 71.

⁴²² Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 12/476.

dair sağlam bir rivayet veya delil olmadığını ifade etmişlerdir.⁴²³ Örneğin Ferra, “dahiket” kelimesinin “hayız gördü” şeklinde bir anlamı olduğunu hiçbir güvenilir kaynaktan işitmediğini belirtmiştir.⁴²⁴ Râğıb da, Hz. Sara’nın gülmesinin şaşırma manası taşıdığını, zira peşinden gelen ayetlerdeki “şey’ün ‘acîb” ve “eta‘cebîne” ifadelerinin buna delil olduğunu, yoksa bazı müfessirlerin de iddia ettikleri gibi “dahiket” kelimesinin hayız görmek manasına gelmediğini belirtmiştir.⁴²⁵

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ayette Hz. Sara’ya nispet edilen “dahiket” fiili “gülmek” manasına gelmektedir.⁴²⁶ Ancak bu “gülme”nin nedeni hakkında tefsirlerimizde birçok farklı görüşe yer verilmektedir.⁴²⁷ Örneğin Taberî’nin, Hz. Sara’nın gülmesinin sebebine dair sıraladığı ihtimallerden bazıları şöyledir: 1. Yeme-içme ile ilgileri olmayan meleklerle ikramda bulunmak için koşturmuş olmalarına güldü. 2. Hz. Lut’un kavminin kendi başlarına gelecek olan azaptan gafil olduklarını düşününce güldü. 3. Kocası İbrahim’deki korku ve endişe haline güldü. 4. Meleklerin verdiği çocuk müjdesine şaşırıp güldü. 5. Gelenlerin melek olduğunu, korkulacak bir şey olmadığını öğrenince sevinip güldü.⁴²⁸

Bu görüşleri veren Taberî, Hz. Sara’nın gülmesinin asıl sebebinin Hz. Lut’un kavminin kendi başlarına gelecek olan azaptan gafil olmaları olduğunu, çünkü onun gülmesinden bahseden cümlenin, bir önceki ayetin sonundaki “*Korkma, biz Lut kavmine gönderildik*” ifadesinden hemen sonra geldiğini belirtmektedir.⁴²⁹

Beğavî ise gelenlerin kötü niyetli kimseler değil de melekler olduğunu ve Hz. Sara’nın korkulacak bir şey olmadığını anladığı için güldüğünü belirtmektedir.⁴³⁰ Vâhidî ve Zemahşerî de ilk olarak bu görüşe yer vermekte, Hz. Sara’nın gülmesinin korkunun geçmesinden ve sevinçten kaynaklandığını belirtmektedirler.⁴³¹ Bizce de

⁴²³ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 12/477; Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 4/188; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 3/189;

⁴²⁴ Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1983, 2/22; Ezherî, *Tehzîb*, 4/89

⁴²⁵ Râğıb, *Müfredât*, 328

⁴²⁶ Hüd b. Muhakkem el-Hüvvârî, *Tefsîru Kitâbi’llâhi’l-‘Azîz*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1990, 2/235; Şevkânî, *Fethü’l-Kadîr*, 665.

⁴²⁷ Maverdî, *en-Nüketü ve’l-‘Uyûn*, 2/485; Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 4/188.

⁴²⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 12/473-476.

⁴²⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 12/478.

⁴³⁰ Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 4/188.

⁴³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 490; Vâhidî, *el-Vesît*, 2/581.

son olarak zikrettiğimiz müfessirlerin görüşleri daha isabetli görünmektedir. Zira bir önceki ayette, gelen bu yabancıların kendilerine ikram edilen yemeğe el uzatmamalarından dolayı Hz. İbrahim'in endişeye kapılıp korktuğu ifade edilmiştir. Ondaki bu korkuyu fark eden misafirler de “*Korkma, biz Lut kavmine gönderildik*” diyerek Allah'ın elçileri olduklarını açıklamışlardır. Hz. Sara'nın gülmesinden bahseden cümle de meleklerin bu ifadesinden hemen sonra gelmektedir. Gelenlerin kötü niyetle gelmiş olan kimseler değil de Allah'ın elçileri olduğunu öğrenmeleri onları rahatlatmış, korkunun yerini güven alınca da Hz. Sara sevinçten gülmüştür. Bu gülüşünün ardından melekler de ona çocuk sahibi olacağı müjdesini vermişlerdir.⁴³² Netice olarak onun gülmesinin asıl sebebi, güvende olduklarını anlaması üzerine sevinçten kaynaklanan bir gülmedir.⁴³³

Gülmeyle ilgili olarak ele alacağımız son ayet, cennet ehlinin sevinç dolu halinden bahseden şu ayettir:

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ ضَّاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ

“O gün birtakım yüzler vardır ki pırıl pırıldır parlar; güler, sevinir.”⁴³⁴

Abese Sûresi'ndeki bu ayetlerin geçtiği bölümde, mahşer gününden adeta canlı manzaralar sunulmaktadır. Herkesin kendi hesabını vermenin derdine düştüğü, kişinin dünyadayken kendisine en yakın olan insanlardan yani kardeşinden, ana-babasından, eş ve çocuklarından bile kaçtığı bir ortamda birbirine zıt iki psikolojinin yüzlere nasıl yansıdığı ifade edilmektedir. Yukarıda verdiğimiz ayetlerde geçen “müsfıra, dâhike ve müstebşira” kelimeleri ise sevinç ve mutluluk dolu bir ruh halini resmetmektedir. Zira “müsfıra”, “*parıldayan, aydınlık ve ı ışık saçan*” demek olup kişinin sevinç ve mutluluğunun yüzüne yansımaları ifade etmektedir. “Dâhike”, “*gülen, gülümseyen*”, “müstebşira” ise “*sevinç ve mutluluk hisseden*” demektir. Bu ifadelerle, dünya imtihanını kazanan ve Allah'ın vaat ettiği mükâfatlara nail olan bahtiyar kulların hesap meydanındaki sevinç ve mutluluktan coşan halet-i ruhîyeleri

⁴³² Kasapoğlu, “Gülme Davranışıyla İlgili Ayetler Hakkında Psikolojik Bir Değerlendirme”, 82-83.

⁴³³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/22; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, 2/72.

⁴³⁴ 80/Abese, 38-39.

tasvir edilmektedir.⁴³⁵ Buradaki “gülme”nin sevinç ve mutluluktan kaynaklanan bir durum olduğu aşikârdır.⁴³⁶

Güler yüzlü olmak, mütebessim bir simaya sahip olmak insan için övülen bir sıfattır. Asık veya ekşi suratlı olmak ise tam tersine mezmum bir hal olup bazen “suratı sirke satmak” gibi sözlerle ifade edilir. Allah, insanın bütün davranışlarında güzelliği emretmiştir. İnsanın jest ve mimikleri zımnında gülmek de buna dâhildir. Zira gülmenin de bıyık altından olanı, alaylısı, hor göreni ya da candan ve içten geleni vardır ve bunların herbirinin değeri ayrıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Din kardeşine güler yüz göstermen dahi olsa hiçbir iyiliği küçük görme*”⁴³⁷ buyurmuştur. Hoş görülmeyen gülmeler, hakikatler ve kutsallarla alay edenlerin gülmeleri ile aşırıya kaçan gülmelerdir.⁴³⁸

“Dıhk” kökünden türemiş olan kelimelerin kullanıldığı ayetlerde, gülme davranışı ile sevinç ve mutluluk arasında kopmaz bir bağın bulunduğu görülmektedir. Ancak incelediğimiz ayetler, gülme davranışının altında yatan saikleri öne çıkarmakta, kötülükten, kibirden ve zulümden kaynaklanan gülme davranışı yerilirken, maddî ya da manevî olsun, dünyevi veya uhrevi güzelliklerin elde edilmesinden kaynaklanan gülme davranışını tasvip etmektedir.

1.1.8. Tebessüm (تَبَسُّمٌ)

Mutluluğa dair önemli bir kavram da “tebessüm”dür. Tebessüm, kaynaklarda genelde “*gülmenin ilk mertebesi*” yani “*en düşük, en hafif derecesi*” olarak tanımlanmaktadır.⁴³⁹ Bu yönüyle Türkçedeki “*gülümseme*” kelimesine karşılık gelen tebessümün,⁴⁴⁰ gülmenin en güzel şekli ve peygamberlerin gülme tarzı olduğu

⁴³⁵ Semerkandî, **Bahru'l-'Ulûm**, 3/450; Maverdî, **en-Nüketü ve'l-'Uyûn**, 6/209; Beğavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 8/340; Kurtubî, **el-Câmi'**, 22/91; Hâzin, **Lübâb**, 4/396.

⁴³⁶ Râğıb, **Müfredât**, 327.

⁴³⁷ Müslim, **Birr**, 144.

⁴³⁸ Nebi Bozkurt, **Hadis'te Folklor-Eğlence**, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 98-99.

⁴³⁹ Ezherî, **Tehzîb**, 13/23; Cevherî, **es-Sihâh**, 5/1872; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğ**, 1/61.

⁴⁴⁰ Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, 1255.

belirtilmektedir.⁴⁴¹ Gülmenin mertebeleri azdan çoğa doğru sıralandığında ilk sırada “tebessüm”, ikinci sırada “dihk”, üçüncü sırada ise “kahkaha” gelmektedir.⁴⁴²

Tebessüm kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir ayette ve “gülen” anlamına gelen “dâhiken” kelimesiyle birlikte geçmektedir. Ordusu ile birlikte yaptığı bir sefer sırasında Hz. Süleyman’ın, bir karıncanın sözleri üzerine gülümsemesinden bahseden ayet şöyledir:

حَتَّىٰ إِذَا آتَوَا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ فَتَّبِعْتُمُ ضَاجِحًا مِّنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

“Nihayet Karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!” dedi. “(Süleyman, karıncanın) sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: Ey Rabbim! Gerek bana gerekse ana babama bahşettiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl ve rahmetinle, beni iyi kulların arasına kat.”⁴⁴³

Ayette “tebesseme” fiilinin “dâhiken” kelimesiyle birlikte kullanılmış olması, Hz. Süleyman’ın tebessümünün ilerleyip gülme seviyesine ulaşmış olması şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁴⁴ Ayette açıkça ifade edildiği gibi Hz. Süleyman’ın gülümsemesine neden olan şey karıncanın sözleridir. Taberî, ayetin tefsirinde sadece bu durumu ifade etmekle yetinmiş olsa da⁴⁴⁵ Hz. Süleyman’ın karıncanın bu sözlerine niçin gülümsediği hakkında diğer müfessirler birkaç görüş belirtmektedirler. Bunlar arasında şu iki ihtimal öne çıkmaktadır: 1. Karıncanın sözü, Hz. Süleyman’ın ve askerlerinin adalet, şefkat ve merhametinin hayvanlar tarafından bile bilindiğinin delilidir. Çünkü karınca, onlar için “farkında olmadan” ifadesini kullanmıştır. Yani Hz. Süleyman ve askerlerinin bile bile karıncaları ezmeyeceği bilinmektedir. Buna şahit olan Hz. Süleyman sevinçten gülmüştür. 2. Hz. Süleyman,

⁴⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/286; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu’l-Muhît*, 1080.

⁴⁴² Tehânevî, *Keşşâf*, 2/67.

⁴⁴³ 27/Neml, 18-19.

⁴⁴⁴ Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzil*, 6/151; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 24/188.

⁴⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/28.

Allah'ın kendisine, küçük bir hayvanın bile sesini duyup anlama yeteneği vermiş olmasına sevinmiştir.⁴⁴⁶

İfade edilen her iki ihtimal de mümkündür. Zira ayetin sonunda geçen Hz. Süleyman'a ait dua, onun hem içinde bulunduğu manevî hal hem de sahip olduğu nimetler sebebiyle sevinçten gülümsediğini ortaya koymaktadır. Yukarıdaki iki ihtimal de bu nimetlere dâhildir. Ayrıca insanın bazen aynı anda birkaç duygunun etkisinde kaldığı da bir vakıdır.

1.1.9. Habr (حبر)

Kur'ân'ın mutluluğa dair ifadelerinden birisi de “bir şeyin izi, eseri” anlamına gelen “habr” (veya “hibr”) kelimesidir. Kâğıt üzerinde iz bırakması nedeniyle olsa gerektir ki “mürekkep” için de “hibr” kelimesi kullanılmaktadır. Mürekkeple yazı yazan ve okuyup yazmakla meşgul olan ilim ehline de “hibr” veya “habr” denmekte olup çoğulu “ahbâr”dır.⁴⁴⁷ “Ahbâr” kelimesi Kur'ân'da dört yerde Yahudi din bilginleri hakkında kullanılmaktadır.⁴⁴⁸

“Habr” kelimesinin diğer bir anlamı da “sürûr” yani sevinç ve mutluluktur.⁴⁴⁹ Ancak “habr” kelimesiyle ifade edilen sevinç ve mutluluğun farkı, sadece içte hissedilen bir duygu değil, “*eseri dışa yansıyan yani zahirde de görünen bir sevinç ve mutluluk*” olmasıdır.⁴⁵⁰ Kelime, iki ayette bu anlamda kullanılmaktadır. İkisi de cennet hayatıyla ilgili olan bu ayetlerden ilki şöyledir:

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُومِنُونَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ

“Kıyametin kopacağı gün; işte o gün birbirinden ayrılırlar. İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar cennet bahçelerinde nimetlere kavuşur, sevindirilirler.”⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, 2/492; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 779; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/188.

⁴⁴⁷ Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, 3/218; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/619; İbn Fâris, *Mekayîsi'l-Luğa*, 2/127.

⁴⁴⁸ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 245.

⁴⁴⁹ Ezherî, *Tehzîb*, 5/34; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/620; Zemaşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 1/164; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/749; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 508.

⁴⁵⁰ Râğîb, *Müfredât*, 119; Semîn el-Halebî, *'Umdetü'l-Huffâz*, 1/365; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 12/10.

⁴⁵¹ 30/Rûm, 14-15.

Burada, iman ve salih amel ile yaşayan kimselerin kıyamet sonrası kavuştukları cennet hayatındaki sevinç ve mutluluk dolu halleri tasvir edilmektedir. Ayetin sonundaki “yuhberûn” kelimesi, “sevindirilir, ikram görür, en güzel nimetlere mazhar olur, rahatlık ve bolluk dolu bir hayat yaşar, şarkılarla eğlendirilir” vb. şekillerde tefsir edilmektedir.⁴⁵² Ancak Taberî’nin de belirttiği gibi bütün bu ifadeler, cennet ehlinin sevinç, lezzet ve mutluluk dolu bir hayata kavuştuğu ortak gerçeğini ifade etmektedir.⁴⁵³

Habr kelimesinin geçtiği ikinci yer ise şöyledir:

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ
وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ

“Ey ayetlerimize iman eden ve Müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur ve asla üzülmeceksiniz! Siz ve eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde girin cennete!”⁴⁵⁴

Bu ayetler de bir önceki ayette olduğu gibi cennet ehlinin, içte duyulmakla kalmayıp yüzlerine yansıyan, zahirde de etkileri görünen sevinç ve mutluluk dolu hallerini tasvir etmektedir.⁴⁵⁵ Ayetin devamındaki şu ifadeler de onların bu coşkulu hallerine işaret etmektedir: “Onlara altın tepsilere ve kadehlerle ikramda bulunulur. Orada onlar için canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve kendilerine ‘Siz, orada ebediyen kalacaksınız, işte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur. Orada sizin için dilediğiniz gibi yiyeceğiniz sınırsız meyveler var!’ denir.”⁴⁵⁶

1.1.10. Fekâhe (فكاهة)

Kur’ân’ın mutluluğa dair temel kavramlarından son olarak ele alacağımız “Fekâhe” kavramı, “neşeli ve keyifli olmak, halinden memnun olmak, şaka ve latife yapmak” anlamlarına gelmektedir. Eğlence amaçlı ve şaka yollu söylenen sözlere ve

⁴⁵² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/470-473; Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, 6/264; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 827.

⁴⁵³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/473.

⁴⁵⁴ 43/Zuhruf, 68-70.

⁴⁵⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 20/642; Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, 7/221.

⁴⁵⁶ 43/Zuhruf, 71-73.

yapılan nüktelere “fükâhe”; karın doyurmak için değil de eğlence ve keyif amacıyla yendiği için meyveye de “fâkihe” denmektedir.⁴⁵⁷ “Müfâkehe”, “tatlı sözlerle karşılıklı şakalaşmak”; “tefkîh”, “güldürmek”; “tefeküh” ise “şaşırmak” anlamına gelmektedir. “Fâkîh” ve “fekih” kelimeleri ise “neşeli, şen-şakrak, keyifli, sevinçli ve mutlu” demektir. “Fekih” kelimesinin “şımarık ve kibirli” anlamına geldiği de söylenmiştir.⁴⁵⁸

İbn Fâris’in de belirttiği gibi⁴⁵⁹ aslı itibariyle “neşe, keyif ve mutluluk” anlamı taşıyan “fekihe” kökünden türemiş olan kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’de on dokuz ayette geçmektedir. Bunlardan on dört ayette “meyve” anlamına gelen “fâkihe” ve çoğulu olan “fevâkih” kelimeleri; bir ayette “şaşıma” anlamına gelen “tefeküh” kelimesi; dört ayette ise “fâkîh” ve “fekih” kelimelerinin çoğul kipleri geçmektedir.⁴⁶⁰ Biz konumuzla doğrudan ilgili olan son dört ayet üzerinde duracağız.

Dünya hayatındaki neşe, keyif ve memnuniyet halinden bahsedildiği şu ayetlerde “fâkihîn” kelimesi kullanılmıştır:

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ وَنَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَآكِهِينَ

“Onlar geride nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, içinde zevk ve sefa sürdükleri nice nimetler bıraktılar.”⁴⁶¹

Duhân Sûresi’nde geçen bu ayetlerin bulunduğu kısımda, Hz. Mûsâ’ya iman etmeyip ona karşı mücadele eden Firavun ve yandaşlarının akıbetinden bahsedilmektedir.⁴⁶² Onların dünyada keyif ve rahatlık içinde yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan nice nimete sahip oldukları, ancak denizde boğularak helak olunca tüm o nimetleri geride bıraktıkları belirtilmekte, devamındaki ayetlerde ise geride kalan o nimetlerin bir başka topluluğa miras kaldığı ifade edilmektedir.

⁴⁵⁷ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 3/381; Ezherî, **Tehzîb**, 6/25-27; Cevherî, **es-Sihâh**, 6/2243; Râğîb, **Müfredât**, 430.

⁴⁵⁸ Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğ**, 2/33; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 38/3453; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 3/247.

⁴⁵⁹ İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğ**, 4/446.

⁴⁶⁰ Abdalbâkî, **el-Mu‘cemu’l-Müfehres**, 667.

⁴⁶¹ 44/Duhân, 25-27.

⁴⁶² 44/Duhân, 17 vd.

Firavun ve taraftarlarının sahip oldukları nimetler içinde zevk ve sefa sürmeleri, ayetteki “fâkihîn” kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu kelime, dilcilerin ve müfessirlerin ekseriyetine göre burada “nâ‘imîn” yani “*rahat bir hayat yaşayan, zevk ve sefa sürenler*” anlamına gelmektedir. Kelimeyi “fekihîn” şeklinde kıraat edip “*şımaran ve kibre kapılanlar*” anlamını verenler de mevcuttur.⁴⁶³ Bu ifadelerin bir benzeri de şu ayette geçmektedir:

وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ

“Ailelerine döndüklerinde, (alaylarından dolayı) keyiflenerek dönerlerdi.”⁴⁶⁴

Kullanıldığı bağlamdan da anlaşılacağı üzere bu ayette, müminlere gülen, onlarla alay eden, kaş-göz işaretiyle arkalarından onları küçümseyen günahkârların, bu hareketleriyle eğlendikleri ve kendi ailelerine keyif ve neşe ile döndükleri dile getirilmektedir. Onlar bu çirkin davranışlarını kendilerince bir eğlence vesilesi görmekte, bu şekilde gülüp eğlenmekte, yaptıklarından memnun bir şekilde, keyif ve neşe ile evlerine dönmekte idiler.⁴⁶⁵

Aşağıdaki iki ayette ise cennet hayatındaki neşe, keyif ve memnuniyet halinden bahsedilmektedir:

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَكِهِونَ

“Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, safa sürerler.”⁴⁶⁶

Yâsîn Sûresi’ndeki bu ayet, cennet ehlinin neşe, keyif ve mutluluk dolu hallerini ortaya koymaktadır. Onlar için oradaki her meşguliyet bir eğlence ve neşe kaynağıdır.⁴⁶⁷ Onların mutluluk dolu halleri, bir başka ayette ise şöyle tasvir edilmektedir:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ فَكِهِينَ بِمَا آتَيْتَهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَّيْتَهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ

⁴⁶³ Halîl, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 3/381; Ezherî, *Tehzîb*, 6/25-27; Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2243; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 21/39-40; Suyûtî, *Celâleyn*, 497; Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 7/231.

⁴⁶⁴ 83/Mutaffifin, 31

⁴⁶⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 24/226; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1189; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 5/454; Suyûtî, *Celâleyn*, 588.

⁴⁶⁶ 36/Yâsîn, 55.

⁴⁶⁷ Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 7/22; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 897; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 4/459; Suyûtî, *Celâleyn*, 444.

“Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlar Rablerinin, kendilerine verdiği şeylerle zevk ve mutluluk duyarak cennetlerde ve nimetler içinde bulunurlar. Rableri onları cehennem azabından korumuştur.”⁴⁶⁸

Bu ayetlerde de takva sahibi müminlerin cennette kendilerine verilen nimetler vesilesiyle kavuştukları neşe, keyif ve mutluluk ifade edilmektedir.⁴⁶⁹

1.2. KUR’ÂN’DA MUTLULUĞA DAİR TALİ KAVRAMLAR

Bir önceki kısımda Kur’ân’ın mutluluğa dair asli kavramları üzerinde durduk. Bu kısımda ise Kur’ân’ın mutluluğa dair tali kavramları üzerinde duracağız. Bu kavramlar, doğrudan sevinç, mutluluk, huzur veya neşe gibi anlamlar ifade etmemektedir. Ancak bu duygularla dolaylı yoldan bağlantıları olan, yani sevinç ve mutluluk benzeri duygulara ortam hazırlayan, onların oluşumunu olumlu yönde etkileyen durumları ifade eden kavramlardır. Burada, belli bir tasnife tabi tuttuğumuz bu kavramların her birini kısaca inceleyecek ve kullanıldıkları ayetlerden bazı örnekler vereceğiz.

1.2.1. Hoşnutluk ve Rahatlığa Dair Kavramlar

Kur’ân’da hoşnutluk, memnuniyet ve rahatlık halinden bahseden kavramlar insanın mutluluğuyla ilgili kavramlardır. Zira hoşnutluk ve rahatlık hissi, insanın mutluluğunu olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle bu kısımda, Kur’ân’da insanın hoşnutluk ve rahatlık halini ifade eden bazı kavramlar üzerinde durulacaktır.

1.2.1.1. Rıza (رِزَا)

Mutlulukla ilgili önemli kavramlardan biri olan “rıza”, “hoşnut olmak, memnuniyet duymak, tasvip etmek, beğenmek” anlamlarına gelmekte olup karşıtı “sahat veya suht” yani “öfke ve kızgınlık”tır.⁴⁷⁰ Rıza kavramı ile aynı kökten türemiş olan “rıdvân” ise “bol rıza” yani “ileri derecedeki hoşnutluk ve memnuniyet” demek

⁴⁶⁸ 52/Tûr, 17-18.

⁴⁶⁹ Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 7/387; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, 5/188.

⁴⁷⁰ İbn Fâris, **Mekâyîsi’l-Luğa**, 2/402; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 19/1663; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Muhît**, 1288; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, 38/156; Süleyman Uludağ, “Rıza”, **DİA**, c. 35, TDV, Ankara 2008, s. 56. “Rıza” kavramı, şu üç ayette öfkenin karşıtı olarak kullanılmıştır: 3/Âl-i İmrân, 162; 9/Tevbe, 58; 47/Muhammed, 28.

olup rızanın en mükemmel şeklidir. Bu nedenle “rıdvan” kelimesi, Kur’ân’da geçtiği tüm yerlerde Allah hakkında kullanılmıştır.⁴⁷¹

Tasavvufi hayatın temel kavramlarından biri olması hasebiyle rıza kavramı hakkında tasavvuf erbabınca ilk dönemlerden beri çok şey söylenmiştir.⁴⁷² Ancak biz bu konuya girmeyecek, sadece kavramın Kur’ân’daki kullanımları ve mutlulukla ilgisi üzerinde duracağız.

Rıza kökünden türemiş olan kelimeler Kur’ân’da yetmiş üç kez kullanılmıştır. Kavramın Kur’ân’daki kullanımlarından en çok öne çıkanı, “Allah’ın kullardan, kulların da Allah’tan razı olduğunu” ifade eden kullanım şeklidir. Bu ifade dört ayette, “رَضِيََ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ” yani “Allah onlardan razı oldu, onlar da O’ndan razı oldular” şeklinde geçmektedir. Allah ve kul arasındaki karşılıklı hoşnutluk ve memnuniyeti dile getiren bu ifadenin geçtiği ayetler şu dört özelliğe sahip olan kişilerle ilgilidir:

1. Muhacir ve Ensar’ın öncüleri ve en güzel şekilde onlara tabi olanlar,⁴⁷³
2. En yakın akrabaları dahi olsa Allah ve Resûlü’ne düşmanlık edenlere sevgi beslemeyenler,⁴⁷⁴
3. Hiçbir zaman doğruluktan sapmayan sadık kullar,⁴⁷⁵
4. İman edip salih amel işleyen kimseler.⁴⁷⁶

Bu ayetleri ve Allah’ın razı olmasından bahseden diğer ayetleri⁴⁷⁷ dikkate aldığımızda, ortaya şu sonuç çıkmaktadır: Allah’ın kuldan razı olması, kulun O’nun emirlerine ve sevdiği davranışlara sarılarak yasaklarından uzak durması ile

⁴⁷¹ Râğıb, **Müfredât**, 222; Ebu’l-Bekâ, **el-Külliyât**, 478.

⁴⁷² Uludağ, “Rıza”, **DİA**, 35/56-57.

⁴⁷³ 9/Tevbe, 100.

⁴⁷⁴ 58/Mücâdile, 22.

⁴⁷⁵ 5/Mâide, 119.

⁴⁷⁶ 98/Beyyine, 8.

⁴⁷⁷ 48/Fetih, 18; 20/Tâhâ, 84; 27/Neml, 19; 46/Ahkaf, 15.

gerçekleşirken kulun Allah'tan razı olması ise ebedî hayatta O'nun kendisi için hazırlamış olduğu eşsiz cennet nimetlerine kavuşması ile gerçekleşmektedir.⁴⁷⁸

Müslümanların birbirilerine karşı kullandıkları en yaygın dua, “Allah razı olsun” cümlesidir.⁴⁷⁹ Çünkü bir mümin için Allah'ın kendisinden razı olması, en büyük mutluluk vesilesidir ve cennetteki ebedî mutluluğa kavuşmanın da anahtarıdır. Bu nedenle Kur'ân, Allah'ın rızasına kavuşmanın insan için en büyük nimet olduğunu şöyle vurgulamaktadır: “Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.”⁴⁸⁰

Bir şeyden razı olmak, doğal olarak ondan hoşlanmak ve memnun olmak, onunla mutlu olmak demektir. Müminler de ancak Allah'ın rızasına ve ebedî mutluluğa ulaştıracak şeylerden razı olan ve bu yolda gayret edenlerdir. Bu gayretlerinin karşılığını almakla da hoşnut ve memnun olacak, sevineceklerdir.⁴⁸¹ Ancak razı oldukları yani hoşlandıkları ve memnun oldukları şeyler farklı olan, mutluluğu Allah'ın rızasında ve cennete kavuşmakta değil de başka şeylerde arayan insanlar da mevcuttur. Bu nedenle Kur'ân, rıza kavramını kullanarak kimi insanların dünya hayatından,⁴⁸² ganimet malından,⁴⁸³ savaşa katılmayıp geride kalmaktan,⁴⁸⁴ güzel evlerde oturmaktan⁴⁸⁵ ve süslü sözler duymaktan⁴⁸⁶ memnun olduklarını ifade etmektedir.

⁴⁷⁸ 22/Hacc, 59; 92/Leyl, 21; 93/Duhâ, 5.

⁴⁷⁹ Uludağ, “Rıza”, **DİA**, 35/56.

⁴⁸⁰ 9/Tevbe, 72.

⁴⁸¹ 4/Nisâ, 114; 69/Hâkka, 21; 88/Ğâşiye, 9; 101/Kari'a, 7.

⁴⁸² 9/Tevbe, 38; 10/Yûnus, 7.

⁴⁸³ 9/Tevbe, 58-59.

⁴⁸⁴ 9/Tevbe, 83, 87, 93.

⁴⁸⁵ 9/Tevbe, 24.

⁴⁸⁶ 9/Tevbe, 7.

1.2.1.2. Revh (رُوح)

“Sıkıntı ve tasadan kurtulup ferahlamak, rahatlık, rahmet ve serin meltem” anlamlarına gelen “revh” kelimesi⁴⁸⁷ iki ayette geçmektedir. Bunlardan birinde, iki yavrusunu da kaybeden Hz. Yakup’un Allah’ın rahmetinden ümit kesmediğini gösteren şu sözleri aktarılmaktadır: “*Ey oğullarım, gidin ve Yusuf ile kardeşi hakkında bir haber almaya çalışın ve Allah’ın rahmetinden (revhillah) ümit kesmeyin; bilin ki, hakkı inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden (revhillah) ümit kesmez.*”⁴⁸⁸

“Revh” kavramının kullanıldığı bu ayet, en sıkıntılı ve çaresiz durumlarda dahi Allah’ın rahmetinden, yani kuluna bir çare, bir çıkış kapısı ihsân edebileceği gerçeğinden⁴⁸⁹ ümit kesmemenin, kişinin O’na olan imanı ile bağlantılı olduğunu ifade etmekte, O’nun rahmetine dair böyle bir ümidin, insanın mutluluğu ile bağlantılı olduğuna da işaret etmektedir. Hz. Yakup’un daha sonraları yaşadığı sevinç ve mutluluk dolu olaylar da bunun delilidir.⁴⁹⁰

“Revh” kelimesinin kullanıldığı diğer ayette ise cennet hayatından bahsedilmektedir: “*Şayet (ölen o kişi,) Allah’a yakın kılınmış kimselerden ise, ona rahatlık (revhun), güzel rızık ve nimetlerle dolu cennet vardır.*”⁴⁹¹

Bu ayetteki “revh” kelimesiyle cennetin eşsiz rahatlığı ifade edilmekte, bu rahatlığa kavuşmanın insana verdiği mutluluğa işaret edilmektedir.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Ezherî, **Tehzîb**, 5/216; Cevherî, **es-Sihâh**, 1/368; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 2/454; Râğîb, **Müfredât**, 232; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 20/1764; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 2/120; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Muhît**, 220.

⁴⁸⁸ 12/Yusuf, 87.

⁴⁸⁹ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr**, Merkezü Hicr li’l-Bühûsi ve’d-Dirâsâti’l-‘Arabîyyeti ve’l-İslâmiyye, Kahire 2003, 8/317; Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Uremî el-Herevî, **Tefsîru Hedâiki’r-Revhi ve’r-Reyhân fi Revâbi’l-‘Ulûmi’l-Kur’ân**, Dâru Tavki’n-Necât, Beyrut 2001, 14/91-92.

⁴⁹⁰ 12/Yusuf, 94-102.

⁴⁹¹ 56/Vâkıa, 88-89.

⁴⁹² Ebû İshak İbrahim b. es-Seriyy ez-Zeccâc, **Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuh**, ‘Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1988, 5/117; Mahmûd b. Ebî’l-Hasen b. el-Hüseyn en-Nîsâbüri, **İcâzu’l-Beyân ‘an Me’âni’l-Kur’ân**, Mektebetü’t-Tevbe, Riyad 1997, 2/241.

1.2.1.3. Tayyib (طَيِّب)

“Hoş, güzel, iyi ve temiz olmak” anlamındaki “tâbe” (t-y-b) kökünden türemiş bir sıfat olan “tayyib”, kelimesi “çirkin ve pis” anlamına gelen “habîs”in zıddı olup “hoş, güzel, iyi, temiz, helal, iffetli, duyuların haz aldığı, hoş ve güzel bulunduğu şey” gibi birçok olumlu manayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Aynı kökten türemiş olan “tûba”nın da “tayyib”le aynı anlamları ifade ettiği veya cennetteki bir ağacın özel ismi olduğu belirtilmektedir.⁴⁹³

Rağıb, “tayyib” kelimesini, “insan duyularının ve ruhunun hoşlandığı şey” olarak tarif etmekte, fikhî ıstılah açısından ise “kullanılması ve istifadesi caiz olan şeyler” için kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre “tayyib insan”, cehaletin, günahların ve çirkin davranışların kirinden arınmış, ilim, iman ve güzel davranışlarla bezenmiş kimsedir.⁴⁹⁴

“Tayyib” kelimesi tekil ve çoğul formlarıyla kırk altı ayette geçmektedir.⁴⁹⁵ Bu ayetlerin ekseriyeti helal rızıklara işaret etmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.”⁴⁹⁶

“Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır.”⁴⁹⁷

“Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah’tan korkun.”⁴⁹⁸

“Allah’ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kılabilir?”⁴⁹⁹

⁴⁹³ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 3/69; Ezherî, **Tehzîb**, 14/39; Cevherî, **es-Sihâh**, 1/173; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 3/435; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 30/2731-2732; Âdem Yerinde, “Tayyib”, **DİA**, c. 40, TDV, Ankara 2011, s. 196-197; Ali Erbaş, “Tûbâ”, **DİA**, c. 41, TDV, Ankara 2012, s. 316-317.

⁴⁹⁴ Rağıb, **Müfredât**, 349.

⁴⁹⁵ Abdalbâkî, **el-Mu‘cemu’l-Müfehres**, 548-549.

⁴⁹⁶ 2/Bakara, 168.

⁴⁹⁷ 5/Mâide, 4

⁴⁹⁸ 5/Mâide, 88.

“Tayyib” kelimesinin, özellikle zıddı olan “habîs” kelimesi ile birlikte kullanıldığı bazı ayetler ise şöyledir: “Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla değişmeyin.”⁵⁰⁰ “Pis ile temiz bir olmaz, pis olanın çokluğu tuhafına gitse bile!”⁵⁰¹

“Tayyib” kelimesinin insanı niteleyen bir kavram olarak kullanıldığı bazı ayetler ise şöyledir: “Allah, müminleri şu bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda pisi temizden ayıracaktır.”⁵⁰² “Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır.”⁵⁰³ “Orada Zekeriya Rabbine dua ederek “Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin” dedi.”⁵⁰⁴

İman edip salih amel işleyerek yaşayanlara “hoş bir hayatın” vaat edildiğini belirten şu ayet ise dikkat çekicidir: “Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”⁵⁰⁵

Ayet, iman edip salih amellere sarılan kimselere hem dünya hem de ahirete yönelik müjde vermektedir. “Hoş bir hayat” olarak nitelenen dünyevi müjde, iman ve salih amelle yaşayan kulların dünyadaki halet-i ruhiyelerine işaret etmektedir.⁵⁰⁶

“Tûbâ” kelimesi ise sadece bir ayette şöyle geçmektedir: “İman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir.”⁵⁰⁷

1.2.1.4. İttikâ (اتكأ)

İnsanın rahatlık ve keyif halini ifade eden ve “Bir şeye yaslanmak, dayanmak, bir şeyden güç almak” anlamlarına gelen “ittikâ” kelimesi⁵⁰⁸ farklı türevleriyle

⁴⁹⁹ 7/A‘râf, 32.

⁵⁰⁰ 4/Nisâ, 2.

⁵⁰¹ 5/Mâide, 100.

⁵⁰² 3/Âl-i İmrân, 179.

⁵⁰³ 24/Nûr, 26.

⁵⁰⁴ 3/Âl-i İmrân, 38.

⁵⁰⁵ 16/Nahl, 97.

⁵⁰⁶ Abdulhamid Keşk, **Fî Rihâbi’t-Tefsîr**, el-Mektebü’l-Mısrıyyü’l-Hadîs, yy. ty., 14/2084-2085.

⁵⁰⁷ 13/Ra‘d, 29.

⁵⁰⁸ Ezherî, **Tehzîb**, 10/417; Cevherî, **es-Sihâh**, 1/82; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 6/137; Râğîb, **Müfredât**, 604; Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, 2/351.

Kur’ân’da on bir defa kullanılmaktadır.⁵⁰⁹ “İttikâ”, bir oturuş şekli olarak sağ veya sol tarafa yaslanarak meyilli bir şekilde oturmayı ifade eden bir kavramdır.⁵¹⁰ Lafzî anlamı itibariyle mutlulukla direkt ilgisi bulunmamakla birlikte, özellikle cennet hayatıyla ilgili olarak kullanıldığı sekiz ayette rahatlık, sevinç ve mutluluk haline işaret etmektedir. Cennet ehlinin, cennetteki koltuklara, sedirlere veya yastıklara yaslandıkları mutlu ve huzurlu hallerini resmeden bu ayetlerden bazıları şöyledir:

“İçlerinde ırmakların çağıldadığı Adn cennetleri işte böylelerinin olacaktır; orada onlara altın bilezikler takılacak; yeşil ipekli ve işlemeli giysiler giyinecekler ve orada divanlara yaslanacaklar! Bu ne güzel bir karşılık, bu ne güzel bir kalma yeri!”⁵¹¹

“Onlar ve eşleri gölgelerde sedirlere yaslanıp kurulurlar.”⁵¹²

“İşlemiş olduğunuz güzel amellere karşılık, sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak âfiyetle yiyin, için!”⁵¹³

“Mücevherlerle bezenmiş tahtlar üzerindedirler; karşılıklı olarak oturup yaslanırlar.”⁵¹⁴

İttikâ’nın dünya hayatıyla ilgili olarak kullanıldığı Zuhruf Sûresi’ndeki şu ayetler de kavramın mutluluk, rahatlık ve huzurla ilgisini ortaya koymaktadır: *“Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân’ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık. Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da öyle! Ve onları zinetlere boğardık. Bütün bunlar sadece dünya hayatının geçimliğidir. Ahiret ise, Rabbinin katında, Allah’tan sakınanlarındır.”⁵¹⁵*

Kelimenin geçmekte olduğu ayetlerde görüldüğü ve günlük hayatta da bilindiği üzere bir şeye yaslanarak kurulmak ve bu şekilde yiyip içmek, bir keyif,

⁵⁰⁹ Abdulbâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres*, 929.

⁵¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 54/4904.

⁵¹¹ 18/Kehf, 31.

⁵¹² 36/Yâsin, 56.

⁵¹³ 52/Tûr, 19-20

⁵¹⁴ 56/Vâkıa, 15-16.

⁵¹⁵ 43/Zuhruf, 33-35.

rahatlık, huzur ve mutluluk işaretidir. Dünya hayatında bu şekilde yaslanarak yiyip içmek, daha çok keyif ve rahatlık içinde olan veya varlıklı ve kibirli insanların tercih ettikleri bir tarz olduğu içindir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) bu şekilde yiyip-içmeyi reddederek “*Ben bir şeye yaslanarak yemek yemem!*” buyurmuştur.⁵¹⁶ Amr b. el-Âs da Resûlullah’ın bir şeye yaslanarak yemek yediğinin görülmediğini belirtmiştir.⁵¹⁷ Kur’ân’da ise cennet hayatı, keyif, rahatlık, huzur ve mutluluğun doruk noktada yaşanacağı bir hayat olarak tarif edilirken bu durumu ortaya koyan bir unsur olarak “ittikâ” kavramı özellikle zikredilmektedir.⁵¹⁸

1.2.1.5. Yüsr (يُوسِر)

“Yüsr” kelimesi, “*kolay, kolaylık ve hafiflik*” gibi anlamlara gelmekte olup karşıtı “*usr*” yani “*zorluk*”tur. “Yüsrâ” kelimesi de “yüsr” ile aynı anlamı ifade etmektedir. Aynı kökten gelen “yesîr” kelimesi hem “kolay” hem de “az” anlamında kullanılmaktadır. “Yessera” fiili, “*kolaylaştırmak, başarıya ulaştırmak*”; “teyessera” ve “isteysera” fiilleri ise “*kolaylaşmak, kolay olmak*” anlamlarına gelmektedir. “Meysera” ise “*bolluk ve zenginlik*” demektir.⁵¹⁹

Kendisini ilgilendiren bir işin veya durumun, insanı zorlamadan ve sıkıntıya sokmadan kolayca ve rahatlıkla halledilebilmesi elbette insana sevinç ve mutluluk veren bir durumdur. Bu nedenledir ki insan zorluk ve sıkıntılarla değil, güzelce ve kolaylıkla işlerini yürütmek ister. Hem insanlık tarihi boyunca hem de günümüzde nice mucitin, insanların işlerini kolaylaştıran buluşlar peşinde koşmaları ve her geçen gün yeni yeni icatların ortaya çıkması da kolaylığın insanın mutluluğuyla ne derece bağlantılı olduğu gerçeğini göstermektedir. İnsan doğasındaki bu gerçek nedeniyledir ki tüm insanlığa bir rehber olarak gönderilen Kur’ân’ın, “anlaşılp öğüt alınması için” kolay kılındığını vurgulayan bazı ayetler şöyledir:

“*Andolsun ki öğüt alınsın diye Kur’ân’ı kolaylaştırdık. Var mı öğüt alan?*”⁵²⁰

⁵¹⁶ Buhârî, Et’ime, 13; Tirmizî, Et’ime, 28.

⁵¹⁷ Ebû Dâvûd, Et’ime, 17.

⁵¹⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 619.

⁵¹⁹ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 4/411; Ezherî, **Tehzîb**, 13/57; Cevherî, **es-Sihâh**, 2/857; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 6/155; Râğîb, **Müfredât**, 612-613.

⁵²⁰ 54/Kamer, 17, 22, 32, 40.

*“Biz, Allah’a karşı gelmekten sakınanları Kur’ân ile müjdeleyesin, inat eden bir topluluğu da uyarasın diye, onu senin dilin ile kolaylaştırdık.”*⁵²¹

*“Biz onu senin dilinle kolaylaştırdık ki, düşünüp öğüt alsınlar.”*⁵²²

Bazı ayetlerde ise Hz. Peygamber (s.a.s.)’in veya hakikati tasdik edip gereğince yaşayan müminlerin kolaylığa; hakkı yalanlayıp kibirle yaşayanların ise zorluğa sevk edilecekleri şöyle bildirilmektedir:

*“(Ey Peygamber!) Biz seni en kolay olana kolayca iletacağız.”*⁵²³

*“Her kim ki (elinde bulunandan) verir, Allah’a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.”*⁵²⁴

Allah’ın insanlar için zorluk değil kolaylık istediği, takva sahiplerinin işini kolaylaştıracağı ve her zorluğun beraberinde veya akabinde bir de kolaylık olduğu şöyle ifade edilmektedir:

*“Allah, sizin için kolaylık diler, zorluğa uğramanızı istemez.”*⁵²⁵

*“Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.”*⁵²⁶

*“Allah, zorluktan sonra mutlaka bir kolaylık verecektir.”*⁵²⁷

*“Şüphesiz her zorluğun yanında bir de kolaylık vardır. Elbette ki her zorluğun yanında bir de kolaylık vardır.”*⁵²⁸

⁵²¹ 19/Meryem, 97.

⁵²² 44/Duhân, 58.

⁵²³ 87/A’lâ, 8.

⁵²⁴ 93/Leyl, 5-10.

⁵²⁵ 2/Bakara, 185.

⁵²⁶ 65/Talak, 4.

⁵²⁷ 65/Talak, 7.

⁵²⁸ 94/İnşirâh, 5-6.

Hız. Mûsâ da peygamberlik vazifesini ifa etmede işini kolaylaştırması için Allah'a şöyle dua etmiştir: *“Rabbim! Benim için gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki düğümü çöz ki sözümü anlasınlar.”*⁵²⁹

*“Allah sizin yüklerinizi hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır”*⁵³⁰ ayeti de insanın kolay olana meylini ve kolaylığa ihtiyacını ortaya koymaktadır.⁵³¹ Kur'ân'da bunlar dışında daha birçok ayet onun bu yönüne işaret etmektedir.⁵³² Hız. Peygamber (s.a.s.) de müminlere yönelik tavsiyelerinde *“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın”*⁵³³ çağrısında bulunmuş, kendisi de meşru dairede olmak kaydıyla daima kolay olanı tercih etmiştir.⁵³⁴

1.2.1.6. Şerh (شرح)

“Eti kesip ince parçalara ayırmak, bir şeyi genişletip yaymak, açıklayıp anlaşılır hale getirmek, üstünü açmak” gibi anlamlara gelen “şerh”, Kur'ân'da geçtiği beş ayetin hepsinde de *“göğüs, gönül, kalp”* anlamına gelen “sadr” ile birlikte kullanılmıştır. “Şerhu's-sadr” ise, *“gönle genişlik verip hakkı kabul etmeye hazır hale getirmek”* demektir.⁵³⁵ Rağıb “şerhu's-sadr”ı, *“gönlün Allah tarafından ilahi bir nur, huzur ve ferahlıkla genişletilmesi”* olarak tarif etmektedir.⁵³⁶

Kişinin gönlünün İslâm'a açılması ve hidayeti kabule yatkın hale getirilmesinden bahseden iki ayette “şerh” eylemi Allah'a izafe edilmektedir. Bu ayetlerden ilki şöyledir:

*“Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına dar ve sıkıntılı kılar. Allah, inanmayanlara işte böyle sıkıntı verir.”*⁵³⁷

⁵²⁹ 20/Tâhâ, 25-28.

⁵³⁰ 4/Nisâ, 28.

⁵³¹ Yazır, **Hak Dini**, 2/546-547.

⁵³² 2/Bakara, 286; 7/A'râf, 157; 22/Hacc, 78.

⁵³³ Buhârî, İlim, 12; Edeb, 80; Müslim, Cihad, 6-7.

⁵³⁴ Buhârî, Menâkıb, 234; Edeb, 80; Hudud, 10, 42; Müslim, Fezâil, 77; Mâlik, **Muvatta**, Hüsnü'l-Hulk, 2; Ebû Dâvûd, Edeb, 5.

⁵³⁵ Ezherî, **Tehzîb**, 4/179; Cevherî, **es-Sihâh**, 1/378; İbn Fâris, **Mekayîsi'l-Luğa**, 5/204; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 25/2228; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu'l-Muhît**, 226.

⁵³⁶ Rağıb, **Müfredât**, 290.

⁵³⁷ 6/En'âm, 125.

Bu ayet, kalp huzuru yani tam bir gönül ferahlığı ile İslâm'ı kabullenmenin, hidayete ermek yani dosdoğru yolu bulmak demek olduğunu; dar ve sıkıntılı bir ruh hâlinin ise dalalette olmak yani yanlış yola sapmak anlamına geldiğini ifade etmektedir. “Şerh” kelimesi ile ifade edilen göğsün açılması durumu ferahlık ve huzurdan kinaye iken, “dayyik” ve “harac” kelimeleri ise insanın ruhî sıkıntı, depresyon, boşluk ve hiçlik duygusu ya da huzursuzluğuna işaret etmektedir. Ayetteki “göğşe çıkıyormuşçasına” ifadesi, göğşe yükselirken meydana gelen nefesin daralması, göğsün sıkılması ve baygınlık geçirme gibi halleri kapsamaktadır. Bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.)’e bu ayette geçen “şerhu’s-sadr”ın nasıl vuku bulduğu sorulunca, “Allah müminin kalbine bir nur atar, o da onunla ferahlanır, açılır” buyurmuş, göğsün açılmasının bir alametinin olup olmadığı sorulunca da “Evet, onun alameti, aldanma yurdundan uzaklaşıp ebediyet yurduna yönelmek ve daha gelmeden ölüm için hazırlık yapmaktır” buyurmuştur.⁵³⁸

“Şerh” kavramının Allah’a izafet edildiği şu ayette de öncekine benzeyen ifadeler geçmektedir:

*“Allah kimin gönlünü İslâm’a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir? Allah’ı anmak hususunda kalpleri katılaştırmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”*⁵³⁹

Adını ilk ayetindeki “şerh” kelimesinden alan İnşirâh Sûresi’nde ise Hz. Peygamber (s.a.s.)’in göğsünün açılması veya gönlüne genişlik verilmesinden bahsedilmektedir:

*“Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?”*⁵⁴⁰

Hz. Mûsâ ise peygamberlik vazifesini ifa etmede karşılaşıacağı zorlukları düşünerek Allah’a şu ifadelerle dua etmiştir:

⁵³⁸ Zeccâc, **Me‘âni’l-Kur’ân**, 2/289-290; Vâhidî, **el-Vesît**, 2/320-321; İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 8/58-59; Yazır, **Hak Dini**, 3/513-514.

⁵³⁹ 39/Zümer, 22.

⁵⁴⁰ 94/İnşirâh, 1-3. Geniş bilgi için bakınız: Erdinç Ahatlı, “Şakk-ı Sadr”, **DİA**, c. 38, TDV, Ankara 2010, s. 309-310.

“Rabbim! Benim için gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki düğümü çöz ki sözümü anlasınlar.”⁵⁴¹

Şu ayette ise inkâra meyleden, gönlünü küfre aralayan kimselerden bahsedilmektedir:

“Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah’ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah’tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”⁵⁴²

Şerh kavramının kullanıldığı bu ayetler, Yaratana teslim olup onun insan için uygun gördüğü hayat tarzına yönelmenin, dar çerçevede insan psikolojisi geniş çerçevede ise insanın hayatı üzerindeki ferahlatıcı, huzur ve güven verici yönüne işaret etmektedir.

1.2.1.7. Henî’ ve Merî’ (هنىء- مريء)

“Henî’”, “içinde meşakkat, dert, tasa, sıkıntı ve yorgunluk olmayan her türlü durumu ve kazanç”ı ifade eden kelimedir. Daha çok yeme eylemi hakkında dua sadedinde kullanılmakta ve “afiyet şifa olsun, yarasin” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴³ “Merî’” ise “insan tabiatına uygun, yemeye layık olan, afiyetle yenen şey” demektir.⁵⁴⁴

“Henî’” kelimesi, Kur’ân’da üç yerde tek başına, bir yerde ise “merîen” ifadesi ile birlikte kullanılmıştır. Tek başına kullanıldığı üç ayette de cennet nimetlerine işaret edilmekte ve cennet ehline, dünyada iken yapmış oldukları güzel işlerin bir mükâfatı olarak “afiyetle, gönül huzuruyla yiyip içmeleri” söylenmektedir.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ 20/Tâhâ, 25-28.

⁵⁴² 16/Nahl, 106.

⁵⁴³ Cevherî, **es-Sihâh**, 1/84; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 6/68; Râğıb, **Müfredât**, 578.

⁵⁴⁴ Râğıb, **Müfredât**, 519.

⁵⁴⁵ 52/Tûr, 19; 69/Hâkka, 24; 77/Mürselât, 43.

“Henîen merîen” ifadesi ise “mehir”den bahseden bir ayette geçmekte; bu ayette erkeklerin, hanımları tarafından kendilerine hibe edilen mehirleri hiç çekinmeden gönül huzuruyla yiyebileceklerinden bahsedilmektedir.⁵⁴⁶

Beslenme, insanın en temel ve hayatî gereksinimlerindedir. Bu ihtiyacı giderirken insanın her türlü endişe ve korkudan uzak olması, kendini rahat hissetmesi gayet önemlidir. Hem yiyip içtiği şeyin helal, güzel, temiz ve faydalı olması, hem de beslenme ihtiyacını giderirken gam, keder, korku, endişe vb. duygulardan uzak olması kişinin afiyetle yani gönül huzuruyla yiyip içmesi demektir. Bu da onun sevinç ve mutluluğu üzerinde olumlu etkileri olan bir durumdur. Yakınlarından birini kaybetmek, çetin bir hastalığa yakalanmak gibi hallerde, ya da bir saldırıya veya afete maruz kalma korkusu yaşandığında, insanların yeme-içme dürtülerinin azalması hatta yok olması da bu duruma delildir.⁵⁴⁷

1.2.1.8. Şifa (شِفاء)

“Hastalıktan kurtulma, iyileşme ve ilaç” anlamlarına gelen “şifâ” kavramı,⁵⁴⁸ Kur’ân’da dördü isim, ikisi ise fiil formunda olmak üzere altı kez kullanılmıştır.

Kavramın, bedenî hastalıklarla ilgili olarak kullanıldığı ayet, Hz. İbrahim’in sözlerinin aktarıldığı şu ayettir:

“Hastalandığımda, O’dur bana şifa veren.”⁵⁴⁹

Şu ayette ise doğal bir gıda olan “bal”ın insanlar için “şifâ” olduğu ifade edilmektedir:

“Rabbin bal arısına, ‘Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylın yollarına gir!’ diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri

⁵⁴⁶ 4/Nisâ, 4.

⁵⁴⁷ Kemal Sayar, **Psikolojiye Giriş**, Dem-Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 68-74, 81-82.

⁵⁴⁸ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 2/344; Ezherî, **Tehzîb**, 11/423; Cevherî, **es-Sihâh**, 6/2394; İbn Fâris, **Mekâyisi’l-Luğa**, 3/199; Râğîb, **Müfredât**, 296; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 26/2294. Geniş bilgi için bakınız: Âdem Yerinde, “Şifâ”, **DİA**, c. 39, TDV, Ankara 2010, s. 129-131.

⁵⁴⁹ 26/Şu‘arâ, 80.

*çeşitli bir içecek çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.*⁵⁵⁰

Bir ayette ise aralarındaki anlaşmaya ihanet ederek Müslümanlara saldıran, birçok Müslümanı can ve mal kaybına uğratarak yüreklerini yakan zalim inkârcılara karşı Müslümanlar savaşa teşvik edilmekte ve bu hareketin bazı müminlerin kalbine de şifa olacağı şöyle belirtilmektedir:

*“Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik saldırıyı da ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, -eğer siz gerçek müminler iseniz- kendisinden korkmanıza daha lâyıktır. Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, (yürekleri yanan) mümin topluluğun gönüllerine şifa versin ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Ancak Allah, dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁵⁵¹

Bu ayetler, bir topluluğun yaptıkları çirkefliklerin ve ihanetin bedelini ödeyip ceza görmelerinin mağdur olanların gönlüne şifa veren, adeta içlerini soğutan bir durum olduğunu göstermektedir. Zira bu dünyada insanlara haksızlık ve zulüm yaptıkları halde kimi insanların, birtakım makam ve mevkilere ya da sahip oldukları güç ve iktidara dayanarak ceza görmemeleri, mağdur duruma düşen veya mağdur duruma düşenlere şahit olan vicdan sahibi nice insanı kahretmekte, birçok kişinin içini yakmaktadır. Bu durumun şifası da hak edenin hak ettiği cezaya çarptırılmasıdır.

Üç ayette ise Kur’ân’ın gönüllere “şifâ” olduğu şöyle ifade edilmektedir:

*“Ey insanlar! İşte Rabbinizden size bir öğüt, kalplerde olabilecek her türlü (darlık ve hastalık) için bir şifa ve müminler için hidayet ve rahmet gelmiş bulunuyor.”*⁵⁵²

⁵⁵⁰ 16/Nahl, 69.

⁵⁵¹ 9/Tevbe, 13-15.

⁵⁵² 10/Yunus, 57-58.

“Biz Kur’ân’dan, müminler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur’ân, ancak zararını artırır.”⁵⁵³

“Eğer biz onu başka dilde bir Kur’ân yapsaydık onlar mutlaka, ‘Onun ayetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?’ derlerdi. De ki, o Kur’ân, inananlar için bir hidayet ve şifadır. İnanmayanların kulaklarında da bir ağırlık vardır ve Kur’ân onlara kapalı ve anlaşılmaz gelir. (Sanki) onlara uzak bir yerden sesleniliyor (da duymuyorlar).”⁵⁵⁴

Şifa kavramının kullanıldığı ayetler genel olarak değerlendirildiğinde, bazı ayetlerde beden, bazı ayetlerde ise ruhun şifasından bahsedildiği görülmektedir. İnsanın mutluluğu da hem beden hem de ruh sağlığından etkilenen bir durum⁵⁵⁵ olduğu içindir ki Kur’ân, her ikisine de değinmekte ve ruh sağlığına dair onlarca prensibin yanında beden sağlığını ilgilendiren bazı hususlara da işaret etmektedir. Alkollü içeceklerin, kanın, leşin ve domuz etinin yasaklanmış olması, yılda bir ay orucun farz kılınmış olması, abdest ve guslün farz kılınarak maddi hijyenin ve ruhî rahatlığın hedeflenmesi,⁵⁵⁶ hayız halinde ve evlilik bağı dışında cinsel ilişkinin yasaklanmış olması, yeryüzündeki nimetlerin sadece temiz ve hoş (tayyib) olanlarının yenmesine izin verilmesi, anne sütüne vurgu yapılması, süt, bal, meyve, zeytinyağı, et ve balık gibi bazı gıdaların özellikle teşvik edilmesi, gece uykusunun önemine işaret edilmesi vb. birçok husus, Kur’ân’da insanın beden sağlığına da çok büyük önem verildiğini göstermektedir.⁵⁵⁷

1.2.1.9. Ruhb (رُحْب)

“Ruhb” (veya rahâbe), “bir mekânın geniş, rahat ve ferah olmasını” ifade eden “rahube” fiilinin mastarıdır. Aynı kökten türemiş olan “merhaba” kelimesi ise

⁵⁵³ 17/İsrâ, 82.

⁵⁵⁴ 41/Fussilet, 44.

⁵⁵⁵ Nevzat Tarhan, **Kendinizle Barışık Olmak**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 16-17.

⁵⁵⁶ Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahim ed-Dihlevî, **Hüccetüllahi'l-Bâliğa**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 2005, s. 106-107.

⁵⁵⁷ Celal Kırcı, “Kur’ân’da Sağlık”, **Diyanet Dergisi**, cilt: 20, sayı: 4, 1984, s. 8-22.

bir karşılama ve selamlama ifadesi olup “*rahat ve geniş bir yere geldin, rahat ve ferah olasin*” gibi anlamları ifade etmektedir.⁵⁵⁸

“Rahube” fiili, Kur’ân’da iki ayette kullanılmaktadır. Bunlardan birisi, zorlu Huneyn Savaşı’ndan bahseden şu ayettir: “*Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn Savaşı’nda size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (dağılarak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız.*”⁵⁵⁹

Şu ayet ise Tebuk seferinden geri kaldıkları için büyük bir pişmanlık duyan üç sahabiden bahsetmektedir: “*Allah, savaştan geri kalan üç kişinin de tevbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkmış, böylece Allah’tan, yine O’na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönsünler diye, onların tevbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tevbeyi çokça kabul eden ve çok merhamet edendir.*”⁵⁶⁰

Yukarıdaki her iki ayette de “rahube” fiili yeryüzü hakkında kullanılmakta, bütün genişliğine rağmen yeryüzünün insana dar geldiği bazı durumlardan bahsedilmektedir. Bu tür durumlar, aslında insanın ruhunun sıkıldığı, adeta nefes almada dahi zorlandığı psikolojik bir hal olup huzur ve mutluluğunu olumsuz etkilemektedir.

“Merhaba” kelimesi ise cehennemliklerin kendi aralarındaki diyaloglarına yer verilen şu ayetlerde iki defa kullanılmıştır: “*(Cehennem ehli kendi aralarında) ‘İşte sizinle beraber cehenneme tıklacak bir gurup! Onlara merhaba yok! (Rahat yüzü görmesinler!) Şüphesiz onlar cehenneme gireceklerdir.’ derler. O gurup da ‘Hayır, asıl siz rahat yüzü görmeyin! Bu cehennemi siz bizim önümüze sürdürünüz. Orası ne kötü bir varış yeridir!’ diye cevap verir.*”⁵⁶¹

⁵⁵⁸ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 2/105; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 2/499; Râğib, **Müfredât**, 215. Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, 1/342. Geniş bilgi için bakınız: Mustafa Çağrı, “Merhaba”, **DİA**, c. 29, TDV, Ankara 2004, s. 183-184.

⁵⁵⁹ 9/Tevbe, 25.

⁵⁶⁰ 9/Tevbe, 118.

⁵⁶¹ 38/Sâd, 59-60.

1.2.2. Başarı ve Kurtuluşa Dair Kavramlar

İnsanın sevinç ve mutluluğunu olumlu yönde etkileyen hususlar arasında başarılı olmanın, istenen hedefe ulaşmanın, gayret ve çabanın neticesini almanın önemi büyüktür. Aynı zamanda korkulan ve endişe edilen hallerden kurtulup tasa ve kaygılardan uzaklaşmak da huzur ve mutluluk açısından önemlidir. Bu nedenle bu kısımda, Kur’ân’da insanın başarı ve kurtuluşuna işaret eden kavramlar üzerinde durulacaktır.

1.2.2.1. Felâh (فلاح)

Dünya ve ahiret mutluluğunu ifade eden bir terim olan “felâh”, “başarı, kurtuluş, zafer, iyi halde süreklilik ve arzu edilen şeyleri elde etme” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶²

Râğıb, “felâh” kavramını dünyevi ve uhrevi olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre dünyevi felâh, dünya hayatını güzelleştiren mutluluk vesilelerine sahip olmakla mümkündür. Bunlar da uzun ömür, zenginlik ve şereftir. Uhrevi felâh ise, ölümsüz bir hayat, asla fakirliğin olmadığı bir zenginlik, hiçbir zilletin olmadığı bir şeref ve cehaletin bulunmadığı bir ilim demektir.⁵⁶³

“Felâh” kökünden türemiş olan kelimeler Kur’ân’da kırk yerde geçmektedir. Bunlar arasında en çok kullanılanı, “felâha erenler, başarı ve mutluluğa ulaşanlar” anlamına gelen “müflihûn” kelimesi olup on üç ayette geçmektedir. Bu ayetlerde, iman esaslarını şeksiz şüphesiz kabul eden, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e iman eden, onu destekleyen, ona yardımcı olan, ona indirilen nura tabi olan, hesap günü terazisi ağır basan, Allah ve Resûlü’nün emirlerine itaat eden, Allah’ın rızası peşinde yaşayan, O’nun taraftarı olan, nefsinin bencilliğinden ve

⁵⁶² İbn Düreyd, **Cemheretü’l-Lüğa**, 1/555; Ezherî, **Tehzîb**, 5/71; Cevherî, **es-Sihâh**, 1/392; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 4/450; Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, 2/34; Adil Bebek, “Felâh”, **DİA**, c. 12, TDV, Ankara 1995, s. 300.

⁵⁶³ Râğıb, **Müfredât**, 430-431; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 3/249-250; Ebu’l-Bekâ, **el-Külliyât**, 697.

cimrilüğinden kendini koruyan ve tevbe edip salih amel işleyenlerden bahsedilmektedir.⁵⁶⁴

Kavramın diğer yaygın kullanımı ise “*umulur ki kurtuluşa, başarı ve mutluluğa erersiniz*” anlamına gelen “*le‘alleküm tüflihûn*” şeklindeki kullanımdır. Bu ifade tarzı on bir ayette geçmektedir. Bu ayetlerde de Allah’ın bazı emir ve yasakları söz konusu edilmekte ve bu talimatlara uyanların felâha erebilecekleri vurgulanmaktadır.⁵⁶⁵

Kavramın kullanıldığı bazı ayetlerde, temel bazı özellikleri sayılan müminlerin,⁵⁶⁶ nefsinin arındırılan ve rabbinin ismini anıp namaz kılanların⁵⁶⁷ felâha erdiği ifade edilmektedir. Kimi ayetlerde ise felâha eremeyecek olanlardan bahsedilmektedir. İlgili ayetlere göre felâha eremeyecek olanlar, zalimler, günahkârlar, sihirbazlar, inkârcılar ve Allah’a iftira edenlerdir.⁵⁶⁸

Felâh kavramının kullanıldığı ayetlerin sadece birinde açık bir şekilde dünyevi bir başarıdan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Bu ayette, tüm halkın önünde Hz. Mûsâ ile yarışacak olan sihirbazlar “*Bugün üstün gelen gerçekten kazanmıştır*”⁵⁶⁹ demektedirler. Bu ayet dışındaki yerlerde felâh kavramı, daha çok ahiret hayatıyla ilişkilendirilmiş olsa da⁵⁷⁰ bazı müfessirlerin de dikkat çektiği gibi hem dünyevi hem de uhrevi başarı ve mutluluğa dair işaretler taşıdığı açıktır.⁵⁷¹

1.2.2.2. Necât (نجات)

“Necât”, “*ayrılmak, kurtulmak*” anlamlarına gelmekte olup kelime anlamı itibariyle “felâh”a çok yakın bir kavramdır. Kur’ân’da “necât” kökünden türemiş

⁵⁶⁴ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres*, 668.

⁵⁶⁵ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres*, 667-668.

⁵⁶⁶ 23/Mü‘minûn, 1-9.

⁵⁶⁷ 87/A‘lâ, 14-15; 91/Şems, 9.

⁵⁶⁸ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres*, 668.

⁵⁶⁹ 20/Tâhâ, 64.

⁵⁷⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 1/256; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 40; Suyûtî, *Celâleyn*, 2, 86.

⁵⁷¹ Kutub, *Fî Zilâl*, 7/391; Mevdûdî, *Tefhîm*, 3/398.

olan “encâ” ve “neccâ” kelimeleri “kurtarmak”; “necvâ” kelimesi ise “iki veya daha fazla kişi arasındaki gizli konuşma” anlamına gelmektedir.⁵⁷²

“Necât” kavramının Kur’ân’daki kullanımlarının, “felâh” kavramının aksine daha çok dünya hayatı hakkında olması dikkat çekmektedir. Özellikle “düşman, bela, musibet, hapis, tehlike veya korkulan bir şeyden kurtulmak veya kurtarmak” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak şu ayetler verilebilir:

*“Yusuf, o ikisinden (hapisten) kurtulacağını düşündüğü kişiye, ‘Efendinin yanında beni an’ dedi.”*⁵⁷³

*“(Şuayb, Mûsâ’ya) ‘Korkma! Artık o zalim kavimden kurtuldun’ dedi.”*⁵⁷⁴

*“Hani sizi Firavun hanedanından kurtarmıştık.”*⁵⁷⁵

*“Biz de Yunus’un duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık.”*⁵⁷⁶

*“Biz Nuh’u ve beraberindekileri, dopdolu bir geminin içinde kurtardık.”*⁵⁷⁷

Kavramın uhrevi kurtuluş hakkında kullanıldığı ayetler ise çok az sayıda olup bunlar şöyledir:

*“Sonra Allah’a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız da zalimleri orada diz üstü çökmüş halde bırakırız.”*⁵⁷⁸

*“Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları ise başarıları sebebiyle (cehennemden) kurtarır. Onlara kötülük dokunmaz. Onlar üzülmezler de!”*⁵⁷⁹

*“(Firavun’un ailesinden olan mümin zat dedi ki,) ‘Ey kavmim, bu ne hal! Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz!’”*⁵⁸⁰

⁵⁷² Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 6/186-187; Ezherî, **Tehzîb**, 11/198; Cevherî, **es-Sihâh**, 6/2501; Râğîb, **Müfredât**, 538; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 48/4359; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 4/146; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Muhît**, 1337; Ebu’l-Bekâ, **el-Külliyât**, 201.

⁵⁷³ 12/Yusuf, 42.

⁵⁷⁴ 28/Kasas, 25.

⁵⁷⁵ 2/Bakara, 49.

⁵⁷⁶ 21/Enbiyâ, 88.

⁵⁷⁷ 26/Şu‘arâ, 119.

⁵⁷⁸ 19/Meryem, 72.

⁵⁷⁹ 39/Zümer, 61.

“(Günahkâr kimse ister ki, o gün) yeryüzündeki herkesi fidye olarak versin de yeter ki kendi kendisini azaptan kurtarsın.”⁵⁸¹

1.2.2.3. Fevz (فوز)

“Fevz” kavramı da “felâh” ve “necât” kavramları gibi “başarı, kurtuluş, şerden uzaklaşma ve hayır elde etme” gibi anlamları olan bir kavramdır.⁵⁸² Râğıb, “fevz” kavramını, “esenlikle birlikte hayır elde etmek” şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁸³ “İnsanın sevmediği şeylerden uzaklaşıp sevdiği şeylere kavuşması” şeklinde tarif edenler de olmuştur.⁵⁸⁴

“Fevz” kökünden türemiş olan kelimeler Kur’ân’da yirmi dokuz kez geçmekte olup bunların neredeyse tamamı uhrevi başarı ve kurtuluşa işaret eden, cehennemden kurtulup cennete kavuşmayı “en büyük başarı ve kurtuluş” olarak niteleyen ayetlerdir. Örnek olarak şu ayetler verilebilir:

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten başarı ve kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatıcı bir metadan başka bir şey değildir.”⁵⁸⁵

“Onlar cennette ebediyen kalacaklardır. İşte en büyük başarı ve kurtuluş budur.”⁵⁸⁶

“Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”⁵⁸⁷

Kavramın sadece şu ayette açık bir şekilde dünyevi başarı için kullanıldığı görülmektedir:

⁵⁸⁰ 40/Gâfir, 41.

⁵⁸¹ 70/Meâric, 14.

⁵⁸² Halîl, *Kitâbu'l-‘Ayn*, 7/389-187; Cevherî, *es-Sihâh*, 3/890; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Luğa*, 4/459; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 2/39; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 39/3484; Semîn el-Halebî, *‘Umdetü'l-Huffâz*, 3/255; Adil Bebek, “Fevz” *DİA*, c. 12, TDV, Ankara 1995, s. 506.

⁵⁸³ Râğıb, *Müfredât*, 433.

⁵⁸⁴ Ezherî, *Tehzîb*, 13/264; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 675.

⁵⁸⁵ 3/Âl-i İmrân, 185.

⁵⁸⁶ 9/Tevbe, 100; 64/Teğâbün, 9.

⁵⁸⁷ 59/Haşr, 20.

“Eğer Allah’tan size bir lütuf (zafer) erişirse -sanki sizinle onun arasında hiçbir sevgi ve dostluk yokmuş gibi- ‘Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı (ganimet) kazansaydım!’ der.”⁵⁸⁸

1.2.2.4. Tefkik (توفيق)

Kur’ân’ın başarıya dair kavramlarından birisi de “tevfik” kavramıdır. “Tevfik”, tıpkı Türkçede çokça kullanılan “tevâfuk”, “muvâfakat” ve “ittifak” kelimeleri gibi “iki şey arasındaki mutabakat yani uyumluluk” anlamına gelen “vefk” kökünden türemiş bir kavram olup “başarıya ulaşma, bir hayır elde etme” anlamına gelmektedir.⁵⁸⁹ Bir kavram olarak ise “tevfik”, “Allah’ın hayırlı işlerde kişiyi başarıya ulaştırması; onun eylemlerini, zatının razı olduğu ve beğendiği şeylerle uyumlu kılması” şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁹⁰

Kur’ân’da, Hz. Şuayb’a ait bazı sözlerin nakledildiği bir ayette, “tevfik” kavramı kullanılarak başarı anlayışının Allah’ın yardımıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Ayette şu ifadeler kullanılmaktadır:

“Şuayb dedi ki: Ey kavmim! Eğer benim, Rabbinden verilmiş apaçık bir delilim varsa ve O, bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Sizi sakındırmaya çalıştığım şeylerin aksini yapmak gibi bir isteğim de yok. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah’ın yardımı iledir. Yalnız O’na dayandım ve yalnız O’na döneceğim.”⁵⁹¹

Bu ayette Hz. Şuayb, kendi ümmetine karşı peygamberlik görevini yerine getirmeye ve elinden geldiği kadarıyla onları ıslah etmeye çalıştığını ancak bu husustaki başarısının ancak Allah’ın yardımıyla gerçekleşebileceğini, nihai kararın O’na ait olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹² Hz. Şuayb, başarıya ulaşmada Allah’ın yardımının önemini vurgulamakla aslında hem bu yönde Allah’a dua etmekte, hem

⁵⁸⁸ 4/Nisâ, 73.

⁵⁸⁹ Cevherî, **es-Sihâh**, 4/1567; Râğıb, **Müfredât**, 601;

⁵⁹⁰ Cürçânî, **et-Ta’rifât**, 62; Hülya Alper, “Tevfik”, **DİA**, c. 41, TDV, Ankara 2012, s. 8.

⁵⁹¹ 11/Hûd, 88.

⁵⁹² Şevkânî, **Fethü’l-Kadîr**, 670; Yazır, **Hak Dini**, 4/562; Kutub, **Fî Zilâl**, 6/151.

de ona karşı çıkan kavmine, Allah'ın yolunda olmadıkları için hakiki anlamda başarıya ulaşamayacaklarını ima etmektedir.⁵⁹³

1.2.3. Müjde ve Kutlamaya Dair Kavramlar

Müjde, insanı sevindiren haberler için kullanılan bir kelimedir.⁵⁹⁴ Kutlama da sevindirici durumları diğer insanlarla paylaşmak amacıyla yapılan ve çok çeşitli şekilleri olan bir uygulamadır.⁵⁹⁵ Hem müjde hem de kutlamaya dair Kur'ân'da geçen bazı kavramlar, insanın sevinç ve mutluluğu ile yakından ilgilidir. Burada, biri müjdeye diğeri ise kutlamaya dair iki kavram üzerinde durulacaktır.

1.2.3.1. Tebşîr (تبشیر)

“Tebşîr”, “sevindirici bir haber vermek, müjdelemek” anlamına gelen “beşşera” fiilinin mastarı olup fiil formunda otuz sekiz ayette geçmektedir. On dört ayette geçen “büşrâ” ise “sevindirici haber ve müjde” demektir. “Beşîr” ve “mübeşşir” kelimeleri ise “sevindirici haber getiren, müjde veren, müjdecî” anlamlarına gelmekte olup Kur'ân'da genelde peygamberler hakkında kullanılmaktadır. Sadece bir ayette geçen “ibşâr” ve sekiz ayette geçen “istibşâr” kelimeleri ise “sevinmek” anlamına gelmektedir.⁵⁹⁶ Temelde “müjde vermek” ve “sevinmek ve sevindirmek”le ilgili olan bu kelimeler mutlak olarak kullanıldıklarında olumlu bir mana içermekte olup sevindirici bir haberi ifade etmektedir. Ancak belli bir kayıtla, kötü haber hakkında kullanıldıkları da vakidir. “Onlara acı bir azabı müjdele” anlamındaki ayetler⁵⁹⁷ buna örnektir. İlgili bazı kaynaklarda bu tür bir kullanımın istihza maksatlı olduğu da söylenmektedir.⁵⁹⁸

Bu kelimelerin kullanıldıkları ayetlerde insanı sevindiren şeylerin neler olduğuna dair işaretler göze çarpmaktadır. Allah katından gelen elçilerin,

⁵⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 495.

⁵⁹⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 943.

⁵⁹⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 816.

⁵⁹⁶ Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1/141; Ezherî, *Tehzîb*, 11/358; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/590; Râğîb, *Müfredât*, 58; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, 351. “Beşîr” ve “Tebşîr” kelimeleri hakkında geniş bilgi için bakınız: Ahmet Önkal, “Beşîr”, *DİA*, c. 5, TDV, Ankara 1992, s. 554-555; Hatice Kelpetin Arpaguş, “Tebşîr”, *DİA*, c. 40, TDV, Ankara 2011, s. 26-227.

⁵⁹⁷ 3/Âl-i İmrân, 21; 4/Nisâ, 138; 9/Tevbe, 3, 34; 31/Lokman, 7; 84/İnşikak, 24.

⁵⁹⁸ İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-Luğa*, 1/251; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/286; Semîn el-Halebî, *'Umdetü'l-Huffâz*, 1/190.

peygamberlere ve diğerk bazı kişilere çocuk müjdesi verdiklerine dair bazı ayetler şöyledir:

“Biz de ona (İbrahim’e) yumuşak huylu bir oğul müjdeledik.”⁵⁹⁹

“Ona bir de salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak’ı müjdeledik.”⁶⁰⁰

“O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Biz de ona İshak’ı, İshak’ın ardından da Yakub’u müjdeledik.”⁶⁰¹

“Ey Zekeriyya! Haberin olsun ki biz sana Yahya adlı bir oğul müjdeliyoruz. Daha önce onun adını kimseye vermedik.”⁶⁰²

“Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih’tir. Dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah’a çok yakın olanlardandır.”⁶⁰³

Burada vermiş olduğumuz ayetler, çocuk sahibi olmanın bir insan için çok sevindirici bir durum olduğunu, bu nedenle bunun bir müjde şeklinde haber verildiğini göstermektedir.

Yeryüzünü sulayan ve kurumuş toprağa can veren yağmurlar, başta insan olmak üzere bütün canlılar için hayatî bir öneme sahiptir. Bu nedenle Kur’ân’da, yağmur yüklü bulutları sürükleyen rüzgârların Allah’ın rahmetinin müjdecisi olduğundan şöyle bahsedilmektedir:

“O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir.”⁶⁰⁴

Hız. İsa da kendisinden sonra gelecek olan “Ahmed” isimli bir peygamberin müjdesini vermiştir.⁶⁰⁵ Ahiret hayatından haber vermeleri yönüyle peygamberler

⁵⁹⁹ 37/Sâffât, 101.

⁶⁰⁰ 37/Sâffât, 112.

⁶⁰¹ 11/Hûd, 71.

⁶⁰² 19/Meryem, 7.

⁶⁰³ 3/Âl-i İmrân, 45.

⁶⁰⁴ 7/A‘râf, 57; 25/Furkan, 48. Ayrıca bkz: 27/Neml, 63; 30/Rûm, 48.

⁶⁰⁵ 61/Saf, 6.

Kur'ân'da müjdeleyici (beşîr-mübeşşir) ve uyarıcı (nezîr-münzir) sıfatlarıyla nitelendirilmektedir.⁶⁰⁶

Bazı ayetlerde Kur'ân'ın müminler için bir müjde olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰⁷ Birçok ayette ise müjde olarak ahiret mükâfatından yani cennetten bahsedilmektedir. Cennetle müjdelenen kimselerin, iman edenler, salih amel işleyenler, sabredenler, Allah'a gönülden boyun eğenler, canlarını ve mallarını Allah'a feda edenler, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, O'nun dışında hiçbir şeye ibadet etmeyenler ve muhsinler olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁰⁸

Başta şehitler olmak üzere cennete kavuşanların sevincinden bahseden bazı ayetlerde de "tebşîr"le aynı kökten türemiş olan kelimeler geçmektedir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*"O gün birtakım yüzler vardır ki pırıl pırıl parlar; güler, sevinir (müstebşirah)."*⁶⁰⁹

*"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadır (yestebşirûn). Onlar, Allah'ın nimetine, keremine ve Allah'ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler (yestebşirûn)."*⁶¹⁰

*"Şüphesiz 'Rabbimiz Allah'tır' deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve 'Korkmayın, üzülmeğin, size (dünyada iken) vaat edilen cennetle sevinin (ebşirû)' derler."*⁶¹¹

Bir ayette Hz. Lut'un sapkın kavminin insan suretinde gelen iki melek hakkındaki çirkin planları ile sevindikleri şöyle ifade edilmektedir:

⁶⁰⁶ 2/Bakara, 119, 213; 4/Nisâ, 165; 5/Mâide, 19; 11/Hûd, 2; 17/İsrâ, 105; 18/Kehf, 56.

⁶⁰⁷ 2/Bakara, 97; 16/Nahl, 89, 102; 27/Neml, 2.

⁶⁰⁸ Abdalbâkî, **el-Mu'cemu'l-Müfehres**, 151-153.

⁶⁰⁹ 80/Abese, 38-39.

⁶¹⁰ 3/Âl-i İmrân, 169-171.

⁶¹¹ 41/Fussilet, 30.

*“Şehir ahalisi sevinerek geldiler (yestebşirûn). (Lût da onlara) ‘Onlar benim misafirlerim. Ne olur, beni rezil etmeyin! Allah’tan korkun ve beni utandırmayın!’ dedi.”*⁶¹²

Allah’a şirk koşanların, batıl inançlarıyla sevinmeleri ise şöyle ifade edilir:

*“Allah, tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların kalpleri daralır. Ama Allah’tan başkası anıldığı zaman hemen sevinirler (yestebşirûn).”*⁶¹³

Yaklaşık seksen ayette geçen *“tebşîr, büşrâ, beşîr, mübeşşir, istibşâr”* vb. kullanımların geneline bakıldığında Kur’ân’ın, iman edip gereğince yaşayanları ahiret hayatının güzellikleriyle müjdelediği, en büyük sevinç vesilesi olarak cennete işaret ettiği görülmektedir.

1.2.3.2. ‘Îd (عيد)

“‘Îd”, *“insanların toplanıp eğlendikleri, her yıl yeniden dönüp gelen sevinç ve mutluluk günü”* yani *“bayram”* demektir.⁶¹⁴ Bayramlar, toplumların vazgeçilmez adetlerinden olup tarih boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdir. Birçok farklı şekilleri de olsa, sevinç ve mutluluk içinde kutlanan bayramlar, İslâm’da da kendine has bir şekle bürünmüş, Ramazan ve Kurban bayramları olmak üzere yılda iki bayram tayin edilmiştir.⁶¹⁵

“‘Îd” kavramı, Kur’ân’da sadece bir ayette geçmektedir. Havâriilerin, Hz. İsa’dan, gökten bir sofraya indirtmesi ve bu sofraya ile onlara ziyafet çektirmesi yönündeki talepleri üzerine o da Allah’a şöyle dua etmiştir:

*“Ey Allah’ım! Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofraya indir ki, ilkimizden sonuncumuza kadar hepimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandırılanların en hayırlısısın.”*⁶¹⁶

⁶¹² 15/Hicr, 67-69.

⁶¹³ 39/Zümer, 45.

⁶¹⁴ Halil, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 3/250; Ezherî, *Tehzîb*, 3/131; Râğîb, *Müfredât*, 393; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 35/3159; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu’l-Muhît*, 302.

⁶¹⁵ Sargon Erdem, İbrahim Bayraktar, Nebi Bozkurt, “Bayram”, *DİA*, c. 5, TDV, Ankara 1992, s. 257-265.

⁶¹⁶ 5/Mâide, 114.

Hız. İsa'nın bu duada "bayram" ifadesini kullanması, gerçekteştiği takdirde böyle bir mucizenin onlara tam bir bayram sevinci yaşatacağına ve o günü hep bir bayram günü olarak kutlayacaklarına işaret etmektedir.⁶¹⁷

Kur'an'da bayram anlamında kullanıldığı belirtilen bir başka ifade de "yevmü'z-zîne" ifadesidir.⁶¹⁸ "Süs günü" demek olan ve insanların güzel elbiseler giyinerek süslandıkları ve bir araya gelip eğlendikleri bir bayram gününü ifade eden⁶¹⁹ bu terkip de Kur'an'da sadece bir ayette kullanılmaktadır. Hız. Mûsâ'nın gösterdiği mucizeye inanmayan ve gördüğünün sadece bir sihir olduğunu iddia eden Firavun, sihirbazlarla karşılaşmak için Hız. Mûsâ'dan bir gün belirlemesini istemiş, Hız. Mûsâ da "yevmü'z-zîne" olarak bilinen bayram gününün kuşluk vaktini, karşılaşma vakti olarak tayin etmiştir. Bu durum ilgili ayetlerde şöyle zikredilmektedir: "Mûsâ, 'Buluşma vaktimiz, bayram günü, insanların toplandığı kuşluk vakti olsun' dedi."⁶²⁰

Hız. Mûsâ, bütün insanların akın akın kutlama için gelip toplanacakları böyle uygun bir günü ve saati tercih ederek yaşanacak büyük olaylara ve hakkın üstün gelişine herkesin şahit olmasını hedeflemiş, Firavun ise o gün bütün insanların gözü önünde kendisinin zafer kazanacağını ve ilahlığını ispatlayacağını düşünerek bu teklifi hemen kabul etmiştir.⁶²¹

1.2.4. Sevgi ve İlgiye Dair Kavramlar

Kur'an'da geçen sevgi ve ilgiye dair kavramlar da insanın mutluluğuyla bağlantılı olan kavramlardır. Zira sevgi ve ilgi duyulan şeyler, insanın mutluluğunu olumlu yönde etkilemekte iken sevilmeyen ve ilgi duyulmayan şeyler ise olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle insan hayatında sevgi ve ilgi çok önemli bir yere sahip olan duygulardır.⁶²²

⁶¹⁷ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 316; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, 7/108.

⁶¹⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2132; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 35/161.

⁶¹⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 659; Suyûtî, *Celâleyn*, 315.

⁶²⁰ 20/Tâhâ, 59.

⁶²¹ Mevdûdî, *Tefhîm* 3/252; Kutub, *Fî Zilâl*, 7/218-219.

⁶²² Sevginin insan psikolojisi açısından etkileri için bakınız: Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, Çeviren: Sevdâ Tunçay, Akış Yayınları, Ankara 1994.

1.2.4.1. Muhabbet (محببة)

İnsan, sevdiği şeylere yönelip onları elde etmekle mutluluğa ulaşmaya çalışır. Sevmediği şeylerden ise kaçarak ve uzak durarak mutsuz olmaktan kendini korumaya gayret eder. Sadece sevmek değil aynı zamanda “sevilmek” de insan için en büyük mutluluk sebeplerindedir. Sevgi görüp kabullenilmek ve beğenilmek, onu mutlu kılmakta, manevî doyuma ulaştırmakta ve kendine güvenini arttırmaktadır. Bu nedenle “sevgi”nin insan hayatında çok büyük bir yeri vardır.⁶²³

Kur’ân da birçok farklı kavramla “sevgi”den bahsetmektedir. Bu duyguyu ifade eden kavramların başında da “muhabbet” gelmektedir. “Muhabbet”, “*insanın iyi olarak gördüğü veya öyle zannettiği şeyi istemesi, sevmesi, temenni etmesi, sevgi ve arzu*” gibi anlamlara gelmektedir.⁶²⁴

Sevgiye dair ayetlere genel olarak bakıldığında, Kur’ân’da sevginin, sevilen şeye göre değerlendirildiği, buna paralel olarak övülen ve yerilen sevgilerden de bahsedildiği gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Her sevginin sevinç ve mutluluğa götürmediği, insanların bu hususta yanılabilirdiği ise diğer bir gerçektir. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

*“Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işte size uysaydı, sıkıntıya düşerdimiz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”*⁶²⁵

*“Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”*⁶²⁶

⁶²³ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, **el-Hubbu fi'l-Kur'ân ve Devru'l-Hubbi fi Hayâtî'l-İnsân**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 2009, s. 10, 103-105.

⁶²⁴ Râğıb, **Müfredât**, 118-119; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 9/742; Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, **DİA**, c. 30, TDV, Ankara 2005, s. 386.

⁶²⁵ 49/Hucurât, 7.

⁶²⁶ 2/Bakara, 216.

*“Artık, Salih onlardan yüz çevirdi ve ‘Andolsun, ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size nasihatte bulundum. Fakat siz nasihat edenleri sevmiyorsunuz’ dedi.”*⁶²⁷

*“İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını seven kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”*⁶²⁸

*“İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da O’na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine severler. Müminlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah’ın olduğunu ve Allah’ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!”*⁶²⁹

Kur’ân’da ayrıca Allah’ın da sevdiği ve sevmediği insan tiplerinden bahsedilmektedir. Buna göre Allah, takva sahiplerini, muhsinleri, sabredenleri, temizlenenleri, tevbe edenleri, kendisine tevekkül edenleri, adalet sahiplerini ve kendi yolunda mücadele edenleri sever; zalimleri, inkârcıları, haddi aşanları, kibirlileri, günahkârları, fesat çıkaranları sevmez.⁶³⁰

1.2.4.2. Meveddet (مودّة)

Kur’ân da sevgiye dair diğer bir kavram da “meveddet” kavramıdır. Bu kavram da muhabbet kavramı gibi, *“bir şeyi sevmek, temenni etmek, sevgi ve arzu”* gibi anlamlara gelmektedir.⁶³¹

Meveddet kavramı ve türevlerinin kullanıldığı bazı ayetlerde genelde insanın sevdiği ve arzu ettiği şeylere işaret edilmektedir. İstenen ve arzulanan bu şeylere, Yahudilerden her birinin bin yıl yaşama isteği,⁶³² bazı müminlerin zahmetsiz ganimet elde etme arzusu,⁶³³ azabı gören inkârcıların yerle yeksan olma⁶³⁴ veya dünyada iken iman etmiş olma isteği⁶³⁵ gibi hususlar örnek olarak verilebilir.

⁶²⁷ 7/A‘râf, 79.

⁶²⁸ 24/Nûr, 19.

⁶²⁹ 2/Bakara, 165.

⁶³⁰ Bakınız: Abdalbâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres*, 243-245.

⁶³¹ Râğıb, *Müfredât*, 588; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 53/4793; Şevket Yavuz, “Ved”, *DİA*, c. 42, TDV, Ankara 2012, s. 589; Bekir Topaloğlu, “Vedûd”, *DİA*, c. 42, TDV, Ankara 2012, s. 598.

⁶³² 2/Bakara, 96.

⁶³³ 8/Enfâl, 7.

Bir ayette erkekle kadının yaratılışları gereği birbirine duydukları sevgi de, meveddet kavramıyla şöyle ifade edilmektedir:

*“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için kendi türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”*⁶³⁶

Bu ayet, erkek ve kadının birbiri için yaratıldıklarını, birbirleri için huzur ve sükûn vesilesi olduklarını, yaratılış itibarıyla aralarına sevgi ve merhamet yerleştirildiğini ifade etmektedir. Yaratanın kurmuş olduğu bu düzen, her iki cinsin birbirlerinin doğal ihtiyaçlarını karşılayarak birbirlerini tamamlamaları ve böylece huzur ve sükûna ermeleri amacına matuftur. Aralarında sevgi ve merhamet devam ettiği sürece huzur ve mutluluk da devam etmektedir.⁶³⁷

Meveddet kavramının kullanıldığı diğer bir ayet ise şöyledir:

*“İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, bir sevgi yaratacaktır.”*⁶³⁸

Bu ayet, hayatın bütün zorlu şartlarına ve çeldirici sebeplere rağmen elinde tuttuğu bir kor misali imana sarılan ve iman gerektirdiği salih amellerden ödün vermeyen müminlerin, iman ve salih amel sahibi olsun veya olmasın diğer insanlar nezdinde ulaşacakları üstün konuma işaret etmektedir. İmanın ve salih amelin hakkını verenler, hakiki sevgiye layık görülen, bu üstün makama erebilen kimseler olacaklardır. Bu ayet öncelikle, indirildiği Mekke döneminde, horlanan, işkence ve zulüm gören fedakâr müminlere bir müjdedir. Onlara, salih amelleri ve üstün ahlâkları nedeniyle insanların kendilerine saygı ve hürmet gösterecekleri zamanın yaklaştığını müjdelemektedir. Şu bir gerçektir ki, günahkâr, kibirli, kendini beğenmiş olanlar ve insanları batıla, iki yüzlülükle veya zulüm ve baskı ile yönetmeye çalışanlar hiçbir zaman kalpleri ve gönülleri fethedememişlerdir. Diğer taraftan

⁶³⁴ 4/Nisâ, 42.

⁶³⁵ 15/Hicr, 2.

⁶³⁶ 30/Rûm, 21.

⁶³⁷ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 18/478; Maverdî, **en-Nüketü ve’l-‘Uyûn**, 4/305; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 827; Râzî, **Mefâtîhu’l-Ğayb**, 25/111; Kurtubî, **el-Câmi‘**, 16/412; Mevdûdî, **Tefhîm**, 4/293-294.

⁶³⁸ 19/Meryem, 96.

insanları doğrulukla, samimiyetle, iyi amellerle ve güzel ahlâkla doğru yola çağırırlar, ilk başlarda onursuz insanların düşmanlığı ve ilgisizliği ile karşılaşsalar da nihayetinde insanların kalplerini kazananlar, hep onlar olmuştur.⁶³⁹

1.2.4.3. Şeğaf (شغف)

Sevginin tutkuya dönüşmüş halini ifade eden bir kelime de Kur'ân'da sadece bir ayette kullanılmış olan “şeğafe” fiilidir. “*Sevginin, kalbin zarına ulaşması, içine işlemesi, kalbin tamamını kaplaması*”⁶⁴⁰ gibi anlamlara gelen bu fiil, Kur'ân'da, Züleyha'nın Hz. Yusuf'a olan aşkı için Mısır'ın sosyete kadınları tarafından kullanılmış olup şu ayette geçmektedir:

*“Şehirdeki bazı kadınlar 'Azizin karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş; Yusuf'un sevdası onun kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz' dediler.”*⁶⁴¹

1.2.4.4. Rağbet (رغبة)

“Rağbet”, “*bir şeyi çok isteyip arzu etmek, hırsla istemek, bir şeye yönelmek*” anlamlarına gelen bir kavramdır. Ancak “an” harf-i ceri ile kullanıldığında, tam tersine “*bir şeyi istememek, ondan kaçıp uzaklaşmak*” anlamına gelmektedir.⁶⁴² Kur'ân'da bu kullanımların her ikisi de mevcuttur.⁶⁴³

İnsan, doğal olarak kendisini memnun ve mutlu edeceğini düşündüğü şeylere rağbet eder, onları elde etmek için çalışır. Rahatsız olduğu şeylerden ise kaçır, uzaklaşmaya çalışır. Ancak çok cahil olduğu⁶⁴⁴ için bu hususta çoğu zaman yanılıya düşer. Bu nedenle Kur'ân, insanın rağbetinin neye olması gerektiğine de işaret etmektedir. Şu ayetler buna örnektir:

⁶³⁹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 15/642-643; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 649; Mevdûdî, **Tefhîm**, 3/233.

⁶⁴⁰ Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, **Kitâbu'l-Cerâsîm**, Vizâretü's-Sekâfe, Dimaşk 1997, 2/307; Râğîb, **Müfredât**, 295; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, 26/2285.

⁶⁴¹ 12/Yûsuf, 30.

⁶⁴² Ezherî, **Tehzîb**, 8/120; Cevherî, **es-Sihâh**, 1/137; Râğîb, **Müfredât**, 224; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu'l-Muhît**, 90. Geniş bilgi için bakınız: Süleyman Uludağ, “Rağbet ve Rehbet”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007, s. 408-409.

⁶⁴³ Abdulbâkî, **el-Mu'cemu'l-Müfehres**, 409.

⁶⁴⁴ 33/Ahzâb, 72.

“Eğer onlar Allah ve Resûlünün kendilerine verdiği razı olup, ‘Allah bize yeter, yakında Allah da bize lütfedecek, Resûlü de. Biz yalnızca Allah’a rağbet ediyoruz’ deselerdi (daha iyi olurdu).”⁶⁴⁵

“Umulur ki, Rabbimiz bize bu bahçenin yerine çok daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimize rağbet ediyoruz.”⁶⁴⁶

“Boş kaldın mı hemen bir başka işe koyul ve yalnızca Rabbine yönel!”⁶⁴⁷

1.2.5. Güven ve Barışa Dair Kavramlar

Kur’ân’da, mutlulukla bağlantılı olması hasebiyle güven ve barışa dair kavramlar da dikkat çekmektedir. Zira insanın huzurlu ve mutlu bir hayat sürmesinin en temel şartlarından birisi de güven içinde olduğunu hissetmesi, savaş, saldırı, baskın vb. endişelerden uzak olduğunu bilmesidir. Güven ve barışın olmadığı ortamlar insanı sürekli tedirgin eden ve kendisini rahat ve huzurlu hissetmesine engel olan durumlardır. Bu nedenledir ki Kur’ân’da güven ve barışa ortamının önemine işaret edilmektedir.

1.2.5.1. Emn (أمن)

“Emn”, “korku”nun zıddı olup “*korku ve endişeden emin olma, güven, itimat, gelecekte kötü bir durumun olmasını beklememe hâli*” vb. şekillerde tarif edilmektedir.⁶⁴⁸ Başta “iman” ve “mümin” kelimeleri olmak üzere Kur’ân’da bu kökten türemiş olan yüzlerce kelime kullanılmaktadır. “*Güvenerek tasdik etmek ve inanmak*” demek olan “iman” kavramında öncelikle Allah’a, Peygambere ve Kitab’a güven söz konusudur. Bu inanca sahip olan kişiye de “mümin” denir.⁶⁴⁹ Biz burada inanca yönelik kavramlardan ziyade “güven” ortamının önemine dikkat çeken bazı ayetler üzerinde duracağız.

⁶⁴⁵ 9/Tevbe, 59.

⁶⁴⁶ 68/Kalem, 32.

⁶⁴⁷ 94/İnşirâh, 7-8.

⁶⁴⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2071; Râğıb, *Müfredât*, 33; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 2/140; Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, 34; Ali Toksarı, “Emanet”, *DİA*, c. 11, TDV, Ankara 1995, s. 81-82.

⁶⁴⁹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, c. 22, TDV, Ankara 2000, s. 212.

İnsanın birçok açıdan güven içinde ve her türlü korkudan uzak bir hayat sürmesi, mutluluğun en temel şartlarından. “Emîn”, “güvenilir olan, sözünde duran, ihanet etmeyen” demektir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in “el-Emîn” lakabıyla tanınması, ayrıca vahiy meleğinin ve peygamberlerin “emîn” kimseler olduğunun birçok ayette⁶⁵⁰ ifade edilmiş olması, güvenin ne derece önemli bir husus olduğuna dair işaretlerdir.⁶⁵¹

Birçok ayette emanete riayet emredilmekte, riayet edenler övülürken etmeyenler kınanmaktadır.⁶⁵² Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Birbirinize bir emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin ve (bu hususta) Rabbi olan Allah’tan korksun. Şahitliğinizi de gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.”*⁶⁵³

*“Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların, ‘Ümmilere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur’ demelerindedir. Allah adına, bile bile yalan söylüyorlar.”*⁶⁵⁴

*“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”*⁶⁵⁵

*“O müminler ki, emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler.”*⁶⁵⁶

*“Siz ey imana ermiş olanlar! Anlaşmalarınıza sadık olun.”*⁶⁵⁷

⁶⁵⁰ 7/A‘râf, 68; 12/Yûsuf, 54; 26/Şu‘arâ, 107, 125, 143, 162, 178, 193; 44/Duhân, 18; 81/Tekvir, 21.

⁶⁵¹ Hüseyin Algül, “Emîn”, **DİA**, c. 11, TDV, Ankara 1995, s. 111.

⁶⁵² 2/Bakara, 283; 3/Âl-i İmrân, 75; 4/Nisâ, 58; 23/Mü‘minûn, 8.

⁶⁵³ 2/Bakara, 283.

⁶⁵⁴ 3/Âl-i İmrân, 75.

⁶⁵⁵ 4/Nisâ, 58.

⁶⁵⁶ 23/Mü‘minûn, 8.

⁶⁵⁷ 5/Mâide, 1.

Bazı ayetlerde de Mekke'nin ve Harem bölgesinin güvenli mekânlar olduğuna dikkat çekilmekte,⁶⁵⁸ güvenli şehirlerden ve evlerden bahsedilerek güven ortamının insan hayatındaki önemine dikkat çekilmektedir.⁶⁵⁹

Tüm bunların ötesinde iman ve salih amelle yaşayıp ebedî hayatın mutluluğuna erenlerin her türlü korkudan uzak ve tam bir güven içinde olacakları Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir:

*“Ne mallarınız ne de çocuklarınız, sizi bizim katımıza daha çok yaklaştıran şeylerdir! Ancak iman edip salih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine karşılık kat kat mükâfat vardır. Onlar cennet köşklerinde güven içindedirler.”*⁶⁶⁰

*“Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.”*⁶⁶¹

*“Ayetlerimiz konusunda (yalanlama amacıyla) doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz. O hâlde kıyamet gününde ateşe atılan mı, yoksa güven içinde gelen kimse mi daha iyidir? Dilediğinizi yapın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.”*⁶⁶²

1.2.5.2. Selâm (سلام)

“Selâm” (veya “selâmet”) “barış” anlamına gelen “silm” kökünden türemiş olup “sıhhat ve afiyette olmak, gizli veya açık her türlü sıkıntıdan, ayıp, kusur ve eksiklikten uzak olmak” anlamına gelmektedir.⁶⁶³ Cürcânî'ye göre “selâm”, kişinin her iki dünyada dert ve ıstıraptan uzak olması demektir.⁶⁶⁴ Râğıb, hakiki anlamda selâmete ancak cennette kavuşulabileceğini, çünkü arzu edilen her türlü nimetin en mükemmel şeklinin sadece orada olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁶⁵

⁶⁵⁸ 2/Bakara, 126; 3/Âl-i İmrân, 97; 14/İbrahim, 35; 29/Ankebût, 67; 95/Tîn, 3.

⁶⁵⁹ 16/Nahl, 112; 15/Hicr, 82.

⁶⁶⁰ 34/Sebe', 37.

⁶⁶¹ 27/Neml, 89.

⁶⁶² 41/Fussilet, 40.

⁶⁶³ Ezherî, **Tehzîb**, 12/446; Cevherî, **es-Sihâh**, 5/1951; İbn Fâris, **Mekayîsi'l-Luğa**, 3/90; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, 1/470; Semîn el-Halebî, **'Umdetü'l-Huffâz**, 2/215.

⁶⁶⁴ Cürcânî, **et-Ta'rifât**, 104.

⁶⁶⁵ Râğıb, **Müfredât**, 268.

“Selâm” aynı zamanda Allah’ın güzel isimlerinden olup bir ayette açıkça bu anlamda kullanılmaktadır.⁶⁶⁶ Allah’ın “selâm” olması, “yaratılmışlarda bulunan her türlü eksiklik, kusur ve ayıplardan uzak olması, esenliğin kaynağı olması” demektir.⁶⁶⁷

“Selâm” kavramı Kur’ân’da çok farklı bağlamlarda kırk iki kez kullanılmıştır. Bunların bir kısmı, karşıdaki kişiye barış, sağlık ve esenlik dileği olarak selâm verme anlamındadır. Şu ayetler buna örnek olarak verilebilir:

*“Size selâm verene, dünya menfaatinin geçici menfaatine göz dikerek ‘Sen mümin değilsin!’ demeyin.”*⁶⁶⁸

*“Ayetlerimize inananlar sana geldiklerinde onlara de ki, ‘Selâm olsun size!’”*⁶⁶⁹

Birçok ayette ise cennet ehline yönelik olarak Allah’ın, meleklerin ve birbirlerinin selâmından bahsedilmektedir.⁶⁷⁰ Kavramın Kur’ân’da daha çok cennet ehli hakkında kullanılmış olması, yukarıda da belirtildiği gibi asıl selâmet yurdunun cennet olduğuna, yani en kâmil manada mutluluğun orada yaşanacağına dair bir işarettir. Nitekim iki ayette geçen “Dâru’s-selâm” ifadesi açık bir şekilde cennet hayatına işaret etmektedir:

*“Rableri katında barış ve esenlik diyarı (dâru’s-selâm) onlarındır!”*⁶⁷¹

*“Allah barış ve esenlik yurduna (dâru’s-selâm) çağırıyor.”*⁶⁷²

⁶⁶⁶ 59/Haşr, 23.

⁶⁶⁷ İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 3/90; Râğıb, **Müfredât**, 268; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 23/2077. “Selam” ism-i şerifi hakkında geniş bilgi için bakınız: Bekir Topaloğlu, “Selam”, **DİA**, c. 36, TDV, Ankara 2009, s. 341-342.

⁶⁶⁸ 4/Nisâ, 94.

⁶⁶⁹ 6/En‘âm, 54.

⁶⁷⁰ 10/Yunus, 10; 13/Ra‘d, 24; 14/İbrahim, 23; 16/Nahl, 32; 33/Ahzab, 44; 36/Yâsin, 58; 39/Zümer, 73.

⁶⁷¹ 6/En‘âm, 127.

⁶⁷² 10/Yunus, 25.

1.2.5.3. Sulh (صلح)

“Sulh”, “salâh” kökünden türemiş bir kavram olup “barış, uzlaşma, anlaşma, insanlar arasındaki nefret ve ayrılığı giderme” gibi anlamlara gelmektedir. “Salâh” ise “bozulma, sapma ve kötülük” anlamına gelen “fesad” kavramının zıddı olup “iyi olma hali ve iyilik” demektir. “İslah” ise “iyi davranma, iyileştirme, düzeltme” anlamlarına gelmektedir.⁶⁷³

Kur’ân’da “salâh” kökünden türeyen kelimeler, sadece birkaç ayette⁶⁷⁴ fiziksel düzelme ve iyileşme anlamında kullanılmış olmasına karşın onlarca ayette⁶⁷⁵ manevî anlamda ferdin veya toplumun düzelmesi, halini iyileştirmesi ve “salih amellere” sarılması durumunu anlatmaktadır. Bu kökten türemiş olan kavramlar, dünyevi veya uhrevi, ferdî veya içtimaî yönden huzur ve mutluluğa götüren durumları anlatırken en çok kullanılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İman edip halini ıslah eden yani düzelterler için asla korku ve hüznün olmayacağını ifade eden bazı ayetler şöyledir:

*“Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.”*⁶⁷⁶

*“Ey Âdemoğulları! İçinizden size benim ayetlerimi anlatan Peygamberler gelir de her kim (onlara kulak verir,) Allah’a karşı gelmekten sakınır ve hâlini düzeltirse, artık onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir.”*⁶⁷⁷

“Sâlih” kelimesi ise “faydalı, iyi, doğru ve güzel olan, işe yarayan” anlamına gelmekte⁶⁷⁸ olup özellikle “amel” kelimesi ile birlikte “salih amel” şeklinde kullanılmaktadır. İman ve sâlih amelin, Allah’ın bağışlamasına, hoş bir hayata ve ebedî mutluluğa kavuşturacağını ifade eden bazı ayetler şöyledir:

⁶⁷³ Halîl, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 2/406; Ezherî, *Tehzîb*, 4/243; Cevherî, *es-Sihâh*, 1/383; Râğîb, *Müfredât*, 318; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 28/2479; Fahrettin Atar, “Sulh”, *DİA*, c. 37, TDV, Ankara 2009, s. 481; Ahmet Yaman, “Sulh”, *DİA*, c. 37, TDV, Ankara 2009, s. 485.

⁶⁷⁴ 7/A ‘râf, 189-190; 21/Enbiyâ, 90.

⁶⁷⁵ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres*, 520-523.

⁶⁷⁶ 6/En ‘âm, 48.

⁶⁷⁷ 7/A ‘râf, 35.

⁶⁷⁸ Mustafa Çağrıncı, “Sâlih”, *DİA*, c. 36, TDV, Ankara 2009, s. 31-32.

*“Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”*⁶⁷⁹

*“İman edip de iyi davranışlar işleyen kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır.”*⁶⁸⁰

*“Şüphe yok ki ben, tevbe edip inanan ve salih ameller işleyen, sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için, çok bağışlayıcıyım.”*⁶⁸¹

*“İman edip salih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, size Allah’ın apaçık ayetlerini okuyan bir peygamber gönderdi. Kim Allah’a inanır ve salih amel işlerse, Allah onu, içinde ırmaklar akan, içinde ebediyen kalacakları cennetlere koyar. Allah, gerçekten ona güzel bir rızık vermiş olur.”*⁶⁸²

1.2.6. Bolluk ve Faydaya Dair Kavramlar

İnsanın sahip olduğu bolluk, geniş imkânlar ve elde ettiği bazı fayda ve kazançlar onun mutluluğuyla bağlantılı olan hususlardandır. Bu hususlar onun mutluluğunu etkilemekte, bu etkinin seviyesi ise kişinin inancına ve hayata bakış açısına göre değişmektedir. Kur’ân’da insanın mutluluğuyla bağlantılı olduğunu tesbit ettiğimiz bolluk ve faydaya dair kavramlar şöyledir:

1.2.6.1. Bast (بسط)

“Bast”, “yaymak, genişletmek ve uzatmak” anlamlarına gelmekte olup karşıtı ise “tutup almak, sıkıca kavramak, dürmek, daraltmak” anlamlarına gelen “kabz” kavramıdır.⁶⁸³ “Bast” ve “kabz” kavramları ruhî ferahlığı ve darlığı ifade etmek için

⁶⁷⁹ 16/Nahl, 97.

⁶⁸⁰ 18/Kehf, 88.

⁶⁸¹ 20/Tâhâ, 82.

⁶⁸² 65/Talak, 11.

⁶⁸³ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 7/217; Ezherî, **Tehzîb**, 12/344; Cevherî, **es-Sihâh**, 3/1116; İbn Fâris, **Mekâyîsi’l-Luğa**, 1/247; Râğîb, **Müfredât**, 56; Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, 1/60.

kullanılan temel tasavvufî kavramlardandır.⁶⁸⁴ “el-Bâsıt” ve “el-Kâbız” ise Allah’ın güzel isimlerindedir.⁶⁸⁵

“Bast” kavramı her ne kadar bazı ayetlerde kelime anlamıyla kullanılmışsa da genelde “*rızkın genişliğini*” yani “*bolluğunu*” ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira “bastu’r-rızk”, “rızkın bolluğunu” yani “maddî rahatlığı” ifade eden bir terkiptir.⁶⁸⁶ “Bast” kavramının bu anlamda kullanıldığı bazı ayetler şöyledir:

*“Allah dilediği kimseye rızkı bol verir ya da kısar.”*⁶⁸⁷

*“De ki, rabbim dilediği kimseye rızkı bol verir veya kısar.”*⁶⁸⁸

*“Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarından haberdardır, onları görendir.”*⁶⁸⁹

Kimi ayetlerde ise “*cömertliği*” yani Türkçede de kullanıldığı gibi “*eli açık*” olmayı ifade etmek için “bast” kavramı “yed” (el) kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.⁶⁹⁰ Şu ayetler buna örnektir:

*“Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.”*⁶⁹¹

*“Yahudiler, ‘Allah’ın eli bağlıdır’ dediler. Hay o dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lânet olasılar! Bilâkis, Allah’ın elleri açıktır, dilediği gibi verir.”*⁶⁹²

⁶⁸⁴ Süleyman Uludağ, “Kabız”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001, s. 44-45.

⁶⁸⁵ Bekir Topaloğlu, “Bâsıt”, **DİA**, c. 5, TDV, Ankara 1992, s. 101-102; Bekir Topaloğlu “Kâbız”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001, s. 26.

⁶⁸⁶ Semîn el-Halebî, ‘**Umdetü’l-Huffâz**, 1/185.

⁶⁸⁷ 13/Ra’d, 26; 30/Rûm, 37; 42/Şûrâ, 12.

⁶⁸⁸ 34/Sebe, 36.

⁶⁸⁹ 42/Şûrâ, 27.

⁶⁹⁰ Semîn el-Halebî, ‘**Umdetü’l-Huffâz**, 1/185.

⁶⁹¹ 17/İsrâ, 29.

⁶⁹² 5/Mâide, 64.

1.2.6.2. Reğad (رَعْد)

“Rahatlık, bolluk ve zenginlik” anlamına gelen “reğad” kelimesi,⁶⁹³ biri Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın yerleştirildiği cenneti, ikisi de dünyevi zenginlik ve bolluğu nitelemek üzere üç ayette geçmektedir.

Hz. Âdem’le ilgili ayette şu ifadeler geçmektedir:

“*Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin; orada dilediğiniz gibi bol bol cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz!*”⁶⁹⁴

Kelimenin kullanıldığı şu ayette ise İsrailoğullarına yönelik bir hitaptan bahsedilmektedir:

“*Bu kasabaya girin, oradaki nimetlerden dilediğiniz şekilde bol bol yiyin.*”⁶⁹⁵

Bir ayette ise geçmişte yaşamış olan bir toplumun, sahip olduğu zenginlik ve bolluğa rağmen Allah’a karşı nankörlük ettiğinden şöyle bahsedilmektedir:

“*Allah, (ibret için) bir ülkeyi örnek verdi: Bu ülke güvenli, huzurlu idi; ona rızık her yerden bol bol (reğaden) gelirdi. Sonra onlar Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı.*”⁶⁹⁶

1.2.6.3. Se‘ah (سَعَاء)

“Maddî genişlik, bolluk veya manevî imkân, güç ve yeterlilik” anlamlarına gelen “se‘ah” kavramının⁶⁹⁷ mutlulukla önemli bağlantıları mevcuttur. Zira maddî refah ve zenginlik, insanı dünyevi açıdan rahata erdirip başkasına muhtaç olmaktan kurtarmaktadır. Kimi insanlar tarafından mutluluğun en büyük şartı hatta tek yolu

⁶⁹³ Ezherî, **Tehzîb**, 8/71; Cevherî, **es-Sihâh**, 2/475; İbn Fâris, **Mekâyîsi'l-Luğa**, 2/417; Râğîb, **Müfredât**, 224.

⁶⁹⁴ 2/Bakara, 35.

⁶⁹⁵ 2/Bakara, 58.

⁶⁹⁶ 16/Nahl, 112.

⁶⁹⁷ Râğîb, **Müfredât**, 595-596; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 53/4835; Tehânevî, **Keşşâf**, 1/956.

olarak kabul edilmektedir.⁶⁹⁸ Ancak Kur'ân, zenginliğin insanı şımartıp haktan saptırabileceğini, maddî imkânların ahiret mutluluğunu elde edebilmek için bir vesile olarak kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁹⁹

Kur'ân'da “se‘ah” kavramının maddî imkân ve zenginlik anlamında kullanıldığı bazı ayetler şöyledir:

“Peygamberleri onlara, ‘Allah, size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi’ dedi. Onlar, ‘O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyiğiz. Ona mal genişliği de (se‘ah) verilmemiştir’ dediler. Peygamberleri şöyle dedi: ‘Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.’ Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”⁷⁰⁰

“İçinizden erdemli ve zenginlik (se‘ah) sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷⁰¹

1.2.6.4. Ğinâ (غِنَاء)

“Ğinâ” kavramı da “se‘ah” gibi, bolluk ve zenginliği, başkasına muhtaç olmama halini ifade eden bir kavramdır.⁷⁰² Bu kavramın kullanıldığı ayetlerde de maddî bolluğa ve zenginliğe işaret edilmektedir. “Ğinâ” kökünden türemiş olan kavramların kullanıldığı bazı ayetler şöyledir:

“Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”⁷⁰³

⁶⁹⁸ ‘Umer, **Hayal İle Gerçek Arasında Mutluluk**, 18.

⁶⁹⁹ 28/Kasas, 76-78;

⁷⁰⁰ 2/Bakara, 247.

⁷⁰¹ 24/Nûr, 22.

⁷⁰² Râğıb, **Müfredât**, 409; İbn Manzûr, **Lisânu'l-‘Arab**, 37/3308.

⁷⁰³ 24/Nûr, 32.

*“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korktuysanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”*⁷⁰⁴

1.2.6.5. Ribh (ربح)

“Ribh”, “yapılan bir ticaret neticesinde elde edilen fazlalık” yani “kâr” demektir. Mecazen, “yapılan bir işin meyvesini elde etmek” için de kullanılır.⁷⁰⁵

Ticaret ile ifade edilen karşılıklı alışverişin temel amacı elbette ki kâr elde etmek olup bu durum insanı sevindiren bir unsurdur. Kur’ân, insanların manevî tercihlerini de mecazen bir ticaret olarak addetmekte ve manevî hususlarda kârlı bir alışverişe davet etmektedir. Şu ayetler buna en güzel örnektir:

*“Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah’a ve peygamberine iman eder, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. O da sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur. Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah’tan zafer ve yakın bir fetih. Öyleyse müjde ver müminlere!”*⁷⁰⁶

“Ribh” kavramı, Kur’ân’da sadece bir kez geçmektedir. Münafıklardan bahsedilen ve onların iki yüzlülükle elde etmek istedikleri menfaate işaret eden bir ayette geçmekte olup burada onların hidayeti satıp sapıklığı aldıkları, bu ticaretlerinin de asla kâr getirmeyeceği şöyle ifade edilmektedir:

*“İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri kâr etmemiş ve (sonuçta) doğru yolu da bulamamışlardır.”*⁷⁰⁷

⁷⁰⁴ 9/Tevbe, 28.

⁷⁰⁵ Halîl, **Kitâbu'l-‘Ayn**, 2/87; İbn Fâris, **Mekâyîsi'l-Luğa**, 2/474; Râğıb, **Müfredât**, 209.

⁷⁰⁶ 61/Saff, 10-13.

⁷⁰⁷ 2/Bakara, 16.

1.2.6.6. Ribâ (ربا)

Kur’ân’da “ribh” gibi “kâr” anlamı içeren bir başka kavram ise “artmak, kâr etmek” anlamındaki “rabâ” fiilinden türemiş olan ve “faiz” anlamına gelen “ribâ” kavramıdır.⁷⁰⁸

Meşru sınırlar içerisinde yapılan alışverişin helal, faizin ise haram olduğunu belirten Kur’ân, her türlü kârı değil helal yoldan elde edilen kârı övmektedir.⁷⁰⁹ Şu ayetler de dünyevi kazanç için yapılan faizi kötülerken, sırf Allah rızası için verilen zekât ve sadakanın getireceği manevî bereketin, faizden beklenen kârdan çok daha fazla olduğuna işaret etmektedir:

*“İnsanların malları içinde artıp kâr etsin diye verdiğiniz hiçbir faiz, bilin ki, Allah katında artmaz, kâr getirmez. Ama Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek zekât olarak her ne verirsiniz; işte bunu yapanlar kat kat arttıranlardır.”*⁷¹⁰

*“Allah, faizi mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Ve Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.”*⁷¹¹

1.2.6.7. Nef’ (نفع)

“Nef” (veya “menfaat”), “zarar”ın zıddıdır ve kelime anlamı itibariyle “fayda, yarar” demek olup “insanı iyi ve hayırlı olana ulaştıran şey, bir hazzın elde edilmesi veya bir zarar ve elemi uzaklaştırılması” şeklinde tarif edilmektedir.⁷¹²

İnsan, doğası gereği kendisine daima faydalı olana yönelmekte ve zarar veren şeylerden kaçınmaktadır. Fayda gördüğünde sevinmekte, zarar gördüğünde ise üzülmemektedir. Fayda ve zararın insan için ifade ettiği bu önem nedeniyle ki birçok ayette putperest toplumlar, “ne bir zarar ne de bir fayda vermeyen” hatta “kendi

⁷⁰⁸ Râğıb, **Müfredât**, 211.

⁷⁰⁹ 2/Bakara, 275.

⁷¹⁰ 30/Rûm, 39.

⁷¹¹ 2/Bakara, 276.

⁷¹² Halîl, **Kitâbu'l-‘Ayn**, 4/251; Ezherî, **Tehzîb**, 3/5; Cevherî, **es-Sihâh**, 3/1292; Râğıb, **Müfredât**, 557; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü'l-Huffâz**, 4/207; Hasan Hacak, “Menfaat”, **DİA**, c. 29, TDV, Ankara 2004, s. 131.

kendilerine bile faydaları dokunmayan ve kendi kendilerini koruyamayan” aciz putlara tapmakla eleştirilmişlerdir.⁷¹³

Kur’ân’da, “fayda verme” ihtimalinden dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.)’e daima öğüt verip insanlara hakikatleri hatırlatması emredilmiş;⁷¹⁴ Allah’ın azabını görünce veya gözlerden perdeler kalkınca edilen imanın fayda vermeyeceği,⁷¹⁵ zalimlerin hesap gününde öne sürecekleri mazaretlerin ve Allah’ın izni dışında hiçbir şefaatin faydasının olmayacağı vurgulanmıştır.⁷¹⁶

Bazı ayetlerde, hayatını rahatça idame ettirmede çeşitli yönlerden insana faydası olan “gemiler”, “hayvanlar” ve “demir” gibi nimetlerden bahsedilirken özellikle fayda unsuru vurgulanmaktadır.⁷¹⁷ Ancak Kur’ân, uhrevi faydanın dünyevi faydaların üstünde olduğuna dikkat çekmektedir. Dünyevi çıkarlara düşkünlükleri nedeniyle, uhrevi açıdan kendilerine fayda değil zarar vereceğini bile bile kötü amaçlı sihir yöntemleri öğrenen İsrailoğulları kınanmaktadır.⁷¹⁸ Doğruların, doğruluklarının faydasını göreceği günden ise şöyle bahsedilmektedir:

*“Allah, şöyle diyecek: ‘Bugün, doğrulara, doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür.’ Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı budur!”*⁷¹⁹

Şu ayette ise Hz. İbrahim’in, ahirette neyin fayda verip neyin vermeyeceğine dair ibretli sözleri aktarılmaktadır:

*“O gün, ne mal ne de evlât fayda verir! Ancak Allah’a arınmış bir kalp ile gelen fayda görür.”*⁷²⁰

⁷¹³ 5/Mâide, 76; 6/En’âm, 71; 21/Enbiyâ, 66; 22/Hac, 12, 73; 25/Furkan, 3, 55;

⁷¹⁴ 51/Zâriyât, 55; 80/Abese, 4; 87/A’lâ, 9.

⁷¹⁵ 6/En’âm, 158; 32/Secde, 29; 40/Ğâfir, 85.

⁷¹⁶ 30/Rûm, 57; 40/Ğâfir, 52; 20/Tâhâ, 109; 34/Sebe, 23; 74/Müddessir, 48.

⁷¹⁷ 16/Nahl, 5; 23/Mü’minûn, 21; 36/Yâsîn, 73; 40/Ğâfir, 80; 57/Hadîd, 25.

⁷¹⁸ 2/Bakara, 102.

⁷¹⁹ 5/Mâide, 119.

⁷²⁰ 26/Şu’arâ, 88-89.

1.2.6.8. Takallüb (تَكَلُّبٌ)

“Takallüb”, “keyfince tasarruflarda bulunmak, dilediği gibi yaşamak, sıhhat ve selâmet içinde gezip dolaşmak” gibi anlamlara gelen, dünyevi lüks ve rahatlığı ifade eden bir kavramdır.⁷²¹ Sahip oldukları geniş maddî imkânlar nedeniyle diledikleri gibi keyifle yaşayan ve böylece diğer insanlara göre daha mutlu, keyifli ve huzurlu bir hayat imajı veren kimi insanların hali, bu kavramla ifade edilmektedir. Kur’ân’da, daha çok lüks ve rahat içinde yaşayan inkârcıların halini tasvir eden bir kavram olarak karşımıza çıkmakta olan takallüb kavramı ayetlerde şöyle kullanılmaktadır:

“Kâfirlerin refah içinde diyar diyar dolaşmaları sakın seni aldatmasın. (Onların bu refahı) az bir yararlanmadır. Sonra onların barınağı cehennemdir. Ne kötü bir meskenidir orası!”⁷²²

“Allah’ın ayetleri hakkında inkâr edenlerden başkası tartışmaya girişmez. Onların keyif içinde diyar diyar gezip dolaşmaları seni aldatmasın.”⁷²³

“Kötülük tuzakları kuranlar, Allah’ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden veya kendilerine bilemeyecekleri bir yerden azabın gelmeyeceğinden veya onlar keyiflerince yaşarken Allah’ın kendilerini yakalayacağından emin mi oldular? Onlar (Allah’ı) aciz bırakacak değiller.”⁷²⁴

1.2.7. Merhamet ve Şefkate Dair Kavramlar

Dünyaya henüz gelmiş olan bir bebekten yaşlılığın bebekliği andıran çağına ulaşmış olan kişilere kadar her insan merhamet ve şefkate muhtaçtır. Hangi halde olursa olsun kendisine gösterilen şefkat ve merhamet, insanı mutluluğa yaklaştırırken şiddet, acı, zulüm ve ıstırap ise onu mutsuz etmektedir. Bu nedenle Kur’ân’ın merhamet ve şefkate dair kavramları çokça kullandığı ve bu duygulara çok büyük önem verdiği görülmektedir.

⁷²¹ Râğıb, **Müfredât**, 459; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 41/3713; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 3/331.

⁷²² 3/Âl-i İmrân, 196-197.

⁷²³ 40/Ġâfir, 4.

⁷²⁴ 16/Nahl, 45-46.

1.2.7.1. Rahmet (رحمة)

“Rahmet” (veya “merhamet”), “acıma, şefkat gösterme, iyilikte bulunmayı isteme ve yufka yüreklilik” gibi anlamlara gelmekte olup Kur’ân’da sıkça kullanılan kavramlardandır.⁷²⁵

Allah’ın, insanların kalbine yerleştirdiği şefkat ve merhamet gibi duygular birer araç olup asıl amaç daha iyi durumda olanların, muhtaç, zayıf ve çaresiz durumda olanlara yardım edip sıkıntılarını gidermesi, onların dertlerine ortak olmasıdır. Böylece insanlar birbirlerinin yardımını ile acılarını hafifletip mutlu olabilirler. Zira acıma, sosyal duygunun en temiz ifadelerindendir.⁷²⁶ İşte bu nedenledir ki, Kur’ân’da rahmet ve merhamet önemle vurgulanmakta, müminlerin merhamet vasfına sahip olmaları övülmekte ve birbirilerine merhameti tavsiye etmeleri istenmektedir. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

“Muhammed, Allah’ın elçisidir. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler.”⁷²⁷

“Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir.”⁷²⁸

Kur’ân’da, insanın bu dünyadaki hayatını da Allah’ın rahmeti sayesinde, sürdürdüğü; ölüm ötesi hayatta mutluluğa erebilmek için “Rahman”, “Rahim” ve aynı zamanda “merhametlilerin en merhametlisi” olan Allah’ın rahmetine muhtaç olduğu; Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ve Kur’ân’ın insanlar için rahmet olduğu, Allah’ın rahmetinden mahrum olanların ebedî hüsrana uğrayacağı, O’nun rahmetinden ümit

⁷²⁵ Halil, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 2/107; Ezherî, *Tehzib*, 5/50; Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1929; Râğıb, *Müfredât*, 215; Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 95; Abdulhamit Birişik, “Rahmet”, *DİA*, c. 34, TDV, Ankara 2007, s. 419.

⁷²⁶ Mustafa Çağrııcı, “Merhamet”, *DİA*, c. 29, TDV, Ankara 2004, s. 184-185; Alfred Adler, *İnsan Tanıma Sanatı*, Çeviren: Şelale Başar, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 232.

⁷²⁷ 48/Fetih, 29.

⁷²⁸ 90/Beled, 17-18.

kesmemek gerektiği, Allah'a ve Resûlüne itaat edip namazı kılan ve zekâtı verenlerin rahmete erebileceği vb. birçok husus dile getirilmektedir.⁷²⁹

1.2.7.2. Ra'fet (رَأْفَة)

“Ra'fet” kavramı da rahmet gibi “*acıma ve şefkat*” anlamlarına gelmektedir.⁷³⁰ Kavramın açıkça bu anlamda kullanıldığı bir ayette, Allah'ın koyduğu bazı zorlu hükümleri uygularken müminlerin acıma duygularına gem vurmaları ve soğukkanlı olmaları öğütlenmektedir. Ayette şu ifadeler geçmektedir:

*“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın hükümlerini uygularken onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.”*⁷³¹

“Ra'fet” kavramının kullanıldığı diğer bir ayette ise Hz. İsa'ya tabi olanların kalbine şefkat duygusunun yerleştirilmiş olduğu şöyle ifade edilmektedir: *“Sonra bunların peşinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk.”*⁷³²

“Ra'fet” kökünden türemiş olan ve Allah'ın güzel isimlerinden olan “Raûf” ise dokuz yerde “rahîm” ism-i şerifi ile birlikte, iki yerde ise tek başına olmak üzere on bir ayette geçmektedir.⁷³³

1.2.7.3. Henân (حَنَان)

“Henân”, “*sevgi, şefkat, merhamet, yufka yüreklilik*” gibi anlamlara gelen bir kavramdır.⁷³⁴ Kur'ân'da sadece bir ayette ve Hz. Yahya hakkında kullanılmaktadır. Onun sahip olduğu bazı meziyetler sayılırken yumuşak kalpli oluşuna, şefkat ve merhametine de işaret edilmekte ve şöyle denmektedir:

⁷²⁹ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 387-393.

⁷³⁰ Râğîb, *Müfredât*, 206.

⁷³¹ 24/Nûr, 2.

⁷³² 57/Hadîd, 27.

⁷³³ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 356; Ayrıca bakınız: Bekir Topaloğlu, “Raûf”, *DİA*, c. 34, TDV, Ankara 2007, s. 468.

⁷³⁴ Râğîb, *Müfredât*, 149; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 633; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 198.

*“Biz Yahya ’ya daha çocuk iken hikmet ve katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik. O, Allah ’tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyankâr bir zorba değildi.”*⁷³⁵

1.2.8. Haz Almaya Dair Kavramlar

Gerek bedenî gerek ruhî hazlar insanın mutluluğunu çok farklı şekillerde ve seviyelerde etkileyen unsurlardır. Bu nedenledir ki tarihte hazcılığı temel ilke olarak gören ve insanın mutluluğunun, hazları tatmin etmeye bağlı olduğunu savunan felsefî görüşler olduğu gibi günümüzde de hayata bu açıdan bakan ve her türlü hazzı tadarak mutluluğu yakalamaya çalışan insanlar mevcuttur. Kur’ân da insana ait birçok gerçeğe yer verdiği gibi insani bir gerçeklik olan “haz” konusunu da çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Bu hususta Kur’ân’da öne çıkan kavramlar şöyledir:

1.2.8.1. Lezzet (لَذَّة)

“Lezzet” kelimesi, “bir şeyden hoş ve güzel tat almak, hoşlanmak, haz almak, bir şeyi kendine uygun görüp beğenmek” anlamlarına gelen “lezzet” fiilinden türemiş olup “elem”in zıddıdır. “Lezzet” ve “lezzîz” kelimeleri, birbirinin yerine de kullanılabilir. ⁷³⁶

Lezzet kavramı, Kur’ân’da ikisi isim birisi ise fiil formunda olmak üzere üç yerde geçmekte olup hepsinde de uhrevi hazzı yani cennet nimetlerini tavsif etmektedir. Cennetin içeceklerin bahseden iki ayette “lezzet” kelimesi şöyle geçmektedir:

*“Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş, berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır.”*⁷³⁷

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara vaat edilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere lezzet olan

⁷³⁵ 19/Meryem, 12-14.

⁷³⁶ İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 5/204; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 44/4023; Cürçânî, **et-Ta’rifât**, 160; Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Muhît**, 337. Ayrıca bakınız: İlhan Kutluer, “Lezzet”, **DİA**, c. 27, TDV, Ankara 2003, s. 170-172.

⁷³⁷ 37/Sâffât, 45-46.

şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır.”⁷³⁸

“Lezzet”in fiil formunda ifade edildiği ayette de yine cennet nimetleri anlatılmakta, ancak burada “gözlerin lezzet alması”ndan yani “göz zevki”nden bahsedilmektedir. Bu ayet şöyledir:

*“Onlar için altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Canların çektiği, gözlerin lezzet aldığı her şey vardır orada!”*⁷³⁹

1.2.8.2. Şehvet (شهوة)

“Şehvet”, “nefsin kendisi için uygun görüp sevdiği şeyi elde etmek için harekete geçmesi, o şeyi çok istemesi ve onu bu isteğe tahrik eden güç” demektir.⁷⁴⁰

Kur’ân’da “şehvet” kavramı, Hz. Lut’un kavminden bahsedilen iki yerde cinsel arzuyu ifade etmektedir.⁷⁴¹ Altı ayette ise cennette insan nefsinin arzu ettiği, canının çektiği nimetlerin varlığından bahsedilirken “şehvet” kökünden türemiş olan “iştehâ” fiili kullanılmıştır. Şu ayetler örnek olarak verilebilir:

*“Cennet ehli, cehennemden hıştırtısını bile duymaz. Onlar canlarının çektiği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar.”*⁷⁴²

*“Şüphesiz (o gün) takvâ sahipleri, gölgeliklerde ve pınar başlarında, canlarının çektiğinden çeşit çeşit meyveler arasında olacaklardır.”*⁷⁴³

*“Onlar için altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Canların çektiği, gözlerin hoşlandığı her şey vardır orada!”*⁷⁴⁴

⁷³⁸ 47/Muhammed, 15.

⁷³⁹ 43/Zuhruf, 71.

⁷⁴⁰ Râğıb, **Müfredât**, 303; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 26/2354; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 2/302; Cürçânî, **et-Ta’rifât**, 111; Faruk Beşer, “Şehvet”, **DİA**, c. 38, TDV, Ankara 2010, s. 476-477.

⁷⁴¹ 7/A‘râf, 81; 27/Neml, 55.

⁷⁴² 21/Enbiyâ, 102.

⁷⁴³ 77/Mürselât, 41-42.

⁷⁴⁴ 43/Zuhruf, 71.

Bazı ayetlerde ise “shevât” ve “iştehâ” kelimeleri ile genel olarak nefsanî istekler kastedilmektedir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah katındadır.”*⁷⁴⁵

*“Allah sizin tevbenizi kabul etmek ister; nefsanî arzularına uyanlar ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.”*⁷⁴⁶

*“Kendilerine Rahmân’ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı. Ancak peşlerinden namazı bırakan; nefisânî arzularına uyan bir nesil geldi. İşte bunlar, ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler.”*⁷⁴⁷

*“Onlar, kızların Allah’a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehdir. Beğendikleri şeyleri ise kendilerine layık görüyorlar.”*⁷⁴⁸

1.2.8.3. Hevâ (هوى)

“Şehvet” kavramıyla yakın anlama sahip olan bir kavram ise “hevâ”dır. “Hevâ”, kelime anlamı itibariyle “istemek, meyletmek, yukarıdan aşağıya düşmek” demektir. Terim olarak ise “nefsin, akıl ve din tarafından kötü görülen şeylere meyletmesi; doğruluk ve erdemden saparak hazza ve menfaatlere yönelmesi” anlamına gelmektedir. “Şehvet” ve onunla aynı kökten türemiş olan kavramlar, yerine göre iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz anlamlarda kullanılırken “hevâ” ise daha çok olumsuz bir anlama sahiptir ve zemmedilen şeyler hakkında kullanılmaktadır.⁷⁴⁹ Kur’ân’daki kullanımlarının tamamı da bu yöndedir.⁷⁵⁰

“Hevâ” kavramının kullanıldığı bazı ayetler şöyledir:

⁷⁴⁵ 3/Âl-i İmrân, 14.

⁷⁴⁶ 4/Nisâ, 27.

⁷⁴⁷ 19/Meryem, 58-59.

⁷⁴⁸ 16/Nahl, 57.

⁷⁴⁹ Râğıb, **Müfredât**, 579-280; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 51/4728; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 4/267; Cürçânî, **et-Ta’rifât**, 216; Mustafa Çağrı, “Hevâ”, **DİA**, c. 17, TDV, Ankara 1998, s. 274-276.

⁷⁵⁰ Abdalbâkî, **el-Mu‘cemu’l-Müfehres**, 908-909.

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de sizden daha yakındır. Öyle ise adaleti yerine getirin, hevânıza uymayın. Eğer çarpıtırsanız veya (şahitlikten) kaçınırsanız (bilin ki) Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁷⁵¹

“Sabah akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının süsünü arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, hevâsına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”⁷⁵²

“Hevâsını kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?”⁷⁵³

“Eğer sana cevap veremezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allah’tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez.”⁷⁵⁴

1.2.9. Ümide ve Beklentiye Dair Kavramlar

İnsanın mutluluğuyla bağlantılı olan hususlar arasında ümit ve beklenti içinde olmak da önemli bir yere sahiptir. Zira bu tür duygular, insanın geleceğe dair olumlu duygular beslemesine, karamsarlığı azaltmasına ve içinde bulunduğu menfi durumlara karşı daha dirençli hale gelmesine neden olduğu içindir ki insanın mutluluğunu olumlu yönde etkilemektedir. Kur’ân’ın ümide ve beklentiye dair kavramları da bu yönüyle mutlulukla bağlantılı olan kavramlardır.

⁷⁵¹ 4/Nisâ, 135.

⁷⁵² 18/Kehf, 28.

⁷⁵³ 25/Furkan, 43.

⁷⁵⁴ 28/Kasas, 50.

1.2.9.1. Recâ (رجاء)

“Recâ”, “emel, ümit, beklenti” demektir. Karşıtı “ye’s” yani “ümitsizlik”tir.⁷⁵⁵ Bir başka tarife göre “recâ”, “sevince vesile olacağı düşünölen bir işin gerçekleşeceğine dair zan”dır.⁷⁵⁶

“Recâ” kavramı, Kur’ân’da özellikle sevinç ve mutluluğa dair beklenti ve ümidi ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmakta, bu meyanda bazı ayetlerde müminlerin Allah’a, O’nun rahmetine, şefkat ve merhametine ermeye dair ümitleri söz konusu edilmektedir. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

*“İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihat edenler; şüphesiz bunlar Allah’ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁷⁵⁷

*“Şüphesiz, Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.”*⁷⁵⁸

*“De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilah’ınız ancak bir tek ilahtır’ diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa salih amel işlesin ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.”*⁷⁵⁹

*“Düşman topluluğunu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı duyuyorlar. Üstelik siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri ümit ediyorsunuz. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁷⁶⁰

“Geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabbinin rahmetini uman kimse (hiç o inkârcı ile bir) olur mu? (Resûlüm!) De ki:

⁷⁵⁵ Ezherî, **Tehzîb**, 11/181; Cevherî, **es-Sihâh**, 6/2352; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 2/494; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 18/1604. Geniş bilgi için bakınız: Süleyman Uludağ, “Recâ”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007, s. 502.

⁷⁵⁶ Râğıb, **Müfredât**, 215.

⁷⁵⁷ 2/Bakara, 218.

⁷⁵⁸ 35/Fâtır, 29.

⁷⁵⁹ 18/Kehf, 110.

⁷⁶⁰ 4/Nisâ, 104.

*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri düşünüp öğüt alır.*⁷⁶¹

Şu ayetlerde ise ahirete kavuşmayı ümit edenlerin bu ümitleri pekiştirilmektedir:

*“Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar. Ne de kötü hükmediyorlar! Her kim Allah’a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah’ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir.”*⁷⁶²

*“Medyen’e de kardeşleri Şu’ayb’ı peygamber olarak gönderdik. Şu’ayb, “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Ahiret gününe ümit besleyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın” dedi.”*⁷⁶³

Bazı ayetlerde Allah’a ve ahirete kavuşmayı ummayanlar yerilmekte ve uğrayacakları acı akıbetten bahsedilmektedir.⁷⁶⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ve Hz. İbrahim’le beraberindeki müminlerin ise Allah’a ve ahirete kavuşmayı umanlar için en güzel örnek olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁶⁵

1.2.9.2. İntizâr (انتظار)

İnsanın ümit ve beklenti halini ifade eden kavramlardan birisi de “intizâr” kavramıdır. “İntizâr”, “beklemek, beklenti içinde olmak, gözetlemek, ummak” anlamlarına gelen bir kavramdır.⁷⁶⁶

Kur’ân’da Allah yolunda canlarını verip şehit olan kimselere imrenen ve onlar gibi şehadet mertebesine kavuşma ümidiyle yaşayan müminlerden bahseden bir ayette bu kavram şöyle kullanılmaktadır:

⁷⁶¹ 39/Zümer, 9.

⁷⁶² 29/Ankebût, 4-5.

⁷⁶³ 29/Ankebût, 36.

⁷⁶⁴ 10/Yunus, 7, 11, 15; 25/Furkan, 21, 40; 78/Nebe’, 27.

⁷⁶⁵ 33/Ahzâb, 21; 60/Mümtehine, 6.

⁷⁶⁶ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 4/238; Hasan ‘İzzüddîn el-Cemel, **Mahtûtu’l-Cemel Mu‘cem ve Tefsîr Luğavî**, el-Hey’etu’l-Mısrîyeytu’l-‘Âmme li’l-Kitâb, Mısır 2003, 5/78; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 895-896.

*“Müminler içinde Allah’a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.”*⁷⁶⁷

Secde Sûresi’nin son ayetlerinde ise ahirete inanmaya yanaşmayan inkârcılardan bahsedildikten sonra Hz. Peygamber (s.a.s.)’e şöyle hitap edilmektedir:

*“Şimdi sen onlardan yüz çevir ve bekle. Şüphesiz onlar da bekliyorlar.”*⁷⁶⁸

Bu ayette hem Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hem de ona karşı çıkan inkârcıların beklentisi söz konusu edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’e Allah’ın vaat ettiği gerçeklerin ortaya çıkmasını beklemesi emredilirken inkârcıların da kendilerince bir beklenti içinde olduğu belirtilmektedir. Ancak bir tarafın beklentisi Allah’ın bildirdiği vaatlere dayalı bir beklenti iken diğer tarafın kendi beşerî kuruntularına dayalı mesnetsiz bir beklentidir. Peygamberler veya müminlerle inkârcı kesimler arasında söz konusu olan bu beklenti farkı başka birçok ayette de *“Hadi bekleyin bakalım, biz de bekliyoruz!”*⁷⁶⁹ şeklinde tehditvari bir üslupla ifade edilmektedir.⁷⁷⁰

1.2.9.3. Tarabbus (تربص)

Kur’ân’da beklentiye dair başka bir ifade de “tarabbus” kavramıdır. “Tarabbus” da “intizâr” gibi *“bekleme, beklenti içinde olma, gözleme ve ümit”* anlamlarına gelmekte olup ister iyi ister kötü olsun bir şey hakkındaki beklenti için kullanılan bir kelimedir.⁷⁷¹ “Tarabbus” kelimesinin Kur’ân’daki kullanımları, “intizâr” kavramının kullanıldığı yerlerde olduğu gibi daha çok *“Bekleyin bakalım, biz de bekliyoruz!”* şeklindedir.⁷⁷² Özellikle şu ayetlerde, iman edenlerle inkârcıların birbirine tezat teşkil eden ve farklı inanç ve itikatların sonucu olan beklentileri bir arada zikredilmektedir:

“De ki: Bizim başımıza ancak, Allah’ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim dostumuzdur. Öyleyse müminler, yalnızca Allah’a güvensinler. De ki: (Ey

⁷⁶⁷ 33/Ahzâb, 23.

⁷⁶⁸ 32/Secde, 30.

⁷⁶⁹ 6/En’âm, 158; 7/A’râf, 71; 10/Yûnus, 20, 102; 11/Hûd, 122.

⁷⁷⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 354, 460, 502.

⁷⁷¹ Râğıb, **Müfredât**, 209; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 314.

⁷⁷² 9/Tevbe, 52; 20/Tâhâ, 135; 52/Tûr, 31.

inkârcular,) Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzel neticeden birini bekleyebilirsiniz. Biz de, Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle size tattıracağı bir azabı bekliyoruz. Haydi, bekleyin bakalım! Şüphesiz biz de sizinle birlikte beklemekteyiz.”⁷⁷³

“(Resûlüm!) Sen öğüt ver. Rabbinin lütfuyla sen ne bir kâhinsin, ne de bir mecnun. Yoksa onlar, ‘O bir şairdir; onun, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz’ mu diyorlar? De ki: Bekleyin bakalım! Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!”⁷⁷⁴

1.2.10. Estetiğe Dair Kavramlar

Kur’ân’da estetiğe dair bazı kavramların, insanın sevinç ve mutluluk duygularıyla ilintili olarak kullanıldığı görülmektedir. Zira insan, estetik duygulara sahip olması yani güzel, süslü, gösterişli ve albenili nitelikleri olan şeylere ilgi ve düşkünlüğü nedeniyle bu tür şeylerden haz almakta ve bu durum onun iç dünyasını etkilemektedir. Nitekim insanlık tarihi boyunca estetiğe verilen ihtimam, insanın sevinç ve mutluluğu üzerinde, ne denli etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kur’ân’ın estetiğe dair ifadelerinde öne çıkan bazı kavramlar şöyledir:

1.2.10.1. Behce (بَهْجَة)

“Güzel ve parlak renkli olmak, sevinmek, mutlu olmak” anlamlarına gelen “behce” kelimesi, insanlar hakkında kullanıldığında sevinçli ve mutlu olma halini ve bu halin insanın yüzüne yansımaları; hayvanlar ve bitkiler için kullanıldığında ise bakını sevindiren bir cazibe, güzellik, göz alıcı renk ve parlaklığı ifade etmektedir.⁷⁷⁵ “Behîc” de “behce” ile aynı anlama gelmektedir. “Behce” kelimesi yalnızca bir ayette, “behîc” kelimesi ise iki ayette geçmekte olup her üç ayette de sadece dünyadaki bitkilerin güzellik ve albenisi ifade edilmektedir. “Behce” kelimesinin kullanıldığı ayet şöyledir:

⁷⁷³ 9/Tevbe, 51-52.

⁷⁷⁴ 52/Tûr, 29-31.

⁷⁷⁵ Halîl, *Kitâbu'l-‘Ayn*, 1/166; Ezherî, *Tehzîb*, 6/64; Cevherî, *es-Sihâh*, 1/300; İbn Fâris, *Mekayîsi'l-Luğa*, 1/308; Râğîb, *Müfredât*, 74; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 1/83-84.

“(Onlar mı daha hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan ve gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacını bile yetiştirmeye gücünüzün yetmediği göz alıcı güzel bahçeler (hedâika zâte behcetin) yetiştirdik. Allah’tan başka ilah mı var! Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir gürühtür.”⁷⁷⁶

Ayette kudret sahibi Allah’ın yarattığı güzelliklerle dolu bahçelere dikkat çekilmektedir. İçinde bulunan çeşit çeşit ve rengârenk bitkileriyle bakanlara sevinç ve huzur verdiği için bu tür bahçeler hakkında ayette “*behcet sahibi*” yani “*bakana sevinç veren güzellikte bahçeler*” denmektedir.⁷⁷⁷ Bu ifade tarzı, -yaşanan hayattan da bilindiği gibi- birbirinden güzel ve rengârenk bitkilerle dolu doğal ortamların insan psikolojisi üzerindeki etkisine işaret etmektedir.

“Behîc” kelimesi ise şu iki ayette geçmektedir:

“*Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz, onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı güzel bitkiler (zevcin behîc) bitirir.*”⁷⁷⁸

“*Yeryüzünü de yaydık ve oraya sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden iç açıcı güzel bitkiler (zevcin behîc) bitirdik.*”⁷⁷⁹

Bu ayetler de yukarıdaki ayet gibi, bitkilerin sahip olduğu doğal güzelliklerin insanı mutlu eden yönüne işaret etmektedir.⁷⁸⁰

1.2.10.2. Nadra (نَضْرَة)

“*Güzellik ve parlaklık*” anlamına gelen “*nadra*” kelimesi, sevinç ve mutluluğun insanın yüzüne yansımaları, ruhtan bedene yani içten dışa taşmasını anlatan bir kavramdır. Hatta “*naddarallahu vecheh*” cümlesi, “*Allah onun yüzünü parlatsın, sevinç ve mutluluğa kavuşturursun*” anlamında bir duadır.⁷⁸¹

⁷⁷⁶ 27/Neml, 60.

⁷⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 787; Kurtubî, *el-Câmi*’, 16/191.

⁷⁷⁸ 22/Hacc, 5.

⁷⁷⁹ 50/Kaf, 7.

⁷⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 690, 1043; Kurtubî, *el-Câmi*’, 14/325, 19/431.

⁷⁸¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/830; Râğıb, *Müfredât*, 551.

Bu kavram, Kur’ân’da üç kez geçmektedir. Her üç kullanım da cennet ehlinin eşsiz sevinç ve mutluluğunun yüzlerine yansıyan halini ifade etmektedir. Bu ayetler şöyledir:

*“Şüphesiz iyiler, nimet içindedirler. Onlar orada tahtlar üzerinde etrafa bakarlar. Onların yüzlerinde, nimetlerin sevinç ve parlaklığını görürsün.”*⁷⁸²

*“Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parılayacak, Rablerine bakacak!”*⁷⁸³

*“Allah da onları o (hesap) gününün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir parlaklık ve içlerine bir sevinç verir.”*⁷⁸⁴

Bu ayetlerde, cennetin eşsiz nimetlerine kavuşan, dertsiz, tasasız, huzurlu ve mutlu bir hayat yaşayan, üstüne üstlük nimetlerin en büyüğü olan cemalullah’a eren bahtiyar kulların, bütün bu nimetlerin sevinç ve mutluluğunun yüzlerine yansıyan hali resmedilmektedir. Ayetlerde geçen ve aslı itibariyle estetik güzelliği ifade etmekte olan “nadra” kavramı, bu ifadelerde cennet ehlinin sevinç ve mutluluktan parıldaayan yüzlerini tasvir etmektedir.⁷⁸⁵

1.2.10.3. İsfâr (إسفار)

“İsfâr”, “bir şeyin örtüsünü açmak ve görünür kılmak” anlamına gelen “sifr” kökünden türemiş bir kavram olup bir şeyin renginin parlaklığını ifade etmek için kullanılmaktadır.⁷⁸⁶ Nitekim bir ayette, sabahın ilk ışıklarının parıldaayıp ortalığı aydınlatması hakkında kullanılmıştır.⁷⁸⁷ “İsfâr” kavramının insanın sevinç ve mutluluk hali için kullanıldığı ayetler şöyledir:

*“O gün birtakım yüzler vardır ki pırıl pırıldır parlar; güler, sevinir.”*⁷⁸⁸

Bu ayetlerin geçtiği bağlamda mahşer yerinden bazı görüntüler resmedilmekte, biri bedbaht biri de bahtiyar olan birbirine zıt iki halet-i ruhîyenin o

⁷⁸² 83/Mutaffifin, 22-24.

⁷⁸³ 75/Kıyâmet, 22-23.

⁷⁸⁴ 76/İnsân, 11.

⁷⁸⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1188, 1165; Şevkânî, **Fethü'l-Kadîr**, 1559, 1565, 1598.

⁷⁸⁶ Râğıb, **Müfredât**, 262.

⁷⁸⁷ 74/Müddessir, 34.

⁷⁸⁸ 80/Abese, 38-39.

gün yüzlere nasıl yansıdığı ifade edilmektedir. Bu ayetlerde geçen “müsfıra, dâhike ve müstebşıra” kelimeleri ile sevinç ve mutluluk dolu bir ruh hali tasvir edilmektedir. Zira “müsfıra”, “parıldayan, aydınlık, ışık saçan”; “dâhike”, “gülen, gülümseyen”, “müstebşıra” ise “sevinç ve mutluluk hisseden” demektir. Bu ifadelerle, dünya imtihanını kazanan ve Allah’ın vaat ettiği mükâfatlara nail olan bahtiyar kulların hesap meydanındaki sevinç ve mutluluktan coşan halleri anlatılmaktadır.⁷⁸⁹

1.2.10.4. Zînet (زِينَة)

Kur’an’da estetiğe dair bir kavram da “z-y-n” kökünden türemiş olan “zînet” kelimesidir. Köken itibariyle bir şeyin güzelliğine delalet eden “zînet”,⁷⁹⁰ “kendisi ile süslenilen şey” yani “süs” demektir.⁷⁹¹ Rağıb, hakiki zînetin, hem dünya hem de ahirette insanı ayıp ve kusurlardan kurtarıp güzelleştiren şeyler olduğunu belirtmektedir.⁷⁹² Kavramın Kur’ân’daki kullanımları da Rağıb’ın bu görüşünü teyit etmektedir. Zira ayetlerde geçen zînet ve aynı kökten türemiş olan kelimeler, gerek maddî gerekse manevî anlamda süsü ve süslenmeyi anlatmak üzere kullanılmaktadır.

Maddî anlamda süs ve süslenmeden bahseden ayetlerde, gökyüzünün yıldızlar ve burçlarla,⁷⁹³ yeryüzünün ise bitkilerle süslendiği,⁷⁹⁴ bazı hayvanların hem binek hem de süs olarak yaratıldığı,⁷⁹⁵ yeryüzünde insan için yaratılmış olan şeylerin imtihan amaçlı süsler olduğu,⁷⁹⁶ mal ve evladın dünya hayatının süsü olduğu,⁷⁹⁷ kadınlar, çocuklar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davar sürüleri ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeylerin insana süslü görüldüğü⁷⁹⁸ ve mescitlere giderken güzelce giyinilmesi gerektiği⁷⁹⁹ gibi hususlar vurgulanmaktadır.

⁷⁸⁹ Semerkandî, **Bahru’l-‘Ulûm**, 3/450; Maverdî, **en-Nüketü ve’l-‘Uyûn**, 6/209; Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 8/340; Zemaşerî, **el-Keşşâf**, 1181; Kurtubî, **el-Câmi**, 22/91; Hâzin, **Lübâb**, 4/396.

⁷⁹⁰ İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 3/41.

⁷⁹¹ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 2/204; Cevherî, **es-Sihâh**, 5/2132; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 2/158; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, 35/161; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 370.

⁷⁹² Rağıb, **Müfredât**, 244.

⁷⁹³ 37/Sâffât, 6; 41/Fussilet, 12; 15/Hicr, 16; 50/Kâf, 6.

⁷⁹⁴ 10/Yunus, 24.

⁷⁹⁵ 16/Nahl, 8.

⁷⁹⁶ 11/Hud, 15; 18/Kehf, 7; 28/Kasas, 60.

⁷⁹⁷ 18/Kehf, 46.

⁷⁹⁸ 3/Âl-i İmrân, 14.

⁷⁹⁹ 7/A‘râf, 31.

Allah'ın insan için yeryüzünde yarattığı zînetleri ve güzel rızıkları O'ndan başka kimsenin haram kılamayacağını, bu güzelliklerin dünyada aslen müminlere layık olup ahirette ise onlara has olacağını ifade eden şu ayet ise dikkat çekicidir:

“De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı zîneti ve temiz rızık kim haram kılabilir? De ki: Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Ahirette ise yalnızca onlara aittir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri açık açık anlatıyoruz.”⁸⁰⁰

Bu ayet, Allah'ın yeryüzünde yarattığı ve helal kıldığı süsleri ve güzel rızıkları hiç kimsenin haram kılma yetkisinin olmadığını, bu nimetlerin aslında ve öncelikle O'nun varlığını ve birliğini tasdik eden ve elçilerine tabi olan müminlerin istifadesi için yaratılmış olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda ayet, her ne kadar inkâr edenlere dünyada bu nimetlerden istifade izni verilmişse de hesap günü sonrası vaat edilen cennet hayatındaki güzel nimetlerden onların mahrum olacağını, yani bu dünyada müminlere ortak oldukları gibi ahirette ortak olamayacaklarını ifade etmektedir. Ayette geçen “zînet” kelimesi süslenmede kullanılan şeyleri kapsamaktadır.⁸⁰¹

Manevî anlamda süs ve süslenmeden bahseden ayetlerde ise, Allah'ın müminlere imanı sevdiren güzel gösterdiği,⁸⁰² şeytanın ise birçok kötü ameli genel çerçevede tüm insanlara, dar çerçevede ise müşriklere ve kâfirlere güzel gösterdiği,⁸⁰³ her topluma amellerinin güzel görüldüğü,⁸⁰⁴ Firavun vb. birçok insanın kötülük işlediği halde o kötülüğü güzel gördüğü⁸⁰⁵ gibi hususlar dile getirilmektedir.⁸⁰⁶

⁸⁰⁰ 7/A'râf, 32.

⁸⁰¹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 10/156-159; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 362.

⁸⁰² 49/Hucurât, 7.

⁸⁰³ 6/En'âm, 43, 137; 8/Enfâl, 48; 15/Hicr, 39; 16/Nahl, 63; 27/Neml, 24; 29/Ankebût, 38.

⁸⁰⁴ 6/En'âm, 108.

⁸⁰⁵ 35/Fâtır, 8; 40/Gâfir, 37; 47/Muhammed, 14.

⁸⁰⁶ Amellerin süslü görünmesi hakkında bakınız: Gıyasettin Arslan, “Kur'ân-ı Kerîm'de “Tezyinu'l-Amel” Ya da Çirkini Güzel Görmek”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 14:1, 2009, s. 37-66

1.2.10.5. Zuhruf (زُخْرُف)

“Süs” anlamına gelen ve özellikle “işlenmiş veya nakışlanmış altın” için kullanılan⁸⁰⁷ “zuhruf” kelimesi, üç ayette maddî süsler için bir ayette ise süslü ve aldatıcı sözler hakkında kullanılmaktadır. Kavramın maddî süsleri ifade etmek için kullanıldığı ayetler şöyledir:

*“Yahut işlenmiş altından (min zuhrufin) bir evin olmadıkça ya da göğşe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Göğşe çıksan bile oradan bize okuyacağımız bir kitap indirmediğçe göğşe çıktığına da inanacak değiliz, dediler. De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resûl olarak gönderilen bir beşerim.”*⁸⁰⁸

*“Şayet insanların küfürde birleşen bir topluma dönüşme tehlikesi olmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık. Evlerinin kapılarını ve üzerine kurulacakları koltukları da (gümüşten yapardık). Bir de onları altından süslemelere boğardık. Bütün bunlar sadece dünya hayatının geçici faydalarıdır. Ahiret ise, Rabbinin katında, Allah'tan sakınanlarındır.”*⁸⁰⁹

Görüldüğü gibi bu ayetlerde “zuhruf” kelimesi ile özellikle ahiretin güzelliklerini düşünmeyip dünyaya haddinden fazla kıymet veren kimselerin çok düşkün olduğu altından işleme ve nakışlara dikkat çekilmekte, bu tür güzelliklerin insanı aldatmaması gerektiğine işaret edilmektedir. Şu ayette ise canlılığın kaynağı olarak yeryüzüne yağdırılan yağmur sonrası oluşan doğal güzellik “zuhruf” kavramıyla ifade edilmektedir:

“Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini (zuhrufehâ) takınıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak

⁸⁰⁷ Râğıb, **Müfredât**, 237; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 21/1821; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 355.

⁸⁰⁸ 17/İsrâ, 93.

⁸⁰⁹ 43/Zuhruf, 33-35.

*biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*⁸¹⁰

Zuhurf kelimesinin mecazi anlamda kullanılarak “*dışı süslü ama içi boş olan aldatıcı sözler*”i ifade ettiği ayet ise şöyledir:

*“Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine süslü-yaldızlı sözler (zuhufe’l-kavli) fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu da yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak.”*⁸¹¹

Bu ayet de ortak amaçları olan kötülükte birleşen insan ve cin şeytanlarının birbirlerini süslü, yaldızlı yani dinleyene makul, cazip ve albenili gelen sözlerle etkileyerek peygamberlere düşmanlık yapmaya ve onların başarılı olmasını engellemeye çalıştıklarını ifade etmektedir.⁸¹²

1.2.10.6. Hilye (حليّة)

“Hilye” kelimesi de “süs” anlamına gelmekte olup Kur’ân’da isim ve fiil formunda farklı türevleri kullanılmaktadır.⁸¹³ Cennet ehlinin gümüş ve altın bilezikler takınarak süsleneceklerinden bahseden bazı ayetlerde bu kökten türemiş olan kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.⁸¹⁴

Bir ayette, kıymetli madenlerin eritilerek süs eşyasına dönüştürülmesinden,⁸¹⁵ bir başka ayette ise kız çocuklarının süs içinde yetişmesinden⁸¹⁶ bahsedilirken hilye kelimesi kullanılmaktadır.

Denizlerde insan için süs eşyası olarak kullanılabilen inci, mercan gibi bazı şeylerin yaratılmış olduğuna işaret eden şu iki ayette de hilye kelimesi zikredilmektedir:

⁸¹⁰ 10/Yûnus, 24.

⁸¹¹ 6/En’âm, 112.

⁸¹² Zemaşerî, **el-Keşşâf**, 343; Kurtubî, **el-Câmi**’, 8/501.

⁸¹³ Cevherî, **es-Sihâh**, 6/2318; Râğıb, **Müfredât**, 146; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 193.

⁸¹⁴ 18/Kehf, 31; 22/Hacc, 23; 35/Fâtır, 33; 76/İnsân, 21.

⁸¹⁵ 13/Ra’d, 17.

⁸¹⁶ 43/Zuhurf, 18.

“O iki deniz birbirine eşit değildir. Bu tatlıdır, susuzluğu keser, içilmesi kolaydır. Şu da tuzludur, acıdır. Hepsinden de taze et (balık) yersiniz ve takınacağınız süsler çıkarırsınız. Allah’ın lütfundan (nasibinizi) arayıp da şükretmeniz için gemilerin, denizi yarıp gittiğini görürsün.”⁸¹⁷

“İçinden taze et (balık) çıkarmanız ve takacağınız süs (eşyası) çıkarmanız için denizi hizmetinize veren O’dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.”⁸¹⁸

Bu iki ayet de genel anlamda bazı nimetlerin insanın süs ihtiyacını gidermek üzere yaratılmış olduğunu göstermektedir.⁸¹⁹

Yukarıda ele aldığımız estetiğe dair kavramlar dışında Kur’ân’da az sayıdaki bazı ayetlerde “hüsn, cemâl ve rîş” kelimeleriyle de güzellik ve süs olgusuna değinilmektedir. “Hüsn” kelimesinin onlarca farklı türevi manevî güzelliği ve iyiliği ifade etmekte iken sadece iki ayette bu kelimeyle kadınların fiziksel güzelliğine işaret edilmektedir.⁸²⁰ “Cemâl” kavramı, hem ruhî hem bedenî hem de amelî güzelliği ifade eden bir kavram olup⁸²¹ bir ayette insanların sahip oldukları hayvanların, akşam eve karnı tok dönüşü ve sabah yeniden otlaklara salınışındaki güzelliği anlatmak için kullanılmaktadır.⁸²² “Rîş” kelimesi ise aslında “tüy” demek olup mecazen “süs” anlamında kullanılmaktadır. Bir ayette⁸²³ elbise yapma yeteniğinin avret yerlerini örtme ve süslenme amacıyla insana öğretilmiş olduğu ifade edilirken bu kelime kullanılmaktadır.⁸²⁴

Maddî anlamda altın, gümüş, elmas, yakut vb. değerli maden ve taşlardan veya inci, mercan gibi deniz ürünlerinden yapılan süslerin, genelde insanların özellikle ise kadınların hayatında çok önemli bir yere sahip olduğu ve bunlarla sevinip mutlu oldukları bir vakıadır. İlgili ayetlerde de görüldüğü üzere süslü ve

⁸¹⁷ 35/Fâtır, 12.

⁸¹⁸ 16/Nahl, 14.

⁸¹⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 569; Kutub, **Fî Zilâl**, 6/517.

⁸²⁰ 33/Ahzâb, 52; 55/Rahmân, 70.

⁸²¹ Râğıb, **Müfredât**, 110.

⁸²² 16/Nahl, 6.

⁸²³ 16/Nahl, 26.

⁸²⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 360.

güzel görünen bu tür maddî unsurların sevilmesi; insanın, bu güzelliklerle mutlu olması onun doğasının gereğidir.⁸²⁵

1.2.11. Şımarıklığa Dair Kavramlar

Bir çeşit kibir, kendini beğenme ve haddi aşma hali olan şımarıklığa dair bazı kavramların da Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği görülmektedir. Ancak şımarıklığa dair bu tür kavramların insanın sevinç ve mutluluğu ile bağlantısı, çok fazla irdelenen bir husus değildir. Hâlbuki şımarıklık duygusunun, insanın sevinç ve mutluluğuyla çok önemli bağlantıları bulunmaktadır. Zira şımarıklık, -ferah kavramını ele alırken değindiğimiz gibi- sevinç ve mutluluğun aşırıya kaçmış halidir. Haddini aşmak ve azmaktır.⁸²⁶ Bu halet-i ruhiye, zaman zaman ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle de hem kişinin hem de toplumun mutsuzluğuna sebep olabilmektedir.⁸²⁷

Her türlü maddî imkâna sahip olup hiçbir derdi ve tasası olmayan, keyif, rahatlık ve mutluluk içinde yaşayan birinin bu haliyle övünmeye ve kendini yükseklerde görüp kibirlenmeye başlaması, şımarıklığa götürmektedir.⁸²⁸ Bu nedenledir ki şımarıklığı tarif eden bazı dilciler, onun, sevincin aşırı hali olduğunu belirtmekte,⁸²⁹ ayrıca nimeti kötüye kullanmak, uygun olmayan tarzda sarf etmek ve nimetin hakkını vermemekle ilişkilendirmektedirler.⁸³⁰ Kur'ân'da şımarıklık haliyle ilgili olarak kullanılan bazı kavramlar şöyledir:

1.2.11.1. Merah (مرح)

“Merah” kavramı, sevinç ve mutluluğun, haddini aşmış ve şımarıklığa varmış aşırı halini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸³¹ Zira şımarıklık duygusu, sevinçte ifrattan yani aşırı gitmekten kaynaklanan bir durumdur.⁸³² “Merah” kavramının kullanıldığı ayetler şöyledir:

⁸²⁵ Faruk Beşer, “Süslenme”, **DİA**, c. 38, TDV, Ankara 2010, s. 178-180.

⁸²⁶ Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, 1216.

⁸²⁷ Adler, **İnsanı Tanıma Sanatı**, 149-175.

⁸²⁸ İbn Kuteybe, **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân**, 1/491.

⁸²⁹ Cevherî, **es-Sihâh**, 2/592; Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, 1/65; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 4/300.

⁸³⁰ Râğıb, **Müfredât**, 61.

⁸³¹ Ezherî, **Tehzîb**, 5/51; Cevherî, **es-Sihâh**, 1/404, 2/592; Râğıb, **Müfredât**, 520; Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, 1/ 65; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 4/300.

⁸³² İbn Kuteybe, **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân**, 1/491.

“Yeryüzünde şımarıkça böbürlenerek (merahan) yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.”⁸³³

“Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde şımarıkça böbürlenerek (merahan) yürüme. Zira Allah, kendini beğenmişleri ve övünüp duran kimseleri asla sevmez.”⁸³⁴

“Bu (elem dolu haliniz), sizin yeryüzünde haksız yere sevinip böbürlenmenizden ve şımarmanızdan (temrahûn) ötürüdür.”⁸³⁵

1.2.11.2. Mütref (مُتْرَف)

“Mütref”, “sahip olduğu bol nimet ve zenginlikten dolayı şımarıp haddini aşmış, hiçbir ahlâkî endişe taşımayan, dünyevi lezzetlere, zevk ve sefaya dalmış olan kişi” anlamına gelmektedir.⁸³⁶

Kur’ân’da beş ayette bu kavramın çoğul kipi olan “mütrefûn” kelimesi; üç ayette ise fiil kipi olan “itrâf” kelimesinin farklı formları kullanılmaktadır. Sahip oldukları dünyevi imkân ve nimetlerden dolayı şımarıp haddi aşan ve bu nedenle peygamberlerin uyarı ve nasihatlerine kulak tıkayan, onlara karşı gelen inkârcı ve günahkârlardan bahsedilen ayetlerden bazıları şöyledir:

“Biz, hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri (mütrefûha), “Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz” demişlerdir.”⁸³⁷

“Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın şımarık zenginleri (mütrefûha), ‘Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de ancak onların izlerine uyarız’ dediler.”⁸³⁸

“Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarıklarına (mütrefûha), (elçilerimize itaati) emrederiz. Onlar ise orada kötülük

⁸³³ 17/İsrâ, 37.

⁸³⁴ 31/Lokman, 18.

⁸³⁵ 40/Ğâfir, 75.

⁸³⁶ Halîl, *Kitâbu'l-‘Ayn*, 1/184; Ezherî, *Tehzîb*, 14/271; Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1333; Râğîb, *Müfredât*, 84; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 5/429.

⁸³⁷ 34/Sebe’, 34.

⁸³⁸ 43/Zuhuf, 23.

işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz.”⁸³⁹

Bir ayette geçen “etrefnâhum” ifadesi, insanların şımarıklıkları için dayanak olarak gördükleri her türlü nimet ve zenginliği yaratan ve verenin de aslında Allah olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ayet şöyledir:

“(Nuh kavminden sonra gelen) nesillere, kendi içlerinden, “Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka hiçbir ilahınız yoktur, hâlâ O’na karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?” diye öğüt veren bir peygamber gönderdik. O peygamberin kavminden, Allah’ı inkâr eden, ahireti yalanlayan ve dünya hayatında kendilerine bol bol nimet vererek şımarttığımız yöneticiler, (diğer insanlara o elçi hakkında) şöyle dediler: “O da ancak sizin gibi bir beşerdir. Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor. Andolsun, kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz mutlaka ziyana uğrarsınız.”⁸⁴⁰

Bu ayetler, Allah’ın insan için yarattığı ve onun istifadesine sunduğu dünya nimetlerinin, bolluk, bereket ve zenginliğin, kimi insanları nasıl yoldan saptırdığını ve Allah’a karşı gelmeye ve böbürlenmeye götürdüğünü ortaya koymaktadır.⁸⁴¹

1.2.11.3. Batar (بَطَر)

Kur’ân’da biri fiil biri de isim formunda olmak üzere iki ayette kullanılan “batar” kavramı da sevinç ve mutluluğun aşırı hali olup “kibirleşip böbürlenmek, nimetlerin hakkını vermemek, onları hak yolda sarf etmeyip nankörce kullanarak azıtmak” anlamlarına gelmektedir.⁸⁴² “Batar” kavramının kullanıldığı ayetler şöyledir:

⁸³⁹ 17/İsrâ, 16.

⁸⁴⁰ 23/Mü’minûn, 32-33.

⁸⁴¹ Mütref kavramı için ayrıca bakınız: Nurettin Turgay, “Kur’ân’da Mütref Kavramı”, **Bilimname**, sayı: 12, 2007/1, s. 75-99.

⁸⁴² Cevherî, **es-Sihâh**, 2/592; Râğıb, **Müfredât**, 61; Zemahşerî, **Esâsu’l-Belâğa**, 1/65; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 4/300; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 59; Turgay, “Kur’ân’da Mütref Kavramı”, 78-79.

“Biz, verilen nimetleri nankörce kullanıp şımarmış nice memleketi helâk ettik. İşte yerleri! Kendilerinden sonra oralarda pek az oturuldu. Zira ebediyen kalacak ve herşeye vâris olacak olan yalnızca biziz.”⁸⁴³

“Çalım satıp kibirlenerek ve insanlara gösteriş yaparak yurtlarından çıkan ve (insanları) Allah yolundan alıkoymak için çalışanlar gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.”⁸⁴⁴

Bu ayetler, verilen nimetlerin kadrini bilmeyen ve şükürünü eda etmeyen, bilakis o nimetlerin verdiği rahatlık ve keyif sebebiyle şımarıp böbürlenene ve hakka karşı gelen toplumların acı akıbetlerini gözler önüne sermektedir. İkinci olarak vermiş olduğumuz ayet, Bedir Savaşı öncesi yaşanan bazı olaylarla ilgilidir. Müslümanların eline geçeceğini düşündükleri kervanı kurtarmak için ordu hazırlayıp zaferi garanti görerek kibirle ve çalım satarak Mekke’den yola çıkan orduya, kervanın kurtulduğu ve Mekke’ye geri dönebilecekleri haberi gelince Ebu Cehil bu teklifi reddetti. Oradaki herkese, kibir içinde *“Hayır, yemin olsun ki, ta Bedir’e kadar varıp orada şaraplar içmeyince, çengilerle ve cariyelerle saz çalıp eğlenmeyince ve oradaki Araplara ziyafetler çekip yemekler yedirmeyinceye kadar kesinlikle geri dönmeyeceğiz”* dedi. Gerçekten de tâ Bedir’e kadar geldiler. Ancak yedikleri ziyafet değil kılıç darbeleri, içtikleri de şarap değil ölüm şerbeti oldu. Sazları ise feryad u figan, kucakladıkları da azab ve hüsrân oldu. İşte o şımarıklığın, o kibir ve gururun, o riya ve gösterişin akıbeti böyle acı olmuştu.⁸⁴⁵

1.2.11.4. Eşir (أشیر)

Kur’ân’da sadece Kamer Sûresi’nde iki ayette geçmekte olan “eşir” kelimesi de, “batar” kelimesi gibi *“kibirlik, küstahlık ve şımarıklık”* halini ifade eden bir kelimedir.⁸⁴⁶ Ancak Râğıb, “eşir”in “batar” kelimesinden daha ileri seviyede bir kibir

⁸⁴³ 28/Kasas, 58.

⁸⁴⁴ 8/Enfâl, 47.

⁸⁴⁵ Yazır, **Hak Dini**, 4/238; Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/174.

⁸⁴⁶ Cevherî, **es-Sihâh**, 2/579, 592; Râğıb, **Müfredât**, 61; Zemahşerî, **Esâsu’l-Belâğa**, 1/ 65; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 2/84, 4/300; Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, 17; Turgay, “Kur’ân’da Mütref Kavramı”, 80.

ve şımarıklık halini ifade ettiğini belirtmektedir.⁸⁴⁷ “Eşir” kelimesinin kullanıldığı ayetler şöyledir:

“Semûd kavmi de uyarıcıları yalanlamış ve ‘Bizim aramızdan olan bir insana mı uyacağız? Asıl o takdirde biz apaçık bir sapıklık ve delilik içine düşmüş oluruz! Bizim aramızdan vahiy kala kala ona mı verildi? Hayır! O, yalancının ve kendini beğenmiş şımarığın biridir!’ dediler. Onlar yarın bilecekler, kimmiş yalancı şımarık!”⁸⁴⁸

Bu ifadeler, Hz. Salih ile kavminin mücadelesinden bahseden ayetlerde geçmektedir. Hz. Salih’in peygamber olduğunu kabul etmeyip onu yalancılıkla suçlayan kavmi, onun peygamberlik iddiasının, toplum üzerinde üstünlük kurma, böbürlenme ve şımarıklık taslama amacına matuf olduğunu iddia etmiştir. Onların bu iddiasına *“Onlar yarın bilecekler, kimmiş yalancı şımarık!”* şeklinde cevap verilmiş olması, böyle yaparak aslında onların yalan ve kibirle hareket ettiklerine ve bu gerçeği de yakında anlayacaklarına işaret etmektedir.⁸⁴⁹

Kur’ân’da şımarıklığa dair yukarıdaki kavramların kullanıldığı ayetler, insanın kendisi için yaratılmış olan nimetleri yerli yerinde ve dengeli bir şekilde kullanması gerektiğini, bu nimetlerle şımarıldığı ve haddi aştığı takdirde dünyevi ve uhrevi bela ve musibetlere kapı araladığını göstermektedir. Servet, şöhret, güç, iktidar, nüfuz, başarı vb. bazı nimetler elde eden insan, bunlar sebebiyle duyduğu sevinç ve mutlulukta aşırı gidebilmekte, bu durum da ahlâkî zaaf sahibi kimseleri kibire ve şımarıklığa götürebilmektedir.⁸⁵⁰ Hâlbuki Kur’ân’ın öngördüğü kâmil insan modeli, olumlu veya olumsuz, sevindirici veya üzücü, karşılaştığı her durumun Allah’ın ilmi dâhilinde olduğunu bilerek yaşayan, ne nimetlerle şımaran ne de sıkıntı ve zorluklar karşısında ümidini yitiren ulvî bir anlayışa sahiptir.⁸⁵¹ Şımarıklık ve

⁸⁴⁷ Râğıb, **Müfredât**, 25.

⁸⁴⁸ 54/Kamer, 23-26.

⁸⁴⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1067; Şevkânî, **Fethü’l-Kadîr**, 1430; İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 27/198.

⁸⁵⁰ Necâtî, **el-Kur’ân ve ‘İlmü’n-Nefs**, 120-121.

⁸⁵¹ 57/Hadîd, 23.

kibir ise tasvip edilmeyen ve güzel ahlâk ilkeleri ile tedavi edilmesi gereken psikolojik bozukluklardır.⁸⁵²

1.3. KUR'ÂN'DA MUTLULUĞA DAİR DOLAYLI İFADELER

Çalışmamızın önceki başlıklarında Kur'ân'ın sevinç ve mutluluğa dair asli ve tali kavramları üzerinde durarak bu kavramların kullanıldıkları ayetleri incelemeye çalıştık. Ancak Kur'ân'da bu kavramlar dışında insanın sevinç ve mutluluk duygularıyla ilgisi olan bazı dolaylı ifade kalıpları da mevcuttur. Bu tür ifadelerden en belirgin olanları şunlardır:

1.3.1. Korku ve Hüzün Duymamak

Özellikle cennet ehlinden bahseden birçok ayette, “*onlar için asla bir korku ve üzüntünün olmayacağı*” ifadesi geçmektedir.⁸⁵³ Bu ifadeler, cennet ehlinin, hiçbir korkuya ve üzüntüye yer olmayan, güven ve mutluluk dolu bir hayata kavuşacağını ortaya koymaktadır. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Girin cennete! Hiçbir korku olmayacak sizin için ve asla üzülmeyeceksiniz.”*⁸⁵⁴

*“Ey kullarım! Bugünden itibaren hiçbir korku olmayacak sizin için ve hiçbir üzüntü de çekmeyeceksiniz.”*⁸⁵⁵

*“Onların mükâfatları Allah katındadır ve onlar için hiçbir korku yoktur, asla üzüntü de çekmeyecekler.”*⁸⁵⁶

Korku ve hüzünle ilgili bu ifadenin bazı ayetlerde dünya hayatıyla ilgili olma ihtimali de mevcuttur. Örneğin Yunus Sûresi'nde şu ifadeler geçmektedir:

“Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına asla bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler! Onlar, iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır.

⁸⁵² Şımarıklık psikolojisi için bakınız: Alfred Adler, **Bireysel Psikoloji**, Çeviren: Cansu Çelebi, Altınpost Yayıncılık, Balıkesir 2012, s. 87-91, 103-109.

⁸⁵³ 2/Bakara, 38, 62, 112, 262, 274, 277; 3/Âl-i İmrân, 170; 5/Mâide, 69; 6/En'âm, 48; 7/A'râf, 35; 39/Zümer, 61; 46/Ahkaf, 13.

⁸⁵⁴ 7/A'râf, 49.

⁸⁵⁵ 43/Zuhruf, 68.

⁸⁵⁶ 2/Bakara, 38, 62, 262, 274, 277.

Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir.”⁸⁵⁷

Bu ayette özellikle “dünya hayatında da ahirette de onlara müjde olduğu”nun vurgulanmış olması, korku ve hüznü duymayacaklarına ilişkin ifadenin de dünya hayatıyla ilgili olabileceği fikrini akla getirmektedir. Bazı müfessirler de bu ihtimali dile getirmektedirler.⁸⁵⁸

1.3.2. Kesintisiz ve Minnetsiz Nimetlere Kavuşmak

İnsanın istifade ettiği ve hoşlandığı nimetlerin “sonlu” olmaması, ayrı bir sevinç ve mutluluk kaynağıdır. Zira her ne kadar güzel ve cazip de olsa, fani olan nimetlerin bir gün son bulacağı düşüncesi, insanı olumsuz etkilemekte ve bir nebze de olsa o nimetlerin tadını azaltmaktadır. Bu nedendir ki ahiretten bahsedilen birçok ayette cennet hayatının “ebedî” olduğu belirtilmekte,⁸⁵⁹ oradaki nimetlerin de kesintisiz olacağı ve asla tükenmeyeceği şu ifadelerle vurgulanmaktadır:

*“Onun yiyecekleri de sürekli, gölgesi de.”*⁸⁶⁰

*“Hiç tükenmeyen ve yasaklanmayan bol bol meyve...”*⁸⁶¹

*“İşte bu, bizim (size bahşedeceğimiz) bitmeyen, tükenmeyen rızıkımızdır.”*⁸⁶²

*“Hiç kesintiye uğramayacak bir lütuftur!”*⁸⁶³

Cennetin kesintisiz olan nimetlerinin insana bıkkınlık vermeyecek olması da bir başka sevindirici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır:

*“Burada bizim için herhangi bir yorgunluk ya da bıkkınlık olmayacak artık.”*⁸⁶⁴

⁸⁵⁷ 10/Yunus, 62-64.

⁸⁵⁸ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 3/128; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/16; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, 11/217-218.

⁸⁵⁹ 4/Nisâ, 57, 122; 5/Mâide, 119; 9/Tevbe, 22, 100.

⁸⁶⁰ 13/Ra'd, 35.

⁸⁶¹ 56/Vâkıa, 32-33.

⁸⁶² 38/Sâd, 54.

⁸⁶³ 11/Hûd, 108.

İstifade edilen nimetlerin tadını kaçıran bir başka husus da “*minnet*”tir. “*Yapılan iyiliği başa kakmak, daha fazla bir karşılık beklemek*”⁸⁶⁵ anlamına gelen minnet, Kur’ân’da insanlar açısından çirkin bir fiil olarak tavsif edilerek yasaklanmaktadır.⁸⁶⁶ Bu nedenle cennet nimetlerinin vasıflarından bahsedilen bazı ayetlerde oradaki nimetlerin “*minnetsiz olduğu*” yani cennet ehlinin hiçbir rahatsızlık duymadan ve kimseye minnet etmeden onlardan istifade edeceği belirtilmektedir. Bu konudaki bazı ayetler şöyledir:

*“Şüphesiz iman edip salih ameller işleyenler için minnetsiz bir mükâfat vardır.”*⁸⁶⁷

*“Ancak iman edip de salih ameller işleyenler başka. Onlar için, minnetsiz bir mükâfat var.”*⁸⁶⁸

1.3.3. Aile Birlikteliği

İnsan için en önemli mutluluk vesilelerinden birisi de elbette ki huzurlu bir aile, mutlu bir yuvadır. Aile, hem kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem evlat sevgisini yaşamak ve neslin devamını sağlamak için bir vesile hem de bazı haramlara karşı sağlam bir kalkandır.⁸⁶⁹ Birbirlerine sevgiyle bağlı olan fertlerden oluşan bir ailenin birlikteliğinin devamı da önemli bir mutluluk vesilesidir. Bu nedenle bazı ayetlerde cennet hayatında da aile fertlerinin birlikteliğinin sağlanacağı, bir mutluluk vesilesi olarak zikredilmektedir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*“İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini de kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmedik. Herkes kazandığı karşılığında rehindir.”*⁸⁷⁰

⁸⁶⁴ 35/Fâtır, 35.

⁸⁶⁵ Ezherî, **Tehzîb**, 15/471; Râğıb, **Müfredât**, 529; Mustafa Çağrıncı, “Minnet”, **DİA**, c. 30, TDV, Ankara 2005, s. 115.

⁸⁶⁶ 2/Bakara, 262, 264; 49/Hucurât, 17; 74/Müddessir, 6.

⁸⁶⁷ 41/Fussilet, 8.

⁸⁶⁸ 84/İnşikak, 25; 95/Tîn, 6.

⁸⁶⁹ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, **DİA**, c. 2, TDV, Ankara 1989, s. 199; Ateş, **Kur’ân’da Huzur ve Sükûn**, 60-61.

⁸⁷⁰ 52/Tûr, 21.

“Onların varacakları yer Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla beraber oraya girerler.”⁸⁷¹

“Arş’ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O’na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını isterler ve ‘Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vâdettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz azîz ve hakîm olan sensin!’ derler.”⁸⁷²

Aile unsurunun, insanın mutluluğu üzerindeki etkileri, çalışmamızın ikinci bölümünde özel olarak ele alınacaktır.

1.3.4. Gayretin Karşılığının Alınması

İnsan için sevinç ve mutluluk vesilesi olan durumlardan birisi de çaba ve gayretinin karşılığını alması, yorgunluğunun semeresini elde etmesidir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, *“İşçiye ücretini, daha teri kurumadan veriniz”⁸⁷³* şeklindeki sözleri de birçok hikmetin yanında bu manaya da işaret etmektedir. Emeğin karşılığının alınmasının bu önemi nedeniyledir ki Kur’ân’da, insanın gayretinin karşılığını alacağı, çabasının asla boşa gitmeyeceği ifade edilmektedir. Bu husustaki ayetlerden bazıları şöyledir:

“Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir.”⁸⁷⁴

“İnsan için ancak kendi çabasının karşılığı vardır. Çabası da ileride görülecektir. Sonra çabasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.”⁸⁷⁵

“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah, zalimleri asla sevmez.”⁸⁷⁶

⁸⁷¹ 13/Ra’d, 23.

⁸⁷² 40/Ğâfir, 7-8.

⁸⁷³ İbn Mâce, Rühûn, 4.

⁸⁷⁴ 2/Bakara, 143.

⁸⁷⁵ 53/Necm, 39-41.

⁸⁷⁶ 3/Âl-i İmrân, 57.

Bazı ayetlerde ise iman edip salih amel işleyenlerin, iyi ve güzel davranışlarının karşılığını almaları bir yana, yapmış oldukları işlerin en güzeline göre yani en üst limitten karşılık alacakları şöyle belirtilmektedir:

“Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır. Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.”⁸⁷⁷

“Erkek veya kadın, kim mü'min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”⁸⁷⁸

“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, (Allah) onların mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha da fazlasını verecektir. Allah'a kulluk etmekten çekinenlere ve büyüklük taslayanlara gelince; (Allah) onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardır.”⁸⁷⁹

1.3.5. Sevinç Gözyaşları

Hem fizyolojik hem de psikolojik yönleri olan ağlama davranışı, birçok farklı hatta birbirine tezat teşkil eden sebeplere dayalı olarak gerçekleşebilmektedir. Üzücü ve hoş gitmeyen durumlarda veya şiddetli bir bedensel acıdan dolayı insan ağlayabildiği gibi hoşuna giden ve kendisini sevindiren bazı durumlarda da ağlayabilmektedir. Ancak hangi nedenlere dayalı olursa olsun ağlamanın psikolojik ve biyolojik açıdan insanın faydasına bir durum olduğu, doğal olarak ağlanabilecek bazı durumlarda dahi ağlayamayan kimselerin bazı hastalıklara yakalanma riskinin çok daha yüksek olduğu bir gerçektir.⁸⁸⁰

Kur'ânda da bazı ayetlerde üzücü ve hoş gitmeyen durumlarda insanın ağlamasına örnekler verildiği gibi⁸⁸¹ sevinç ve mutluluk nedeniyle ağlamaktan da

⁸⁷⁷ 16/Nahl, 96.

⁸⁷⁸ 16/Nahl, 97.

⁸⁷⁹ 4/Nisâ, 173.

⁸⁸⁰ Sefa Saygılı, **Mutluluk Elimizde**, Türdav Yayınları, İstanbul 2001, s. 110-116.

⁸⁸¹ 9/Tevbe, 82, 92; 12/Yusuf, 16; 44/Duhân, 29; 53/Necm, 43, 60;

bahsedilmektedir. İnsanın sevinç ve mutluluk gözyaşlarına yer verilen iki ayet şöyledir:

“İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah’a ortak koşanlar olduğunu görürsün. İman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da ‘Biz Hıristiyanlarız’ diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar. Peygamber’e indirileni (Kur’ân’ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıtığını görürsün. ‘Ey Rabbimiz! İnanmış. Artık bizi (Kur’ân’ın hak olduğuna) şahitlik edenler arasında yaz’ derler.”⁸⁸²

“Biz Kur’ân’ı, insanlara dura dura okuyasın diye ayet ayet ayırdık ve onu peyderpey indirdik. De ki: Ona ister inanın, ister inanmayın. Şüphesiz, daha önce kendilerine ilim verilenler, Kur’ân kendilerine okunduğunda derhal yüzüstü secdeye kapanırlar; ‘Rabbimizin şanı yücedir. Rabbimizin vaadi mutlaka gerçekleşecektir’ derler. Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu da onların derin saygısını artırır.”⁸⁸³

Bu ayetler, gerek Yahudi gerek Hıristiyanlardan olsun, Kur’ân’ın mesajına muhatap olduklarında onun Allah’ın kelamı olduğunu ve Hz. Muhammed (s.a.s.)’in de bekledikleri son peygamber olduğunu anlayıp infiale kapılarak sevinçten ağlayan kimselerle ilgilidir. Bu kimseler, kendi peygamberlerinin asırlar önce verdikleri haberlerin gerçekleşmesinden dolayı çok sevinip gözyaşlarına hâkim olamayan Ehl-i Kitap mensuplarıdır.⁸⁸⁴

⁸⁸² 5/Mâide, 82-83.

⁸⁸³ 17/İsrâ, 106-109.

⁸⁸⁴ İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 7/10, 15/234-235.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN DÜNYEVİ MUTLULUĞU

Çalışmamızın birinci bölümünde Kur'ân'da geçen mutlulukla ilgili kavramları ve bazı dolaylı ifadeleri ele alıp bunların kullanıldıkları ayetlerden örnekler verdik ve ilgili ayetleri insanın mutluluğu bağlamında tahlil etmeye çalıştık. İkinci bölümde ise daha önce üzerinde durduğumuz kavram ve ifadelerin geçtiği ayetlerden de istifade ederek Kur'ân'ın, insanın dünyevi mutluluğuna dair bakış açısını ortaya koymaya çalışacağız.

Kur'ân-ı Kerîm, izah gerektirmeyecek kadar açık bir şekilde insanın mutluluğunu konu edinen bir kitaptır.⁸⁸⁵ Kur'ân'da geçen ifadeler, onun, insanlığın sadece uhrevi mutluluğunu temin etmek için gönderilmiş bir kitap olmadığını da açıkça ortaya koymaktadır. Uhrevi mutluluğa götürecektir olan yaşam tarzını öğretirken aynı zamanda içinde yaşanan hayata dair hem amelî hem de ahlâkî prensipler ortaya koyarak insanın dünya hayatını nasıl daha mutlu bir şekilde yaşayacağını da göstermektedir. Bu nedenledir ki Kur'ân, kendisini, gönüllere şifa, karanlıkları aydınlatan bir nur, Allah'tan gelen bir rahmet, bir öğüt ve en doğru yaşam tarzına ileten bir rehber olarak tanıtmaktadır. Bu hususların dile getirildiği bazı ayetlerde şu ifadeler geçmektedir:

⁸⁸⁵ Bircan, **İslam Felsefesinde Mutluluk**, 38.

“Ey insanlar! İşte Rabbinizden size bir öğüt, kalplerde olabilecek her türlü sıkıntı için bir şifa ve inanan herkes için hidayet ve rahmet gelmiş bulunuyor. Söyle (onlara), Allah’ın bu cömertliği ve rahmetiyle, işte asıl bununla sevinsinler (ve bilsinler ki) bu, onların toplayıp biriktirdiği her şeyden daha üstün, daha iyidir!”⁸⁸⁶

“Biz Kur’ân’dan, müminler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz.”⁸⁸⁷

“İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir. Allah onunla, rızası peşinde koşanları selâmet yollarına iletir ve onları kendi izniyle, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola eriştirir.”⁸⁸⁸

“Allah, kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletiyor.”⁸⁸⁹

“Şüphesiz ki bu Kur’ân, en doğru, en güzel yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.”⁸⁹⁰

Bu ayetler ve daha birçok ayet, insanın dünyevi mutluluğunu sağlamanın, Kur’ân’ın en önemli hedeflerinden olduğunu ortaya koymaktadır. Öyleyse üzerinde durmamız gereken şey, Kur’ân’ın bu hususta ne söylediği, mutluluk hedefini gerçekleştirmek için ne gibi prensipler koyduğu ve nasıl bir yol çizdiği meselesidir. Bu konuyu, ilgili ayetler bağlamında ele almadan önce Kur’ân’ın dünya hayatına ve insanın mahiyetine dair görüşlerini genel olarak ortaya koymamız yerinde olacaktır.

2.1. KUR’ÂN’A GÖRE DÜNYA HAYATI VE İNSANIN MAHİYETİ

2.1.1. Dünya Hayatı

“Dünya” kelimesi, yakın, düşük veya aşağıda olmayı ifade eden “d-n-v” (دنو) kökünden türemiş bir kelimedir ve “en yakın, en düşük, en aşağı” anlamlarına gelen “ednâ” kelimesinin müennesidir. Kur’ân’da onlarca ayette geçen⁸⁹¹ “el-hayâtü’-dünya” ifadesi “yakın hayat”ı yani şu anda yaşamakta olduğumuz hayatı ifade

⁸⁸⁶ 10/Yunus, 57-58.

⁸⁸⁷ 17/İsrâ, 82.

⁸⁸⁸ 5/Mâide, 15-16.

⁸⁸⁹ 10/Yûnus, 25.

⁸⁹⁰ 17/İsrâ, 9. Ayrıca bakınız: 14/İbrahim, 1; 7/A’raf, 157.

⁸⁹¹ Abdalbâkî, **el-Mu‘cemü’l-Müfehres**, 332-335.

etmektedir. “Dünya”nın mukabili olan “ahiret” ise ölüm ötesi hayatı anlatmakta olup birçok ayette bu iki ifade birlikte zikredilmektedir.⁸⁹²

Kur’ân’da dünya hayatı ile ahiret hayatı birçok ayette karşılaştırılmakta, dünya hayatının gelip geçici olduğu, bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu vurgulanmakta, gerçek hayatın ise ahiret hayatı olduğu, hem en çok mutluluk veren hakiki güzelliklerin hem de en büyük azap ve acıların orada tadılacağı vurgulanmaktadır.⁸⁹³ Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!”⁸⁹⁴

“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah katındadır.”⁸⁹⁵

“De ki, dünya menfaati önemsizdir, Allah’tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır. Üstelik size zerre kadar haksızlık da edilmez.”⁸⁹⁶

“Biz, o inkârcıları dünyada biraz yararlandıracak, sonra onları çok ağır bir azaba duçar edeceğiz.”⁸⁹⁷

Kur’ân’a göre bu dünyadaki nimetler insan için yaratılmış, hepsi onun hizmetine verilmiştir. Allah, insanların bu dünyadaki nimetlerden istifade etmelerini⁸⁹⁸ ve o nimetleri verene minnettarlık duyup şükretmelerini istemektedir:

“Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.”⁸⁹⁹

⁸⁹² Cevherî, **es-Sıhâh**, 6/2341; Râğıb, **Müfredât**, 193; Süleyman Uludağ, “Dünya”, **DİA**, c. 10, TDV, Ankara 1994, s. 22-25; Toshihiko İzutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, Çeviren: Süleyman Ateş, AÜİF Yayınları, Ankara 1975, s. 78.

⁸⁹³ Mustafa Öztürk, “Kur’ân’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 16, 2006, s. 68-69.

⁸⁹⁴ 29/Ankebût, 64.

⁸⁹⁵ 3/Âl-i İmrân, 14.

⁸⁹⁶ 4/Nisâ, 77.

⁸⁹⁷ 31/Lokman, 24. Ayrıca bakınız: 3/Âl-i İmrân, 185; 6/En’âm, 32.

⁸⁹⁸ Hidayet Aydar, “Kur’ân’da Geçen el-Hayâtü’-d-Dünya Kavramı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 6, 2002, s. 52.

“Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah’ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.”⁹⁰⁰

Dünya ve ahiret hayatı arasında bir tercih yapma mecburiyetinde kaldığı zaman, Kur’ân’a göre, hiç tereddüt etmeden ahiret hayatı tercih edilmelidir. Zira sonlu ve basit olan bir hayat, sonsuz ve eşsiz olan hayata tercih edilmemelidir. Dünyayı ahirete tercih edenler büyük bir hata işlemektedirler. Ancak Allah, hem dünya hem de ahiretin güzelliklerini elde edebilmek için dua edenleri ve yeri geldiğinde ahiretleri için dünyayı feda edenleri Kur’an’da övmektedir. Bu konudaki bazı ayetler şöyledir:

“Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.”⁹⁰¹

“Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, cehennem onun sığınağıdır.”⁹⁰²

“İnsanlardan, ‘Ey Rabbimiz! Bize (verceğini) bu dünyada ver’ diyenler vardır. Bunların ahirette bir nasibi yoktur. Onlardan, ‘Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru’ diyenler de vardır. İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir.”⁹⁰³

2.1.2. İnsan ve Dünyadaki Konumu

Hız. Peygamber (s.a.s.)’e gelen Kur’ân vahyinin daha ilk ayetlerinde ismi iki kez zikredilen ve yaratılışına dikkat çekilen insan,⁹⁰⁴ Kur’ân’ın indirilişine medar teşkil eden temel unsurdur. Onlarca ayette geçmekte olan “*ey insanlar*”⁹⁰⁵ hitabında

⁸⁹⁹ 14/İbrahim, 32-34.

⁹⁰⁰ 31/Lokman, 20. Ayrıca bakınız: 22/Hacc, 65; 2/Bakara, 172; 14/İbrahim, 7.

⁹⁰¹ 14/İbrahim, 3.

⁹⁰² 79/Nâziât, 37-39.

⁹⁰³ 2/Bakara, 200-202. Ayrıca bakınız: 2/Bakara, 86; 4/Nisâ, 74.

⁹⁰⁴ 96/Alak, 2, 5.

⁹⁰⁵ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemü’l-Müfehres*, 896-898.

olduğu gibi Kur'ân, insanı muhatap almakta ve onu vahyin rehberliğine davet etmektedir.

Kur'an'da insan bütün yönleriyle ele alınmış, konuyla ilgili ayetler onun yaratılışı, mahiyeti ve gayesini bir bütünlük içinde temellendirmiştir. İnsan türünün atası olan Hz. Âdem hakkındaki ayetlere göre Allah onu “iki eliyle” yaratmıştır.⁹⁰⁶ Yani ilk insan, özel bir yaratılışla varlık alanına çıkarılmıştır. Aslı topraktan olan bu varlığa Allah, “*ruhum*” dediği varlık ilkesinden bir soluk üflemiş, meleklerin insana secde etmesini emretmiş, ona “*isimlerin tamamını*” öğreterek bu isimlerin gösterdiği varlık şemasını kavratmıştır. İlk insanın, eşiyile birlikte cennetten çıkarılış öyküsü, bir yandan insanın zaaflarına,⁹⁰⁷ öte yandan sonunda yeryüzünde halife kılınacak olan bu seçkin varlığın kaderine işaret etmektedir.⁹⁰⁸

Kur'ân'a göre ilk insan, yeryüzünde “*halife*” olarak yaratılmıştır.⁹⁰⁹ İnsanlar, yeryüzünün halifeleridir.⁹¹⁰ Kendisine yeryüzünü imar ve ıslah etme, orada Allah adına adaletle hükmetme görevi tevdi edilen insan,⁹¹¹ bir takım zaafı olsa da ulvî bir amaçla yaratılmış olan bir varlıktır.⁹¹² Onun asıl yaratılış amacının ne olduğu ise Kur'ân'da açık bir şekilde şöyle ifade edilmektedir:

“*Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*”⁹¹³

Ayette açıkça belirtildiği üzere Allah'a kulluk göreviyle mükellef kılınan insan, Kur'ân'ın ifadelerine göre dünyada birtakım sınavlara tabi tutulmaktadır. Bu dünya, insan için gelip geçici bir hayat olmakla birlikte ebedî hayattaki akıbetinin belirlendiği bir imtihan yeridir. İman ve inkâr hususunda tercih hakkı kendisine bırakılan insan, kendisine verilen “*akıl*” kabiliyetini kullanarak ve Allah'ın rehber olarak göndermiş olduğu peygamberlerin kılavuzluğundan faydalanarak bu imtihanı

⁹⁰⁶ 38/Sâd, 75.

⁹⁰⁷ İnsanın Kur'ân'da zikredilen zaafı için bakınız: Hayati Aydın, **Kur'ân'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 39-45; Mûsâ Kazım Gülçür, **Kur'ân'da Karakter Eğitimi**, Işık Yayınları, İzmir 1994, s. 17-57.

⁹⁰⁸ Kutluer, “İnsan”, **DİA**, 22/321. İlgili ayetler için bakınız: 2/Bakara, 30-31; 7/A'râf, 11-25; 15/Hicr, 26-31; 38/Sâd, 71-75

⁹⁰⁹ 2/Bakara, 30.

⁹¹⁰ 6/En'âm, 165; 27/Neml, 62.

⁹¹¹ Uludağ, “Halife”, **DİA**, 15/299-300.

⁹¹² Fazlur Rahman, **Ankara Konularıyla Kur'ân**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 51.

⁹¹³ 51/Zâriyât, 56.

başarıyla verdiği takdirde ebedî mutluluğa erme imkânı bulacaktır.⁹¹⁴ Bu hususların dile getirildiği bazı ayetler şöyledir:

*“O ki, hanginizin daha güzel davranacağı hususunda sizi sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.”*⁹¹⁵

*“De ki, hak Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”*⁹¹⁶

*“Her kim Allah’a ve Resûlüne itaat eder, Allah’a saygı duyar ve O’ndan sakınırsa, işte asıl onlardır mutluluğa erecek olanlar!”*⁹¹⁷

Ayetlerde ifade edildiği gibi dünya hayatı devam ettiği müddetçe insan, bir imtihan süreci içerisinde. Ancak Yaratan, bir süreliğine dünyada yaşayacağını hükmettiği insanı, daha ilk insandan itibaren sahipsiz bırakmamış, ona daima rehberlik yapacağını, onu doğru bir yaşam tarzına iletecek olan mesajlarla yönlendireceğini ve bu yönlendirmeler doğrultusunda hayatını dizayn ederek yaşayanlar için herhangi bir korku ve hüznün söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Bu konudaki bazı ayetlerde şu ifadeler geçmektedir:

*“Şeytan onların ayaklarını kaydırды ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine, ‘Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde barınacak ve belli bir zamana dek yaşayacaksınız’ dedik. Âdem de rabbinden bir takım sözler öğrendi o sözler ile tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve çok merhametli olandır. Dedik ki, ‘Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir kılavuz gelir de her kim kılavuzuma tabi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü de çekmezler.’”*⁹¹⁸

“Âdem rabbine karşı geldi ve yoldan çıktı. Sonra rabbi onu seçip ayırdı, tevbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi. Dedi ki, ‘Birbirinize düşman olarak hepiniz cennetten (dünyaya) inin! Şayet benden size bir kılavuz gelir de kim benim kılavuzuma tabi olursa o ne sapor ne de mutsuz olur. Kim de zikrimden yüz çevirirse

⁹¹⁴ Ömer Dumlu, **Kur’ân’da Bazı Kavramlara Bakış**, Anadolu Yayınları, İzmir 1999, s. 48-57.

⁹¹⁵ 67/Mülk, 2. Ayrıca bakınız: 21/Enbiyâ, 35.

⁹¹⁶ 18/Kehf, 29.

⁹¹⁷ 24/Nûr, 52. Ayrıca bakınız: 33/Ahzâb, 71.

⁹¹⁸ 2/Bakara, 36-38.

şüphesiz onun sıkıntılı, huzursuz bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz.”⁹¹⁹

Bu ayetler, Allah’ın yeryüzünde insanı rehbersiz bırakmadığını, ona yol gösterici mesajlar gönderdiğini, bu mesajlara tabi olanların ise ideal olan yoldan sapmayıp Yaratanın uygun gördüğü bir hayat tarzına sahip olacaklarını göstermektedir. O’nun insan için uygun gördüğü hayat tarzı elbette ki hem dünya hem de ahirette insanın huzur ve mutluluğunu temin edecek olan yoldur.⁹²⁰ Allah’ın insanlık tarihi boyunca peygamberler aracılığı ile insanlara ulaştırdığı mesajların sonuncusu olan Kur’ân da insan için öngörülen o en ideal olan yola sevk etmektedir:

*“Şüphesiz ki bu Kur’an en doğru yola iletmekte ve iyi davranışlarda bulunan müminlere de kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdelemektedir.”*⁹²¹

Görüldüğü gibi Kur’ân, insanın hem dünya hayatında hem de ahirette en güzel sonuca ulaşmasını, huzur ve mutluluğa ermesini, manevî potansiyelini doğru kullanarak yücelmesini hedefleyen bir kitaptır. Zira insanı hakiki anlamda insan yapacak olan şey de bu hedeflere doğru yürümesidir. Aksi takdirde maddî yönüyle ve süflî ihtiyaçları itibariyle insan, herhangi bir hayvandan farklı değildir. O da hayvanlar gibi yemeye, içmeye, barınmaya, cinselliğe, dinlenmeye ve benzeri şeylere ihtiyaç duyar. Ama onu yüceltecek olan şey, sadece bu tür maddî ihtiyaçlarını giderme peşinde yaşamını sürdüren bir varlık olmayıp ilim ile ifade edilen bilişsel yönünü geliştirmesi, tıpkı ilk insan gibi vahiyden beslenerek hakikate dair bilgiler öğrenmesi ve bu bilgileri hayatına yansıtarak varlık amacına uygun bir yaşam şekline sahip olup terakki etmesidir.⁹²²

Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde Kur’ân’ın, dünya hayatında insanın huzur ve mutluluğunu temin etmeye yönelik olarak vazettiği temel prensiplerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken bir husus, Kur’ân’da dünya hayatına yönelik olarak belirlenmiş olan prensiplerin, yaşanan hayatı istenen şekilde dizayn etmesinin yanında uhrevi kurtuluşu ve başarıyı

⁹¹⁹ 20/Tâhâ, 121-124.

⁹²⁰ Kutub, **Fî Zilâl**, 7/246; Mevdûdî, **Tefhîm**, 1/68-69.

⁹²¹ 17/İsrâ, 9.

⁹²² Râğıb, Ebû’l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfehânî, **Kitâbu’z-Zerî’a ilâ Mekârimi’s-Şerî’a**, Dâru’s-Selâm, Kahire 2007, s. 79-84.

da temin eden prensipler oluşudur. Bu yönüyle Kur'ân'ın hayata dair belirlemiş olduğu itikadî, aklî, amelî, ahlâkî ve sosyal prensipler, insan üzerindeki etkisi dünyada başlayıp ahirette devam eden ve mutlu bir ebedî sona ulaştıran prensiplerdir.

2.2. KUR'ÂN'A GÖRE DÜNYEVİ MUTLULUĞUN TEMEL FAKTÖRLERİ

Kur'ân, insan için sadece uhrevi hayatta değil bu dünyada da huzur ve mutluluk dolu bir hayatı öngörmektedir. Onun, inşa etmeye çalıştığı yaşam tarzı da bu amaca yöneliktir. Kur'ân'ın bakış açısıyla, insanın dünyevi mutluluğunu etkileyen temel bazı faktörler bulunmaktadır. Bunları, “itikadî, aklî, ahlâkî, amelî ve sosyal” faktörler olmak üzere beş ayrı kategoride incelemek mümkündür.

2.2.1. İtikadî Faktörler

Kur'ân'da, ağırlıklı olarak Mekke dönemine ait sûrelerde olmak üzere en çok üzerinde durulan husus, itikadî esaslardır. Zira Kur'ân'ın tasvir ettiği insan modelinin en başta gelen özelliği, temel bazı iman esaslarını kabullenmesidir. İnsanın, arzu edilen hayat tarzına sahip olabilmesi, ideal davranış ve ahlâk prensiplerini özümseyebilmesi için bazı inanç esaslarını kabullenmesi olmazsa olmaz şarttır. Zira onu, istenen kıvama getirecek olan şey bu itikadî faktörlerdir. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında temel iki başlık halinde, insanın mutluluğuna dair Kur'ân'da öne çıkan bu itikadî faktörler üzerinde durulacaktır.

2.2.1.1. İman

Kelime anlamı “*inanmak, güvenmek, tasdik etmek*” olan “iman”, “*Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak*” demektir. İmanda öne çıkan husus, kalp ile tasdiktir. Kalp ile tasdik edilen şeyin dil ile ikrarı ve salih amel olarak davranışlara yansması ise, imanın söze ve eyleme dönüşmesi demektir. İman eden kimseye “mümin”, teslim olup gereğini yerine getiren kimseye de “müslim” denir.⁹²³

⁹²³ Râğıb, **Müfredât**, 34, **ez-Zerî'a**, 162-163; Cürçânî, **et-Ta'rifât**, 37; Sinanoğlu, “İman”, **DİA**, 22/212.

İmân kavramı, Allah-insan münasebeti açısından insanın, ilâhî hitaba karşı gösterdiği ilk olumlu tepki olarak nitelendirilebilir. Bu anlamda Kur’ân ayetlerini kabul edip doğrulamaya “tasdik”, yalanlamaya da “tekzib” denmektedir. Tasdik, imana doğru atılmış ilk adım olmaktadır.⁹²⁴

Özümsenerek insanın iç dünyasına yerleşen ve hayatında tezahür eden iman, insanın kalbine, gönül ve zihin âlemine, tutum ve davranışlarına, ahlâkına ve toplumsal hayatına tesirde bulunur. Bütün bunlar olurken bir yandan da insanın sahip olduğu merak, Yüce Allah’ı tasavvur etmekten kendini alamaz. Onun yanlış yol ve anlayışlara düşmemesi için de Allah, sıfatlarını bildirerek onu bilgilendirmiş, böylelikle nasıl bir Allah’a iman edeceğini ona öğretmiştir.⁹²⁵

İmanın neleri kapsadığını, hem ayetler hem de hadisler en güzel şekilde ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili iki ayette şu ifadeler geçmektedir:

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, ihtiyacı olup isteyene ve kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlardır, doğru yolda olanlar; işte bunlardır, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar!”⁹²⁶

“Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapkınlığa düşmüş olur.”⁹²⁷

Görüldüğü gibi bu ayetlerde iman edilmesi gereken beş esas dile getirilmektedir. Bunlar, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret

⁹²⁴ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Temel Konuları**, MÜİF Yayınları, İstanbul 2000, s. 126-127.

⁹²⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur’ân’da İman Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 15-16.

⁹²⁶ 2/Bakara, 177.

⁹²⁷ 4/Nisâ, 136.

gününe imandır. Hadislerde ise altıncı bir husus olarak kadere iman da bunlara eklenmiştir.⁹²⁸

İman, dinin merkezinde olup dinî hayatın bütün yönleri bu merkeze göre anlam ve değer kazanır.⁹²⁹ İman, olumlu ahlâkî değerlerin tam olarak merkezidir. Tüm İslâmî erdemlerin çıktığı kaynaktır; hepsini oluşturan odur. Kur’ân’a göre, Allah’a ve vahyettiği mesajlara karşı içten bir inanişaya dayalı olmayan hiçbir fazilet düşünülemez.⁹³⁰

Kur’ân’a göre hem dünyevi hem de uhrevi mutluluk ve felâhın ilk şartı imandır. Başarı ve mutluluğa erenlerin temel bazı özelliklerinin sıralandığı Mü’minûn Sûresi’nde, en başta belirtilen özellik iman sahibi olmaktır:

“Müminler, başarı ve kurtuluşa ermişlerdir.”⁹³¹

Sûrenin bu ayetinde geçen “felâh” kavramı, çalışmamızın birinci bölümünde üzerinde durduğumuz gibi, başarı, kurtuluş ve mutluluğu anlatan bir kavram olup bu ayette herhangi bir kayıt konmadan iman sahiplerinin kurtuluşa ve mutluluğa erdiğini ifade etmek için kullanılmış; ardından da namaz, boş şeylerden yüz çevirme, zekât, iffet, emanete sadakat ve sözünde durmak gibi hayatın merkezinde olan bazı hususlara değinilmiştir. Bu da göstermektedir ki, iman sahiplerinde olması gereken bu üstün meziyetler, dünya hayatını güzelleştirip düzene sokan, yani dünya mutluluğunu da temin eden hususlardır. Burada zikredilen kurtuluşla, sadece uhrevi kurtuluş değil aynı zamanda dünyevi başarı ve mutluluk da kastedilmektedir. Bu ayetlerin indiği “asr-ı saadet” döneminde yaşanan ve insanlık tarihine altın harflerle yazılan nice olay da bu başarı ve kurtuluşun gerçekleştiğini göstermektedir.⁹³²

Bakara Sûresi’nin ilk beş ayetinde de rableri katından gelen hidayet üzere yani dosdoğru yolda olan ve felâha ulaşan yani başarı ve kurtuluşa erenlerden

⁹²⁸ “Cibril Hadisi” olarak bilinen meşhur hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s.) imanı şöyle tarif etmektedir: *“İman, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanman; bir de kadere yani hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna inanmandır.”* (Müslim, İman, 1; Nesâî, İman, 6; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, İman, 4.)

⁹²⁹ Sinanoğlu, “İman”, **DİA**, 22/213.

⁹³⁰ Toshihiko İzutsu, **Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, Çeviren: Selâhattin Ayvaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 245.

⁹³¹ 23/Mü’minûn, 1-11.

⁹³² Mevdûdî, **Tefhîm**, 3/398; Kutub, **Fî Zilâl**, 7/391.

bahsedilirken iman esaslarına ve imanın hayata yansımaları olan namaz ve zekâta dikkat çekilmektedir.⁹³³

Kur'ân'da imanla ilgili olarak dikkat çekilen bir başka husus ise amellerin ne kadar doğru ve güzel olursa olsun ancak iman ile değer kazanacağı, iman olmaksızın yapılan amellerin boşa gideceği hususudur. Bir ayette şu ifadeler geçmektedir:

*“Erkek veya kadın, her kim mümin olarak iyi işler yaparsa, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeline göre vereceğiz.”*⁹³⁴

Ayette hâl cümlesi olarak gelen “ve hüve mü'minün” ifadesi, salih amellerin ancak imanla birlikte bir değer ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Bu birlikteliği sağlayanlara “hoş bir hayat” bahşedileceği ve mükâfatlarının ise yaptıkları en güzel işlere göre yani en üst limitten verileceği belirtilmektedir. Birçok müfessirin de tercih ettiği gibi buradaki “hoş bir hayat” ifadesi ile kastedilen şey dünya huzur ve mutluluğudur.⁹³⁵

Mevdûdî'nin ayet hakkındaki şu yorumu da önemlidir: “Bu ayet, adil, doğru ve şerefli bir tutum içinde olanların ahirette kazançlı çıkmalarına rağmen bu dünyada daima kaybedeceği gibi yanlış bir fikre kapılan müminlerin ve kâfirlerin bu düşüncesinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Allah bu yanlış anlamayı ortadan kaldırır ve şöyle der: ‘Sizin bu kanaatiniz yanlıştır. Doğru davranış, sadece ahirette mutlu bir hayat değil, aynı zamanda Allah'ın lütfuyla bu dünyada da temiz ve mutlu bir hayat sağlar.’ Şu bir gerçektir ki, davranışlarında samimi ve temiz olanlar bu dünyada çok daha iyi bir hayat yaşarlar. Çünkü onlar, kusursuz kişilikleri ile bu özelliklere sahip olmayanların yaşamadığı saygı, şeref ve güven içinde yaşarlar. Başarı kazanmak için pis ve kötü yollar deneyenlerin elde edemediği, temiz ve göze çarpan bir başarı kazanırlar. Her şeyin ötesinde, kulübede yaşasalar bile,

⁹³³ 2/Bakara, 1-5.

⁹³⁴ 16/Nahl, 97.

⁹³⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 583; İbnü'l-Cevzî, **Zâdu'l-Mesîr**, 4/488; Kurtubî, **el-Câmi'**, 12/424.

saraylarda ve köşklerde oturan günahkârların yaşamadığı bir vicdanî huzuru ve tatmini yaşarlar.”⁹³⁶

Seyyid Kutub da “hoş bir hayat” ifadesinin dünyevi huzur ve mutluluğu ifade ettiğini savunmakta, ayetteki iman esasına ise şöyle dikkat çekmektedir: “İyi işlerin sağlam bir temele dayanmaları kaçınılmazdır. Bu temel Allah’a imandır. Bu temel olmadan bina yapmak mümkün değildir. Bu bağ olmadan parçaların bütünü oluşturmaları beklenemez. Yoksa bütün çabalar fırtınalı bir günde şiddetli rüzgârın önündeki kül gibi darmadağın olacaklardır. İnanç sistemi bütün bağların kendisine dayandığı temel eksendir.”⁹³⁷

İman sahibi olmak aynı zamanda kişiyi, Yaratana dost olmak, her türlü korku ve hüzünden emin olmak ve hem dünya hem de ahirette müjdelere ermek gibi meziyetlere kavuşturmaktadır. Bu durum Kur’ân’da şöyle ifade edilmektedir:

“Şunu iyi bilin ki, Allah’ın dostlarına asla bir korku yoktur; onlar asla üzüntü de çekmeyecekler! Onlar, iman etmiş ve Allah’a karşı gelmekten sakınmış olanlardır. Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah’ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük başarının ta kendisidir.”⁹³⁸

İnkârın karanlıklarından sıyrılıp imana eren ve bu imanlarını güzel davranışlarla taçlandıranlar için şu ayetlerde de bazı müjdelere verilmektedir:

“Ancak tevbe eden ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”⁹³⁹

“İman edip salih amel işleyenlerin kötülüklerini elbette örteceğiz. Onları işlediklerinin daha güzeliyle mükâfatlandıracağız.”⁹⁴⁰

Ayrıca bir ayette, müminlerin kalplerine Allah’ın huzur duygusu indirdiği şöyle ifade edilmektedir:

⁹³⁶ Mevdûdî, **Tefhîm**, 3/58-59.

⁹³⁷ Kutub, **Fî Zilâl**, 6/569.

⁹³⁸ 10/Yunus, 62-64.

⁹³⁹ 25/Furkan, 70.

⁹⁴⁰ 29/Ankebût, 7.

“O, inananların imanlarının kat kat artması için kalplerine huzur ve güven indirendir.”⁹⁴¹

Birçok ayette iman etmeyenlerin amellerinin boşa gideceği ve kendilerine hiçbir faydasının olmayacağı şöyle vurgulanmaktadır:

“O inkâr edenlerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir.”⁹⁴²

“Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını çekerler.”⁹⁴³

İman olmadan yapılan işler, bazı ayetlerde rüzgârın veya yağmurun savurduğu toza toprağa ve küle benzetilmektedir:

“Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun çırılçıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir fayda elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁹⁴⁴

“Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıkları hiçbir şeyin yararını görmezler. İşte bu, derin bir sapıklıktır.”⁹⁴⁵

Buhârî ve Müslim’de geçen bir hadis de, imanın önemini ve önceliğini ortaya koymaktadır. Berâ (r.a.)’ın anlattığına göre bir savaş sırasında zırh giyinmiş bir adam Resûlullah (s.a.s.)’in yanına gelerek *“Ey Allah’ın resûlü, hemen savaşa mı katılayım, yoksa önce Müslüman mı olayım?”* diye sordu. Resûlullah (s.a.s.) *“Müslüman ol, sonra savaş”* buyurdu. Adam da Müslüman oldu ve savaşa katılıp nihayetinde şehit oldu. Resûlullah (s.a.s.) onun hakkında *“Az amelde bulundu ama çok mükâfat*

⁹⁴¹ 48/Fetih, 4.

⁹⁴² 2/Bakara, 217; 3/Âl-i İmrân, 22; 9/Tevbe, 69.

⁹⁴³ 7/A’râf, 147.

⁹⁴⁴ 2/Bakara, 264.

⁹⁴⁵ 14/İbrahim, 18.

kazandı” buyurdu.”⁹⁴⁶ Kaynaklarda bu olayın Uhut Savaşı sırasında yaşandığı ve Amr b. Sabit olduğu söylenen bu kişinin “*Hiç namaz kılmadan cennete giren kişi*” olarak meşhur olduğu belirtilmektedir.⁹⁴⁷ Bu olay, imanın bütün amellerden önce geldiğini göstermektedir.

Yukarıda dile getirdiğimiz ayetler ve Kur’ân’daki benzer birçok ayet, imanın sadece ahiret hayatı için değil dünya hayatı için de mutluluğun ilk şartı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak verdiğimiz bazı ayetlerde de görüldüğü gibi bu mutluluğa erebilmek için sadece kalp ile tasdik ve dil ile ikrar yeterli olmamakta, imanın gerektirdiği davranış modellerini hayata yansıtmak yani Kur’ân’ın ifadesiyle “salih ameller”le bezenmiş bir yaşam tarzı oluşturmak gerekmektedir. Bu husus da ileride ele alınacaktır.

İman esaslarından her birinin, insan psikolojisi üzerinde çok önemli tesirleri olduğu gibi, onun mutluluğunu sağlamaya yönelik çok büyük katkıları bulunmaktadır. Bunların en başında ise insana verdiği güven duygusu gelmektedir.

Güven, her türlü riskin, tehlike korkusunun yokluğu anlamına gelmektedir. Güvenlik arayışı, insanın dünyaya ilk geldiği günlerde başlayan ve hayatı boyunca devam eden bir ihtiyaçtır. Her insan kendisini üzüntü, kaygı ve korkudan kurtarıp ruhsal güvenlik ve rahatlık sağlayacak şekilde davranmaya çalışır. Üzüntü, kaygı ve korku doğuracak durumlardan kaçınır. Kendisini maddî ve manevî tehlikelerden korumaya gayret eder. “Korunma hissi” de denen bu meyil, insanı hayatı sevmeye, elemden ve ölümden kaçmaya sevkeden bir eğilimdir. Öteki eğilimlere de kaynaklık eden korunma hissi, insanın en öncelikli ve en ibtidâî arzudur. Güvende, tehlikelerden uzak olma, kararlı ve dengeli bir hayat ihtiyacı, bağlanma, dayanma, korunma gereksinimi, kaygı ve kaostan uzak olma ihtiyacı, yapılanmış, düzenli, kurallı-ilkeli, kanunlu, hak ve özgürlüklerin belli olduğu bir ortam ihtiyacı, kudretli bir koruyucuya sahip olma ihtiyacı “temel güven eğilimi” kapsamına giren gereksinimlerdir.⁹⁴⁸

⁹⁴⁶ Buhârî, Cihad, 13; Müslim, İmâret, 144.

⁹⁴⁷ İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte 1.6**, Goldsoft Yazılım, Ankara 2012, 5/52.

⁹⁴⁸ Hülya Alper, **İmanın Psikolojik Yapısı**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013, s. 99; Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur’ân’da İnsan**, Nursan Yayınları, İstanbul ty., s. 88-89.

Dünya hayatında tam anlamıyla güven içerisinde bulunanlar, Allah'a iman edenlerdir. Onlar güven duygusu içinde olmaya, iç huzuru ve gönül rahatlığına sahip bulunmaya en layık kimselerdir. Korku geleceğe dair bir durumdur. Korku gidince yerini tam bir güven, mutluluk ve sonsuz rahatlık hali alır. Allah'a inanan kimselerin de doğal olarak korktukları ve üzüldükleri anlar olur. Fakat onların hissettikleri korku ve hüznün, inkârcıların hissettikleri gibi sürekli devam edip gitmez. İman eden kimseler için gelecek korkusu diye bir şey yoktur. Dünya hayatında gelecekları konusunda endişeye kapılmazlar. Güven içinde huzurlu ve mutlu olurlar.⁹⁴⁹ Allah'ın gösterdiği yolda yürüyenler için asla sürekli bir endişe ve kaygı söz konusu değildir. Allah ile iletişimini kesen, O'nun buyruklarını dinlemeyen ise, bu dünya hayatında üzüntülü, sıkıntılı bir ömür sürer.⁹⁵⁰

Korku ve üzüntü arasında da bir fark vardır. "Korku" beklenen bir durum karşısında duyulurken, "üzüntü" olup bitmiş bir durumda hissedilir. İstenilmeyen koşullar kişinin başından geçmiş ise üzüntü meydana gelir. Eğer istenilmeyen durumların insanın başına gelmesi bekleniyorsa korku kendini gösterir. İlahi yol göstericiliğe uygun tutum sergileyenler, her iki olumsuzluktan da uzak kalırlar. Korku ve hüznün hali gittiğinde yerini tam tersi duygular alır. İnsanı güven ve mutluluk hali kaplar.⁹⁵¹

Korkunun en yoğun yaşandığı savaş öncesinde ve savaş ortamında inanan insanlarla inanmayanları karşılaştıran Kur'ân, güven ve korku konusunda taraflar arasındaki belirgin farklılığı gözler önüne serer:

*"Onlar ki halk kendilerine 'Düşmanlarınız size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun!' deyince, (bu söz) onların imanını artırdı ve 'Allah bize yeter. O, ne güzel vekildir' dediler."*⁹⁵²

Gerçek müminin korkak olması düşünülemez. İman ile korkaklığın aynı kişinin benliğinde bir arada bulunması uzak bir ihtimaldir. Korkunun genel sebepleri arasında ölüm korkusu, dünya hırsı gibi etkenler vardır. Bunların bir müminde

⁹⁴⁹ 7/A 'râf, 35.

⁹⁵⁰ 2/Bakara, 38; 20/Tâhâ, 124.

⁹⁵¹ Kasapoğlu, **Kur'ân'da İnsan**, 89 vd.

⁹⁵² 3/Âl-i İmrân, 173.

bulunmaları pek olası değildir. Her konuda Allah'ın yardımına, desteğine güvendiği için insanlardan gelebilecek tehlikelerden korkmaz. Allah'tan başka sığınacak kapı düşünmeyen mümin, insanların korkutmalarıyla yüz yüze geldiğinde Allah'a güvenir. Korkuların en büyüğünün yaşandığı savaş ortamında da Allah, iman edenlerin kalblerine güven ve gönül rahatlığı yerleştirir.⁹⁵³ Herşeyi gören, duyan ve bilen, Kâdir-i Mutlak olan Allah'a duyulan iman, insana böyle üstün bir güven duygusu kazandırmaktadır.⁹⁵⁴

Ahirete imanın da insanın psikolojisi ve dolayısıyla davranışları üzerinde çok büyük etkileri bulunmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki dünyadaki haksızlık ve zulümler karşısında zaman zaman çaresiz kalan insan, mutlak adaletin gerçekleşeceği hesap gününe olan inancıyla ayakta durur, ümidini ve yaşama azmini yitirmez, içindeki iyilik duygularını kaybetmez. Zira dünya hayatında insanın zorluklarla, haksızlıklarla mücadele ettiği halde bunları ortadan kaldıramadığı, sonuçta ıstırap çektiği bir gerçektir. Bundan dolayı adaletin tecelli edeceği, iyiliğin mükâfatlandırılması için bütün engellerin ortadan kalkacağı ebediyet âleminin varlığına inanmak, insan için büyük bir teselli kaynağı ve yaşama sevincidir. İşte bu inanç, fert ve toplum hayatı açısından büyük bir önem arz eder. En azından ahirete iman, insan hayatı için bir hedef ve bir yön tayin eder, yaratılıştaki gaye ve hikmeti öğretir; böylece hayata anlam ve amaç katar.⁹⁵⁵

Hayatlarını Allah ve ahiret inancıyla anlamlandıranlar, doğruluk ve adalet ilkesinden taviz vermezler. Kazançlarını meşru şeylerde ararlar, hileye, aldatmaya ve sahtekârlığa yaklaşmazlar. Kendi haklarını bilir ve başkalarının hakkını gözetirler. Bu da, İslâm'ın istediği adil, doğruluktan ayrılmayan, kişilik sahibi bireylerin oluşturduğu sağlıklı ve dürüst bir toplumun meydana gelmesine zemin hazırlamış olur. Zira böyle bir iman duygusu, insanı, yaptığı işlerde hem hukukî hem de ahlâkî bakımdan bir takım yaptırımlara zorlamaktadır. Yani bir anlamda insan, ahiret hayatının varlığını kabul ettiği için yaşadığı bu dünya hayatında, ilâhî iradeye mutlak olarak boyun eğerek bir taraftan hukukî sorumluluklarını, diğer taraftan da ahlâkî

⁹⁵³ 3/Âl-i İmrân, 154.

⁹⁵⁴ Kasapoğlu, **Kur'ân'da İnsan**, 90-105.

⁹⁵⁵ Ümit Horozcu, "Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki", **Milel ve Nihal Dergisi**, cilt: 7, sayı: 1, 2010, s. 213-214.

davranışlarını eksiksiz yerine getirme gayreti içerisinde girmiş olacaktır. Bunun sonucunda da insan, yapıp ettiklerinin yanına kâr kalmayacağını bilip sorumluluk dâhilinde hareket edecektir.⁹⁵⁶

İnsanın fitratında sonsuza dek yaşamaya dair oldukça güçlü bir eğilim vardır. Ne var ki, ölüm problemi ayrıcalıksız her insanın kabul etmek zorunda olduğu bir hakikattir. İnsan, en yakınından en uzağına kadar zengin-fakir, kuvvetli-zayıf herkesin öldüğüne şahit olmakta, bu nedenle ölüm zihinleri sürekli meşgul etmektedir. Ancak birçok insan, duygusal olarak ölüm hadisesine bir türlü alışmamakta ve onu daima ürkütücü, korku verici, ürpertici, soğuk bir vakıa olarak görmektedir. Genel ve yaygın kanaate göre, ölüm karşısında duyulan korku ve endişelerin çaresi ahiret inancına sahip olmaktır. Ahiret inancını içtenlikle benimseyen mümin için ölüm, korkutucu, ürkütücü, acı verici bir hadise olmaktan çıkar. Özellikle ölümü yaklaşmış yaşlı kimseler, ahiret inancı sayesinde ölümü tahammül ve soğukkanlılıkla karşılamaya hazırlanabilmektedirler. Ahiret inancına sahip bir kimse için ölüm olayını doğru yorumlamak kolaydır. Bütün canlılar için kaçınılmaz bir gerçek olan ölüm, ahiret inancı sayesinde bir hiçlik veya yok oluş değil, gayet doğal bir geçiş süreci olarak algılanmaktadır.⁹⁵⁷

Allah'a ve ahirete imanda olduğu gibi meleklerle, kitaplara ve peygamberlere imanın da insan psikolojisi ve hayatı üzerinde çok olumlu tesirleri mevcuttur.⁹⁵⁸ Ancak iman esasları içerisinde kadere iman farklı bir yeri olduğundan burada özel olarak ele alınacaktır.

2.2.1.2. Kadere Rıza ve Tevekkül

Daha önce de vurguladığımız gibi Kur'ân'a göre dünya hayatı, insanın ahiretteki akıbetini ve varacağı konumu belirleyecek olan bir imtihan sürecidir. Dünyanın imtihan yeri olması da elbette ki bu hayatta bazı zorluk ve sıkıntıların yaşanacağı, bazı acıların tadılacağı anlamına gelmektedir. İşte burada karşımıza, Kur'ân'ın hassasiyetle üzerinde durduğu kaza ve kadere iman, rıza, tevekkül ve sabır

⁹⁵⁶ Demirci, **Kur'ân'ın Temel Konuları**, 353-354.

⁹⁵⁷ Kasapoğlu, **Kur'ân'da İman Psikolojisi**, 140-143.

⁹⁵⁸ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Kasapoğlu, **Kur'ân'da İman Psikolojisi**, 127-137, 152-155; Ahmed Ferîd, **Tarîku's-Se'âde**, Mektebetü İbni Teymiye, Kahire 1999, s. 131-147.

konuları çıkmaktadır. Kur'ân ve hadislerle çerçevesi çizilmiş olan kadere iman, takdire rıza, Allah'a tevekkül ve sabır anlayışı, hayatta karşılaştığı üzücü olaylar karşısında iman sahibi insanı ruhen daha güçlü kılan, ona metanet ve mukavemet sağlayan, moral veren, hüznü ve kederini hafifletip mutluluğa yaklaştıran muhteşem bir anlayış, eşsiz bir iksirdir.

“Kader” kelimesi sözlükte “ölçü, miktar, bir şeyi belli bir ölçüye göre yapmak, planlamak, miktarını belirlemek” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise “Allah'ın, ezelden ebede kadar olacak bütün şeyleri ezeli ilmiyle bilip belirlemesi ve Levh-i Mahfuz'a kaydetmesi” demektir. Takdir kelimesi de bu anlamda kullanılmaktadır. Sözlükte “emir, hüküm, yerine getirme, emretme, hükmetme” anlamına gelen “kaza” ise “Allah'ın, kaderde takdir etmiş olduğu ezeli planı, zamanı geldiğinde gerçekleştirmesi, açığa çıkarması”dır. Bir başka ifadeyle kader, Allah'ın kanun ve ölçüleri, kaza ise işlerin o kanun ve ölçülere göre meydana gelmesidir.⁹⁵⁹

Kadere ve kazaya iman, Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarına iman etmekle ilgilidir. Her şeyin Allah'ın takdirine bağlı bulunduğu işaret eden ayetlerin yanı sıra ilahi ilmin, olmuş ve olacak olan her şeyi kuşattığını belirten ayetlerde de ısrarla vurgulanan bir inanç esasıdır. Bu konudaki ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Her şeyi yaratıp bir nizam veren ve mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir.”*⁹⁶⁰

*“De ki: Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim dostumuzdur. Öyleyse müminler, yalnız Allah'a güvensinler.”*⁹⁶¹

*“Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre çok kolaydır.”*⁹⁶²

⁹⁵⁹ Râğıb, **Müfredât**, 441-442; Ebu'l-Bekâ, **el-Külliyât**, 283, 706; Mustafa Çağrı, “Kader”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001, s. 58; Canan, **Kütüb-i Sitte**, 13/538; Lütfi Şentürk, Seyfettin Yazıcı, **İslam İlmihali**, DİB, Ankara 2010, s. 73.

⁹⁶⁰ 25/Furkan, 1-2.

⁹⁶¹ 9/Tevbe, 51.

⁹⁶² 57/Hadîd, 22.

Bu ayetler dışında Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, dilediğini sapkınlığa sevk edip dilediğini de hidayete erdirdiğini, insanlar arasında ölümü takdir edenin O olduğunu ifade eden birçok ayet mevcuttur.⁹⁶³ Bu ve benzeri ayetler, kâinatta her şeyin belli bir kadere yani ölçüye bağlı olduğunu, bunu da Allah'ın belirlediğini ortaya koymaktadır. Kâinattaki mutlak irade ve otoritenin Allah'a ait olduğunu vurgulayan birçok ayetin yanı sıra, insanın yaptıklarından sorumlu olduğunu, Allah'ın insanları iman etmeye veya küfre zorlamadığını, dileyenin imanı, dileyenin ise inkârı tercih edebileceğini, insanın akıbetini belirleyen şeyin kendi elleriyle yaptıkları olduğunu ifade eden birçok ayet mevcut olup bunlardan bazıları şöyledir:

*“Şüphesiz biz insanı (ömrü boyunca yürüyeceği) yola koyduk. O, bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.”*⁹⁶⁴

*“Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara zulmedecek değildir.”*⁹⁶⁵

*“Ey akıl sahipleri! Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”*⁹⁶⁶

*“De ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır.”*⁹⁶⁷

*“İnsan için ancak kendi çalışmasının karşılığı vardır.”*⁹⁶⁸

Bu ayetlerde ve daha birçok ayette⁹⁶⁹ ortaya konan genel bakış açısında olduğu gibi Allahu Teâlâ, insanların hür iradeleriyle iyi ve güzel olanı tercih etmelerini istemekte, onların değerini belirleyecek olan şeyin de bu tercihleri olduğunu beyan etmektedir. İşte Allah'ın ezeli ilmiyle olmuş ve olacak her şeyi takdir etmiş olduğunu belirten ayetleri, insanın tercihlerinin önemini öne çıkaran bu

⁹⁶³ 39/Zümer, 62; 37/Sâffât, 96; 7/A'râf, 178; 56/Vâkıa, 60.

⁹⁶⁴ 76/İnsân, 3.

⁹⁶⁵ 41/Fussilet, 46.

⁹⁶⁶ 5/Mâide, 100.

⁹⁶⁷ 18/Kehf, 29.

⁹⁶⁸ 53/Necm, 39.

⁹⁶⁹ 10/Yûnus, 27; 17/İsrâ, 19; 42/Şûrâ, 30.

ayetlerle birlikte, bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirdiğimizde ortaya çıkan sonuç şudur:

Allahu Teâla, insanların hür iradeleri ile seçecekleri şeylerin nerede ve ne şekilde seçileceğini, ezeli ve mutlak ilmiyle bilir ve zamanı gelince kulun seçimi doğrultusunda yaratır. Bu durumda Allah'ın ilmi kulun seçimine bağlı olup bu ezeli ilmin kulun irade ve seçimi üzerinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. İnsanlar da Allah'ın kendileri hakkında sahip olduğu bilgiden habersizdirler ve pratik hayatta bu bilginin tesiri altında kalmaksızın kendi iradeleri ile davranmaktadırlar. Allah, iyi veya kötü, sevap veya günah olarak değerlendirilebilen işlerde kulu, seçen ve seçtiklerinden sorumlu olan bir varlık olarak yaratmış, onu emir ve yasaklarla mükellef tutmuştur.⁹⁷⁰

İyilik veya kötülük, sevap veya günah çerçevesi dışında kalan bazı hususlar da vardır ki bunlar, kaderin bir başka yönünü oluşturur. Can kaybı, hastalık, fakirlik, zenginlik, cinsiyet, fiziksel özellikler, ırk, soy vb. bazı hususlar da vardır ki insanın herhangi bir müdahalesi olmaksızın Allah bu hususlarda onun hakkında dilediği hükümü vererek onu imtihan etmeyi murat etmiştir. Şu ayetler kaderin bu yönüne işaret etmektedir:

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar ki başlarına bir musibet gelince, ‘Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz’ derler. İşte onlar için Rableri katından büyük bir destek ve merhamet vardır. Başarı ve kurtuluşa erenler de onlardır.”⁹⁷¹

“Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah’a ortak koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bunlar azmi gerektiren işlerdendir.”⁹⁷²

⁹⁷⁰ Hüseyin Algül, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın, İbrahim Kafi Dönmez, **İlmihal**, DİB, Ankara 2006, 1/133; Şentürk, **İslam İlmihali**, 74.

⁹⁷¹ 2/Bakara, 155-156.

⁹⁷² 3/Âl-i İmrân, 186. Ayrıca bakınız: 67/Mülk, 2; 5/Mâide, 48; 6/En‘âm, 165.

Ayrıca Kur’ân’a göre Allah insanı sadece sıkıntı ve dertlerle değil verdiği dünyevi imkânlar, bolluk ve nimetlerle de imtihan etmektedir:

*“Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Sonunda bize döndürüleceksiniz.”*⁹⁷³

*“Belki dönüş yaparlar diye de onları güzellikler ve kötülükler ile sınadık.”*⁹⁷⁴

*“Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce ‘Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir’ dedi.”*⁹⁷⁵

Yukarıda verdiğimiz birçok ayette de görüldüğü gibi yaşadığı hayatta temel hedefin, dünya imtihanını başarıyla verip ebedî mutluluğu yakalamak olduğuna gönülden inanmış olan bir insanın darlığa veya bolluğa, fakirliğe veya zenginliğe, hastalığa veya sağlığa, ölüme veya yaşama yaklaşımı, yani hayat felsefesi, bu inanca sahip olmayan insandan çok farklıdır. Genel olarak tüm insanlar rahatlık, zenginlik, bolluk, sağlık vb. olumlu görülen durumlara sevinmekte hatta bazı durumlarda bu tür nimetlerle şırmarmakta iken her şeyin bir imtihan vesilesi olduğuna inanan insan, bu tür imkânlarla sahip olduğunda onları vereni bilerek O’na nankörlük etmemekte, şükran ve minnet duyguları içinde O’na daha iyi bir kul olabilmenin gayretini gütmektedir. Hemen hemen her insanın duçar olduğu türlü sıkıntılar karşısında ise birinci guruptaki insan bütün dengesini yitirmekte, hayatı zehire dönmekte, yaşadığı buhran ve bunalımlar neticesinde bazen hayatından bile vazgeçmekte iken iman sahibi kişi, bunların her şeyin sahibi olan Allah’ın bir takdiri olduğuna inanmakta, imtihan gereği başına gelen bazı sıkıntı ve musibetlere karşı daha sağlam bir duruş sergilemekte, o sıkıntı ve dertlerin elbet bir gün sona ereceği, sabrın meyvesinin bu dünyada olmasa bile ahirette elde edileceği inancıyla direnmektedir. İşte burada rıza, tevekkül ve sabır kavramları karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁷³ 21/Enbiyâ, 35.

⁹⁷⁴ 7/A‘râf, 168.

⁹⁷⁵ 27/Neml, 40.

Çalışmamızın birinci bölümünde de üzerinde durduğumuz bir kavram olan “rıza”, “*hoşnutluk ve memnuniyet duymak, tasvip etmek, beğenmek*” anlamlarına gelmekte olup karşıtı “sahat” (veya “suht”) yani “*öfke ve kızgınlık*”tır.⁹⁷⁶ Kavramın Kur’ân’daki kullanımlarından en dikkat çeken, “*Allah’ın kullardan, kulların da Allah’tan razı olduğunu*” ifade eden kullanım şeklidir. Kur’ân’da dört yerde “*Allah onlardan razı oldu, onlar da O’ndan razı oldular*” ifadesi geçmektedir.⁹⁷⁷ Kulun Allah’tan razı olması, O’nun kaza ve kaderinden memnuniyetsizlik duymaması, Allah’n kulundan razı olması da onu, emirlerini yerine getirir ve yasaklarından kaçınır bir halde görmesi demektir.⁹⁷⁸

Bir şeyden razı olmak, ondan hoşlanmak ve memnun olmak, o şeyden dolayı öfkeye ve kızgınlığa kapılmamak demektir. Allah’ın takdirine rıza da hayatta başa gelen sıkıntı, dert ve musibetlerde daima O’nun müdahalesinin bulunduğunu düşünerek rahatlamak, böylece isyan, buhran ve bunalımlara karşı manevî bir kale inşa etmektir.⁹⁷⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in şu hadisi de buna işaret etmektedir: “*Allah Teala’nın hükmüne rıza göstermesi, Âdemoğlunun mutluluk sebeplerindedir. Allah Teala’dan hayır istemeyi terk etmesi ise mutsuzluk sebeplerindedir. Kulun mutsuzluk sebeplerinden birisi de, Allah’ın hükmettiğine razı olmamasıdır.*”⁹⁸⁰

Fecr Sûresi’nde geçen şu ayetler, görünene aldanmamak gerektiğini, insanın bazen dünyadaki olayları yanlış değerlendirdiğini ifade etmektedir:

*“İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan etmek üzere ona ikramda bulunup bol bol nimet verdiğinde ‘Rabbim bana ikram etti’ der. Yine imtihan etmek üzere rızkını daralttığında ise ‘Rabbim beni küçük düşürdü’ der.”*⁹⁸¹

Bu ayetler, insanların çoğunda görülen bazı yanlış anlayışları tashih etmektedir. Allah’ın insana vermiş olduğu bolluk ve bereket her zaman iyiye işaret

⁹⁷⁶ İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 2/402; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 19/1663; Firûzâbâdî, **el-Kamûsu’l-Muhît**, 1288; Zebidî, **Tâcu’l-‘Arûs**, 38/156; Uludağ, “Rıza”, **DİA**, 35/56.

⁹⁷⁷ 5/Mâide, 119; 9/Tevbe, 100; 58/Mücâdile, 22; 98/Beyyine, 8.

⁹⁷⁸ Râğıb, **Müfredât**, 222.

⁹⁷⁹ Ebu’l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, **Saydu’l-Hâtır**, Müessetü’l-Küttübi’s-Sekafiyye, Beyrut 1996, s. 394; Abdullah Muhammed Ğânim, **es-Se‘âde fi’l-Manzûri’l-İslamî**, Dâru İbni Hazm, Beyrut 2005, s. 191.

⁹⁸⁰ Tirmizî, Kader, 15.

⁹⁸¹ 89/Fecr, 15-16.

olmadığı gibi darlık ve sıkıntılar da sadece insanı zelil düşürmek amacına yönelik değildir. Her ikisi de ayetlerde vurgulandığı gibi imtihan (ibtîlâ) gereği Allah'ın kader ve kazası dâhilinde gerçekleşen olaylardır.⁹⁸²

Nitekim rıza anlayışının temelini teşkil eden hususlardan birisi de Allah'ın sınırsız ilmi ve hikmeti karşısında insanın, mahdud ve yetersiz bir ilme sahip olduğunun ve gaybı da bilemeyeceğinin idrakinde olmasıdır. Şu ayet de bu gerçeğe işaret etmektedir:

*“Bir şey sizin için hayırlı olduğu halde hoşunuza gitmeyebilir. Bir şey de sizin için şerli olduğu halde hoşunuza gidebilir. Allah bilir, siz bilemezsiniz.”*⁹⁸³

Rızanın, Allah'a duyulan muhabbetin meyvelerinden olduğunu belirten Gazzâlî,⁹⁸⁴ rıza halindeki bir kulun musibetler karşısında bazen acı ve ıstırap bile hissetmeyebileceğini söylemekte ve bir gazinin savaş esnasında aldığı yaranın acısını başlangıçta hissetmemesini bu hale örnek olarak göstermektedir. Ona göre böyle bir kul, acı hissetse bile Hak'tan gelen musibete itiraz etmez, şikâyette bulunmaz, bunu normal görür. Hissettiği acı, rıza halinde olmasına engel değildir.⁹⁸⁵ Kulun Allah'ın takdirine rıza göstermesiyle ilgili olarak rıza kavramının geçtiği ayetler üzerinde duran Gazzâlî, kavram hakkındaki bazı yanlış anlayışlara ve itirazlara değindikten sonra İslâm tarihindeki birçok meşhur şahsiyetin hayatından rıza örnekleri vermektedir.⁹⁸⁶

Çekilen acı ve sıkıntılar, bazen çok büyük doğumların gerçekleşeceğine, muazzam kazanımların ve sevinçlerin yaşanacağına da işaret olabilmektedir. Sıkıntı ve yokluk çeken bir insan, nimetin kadrini çok daha iyi idrak etmekte, bu sayede manevî mesafeler kat edebilmektedir.⁹⁸⁷

⁹⁸² Kurtubî, **el-Câmi'**, 22/277; Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiye, **Ka'ide fi'l-Mehabbe**, el-Mektebü'l-İslâmî-Dâru İbni Hazm, Beyrut 1999, s. 227; Habenneke, **Me'âricü't-Tefekkür**, 1/514, 533-535.

⁹⁸³ 2/Bakara, 216.

⁹⁸⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn**, Dâru İbni Hazm, Beyrut 2005, s. 1709.

⁹⁸⁵ Gazali, **İhyâ**, 1713-1714.

⁹⁸⁶ Gazali, **İhyâ**, 1710 vd.

⁹⁸⁷ Âiz el-Karnî, **Lâ Tehzen**, Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyad 2002, s. 86.

Müminin hayattaki tavrının nasıl olması gerektiğini şu hadis-i şerif en güzel şekilde ortaya koymaktadır:

“Müminin durumuna şaşarım. Gerçekten onun durumu hep hayırdır. Bu hal, müminden başka hiç kimsede de yoktur. Başına bir hayır gelse, Allah’a şükreder ve bu durum onun için bir hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde de sabreder, bu da onun için bir hayır olur.”⁹⁸⁸

Şu ayetler de Allah’ın takdirine rıza göstermenin müminin ruhunda oluşturması gereken karşılığa işaret etmektedir:

“Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah’a kolaydır. Böyle yaptık ki, elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle de şıarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenerek övünüp duran hiç kimseyi sevmez.”⁹⁸⁹

Müminin gerek hayatta başına gelen olaylar karşısında gerekse hayatına nasıl bir yön verip hangi prensipler muvacehesinde yaşayacağı hususunda Allah’a bağlılık ve teslimiyetini ifade eden diğer bir kavram ise “tevekkül”dür. Tevekkül, “birini vekil tayin etmek, ona güvence vermek, itimat etmek, güvenmek ve dayanmak” demektir.⁹⁹⁰ Allah’a tevekkül etmek, O’na teslim olmak, her konuda sadece O’na güvenmek ve başkasına bel bağlamamaktır.⁹⁹¹

Yukarıda üzerinde durduğumuz rıza kavramıyla yakından bağlantılı olan tevekkül, Kur’ân’da ve hadislerde müminlere ait temel bir nitelik olarak ele alınmış ve Allah’a tevekkül edenlerden övgüyle bahsedilmiştir. Bu konudaki onlarca ayetten bazıları şöyledir:

“O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları

⁹⁸⁸ Müslim, Zühd, 64.

⁹⁸⁹ 57/Hadîd, 22-23.

⁹⁹⁰ Cevherî, **es-Sihâh**, 5/1845; Râğıb, **Müfredât**, 604-605.

⁹⁹¹ Cürcânî, **et-Ta’rifât**, 63; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 4/337; Mustafa Çağrııcı, “Tevekkül”, **DİA**, c. 41, TDV, Ankara 2012, s. 1.

affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever."⁹⁹²

*"Sen onlara aldırma. Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter."*⁹⁹³

*"De ki: Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse müminler, yalnız Allah'a güvensinler."*⁹⁹⁴

Allah'a itimat etmek, O'na sonsuz güven duymak demek olan tevekkül,⁹⁹⁵ kadere imanla doğrudan bağlantılı bir konu olduğu içindir ki ilim sahibi olmayan Müslüman halk tarafından çoğu zaman tam olarak anlaşılammış, doğru anlaşılmadığı için de zaman zaman Müslümanlar yanlış tevekkül anlayışı nedeniyle tedbirsizlik ve tembelliğe meyletmişlerdir. Hatta bazı rivayetler tevekkülün, İslâm'ın ilk nesli olan sahabilerden bazıları tarafından da iyi anlaşılmadığını ve bu konuda Resûlullah (s.a.s.)'e sorular sorduklarını, onun da bu konuda bazı açıklamalarda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Birçok hadis kaynağında geçen şu rivayet en çarpıcı örneklerden biridir:

Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: *"Biz bir cenaze vesilesiyle Baki'u'l-Ğarkad'da"⁹⁹⁶ idik. Derken yanımıza Resûlullah (s.a.s.) çıkageldi ve oturdu. Biz de onun çevresine oturduk. Elinde bir çubuk vardı. Çubuğuyla yere bir şeyler çizmeye başladı. Sonra 'Sizden hiç kimse yoktur ki, şu anda cennet veya cehennemdeki yeri yazılmamış olsun!' buyurdular. Sahabiler, 'Ey Allah'ın Elçisi, öyleyse hakkımızdaki yazıya güvenip dayanmalı değil miyiz?' dediler. O da şöyle buyurdu: 'Siz amel edin, çalışın! Herkes kendisi için yaratılmış olana kolaylıkla sevk edilecektir. Saadet ehlinde olanlar, saadete götüren amelde muvaffak olacak, şekavet ehli olanlar da şekavete götüren amelde muvaffak olacaktır!' Sonra da Resûlullah (s.a.s.) "Kim*

⁹⁹² 3/Âl-i İmrân, 159.

⁹⁹³ 4/Nisâ, 81.

⁹⁹⁴ 9/Tevbe, 51. Ayrıca bakınız: 58/Mücâdile, 10; 65/Talak, 2-3; 8/Enfâl, 49.

⁹⁹⁵ Alper, **İmanın Psikolojik Yapısı**, 108.

⁹⁹⁶ Medine'de, Mescid-i Nebevi'nin yanında bulunan Cennetü'l-Bakî mezarlığı.

(Allah yolunda) sarf eder ve günahahtan kaınırrsa ve o en güzel olanı tasdik ederse, biz de ona kolaylıklara giden yolu kolaylaştırırız”⁹⁹⁷ ayetini okudu.”⁹⁹⁸

Diğer bir olay ise Hz. Cabir (r.a.) tarafından şoyile nakledilmiştir: “S r ka b. Malik b. Cu‘şem gelerek Hz. Peygamber (s.a.s.)’e sordu: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bize dinimizi açıkla. Sanki yeni yaratılmış gibiyiz. şimdi amel ne husustadır? Kalemlerin kuruduğu, miktarların kesinleştiği şeylerde mi, yoksa geleceğe ait şeylerde mi amel edeceğiz?’ Resûlullah (s.a.s.) de, ‘Hayır, geleceğe ait şeylerde değil, bilakis kalemlerin kuruduğu, miktarların belirlendiği hususta amel edeceksiniz’ buyurdular. S r ka tekrar ‘Oyleyse niye amel edelim ki?’ diye sorunca, Resûlullah (s.a.s.) de, ‘Amel edin! Zira herkese yaratılmış olduğu hedef kolay kılınır! Herkes, kendi amelini işleyecektir’ buyurdular.”⁹⁹⁹

Enes (r.a.)’ten gelen bir rivayet ise şoyledir: “Bir adam Resulullah (s.a.s.)’e gelerek ‘Devemi bağlayıp mı tevekkül edeyim yoksa serbest bırakarak mı tevekkül edeyim?’ diye sordu. O da ‘Bağla ve tevekkül et!’ buyurdu.”¹⁰⁰⁰

Burada zikrettiğimiz   rivayet de tevekkülün, anlaşılması zor bir konu olduğunu göstermektedir. Bu nedenledir ki Gazzâlî, tevekkül bahsinde bu zorluğa dikkat çekerek “Tevekkül, ilm  açıdan çetrefilli bir mesele olduğu gibi uygulama bakımından da çok zordur” demektedir.¹⁰⁰¹

Yukarıdaki hadislerde de g r ld ğu gibi tevekkülü, kulun kendisine düşen görevi ihmal edip her şeyi Allah’a havale etmesi veya kaderde her şeyin yazılı olmasına itimat ederek ameli, gayreti ve tedbiri terk etmesi olarak anlamak çok büyük bir hatadır.¹⁰⁰² Hz. Peygamber (s.a.s.) de yaptığı açıklamalarla bu yanlış

⁹⁹⁷ 92/Leyl, 5-7.

⁹⁹⁸ Buhârî, Tefsîr, Leyl; Cenaiz, 83; Edeb, 120; Kader, 4; Tevhîd, 54; Müslim, Kader, 6; Eb  Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 3; Tefsir, Leyl.

⁹⁹⁹ Müslim, Kader, 78.

¹⁰⁰⁰ Tirmizî, Kıyamet, 61.

¹⁰⁰¹ Gazzâlî, **İhyâ**, 1601.

¹⁰⁰² Yusuf el-Karadâvî, **İman ve Hayat**, eviren: Abdülvehhab  zt rk, Nida Yayınları, İstanbul 2013, s. 347.

anlayışın önüne geçmek ve insanın mesuliyetine dikkat çekmek istemiş, kendi hayatında da ameli, gayreti ve tedbiri hep ön planda tutmuştur.¹⁰⁰³

Zikrettiğimiz ayetlerde de tevekkül, kulun kendi elinden geleni ve kendisine düşeni yerine getirmekle beraber Allah'a karşı sonsuz bir güven içinde olması, ümitsizliğe kapılmaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevekkülün, gayretsizlik ve tedbirsizlik değil tam tersine gerekli olan sebeplere sarılıp akıbeti Allah'a bırakmak olduğuna dair en güzel örneklerle peygamberlerin hayatlarında rastlamak mümkündür. Tevekkülün zikredildiği şu ayetler buna delildir:

“Nûh’un haberini onlara oku. Hani o, bir vakit kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda durmam ve Allah’ın ayetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, biliniz ki ben sadece Allah’a dayanıp güvendim.”¹⁰⁰⁴

*“Şuayb şöyle dedi: Ey kavmim! Söyleyin bakayım! Ya ben Rabbinden gelen açık bir delil üzere isem ve katından bana güzel bir rızık vermişse! Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince sizi düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah’ın yardımı iledir. Ben sadece O’na **tevekkül** ettim ve sadece O’na yöneliyorum.”¹⁰⁰⁵*

*“Yakup sonra da, ‘Ey oğullarım! (Mısır’a) tek kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama ben Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm ancak Allah’ındır. Ben O’na **tevekkül** ettim. **Tevekkül edenler de yalnız O’na tevekkül etsinler**’ dedi.”¹⁰⁰⁶*

Tevekkül hakkında bazı kaynaklarda geçen şu olay da câlib-i dikkattir: Hz. Ömer (r.a.), Medine’den Şam’a giderken yolculuk esnasında Suriye’de veba salgını çıktığını duyup geri dönmeye karar verince, bazılarının “Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” itirazına şu cevabı verir: “Evet Allah’ın kaderinden, yine Allah’ın kaderine kaçırıyoruz. Sen devenle bir vadiye insen, vadinin bir yamacı yeşillik ve otlu,

¹⁰⁰³ Canan, **Kütüb-i Sitte**, 13/548; Çağrııcı, “Tevekkül”, **DİA**, 41/1-2.

¹⁰⁰⁴ 10/Yûnus, 71.

¹⁰⁰⁵ 11/Hûd, 88.

¹⁰⁰⁶ 12/Yûsuf, 67.

öbür yamacı çorak ve otsuz olsa, deveni otlı yamaçta gütsen, bu Allah'ın kaderinden değil de otsuz yamaçta gütsen mi Allah'ın kaderindedir? ”¹⁰⁰⁷

Tüm bu örneklerde görüldüğü gibi tevekkül, kulun elinden gelen gayreti göstermesi ancak neticeyi Allah'a bırakması, O'nun kendisi veya olayların akışı hakkındaki kaderine ve kazasına razı olmasıdır. Zira insanın tevessül ettiği sebepler zinciri Allah'ın elindedir ve yine Allah'ın tayin ettiği ve bazen bilgi sınırlarımızı aşan üst kanunlara tabi tutulabilmektedir. Tabiatı yanmak ve yakmak olan “ateş”, Hz. İbrahim'de olduğu gibi yakmak yerine serinletebilmekte;¹⁰⁰⁸ tabiatı serinletmek ve rahatlatmak olan “su” ise kıyamette olacağı gibi alev olup tutuşabilmektedir.¹⁰⁰⁹

Sahip olduğu zenginliği sadece kendi bilgi ve tecrübesine bağlayan yani sadece görünür sebeplere aldanan ve Allah'ın takdir ve imtihanını unutan Karun'un akıbeti de ortadadır.¹⁰¹⁰ Bunlar da tevekkülün, sebeplere sarılmakla beraber onlara aldanmamak, bütün sebepler ve sonuçların, vesile ve neticelerin ötesinde her şeye gücü yeten, her şeyi duyan, gören ve bilen, adalet ve hikmet sahibi bir Allah'ın gözetimi, koruması ve himayesinde olduğu bilinciyle yaşamak demek olduğunu göstermektedir.¹⁰¹¹ İnsan için en büyük mutluluk vesilelerinden birisi de işte bu ulvî güce sığınması, en çaresiz durumlarda dahi O'nun yardımını ümit etmesi,¹⁰¹² O'na dayanıp güvenmesidir. Yani iman tevhidi, tevhit Allah'a teslimiyeti, teslimiyet de tevekkülü, tevekkül ise dünya ve ahiret mutluluğu temin etmektedir.¹⁰¹³

Tevekkül, temelde “tevhit” inancının ayrılmaz bir parçası olan ve sadece anlaşılması değil kâmil manada uygulaması da zor olan bir imanî bir prensiptir.¹⁰¹⁴ Ancak kanaatimizce kâmil manada uygulaması zor olan tek prensip tevekkül değildir. Kibrin en küçük zerresinden bile kaçınma, bütün düşünce ve davranışları her türlü riyadan arındırma vb. hususlar da kâmil manada uygulaması çok zor olan

¹⁰⁰⁷ Canan, **Kütüb-i Sitte**, 11/388.

¹⁰⁰⁸ 21/Enbiyâ, 69.

¹⁰⁰⁹ 81/Tekvîr, 6.

¹⁰¹⁰ 28/Kasas, 76.

¹⁰¹¹ Gazzâlî, **İhyâ**, 1601-1655.

¹⁰¹² Âiz el-Karnî, **Lâ Tehzen**, 270.

¹⁰¹³ Nursî, **Sözler**, 333.

¹⁰¹⁴ Gazzâlî, **İhyâ**, 1601.

hususlardandır. Fakat bazı ayet¹⁰¹⁵ ve hadislerde¹⁰¹⁶ müjdelendiği üzere nice zorluk, o zorluğu samimiyetle göze alana kolay kılınacaktır.¹⁰¹⁷

2.2.2. Akıl Faktörler

Kur'ân'da, insanın mutluluğunu etkileyen faktörlerden bazıları ise akıl (bilişsel-kognitif) yönü ağır basan faktörlerdir. Bunlar, insanda daha çok bir bilgi ve bilinç olarak yer eden, onun hayata bakışını ve olayları değerlendirme biçimini etkileyen faktörlerdir. Bu kısımda, bu tür faktörler üzerinde durulacaktır.

2.2.2.1. İlim

“İlim”, “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, hakikatini idrak etmek, nesneyi olduğu gibi bilmek, gerçekle örtüşen kesin inanç” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰¹⁸ Kur'ân'da bu kökten türeyen kelimeler yaklaşık yedi yüz elli defa kullanılmış,¹⁰¹⁹ ilk vahiy de “Oku” emriyle başlamıştır.¹⁰²⁰ Bu durum, bilginin ve bilme faaliyetinin Kur'ân mesajı bakımından önemini ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da, “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!”¹⁰²¹ “Kulları içinde ancak ilim sahipleri Allah'tan hakkıyla sakınır”¹⁰²² denerek ilim sahipleri övülürken bazı ayetlerde ise “sahip oldukları bilgi ile şımaranlar”¹⁰²³ ve “ellerindeki dünyevi imkânları, sahip oldukları bilgiye bağlayanlar”¹⁰²⁴ kınanmaktadır. Bu da vahyin ışığında yürüyen ve insanı hakka ve hakikate götüren ilmin değerli olduğunu, insanı şımartan ve haktan saptıran ilmin ise sahibine zarardan başka bir şey getirmeyeceğini göstermektedir.¹⁰²⁵ Nitekim dünyada hakikatleri görüp manevî körlük perdelerini kaldırmaya yarayan; gereğiyle amel edildiğinde ise ahiretin ebedî güzelliklerine

¹⁰¹⁵ 20/Tâhâ, 26; 87/A'lâ, 8; 92/Leyl, 7.

¹⁰¹⁶ Tirmizî, İman, 8.

¹⁰¹⁷ Kader, kaza vb. konularda geniş bilgi için bakınız: Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Şifâu'l-'Alîl fî Mesâilî'l-Kadâi ve'l-Kaderi ve'l-Hikmeti ve't-Ta'lîl*, Dâru't-Türâs, Kahire ty.

¹⁰¹⁸ Râğıb, *Müfredât*, 384; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 610; İlhan Kutluer, “İlim”, *DİA*, c. 22, TDV, Ankara 2000, s. 109.

¹⁰¹⁹ Abdulbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, 596-610.

¹⁰²⁰ 96/Alak, 1.

¹⁰²¹ 39/Zümer, 9.

¹⁰²² 35/Fâtır, 28.

¹⁰²³ 40/Ğâfir, 83.

¹⁰²⁴ 28/Kasas, 78; 39/Zümer, 49.

¹⁰²⁵ Râğıb, *ez-Zerî'a*, 133-134.

ulaştırılan ilim, dünyada da ahirette de mutluluk vesilesidir.¹⁰²⁶ Övgüye layık görülen ilim de bu yönde bir işlevi olan ilimdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) de faydası olmayan ilimden Allah'a sığınmış,¹⁰²⁷ ilmin dervişlikten çok daha üstün olduğuna dikkat çekmiş,¹⁰²⁸ ilim ve hikmet sahibi kimselere gıpta edilebileceğini belirtmiştir.¹⁰²⁹

Bu meyanda onun şu sözleri de dikkatlerimizi celp etmektedir:

“Kim bir ilim öğrenmek için bir yola çıkarsa Allah da ona, cennete giden yolu kolay kılar. Melekler, memnuniyetle ilim talibi için kanatlarını yere sererler. Göklerde ve yerde olanlar ve hatta denizdeki balıklar ilim sahibi için istiğfar ederler. Âlimin dervişe üstünlüğü, dolunay gecesi ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, büyük bir nasip elde etmiştir.”¹⁰³⁰

Bir ayette, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, ilminin arttırılması için dua etmesi öğütlenmektedir: *“Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumakta acele etme. 'Rabbim! İlmimi arttır' de.”¹⁰³¹*

Sahabilerden Abdullah b. Abbas da, Resûlullah (s.a.s.)'in kendisini kucaklayarak *“Allahım, bunu dinde derin anlayış sahibi kıl, ona Kitab'ı öğret”* diye dua ettiğini nakletmiştir.¹⁰³² Ayrıca insanların istifade ettiği faydalı ilmin etkisinin bazı durumlarda ölümden sonra da devam edeceğini ifade eden hadisler mevcuttur.¹⁰³³

Şu ayetler de, vahiy kaynaklı ilme dikkat çekmekte ve ilmin, cehaletin karanlıklarından kurtaran ve ruhu diriltiren yönüne işaret etmektedir:

¹⁰²⁶ Abdullah b. Carillah, **el-Hidâye li-Esbâbi's-Se'âde**, yey., Riyad 1403 Hicrî, s. 38.

¹⁰²⁷ Tirmizî, De'avât, 69; Nesâî, İsti'âze, 2.

¹⁰²⁸ Tirmizî, İlim, 19.

¹⁰²⁹ Buhârî, İlim, 15, Zekât, 5, Ahkâm, 3, İ'tisam, 13; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 268

¹⁰³⁰ Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

¹⁰³¹ 20/Tâhâ, 114.

¹⁰³² Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb, 24, İlim, 17; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 138.

¹⁰³³ Müslim, Vasiyye, 14; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 10; Tirmizî, Ahkâm, 36; Nesâî, Vesâyâ, 8.

“Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle süslü gösterilmiştir.”¹⁰³⁴

“Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah’ın ve Resûlü’nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O’nun huzurunda toplanacaksınız.”¹⁰³⁵

İlim sahibi olup Allah tarafından övülenlerin, bu övgüye mazhar olmalarının sebebi, ilimlerinin gereğini hayata yansıtmaları ve bildikleri hakikatlere göre yaşamalarıdır:

“Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”¹⁰³⁶

Sırf Allah rızasını kazanmaya yönelik olarak ilim öğrenen ve onu samimi davranışlara dönüştürenlerin, dünyada da Allah’ın rahmetine mazhar olacakları, hadis-i şerifte şöyle ifade edilmektedir:

“Kim ilim öğrenmek amacıyla bir yola çıkarsa, Allah da onun cennete giden yolunu kolaylaştırır. Bir topluluk, Allah’ın kitabını okumak ve aralarında tedris etmek üzere Allah’ın evlerinden birinde toplanırsa, üzerlerine mutlaka huzur iner ve onları rahmet kaplar, melekler onları kuşatır. Allah da onları katında bulunan meleklerin yanında anar. Bir kimseyi ameli geri bırakırsa, soyu öne geçiremez.”¹⁰³⁷

Varlığın sırlarını keşfetmek, bilinmeyenleri bilmek, mahlûkattaki mucizelere şahit olmak en büyük mutluluk vesilelerindedir:

“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette

¹⁰³⁴ 6/En’âm, 122.

¹⁰³⁵ 8/Enfâl, 24.

¹⁰³⁶ 39/Zümer, 9.

¹⁰³⁷ Müslim, Zikir, 38; Ebû Dâvûd, Edeb, 68; Tirmizî, Hudûd, 3, Birr, 19.

ibretler vardır.”¹⁰³⁸ “İşte bu örnekleri biz insanlar için veriyoruz. Bunları ancak âlimler düşünüp anlarlar.”¹⁰³⁹

Hayata vahyin penceresinden bakan kimse, böyle bir ilim için tıpkı Hz. Davud ve Hz. Süleyman gibi daima Allah’a şükür yolunu seçer:

“Andolsun ki biz, Davud’a ve Süleyman’a ilim verdik. Onlar da, ‘Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a hamd olsun’ dediler.”¹⁰⁴⁰

“Cinlerden bir ifrit (Süleyman’a), ‘Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu hususta güçlü ve güvenilirim’ dedi. Nezdinde kitaptan bir ilim olan kimse ise ‘Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm’ dedi. Süleyman, kraliçenin tahtını ansızın yanı başında duruyor görünce şöyle dedi: ‘Bu, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin verdiği lütuflardandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki, Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O çok kerem sahibidir.’”¹⁰⁴¹

Hakka ve hakikate dair bilgi sahibi olan, akli ve bilimi putlaştırmayıp vahye dayalı bilgiyle kendini donatan insan, şeytana ve nefse karşı daha güçlü, daha mukavemetli olur. Böyleleri yanlışın ve kötünün, hem dünyevi hem de uhrevi zararını diğer insanlardan daha iyi bildiği için hayatını güzelliklerle doldurup kötülük ve çirkinliklerden uzak durur. Bu da onların daha huzurlu ve daha mutlu bir hayat yaşamalarına vesile olur.¹⁰⁴² Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

“De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur’ân) okununca, derhal secdeye kapanırlar.”¹⁰⁴³

¹⁰³⁸ 30/Rûm, 22.

¹⁰³⁹ 29/Ankebût, 43.

¹⁰⁴⁰ 27/Neml, 15.

¹⁰⁴¹ 27/Neml, 39-40.

¹⁰⁴² ‘Umer, **Hayal İle Gerçek Arasında Mutluluk**, 94-95; Ferîd, **Tarîku’s-Se‘âde**, 175-176, Kutluer, “İlim”, **DİA**, 22/110-111.

¹⁰⁴³ 17/İsrâ, 107.

“Derken, Karun, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, ‘Keşke Karun’a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı!’ dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, ‘Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah’ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur’ dediler.”¹⁰⁴⁴

Kur’ân, aklını kullanmayan ve körü körüne başkalarına tabi olanları tehditkâr ifadelerle kınamakta,¹⁰⁴⁵ ilim sahibi olanların kadrini yücelterek yöneticiliğin ilim sahibi olmayı gerektirdiğine işaret etmekte,¹⁰⁴⁶ ilmin gizlenmemesini istemekte,¹⁰⁴⁷ bilenlerle bilmeyenlerin eşit olamayacağını ifade etmekte,¹⁰⁴⁸ ilim sahiplerine danışılmasını tavsiye etmekte,¹⁰⁴⁹ savaş vb. olağanüstü durumlarda dahi bazı kimselerin ilim tahsiline devam etmeleri gerektiğini belirtmektedir.¹⁰⁵⁰ Kur’ân’da ilme dair bu ve benzeri bütün ifadeler, bilgi sahibi olmanın ve doğru bilgi ile hareket etmenin önemine işaret etmekte ve insanın dünyevi huzur ve mutluluğu için bunun gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2.2.2.2. Takva

“Bir şeyi, sıkıntı ve zarar verecek olan şeylerden korumak, kollamak, muhafaza etmek” anlamındaki “vikâye” kökünden türemiş olan “takva”, *“Allah’a itaat ederek azabından sakınmak, cezayı haklı kılan davranışlardan uzak durmak”* demektir. Takva sahibi olan kişi için “müttaki” denmektedir. Kavramın içeriğinde olan korku, korkunç ve kötü bir şeyden çekinmeyi değil, seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesini, kulun Yaratana karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini ifade etmektedir. Bu yönüyle sadece Allah’tan korkmak değil *“Allah bilinci, O’na karşı sorumluluk şuuru”* olarak da anlaşılabilir. Çünkü bu korku, Allah’a duyulan saygı ve hürmetten kaynaklanır. Takva bilinci, müminleri her türlü

¹⁰⁴⁴ 28/Kasas, 79-80.

¹⁰⁴⁵ 7/A‘râf, 179.

¹⁰⁴⁶ 2/Bakara, 247; 12/Yusuf, 55.

¹⁰⁴⁷ 2/Bakara, 159.

¹⁰⁴⁸ 39/Zümer, 9.

¹⁰⁴⁹ 16/Nahl, 43.

¹⁰⁵⁰ 9/Tevbe, 122.

kötülük ve günden vazgeçiren ve uzak tutan, hep iyilik ve güzelliğe sevk eden bir duygudur.¹⁰⁵¹

Allah'tan korkan kişi ne kendine ne de başkasına zarar verir. Bu his ve inançla, her adımında hep Allah'ın sevdiği ve razı olduğu şeyleri gözetir. Bu da vicdanın veya bir başka ifade ile “içsel mahkeme”nin insana hâkim olduğu, her türlü suç ve kötülükten uzak durulan bir hayat demektir.¹⁰⁵² Zira takva sahibi kişi, Kur'an'ın ifadesiyle, her yerde ve her zaman Allah'ın kendisini görüp gözettiği bilinciyle yaşamaktadır.¹⁰⁵³

İnsanların kötülükten uzak durdukları, suç oranının sıfıra yaklaştığı ve herkesin emniyet içinde yaşadığı bir toplum elbette ki mutluluk ve huzurun hâkim olduğu bir toplum demektir. Tam aksine kötülüklerle ve günahlarla yaşayan bir toplum ise ahiretten önce daha bu dünyada iken kendi elleriyle kendisini mutsuzluğun uçurumuna atmış demektir. Bu duruma bazı ayetlerde şöyle işaret edilmektedir:

*“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve peygamberine iman edin ki, size rahmetinden iki kat pay versin, size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur versin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*¹⁰⁵⁴

*“İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”*¹⁰⁵⁵

*“Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen, Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın.”*¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵¹ Râğıb, **Müfredât**, 603-604; Cürçânî, **et-Ta'rifât**, 58-59; Süleyman Uludağ, “Takva”, **DİA**, c. 39, TDV, Ankara 2010, s. 484; İzutsu, **Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, 259-262.

¹⁰⁵² Ali Ünal, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, s. 512-518.

¹⁰⁵³ 21/Enbiyâ, 49; 6/En'âm, 103; 57/Hadîd, 4.

¹⁰⁵⁴ 57/Hadîd, 28.

¹⁰⁵⁵ 30/Rûm, 36.

¹⁰⁵⁶ 35/Fâtır, 43.

Kur’ân’da Allah’ın takva sahipleri ile beraber olduğu, onları sevdiği ve onların dostu olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁵⁷ Allah’ın yapılan her iyi ve güzel işten haberdar olduğunu, bu dünyada herkesin ahiret hayatı için “azık edinerek” hazırlık yapması gerektiği, en hayırlı azığın ise “takva” olduğunu vurgulayan ve insanların bu şuurla hep iyi ve güzel olana yönelip kötü ve çirkin olandan uzak durmaları gerektiğini ifade eden bir ayet ise şöyledir:

“Siz her ne hayır yaparsanız, Allah mutlaka onu bilir. Kendinize azık hazırlayın. İyi bilin ki, en hayırlı azık da takvadır. Öyleyse takvalı olun, bana karşı gelmekten sakının, ey akıl sahipleri!”¹⁰⁵⁸

İnsanın ahlâkî ayıp, kusur ve eksikliklerini en güzel şekilde örtüp onu güzelleştirecek olan şeyin “takva elbisesi” olduğunu edebî bir üslupla ifade eden bir ayette ise şu ifadeler geçmektedir:

“Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takva elbisesine gelince, işte o çok daha hayırlıdır. Bunlar Allah’ın ayetlerindedir. Belki düşünüp öğüt alırlar.”¹⁰⁵⁹

İnsanın, Allah katında değerli biri olduğunu hissetmesi, mutluluk verici bir durumdur. Kur’ân’a göre Allah nezdinde üstünlüğün ölçütü ve değerlerin gerçek kaynağı, soy, zenginlik, güzellik, güç, makam, iktidar vs. değil, “takva”dır. İnsan, takvası oranında Allah katında değer kazanmaktadır:

“Ey insanlar! Şüphesiz ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”¹⁰⁶⁰

Kur’ân’da Allah’ın, sabreden ve direnen takva sahiplerini kötü niyetli kimselerin tuzak ve desiselerinden koruyacağı,¹⁰⁶¹ takvayı kendilerine şiar edinen

¹⁰⁵⁷ 2/Bakara, 194; 9/Tevbe, 36, 123; 3/Âl-i İmrân, 76; 9/Tevbe, 4, 7; 45/Câsiye, 19; 16/Nahl, 128.

¹⁰⁵⁸ 2/Bakara, 197.

¹⁰⁵⁹ 7/A‘râf, 26.

¹⁰⁶⁰ 49/Hucûrât, 13.

¹⁰⁶¹ 3/Âl-i İmrân, 120

toplumların yaşam standartlarının Allah tarafından yükseltileceği, yerin ve göğün bereket kapılarının onlar için açılacağı ifade edilmektedir.¹⁰⁶² Çarelerin tükendiği, ümitlerin tükenmeye başladığı yerde Allah'ın yardımı takva sahiplerine ulaşacak, onlara beklenmedik hayırlı kapılar açılacaktır:

“Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”¹⁰⁶³

Süflî arzu, heva ve heveslerine mağlup olmayıp takvaya sarılan kulların, hem dünya hem de ahirette kârlı çıkacaklarını ifade eden bazı ayetler şöyledir:

“Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsinin kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.”¹⁰⁶⁴

“Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için ise şüphesiz cennettir varılacak yer.”¹⁰⁶⁵

Allah'ın haram kıldığı ve uzak durulmasını emrettiği cinayet, fuhuş, içki, kumar, hırsızlık, yalan, kibir, bencillik, haksızlık vb. bütün kötülükler, maddî veya manevî birçok zararları olan, fertleri ve toplumları mutsuzluğa sürükleyen en büyük etkenlerdir. Bu tür kötülüklerden uzak durmak, bizzat insanların faydasına olup daha mutlu bir hayatın inşasına da zemin hazırlayacaktır.¹⁰⁶⁶ Fertler ve toplumlar üzerinde hem ruhî hem de maddî yönden birçok menfi tesirleri olan her türlü kötülükten uzak durabilmenin en önemli şartı ise insanların, Allah'ın her şeyi görüp gözettiği bilinciyle yaşaması ve O'nun azabından korkup rızasını kazanma gayreti içinde olmasıdır. Kur'an'da bu durum açık bir şekilde, *“Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz”¹⁰⁶⁷* ifadesiyle dile getirilmektedir. Birer rehber olarak gönderilen peygamberlerden ve dolayısıyla tüm insanlardan istenen şey şudur: *“Ey*

¹⁰⁶² 7/A'râf, 96.

¹⁰⁶³ 65/Talak, 2-3.

¹⁰⁶⁴ 91/Şems, 7-10.

¹⁰⁶⁵ 79/Nâziât, 40-41.

¹⁰⁶⁶ 5/Mâide, 90.

¹⁰⁶⁷ 3/Âl-i İmrân, 130.

peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim.”¹⁰⁶⁸

Takva bilincinin insan üzerindeki eşsiz etkisine dair asr-ı sadette yaşanan şu olay ibretlerle doludur:

Ümmü Seleme (r.ah.)’nın belirttiğine göre ashaptan iki adam mirasa dair bir hususta ihtilafa düşer ve bir türlü anlaşamazlar. Her ikisi de “Bu benim hakkımdır” diyerek ısrar eder. Bu olay karşısında Hz. Peygamber (s.a.s.) onlara “*Ben ancak bir insanım. Karşıma gelip mücadele ediyorsunuz. Bazen biriniz diğerinden daha açık ve etkili konuşabilir. Ben de dinlediklerime göre hüküm veririm. Ancak her kime diğerinin hakkı olan bir şeyi verirsem bilsin ki aslında ben ona bir ateş parçası vermekteyim, sakın onu almasın!*” der. Davacılar bu sözlerden çok etkilenir ve ağlamaya başlarlar. Çünkü bu sözler onların iman teline dokunmuştur. Bu sefer birbirlerine “Benim hakkım da senin olsun” demeye başlarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Madem böyle yaptınız, öyleyse bölüşün, kura çekin ve birbirinizle helalleşin*” buyurur. Onlar da öyle yaparlar.¹⁰⁶⁹

2.2.2.3. Zikir

İslâmî literatürde, “*Allah’ı çokça anma, daima hatırda tutma*” anlamında “zikir” kavramı kullanılmaktadır. Sözlük anlamı “*hatırlamak, hatırda tutmak*” olan ve “unutmak” anlamındaki “nisyân”ın karşıtı olan “zikir”, temelde iki türlü olup ilki, bir şeyi dil ile yani sözlü olarak anmak, ikincisi ise kalp ile anmak yani o şeyi daima hatırda tutmaktır.¹⁰⁷⁰

Zikir kelimesi Kur’ân’da türevleriyle birlikte ve temel anlamıyla bağlantılı olmak üzere birçok farklı amaçla kullanılmıştır. Allah’ı övmek, nimetlerini anmak, bunları kalpte hissetmek, tefekkür etmek, namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kâinattaki ayetler üzerinde düşünmek şeklindeki manalarının yanı sıra önceki kutsal

¹⁰⁶⁸ 23/Mü’minûn, 51.

¹⁰⁶⁹ Ebu Davud, Akdiye, 7. Olayın diğer rivayetleri için bkz: Buhârî, Şehadât, 27; Mezâlîm, 16; Hiyele, 9; Ahkâm, 20, 29, 31; Müslim, Akdiye, 5; Tirmizî, Ahkâm, 11; Nesâî, Kudât, 13

¹⁰⁷⁰ Halîl, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 2/73; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/664-665; Râğîb, *Müfredât*, 200.

kitaplar, Kur’ân, Levh-i mahfuz, vahiy, ilim, haber, beyan, uyarı, nasihat, şeref ve unutkanın zıddı gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹⁰⁷¹

Allah’ı anmakla ilgili diğer bir kavram ise “tesbih” kavramıdır. Tesbih, “*suda veya havada yüzmek, hızlıca akmak*” anlamına gelen “se-be-ha” fiilinden türemiş bir kelime olup “*Allah’ı, ulûhiyetle bağdaşmayan her türlü eksiklik ve kusurdan tenzih edip yüceltmek*” demektir. Tesbihin en yaygın ve kalıplaşmış şekli olan “*Sübhanallah*” terkibi de bu anlama gelmektedir. “Sübhan” kavramı bazen “*şaşkınlık ve hayreti ifade etme*” maksadıyla da kullanılmaktadır.¹⁰⁷²

Râğıb, Tesbih kavramının terim anlamının kelimenin kökündeki “*hızlı biçimde yüzmek*” manasıyla alakalı olduğuna dikkat çekerek bu kavrama “*Kulun hızla Allah’a ibadete ve hayırlı amellere yönelmesi ve her türlü kötülükten hızla uzaklaşması*” anlamını vermiştir.¹⁰⁷³ Bu açıklamalardan hareketle insan hakkında kullanılan tesbih kavramına, “*İnsanın sürekli olarak Allah’ın yüceliğini ve mükemmelliğini hatırla tutarak O’nun gözetimi altında olduğu şuuruyla yaşaması ve bu şuurla hep iyiye ve güzele yönelip kötülük ve çirkinlikten uzak durması*” şeklinde bir anlam vermek mümkündür.¹⁰⁷⁴

Tesbih kavramını zikir kavramından ayıran en büyük özellik, tesbihin Kur’ân’da insan dışındaki varlıklar hakkında da kullanılmış olmasıdır. Kur’ân’da göklerin, yerin, bu ikisi içinde bulunan her varlığın, meleklerin, dağların, kuşların hatta gök gürültüsünün dahi Allah’ı tesbih ettiği ancak insanın, bu varlıkların tesbihini anlayamayacağı ifade edilmektedir.¹⁰⁷⁵ Sadece göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah’ı tesbih ettiğine dair ifade, sekiz ayette tekrar edilmektedir.¹⁰⁷⁶

Kur’ân’da Allah’ın, içten yalvararak ve korkarak alçak sesle sabah akşam çokça zikir ve tesbih edilmesi emredilmekte, O’nu daima hatırla tutmanın her

¹⁰⁷¹ Reşat Öngören, “Zikir”, **DİA**, c. 44, TDV, Ankara 2013, s. 409; Ünal, **Kur’ân’da Temel Kavramlar**, 34-37.

¹⁰⁷² Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 2/208-209; Cevherî, **es-Sihâh**, 1/372; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 1/375; Cürçânî, **et-Ta’rifât**, 52; Ebu’l-Bekâ, **el-Külliyât**, 515-516.

¹⁰⁷³ Râğıb, **Müfredât**, 248.

¹⁰⁷⁴ Metin Yurdagür, “Tesbih”, **DİA**, c. 40, TDV, Ankara 2011, s. 527.

¹⁰⁷⁵ Abdalbâkî, **el-Mu‘cemü’l-Müfehres**, 430-431.

¹⁰⁷⁶ 57/Hadîd, 1; 59/Haşr, 1, 24; 61/Saff, 1; 17/İsrâ, 44; 24/Nûr, 41; 62/Cum‘a, 1; 64/Teğâbün, 1.

şeyden üstün olduğu, bütün ibadet ve itaatlerden önemli sayıldığı şöyle ifade edilmektedir:

“Rabbini, içten yalvararak ve korkarak, çok yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma!”¹⁰⁷⁷

“Ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin! Ve O’nu sabah akşam yüceltin.”¹⁰⁷⁸

“(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab’ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah’ı anmak (zikrullah) elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.”¹⁰⁷⁹

Evrendeki canlı cansız her varlığın Allah’ı tesbih ettiği vurgulanarak insandan da aynı şeyi bilinçli olarak yapmasının istenmesi, onun evrendeki bütün varlıklarla barış içinde aynı Yaratana kulluk etmesini sağlamaya yönelik bir emirdir. İnsandan, koca evren orkestrası içindeki tek çatlak ses olmaması istenmekte; bütün varlıklarla uyum ve ahenk içinde yaşayarak tüm yaratılmışlarla kardeş oluşunun mutluluğunu yaşaması hedeflenmektedir. Bu anlayışa göre aynı Yaratana anıp yücelten insan ile diğer tüm varlıklar, tesbih ekseninde birleşen kardeşlerdir. Bu inanç, şu koca evrende insana huzur ve mutluluk veren en önemli hususlardan birisidir.¹⁰⁸⁰

Bazı ayetlerde, zorlu ve çetin şartlarda veya hayatın günlük akışı sırasında Allah’ı çokça anmanın kurtuluşa ve başarıya vesile olacağı şöyle vurgulanmaktadır:

“Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah’ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁰⁸¹

“Cuma namazı bitince artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çokça zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁷ 7/A‘râf, 205.

¹⁰⁷⁸ 33/Ahzâb, 41-42.

¹⁰⁷⁹ 29/Ankebût, 45.

¹⁰⁸⁰ Kutub, **Fî Zilâl**, 7/145, 7/490.

¹⁰⁸¹ 8/Enfâl, 45.

¹⁰⁸² 62/Cum‘a, 10.

Mal ve evladın, müminleri Allah'ın zikrinden alıkoymaması gerektiği, gerçek müminlerin günlük dünya işleri sırasında bile Allah'ı anmaktan geri durmayacakları belirtilmektedir:

*“Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.”*¹⁰⁸³

*“O yiğitler ki, ne bir ticaret ne de herhangi bir alış-veriş onları, Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz. Zira onlar, kalplerin ve gözlerin dehşetle alt üst olacağı bir günden korkarlar.”*¹⁰⁸⁴

Münafıkların Allah'ı çok az andıkları, Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların ise apaçık bir sapıklık içinde buldukları beyan edilmektedir:

*“Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Hâlbuki Allah onları aldanmaya terk etmiştir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar.”*¹⁰⁸⁵

*“Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nur üzerinde değil midir? Allah'ı anmak hususunda kalpleri katılaştırmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”*¹⁰⁸⁶

Zikrin müminler için kalp huzuruna ve itminana vesile olacağını ifade eden en bariz ayet ise şudur:

*“Onlar, iman edenler ve kalpleri Allah'un zikriyle huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla tatmin olup huzur bulur.”*¹⁰⁸⁷

Bu ayeti doğru anlayabilmek için kendisinden önceki ayetin en sonunda gelen “men enâbe” ifadesinden bedel olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira bu ayet önceki ayeti açıklamaktadır.¹⁰⁸⁸ Bir önceki ayet şöyledir:

¹⁰⁸³ 63/Münâfikûn, 9.

¹⁰⁸⁴ 24/Nûr, 37.

¹⁰⁸⁵ 4/Nisâ, 142.

¹⁰⁸⁶ 39/Zümer, 22.

¹⁰⁸⁷ 13/Ra'd, 28.

¹⁰⁸⁸ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 13/518; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 540; Suyûtî, **Celâleyn**, 252.

“O inkârcılar diyorlar ki, ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya! De ki, şüphesiz Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni (men enâbe) ise doğru yola eriştirir.”

Bu ayetin peşi sıra gelen zikirle ilgili ayette ise *“Allah’a yönelenler”*in kim olduğu dile getirilmekte ve her iki ayetteki ifadelerle, inkârcıların mucize isteğine, üstü kapalı bir cevap verilmektedir. Buna göre mucize talebinde bulunan inkârcılara, problemin mucize değil doğru yolu ve hakikati bulma arzusu olduğu, Allah’ın dilediği kimseyi saptırdığı, gönülden kendisine yöneleni ise hidayete erdirdiği bildirilmektedir. Gönülden kendisine yönelenlerin de iman eden ve kalpleri Allah’ın zikri ile tatmin olup huzur bulan ve Allah’ın zikri dışında başka bir mucize aramayanlar olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸⁹

Hz. Muhammed (s.a.s.)’den mucize göstermesini isteyen müşrikler, ancak ayne’l-yakin şahit olacakları harikulade bazı şeylerin kendilerini tatmin edeceğini, ancak bu şekilde onun Allah’ın elçisi olduğuna şeksiz şüphesiz inanacaklarını iddia etmekteydiler. Bu ayet ise Allah’a yönelip O’na iman edenlerin kalplerinin “zikrullah” ile tatmin olup huzur bulduğunu, harikulade bir olaya ihtiyaç duymadıklarını beyan etmektedir. Zira iman sahiplerine göre en büyük mucize zaten “zikrullah”tır. İtminana da, istenen o mucizelerle değil, ancak “zikrullah” ile ulaşılabilir.¹⁰⁹⁰ İslâm’ın ilk nesli olan sahabiler bu anlayışın en güzel örneğidir.¹⁰⁹¹

Sûrenin ileriki ayetlerinden de¹⁰⁹² anlaşılacağı üzere burada “zikrullah” ile insana Allah’ın varlığını, birliğini, kudret ve azametini anlatan Kur’ân’dan bahsedilmektedir. Her ne kadar tefsirlerde birçok farklı yoruma rastlamak mümkünse de en çok tercih edilen ve öne çıkan görüş burada Kur’ân’ın kastedildiğidir.¹⁰⁹³ Zira bu ve devamındaki ayetler mucize taleplerini ret sadedinde gelen ayetlerdir. Bu ayetler, derdi hakikati bulmak olan samimi insanların “zikrullah” olarak ifade edilen Kur’ân ile itminan ve huzura erip başka bir mucizeye ihtiyaç duymayacaklarını,

¹⁰⁸⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 13/517; Yazır, *Hak Dini*, 5/145-146; Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/523.

¹⁰⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 3/311; Kutub, *Fî Zilâl*, 6/361-363.

¹⁰⁹¹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 13/519.

¹⁰⁹² 13/Ra‘d, 29-32.

¹⁰⁹³ Mukatil, *Tefsîr*, 2/175; Maverdî, *en-Nüketü ve’l-Uyûn*, 3/110; Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, 4/315; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 540; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, 4/327; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 12/65; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, 10/502; Hâzin, *Lübâb*, 3/17; Ebu’s-Suûd, *İrşâd*, 5/20.

onlar için Kur'ân'ın her şeye kâfi en büyük mucize olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle müminlerin kalpleri Kur'ân'la sükûna erer; onun vesilesiyle Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hak peygamber olduğuna şeksiz şüphesiz inanırlar.¹⁰⁹⁴

Devamındaki ayetlerde Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gönderilen vahye¹⁰⁹⁵ ve Kur'ân'a¹⁰⁹⁶ vurgu yapılmış olması da aslındaki buradaki “zikrullah” ile Kur'ân'a işaret edildiğini göstermektedir. Ancak ayette geçen “zikrullah”tan kastın, geniş manada Allah'ı anmak, O'nun vahdaniyetini, kudret ve azametini, rahmet ve mağfiretini, müminler için cennette hazırlamış olduğu eşsiz mükâfatları düşünmek olduğu da söylenmiştir.¹⁰⁹⁷ Her ne kadar “zikir” kavramının Kur'ân hakkında kullanıldığı birçok ayet¹⁰⁹⁸ olsa da genel anlamda Allah'ı anmak ve hatırd tutmak anlamında kullanıldığı birçok ayet de mevcuttur.¹⁰⁹⁹

Kanaatimizce ayet hakkındaki iki açıklama birbirini nakzetmemektedir. Zira bazı müfessirlerin de dikkat çektiği gibi, nasıl ki Kur'ân Allah'ın “mestûr” ayetlerini barındıran bir kitap ise, nice harikaları içinde barındıran bu evren de O'nun “meşhûd” ayetlerini içinde barındıran bir kitaptır. Mümin, Kur'ân'da da evrende de Yaratanın ayetlerine şahit olur ve kalbi bu ayetlere şahit olmakla, bu ayetleri var edeni kabullenip O'na boyun eğmekle tatmin olup huzur bulur. Bu evrende yalnız ve kimsesiz olmadığını anlar ve tüm yaratılmışlar gibi O'na kulluğunu itiraf etmekten şeref ve mutluluk duyar.¹¹⁰⁰ Bu nedenle ayetteki “*Onlar ki iman etmiş ve Kalpleri Allah'ın zikri ile huzur bulmuştur. Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ın zikri ile huzur bulur*” ifadesiyle kastedilenin dar manada Kur'ân'ın ayetleri üzerinde düşünmek, geniş manada ise daima Allah'ı hatırd tutmak, hayatın her anında O'nun görüp gözettiğini ve kulunun her söz, hareket, duygu ve düşüncesinden haberdar olduğu bilinciyle yaşamak olduğu söylenebilir. Zira her yer ve her durumda O'nu anmaya

¹⁰⁹⁴ Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 13/149; Yazır, **Hak Dini**, 5/145-146; Kutub, **Fî Zilâl**, 6/361-363; Karaman vdğ., **Kur'ân Yolu**, 3/262-263.

¹⁰⁹⁵ 13/Ra'd, 30.

¹⁰⁹⁶ 13/Ra'd, 31.

¹⁰⁹⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 540; İbnü'l-Cevzî, **Zâdu'l-Mesîr**, 4/327; Hâzin, **Lübâb**, 3/17; Şevkânî, **Fethü'l-Kadîr**, 730; İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr**, 13/137; Kasimî, **Mehâsinü't-Te'vîl**, 9/3676.

¹⁰⁹⁸ 15/Hicr, 9; 16/Nahl, 44; 21/Enbiyâ, 50; 41/Fussilet, 41. Ayrıca “zikir” Kur'ân'ın en meşhur isimlerinden birisidir (Abdülhamit Birışık, “Kur'ân”, **DİA**, c. 26, TDV, Ankara 2002, s. 383-384).

¹⁰⁹⁹ 2/Bakara, 152; 3/Âl-i İmrân, 41; 7/A'râf, 205.

¹¹⁰⁰ Yazır, **Hak Dini**, 5/145-146; Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/525; Kutub, **Fî Zilâl**, 6/361-363; Merâğî, **Tefsîr**, 13/100; Ebû Zehra, **Zehratü't-Tefâsîr**, 8/3946; Karaman vdğ., **Kur'ân Yolu**, 3/262-263.

devam etmenin gönül rahatlığı ve kalp huzurunda çok müthiş bir tesiri vardır. O’nu anmaktan uzak kalmak ise kalbin daralması ve sıkılmasına neden olmaktadır.¹¹⁰¹

Nitekim bir başka ayette de şu ifadeler geçmektedir:

*“Kim de zikrimden yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz.”*¹¹⁰²

Bu ayette geçen “zikir” ile kastedilenin Kur’ân olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira buradaki hitap insanlığın atası olan Hz. Âdem ile eşine yönelik olup ayetlerin geçtiği bölüm şöyledir:

*“Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin! Şayet benden size bir hidayet gelir de kim benim hidayetime tabi olursa o sapmaz ve bedbaht olmaz. Kim de zikrimden yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz.”*¹¹⁰³

Ayetlerin akışından da anlaşıldığı üzere Allah’ın zikrinden yüz çevirmekten kasıt, O’nu daima hatırdan tutmamak, görüp gözettiğini düşünmeyip emrine muhalif davranmak ve hoşnut olmadığı bir hayat yaşamak yani O’nun gönderdiği “hidayet”e tabi olmamak, onu göz ardı etmek, kulak arkasına atmaktır. Böyle davrananları “sıkıntılı bir hayat”ın beklediğine dair ifade de dünya hayatıyla ilgili olup bu tür insanların dünyada hangi maddî imkânlarla sahip olurlarsa olsunlar ruhsal sıkıntı ve ıstıraplardan kurtulamayacaklarını, ruhlarındaki manevî açlığı gideremeyeceklerini ve hakiki anlamda bir huzur ve itminana eremeyeceklerini, servet ve zenginlik içinde dahi olsalar mutsuzluğa mahkûm olduklarını dile getirmektedir.¹¹⁰⁴ Ayrıca bu ifade, bu tür insanların yaratılış amaçlarına ve tertemiz yaratılmış olan insan ruhuna

¹¹⁰¹ Abdullah b. Carillah, **el-Hidâye li-Esbâbi’s-Se‘âde**, 38.

¹¹⁰² 20/Tâhâ, 124.

¹¹⁰³ 20/Tâhâ, 123-124.

¹¹⁰⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 669; Neseî, **Medârikü’t-Tenzil**, 2/388; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 9/377; Havva, **el-Esâs**, 7/3410.

yakışmayan davranışlarla yaşamaları dolayısıyla hissettikleri vicdan azabına ve ruhî bunalımlara ve iç gerilime işaret etmektedir.¹¹⁰⁵

Konuyla ilgili diğer bazı ayetler ise şöyledir:

“Allah’i unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan günahkârlardır.”¹¹⁰⁶

“Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah’i anmayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşı hep kayıptadırlar.”¹¹⁰⁷

“Kim Rahman’i zikretmekten gafil olursa, yanından ayrılmayan bir şeytanı ona musallat ederiz. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan alıkoyarlar da onlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.”¹¹⁰⁸

“Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah’i anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”¹¹⁰⁹

“Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye itaat etme!”¹¹¹⁰

Hadislerde de zikrin önemine ve zikir ehlinin üstünlüğüne işaret edilmiş, zikir halkaları cennet bahçelerine benzetilmiştir.¹¹¹¹ İlgili rivayetlerde, en hayırlı amelin Allah’i anmak olduğu, O’nu daima hatırdan tutmanın altın ve gümüş infak etmekten, düşmanla savaşmaktan bile üstün sayıldığı, Allah’i hatırlamak maksadıyla bir araya gelen topluluğu ilahî rahmetin ve meleklerin kuşatacağı, üzerlerine huzurun ineceği, Allah’ın da onları kendi katında anacağı, yeryüzünde “Allah Allah” diyen bir kişi bile buldukça kıyametin kopmayacağı ifade edilmektedir.¹¹¹² Bir hadiste ise şu

¹¹⁰⁵ Mevdûdî, **Tefhîm**, 3/283-284; Kutub, **Fî Zilâl**, 7/246; Karaman vdğ., **Kur’ân Yolu**, 3/558-560; Muhammed Nakip Attas, “İslâm’da Mutluluğun Anlamı ve Tecrübesi”, Çeviren: Şaban Ali Düzgün, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, sayı: 5/2, 2007, s. 106.

¹¹⁰⁶ 59/Haşr, 19.

¹¹⁰⁷ 58/Mücâdile, 19.

¹¹⁰⁸ 43/Zuhruf, 36-37.

¹¹⁰⁹ 5/Mâide, 91.

¹¹¹⁰ 18/Kehf, 28. Ayrıca bakınız: 8/Enfâl, 2; 22/Hacc, 35; 57/Hadîd, 16; 3/Âl-i İmrân, 190-191.

¹¹¹¹ Tirmizî, De‘avât, 83.

¹¹¹² Müslim, İman, 234, Zikir, 39; Tirmizî, Da‘avât, 6, 7; İbn Mâce, Edeb, 53.

ilginç ifade geçmektedir: “Zikreden kimse ile zikretmeyen kimse, diri ile ölü gibidir.”¹¹¹³

2.2.2.4. Ümit

Kur’ân-ı Kerîm’de insanın dünyevi mutluluğuyla ilgili olarak üzerinde durulan hususlardan birisi de ümitvar olmak ve ister yakın ister uzak gelecek adına olumlu duygular besleyebilmektir. Kur’ân’da ümit ve olumlu beklenti durumu için kullanılan temel kavram “recâ”dır. Recâ, “emel, ümit, beklenti” demek olup karşısı “ye’s” yani “ümitsizlik”tir.¹¹¹⁴ Recâ, sevinç ve mutluluğa vesile olacağı düşünülen bir işin gerçekleşeceğine dair olumlu his ve düşünceleri ifade eden bir kavramdır.¹¹¹⁵ Tasavvufî bir terim olarak ise “kulun ilahî rahmetin genişliğine bakması, rabbinin lütfunu kendisine yakın hissetmesi, O’nun lütf ve keremini umması, O’na güvenmesi, sonucun iyi olacağını düşünüp sevinmesi, celâli cemal gözüyle görmesi” şeklinde tarif edilmektedir.¹¹¹⁶

Kur’ân’da recâ kavramının kullanıldığı bazı ayetlerde, müminlerin Allah’a kavuşmaya, O’nun rahmetine nail olmaya dair ümitleri söz konusu edilmektedir. Bu ayetlerden birinde şu ifadeler geçmektedir:

*“İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihat edenler var ya, işte bunlar Allah’ın rahmetini ümit ederler. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*¹¹¹⁷

Ayet, dünya veya ahiret ayrımı yapmaksızın Allah’ın rahmetini ümit edebilmeyi, övgüye değer bazı hasletlere bağlamaktadır. Ayette değinilen bu hasletler ise iman, hicret ve cihattır. Ayet, bu üstün meziyetlere sahip olan kimselerin dünya ve ahirette Allah’ın engin rahmetine nail olmaya dair ümit besleyebileceklerini ifade etmektedir. Bu ifade ile hem iyi ve güzel hasletlere sahip olan müminlere ümit verilmekte hem de Allah’ın rahmetini elde edeceklerine kesin

¹¹¹³ Buhârî, De‘avat, 67.

¹¹¹⁴ Ezherî, **Tehzîb**, 11/181; Cevherî, **es-Sıhâh**, 6/2352; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 2/494; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 18/1604.

¹¹¹⁵ Râğîb, **Müfredât**, 215.

¹¹¹⁶ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevzîyye, **Medâricu’s-Sâlikîn**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut 1999, 2/27-28; Uludağ, “Recâ”, **DİA**, 34/502.

¹¹¹⁷ 2/Bakara, 218.

gözüyle bakıp tembelliğe ve gevşekliğe kapılmamaları sağlanmaktadır. Aynı zamanda bu güzel hasletlere sahip olmayan ve bir önceki ayette¹¹¹⁸ sayılan inkâr, Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan alıkoyma, insanları vatanlarından etme ve fitne çıkarma gibi çirkin ve kötü vasıflara sahip olanların Allah'ın rahmetini elde etmeye dair böyle bir ümitlerinin yersiz ve mesnetsizliğine de dolaylı olarak dikkat çekilmektedir.¹¹¹⁹ Bu da Allah'ın rahmetine nail olmaya dair ümit beslemenin, O'nun sevdiği ve övdüğü bazı hasletlere sahip olmayı da gerektirdiğini göstermektedir. Bu gerçeğe işaret eden başka bazı ayetler de şöyledir:

“Geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabbinin rahmetini ümit eden kimse (hiç o inkârcı ile bir) olur mu? De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri düşünüp öğüt alır.”¹¹²⁰

“Şüphesiz Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret yapmış olmayı ümit ederler.”¹¹²¹

“Düşman topluluğunu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı çektiğiniz gibi acı çekiyorlar. Üstelik siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri ümit ediyorsunuz. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹¹²²

Recâ kavramının kullanıldığı bazı ayetlerde ise Allah'a ve ahirete kavuşmayı ümit edenlerin bu ümitleri, şu ifadelerle pekiştirilmektedir:

“Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar. Ne de kötü hükmediyorlar! Her kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir.”¹¹²³

¹¹¹⁸ 2/Bakara, 217.

¹¹¹⁹ Kurtubî, **el-Câmi'**, 432; Şevkânî, **Fethü'l-Kadîr**, 141; Merâğî, **Tefsîr**, 2/137; İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr**, 2/338.

¹¹²⁰ 39/Zümer, 9.

¹¹²¹ 35/Fâtır, 29.

¹¹²² 4/Nisâ, 104.

¹¹²³ 29/Ankebût, 4-5.

“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb, ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Ahiret gününe ümit besleyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın’ dedi.”¹¹²⁴

“De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Ancak bana, ‘Sizin ilahınız ancak bir tek ilahtır’ diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa salih amel işlesin ve Rabbine ibadette kimseyi O’na ortak koşmasın.”¹¹²⁵

Kur’ân’da ayrıca Allah’a ve ahirete kavuşmayı ümit eden ve Allah’ı çokça anan müminler için Hz. Peygamber (s.a.s.) en güzel örnek olarak gösterilmekte,¹¹²⁶ Allah’ın huzuruna çıkmaya dair bir ümidi olmayanlar ise yerilmekte ve düşer olacakları acı akıbetten bahsedilmektedir.¹¹²⁷

Kur’ân’da recâ kavramının kullanıldığı yerler dışında, insanı daima ümitvar olmaya teşvik eden, en zorlu ve sıkıntılı anlarda dahi ümidini yitirmemesi gerektiğine işaret eden dikkat çekici birçok ifade mevcuttur. Özellikle “*umulur ki, belki*” şeklinde tercüme edilen “le’alle” ve “asâ” edatlarının geçtiği ayetler,¹¹²⁸ geleceğe dair ümit beslemeye, karamsarlığa kapılmamaya dair anlamlar içermektedir. Örneğin, çok sevdiği ve kıymet verdiği iki ciğerparesi ve bir de babasına verdiği sözü tutamadığı için Mısır’da kalmayı tercih eden bir başka oğlu olmak üzere üç evladından ayrı düşen Hz. Yakup, ne kadar çok üzülse de hiçbir zaman ümidini yitirmemiş ve diğer oğullarını Mısır’a gönderirken onlara şöyle demiştir:

“Artık bana düşen, güzelce sabretmektir. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹¹²⁹

“Ey oğullarım! Gidin de Yusuf’u ve kardeşini iyice arayın, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.”¹¹³⁰

¹¹²⁴ 29/Ankebût, 36.

¹¹²⁵ 18/Kehf, 110.

¹¹²⁶ 33/Ahzâb, 21.

¹¹²⁷ 10/Yunus, 7, 11, 15; 25/Furkan, 21, 40; 78/Nebe’, 27.

¹¹²⁸ Abdalbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, 586-587, 822-824.

¹¹²⁹ 12/Yusuf, 83.

Hz. Yakup, bu sözleriyle en dar ve çaresiz durumlarda dahi Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek yani O'nun insana hiç hesapta olmayan kapılar açabileceğini ve bir anda zorlu imtihanları sona erdirebileceğini unutmamak gerektiğini ifade etmektedir. O, bu duygu ve inançla oğullarını yola çıkarmış, ümitlerini kaybetmeyerek bir çare aramalarını tavsiye etmiştir.¹¹³¹ Hz. Yusuf kıssasının devamı da onun bu ümidinin boşa çıkmadığını, kısa bir süre sonra Allah'ın bu zorlu firak imtihanını vuslat ile nihayete erdirerek hem onu hem de evlatlarını mükâfatlandığını göstermektedir.¹¹³²

Mümine yaraşan da, her türlü imtihana sabretmek ve akıbetin hayırlı olacağı ümidiyle zorluk ve sıkıntılara direnmek, yıkılmamaya çalışmaktır. Yoksa Hz. Yakup'un da ifade ettiği gibi zorluk ve sıkıntılar karşısında Allah'ın rahmetinden ümit kesip karamsarlığa kapılmak ancak inkârcıların ahlâkı olabilir. Allah'a yürekten bağlanmış müminler, büyük kederler içinde bile olsalar, en zorlu sıkıntılara bile uğrasalar, Allah'ın rahmet ve lütfundan asla ümitlerini kesmezler. Mümin en şiddetli sıkıntılar, en çaresiz dertler içinde bile bulunsa, kendisini sürekli, imanının gölgesi altındaki serinlik, Rabbiyle bağının verdiği bir cana yakınlık, O'na güvenmesinden doğan bir iç huzur içerisinde hisseder.¹¹³³

Yusuf Sûresi'nin son ayetlerindeki şu ifade de, tüm çarelerin bittiği ve ümitlerin tükenme noktasına geldiği anlarda Allah'ın müdahalesinin olayların akışını değiştirebileceğine işaret etmektedir: *“Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.”*¹¹³⁴

Hayatta hoşlanmadığı ve istemediği şeylerin insanın başına gelmesi, zaman zaman sıkıntı ve dert çekmesi kaçınılmazdır. Ancak Kur'ân'a göre insanın hoşlanmadığı ve istemediği bu tür hallerin kendisi lehine bazı faydaları da olabilir. Zira insan nihai anlamda neyin kendisi için iyi neyin ise kötü sonuçlar

¹¹³⁰ 12/Yusuf, 87.

¹¹³¹ Yazır, **Hak Dini**, 5/84-85.

¹¹³² 12/Yusuf, 87-101.

¹¹³³ Kutub, **Fî Zilâl**, 6/311.

¹¹³⁴ 12/Yusuf, 110.

doğurabileceği bilgisinden mahrumdur. Bu nedenle ondan beklenen şey sıkıntı ve dertler karşısında sabretmesi ve ümitsizliğe kapılmamasıdır. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir:

“Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”¹¹³⁵

“Hanımlarınızla güzellikle geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız bilin ki Allah'ın sizin hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”¹¹³⁶

Hayatın zorlukları karşısında yılmamayı, Allah'ın yardımından ümit kesmemeyi tavsiye eden bir başka ayet ise şöyledir:

“Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar ve Onu hiç beklemediği yerden rızıklandırır.”¹¹³⁷

Ayet, şartların insanı zorladığı hatta isyana ve günaha sevk ettiği durumlarda dahi Allah'a karşı gelmekten korkarak kendini alıkoyan, zorluklara sabreden kimselere Allah'ın mutlaka bir çıkış kapısı lütfedeceğini ve hiç hesaba katmadığı şekilde ona nimetler vereceğini ifade etmektedir. Allah'ın takva sahiplerine yönelik bu vaadi, insanın kalbini ümitle dolduran ve hayatın zorluklarına karşı metanet ve mukavemetini arttıran bir vesiledir. Ayetin evlilik hayatında eşler arasında yaşanan sıkıntılar ve boşanma hakkındaki ayetler arasında geçmesi de manidardır. Zira ailede yaşanan bu tür geçimsizlikler hayatı çekilmez hale getirebilmekte, hatta zehir edebilmektedir. Böyle durumlarda dahi mümine düşen görev, her işini Allah korkusu ile yapmak ve hiçbir zaman isyana, zulme ve günaha sapmamaktır.¹¹³⁸

Kur'ân'ın ümitle ilgili olarak üzerinde durduğu önemli bir husus da kişinin Allah katındaki kişisel konumu hakkında korku ve ümit arasında bir yerde durması

¹¹³⁵ 2/Bakara, 216.

¹¹³⁶ 4/Nisâ, 19.

¹¹³⁷ 65/Talak, 2-3.

¹¹³⁸ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 23/42-46; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1116; Kutub, **Fî Zilâl**, 10/48.

yani dengeyi kaybetmemesidir.¹¹³⁹ İslâm ahlâkında çok önemli bir yere sahip olan bu husus, tasavvufî eserlerde “beyne’l-havfi ve’r-recâ” yani “korku ve ümit arasında olmak” şeklinde ifade edilmekte¹¹⁴⁰ ve Kur’ân’ın korku ve ümide dair tüm ifadelerini mesnet almakla birlikte temelde şu ayetlere dayandırılmaktadır:

“Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. (Azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak Allah’a dua edin. Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.”¹¹⁴¹

“Bizim ayetlerimize ancak o kimseler inanırlar ki, onlar kendilerine öğüt verildiğinde, kibirlenmeyip secdeye kapanırlar ve Rablerini hamd ile tesbih ederler. Vücutları yataklarından uzak kalır, korku ve ümitle Rablerine yalvarır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.”¹¹⁴²

“Biz de Zekeriyâ’nın duasını kabul ettik ve ona Yahya’yı verdik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar hayır işlerinde koştururlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.”¹¹⁴³

Ayetlere göre, korku ve ümit, biri diğerini gerektiren iki manevî haldir, aralarında zıtlık yoktur. Korku halinin zıddı, Allah’ın azabından emin olup kendini garantide görme, ümit halinin zıddı ise yeis yani ümit kesme, imtihanı kaybettiğine ve azabı hak ettiğine kesin gözüyle bakma halidir. Ayetlerde müminlerin bu iki uç noktaya sapsadan korku ve ümit ile rablerine yönelmeleri öğretilmektedir. Zira O’nun gazabından ve azabından korkarak, hoşnutluğunu ve mükâfatını umarak yaşamak imanın gereğidir.¹¹⁴⁴

Kur’ân’da özellikle günahkâr insanları tevbeye davet eden bazı ayetlerin, etkili ve belirgin bir şekilde ümit verici ifadelerle dolu olması da dikkat çeken bir husustur. Nisa Sûresi’nde iki ayrı ayette tekrarlanan şu ifadeler buna örnektir:

¹¹³⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur’ân’da İnsan Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 30-31.

¹¹⁴⁰ Gazzâlî, **İhyâ**, 1488 vd.; Uludağ, “Recâ”, **DİA**, 34/502.

¹¹⁴¹ 7/A’râf, 56.

¹¹⁴² 32/Secde, 15-16.

¹¹⁴³ 21/Enbiyâ, 90.

¹¹⁴⁴ İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 8/176.

“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan ise şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”¹¹⁴⁵

Ümit, günahlara bulaşmış olan kimselerin yanında aynı zamanda hissettiği Allah korkusunun yoğunluğundan dolayı kendini aşırı bir şekilde ibadete verip dünyevi görevlerini ihmal eden kimseler için de gerekli olan bir duygudur. Zira affedilemeyeceğini düşünüp ümitsizliğe kapılarak daha kötü bir şekilde kendini günahlara kaptırmak nasıl bir aşırılıksa dünyevi görevlerini ihmal edecek derecede Allah korkusu ile ibadete veya münzevi hayata sarılmak da o derece aşırılıktır ve her ikisinin de ilacı ümittir. Allah’ın af ve merhametine dair duydukları ümit, bu her iki kişiyi de itidale sevk edecek çıkış kapısıdır. İnsan Allah’a karşı hiçbir zaman tam ve mükemmel bir kulluk ifa edemeyeceğini, her zaman için insan olarak kusur ve eksiklerinin olacağını, mükemmelliğin Allah’a ait olduğunu, ona düşenin elden geldiğince hayır ve takva yolunda gayret etmek olduğunu unutmamalıdır.¹¹⁴⁶

Zümer Sûresi’ndeki şu ayet de günahlara dalarak kendilerine yazık etmiş olan kimselere hitap etmekte, Allah’ın rahmetini kazanma yolunda ümitlerini yitirmemeleri gerektiğine işaret etmektedir:

“Ey kendileri aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹¹⁴⁷

Bazı kaynaklarda “Kur’ân’ın en ümit verici ayeti” olduğu ifade edilen¹¹⁴⁸ bu ayette, açıkça “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin” denmektedir. Buradaki vurgu, günahkârı günaha teşvik etmek için değil, günahlarına rağmen tevbe ile affedilebileceğini ona öğretmek içindir.¹¹⁴⁹ Ayetin nüzûl sebebine dair rivayetler de bunu göstermektedir. İlgili rivayetlere göre bu ayet, işlemiş oldukları şirk, cinayet,

¹¹⁴⁵ 4/Nisâ, 48, 116.

¹¹⁴⁶ Ebû’l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er- Râğıb el-İsfehânî, **Tafsîlü’n-Neş’eteyn ve Tahsîlü’s-Se’âdeteyn**, Menşûrâtü Dâri Mektebeti’l-Hayât, Beyrut 1983, s. 109-110; Mustafa Çağrı, “Yeis”, **DİA**, c. 43, TDV, Ankara 2013, s. 397.

¹¹⁴⁷ 39/Zümer, 53.

¹¹⁴⁸ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 20/228; Zerkeşî, el-Burhan, 1/447; Ali Akpınar, **Kur’ân’dan Mesajlar**, Serhat Kitabevi, Konya 2010, s. 85.

¹¹⁴⁹ Yazır, **Hak Dini**, 6/501-502.

zina vb. büyük günahlardan dolayı affedilmelerinin mümkün olmadığını, bu nedenle İslâm şerefiyle şereflenemeyeceklerini düşünen bazı kimseler hakkında inmiş ve onlara, Allah'ın dilerse bütün günahları bağışlayabileceğini, ümitsizliğe kapılmamaları gerektiğini öğretmiştir.¹¹⁵⁰ Ancak sahip olduğu genel ifade tarzından da anlaşıldığı üzere bu ayet, günah bataklığına batmış olan bütün insanlar için bir ümit ışığıdır. Bu kimselere sanki şöyle denmektedir: *“Allah'tan ümidinizi kesmeyin, O'na yönelin ve tevbe edin ki, affolunasınız. Zira Allah merhamet sahibidir, siz pişman olup kendinizi düzeltme yolunda bir gayret gösterdiğiniz takdirde O, bütün günahlarınızı affedebilir.”*¹¹⁵¹

Ayetlerden vermiş olduğumuz örneklerde görüldüğü üzere Kur'an'ın genel bakış açısına göre hayata ve geleceğe ümitle bakmak, hiçbir zaman ümidini yitirmemek önemli bir esastır. Ümitvar olmaya dair bu esas, mutluluğun da olmazsa olmaz şartlarındandır. Zira geleceğe veya başarıyı yakalayacağına dair bir ümidi olmayan karamsar ve kötümser kişinin kendisini mutlu hissedebilmesi mümkün değildir. Hiç kimse, geleceğin karamsar ve karanlık koridorlarında kaybolmak istemez. Hayata umutla bakabilmek, bizi ayakta tutan güçlerden birisidir. Kötümserlik ve ümitsizlik ise insanı, yaşadığı olayların normal etkisinden kat kat daha fazla olumsuz etkiler.¹¹⁵²

Kötü bir akıbetin kendisini beklediğini veya ebediyen bedbaht olacağını düşünen kişi mutlu olamaz. Çünkü onun, kendi geleceği hakkındaki bu düşüncesi hem halet-i ruhîyesini hem de günlük yaşamını etkiler; sürekli zihninde bu kötü düşünce ve ümitsizlik gidip gelir. Fakat şu da bir gerçektir ki, geleceğe dair olumlu fikirlere sahip olmak ancak özünde ve hayatında iyi olmak, iyiliği yakalamakla gerçekleşir. Çünkü kendisini iyi olarak bilmeyen ve amelleri de kötü olan kişi ne yakın ne de uzak geleceği için ümitvar olamaz ve mutluluk bekleyemez. Pratikte iyi bir insan olarak yaşayan kişi ise ebedî hayatta kendisini bekleyen nice nice zahmetsiz-dertsiz nimetleri düşünerek daha da mutlu olur. Zira orada akla hayale gelmeyen en güzel nimetler olduğunu düşünür. Hele hele ümit ettiği o eşsiz hayatın

¹¹⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/224-226.

¹¹⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîm*, 5/119.

¹¹⁵² Sayar, *Ruh Hali*, 17; Yâlcin, *Tarîku's-Se'âde*, 36-37.

ebedî olduğunu ve orada asla bir bıkkınlık olmayacağını da biliyorsa bu mutluluğu katbekat artar.¹¹⁵³

Hayattaki zorlukların bir imtihan olduğuna inanan kişi, o zorlukları bir tutam tuz olarak görür. O zorlukları karamsarlık ve ümitsizlikle karşılayan dar gönüllü kişi ise küçük bir kap suya benzer. Bir tutam tuz ile dahi içilmez hale gelir. Zorlukları, geleceğe dair ümit ve sabırla karşılayan kişi ise büyük bir kaptaki su gibidir. Bir tutam tuz onun tadını çok fazla etkilemeyecektir.¹¹⁵⁴

Zorluklara sabır ve geleceğe dair ümit ve iyimserlik, strese dayanma gücünü arttırmakta ve sıkıntılara göğüs germeye yardımcı olmaktadır. Ümitsizlik ve karamsarlık ise tam tersine daha kötü durumlara götürmektedir.¹¹⁵⁵ Bu nedenle psikologlar, mutlu ve huzurlu yaşamak için daha genç yaşlarda iken pozitif düşünmeyi, yaşam felsefesi edinmek gerektiğini ifade etmekte,¹¹⁵⁶ gelecek korkusu ve ümitsizliğin depresif hastalıklara neden olduğunu belirtmektedirler.¹¹⁵⁷

2.2.3. Ahlâkî Faktörler

Kur'ân'da insanın mutluluğuna dair üzerinde durulan faktörlerden bazıları da ahlâkî yönü ağır basan faktörlerdir. Bunların en önemlileri ise şöyledir:

2.2.3.1. İhlâs

“İhlâs”, dar çerçevede “*ibadet ve iyilikleri, riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak*” demektir. Geniş çerçevede ise şirk ve riyadan, batıl inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından, gösteriş arzusu vb. şaibelerden kalbi temizlemeyi, şek ve şüpheyi kalpten çıkarmayı, samimi olmayı, her türlü hayırlı davranışa iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah'ın rızasını gözetmeyi ifade eden bir kavramdır.¹¹⁵⁸

¹¹⁵³ Yâlcin, *Tarîku's-Se'âde*, 44-45.

¹¹⁵⁴ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, 25.

¹¹⁵⁵ Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak*, 80.

¹¹⁵⁶ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, 109.

¹¹⁵⁷ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, 156.

¹¹⁵⁸ Râğîb, *Müfredât*, 183-184; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 14-15; Süleyman Ateş, “İhlâs”, *DİA*, c. 21, TDV, Ankara 2000, s. 536.

Amellerde ihlâsın, samimiyetin ve sadece Allah'ın rızasını gözetip mükâfatı yalnızca O'ndan beklemenin önemini, Allah'ın dinini insanlara tebliğ ederken peygamberlerin özellikle vurguladıkları şu sözlerden öğrenmek mümkündür:

“Derken şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. Ey kavmim, dedi; Bu elçilere uyun! Hem sizden herhangi bir ücret istemeyen hem de kendileri dosdoğru yolda olan bu kimselere tâbi olun!”¹¹⁵⁹

“Eğer yüz çeviriyorsanız, bilin ki zaten ben sizden bir ücret istemedim. Benim ecrim Allah'tan başkasına ait değildir ve bana Müslümanlardan olmam emredildi.”¹¹⁶⁰

“Ey kavmim! Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”¹¹⁶¹

“Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir.”¹¹⁶²

Bu ayetlerde de görüldüğü gibi peygamberler herhangi bir dünyevi çıkar için değil, sadece Allah'ın kendilerine vermiş olduğu görevi ifa etmek niyetiyle ve karşılığını da sadece O'ndan bekleyerek gayret ve çaba sarf etmiş, bu yolda nice cefa ve eziyetlere katlanmış, hatta bazıları bu yolda can vermişlerdir.

Kur'ân, dinî yaşamın hiçbir dünyevi menfaat hesabı güdülmeden sadece Allah rızası için olması gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

“Ancak tevbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'ın kitabına sarılanlar ve dinlerini Allah'a has kılanlar müstesnadır. Bunlar müminlerle beraberdirler. Allah, müminlere büyük bir mükâfat verecektir.”¹¹⁶³

¹¹⁵⁹ 36/Yâsîn, 20-21.

¹¹⁶⁰ 10/Yûnus, 72.

¹¹⁶¹ 11/Hûd, 51.

¹¹⁶² 26/Şu'arâ, 109, 127, 145, 164.180.

¹¹⁶³ 4/Nisâ, 146.

“De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O’na) doğrultun. Dini Allah’a has kılarak O’na ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi yine öyle döneceksiniz.”¹¹⁶⁴

Dini Allah’a has kılmak, bütün ibadet ve taatında sadece O’nun rızasını gözetmek demektir. Dinini Allah’a has kılan kişi, bütün hayatını O’nun yoluna feda eder, ihlâsla sadece O’na bağlanır ve tüm bağlılıklarını, ilgilerini ve sevgisini sadece O’na hasreder. Kısacası, onun Allah’a olan bağlılığı o kadar kuvvetlidir ki, her şeyini O’nun yoluna feda etmeye hazırdır.¹¹⁶⁵

İhlâsın, peygamberlerin başlıca niteliklerinden olduğunu ifade eden bazı ayetler şöyledir:

“Kitap’ta Mûsâ’yı da an. Gerçekten o ihlâs sahibi idi ve hem resûl, hem de nebî idi.”¹¹⁶⁶

“Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim’i, İshak’ı ve Yakub’u da an. Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık.”¹¹⁶⁷

Şeytan, ihlâslı kimselere zarar veremeyeceğini, onları yanlışa sürükleyemeyeceğini itiraf etmektedir:

“İblis, ‘Rabbim! Beni azdırmama karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerindeki ihlâslı kulların hariç, onların hepsini azdıracığım’ dedi.”¹¹⁶⁸

“İblis, ‘Senin mutlak kudretine andolsun ki, onlar arasından ihlâsa erdirilen kulların hariç, hepsini mutlaka azdıracığım’ dedi.”¹¹⁶⁹

İçinde bulunduğumuz modern çağın en bariz vasıflarından birisi de “menfaatçilik ve çıkarıcılık” ahlâkıdır. İmanın ve ihlâsın insana kazandırdığı samimiyetten ve Allah rızasını gözetme anlayışından mahrum olan insanlar, çıkar

¹¹⁶⁴ 7/A‘râf, 29.

¹¹⁶⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 267, 361; Mevdûdî, **Tefhîm**, 1/421-422.

¹¹⁶⁶ 19/Meryem, 51.

¹¹⁶⁷ 38/Sâd, 45-46.

¹¹⁶⁸ 15/Hicr, 39-40.

¹¹⁶⁹ 38/Sâd, 82-83.

merkezli hareket etmektedir. İnsanlarla ilişkilerinde hiçbir karşılık beklemeden sırf Yaratanın rızası ve sevgisini kazanabilme gayesiyle hareket edenler çok nadir bulunmaktadır. Hâlbuki Kur’ân, iyilik yaptığı kimseden dünyevi bir çıkar hatta bir teşekkür bile beklemeden yüce ahlâklı kimselerden şöyle bahsetmektedir:

*“Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. ‘Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz’ derler.”*¹¹⁷⁰

*“O, hiç kimseye bir karşılık bekleyerek iyilik yapmaz. (Yaptığı iyiliği) ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için (yapar). Elbette ileride hoşnut olacaktır, memnun edilecektir.”*¹¹⁷¹

Kur’ân’da, yaptıkları işlerde Allah rızasını gözetmeyip gösteriş yapanlar kınanmakta, bu niyetle yapılan işin Allah katında hiçbir değerinin olmadığı belirtilmektedir:

*“Şüphesiz münafıklar Allah’a oyun etmeye kalkışıyorlar; hâlbuki Allah oyunlarını başlarına geçirmektedir. Onlar namaza kalktıkları zaman istemeye istemeye kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı da pek az anarlar.”*¹¹⁷²

*“Yazıklar olsun (cahili âdetlere göre) ibadet eden o kimselere ki onlar ibadetlerinde gaflet içindedirler. Bir de gösteriş yapıyor ve her türlü hayra da engel oluyorlar.”*¹¹⁷³

*“Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın.”*¹¹⁷⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.) dinin samimiyetten ibaret olduğunu, “*Din, samimiyettir*” diyerek açıkça ifade etmiştir.¹¹⁷⁵ Yapılan amellerin, o ameller için

¹¹⁷⁰ 76/İnsân, 8-9.

¹¹⁷¹ 92/Leyl, 19-21.

¹¹⁷² 4/Nisâ, 142.

¹¹⁷³ 107/Mâ‘ûn, 4-8.

¹¹⁷⁴ 2/Bakara, 264.

¹¹⁷⁵ Müslim, İman, 95; Ebû Dâvûd, Edeb, 67; Nesâî, Bey‘at, 31; Tirmizî, Birr, 17.

kalpte olan niyetlere göre değer kazanacağını da şöyle vurgulamıştır: “*Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah’a ve Resûlüne ise, onun hicreti Allah ve Resûlünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeydir.*”¹¹⁷⁶

Psikologlar, insanın kendisiyle barışık ve mutlu olabilmesi, kendisini sürekli iyi hissedebilmesi için hayattaki niyetlerinin ve gayesinin dama iyi olması gerektiğini ifade etmektedirler. Çünkü niyeti samimi olmayan insanın hakiki anlamda kendisini iyi hissetmesi mümkün değildir. Bu durumda hep bir şüphelerle ve içsel çelişkilerle yaşar. İçindeki gizli kötülüklerden dolayı göğsü daralır. Sağlam bir sinir sistemi ve sağlıklı bir beden için aklın daima iyi ve güzel şeyler düşünmesi gereklidir. Çünkü kötü düşünceler akla baskı yapar, onu bozar, hatta cinnete kadar götürebilir.¹¹⁷⁷ Şu ayetler de bu duruma işaret etmektedir:

*“O münafıkların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını artırmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için acı bir azap vardır.”*¹¹⁷⁸

*“Ancak Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşmüş, kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler (cihada katılmamak için) senden izin isterler.”*¹¹⁷⁹

Vermiş olduğumuz ayetler ve hadisler, insanın dünyevi mutluluğu için ihlâs, samimiyet ve iyi niyetin önemini ortaya koymakta, sağlıklı bir ruh hali için bunun olmazsa olmaz bir şart olduğunu, ancak bu güzel duygularla kişinin barışık bir halet-i ruhîyeye sahip olabileceğini göstermektedir.

¹¹⁷⁶ Buhârî, Bed’ü'l-Vahy, 1; Nikâh, 5; Eymân, 23; Müslim, İmâret, 155; Ebû Dâvûd, Talâk, 11; Tirmizî, Fedâilu'l-Cihâd, 16; Nesâî, Tahâret, 60.

¹¹⁷⁷ Yâlcin, **Tarîku's-Se'âde**, 23-24.

¹¹⁷⁸ 2/Bakara, 10.

¹¹⁷⁹ 9/Tevbe, 45.

2.2.3.2. Sabır

İman sahibi kişinin sahip olması gereken temel erdemlerden biri olan “sabır”, Kur’ân’da en fazla vurgulanan hususlardan birisidir.¹¹⁸⁰ “Sabır” kelimesi sözlükte “engellemek, alıkoymak, kendini tutup sızlanmamak, güçlü ve dirençli olmak” anlamlarına gelmektedir. Karşıtı ise “sızlanma, yakınma, telaş ve kaygı” anlamlarına gelen “ceza‘u” kelimesidir.¹¹⁸¹ Nitekim bir ayette bu kelimeler birbirinin karşıtı olarak kullanılmaktadır.¹¹⁸²

Ahlâkî bir terim olarak ise sabır, “başa gelen sıkıntı, bela ve musibetler, üzücü olaylar karşısında dirençli ve dayanıklı olmak, menfi halleri müspete çevirmek için metanet göstermek” demektir.¹¹⁸³ Sabır hakkındaki diğer bazı tarifler ise şöyledir: Sabır, kişinin kendisini heva ve hevesten alıkoyp Allah’ın emirlerine uymaya ve yasaklarından kaçınmaya adamasıdır.¹¹⁸⁴ Nefsi telaştan, dili şikâyetten, azaları çirkin davranışlardan uzak tutmak, nimet haliyle mihnet hali arasında fark gözetmeyip her iki durumda da sükûnetini muhafaza etmek ve Allah’tan başkasına şikâyette bulunmamaktır.¹¹⁸⁵

Cürcânî’ye göre sabır, bela ve musibetlerin acısını sadece Allah’a arz etmek, O’nun dışındaki varlıklara şikâyet etmemektir. Bu demektir ki, derdi ve tasayı Allah’a arz etmek, sabra aykırı bir davranış değildir. Zira derdini sadece Allah’a arz ettiği halde Hz. Eyyüb, sabrı nedeniyle şöyle övülmektedir:

“Kulumuz Eyyüb’ü da an. O, Rabbine, ‘Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve acı vermeye başladı’ diye nida etmişti... Gerçekten biz onu sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kul! Hep Allah’a yönelen biri!”¹¹⁸⁶

¹¹⁸⁰ Abdulbâkî, *el-Mu‘cemü’l-Müfehres*, 507-509.

¹¹⁸¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/706; Râğıb, *Müfredât*, 306; Semîn el-Halebî, *‘Umdetü’l-Huffâz*, 2/315; Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, 560.

¹¹⁸² “*Cehennemlikler, ‘Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bize hiçbir kurtuluş yok’ dediler.*” (14/İbrahim, 21.)

¹¹⁸³ İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 146-147.

¹¹⁸⁴ Semîn el-Halebî, *‘Umdetü’l-Huffâz*, 2/316.

¹¹⁸⁵ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *DİA*, c. 35, TDV, Ankara 2008, s. 337.

¹¹⁸⁶ 38/Sâd, 41-44.

Sıkıntı ve musibetler karşısında Allah'a tazarruda bulunup dua etmek ve sıkıntılarını giderilmesini istemek, kader ve sabır inancına ters düşmeyip bilakis şu ayetlerde görüldüğü gibi hem peygamberlerin sünneti hem de Allah'ın talebidir.¹¹⁸⁷

“Oğulları, (Yakub'a) “Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın” deyince o da ‘Ben gam ve kederimi sadece Allah'a arz ediyorum ve sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Allah'ın bildirmesiyle biliyorum’ dedi.”¹¹⁸⁸

“And olsun ki, biz o kavimleri acı ve sıkıntılarla kısıvrak yakaladık ancak yine de Rablerine boyun eğmediler ve O'na yalvarıp yakarmadılar.”¹¹⁸⁹

Râğıb ise sabır kavramının umumî bir lafız olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre sabır, kullanıldığı konuma göre farklı anlam kazandığı için olsa gerektir ki, tarifinde ihtilaf edilmiştir. Örneğin, bir musibet karşısında kendine hâkim olmaya sabır denir ve bu anlamdaki sabrın karşıtı sızlanmadır. Bir muharebe esnasındaki sabra cesaret denir ve bunun karşıtı korkaklıktır. İnsanı öfkeleniren bir durum karşısında gösterilen sabra geniş gönlü olmak denir ve bunun karşıtı öfkedir. Konuşmaktan sakınıp kendini tutarak susma şeklindeki sabra suskunluk denir ve bunun karşıtı da açıklama ve ifşa etmedir.¹¹⁹⁰

Kur'ân'a göre, insanın başına gelen musibetler birer imtihan vesilesi olup Allah insanları türlü şekillerde imtihan etmektedir. Bu imtihanı da ancak sabırlı olanlar geçebileceklerdir.¹¹⁹¹ Ayrıca Kur'ân, musibetleri sabırla karşılayanlar ve Allah'a teslimiyet gösterenlerin rablerinin lütfuna, rahmetine ve ebedî kurtuluşa erecekleri müjdesini vermektedir.¹¹⁹² Bu nedenle Müslümanlar Allah'tan sabır dilemeli ve kendileri sabırlı davrandığı gibi birbirlerine de sabrı tavsiye etmelidirler.¹¹⁹³ Ayrıca birçok ayette Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu,¹¹⁹⁴ onları sevdiği,¹¹⁹⁵ sabır ve

¹¹⁸⁷ Cürcânî, **et-Ta'rifât**, 112.

¹¹⁸⁸ 12/Yusuf, 85-86.

¹¹⁸⁹ 23/Mü'minûn, 76.

¹¹⁹⁰ Râğıb, **Müfredât**, 306-307.

¹¹⁹¹ 67/Mülk, 2; 21/Enbiyâ, 35; 3/Âl-i İmrân, 142, 186; 47/Muhammed, 31.

¹¹⁹² 2/Bakara, 155-157.

¹¹⁹³ 2/Bakara, 250; 7/A'râf, 126; 90/Beled, 17; 103/Asr, 3.

¹¹⁹⁴ 2/Bakara, 153, 249; 8/Enfâl, 46, 66.

¹¹⁹⁵ 3/Âl-i İmrân, 146.

takva şuuruyla güzel davranışlarda bulunanların ecirlerinin asla zayi edilmeyeceği,¹¹⁹⁶ onlara kat kat mükâfat verileceği¹¹⁹⁷ ve dünya hayatında sırf Allah rızası için sabredenleri, cennette meleklerin selâmlayıp tebrik edecekleri¹¹⁹⁸ ifade edilmektedir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.”*¹¹⁹⁹

*“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar ki başlarına bir musibet gelince, ‘Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz’ derler. İşte Rableri katından onlar için büyük bir lütuf ve rahmet vardır. Başarı ve kurtuluşa erenler de onlardır.”*¹²⁰⁰

Kur’ân’a göre sabır, bu erdeme sahip olanlar için çok hayırlı bir davranıştır¹²⁰¹ ve tebliğ vazifelerini ifa etmede azim ve sebat gösteren peygamberlerin niteliklerindedir.¹²⁰² Müminler Allah’a kulluk anlamına gelen her türlü ibadete sabırla devam etmelidirler.¹²⁰³ Savaş durumunda sabır ve metanet gösterip disiplinli davranan Müslümanları Allah melekleriyle destekleyeceğini vaat etmiştir.¹²⁰⁴ Gördüğü kötülüğü bile iyilikle savmak ve böylece düşmanlıkları dostluğa çevirmek, ancak sabra ve yüce bir erdeme sahip olanların yapabileceği büyüklükte bir davranıştır.¹²⁰⁵

Sabrın, müminin hayatındaki yeri ve önemine dair asr-ı saadet döneminde de birçok örnek olaya rastlamak mümkündür. Sabır hakkında, *“Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir nimet verilmemiştir”*¹²⁰⁶ buyuran Hz. Peygamber (s.a.s.)’le

¹¹⁹⁶ 11/Hûd, 115; 12/Yûsuf, 90.

¹¹⁹⁷ 16/Nahl, 96; 4/Nisâ, 25.

¹¹⁹⁸ 13/Ra’d, 23-24

¹¹⁹⁹ 2/Bakara, 153.

¹²⁰⁰ 2/Bakara, 155-156.

¹²⁰¹ 16/Nahl, 126.

¹²⁰² 46/Ahkaf, 35.

¹²⁰³ 18/Kehf, 28; 19/Meryem, 65; 20/Tâhâ, 132.

¹²⁰⁴ 3/Âl-i İmrân, 125.

¹²⁰⁵ 41/Fussilet, 34-35.

¹²⁰⁶ Buhârî, Zekât, 50; Rikak, 20; Müslim, Zekât, 124.

çocuğunu kaybeden bir kadın arasında geçen bir hadiseyi Enes b. Malik (r.a.) şöyle nakletmiştir:

“Resûlullah (s.a.s.), ölen çocuğu için figan etmekte olan bir kadına rastlamıştı. Ona, ‘Allah’tan kork ve sabret’ buyurdu. Kadın ise ona seslenenin kim olduğunu fark etmeden ‘Benim başıma geleni sen nereden anlayacaksın?’ diye çıkıştı. Resûlullah (s.a.s.) de oradan uzaklaştı. Kadına, ‘O Resûlullah idi!’ denince bu sefer de kadın çocuğun ölümüne üzüldüğü kadar Resûlullah (s.a.s.)’e söylediği söze üzüldü. Doğru Resûlullah (s.a.s.)’in kapısına koştu. ‘Ey Allah’ın Resulü, sizi fark etmeden o sözleri sarf ettim’ dedi. O da kadına ‘Asıl sabır, ilk darbe anındaki sabırdır’ buyurdu.”¹²⁰⁷

Bu olayda Resûlullah (s.a.s.)’in, müminin musibetle karşılaştığı ilk anlarda o acı ve ıstıraba dayanmasının önemine dikkat çektiği görülmektedir. Zira başa gelen nice dert ve acılar vardır ki zaman geçtikçe zaten hafifler ve yaşandığı ilk andaki etkisini kaybeder. Özellikle yakınlarını kaybetmenin acısı böyledir. *“Ölenle ölmüyor”* sözü de bu gerçeğe işaret etmektedir. Ancak asıl zor ve çetin olan, o acının yaşandığı ilk anda kendine hâkim olabilmek, her şeyin gerçek malikinin Allah olduğunu asla hatırdan çıkarmamaktır. Veren de alanın da Allah olduğu bilinciyle yaşamak ve *“Hepimiz Allah’a aidiz ve yine O’na döneceğiz”* şeklindeki *“istircâ”* ayetini¹²⁰⁸ zikretmek; bağırıp çağırma, üstünü başını paralama, vaveylalar ile kendini yerlere atma vb. isyan içeren her türlü davranıştan uzak durmak, ancak takdire rızanın, tevekkülün ve sabrın anlamını kavrayan iman sahibi insanların kârıdır. Bu yüce anlayışın en güzel örneklerinden biri de az önceki rivayeti nakleden meşhur sahabe Enes b. Malik (r.a.)’in annesi Ümmü Süleym (r.ah.) hakkındaki şu olaydır:

Ümmü Süleym (r.ah.), oğlu Enes’in babası olan Malik öldükten Ebu Talha (r.a.) ile evlenmişti. Bu evlilikten sonra ona bir erkek çocuk doğurdu. Ebu Talha (r.a.) bu çocuğu çok seviyordu. Fakat çocuk çok ağır bir hastalığa yakalandı. Çocuğun hastalığı Ebu Talha’yı da harap etti. Bir akşam vakti Ebu Talha (r.a.) mescide gitmişti ki çocuk vefat etti. Ümmü Süleym (r.a.) evdekilere “Hiç kimse ona

¹²⁰⁷ Buhârî, Cenâiz, 32, 7, 43; Ahkâm, 11; Müslim, Cenâiz, 14; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27; Tirmizî, Cenâiz, 13; Nesâî, Cenâiz, 22.

¹²⁰⁸ 2/Bakara, 156.

oğlunun öldüğünü haber vermesin. Daha sonra ben söyleyeceğim” dedi. Bizzat kendisi oğlunu yıkayıp kefenledi ve evin bir köşesine koydu. Ebu Talha (r.a.) mescitten eve döndü. Yanında ashaptan bazı misafirler de vardı. Ümmü Süleym’e “Oğlum nasıl?” diye sordu. O da “Ey Ebu Talha, eskisine göre çok sakın; galiba biraz rahatladı” diye cevap verdi. Daha sonra misafirlere akşam yemeği hazırlayarak ikram etti. Misafirler gittikten sonra Ebu Talha (r.a.) yatağına girip başını yastığa koydu. Ümmü Süleym (r.a.) ise kalkıp kokular süründü ve kendisini daha öncekilerden çok daha güzel bir şekilde hazırlayıp Ebu Talha’nın yanına girdi. Ebu Talha da hanımının güzel kokusundan etkilenen her erkek gibi hanımının kokusu ve güzelliğinden etkilendi ve onunla birlikte oldu. Gecenin ilerleyen saatlerinde Ümmü Süleym (r.a.) kocasına, “Ey Ebu Talha, bir topluluk bir başka topluluktan bir şeyi emanet aldığı zaman, o emanet geri istendiği vakit onu vermemeye hakları var mıdır?” diye sordu. Kocasını “Hayır, yoktur” deyince o da “Allah da sana bir oğul emanet vermişti, onu geri aldı; Allah’a tevekkül et ve sabret!” dedi. Ebu Talha (r.a.) bunu duyunca çok kızdı ve “Tüm bunları yaptıktan sonra mı oğlumun öldüğünü bana haber veriyorsun?” diye çıkıştı, istircada¹²⁰⁹ bulundu ve Allah’a sığındı. Sabah namazı vakti girince gusledip mescide gitti ve Resûlullah (s.a.s.) ile birlikte namaz kıldı. Namazdan sonra da başına gelenleri ona anlattı. Resûlullah (s.a.s.) de ona, “Allah gecenizin akıbetini mübarek kılsın!” buyurdu. Bu geceden sonra Ümmü Süleym hamile kaldı.

Resûlullah (s.a.s.) Ümmü Süleym’e, “Doğum yaptığın vakit hiçbir şey yedirmeden bebeği bana getir” diye tembihle bulunmuştu. Doğum yaptığında Ümmü Süleym, bebeği Enes (r.a.)’in kucığına vererek bir miktar hurmayla birlikte Resûlullah (s.a.s.)’e gönderdi. Resûlullah (s.a.s.) ağzına bir miktar hurma alarak çiğnemeye başladı. Sonra bebeğin ağzını açarak çiğnemiş olduğu hurmayı onun ağzına tuttu. Bu şekilde bebeğe tahnikte¹²¹⁰ bulunmuş ve ona ilk gidasını vermiş oluyordu. Bebek, Resûlullah’ın tükürüğüyle karışmış olan hurmayı emiyordu. Bebeğin hurmayı iştahla emmesine bakan Resûlullah (s.a.s.) “Ensarın hurma

¹²⁰⁹ İstircâ, bir ölüm veya musibet haberi karşısında “İnnâ lillah ve innâ ileyhi râci’ûn: Muhakkak ki biz, Allah’a aidiz ve hiç şüphesiz O’na döneceğiz!” demektir. (Bakınız: 2/Bakara, 156.)

¹²¹⁰ Tahnîk, yeni doğan bebekler için uygulanan bir adet olup bir miktar hurmayı çiğneyerek bebeğin ağzına vermek şeklinde yapılır. (Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 1/366; Cevherî, **es-Sihâh**, 4/1581.)

sevgisine bakın hele!” diye latifede bulundu. Resûlullah (s.a.s.) ona “Abdullah” ismini verdi. ”¹²¹¹

Bu olayda bir kadının, kadından da öte bir “anne”nin, canından daha kıymetli olan yavrusunu kaybetmesine rağmen gösterdiği sabır ve metanete şahit olmaktadır. Hasta yavrusuna olan düşkünlüğü nedeniyle ölüm haberini aldığı takdirde kocasının, kendini harap ederek günlerce yas tutacağını ve belki hayattan soğuyacağını tahmin eden bu büyük insan, ölen yavrusunu bizzat yıkayıp kefenlemiş ve acı haberi kocasına saatler sonra vermiştir. Onun bu hareketi, daha dünyada iken bile yeni bir yavru ile mükâfatını gördüğü, dillere destan bir sabır ve metanet timsalidir.

Sabrın, kendisi her ne kadar acı da olsa tatlı meyvelerinin bu hayatta da alındığını gösteren bir başka örnek de Hz. Peygamber (s.a.s.)’in eşlerinden Ümmü Seleme (r.ah.)’nın, bizzat kendisi hakkında anlattığı şu olaydır:

“Ben, Resûlullah (s.a.s.)’den ‘Başına bir musibet gelen Müslüman, ‘Biz Allah’a aidiz ve ancak O’na döneceğiz. Allahım, bana bu musibetim için mükâfat ver ve bunun arkasından daha hayırlısını ver” derse Allah, o musibeti giderir ve mutlaka ona hayırlısını verir” sözlerini işitmişim. Kocam Ebu Seleme vefat ettiği zaman ben, ‘Ebu Seleme’den daha hayırlı olan hangi Müslüman var? Resûlullah’a ilk hicret eden aile onunkiymi’ demiştim. Ben bunu söyledikten sonra Allah, onun yerine bana Resûlullah (s.a.s.)’i nasip etti. ”¹²¹²

Ümmü Seleme annemizin anlattığı bu olay, sabrın dünyadaki meyvelerine örnek iken şu rivayet ise uhrevi mükâfatına dikkat çekmektedir:

Ebu Sinân anlatıyor: *“Oğlum Sinan’ı defnettiğimde kabrin kenarında Ebu Talha el-Havlânî oturuyordu. Defin işinden sonra bana ‘Sana müjde vermeyeyim mi?’ dedi. Ben de ‘Tabi, söyle’ dedim. O da ‘Ebu Mûsâ el-Eş’arî (r.a.) bana anlattı’ diye söze başlayıp Resûlullah (s.a.s.)’in şu sözlerini nakletti: “Bir kulun çocuğu ölürse, Allah meleklerle şöyle söyler: ‘Kulumun çocuğunu kabzettiniz mi?’ ‘Evet’ derler. Allah, ‘Yani kalbinin meyvesini, ciğerparesini elinden mi aldınız?’ Melekler yine ‘Evet’ derler. Allah tekrar sorar: ‘Kulum bu esnada ne dedi?’ Melekler, ‘Sana*

¹²¹¹ Buhârî, Cenâiz, 42; Akîka, 1.

¹²¹² Müslim, Cenâiz, 3; Mâlik, **Muvatta**, Cenâiz, 42; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 22; Tirmizî, De’avât, 88.

hamdetti ve istircâda bulundu' derler. Allah da Öyleyse, kulum için cennette bir köşk inşa edin ve bunu "Beytu'l-hamd" (hamd evi) diye isimlendirin' buyurur."¹²¹³

Hadis-i şeriflerde, sabrın önemini ve mükâfatının büyüklüğünü ortaya koyan daha birçok örnek zikredilmektedir.¹²¹⁴ Ayrıca güzel isimlerinden birisi de "Sabûr" yani "çok sabırlı" olan Allahu Teâlâ hakkındaki şu hadisler de sabrın aynı zamanda O'nun prensibi olduğunu göstermektedir: "İşittiği şeylerin verdiği rahatsızlığa, azîz ve celîl olan Allah'tan daha sabırlı kimse yoktur. Çünkü O'na şirk koşulur, evlatlar nispet edilir. O, yine de bunu yapanlara sağlık ve rızık vermeye devam eder."¹²¹⁵ Bu hadisin yanı sıra şu ayet de Allah'ın sabrının ne demek olduğuna işaret etmektedir:

*"Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, orada hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir müddete kadar erteliyor."*¹²¹⁶

*"Sakın Allah'ı, zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah, onları gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor sadece."*¹²¹⁷

Sabır aynı zamanda insanlara örnek olarak sunulan kılavuzlar olan peygamberlerin de en önemli vasıflarındandır. Sahabeden İbn Mesud (r.a.)'e ait olan şu ifadeler de buna dikkat çekmektedir: "Ben, peygamberlerden birinin acıklı bir hikâyesini anlatmış olan Resûlullah (s.a.s.)'i şu anda karşımda seyrediyor gibiyim. Şöyle diyordu: 'Kavmi ona şiddetle vurup yaralamıştı. O hem akan kanlarını siliyor, hem de 'Allahım, kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar' diyordu.'"¹²¹⁸

Bazı kaynaklarda belirtildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.s.) belki de burada isim zikretmeden kendi yaşadıklarını anlatmıştır. Zira anlattığı bu durumu kendi hayatında birkaç defa yaşamış, sabır timsali bir peygamber olduğunu birçok olayda göstermiştir.¹²¹⁹ Onun şu sözleri de sabrın, mümin için her halükarda hayra dönüşeceğine dikkat çekmektedir: "Müminin durumuna şaşarım. Gerçekten onun durumu hep hayırdır. Bu hal, müminden başka hiç kimsede de yoktur. Başına bir

¹²¹³ Tirmizî, Cenâiz, 36.

¹²¹⁴ Buhârî, Merdâ, 6, 7; Müslim, Birr, 54; Tirmizî, Zühd, 58; Nesâî, Cenâiz, 23

¹²¹⁵ Buhârî, Edeb, 71; Tevhîd, 3; Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 49.

¹²¹⁶ 16/Nahl, 61; 35/Fâtr, 45.

¹²¹⁷ 14/İbrahim, 42.

¹²¹⁸ Buhârî, İstîtâbe, 4; Enbiyâ, 50; Müslim, Cihâd, 105.

¹²¹⁹ Canan, **Kütüb-i Sitte**, 9/555.

hayır gelse, Allah'a şükreder ve bu durum onun için bir hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde de sabreder, bu da onun için bir hayır olur."¹²²⁰

Hz. Ali (r.a.)'in ifade ettiği gibi, sabır, hiçbir zaman tökezlemeyen bir binektir.¹²²¹ Bedende baş ne ise imanda da sabır odur; nasıl ki başı olmayanın bedeni yok hükmünde ise sabrı olmayanın da imanı yok hükmündedir.¹²²²

İhyâu Ulûmi'd-Dîn'de sabır ve şükür konularına müstakil bir bölüm ayırmış olan ve konuyu teferruatlı bir şekilde ele alan İmam Gazzâlî, sabır erdeminin, akıl sahibi olgun insana has olduğunu; çocuklardan, akli dengesi yerinde olmayanlardan ve hayvanlardan böyle bir erdemin beklenemeyeceğini ifade etmektedir.¹²²³ İbn Kayyim ise sabır ve şükür konusunda müstakil bir eser telif etmiş ve bu eserde birçok yönden bu kavramları ele almıştır.¹²²⁴

Sabrın mutlulukla, biri süreç biri de netice itibariyle olmak üzere çift yönlü bağlantısı bulunmaktadır. Sabrın tercih edildiği haller, süreç itibariyle kişinin daha mukavemetli olduğu, sabrın mükâfatını düşünerek bunalımlardan veya daha sonra çok büyük pişmanlıklara sebep olabilecek fevri davranışlardan sakındığı bir süreçtir. Dert, sıkıntı ve musibetler karşısında sabreden kişi, yaşadığı o süreçte zorlu ve acı sabır yolunu tercih etmiş olması nedeniyle ruhî olgunluk ve dinginlik duygularını hissettiği gibi netice itibariyle de gerek bedenine gerek ruhuna zarar verebileceği davranışlardan sakınır, içki, kumar, uyuşturucu ve intihar gibi birçok zarardan kendini korumuş olur. Öfke ve sinirlilik hallerinde sabır yolunu tutan kişi de aynı şekilde hem süreç itibariyle olgun davranışı tercih etmiş olmanın ruhî hazzını tadar hem de kendine veya başkalarına zarar verebilecek fevri hareketlerden korunmuş olur.¹²²⁵ Bu, sabrın sadece yaşanan hayata bakan yönü olup netice itibariyle elde edeceği bir diğer mutluluk ise ayetlerde işaret edilen uhrevi mükâfat ve müjdelerdir. İşte sabrın tüm bu yönleri nedeniyle ki "*sabrın kendisi acı, meyvesi ise tatlıdır*"

¹²²⁰ Müslim, Zühd, 64.

¹²²¹ İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr**, 30/533.

¹²²² Gazzâlî, **İhyâ**, 1401.

¹²²³ Gazzâlî, **İhyâ**, 1405.

¹²²⁴ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevzîyye, '**Uddetü's-Sâbirîn ve Zahîratü's-Şâkirîn**, Dâru İbni'l-Cevzî, Tanta 1990.

¹²²⁵ Tarhan, **Mutluluk Psikolojisi**, 150-155.

denmiştir. Asr Sûresi'nde hüsrandan kurtulanların sahip oldukları belirtilen dört mühim vasıf arasında sabra da dikkat çekilmektedir:

*“Asra yemin olsun ki insanlık gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.”*¹²²⁶

2.2.3.3. Şükür

“Şükür”, sözlük anlamı itibariyle “yapılan iyiliğin farkında olmak, daima o iyiliği hatırlayarak yapana övmek, ona minnettarlık duymak ve teşekkür etmek” demektir.¹²²⁷ Terim olarak ise şükür, “Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma; kulun, Allah’ın kendisine verdiği görme, işitme vb. bütün nimetleri yaratılış amacına uygun şekilde helal yolda kullanması” şeklinde tarif edilmektedir. Şükür kavramının Arap dilindeki kullanım şekilleri, bu kavramın “bir varlığın, kendisine verilen emeğe veya yapılan iyiliğe olumlu cevap vermesi ve bunu o emeği verene veya iyiliği yapana yansıtması” şeklinde bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır.¹²²⁸

“Şükür” ve “teşekkür” aynı anlama gelmekle birlikte Türkçede Allah’a karşı minnettarlık için daha çok şükür, insanlara karşı minnettarlık için ise teşekkür kelimesesi kullanılır. Şükürün karşıtı ise “küfür” yani “nimeti inkâr etme, üstünü örtme, unutma ve nankörlük” tür.¹²²⁹ İki kavram birçok ayette birbirinin karşıtı olarak kullanılmaktadır.¹²³⁰ Günlük dilde ise, şükür ve küfür kelimeleri yerine bazen “şükrân” ve “küfrân” kelimeleri de kullanılmaktadır.¹²³¹

“Şükür” ile “hamd”, birbirine yakın kavramlar olmakla birlikte aralarında bazı farklar mevcuttur. Hamd kavramının kapsamı şükürden daha geniştir. Zira şükür, karşıdaki varlıktan görülen iyiliklerden dolayı ona teşekkür etme sadedinde kullanılan bir kavram iken hamd, gerek o varlıktan görülen iyiliklerden gerekse onun

¹²²⁶ 103/Asr, 1-3.

¹²²⁷ Halîl, *Kitâbu'l-‘Ayn*, 2/347; İbn Fâris, *Mekayîsi'l-Luğa*, 3/207; Râğîb, *ez-Zerî‘a*, 198.

¹²²⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/702; Cürcânî, *et-Ta‘rifât*, 109-110; Tehânevî, *Keşşâf*, 1/1098.

¹²²⁹ İzutsu, *Kur‘ân’da Allah ve İnsan*, 219.

¹²³⁰ 2/Bakara, 152; 14/İbrahim, 7-8; 27/Neml, 40; 31/Lokman, 12; 76/İnsân, 3.

¹²³¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/702; Râğîb, *Müfredât*, 298; Mustafa Çağrıç, “Şükür”, *DİA*, c. 39, TDV, Ankara 2010, s. 259.

özünde sahip olduğu üstün vasıflardan dolayı onu övme sadedinde kullanılabilen bir kavramdır. Bu nedenle hamd, şükürü de kapsamaktadır. Yani her şükür aynı zamanda hamddir ancak her hamd, şükür değildir.¹²³²

Şükür sadece kuldan Allah'a yönelen bir fiil değil aynı zamanda Allah'tan kula yönelen bir fiildir. Yani hem kulun Allah'a hem de Allah'ın kula şükürü söz konusudur. Kulun Allah'a şükürü, O'nun kendisine vermiş olduğu maddî veya manevî nimetlerin farkında olarak verene minnet duyması ve O'nu hem kalbi hem de lisanıyla övmesi ve razı olacağı işler yapmasıdır. Yani kulun Allah'a şükürü kalple, dille ve davranışlarla olmak üzere üç çeşittir. İsimlerinden birisi de “Şekûr” olan¹²³³ Allah'ın kula şükürü ise O'nun rızası için yaptığı salih amelleri kabul buyurarak kulu onurlandırması, dünyada ve ahirette o amelleri mükâfatlandırması, gayretinin karşılığını vermesidir.¹²³⁴

Şükür kavramının Allah hakkındaki kullanımları hadislerde de yer almaktadır. Gelip geçenlere zarar veren dikenli bir dalı yoldan kaldıran ve susuzluktan dili sarkmış halde toprağı yalayan bir köpeğe kuyudan su çıkarıp içiren kişilerden bahseden Hz. Peygamber (s.a.s.), bu kişiler hakkında “Allah ona şükretti ve onu cennetine koydu” ifadesini kullanmıştır.¹²³⁵ Buradaki şükür de yukarıda belirttiğimiz gibi, yapılan güzel davranışın karşılığını vermek demektir.

Bazı peygamberler de şükreden kullardan olmaları nedeniyle Kur'ân'da övülmektedir. Hz. İbrahim hakkındaki şu ifadeler buna örnektir: “İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi; Allah'a ortak koşanlardan değildi. O, Allah'ın nimetlerine şükreden biriydi. Allah da onu seçti ve dosdoğru yola iletti.”¹²³⁶

Şu ifade de Hz. Nuh hakkındadır: “Ey Nuh ile birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin nesli! Şunu bilin ki Nuh, çok şükreden bir kul idi.”¹²³⁷

¹²³² Râğıb, **Müfredât**, 147; Tehânevî, **Keşşâf**, 1/1098; Çağrı, “Şükür”, **DİA**, 39/260.

¹²³³ 35/Fâtır, 30, 34; 42/Şûrâ, 23; 64/Teğâbün, 17.

¹²³⁴ Râğıb, **Müfredât**, 298; Gazzâlî, **İhyâ**, 1422; Tehânevî, **Keşşâf**, 1/1098.

¹²³⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/375, 521, 533; Buhârî, Şîrb, 9; Vudû, 33, Mezâlim, 23, Edeb, 27; Müslim, Selâm, 153; Ebû Dâvûd, Cihad, 47.

¹²³⁶ 16/Nahl, 120-121.

¹²³⁷ 17İsrâ, 3.

Kur'ân'da, onlarca ayette Allah'ın insanlara bahşettiği maddî ve manevî nimetlerden bahsedilmekte, çeşitli kusurlarına rağmen onları bağışladığı, onlara yardım ederek nice sıkıntılardan kurtardığı, işitme ve kavrama yeteneği verdiği vb. birçok husus zikredilmekte ve bu nimetler sayıldıktan sonra *“le‘alleküm teşkürûn”* yani *“belki şükredersiniz”* denmekte ve böylece nimetin şükürü gerektirdiği, tüm nimetlerin insanlar için şükür konusunda bir imtihan olduğu vurgulanmaktadır.¹²³⁸

Hız. Süleyman da, Allah'ın kendisine yönelik bir lütfu karşısında bunun bir sınav olduğunu açıkça ifade etmiştir. İlgili ayet şöyledir:

*“Kitaptan bilgisi olan biri, ‘Ben o kraliçenin tahtını, sen daha gözünü kırpmadan sana getiririm’ dedi. Süleyman, tahtı ansızın yanında duruyor hâlde görünce ‘Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için Rabbimin bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, şan ve şeref sahibidir.’ dedi.”*¹²³⁹

Nimetlerin şükür gerektirdiğine işaret eden diğer bazı ayetler ise şöyledir:

*“O vakti hatırlayın ki siz yeryüzünde güçsüz ve zayıf idiniz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Derken Allah sizi barındırdı, yardımıyla destekledi ve sizi temiz ve hoş nimetlerle rızıklandırdı ki şükredesiniz.”*¹²⁴⁰

*“Allah, siz hiçbir şey bilmez halde iken analarınızın karnından dünyaya getirdi. Size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki şükredesiniz.”*¹²⁴¹

*“Allah size ayetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”*¹²⁴²

*“Bütün o yaşananlardan sonra yine de sizi affettik ki şükredesiniz.”*¹²⁴³

Nimet sahibi olan Allah'a şükretmek ahlâkî bir ödev olduğu halde bu görevi ifa edenlerin azlığı da ayetlerde vurgulanan başka bir husustur. Birçok ayette

¹²³⁸ 2/Bakara, 52; 8/Enfâl, 26; 5/Mâide, 6, 89; 16/Nahl, 14, 78; 22/Hac, 36; 28/Kasas, 73.

¹²³⁹ 27/Neml, 40.

¹²⁴⁰ 8/Enfâl, 26.

¹²⁴¹ 16/Nahl, 78.

¹²⁴² 5/Mâide, 89.

¹²⁴³ 2/Bakara, 52.

Allah'ın lütufları sayıldıktan sonra “*Ne kadar da az şükrediyorsunuz!*”, “*Fakat insanların çoğu şükretmezler*”, “*Hâlâ şükretmeyecekler mi?*” gibi ifadelerle bu görevi ihmal edenler uyarılmaktadır.¹²⁴⁴

Hz. Ömer (r.a.) hakkında rivayet edilen şu olay da, hakkıyla şükredenlerin azlığına ve şükrün önemine dikkat çekmesi bakımından ilginçtir: “*Ömer b. Hattab, ‘Allahım, beni o az olanlardan kıl!’ diye dua eden birine rastladı ve ona ‘Bu ne biçim dua?’ diye çıkıştı. O adam da ‘Ey Ömer, ‘Benim kullarım arasında hakkıyla şükredenler çok azdır’¹²⁴⁵ ayetini kastediyorum’ deyince Ömer, ‘Bütün insanlar senden daha bilgili, ey Ömer!’ diye hayıflandı.*”¹²⁴⁶

Gazzâlî'nin de dikkat çektiği gibi Allah-kul ilişkisindeki önemi ve manevî derecesinin yüksekliği nedeniyle ki şükür, Allah'ın lanetine uğrayan İblis'in savaş açtığı en temel ahlâkî ilkelerin başında gelmektedir.¹²⁴⁷ Zira cennetten kovulup da kıyamete dek yaşamaya dair Allah'tan izin alır almaz, her türlü yöntemi kullanarak insanları şükürden alıkoymaya çalışacağını belirterek şöyle demiştir:

“Öyle ise beni azdırmama karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükredenlerden bulamayacaksın!”¹²⁴⁸

Şükür, nimetin farkına varmak, sahip olduğu güzellikleri görebilmektir. Çünkü elindeki farkında olmak şükrün ön şartıdır. Zira elde bir şey yoksa şükür de yok demektir. Şükür söz konusu olmadığında, ya şükredecek bir nimet yoktur ya da kişi, nimetin farkında veya bilincinde değildir. Bu yönüyle şükür bilinci insana, sahip olmadığı değil sahip olduğu şeyleri, elinde olmayanları değil elinde olanları düşünüp hayata daha olumlu bakabilme ve ümitvar olma gücü verir. Bu da kişiyi mutsuzluk ve umutsuzluk gibi menfi duygulardan kurtarıp kendini daha iyi hissetme, yaşama azmini arttırma, ümitvar olma ve gayrete yönelme gibi olumlu duygulara

¹²⁴⁴ 7/A'râf, 10, 17; 23/Mü'minûn, 78; 32/Secde, 9; 34/Sebe', 13; 36/Yâsîn, 35, 73; 56/Vâkıa, 70; 67/Mülk, 23.

¹²⁴⁵ 34/Sebe', 13.

¹²⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/279.

¹²⁴⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 1421.

¹²⁴⁸ 7/A'râf, 16-17.

yöneltir. Örneğin, fakirlikten ve istediği şeyleri satın alamadığı için rahat bir hayat yaşayamadığından yakınan birine, bir eli, bir ayağı, dili, burnu veya gözü karşılığında milyarlar teklif edildiğinde hemen irkilir ve sahip olduğu bu nimetlerin farkına varır. Hâlbuki Allah'ın üzerimizdeki nimetleri bunlarla sınırlı değildir. Bu husus bir ayette şöyle ifade edilmektedir: “O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.”¹²⁴⁹

Yaşadığı hayatta mevcut olan her yaratılmışa baktığında onu yaratan Allah'ı ve bir de Allah'ın kendi üzerindeki sonsuz nimetlerini düşünen insan, her şeye bir emanet gözüyle bakar; meşru bir maslahata ve Allah'ın rızasına uygun olmadığı takdirde ne yerde yürüyen bir karıncaya, ne havada uçan bir kuşa ne de ağaçtaki bir dala veya yaprağa zarar verebilir. Çünkü şükür bilinciyle tüm varlıkların kendisi için yaratılıp hizmetine sunulduğunu¹²⁵⁰ ve kıymetini bilmesi gerektiğini düşünür.¹²⁵¹

Unutkan bir varlık olması ve içinde bulunduğu şartlara kolaylıkla ünsiyet kazanmasıyla bilinen “insan”,¹²⁵² çoğu zaman elindeki nimetleri kaybedince o nimetlerin farkına varıp kadrini anlar. Bu nedenle insan, başkasında olup da kendinde olmayan değil, kendinde olup da başkasında olmayan nimetleri düşünmeli, buna odaklanmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de şu hadiste buna dikkat çekmektedir: “Sizden biri, mal ve yaratılışa kendisinden üstün olana baktığında, nazarını bir de kendisinden aşağıda olana çevirsin. Böyle yapmak, Allah'ın üzerinizdeki nimetini küçük görmemeniz için daha uygun ve gereklidir.”¹²⁵³

Ayağında ayakkabısı olmadığı ve cebinde de alacak parası bulunmadığı için derin bir kederle yalın ayak kaldırımında yürürken karşı kaldırımında, ayakları olmadığı için elleri ile yürümeye çalışan birini görünce birden bire bütün kederini unutup haline şükreden ve halet-i ruhîyesi aniden müspet yönde değişen birinin durumu, hadiste anlatılan insan psikolojisi ile ilgili gerçeğe çok güzel bir örnektir. Sahip oldukları nimetlerin şükürünü eda etmedikleri için onca servetlerine rağmen huzur ve

¹²⁴⁹ 14/İbrahim, 34.

¹²⁵⁰ 45/Câsiye, 13.

¹²⁵¹ Gazzâlî, **İhyâ**, 1436.

¹²⁵² Râğıb, **Müfredât**, 35-36.

¹²⁵³ Buhârî, Rikak, 30; Müslim, Zühd, 8; Tirmizî, Kıyamet, 59.

mutluluğu bulamayan insanların durumu ise şükürsüzlüğün menfi neticelerine dair ibret dolu örneklerden birisidir.¹²⁵⁴

Şükür, aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de en önemli vasıflarındandır. O, bazen ayakları şişene kadar başta iman nimeti olmak üzere bütün nimetlerin sahibi olan Allah'ın huzurunda divan durmuş, geceleri uzun uzun namaz kılmıştır. Kendisine “*Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affettiği halde niye böyle yapıyorsun?*” diye sorulduğunda ise “*Şükreden bir kul olmayayım mı?*” buyurarak şükür çeşitlerinden biri olan ibadetin, sadece günahların affi için değil, maddî-manevî nimetlerin şükürü için de yapılması gerektiğini öğretmiştir.¹²⁵⁵ Sevindirici bir durum yaşadığında veya güzel bir haber aldığıda ise şükür secdesine kapanarak Allah'a olan minnettarlığını ifade etmiştir.¹²⁵⁶

İnsanın, vermiş olduğu nimetlerden dolayı Allah'a minnettarlığını itiraf etmesi ve şükürün mucibince davranışlarda bulunması, aynı zamanda kendi ile barışık ve huzurlu bir ruh haline sahip olmasına da vesile olmaktadır. Zira şükür, hiçbir gerçeği saklamamanın ve hakikatleri itiraf edip onlara teslim olmanın, açık sözlülük, dürüstlük ve vefanın meyvesidir ve bu yüce erdemlere sahip olmak insana bir iç huzuru ve kendiyi barışık olma imkânı verir. Hayatta yüzlerce nimetten istifade etmesine rağmen o nimetlerin gerçek sahibiyle hiçbir olumlu bağlantı kurmayan insan ise adeta çaldığı bir yiyeceği yerken bir yandan da vicdanının baskısı altında ezilen biri gibidir. Zira o da birçok nimetten faydalanmakta ancak o nimetlerin sahibiyle hiçbir iletişim kurmamakta, ona teşekkür bile etmemektedir. Bunun da o kişinin ruhunda bazı yaralar açması muhakkaktır. Birçok din ve inanışta yemek duasına önem verilmiş olması da bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bir hadiste geçen şu ifadeler de buna bir örnektir: “*Muhakkak ki Allah, kulun bir şey yiyince yediği şey için O'na hamd etmesinden veya bir şey içince içtiği o şey için O'na hamd etmesinden hoşnut ve razı olur.*”¹²⁵⁷

¹²⁵⁴ Mahmûd el-Masrî, **Lâ Tehzen ve'btesim li'l-Hayât**, Mektebetü's-Safâ, Kahire 2007, s. 64-65.

¹²⁵⁵ Buhârî, Teheccüd, 16; Rikâk, 20; Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 79; Tirmizî, Salât, 304; Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl, 17.

¹²⁵⁶ Ebû Dâvûd, Cihâd, 174; Tirmizî, Siyer, 25; İbn Mâce, İkâmet, 192.

¹²⁵⁷ Müslim, Zikr, 89; Tirmizî, Et'ime, 18.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) yeme-içme, yeni bir elbise giyme vb. birçok vesileyle Allah'a şükretmek gerektiğini öğretmiştir.¹²⁵⁸

Şükür duygusu, sadece Allah-kul ilişkisinde değil, aynı zamanda insanlar arası ilişkilerde de çok büyük önem arz etmektedir. *“Allah'a teşekkür etmeyen insanlara da teşekkür etmez, insanlara teşekkür etmeyen ise Allah'a da teşekkür etmez”*¹²⁵⁹ şeklindeki hadis de insanların birbirlerinin iyiliklerine teşekkür etmeleri gerektiğini göstermektedir. Nitekim iyilik ve güzelliklerin gelişip çoğalması, daima olumlu bir şekilde pekiştirilmeleriyle doğrudan bağlantılıdır. Yapılan iyi ve güzel şeylere, sözlü veya fiilî olarak olumlu tepkilerde bulunmak yani şükür bilinciyle karşılık vermek, o iyilik ve güzelliklerin neşvü nema bulmasına, daha da artarak yapılmasına ve böylece insanları mutlu edecek vesilelerin çoğalmasına yardımcı olmaktadır.

Yapılan iyiliğe şükran ve minnettarlık duyguları içinde mukabelede bulunmak yerine vefasızlık, kıymet bilmezlik ve nankörlükle karşılık verilmesi ise hem fert hem de toplum açısından birçok olumsuzluklara neden olabilmektedir. İyilik karşısında kötülük gören insanların sayısı arttıkça insanlar artık iyilik yapmaktan çekinir hale gelmekte, bireysellik, bencillik ve nemelazımcılık ahlâkı yaygınlaşmaktadır. Yolda arabasına aldığı bir oto stopçudan teşekkür veya dua beklerken malından hatta canından olanların, kapıya gelen dilenciye bir sadaka vereyim derken evi soyulanların, bin bir zahmetle büyüttüğü öz çocuğunun nankörlüğüne hatta zulmüne uğrayanların sayısı arttıkça, insanlar birbirlerine iyilik yapmaktan, hatta evlenmek ve çocuk sahibi olmak gibi doğal, ulvî ve mutluluk verici tercihler yapmaktan çekinir hale gelmekte, tek kişilik bireysel ve egoist hayat kültürü yaygınlaşmaktadır. Bu gerçeğin en güzel örneklerinden birisi, asr-ı saadette yaşanan bir iftira olayıdır.

“İfk Hadisesi” olarak bilinen ve Kur’ân’da da bahsi geçen¹²⁶⁰ Hz. Âişe (r.ah.) ile ilgili iftira olayında, konumuzla ilgili olarak şöyle bir mesele cereyan etmiştir: Hz. Âişe (r.ah.) hakkında ortaya atılan iftiraya karışanlardan birisi de Mistah (r.a.) idi.

¹²⁵⁸ Canan, **Kütüb-i Sitte**, 7/77-79.

¹²⁵⁹ Tirmizî, *Birr*, 35.

¹²⁶⁰ 24/Nûr, 11.

Mistah, Hz. Ebu Bekr'in halasının oğluydu. Fakir bir sahabi olduğundan Hz. Ebu Bekr ona sürekli maddî yardımda bulunuyordu. Yapmış olduğu onca yardıma ve aralarındaki akrabalığa rağmen kızı Hz. Âişe hakkındaki iftirayı dillendirenlerden olduğunu öğrenince Hz. Ebu Bekr, bir daha ona yardım etmeyeceğine yemin etti. Hz. Âişe'nin suçsuz olduğunu beyan eden ayetler indiğinde Hz. Ebu Bekr'in bu yemini hakkında da şu ayet nazil oldu:

“Sizden fazilet ve servet sahibi olanlar da, yakınlarına, yoksullara ve Allah yolunda hicret etmiş olanlara bir daha bağışta bulunmamak hususunda yemin etmesinler, affetsinler ve müsamaha göstereyin. Allah'ın da sizi affetmesini istemez misiniz? Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”¹²⁶¹

Bu ayetlerin nazil olmasının ardından Hz. Ebu Bekr, elbette Allah'ın kendisini affetmesini istediğini belirterek yemininden vazgeçti ve Mistah'a yardıma devam etti.¹²⁶²

Hz. Ebu Bekr (r.a.) hakkındaki bu olay, iyilik yaptığı insandan nankörlük görenlerin halet-i ruhîyelerine dair ibretler içermektedir. Ayrıca bu tür durumlarda zarar tek yönlü de değildir. Teşekkür ve minnettarlık yerine nankörlüğün yaşandığı durumlarda, iyilik gören kişi, bir daha iyilik görmekten mahrum kalarak mutsuzluk yaşarken, iyilik eden ise gördüğü ihanet ve nankörlükten ve iyilik yapma arzusunun engellenmiş olmasından dolayı öfke duymakta ve mutsuzluk olabilmektedir.

Gerek Kur'ân'dan gerekse asr-ı saadetten olsun yukarıda vermiş olduğumuz örnekler, insanın dünyevi mutluluğunu teminde şükür bilincinin ne denli önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2.3.4. Kanaat

“Kanaat”, sözlük anlamı itibariyle *“kısmetine razı olmak”*, terim olarak ise *“insanın, ihtiyaç duyduğu şeylerin asgari miktarıyla yetinmesi, başkalarının elinde*

¹²⁶¹ 24/Nûr, 22.

¹²⁶² Zemahşerî, *Keşşâf*, 723; Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/179-180; Canan, *Kütüb-i Sitte*, 16/303-304.

*olana tamah etmeyip kendi elinde olanla iktifa etmesi, kimseden bir şey istemediği gibi kendi ekindekini de kimseden esirgememesi” demektir.*¹²⁶³

Kanaat, İslâm ahlâkının ve tasavvuf kültürünün temel ilkelerinden birisi olup hırs, tamahkârlık ve dünyevi çıkarlara düşkünlüğün karşıtı bir kavram olarak üzerinde durulmuş hatta hakkında müstakil eserler yazılmıştır.¹²⁶⁴ Kur’ân’da kanaat kavramı bizzat mevcut olmamakla birlikte aynı kökten türemiş olan iki farklı kelime geçmektedir.¹²⁶⁵ Bunlardan da sadece birinin kanaat kavramıyla ilgisi mevcut olup şu ayette geçmektedir:

*“(Kurbanlarınızı kestiğiniz vakit) onlardan kendiniz yiyin ve hem istemeyen (el-kâni‘) hem de ihtiyacını açıkça söyleyen fakire yedin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”*¹²⁶⁶

Bu ayette geçen “el-kâni” kelimesinin “haline razı olup bir şey istemeyen” yani “kanaatkâr davranan” anlamına geldiğini söyleyenler olduğu gibi “ısrar etmeksizin isteyen ve verilene razı olan” anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Her iki durumda da bu kelime kanaate işaret etmektedir.¹²⁶⁷ Ancak Kur’ân’da kanaat kavramı kullanılmaksızın kanaatkâr olmaya, gönül tokluğuna, kendisi için takdir edilenle yetinip dünyalık peşinde koşturmamaya teşvik eden, bencillik, hırs ve tamahkârlıktan sakındıran, dünya nimetlerinin cazibesine karşı müminleri uyanan birçok ayet mevcuttur. Bu ayetlerden birinde doğrudan Hz. Peygamber (s.a.s.)’e hitap edilerek şöyle denmektedir:

*“Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve yüce Kur’ân’ı verdik. Öyleyse sakın onlardan bazılarına verdiğimiz dünya malına imrenerek bakma ve onlar yüzünden üzülme! Sen müminlere kol kanat ger.”*¹²⁶⁸

Bu ayetlerde, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e hitap edilmekte, inkârcılara verilmiş olan dünyevi nimetlere imrenerek bakmaması, onların sahip oldukları imkânlarla

¹²⁶³ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 3/434; Cevherî, **es-Sihâh**, 3/1273; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 5/33; Râğıb, **Müfredât**, 461; Cürcânî, **et-Ta‘rifât**, 150; Tehânevî, **Keşşâf**, 2/1342.

¹²⁶⁴ Mustafa Çağrıçı, “Kanaat”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001, s. 289-290.

¹²⁶⁵ 14/İbrahim, 43; 22/Hacc, 36.

¹²⁶⁶ 22/Hacc, 36.

¹²⁶⁷ Râğıb, **Müfredât**, 461; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 696; Suyûtî, **Celâleyn**, 336.

¹²⁶⁸ 15/Hicr, 87-88.

tamah etmemesi söylenmektedir. Allah'ın kendisine vermiş olduğu Kur'ân nimetinin yanında o inkârcıların sahip oldukları maddî nimetlerin hiçbir değerinin olmadığına işaret edilerek ona düşenin müminlere kol kanat germesi, onlara tevazu ile sahip çıkması olduğu; imanı tercih etmeyen servet sahipleri için üzülmemesi gerektiği beyan edilmektedir. Bu ifadelerle Allah, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, dünyaya rağbet etmeyi yasaklamaktadır.¹²⁶⁹ Bazı müfessirler bu ayetlerin tefsirinde, Kur'ân nimetine kanaat edip dünyalığa heves etmemenin gerekliliğine dikkat çekerek *“Kur'an ile yetinmeyen bizden değildir”*¹²⁷⁰ hadisini hatırlatmaktadır.¹²⁷¹

Bu ayetler, Kur'ân'ı rehber edinerek onun çizdiği yolda yaşamının, Kur'ânsız yaşanan her türlü müreffeh hayattan çok daha üstün ve hayırlı olduğunu açıkça ifade ederek müminlerin dünya hırsına kapılmasının önüne set çekmeyi hedeflemektedir. Bu durum, bazı ayetlerde de şöyle ifade edilmektedir:

*“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere imrenerek bakma. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Sen ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz, biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç, takvanındır.”*¹²⁷²

Bu ayetler de önceki ayetler gibi Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, imkân ve servet sahiplerine gıpta ile bakmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Ayrıca dünya malının, insanları sınamak için verilmiş olan dünyalık süsler olduğu, bir üstünlük ölçütü olmadığı, Allah'ın lütfedeceği rızıkların çok daha üstün ve kalıcı olacağı; ona ve ailesine düşenin, yaratılış amacına uygun olarak Allah'a ibadetle şekillenmiş bir hayat yaşamaları olduğu, rızkı takdir edenin Allah olduğu, takva ehlinin kazançlı çıkacağı vurgulanmaktadır. Bu ayetlerin tefsiri sadedinde, zalimlerin ve inkârcıların gösteriş amacıyla yaptırdıkları yapılara, giyindikleri pahalı elbiselere ve sahip oldukları servetlere müminlerin gıpta ile bakmamaları gerektiğini hatırlatan

¹²⁶⁹ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 3/374; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 4/416; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/198.

¹²⁷⁰ Buhârî, *Tevhîd*, 32, 44.

¹²⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 565; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/198.

¹²⁷² 20/Tâhâ, 131-132.

Zemahşerî,¹²⁷³ ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Karun hakkındaki şu ayetleri hatırlatmaktadır:

“Derken Karun, süslü elbiseleri ve ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, ‘Keşke Karun’a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı!’ dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, ‘Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah’ın vereceği mükâfat çok daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulacak’ dediler. Nihayet biz, Karun’u da, sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah’a karşı kendisine yardım edecek avanesi olmadığı gibi, kendini savunup kurtarabilecek durumda da değildi. Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler, ‘Demek ki, Allah rızkı, kullarından dilediğine bol veriyor, dilediğine de az. Şayet Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Ah ah! Demek ki inkârcular iflâh olmazmış!’ demeye başladılar.”¹²⁷⁴

Kur’ân’da daha birçok ayette vurgulandığı gibi¹²⁷⁵ dünya hayatı, mal ve servet toplama yeri değil, Allah’a kulluk etme ve ahiretin güzelliklerine kavuşmak için hazırlık yapma yeridir. Dünyaya aldanan, mal toplayıp biriktiren, onu sayıp durmaktan zevk alan ve ihtiyaç sahiplerine dağıtmayanlar birço kayette kınanmakta ve o mal ile cehennemde dağlanmakla uyarılmaktadırlar.¹²⁷⁶

Kanaatsizliğin, hırs ve tamahın insanın başına neler getirdiğinin en bariz örneğine insanlığın ataları olan Hz. Adem ve Hz. Havva’nın cennetten çıkarılmalarına neden olan olayda rastlamaktayız. Allah, kendilerine her türlü cennet nimetini bahşetmiş ve sadece bir ağacın meyvesini yasaklamışken, onlar İblis’in iğvalarıyla, buldukları konumdan daha üstün gördükleri bir konuma çıkma gayesiyle Allah’ın koymuş olduğu yasağı çiğnemişlerdir:

“Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine fısıldadı ve ‘Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmanız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmanız diye yasakladı. Şüphesiz ben size öğüt

¹²⁷³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 670.

¹²⁷⁴ 28/Kasas, 79-82.

¹²⁷⁵ Uludağ, “Dünya”, **DİA**, 10/22-25.

¹²⁷⁶ 9/Tevbe, 34-35; 57/Hadîd, 20; 104/Hümeze, 2.

verenlerdenim' diyerek onlara yemin etti. Bu suretle onları kandırarak yasağa sürükledi."¹²⁷⁷

Görüldüğü gibi insanlığın atalarının cennetten çıkarılışlarına neden olan şey dahi, buldukları hale kanaat etmemeleridir. Zira onlar, ebediyen yaşayacak varlıklar olmaya ve sonu gelmeyecek bir saltanatı elde etmeye¹²⁷⁸ tamah etmişlerdir.¹²⁷⁹

Kur'ân'ın birçok kez vurguladığı gibi dünya nimetleri insana çekici ve güzel görünür.¹²⁸⁰ Bütün nimetler insan için yaratılmıştır. Ancak insan, dünyadaki asıl var oluş amacı olan Allah'a kulluğu unutup da sadece dünyevi şartlarını daha iyi hale getirmek, daha lüks ve müreffeh bir hayat yaşamak, sonsuz servet, güç ve iktidar sahibi olmak gibi tutkulara kapılırsa işte o zaman sonu gelmez bir hastalığa yakalanmış demektir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) insanın bu konudaki doyumsuzluğunu çok veciz bir şekilde şöyle ifade etmiştir: "*Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsaydı, mutlaka üçüncüsünü isterdi. Hâlbuki onun karnını ancak toprak dolduracak. Allah tevbe edenleri ise affeder.*"¹²⁸¹

Bir hadis-i şerifte de hakiki zenginliğin mal çokluğu değil, kanaat olduğu şöyle ifade edilmektedir: "*Zenginlik mal çokluğuyla değildir. Asıl zenginlik, gönül tokluğuyladır.*"¹²⁸²

Dünyanın Allah katındaki değersizliği, onun peşinden koşturmanın çirkinliği, hakiki müminlerin ebedî hayatın güzellikleri için gayret etmesi gerektiği vb. hususlardaki ayet ve hadislerin etkisi ve bu minvalde bazı tasavvufî çevrelerin açıklamaları neticesinde, İslâm tarihi boyunca Müslümanlar arasında dervişliği ve dünyadan el etek çekmeyi kendine ilke edinen; "*bir hırka, bir lokma*" anlayışıyla yaşayan insanlar hep olagelmıştır. Hâlbuki böyle bir kanaat anlayışının yanlış

¹²⁷⁷ 7/A'râf, 20-22.

¹²⁷⁸ 20/Tâhâ, 120.

¹²⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/176.

¹²⁸⁰ 2/Bakara, 212; 3/Âl-i İmrân, 14.

¹²⁸¹ Buhârî, Rikâk, 10; Müslim, Rikak, 116; Tirmizî, Zühd, 27.

¹²⁸² Buhârî, Rikak, 15; Müslim, Zekat, 97, 120; Tirmizî, Zühd, 40.

olduğunu, ruhbanlığa İslâm'da yer olmadığını, helalinden geçinmek için çalışmanın da ibadet olduğunu, veren elin alan elden üstünlüğünü, insanlardan bir şeyler istemenin çirkinliğini bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) vurgulamıştır.¹²⁸³

Fakirliğinden dolayı kendisinden bir şeyler isteyen bir sahabiye bir balta temin edip sapını da kendi elleriyle takan ve onu odunculuk yapmaya gönderen, birkaç gün sonra halini düzeltmeye başladığında da ona “*Bak, bu iş senin için, kıyamet günü alınanda dilenme lekesiyle gelmeden daha hayırlıdır!*” diyen, dilenciliğin çirkinliğini her fırsatta vurgulayan ve insanları çalışıp kazanmaya teşvik eden de bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) olmuştur.¹²⁸⁴

Kur’ân’da da hem dünya hem de ahirette Allah’tan güzellik ve iyilikler isteyenler övülmekte,¹²⁸⁵ Allah’ın insanlar için yaratmış olduğu güzel ve hoş nimetleri hiç kimsenin haram kılamayacağı, o nimetlerin dünyada öncelikle müminlere layık olduğu ifade edilmekte,¹²⁸⁶ müminler daima uyanık ve hazırlıklı olmaya teşvik edilmektedir.¹²⁸⁷ Bütün bu vb. ilkeler de bize kanaatin dünyadan el etek çekmek değil, hırs ve tamahkârlık hastalıklarına yakalanmadan yaşamak, ne kadar çalışıp kazanırsa kazansın elde ettiklerini hep hak ve hayır yollarında harcayarak gözü ve gönlü tok olmak, her nimet ve imkânı temel amaç olan ahiret hayatına adanmak olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle kanaat bilincinin, takdire rıza, tevekkül, sabır ve şükür bilinciyle de çok sıkı bağlantısı bulunmaktadır. Zira kanaat aynı zamanda elden geleni yaptıktan sonra haline razı olmak, dünyevi açıdan daha ileri seviyede olanlara bakıp hasetle kendini paralamamak, darlığa sabretmek ve elinde olan şükretmektir.

Kanaat şuurunun insan psikolojisi üzerindeki etkilerine dair ipuçları veren şu hadis de çok önemlidir: “*Sizden biri, mal ve yaratılışça kendisinden üstün olana*

¹²⁸³ 57/Hadid, 27; Kurtubî, **el-Câmi**‘, 20/271-273; Buhârî, Nikâh, 1; Zekât, 18, 50, 52; Büyü‘, 15; Müslim, Nikâh, 5; Zekât, 94, 103; Tirmizî, Zekât, 38; Zühd, 17; Mâlik, **Muvatta**, Sadaka, 8; Ebû Dâvûd, Zekât, 26, 28, 83; Edeb, 52; Nesâî, Zekât, 52, 92; Kadâ, 12; İbn Mâce, Zühd, 17, 21.

¹²⁸⁴ Buhârî, Zekât, 50; Büyü‘, 15; Ebû Dâvûd, Zekât, 26; Tirmizî, Büyü‘, 10; İbn Mâce, Ticârât, 25.

¹²⁸⁵ 2/Bakara, 201-202.

¹²⁸⁶ 7/A‘râf, 32.

¹²⁸⁷ 8/Enfâl, 60.

bakınca, nazarını bir de kendisinden aşağıda olana çevirsin. Böyle yapmak, Allah'ın üzerinizdeki nimetini küçük görmemeniz için daha uygun ve gereklidir."¹²⁸⁸

Kanaatin en önemli hedefinin ne olduğunu bariz şekilde ifade eden bu hadis, bir türlü doymak bilmeyen ve elindeki dünyevi imkânlarla yetinmeyip hep daha fazlasını isteyen hastalıklı ruh halinin reçetesinin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Zira bu ruh hali, gerek insanlar gerek devletler arası nice katliamlara neden olan, dünya savaşları çıkaran, tarih boyunca milyonlarca kişinin öldürülmesine yol açan bunalımların temelidir.¹²⁸⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "*Kendisine İslâm nasip edilen ve yeterli miktarda maişeti olup, buna kanaat edene ne mutlu!*"¹²⁹⁰ şeklindeki sözleri de ihtiyaçları sonsuz görmemek gerektiğine işaretir.

Bütün bu yönleriyle kanaat, ahlâkî bir erdem olmasının yanında insanın kişiliğini ve onurunu koruyup geliştirmesinin, maddeye köle olmamasının, mutlu ve huzurlu yaşamasının bir şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatkâr olanın, kimseye minnet etmeden onurlu ve özgür bir hayat süreceği, gönlünün huzura, bedeninin rahata kavuşacağı, hayatı seveceği, hevâ ve hevesi terk ederek hür yaşayacağı bir gerçektir. Kanaatsizlik ise üzüntü ve mutsuzluğun yanında birçok ruhî bunalımın başlıca sebeplerindedir.¹²⁹¹ Zira insanın, hayatın olumlu yanlarını görmesi, onu daha güçlü ve mutlu kılmakta, pozitif bakış geliştirmesine yardımcı olmaktadır.¹²⁹²

2.2.3.5. Doğruluk

Kur'ân'ın, fert ve toplumun mutluluğunu temin etmek amacıyla hassasiyetle üzerinde durduğu temel ahlâkî ilkelerden birisi de "sıdk" kavramıyla ifade edilen "*doğruluk*" ilkesidir. "Sıdk", daha çok insanın sözleriyle ilgili olarak kullanılan bir kavram olup "*söylenen sözün insanın içinden geçene ve vakiyaya uygun olması,*

¹²⁸⁸ Buhârî, Rikak, 30; Müslim, Zühd, 8; Tirmizî, Kıyamet, 59.

¹²⁸⁹ Semîh Âtîf ez-Zeyn, '*İlmü'n-Nefs Ma'rîfetü'n-Nefsi'l-İnsaniyye fi'l-Kitabi ve's-Sünne*', Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Beyrut 1991, s. 1/173.

¹²⁹⁰ Tirmizî, Zühd, 35.

¹²⁹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 1145-1147; Çağrıncı, "Kanaat", *DİA*, 24/290.

¹²⁹² Nicky Hayes, *Psikolojiyi Anlamak*, Çevirenler: Filiz Şar, Asiye Hekimoğlu, Optimist Yayınları, İstanbul 2011, s. 81-83.

doğru sözlülük, dürüstlük ve güvenilirlik” şeklinde tarif edilmektedir. Türkçede “doğruluk” kavramı ile ifade edilen “sıdk”ın karşıtı ise “kizb” yani yalandır. Kur’ân’da altı yerde geçen “sıddık” kelimesi ise *“hep doğru söyleyen, kendisinden asla yalan sadır olmayan, diliyle söylediği her şeyi kalbi ve ameliyle doğrulayan, özü-sözü bir”* anlamlarına gelmektedir.¹²⁹³

Doğruluk, İslâm’ın, hayatın merkezinde olan en temel ahlâkî prensiplerinden biri olup sadece doğru konuşmak ve yalandan uzak durmak değil aynı zamanda vefa, samimiyet, güvenilirlik, emanete riayet ve hakka ittiba gibi ahlâkî erdemleri de kapsayan bir meziyettir. Zira doğruluğu şiar edinen insan, bütün durumlarda doğru ve ahlâkî olanı tercih eder. Bu yönüyle sıdk, Kur’ân’da iman etmekle eşdeğer görülmüş, küfür ve nifakın karşıtı bir kavram olarak da kullanılmıştır.¹²⁹⁴

Doğruluğun bu önemi nedeniyledir ki Kur’ân’da hem Allah, hem peygamberler hem de peygamberlerin yolunda giden özü-sözü bir salih kullar hakkında “sıdk” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Allah hakkında kavramın kullanıldığı bazı ayetler şöyledir:

*“Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Andolsun, sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah’inkinden daha doğru olan?”*¹²⁹⁵

*“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır. Biz elbette sözümüzde sadığız.”*¹²⁹⁶

¹²⁹³ Cevherî, **es-Sıhâh**, 4/1505-1506; İbn Fâris, **Mekayîsi’l-Luğa**, 3/339; Râğıb, **Müfredât**, 310; Cürçânî, **et-Ta’rifât**, 113; Tehânevî, **Keşşâf**, 2/1070; Mustafa Çağrıçı, “Sıdk”, **DİA**, c. 37, TDV, Ankara 2009, s. 98; Mustafa Çağrıçı, “Sıddık”, **DİA**, c. 37, TDV, Ankara 2009, s. 91.

¹²⁹⁴ İzutsu, **Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, 131.

¹²⁹⁵ 4/Nisâ, 87.

¹²⁹⁶ 6/En’âm, 146.

“İman edip salih ameller işleyenleri de ebedî olarak kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah, hak bir vaatte bulunmuştur. Kimdir sözü Allah’inkinden daha doğru olan?”¹²⁹⁷

“Siz Allah’ın izni ile düşmanlarınızı kırıp geçiriyordunuz ya, işte böylece Allah, size olan vaadini yerine getirmişti. Nihayet, öyle bir an geldi ki, Allah arzuladığınız şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra zaafa düştünüz; (Peygamberin verdiği) emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve asi oldunuz. Dünyayı isteyeniniz de vardı, ahireti isteyeniniz de vardı. Sonra Allah, denemek için sizi, onları yenmekten alıkoydu. Gerçekten sizi de bağışladı. Zaten Allah, müminlere karşı çok lütufkârdır.”¹²⁹⁸

Bu ayetlerde Allah’ın, sözüne sadık oluşundan ve vaadini mutlaka yerine getirdiğinden bahsedilmektedir. Şu ayette ise hem Allah’ın hem de Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sözlerindeki doğruluğa işaret edilmektedir:

“Müminler, müttefiklerin (düşman guruplarının) kendilerine doğru ilerlediklerini görünce, ‘Bu, Allah’ın ve Rasulü’nün bize vaat ettiği şeydir! Demek ki Allah ve Rasulü sözlerinde doğrudurlar!’ dediler ve bu durum, onların sadece imanlarını ve Allah’a teslimiyetlerini arttırdı.”¹²⁹⁹

Dünyada iken Allah’ın peygamberler aracılığı ile kendilerine bildirdiği haberlere inanan ve Allah’ın vaadine güvenen müminlerin cennete girişlerini anlatan şu ayette de Allah’ın verdiği söze sadakatine vurgu yapılmaktadır:

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da bölük bölük cennete sevk edileceklerdir; oraya vardıklarında kapılarının ardına kadar açık olduğunu görecekler ve bekçiler onlara, ‘Selâm size! Hoş geldiniz! İşte buyurun, içinde temelli kalacağınız cennete girin!’ diyecekler. Onlar da ‘Bize verdiği sözü yerine getiren ve burayı bize bağışlayan, böylece cennette dilediğimiz şekilde yerleşmemizi sağlayan

¹²⁹⁷ 4/Nisâ, 122.

¹²⁹⁸ 3/Âl-i İmrân, 152.

¹²⁹⁹ 33/Ahzâb, 22.

Allah'a hamdolsun!' diyeceklerdir. (Allah yolunda) çaba sarf edenlerin mükafatı ne kadar yüce! Ne kadar üstün!''¹³⁰⁰

Sıdk, aynı zamanda peygamberlerin beş ortak vasfından¹³⁰¹ biri olup birçok ayette onların bu vasfına dikkat çekilmektedir.¹³⁰² Hz. Yusuf'un dosdoğru bir insan oluşuna zindan arkadaşının onun için kullandığı şu hitap şahitlik etmektedir:

“Ey Yusuf, ey özü sözü dosdoğru insan! (Rüyada görülen) yedi çelimsiz ineğin yediği yedi semiz inek ve yedi yeşil başakla (yedi) kurumuş başak ne anlama gelir, bunu bana yorumla ki (senin açıklamanla saraydaki) insanların yanına döneyim de onlar da öğrensinler!''¹³⁰³

“Sıddık” olarak anılan özü-sözü bir, doğruluktan asla sapmayan ve hakikati tereddütsüz tasdik eden insanların Allah'ın nimetine mazhar oldukları ve derecelerinin de peygamberlerden hemen sonra geldiği ise şöyle ifade edilmektedir:

“Her kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve salih kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır. ''¹³⁰⁴

Şu ayetlerde de Kur'ân'ın doğruluğu prensip edinenlere dair nitelemeleri zikredilmektedir:

“Müminler ancak Allah'a ve Resûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır. ''¹³⁰⁵

“(O takva sahipleri) Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru” diyenler, sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden

¹³⁰⁰ 39/Zümer, 73-74.

¹³⁰¹ Bakınız: Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007, s. 257-262.

¹³⁰² 19/Meryem, 41, 54, 56.

¹³⁰³ 12/Yusuf, 46.

¹³⁰⁴ 4/Nisâ, 69.

¹³⁰⁵ 49/Hucurât, 15.

boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah'tan) bağışlanma dileyenlerdir."¹³⁰⁶

Doğruluğun ve Yaratanın uygun gördüğü şekilde dosdoğru yaşamının Kur'ân'daki ifade şekillerinden birisi de "*istikamet*" kavramıdır. Kur'ân'ın ilk sûresi olan ve namazların her rekâtında tekrarlanan Fatiha Sûresi'nde müminlere, "*Dosdoğru yola kendilerini iletmesi*" için Allah'a daima dua etmeleri öğretilmekte¹³⁰⁷ ve "*sırat-ı müstakim*"¹³⁰⁸ olarak adlandırılan bu yolun Allah'ın nimet bahşettiği kimselerin yolu olduğu, sapmışların ve Allah'ın öfkesine uğramış olanların yolu olmadığı belirtilmektedir.¹³⁰⁹ Dümdüz bir yolda gider gibi asla sağa sola yalpalamadan, doğruluk ve samimiyetle hak yolda gitmek, sadakatten ayrılmamak demek olan istikamet,¹³¹⁰ ayet ve hadislerde sıkça kullanılmış olan bir kavramdır. Bazı ayetlerde Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ve müminlere istikamet üzere yaşamaları açıkça emredilmektedir. Şu ayetler buna örnektir:

*"O halde sizinle beraber tevbe edenlerle birlikte, emredildiğiniz gibi dosdoğru olun! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir."*¹³¹¹

*"Öyleyse sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların hevâ ve heveslerine uyma!"*¹³¹²

İstikamet üzere yaşayanlar hakkında Kur'ân'da şöyle bazı müjdeler de verilmektedir:

*"Doğrusu Rabbimiz Allah'tır deyip de istikamet üzere gidenlere korku yoktur, onlar mahzun da olacak değillerdir. Onlar cennet ehlidir. İşlediklerine karşılık olarak orada ebedî kalacaklardır."*¹³¹³

¹³⁰⁶ 3/Âl-i İmrân, 16-17.

¹³⁰⁷ 1/Fatiha, 6.

¹³⁰⁸ Bu tabir Kur'ân'da yaklaşık kırk defa geçmektedir. Bakınız: Abdalbâkî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, 737. Tabir hakkında geniş bilgi için bakınız: Hülya Alper, "Sırat-ı Müstakim", **DİA**, c. 37, TDV, Ankara 2009, s. 119-120.

¹³⁰⁹ 1/Fatiha, 7.

¹³¹⁰ Râğıb, **Müfredât**, 466; Cürçânî, **et-Ta'rifât**, 19; Mustafa Çağrı, "İstikamet", **DİA**, c. 23, TDV, Ankara 2001, s. 348.

¹³¹¹ 11/Hûd, 112.

¹³¹² 42/Şûrâ, 15.

¹³¹³ 46/Ahkâf, 13-14.

“Şüphesiz ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerlerine akın akın melekler iner ve ‘Korkmayın, üzülmeysin, size (dünyada iken) vaat edilmekte olan cennetle sevinin!’ derler.”¹³¹⁴

Şu ayet de dosdoğru yolda yaşamak isteyenler için Kur’ân’ın bir rehber olduğunu ifade etmektedir:

“O Kur’ân, sizden dosdoğru yolda gitmek isteyen herkes için için bir öğüttür.”¹³¹⁵

Doğruluğun Kur’ân’ın bakış açısıyla önemini gösteren bir başka husus da yalandan ve yalancılardan halinden bahseden ayetlerdir. Kur’ân’da, başta Allah’ın ayetleri, peygamberlerin öğretileri, ölümden sonra diriliş, hesap, cennet ve cehennem gibi temel hususlar olmak üzere kendilerine bildirilen hakikatleri yalanlayanlar ve bütün bunların yanında günlük hayatta da yalandan ve yalancılıktan sakınmayanlar kınanmaktadır.¹³¹⁶

Hadis-i şeriflerde de gerek “sıdk” gerekse “istikamet” kavramları kullanılarak doğruluğa çok önemli atıflarda bulunulduğu görülmektedir. Doğruluğun kişiyi ulaştıracağı ulvî derecelere işaret eden bir hadis şöyledir:

“Doğruluğa sarılın; çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğruluğu şiar edinen kimse Allah katında sıddık diye yazılır. Yalan söylemekten de sakının; çünkü yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye nihayet Allah katında kezzâb diye yazılır.”¹³¹⁷

Hadis, doğruluğun hayat boyu devam etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Zira doğruluk zaman zaman gereken bir tavır değil imanın ayrılmaz bir ilkesi ve bir yaşam felsefesidir. Sıddıklar arasına yazılmanın şartı, sıdktan hiç ayrılmamaya, doğru olmaktan usanmamaya bağlıdır.

¹³¹⁴ 41/Fussilet, 30.

¹³¹⁵ 81/Tekvîr, 27-28.

¹³¹⁶ Abdalbâkî, **el-Mu‘cemü’l-Müfehres**, 760-765.

¹³¹⁷ Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103-105; Ebû Dâvûd, Edeb, 88; Tirmizî, Birr, 46; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/3, 9, 11.

Bazı hadislerde doğruluğun kalp huzuru, yalancılığın ise kuşku ve huzursuzluk kaynağı olduğuna dikkat çekilmektedir.¹³¹⁸ Hadiste geçen kuşku, nefsin huzursuzluğu ve ıstırapı yani kararsızlığıdır. Öyleyse bir işin, kalbi şüphede bırakacak mahiyette olması kalpte sıkıntıya sebep olur. İşin sahih ve sâdik olması ise kalpte itminan ve huzura sebep olur.¹³¹⁹

Bir hadiste ise işinde dürüstlük ve güvenilirlikten taviz vermeyen tüccarın ahirette peygamber, siddıklar, şehitler ve salihlerle birlikte olacağı belirtilmektedir.¹³²⁰

Sıdk'ın, kimi zaman çok zor ve çetin bir sınav halini almasına rağmen sonuç itibariyle insanı nasıl yücelttiğinin canlı bir örneği de Tevbe Sûresi'nde bahsedilen, hatta sûreye "Tevbe" isminin verilmesine sebep olan bir olaydır. Tebük seferinden geri kalıp Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Müslümanlarla birlikte yola çıkmaktan mahrum olan üç sahabi ile ilgili ayetlerde şu ifadeler geçmektedir:

*"Allah, savaştan geri kalan üç kişinin de tevbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış, böylece Allah'tan, yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönsünler diye, onların tevbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tevbeyi çokça kabul eden ve çok merhamet edendir."*¹³²¹

Ayette bahsedilen üç sahabî, Ka'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'a olup bunlar, nefislerine uyararak Tebük seferi'ne katılmamışlardır.¹³²² Zira Tebük seferi, yılın en sıcak günlerine ve Medine halkı için çok büyük önemi olan hurma hasadı zamanına denk gelmiştir.¹³²³ Onlar gibi pek çok münafık da bu seferden geri durmuştur.

Sefer dönüşü, Resulullah (s.a.s.), katılmayanları sığaya çekince çoğu kimse kendince bir mâzeret uydurur, özür beyan eder. Hz. Peygamber (s.a.s.) de özürlerini

¹³¹⁸ Tirmizî, Kıyâmet, 60-61; Nesâî, Eşribe, 50; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/200.

¹³¹⁹ Canan, **Kütüb-i Sitte**, 10/12.

¹³²⁰ Tirmizî, Büyû', 4; İbn Mâce, Ticârât, 1.

¹³²¹ 9/Tevbe, 118.

¹³²² Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 12/57 vd.; İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, 3/80.

¹³²³ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 11/603; İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, 3/65; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 444.

kabul eder. Ancak bu üç sahabi, yalan söylemez ve mazeret uydurmaz, ihmalkârlıklarını açıkça itiraf ederler. Resulullah (s.a.s.) de onları, “Allah’ın emri gelinceye kadar kimse onlarla konuşmayacak” diyerek cezalandırır. Elli gün kadar tecrit edilir ve boykota maruz kalırlar. Ayetin ifadesiyle, bütün genişliğine rağmen dünya onlara dar gelecek kadar sıkıntı çekerler. Ancak, sonunda, doğruluk ve dürüstlüklerinin mükâfatı olarak lütufların en büyüğüne mazhar olur, yalan yere özür beyan edenler o yalanlarının günahıyla kalırken onlar, haklarında inen bu ayetlerin de ifade ettiği gibi özel bir aff-ı ilahî’ye mazhar olurlar. Onlar hakkında indirilip tevbelerin kabul edildiğini bildiren ayetin hemen sonrasında ise müminlere doğruluk vurgusu yapılarak şöyle denmiştir:

“Ey iman edenler! Allah’tan sakının ve doğrularla beraber olun!”¹³²⁴

Nitekim bu üç sahabiyi böyle bir ilahî lütfu mazhar kılan şey, doğru sözlü olmaları, sıdk’tan ayrılmamaları olmuştur. Yaşadıkları bu olaydan ders çıkaran sahabilerden Ka‘b b. Mâlik’in şu sözleri çok şey anlatmaktadır: “Allah Teâlâ’nın, beni mazhar ettiği İslâm hidayetinden sonra üzerimdeki en büyük lütfu doğruluğumdur. Şayet doğruluktan ayrılıysaydım helak olurdum, nitekim yalan söyleyenler hep helâk oldular.”¹³²⁵

Hiz. Peygamber (s.a.s.), dinin samimiyetten ibaret olduğunu vurgulamış,¹³²⁶ yalan konuşmanın, sözünde durmamanın ve emanete hıyanetin imanla bağdaştırılamayacağını, bu çirkin vasıfların münafıklık alameti olduğunu, müminin çevresine güven vermesi gerektiğini ifade etmiştir.¹³²⁷ Pazarda buğday satan bir sahibinin yağmurdan dolayı üstü ıslanmış olan buğdayın ıslak kısmını saklayıp kuru kısmını üste getirmiş olmasına kızarak “Bizi aldatan bizden değildir” buyurmuştur.¹³²⁸ Bir sahabi, Hiz. Peygamber (s.a.s.)’e gelerek “Ey Allah’ın elçisi, bana İslâm hakkında öyle bir şey söyle ki, bu hususta senden başkasına bir şey

¹³²⁴ 9/Tevbe, 119.

¹³²⁵ Buhârî, Vesâyâ, 16, Cihad, 103; Müslim, Tevbe, 53.

¹³²⁶ Müslim, İman, 95; Ebû Dâvûd, Edeb, 67; Nesâî, Bey‘at, 31.

¹³²⁷ Buhârî, İman, 10, 24; Edeb, 120; Müslim, İman, 107; Tirmizî, İman, 20.

¹³²⁸ Müslim, İman, 43.

*sormaya gerek duymayayım” deyince Hz. Peygamber (s.a.s.) de ona “Allah’a iman ettim, de; sonra da dosdoğru ol!” buyurmuştur.*¹³²⁹

Henüz peygamberlik ile görevlendirilmeden önce Mekkelilerin Hz. Peygamber (s.a.s)’i, “*el-Emîn*” sıfatı ile andıkları bilinen bir husustur. O dönemde Kabe’nin tadilatı esnasında Hacer-i Esved’in yerine konması hususunda yaşanan büyük tartışma, “*el-Emîn*” olan Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hakemliği ile son bulmuştur.¹³³⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.) tebliğin ilk dönemlerinde Mekke halkına, “*Şu dağın eteğinde düşman askerlerinin bulunduğu ve size saldırmaya hazırlandıklarını söylesem bana inanır mısınız?*” diye sormuş, o günlerde hemen hepsi puta tapan ve Resûlullah (s.a.s.)’i çok iyi tanıyan bu insanlar, “*Evet, inanırız. Bugüne kadar senin yalan söylediğini görmedik*” cevabını vermişlerdir.¹³³¹

Çocuğunu yanına çağırırken ikna etmek için “*Gel, bak sana bir şey vereceğim*” diyen bir kadına, “*Eğer çocuğa bir şey vermeseydin sana bir yalan günahı yazılırdı*” uyarısında bulunmuştur.¹³³²

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün ashabına “*Büyük günahların en büyüğünü size haber vereyim mi?*” diye sormuş, onların “*Evet, bildir, ey Allah’ın Resûlü*” demeleri üzerine, o da “*Allah’a ortak koşmak, anne ve babaya karşı gelmek*” buyurmuş, sonra da oturduğu yerden doğrularak “*Dikkat edin, bir de yalan şahitliktir*” demeye başlamış ve bu son cümleyi üzerine bastırarak o kadar çok tekrar etmiştir ki orada bulunanlar dayanamayıp artık durması için dua etmişlerdir.¹³³³

Birçok peygamberin, tebliğ vazifesi sırasında kendi kavmine hitaben “*Gerçekten ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim*”¹³³⁴ diye hitapta bulunmuş olması, insanlar üzerinde tesirli olup kabul görebilmenin ilk şartının doğruluk ve güvenilirlik olduğunu göstermektedir. Allahu Teâlâ “*Ey İman edenler! Ne diye*

¹³²⁹ Müslim, İman, 62.

¹³³⁰ Müslim, Fezâil, 57.

¹³³¹ Buhârî, Tefsîr, Şu‘arâ, 2; Müslim, İman, 355.

¹³³² Ebû Dâvûd, Edep, 88.

¹³³³ Buhârî, Şehâdet, 10; Müslim, İman, 38.

¹³³⁴ 26/Şu‘arâ, 107, 125, 143, 162, 178.

yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir suçtur” buyurarak müminlerin samimi, tutarlı ve dürüst olmaları gerektiğini bildirmektedir.¹³³⁵ Buna işaret eden bir başka ifade ise şöyledir: “Siz kendinizi unutarak diğer insanlara iyiliği mi öğütüyorsunuz! Hem de ilahi kelamı okuyup durduğunuz halde! Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız?”¹³³⁶

Vermiş olduğumuz bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere fertler arasında karşılıklı güveni sağlayan, toplumun huzur ve güven içerisinde yaşamasını temin eden en önemli manevî değerlerden birisi doğruluktur.¹³³⁷ Mevlânâ'nın, “*Ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol*” sözüyle de dikkat çektiği doğruluk, insanın daima içi ile dışının bir olması hâlidir. İslâm ahlâkında doğruluk, insan onurunun ve sağlıklı bir toplum yapısının vazgeçilmez şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Zira insanların birbirine güvenmediği, birbirine şüpheyle yaklaştığı bir toplumda mutluluğun erişilebilirlik oranı çok daha düşüktür.¹³³⁸ Güven ve huzur ortamının temini için de doğruluğun vazgeçilmez bir erdem olarak kabul edilip özümsemesi zorunludur.¹³³⁹ Doğruluğun kalp huzuru, yalancılığın ise kuşku ve huzursuzluk kaynağı olduğunu¹³⁴⁰ ifade eden hadis de bu önemli gerçeğe işaret etmektedir.¹³⁴¹

2.2.3.6. Güzel Ahlâk

Ahlâk, “*seciye, tabiat, huy*” gibi anlamlara gelen “hulk” (veya “huluk”) kelimesinin çoğulu olup genelde insanın iyi veya kötü huy ve alışkanlarını, erdemli veya erdemsiz davranışlarını ifade etmek için kullanılan bir terimdir.¹³⁴² Ayrıca daha dar çerçevede yeme, içme, sohbet, yolculuk, komşuluk gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına işaret etmek üzere ahlâk kavramı yerine “edeb” kavramı da kullanılmaktadır.¹³⁴³

¹³³⁵ 61/Saff, 2-3.

¹³³⁶ 2/Bakara, 44.

¹³³⁷ Burhan Sümertaş, Kur’ân-ı Kerim’de Sıdk Kavramı, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2009, s. 280.

¹³³⁸ Saygılı, **Mutluluk Elimizde**, 67-70.

¹³³⁹ Abdulmuhsin b. Muhammed el-Kasım, **Hutuvât ile’s-Se’âde**, yey., yy. ty., s. 153-155.

¹³⁴⁰ Tirmizî, Kıyâmet, 60-61; Nesâî, Eşribe, 50; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/200.

¹³⁴¹ Üsâme Sa’d Ebû Serî’, **es-Sedâka min Menzûri ‘İlmi’n-Nefs**, ‘Âlemü’l-Ma’rife, Kuveyt 1993, s. 127-149.

¹³⁴² Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 1/438; Cevherî, **es-Sihâh**, 4/1471; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 14/1245.

¹³⁴³ Mustafa Çağrırcı, “Ahlâk”, **DİA**, c. 2, TDV, Ankara 1989, s. 1.

Güzel ahlâk sahibi olmak, Kur'ân'da ve hadislerde övülen, güzel ve erdemli huy ve meziyetlere sahip olmak demektir. Bu huy ve meziyetlerin geneline “İslâm Ahlâkı” denmiş ve bu konuda birçok eser telif edilmiştir.¹³⁴⁴

İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve sünnet, dinî ve dünyevi hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiş, böylece daha sonra fıkıhçı ve hadisçiler, kelâmcılar, mutasavvıflar, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur.¹³⁴⁵ Ancak ahlâk, imanı tamamlayan en önemli unsurdur. Öyle ki güzel ahlâk olmadan imanın mükemmelleşmesi mümkün değildir.¹³⁴⁶

Hem beşerî hem dinî özellikleri ile insanlığa örnek olarak sunulan Hz. Peygamber (s.a.s.), sahip olduğu üstün ahlâkı nedeniyle Kur'ân'da şöyle övülmektedir:

*“Hiç şüphesiz senin için bitmez tükenmez bir mükâfat var! Zira sen, kesinlikle yüce bir ahlâk üzeresin.”*¹³⁴⁷

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ahlâkının Kur'ân'ın öngördüğü güzel ahlâk modeliyle birebir uyduğu ise Hz. Âişe'nin, onun ahlâkı hakkında kendisine sorulan bir soru üzerine söylediği “Onun ahlâkı Kur'ân idi”¹³⁴⁸ sözünden anlaşılmaktadır.

Bir hadisinde ise Hz. Peygamber (s.a.s.) insanlığa peygamber olarak gönderiliş sebebini, “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim”¹³⁴⁹ şeklinde özetlemiş, böylece dinin hayata dair bütün kurallarının temelinde “güzel ahlâk” ilkesinin bulunduğu işaret etmiştir.

Kur'ân ve sünnetin öngördüğü temel prensipler muvacehesinde güzel ahlâk sahibi olmanın, kişinin hem kendisi hem de muhatap olduğu insanlar açısından en

¹³⁴⁴ Bu eserlerden bazıları şöyledir: Buhârî, **Edebü'l-Müfred**; Abdullah b. Mübarek, **Kitâbü'z-Zühd**; Gazzâlî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn**; Mâverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**; Tabersî, **Mekârimü'l-Ahlâk**; İbn Hazm, **el-Ahlâk ve's-Siyer**.

¹³⁴⁵ Çağrı, “Ahlâk”, **DİA**, 2/1.

¹³⁴⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Maverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, Dâru İkra', Beyrut 1985, s. 252-253.

¹³⁴⁷ 68/Kalem, 3-4.

¹³⁴⁸ Müslim, **Müsafirîn**, 139.

¹³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/381.

büyük huzur ve mutluluk vesilelerinden biri olduğu muhakkaktır. Zira güzel ahlâk ilkelerinin başında gelen şükür, sabır, kanaat, adalet, cesaret, doğruluk, ahde vefa, şefkat, af, öfkeye hâkim olma, tevazu, fedakârlık, cömertlik, yardım severlik, hayâ vb. erdemler hem bu erdemlere sahip olan kişinin hem de çevresinde bulunan muhataplarının hayatında iyilik ve güzelliklerin yaşanmasına vesile olmaktadır.¹³⁵⁰ Hadis-i şeriflerde Allah'ın rızasını kazanmaya ve üstün konumlara kavuşmaya vesile olduğu ifade edilen¹³⁵¹ güzel ahlâk, aynı zamanda sahibinin de ruhî açıdan huzur hissetmesine ve çevresi tarafından da sevilen bir insan olmasına vesile olmaktadır.¹³⁵² Bu sosyal ilkeye işaret eden bir ayette şu ifadeler geçmektedir:

*“İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse candan bir dost gibi oluverir.”*¹³⁵³

Ayette işaret edildiği gibi güzel ahlâkın bir neticesi olarak kötülük yapana öfke ve intikam duyguları ile değil de adalet, af, hoşgörü, teenni, sabır, iyilik vb. şekillerde *“ahsen”* yani en güzel şekilde ve olgunca karşılık vermek, aradaki kırgınlık ve düşmanlıkları gidermektedir. Bu da insanlar arası ilişkileri ve genel anlamda sosyal hayatı olumlu yönde etkilemekte, huzur ve mutluluk seviyesini arttırmakta, kötülük ve anlaşmazlıkları azaltmaktadır.¹³⁵⁴ Ancak ayette belirtilen olgun tavır, sıradan her insanın değil ancak üstün ahlâkî meziyetlere sahip olan erdemli insanların sergileyebilecekleri bir tavidir. Nitekim devamındaki ayet de şu ifadelerle bunu vurgulamaktadır:

*“Bu güzel vasıf da ancak sabredenlere verilir. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük nasibi olanlar kavuşabilir.”*¹³⁵⁵

Ayet, kötülüğe en güzel şekilde karşılık verebilme huy ve karakterine ancak sabredenlerin yani sabrı huy edinenlerin erebileceğini ifade etmektedir. Çünkü

¹³⁵⁰ Örneğin, affin insan üzerindeki etkileri için bakınız: Elif Kara, “Dinî ve Psikolojik Açıdan Bağışlayıcılığın Terapötik Değeri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı: 2/8, 2009, s. 221-229. İyi ve kötü bazı huyların insan psikolojine dair etkileri için bakınız: Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur’ân’da Ahlâk Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997.

¹³⁵¹ Buhârî, Edeb, 39; Tirmizî, Birr, 61-62; Ebû Dâvûd, Edeb, 8;

¹³⁵² Abdullah b. Carillah, **el-Hidâye li-Esbâbi’s-Se’âde**, 185.

¹³⁵³ 41/Fussilet, 34.

¹³⁵⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 969; Kutub, **Fî Zilâl**, 9/33-34.

¹³⁵⁵ 41/Fussilet, 35.

intikam duygusundan nefsi alıkoymak, ancak gerçek sabır ile olur. Ayrıca ayette bu davranış modelinin, sahibi için büyük bir nasip olduğu da belirtilmektedir. Zira bu seviyeye ancak yüksek ruhî karakter ve seciyeye kavuşmuş olan bahtiyar kimseler erişebilir.¹³⁵⁶

İslâm ahlâkına dair bazı eserlerde de ifade edildiği gibi dinin tamamının güzel ahlâk olduğu, dinin her emir ve yasağında bir edebî söz konusu olduğu söylenebilir.¹³⁵⁷ Zira güzel ahlâkın genel olarak bütün dinlerde, özellikle de İslâm'da çok önemli bir yeri ve üstün bir konumu vardır. İslâm, sadece güzel ahlâkı övmek ve insanları ona teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda güzel ahlâkın, temelini atar, sınırlarını çizer, ölçüsünü belirtir ve örnekler sunar. İnsanları doğru ve güzel olana davet eder, yanlış ve çirkin olandan sakındırır, iyilik ve kötülüğün karşılığının ne olacağını gözler önüne serer.¹³⁵⁸

Kur'ân'da bütün ahlâkî prensipler, uhrevî müeyyideye bağlanmakta, iyi ve güzel iş yapanlar için cennet hayatı vaat edilmekte, kötü ve çirkin iş yapanlar da cehennemle uyarılmaktadır.¹³⁵⁹ Bununla birlikte sadece ceza veya mükâfata dair müeyyidelerle yetinilmemekte, sevgi ve nefrete dair bazı motifler de gündeme getirilmektedir. Allah'ı her şeyden çok sevmek, O'ndan hoşnut olmak ve O'nun hoşnutluk ve memnuniyetine lâyık olmak gibi hususlar, en temel ahlâkî motifler olarak gösterilmekte, her türlü iyilik ve ahlâkın en yüksek gayesinin Allah rızası olması gerektiği vurgulanmaktadır.¹³⁶⁰

İslâm ahlâkı, hayatın her alanındaki tavır ve davranışlarla ilgilenen dinamik bir yapıya sahiptir. Bu, onun sadece bir kitle ahlâkı veya sadece bir seçkinler ahlâkı olmadığını, aksine maddî, zihnî ve psikolojik bakımlardan her seviyedeki insanların kaygılarını ve özlemlerini dikkate alan ve herkese, daha ideal olana doğru yükselme imkânı sağlayan kapsamlı ve uyumlu bir ahlâk sistemi olduğunu gösterir. Buna göre iyilik çeşitleri statik olmadığı gibi gaye de statik değildir. Bütün insanların güç yetirebilecekleri ve yapmak zorunda oldukları iyilikler (fârzlar) yanında, yapılması

¹³⁵⁶ Yazır, **Hak Dini**, 6/561.

¹³⁵⁷ İbn Kayyim, **Medâricu's-Sâlikîn**, 2/290; Karadâvî, **İman ve Hayat**, 246.

¹³⁵⁸ Karadâvî, **İman ve Hayat**, 236.

¹³⁵⁹ 28/Kasas, 83-84; 20/Tâhâ, 15; 40/Gâfir, 17; 45/Câsiye, 27.

¹³⁶⁰ 2/Bakara, 165; 5/Mâide, 119; 98/Beyyine, 8; 9/Tevbe, 72; 57/Hadîd, 27.

kişinin fazilet ve kemal derecesine bağlı hayırlar da vardır. Ahlâk, bilgi ve fazilet bakımından sürekli bir yenilenmedir. Bunun için insan, Kur'ân'a göre, öncelikle inanç sevgisi kazanmalı, fenalıklardan ve isyankârlıktan nefret etmelidir.¹³⁶¹ Kalbini yani iç dünyasını daimi bir Allah şuuru (zikrullah) ile donatmalıdır.¹³⁶² Bu suretle Allah şuuru insana ahlâkî ve manevî hayattan zevk alma, hatalarının farkına varma, onlardan yüz çevirme ve Allah'tan bağış dileme fırsatı¹³⁶³ sağlayacaktır.¹³⁶⁴

Ahlâki davranışlar, insanın hayata dair kabullendiği kaideleri kendisine empoze etmesi, mümkün olan birçok hareket tarzı içerisinde inancına göre “iyi” olarak telakki ettiğini seçmesi, bencillikten ve kötü davranışlardan uzak durmasının neticesidir.¹³⁶⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.), dinî terminolojide önemli bir yere sahip iki temel kavram olan “iyilik ve kötülük” kavramlarını tarif ederken, “iyiliğin güzel ahlâk, kötülüğün ise vicdanı rahatsız eden ve başkalarının bilinmesi istenmeyen şey” olduğunu belirtmiştir.¹³⁶⁶ Güzel ahlâkın bir neticesi olarak yapılan iyiliklerden dolayı sevinip mutlu olmanın, zayıf bir beşer olmak hasebiyle yapılan hatalara ise üzülmünün gerçek anlamda iman sahibi olmanın bir işareti olduğuna dikkat çekmiştir.¹³⁶⁷ En kâmil imana sahip olan müminlerin, ahlâkça en iyi olanlar olduğunu, güzel ahlâk sahibi olmanın kişiyi, geceler boyu nafîle namaz kılanlardan daha üstün bir seviyeye çıkardığını ifade etmiştir.¹³⁶⁸ Bütün bu ifadeler, toplumda güzel ahlâk sahibi erdemli insanlar yetişmesinin hem dinin en temel amaçlarından olduğunu hem de bu durumun sosyal huzur ve mutluluğun çitasını yükselteceğini göstermektedir.¹³⁶⁹

¹³⁶¹ 49/Hucurât, 7, 14.

¹³⁶² 13/Ra'd, 28.

¹³⁶³ 3/Âl-i İmrân, 135.

¹³⁶⁴ Çağrıcı, “Ahlâk”, **DİA**, 2/2.

¹³⁶⁵ Alexis Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, Çeviren: Ömer Durmaz, Hayat Yayınları, İstanbul 2003, s. 86.

¹³⁶⁶ Müslim, Birr, 14-15; Tirmizî, Zühd, 52; Birr, 55, 62.

¹³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/398.

¹³⁶⁸ Buhârî, Edeb, 39; Müslim, Fezâil, 68; Tirmizî, Radâ', 11; Ebû Dâvûd, Edeb, 8.

¹³⁶⁹ Abdulmuhsin b. Ali el-Mutlak, **el-Hayâtü't-Tayyibe ev Kamûsu's-Se'âde fi'l-İslâm**, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 2009, s. 185-188.

2.2.4. Amelî Faktörler

Kur'ân'ın insanın mutluluğuna dair üzerinde durduğu önemli faktörlerden bazıları da pratik hayattaki yerleri ile öne çıkan amelî faktörlerdir. Bunların başlıcaları şöyledir:

2.2.4.1. Salih Amel ve İhsan

Salih ameller, “*dinin yapılmasını emir ve tavsiye ettiği, iyi doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan işler*” demektir. Salih olmayan ameller ise yapılması yasaklanan veya hoş karşılanmayan, kötü, yanlış, zararlı ve günah olarak addedilen amellerdir.¹³⁷⁰

Kelime anlamı “*iyilik etmek, güzel iş işlemek*” olan “ihsan” ise, “*yapılan iyiliklerde, farz olan asgari ölçünün ötesine geçip isteyerek ve severek daha fazlasını yapmak; bir şeyi tam, mükemmel ve güzelce yapmak*” demektir.¹³⁷¹ Bu yönüyle “ihsan”, salih amelin en üst seviyesidir. İhsan hakkında Hz. Peygamber (s.a.s.)’in yaptığı şu tarif, onun şümûlünü ortaya koymaktadır: “*İhsan, sanki O’nu görüyormuşsun gibi Allah’a ibadet etmendir. Zira sen O’nu görmüyorsan da O seni görüyor.*”¹³⁷²

İman ve onun pratik hayata yansıyan yönü olan salih amel, o kadar birbirine bağlıdır ki adeta ayrılmaz bir bütün gibi Kur'ân'da neredeyse her kullanımda birlikte zikredilmektedir.¹³⁷³ Sadece itikadî, nazarî ve vicdanî bir din değil, aynı zamanda bir hayat dini olan İslâm, inanılan ve düşünülen her iyi, güzel ve faydalı işin uygulamaya konmasını ısrarla ister. İnanmak ve inanılan şeyi davranışa yansıtma, fiiliyata dökmek esastır.¹³⁷⁴ Bu nedenle Kur'ân'da imanla amel neredeyse her zaman birlikte anılmaktadır. Hatta bu durum, bazı itikadî mezheplerin, ameli,

¹³⁷⁰ Râğıb, **Müfredât**, 318; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 62; Süleyman Uludağ, “Amel”, **DİA**, c. 3, TDV, Ankara 1991, s. 13.

¹³⁷¹ Râğıb, **Müfredât**, 133; Metin Ocağ, **Kur'ân'da İhsan ve Muhsin Kavramları**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1999, s. 17-20; İzutsu, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, 295; Mustafa Çağrıncı, “İhsan”, **DİA**, c. 21, TDV, Ankara 2000, s. 544-545.

¹³⁷² Müslim, İman, 1; Nesâî, İman, 6; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, İman, 4.

¹³⁷³ Ertuğrul Doğuç, “Yararlı İş (Salih Amel)”, **İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2008, s. 233-234.

¹³⁷⁴ Muhammed Abdullah Derrâz, **Düstûr'l-Ahlâk fi'l-Kur'ân**, Müessesetü'r-Risâle ve Dârü'l-Bühûsi'l-İlmiyye, yy. ty., s. 630-641.

imanın bir parçası saymalarına ve ameli olmayanın imanının da olmayacağı fikrine meyletmelerine sebep olmuştur.¹³⁷⁵

Birçok ayette imanın hemen peşinden salih amel zikredilmektedir.¹³⁷⁶ Kur'ân'ın “*Kendi nefsanî arzularını ilah edineni düşündün mü?*”¹³⁷⁷ şeklindeki ifadesinde de görülebileceği gibi süflî arzularını tatmin etme peşinde, hiçbir sınır tanımadan ve hesap verme korkusu taşımadan hareket eden insanların, yaşanan hayatı nasıl kötülüklerle ve zulümle doldurdukları tarih boyunca ve yaşadığımız çağda, akli başında her insanın ibretle şahit olduğu bir gerçektir. Tarihte bu tarz bir hayat felsefesini savunan ve bunun insanın doğası gereği olduğunu iddia eden kişiler bile olmuştur.¹³⁷⁸ Bu derece süflî ve hayvanî yaşam tarzına sahip olup insani yüceliklerini yitirenlerin “*hayvanlardan da daha aşağı*” bir seviyede olduklarını Kur'ân açıkça ifade etmektedir.¹³⁷⁹

Salih amel anlayışı, yaratılışın amacına uygun olarak imanla şeref bulan insanın, hem kendi hayatını hem de içinde bulunduğu ortamı daha da güzelleştirme, ruhunda yaşadığı mutluluğu etrafına yayma ve hayatı cennete çevirme gayretidir. Çünkü hayatı güzelleştirecek ve daha mutlu kılacak olan şey, elbette ki “*salih, hasen, berr*” vb. kelimelerde manasını bulan “*iyi, güzel, ıslah edici*” her şeydir. Salih amellerin her birinde, iman sahibi insan için manevi bir lezzet vardır.¹³⁸⁰ Kur'ân, iman ve salih amelden yoksun olan insanlığın “*hüsrân*” içinde oluşuna yemin ederek dikkat çekmektedir:

“*Asra yemin olsun ki insanlık gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.*”¹³⁸¹

İman ve salih amel sahipleri, Kur'ân'da, “*yaratılmışların en hayırlısı*” ifadesiyle övülmektedirler:

¹³⁷⁵ Uludağ, “Amel”, **DİA**, 3/14; İzutsu, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, 269.

¹³⁷⁶ 2/Bakara, 25, 82; 18/Kehf, 30.

¹³⁷⁷ 25/Furkan, 43; 45/Câsiye, 23.

¹³⁷⁸ Nevzat Tarhan, **İnanç Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 24.

¹³⁷⁹ 7/A'râf, 179; 25/Furkan, 44.

¹³⁸⁰ Bediüzzaman Said Nursî, **Lem'alar**, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 246.

¹³⁸¹ 103/Asr, 1-3.

“Şüphesiz, iman edip salih ameller işleyenler var ya; işte onlardır yaratılmışların en hayırlısı!”¹³⁸²

Allah, iman ve salih amel sahiplerini doğru yaşam tarzına iletip hallerini ıslah edeceğini vaat etmektedir:

“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları inançları sebebiyle doğru yola erdirir.”¹³⁸³

“Allah, iman edip iyi işler yapanların, Rableri tarafından hak olarak Muhammed’e indirilene inananların günahlarını örter ve onların hallerini düzeltir.”¹³⁸⁴

Son ayette iman ve salih amelle yaşayanların hallerinin ıslah edileceğini anlatan *“ve eslahâ bâlehüm”* ifadesi hakkındaki şu yorum dikkat çekicidir: *“Bir kimsenin halinin düzeltilmesi, kıymet, değer ve sonuç açısından iman nimetinden sonra gelen büyük bir nimettir. Ayetin bu ifadesi, iç huzuru, rahatlık, hoşnutluk ve esenlik çağrışımı vermektedir. İnsanın zihni sağlıklı olunca, duygu ve düşünce de düzgün ve doğru olur, hal ve vicdan huzurlu olur, duygu ve sinirler rahata kavuşur, ruh hoşnut olur, ruh güvenlik ve esenlikten yararlanır... Bütün bunlar elde edildikten sonra, hangi nimet ve faydalanma eksik kalır? Doğrusu bu, parlak, aydınlık ışık dolu bir ufuktur.”¹³⁸⁵*

Ayette geçen *“bâl”* kelimesinin aslında *“akıl”* demek olduğunu delilleriyle ortaya koyan büyük âlim İbn Âşûr ise ayet hakkında şöyle demektedir: *“Aklın ıslahı bütün işlerin ıslahını kapsar. Çünkü insan, düşünce ve anlayışına paralel olarak davranışlar sergiler. Tevhit anlayışı ise müminin aklının ıslahının temelidir. Şirk ehlinen sadır olan hatalar ve yanlış algılara karşı mümin tevhitte aldığı güçle karşı koyar ve direnir. O şirk ehlinin durumuna Kur’ân birçok ayette değinmektedir. Özetle bu ifadenin anlamı şudur: Allah o müminlerin bakışlarını ve akıllarını*

¹³⁸² 98/Beyyine, 7.

¹³⁸³ 10/Yûnus, 9.

¹³⁸⁴ 47/Muhammed, 2.

¹³⁸⁵ Kutub, **Fî Zilâl**, 9/235.

düzeltilmiştir. Onlar ancak iyi ve güzel olanı düşünür, başarıya götürecektir olan şeyleri tasarlarlar.”¹³⁸⁶

İnsanın mutlu ve huzurlu olması, iyi niyetle iyi işler yapmasına bağlıdır. Çünkü kişinin gerçek manada kendini iyi hissetmesi ancak iyi şeyler işlemesiyle, her zaman ve mekânda iyi şeyler için gayret etmesiyle mümkündür. Böyle yapan kişinin peşin olarak elde edeceği üç fayda vardır: Kendini iyi ve mutlu hisseder; insanlardan takdir ve hoş muamele görür; Allah onun işini kolaylaştırır ve ona Kur’ân’ın ifadesine göre “*hoş ve temiz bir hayat*”¹³⁸⁷ lütfeder. Ayrıca kişinin davranışlarının, inançları ile uyumlu olması, çelişmemesi gereklidir. Çünkü insanın pratik hayatı ile inançları çeliştiği zaman kendini günahkâr hissedip ruhsal bir çatışma, içsel bir savaş yaşar. Bu nedenle psikologlar kişinin manevî değerleri ile uyumlu yaşaması gerektiğini söylerler.¹³⁸⁸

Salih amellerin başında elbette ki İslâm’ın beş şartı olarak bilinen temel ibadetler gelmektedir. Bu ibadetler müminin hayatının belkemiği mesabesinde olan salih amellerdir ve hem ferdî hem de sosyal mutluluğa dair çok önemli etkileri haizdirler.¹³⁸⁹ Bu ibadetleri ise, “salih” olarak nitelenebilecek bütün davranış modelleri takip eder. Bunlardan Kur’ân’ın, üzerinde özellikle durduğu bir konu da insanın en yakınları olan ve hayata gelmesine vesile kılınan ana-babasına iyi davranmasıdır. Ana-babaya iyilik, daha çok “ihسان” kavramıyla ifade edilmiş olup birçok ayette üzerinde durulmuş olan bir konudur.¹³⁹⁰ Bu ayetler arasında konuyu en kapsamlı olarak ele alan ayetlerden birisi şöyledir:

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, ana-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhametli ol ve şefkatle üzerlerine kanat ger ve

¹³⁸⁶ İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 26/75-76.

¹³⁸⁷ 16/Nahl, 97.

¹³⁸⁸ Yâlcin, **Tarîku’s-Se’âde**, 25-26.

¹³⁸⁹ İbadetlerin insan hayatındaki yeri ve önemi hakkında geniş bilgi için bakınız: Ferîd, **Tarîku’s-Se’âde**, 181-214; Kaddûra, **Se’âdetü’l-İnsan**, 83-87; Ferhat Koca, “İbadet”, **DİA**, c. 19, TDV, Ankara 1999, s. 240-241; Algül vdğ., **İlmihal**, 1/217-219.

¹³⁹⁰ 2/Bakara, 83; 4/Nisâ, 36; 6/En’âm, 151; 17/İsrâ, 23; 31/Lokman, 14; 46/Ahkaf, 15.

'Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl özenle yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara merhamet et!' diyerek dua et."¹³⁹¹

İnsanı yaratan, ona can veren varlık, elbette ki Allah'tır. Ancak insanın dünyaya gelmesine vesile olan, bin bir zahmet ve sıkıntıya göğüs gererek onu büyüten, çoğu zaman kendi rahatını veya ihtiyaçlarını bir tarafa bırakıp her türlü fedakârlığı göstererek yavrularının bakımını en güzel şekilde yerine getiren ve yıllarca onlara hizmet eden varlıklar, rahmet ve merhamet timsali olan anne ve babalardır.¹³⁹² Ayette Allah'ı tazim ve tevhit konusundaki çağrıyla hemen ana-babayı tazim etme, yüce tutma emri izlemektedir. Bu ayet, insan üzerinde Allah'tan sonra en büyük hak sahibi olan kimselerin anne-baba olduğunu bildirmektedir. O halde çocuklar anne ve babalarına saygı göstermeli ve onlara en güzel şekilde hizmet etmelidirler. Her şeyin ötesinde bu ayet sadece ahlâkî bir emir veya tavsiye değil, aynı zamanda ayrıntılarını hadis ve fıkıh kitaplarında bulabileceğimiz anne-babanın hak ve yetkilerinin dayanağı niteliğindedir. Bundan başka anne-babanın haklarını gözetme, onlara itaat ve saygılı davranış, İslâm toplum ve medeniyetinde ahlâkî eğitimin en önemli ögesini oluşturmaktadır.¹³⁹³

Huzurlu ve mutlu fertlerden müteşekkil bir toplumun en önemli özelliği ana-babaya sevgi ve saygı olsa gerektir. Yoksa yıllarca sevgi ve şefkatle yetiştirdiği çocuklarından ve onlardan bile daha şirin görülen torunlarından uzak, kendi hallerine terk edilmiş ve kimsesiz bırakılmış bir şekilde, hiç de huzur vermeyen huzurevlerinde ölümü bekleyen yaşlı ana-babaların mutlu olduklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Böyle kimselerin en lüks huzurevleri veya hastanelerde bile yalnızlık duygusuna kapılarak ani ölüm riskleriyle karşı karşıya kaldıkları bilinen bir gerçektir.¹³⁹⁴

İhsan kavramı kapsamında, iyilik edilmesi ve gözetilmesi emredilen başka kesimler de vardır. Şu ayet, sosyal hayat içerisinde Müslüman ferдин sorumluluk şuuru içerisinde sahip çıkması ve iyilikte bulunması gereken bazı zümrelerden bahsetmektedir:

¹³⁹¹ 17/İsrâ, 23-24.

¹³⁹² Nurettin Turgay, **Kur'ân ve Mutlu Hayat**, Vural Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 50-51.

¹³⁹³ Mevdûdî, **Tefhîm**, 3/103.

¹³⁹⁴ Tarhan, **Mutluluk Psikolojisi**, 113.

*“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünüp duran küstah kimseleri asla sevmez.”*¹³⁹⁵

Ayetten açıkça anlaşılmaktadır ki insanı mutluluğa götüren salih ameller sadece Allah’a iman ve ibadet edip O’na hiçbir şeyi ortak koşmamak değildir. Ana-babaya, toplumun kimsesizleri ve zayıfları olan yetim ve yoksullara, en yakın sosyal ilişkilerin kurulduğu komşulara, arkadaşlara, yolda kalmış çaresizlere ve emrimiz altında olan kimselere iyi muamele etmek, insanca davranmak ve yardımcı olmak da en önemli salih amellerdendir. Psikolojiye dair bazı araştırmalar, sadece kendilerini düşünmeyen, yardıma muhtaç olanların yardımına koşan insanların hem daha sağlıklı hem de daha mutlu olduklarını ve birçok hastalıkları yendiklerini ortaya koymuştur.¹³⁹⁶ Bu demektir ki *“iyilik”* sadece iyilik yapılan insanın değil, o iyiliği yapanın da mutluluğu yakalamasına ve daha güzel bir hayat yaşamasına vesile olmaktadır.

Allah’ın rahmeti, yardım ve desteğinin daima *“muhsin”*lerle yani iyiliği kendilerine şiar edinmiş olanlarla birlikte olması ve *“Allah, iyilik edenleri sever”*¹³⁹⁷ ayetinde olduğu gibi onları sevdiğini belirtmesi de iyi insanları başarı ve mutluluğa götüren bir başka unsurdur. Kur’ân’da pek çok ayette bu hususa vurgu yapılmaktadır.¹³⁹⁸ Kur’ân’da, iman ve salih amelin, hayatı güzelleştirme ve hem fert hem de toplumu mutluluğa yaklaştırma özelliğine işaret eden diğer bazı ayetler ise şöyledir:

*“İman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir.”*¹³⁹⁹

*“Körle gören bir olmadığı gibi inanıp iyi amellerde bulunanla kötülük yapan da bir olmaz. Ne kadar da az düşünüyorsunuz!”*¹⁴⁰⁰

¹³⁹⁵ 4/Nisâ, 36.

¹³⁹⁶ Saygılı, **Mutluluk Elimizde**, 104-105.

¹³⁹⁷ 3/Al-i İmrân, 134, 148; 5/Mâide, 13, 93.

¹³⁹⁸ 7/A‘râf, 56; 16/Nahl, 128; 29/Ankebût, 69.

¹³⁹⁹ 13/Ra‘d, 29.

“Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!”¹⁴⁰¹

“İyilikte ve güzellikte devamlı olanlar bu dünyada da iyilik ve güzellik bulacaklar; böylelerinin öte dünyadaki yurtları ise çok daha hayırlı olacaktır. Ne güzel bir yurttur, Allah’a karşı gelmekten sakınanların yurdu!”¹⁴⁰²

Bütün bu ayetler, iyiliği şiar edinmenin hayata katacağı eşsiz güzellik ve faydalara dikkat çekmekte, salih amel prensibinin önemini vurgulamaktadır. Üstad Said Nursî’nin, iman sahibi insanın, salih amel olarak ifade edilen her türlü iyi ve güzel davranışlara sarılıp bütün varlığını Allah yoluna adamasını ifade etmek üzere verdiği örnek calib-i dikkattir. O, *“Şüphesiz ki Allah, cennet karşılığında müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır”¹⁴⁰³* mealindeki ayetin tefsiri sadesinde cömert bir padişahla kendi halkından iki adamı örnek vermektedir.

Padişah, bu iki adama içinde her türlü ihtiyaçlarının da bulunduğu birer çiftlik hediye eder. Ancak bir süre sonra patlak veren zorlu bir savaştan dolayı birer mektup yazarak özel elçisini onlara gönderir ve bu zorlu savaş dönemi geçince ödenmek üzere çiftliği çok yüksek bir fiyattan kendisine satmalarını rica eder. Zira savaş ortamının etkisiyle onların bu çiftliği hakkıyla işletemeyip zarara uğrayacaklarını, hatta iflas ederek tamamen kaybedebileceklerini bilmektedir. Hem savaş sonrası onlara ödeyeceği yüksek meblağla bu çiftliklerden katbekat değerli çiftlikler satın alabileceklerine de garanti vermektedir. Ancak iki adamdan birisi, hem çiftliği kendilerin hediye edenin zaten o cömert padişah olduğunu hem de bu kârlı teklifi dikkate alarak seve seve kabul eder. Diğeri ise kendisine yapılan iyilikleri ve ileride elde edeceği kârı iyi hesap etmez ve hazırda olan ona daha tatlı gelir, teklifi reddeder.

Bu örneği verdikten sonra Üstad Nursî, bahsedilen bu padişahın her şeyi yaratıp yaşatan Allah olduğunu, çiftliklerin bu dünyada insana verilmiş olan maddî manevi her türlü nimet ve imkân olduğunu, elçinin Hz. Peygamber (s.a.s.), mektubun

¹⁴⁰⁰ 40/Ğâfir, 58.

¹⁴⁰¹ 45/Câsiye, 21.

¹⁴⁰² 16/Nahl, 30.

¹⁴⁰³ 9/Tevbe, 111.

ise Kur’ân-ı Kerîm olduğunu ifade etmektedir. Padişahın teklifini kabul edip gereğini yapan adam ise, bu dünyada sahip olduğu her şeyi verenin zaten Allah olduğunu itiraf eden, iman edip bütün varlığını Allah’ın rızasını kazanma yoluna sarf eden yani hayatının merkezine iman ve salih ameli yerleştiren itaatkâr insandır. Bu şekilde doğru tercihte bulunan insan, nimeti verene karşı nankörlük etmekten kurtulduğu gibi hem dünyada kadrini yücelmesine ve işlerinin yolunda gitmesine, hem de dünyadaki bu küçük ve mahdut fedakârlık neticesinde ebedî nimet, lütuf ve ihsanlara mazhar olmaya layık hale gelmektedir. İman ve salih amel, işte böylesine büyük bir fonksiyon icra etmektedir.¹⁴⁰⁴

2.2.4.2. Faydalı Meşguliyet

Dünyanın bir imtihan yeri olduğunu, herkes için bir ömür belirlenmiş olup ecel gelince hayata veda edileceğini ifade eden Kur’ân,¹⁴⁰⁵ iman sahibi insanları, daima hayırlı ve faydalı işlerle meşgul olmaya teşvik ederek ömür fırsatını iyi değerlendirmek gerektiğini öğütlemektedir:

“İyi ve yararlı işler yapınız.”¹⁴⁰⁶

“İnsan için ancak kendi gayretinin karşılığı vardır. Onun gayretinin karşılığı da ileride görülecektir.”¹⁴⁰⁷

“Kim ahireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları karşılığını bulacaktır.”¹⁴⁰⁸

Bir ayette geçen *“Şu bir gerçektir ki, sizin çabalarınız türlü türlüdür”¹⁴⁰⁹* ifadesiyle, insanların bu hayatta çok farklı hedefler peşinde koştuklarına işaret eden Kur’ân, -“Salih Amel ve İhsan” başlığında da işaret ettiğimiz gibi- iman esnasından bahsettiği hemen hemen her ayette “salih amel” olarak ifade edilen ideal davranışları da zikretmekte ve hayatına bu iki unsuru hâkim kılanları şöyle övmektedir:

¹⁴⁰⁴ Bediüzzaman Said Nursî, **İman ve Küfür Muvazeneleri**, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 29-33; Bediüzzaman Said Nursî, **Sözler**, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 33-37.

¹⁴⁰⁵ 3/Âl-i İmrân, 185; 6/En’âm, 2; 67/Mülk, 2; 21/Enbiyâ, 35.

¹⁴⁰⁶ 23/Mü’minûn, 51.

¹⁴⁰⁷ 53/Necm, 39-40.

¹⁴⁰⁸ 17/İsrâ, 19.

¹⁴⁰⁹ 92/Leyl, 4.

“Şüphesiz, iman edip salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratılmışların en hayırlısıdır.”¹⁴¹⁰

Kendilerine verilen ömür fırsatını iyi değerlendirip gayret gösterenlerin, bu tercihlerinden memnun kalacakları ve gayretlerinin karşılığı olarak ebedî mutluluğa kavuşacakları ise şöyle ifade edilmektedir:

“O gün bir takım yüzler de vardır ki, mutludurlar; (dünyadaki) çabalarından memnun olmuşlardır, yüce bir cennettedirler. Orada asla boş söz işitmezler.”¹⁴¹¹

Ömür sermayesini salih amellerle değil de nefislerinin arzusunca yaşayıp fırsatı kaçıranların ise tekrar dünyaya dönüp salih amel işlemek için yalvaracakları belirtilmektedir:

“Onlar cehennemde, ‘Rabbimiz! Bizi buradan çıkar, önce yaptıklarımızın yerine iyi işler yapalım’ diye feryat ederler. (Onlara,) ‘Düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi size? Uyarıcı da gelmedi mi? Şimdi tadın azabı! Zalimlerin yardımcısı da yoktur!’ (denecek.)”¹⁴¹²

“Ah! Keşke bu hayatım için önceden bir şeyler gönderseydim!”¹⁴¹³

Dünya hayatının insan için iman edip salih ameller işleyeceği bir imtihan yeri olduğunu ve ahiretteki başarı ve kurtuluşun da bu dünyadaki davranışlara bağlı olduğunu açıkça ortaya koyan yukarıdaki ayetler ve benzeri pek çok ayet, iman sahibi insana, zamanı çok iyi değerlendirmesi, hep hayırlı ve faydalı işlerle meşgul olup bir anını bile boş geçirmemesi gerektiği bilincini vermektedir. Yani Kur’ân’ın hayat tasavvurunda “boş durmak” diye bir şey yoktur. Zira Kur’ân’da “Bir işi bitirince hemen yine yorul ve yalnızca Rabbine yönel!”¹⁴¹⁴ denmektedir.

“Bir işi bitirince hemen yine yorul” ifadesi, bitirilen bir işin hemen ardından başka bir işe yönelerek yeniden yorulmak ve böylece bütün vakitlerini önemli işlerle değerlendirmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Burada Hz. Peygamber (s.a.s.)’e ve

¹⁴¹⁰ 98/Beyyine, 7.

¹⁴¹¹ 88/Gâşiye, 8-11.

¹⁴¹² 35/Fâtır, 37.

¹⁴¹³ 89/Fecr, 23.

¹⁴¹⁴ 94/İnşirah, 7-8.

onun şahsında Müslümanlara, bütün vakitlerini hayırlı ve yararlı faaliyetlerle değerlendirmeleri, zaman sermayelerini asla boşa harcamamaları emredilmektedir. “*Yalnızca Rabbine yönel*” ifadesiyle de kişinin, gerek çalışmasında gerekse ibadetinde yalnızca Allah’a yönelmesi, her işini O’nun rızasını gözeterek yapması, ne diliyorsa O’ndan dilemesi, kalbini O’na bağlaması öğretilmektedir.¹⁴¹⁵ Bu ayetler bize, dünya hayatının boş durma veya tembellik etme yeri değil çalışıp yorulma yeri olduğunu göstermektedir. Zira yorgunluğun olmadığı hayatın dünya değil cennet hayatı olduğunu Kur’ân özellikle vurgulamaktadır.¹⁴¹⁶

İnsanın ahiretine ve/veya dünyasına faydalı işlerden biriyle uğraşması, sürekli bir gayret içerisinde olması gerektiğini ifade eden bir başka ayet ise Cuma namazı kılınır kılınmaz yeryüzüne dağılıp rızık temini için çalışmayı emreden şu ayettir:

*“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çokça zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”*¹⁴¹⁷

Yaşanan şu hayatta, Allah’ın rızası uygun bir işte olduğu sürece, çekilen her türlü yorgunluk, dert, tasa ve sıkıntı takdire şayandır ve mutlaka karşılığını bulacaktır:

*“Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevîlere, Allah’ın Resûlünden geri kalmak, kendi canlarını onun canından üstün tutmak yaraşmaz. Çünkü onların, Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık, kâfirleri öfkelenmek üzere bir yere ayak basmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel sevabı yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükâfatını elbette zayi etmez.”*¹⁴¹⁸

Hz. Peygamber (s.a.s.) de daima müminleri çalışmaya, çaba ve gayrete teşvik etmiştir. O, “*Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah’ın*

¹⁴¹⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1211; Neseî, **Medârikü’t-Tenzîl**, 3/658; İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 30/416-417; Karaman vdğ., **Kur’ân Yolu**, 5/585; Habenneke, **Me’âricü’t-Tefekkür**, 1/596-597.

¹⁴¹⁶ 15/Hicr, 48; 35/Fâtır, 35.

¹⁴¹⁷ 62/Cum’a, 9-10.

¹⁴¹⁸ 9/Tevbe, 120.

peygamberi Dâvût da kendi elinin emeğini yerdi”¹⁴¹⁹ buyurarak insanın asalak olarak yaşamaması, hayata bir şeyler katması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca başkalarına el açmanın çirkinliğini ifade ettiği birçok hadis mevcuttur.¹⁴²⁰ Şu hadis de yine vakti değerlendirmenin önemine dikkat çekmektedir: “İnsanların çoğunun kıymetini bilmediği iki nimet vardır: Sağlık ve boş vakit.”¹⁴²¹

H. Peygamber (s.a.s.), darda kaldığı için insanlardan bir şeyler isteyen bir sahabiye, eline bir balta vererek odunculuk yapıp geçimini temin etmeye yönlendirmiş ve ona “Bu iş senin için, kıyamet günü alınanda dilenme lekesiyle gelenden daha hayırlıdır!” diyerek dilencilüğün çirkinliğini öğretmiştir.¹⁴²²

Ömür fırsatını hayırlı meşguliyetlerle değerlendirmenin önemine dikkat çeken bir hadis de şöyledir: “Kıyamet günü şu dört şeyden sorguya çekilmedikçe kul, yerinden bile kımıldayamaz: Ömrünü hangi yolda harcadığından, bedenini ne uğruna eskittiğinden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve ilmiyle nasıl amel ettiğinden.”¹⁴²³

H. Ömer’in, “Ben herhangi birinizin, ne bir dünya işi ne de bir ahiret işiyle uğraşmadan aylak aylak durduğunu görmekten asla hoşlanmıyorum”¹⁴²⁴ şeklindeki sözü, sürekli hayırlı işlerle meşgul olmanın ehemmiyetine işaret etmektedir. Zira Kur’ân bütünlüğü içinde, çalışma ve gayretin, biri dünyevi diğeri de uhrevi olmak üzere iki yönünün olduğu görülmektedir. Bu iki tarz çalışma, birlikte ve dengeli olarak yürürse, ancak o zaman başarıya ve huzura erişmek mümkün olur. Nitekim “Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı da çokça zikredin ki kurtuluşa eresiniz”¹⁴²⁵ buyrularak ibadet ve çalışma birlikte zikredilmektedir. Ayetin dikkat çekici bir yanı da dünyevi çalışmayı gerçekleştirirken Allah’ın zikredilmesi yani hatırdaki bulundurulmasını, O’nun rızasına uygun doğrultuda çalışılmasını vurgulamış olmasıdır. Çünkü Yaratan, her an kulunu

¹⁴¹⁹ Buhârî, Büyû’, 15.

¹⁴²⁰ Buhârî, Zekât, 52; Müslim, Zekât, 103; Tirmizî, Zekât, 38; Nesâî, Zekât, 83, 92.

¹⁴²¹ Buhârî, Rikak, 1; Tirmizî, Zühd, 1.

¹⁴²² Buhârî, Zekât, 50, Büyû’, 15; Ebû Dâvûd, Zekât, 26; Tirmizî, Büyû’, 10; İbn Mâce, Ticârât, 25.

¹⁴²³ Tirmizî, Kıyâmet, 1.

¹⁴²⁴ Zemahşerî, el-Keşşâf, 1211.

¹⁴²⁵ 62/Cum’a, 10.

görüp gözetmektedir.¹⁴²⁶O, kulun, rızasına uygun olarak yaptığı hiçbir ameli ise boşa çıkarmayacağını şöyle bildirmektedir:

“Ben, içinizden erkek olsun, kadın olsun -ki hepiniz birbirinizdensiniz- çalışan hiç bir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım...”¹⁴²⁷

Kur’ân, müminin çaba ve gayretinin son nefese kadar devam etmesi gerektiğini de şöyle ifade etmektedir:

“Sana, kaçınılmaz olan ölüm gelinceye dek Rabbine kulluk et.”¹⁴²⁸

İnsanın daima faydalı işlerle meşgul olup hiçbir zaman boş durmaması, huzurlu ve mutlu bir hayata sahip olabilmesinin en temel şartlarından biridir. Zira tabiatın boşluk kabul etmeyişi gibi insan da boşluk kabul etmeyen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle faydalı uğraşlarla zamanını değerlendirmeyen insanlar, zararlı düşünce ve alışkanlıklara meyiletmekte ve bu durumdan psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedirler. *“Uğraşı tedavisi”* de denen meşguliyet yöntemi, stresi azaltan ve insanı rahatlatan bir yöntemdir.¹⁴²⁹ Bir işi bitiren veya o işten yorulan bir kişinin, farklı bir işle uğraşması, zihni dinlendiren ve insanı rahatlatan bir yöntem olup başarılı birçok kişinin kullandığı bir yöntemdir.¹⁴³⁰ Bu nedenle Kur’ân’da da tavsiye edildiği gibi, iman sahibi insanın zamanını daima hayırlı meşguliyetlerle doldurması, önemli bir huzur ve mutluluk faktörüdür.

2.2.4.3. Dünya Nimetlerinden Yararlanma

İnsanlığın atası olan Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın “cennet”te, yaklaşmamaları emredilen bir ağaçla sınanıp bu sınavı kaybetmelerinin ardından dünyaya gönderilişlerinden bahseden bir ayette şu ifadeler yer verilmektedir:

¹⁴²⁶ 89/Fecr, 14.

¹⁴²⁷ 3/Âl-i İmrân, 195.

¹⁴²⁸ 15/Hicr, 99.

¹⁴²⁹ Tarhan, **Mutluluk Psikolojisi**, 181-182.

¹⁴³⁰ Saygılı, **Mutluluk Elimizde**, 122-123.

“Yeryüzünde belli bir zamana dek barınacak ve oradan yararlanacaksınız.”¹⁴³¹

Ayette yeryüzü ile ilgili olarak “*metâ*” kelimesi geçmektedir. *Metâ*, bir şeyden uzun süre faydalanmayı veya bizzat faydalanılan şeyi ifade eden bir kelimedir.¹⁴³² Burada, dünyaya gönderilen ilk insanların, dünyada var olan nimet ve imkânlardan istifade ederek hayatlarını idame ettireceklerine işaret edilmektedir. Bu da yeryüzündeki nimetlerin onlar için yaratılmış olduğunu, onları cennetten çıkarıp adeta bir sürgün cezasıyla yeryüzüne gönderen Allah’ın, her şeye rağmen onlardan lütfunu esirgemediğini, yeryüzündeki nimetlerden istifade etme ve ihtiyaç duyabilecekleri her şeyi orada bulma imkânı verdiğini göstermektedir. Çünkü dünya hayatı için belirlenmiş olan şartlar, onun nimet ve güzelliklerinden tatmayı ve istifade etmeyi zorunlu kılmaktadır.¹⁴³³ Bu nedenledir ki Kur’ân, onlarca ayette dünyanın gelip geçici bir faydalanma yeri olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴³⁴ Bu ayetlerden bazılarında şu ifadeler geçmektedir:

“Bütün bu nimetler, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Oysa asıl kalınacak güzel yer ancak Allah’ın katındadır.”¹⁴³⁵

“Dünya hayatı, aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.”¹⁴³⁶

“Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir faydalanmadan ibarettir. Ahiret ise asıl kalınacak olan yerdir.”¹⁴³⁷

Kur’ân’a göre bu dünyadaki güzellikler insan için var edilmiş, her şey onun hizmetine verilmiştir. Allah, bu dünyadaki çeşit çeşit nimetleri burada misafir konumunda olan ve bir gün ya asıl yurdu olan cennete dönecek ya da nankörlüğü sebebiyle cehennemi boylayacak olan insan için yaratmıştır. Ancak O, insanların bu

¹⁴³¹ 2/Bakara, 36; 7/A’râf, 24.

¹⁴³² Râğıb, **Müfredât**, 515; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 46/4129.

¹⁴³³ Merâğî, **Tefsîr**, 1/88; Yazır, **Hak Dini**, 1/277; Havva, **el-Esâs**, 1/437.

¹⁴³⁴ Abdulbâkî, **el-Mu‘cemü’l-Müfehres**, 658-659.

¹⁴³⁵ 3/Âl-i İmrân, 14.

¹⁴³⁶ 3/Âl-i İmrân, 185.

¹⁴³⁷ 40/Ğâfir, 39. Ayrıca bakınız: 13/Ra’d, 26; 14/İbrahim, 30; 28/Kasas, 60.

dünyadaki nimetlerden istifade etmekle kalmayıp o nimetleri verene minnettar olmalarını ve O'na şükretmelerini istemektedir.¹⁴³⁸

İnsanların hayat boyu gidermek zorunda oldukları zaruri bazı ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu zaruri ihtiyaçlar, kadınından erkeğine, bebeğinden yaşlısına, fakirinden zenginine, cahilinden âlimine, günahkârından müttakisine, bilâ istisna herkesin hissettiği ve gidermek zorunda olduğu yeme, içme, barınma, giyinme, temizlenme, dinlenme gibi temel ihtiyaçlardır. Dünya nimetlerinden faydalanarak bu temel ihtiyaçları gideren kişi, belli bir oranda rahatlamakta, doyuma ve mutluluğa ulaşmaktadır. Bu temel ihtiyaçları gideremediği durumlarda ise açlık, susuzluk, ağrı, korku, endişe vb. rahatsızlıklar çekmekte, üzüntü ve keder hissetmektedir. Bu da insanın asgari ölçüde de olsa zaruri ihtiyaçlarını gidermek için bu dünyadaki bazı nimetlerden istifade etmek zorunda olduğunu göstermektedir.¹⁴³⁹

İnsanlık için en güzel örnek olan peygamberler de yeryüzünde yaşayan birer beşer olmaları hasebiyle meşru sınırlar dâhilinde dünyanın nimet ve lezzetlerinden tatmış, onlardan faydalanarak hayatlarını idame ettirmişlerdir. Hatta peygamberlerin bu yönlerini vurgulayan ve onların maddî hiçbir şeye ihtiyaç duymayan bir melek olmadıklarına işaret eden bazı ayetler şu ifadeler geçmektedir:

“Meryem oğlu Mesih ancak bir elçiydi. Ondan önce de nice elçiler gelip geçti. Anası da özü sözü doğru bir kadındı. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara delilleri nasıl açıklıyoruz! Bir de bak, nasıl yüz çeviriyorlar!”¹⁴⁴⁰

“Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik.”¹⁴⁴¹

“Biz, senden önce de kendilerine vahyettiğimiz bazı adamlardan başkasını peygamber olarak göndermedik. Şayet bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun. Biz o

¹⁴³⁸ 2/Bakara, 172; 14/İbrahim, 7, 32-34; 22/Hacc, 65; 31/Lokman, 20.

¹⁴³⁹ Râğıb, **Tafsîlü'n-Neş'eteyn**, 110-111.

¹⁴⁴⁰ 5/Mâide, 75.

¹⁴⁴¹ 13/Ra'd, 38.

peygamberleri, yemek yemeyen (cansız) birer ceset olarak da yaratmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî de değillerdi.”¹⁴⁴²

Bu ayetler peygamberlerin de normal bir insan olduklarına, tıpkı diğer insanlar gibi yiyip içtiklerine ve dünya nimetlerinden istifade ettiklerine işaret etmektedir. Bu da demektir ki dünyadaki nimetlerden faydalanmak nasıl diğer insanlar için doğal ve gerekli bir durum ise birer beşer olan peygamberler için de doğal ve zaruri bir durumdur.¹⁴⁴³ Bu nedenledir ki peygamberlere yönelik şu hitap önemli bir mesajdır:

“Ey Peygamberler! Temiz ve helal olan şeylerden yiyin ve salih işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim.”¹⁴⁴⁴

Bu ifadeler, peygamberlerin beşerî özelliklerini ön plana çıkarmaktadır. *“Temiz ve helal olan şeylerden yiyiniz”* sözü, insan olmanın genel özelliklerinden biri olan açlığı giderme dürtüsüne yönelik bir ifadedir. Ancak onların, bu ihtiyaçlarını, *“tayyib”* kelimesi ile ifade edilen temiz ve güzel gıdalarla gidermeleri istenmektedir. *“Temiz ve helal olan şeylerden yiyiniz”* emri, teori ve uygulamada dünyadan el-etek çekmeyi yani ruhbanca yaşamayı reddetmektedir. Ayet göstermektedir ki, bir peygamberden dahi insanlığından soyutlanması, beşer oluşunun gereklerini terk etmesi istenemez. Ondan istenen, bir ferdi olduğu insanlık âlemini, yüce Allah’ın kendileri için belirlediği ulu ve aydınlık ufka yükseltmesidir. Yüce Allah, peygamberleri, bu ufka götüren önderler ve ideal örnekler kılmıştır.¹⁴⁴⁵ Ancak onlar da temel bazı dürtülerde diğer insanlarla ortaklıklar.¹⁴⁴⁶ Onların bu yönüne bir başka ayette şöyle işaret edilmektedir:

“Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda gezerlerdi.”¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴² 21/Enbiyâ, 7-8.

¹⁴⁴³ Mevdûdî, **Tefhîm**, 1/501, 3/299; Yazır, **Hak Dini**, 3/315-316; Kutub, **Fî Zilâl**, 3/341.

¹⁴⁴⁴ 23/Mü’minûn, 51.

¹⁴⁴⁵ Kutub, **Fî Zilâl**, 7/413; Mevdûdî, **Tefhîm**, 3/418.

¹⁴⁴⁶ Ebû Zehra, **Zehratü’t-Tefâsîr**, 10/5083.

¹⁴⁴⁷ 25/Furkan, 20.

Kur'ân, annesi tarafından Allah'a adanmış bir insan olan¹⁴⁴⁸ Hz. Meryem'in, yapayalnız bir halde Hz. İsa'yı dünyaya getirmesinin akabinde Allah'tan bir lütuf olarak yanı başında akan bir suya ve taze hurmaya mazhar olduğunu ve kendisine şöyle nida edildiğini haber vermektedir:

*"Hadi, ye ve iç! Gözün aydın olsun, neşelen!"*¹⁴⁴⁹

Yeni doğum yapan Hz. Meryem'e, kendisine sunulan taze hurmalardan gönül rahatlığı ile yemesi ve yanı başında akıtılan sudan kana kana içmesi, üzölmek bir yana tam aksine sevinip neşelenmesi, gönlünü ferah tutması söylenmiştir.¹⁴⁵⁰ Sürenin daha önceki ayetlerine dikkat edilirse, Hz. Meryem, doğum gerçekleşmeden önce utancından, kimsenin olmadığı ıssız bir yere çekilmiş, yaşadığı sıkıntılar ve uğradığı iftiralar nedeniyle ölmeyi ve unutulup giden biri olmayı arzu etmiştir.¹⁴⁵¹ Kendisine daha önce sadece "Üzölme!" denirken yanı başındaki suyun ve taze hurmanın varlığına dikkat çekilmesinin ardından "Ye, iç ve sevin!" denmiştir. Bu da, dolaylı olarak aç, susuz ve acılar içinde kıvranan bir insanın sevinç ve mutluluk duygularından uzak olacağını, sevinç ve huzur duymak için o sıkıntıların bertaraf edilmesi gerektiğini göstermektedir. İleri derecede üzüntüye sebep olan bir olaydan dolayı yiyip-içmeden kesilen bazı kişilerin durumu da buna delildir.¹⁴⁵² Zira zorlayarak da olsa yiyip-içmeleri nispeten de olsa üzüntülerini azaltmakta ve onları hayata bağlamaktadır.¹⁴⁵³

Bazı tefsirlerde ifade edildiği gibi¹⁴⁵⁴ Hz. Meryem'in, yaşanan mucizeleri görerek Allah'ın onun destekçisi, yar ve yardımcısı olduğunu, onu yalnız bırakmadığını düşünmesinin ve bundan dolayı sevinmesinin istendiğini söylemek tek başına isabetli görünmemektedir. Zira bu iddia, Hz. Meryem'in o mucizeleri görmeden önce Allah'ın onunla olduğunu bilmediği veya düşünmediği gibi bir sonuca da götürmektedir ki bu da Hz. Meryem gibi daha önce birçok manevî ihsan

¹⁴⁴⁸ 3/Âl-i İmrân, 35.

¹⁴⁴⁹ 19/Meryem, 26.

¹⁴⁵⁰ Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl**, 2/332; Hâzin, **Lübâb**, 3/185-186; Ebu's-Suûd, **İrşâd**, 5/263; Sâbûnî, **Safvet**, 2/215.

¹⁴⁵¹ 19/Meryem, 22-25.

¹⁴⁵² Sayar, **Psikolojiye Giriş**, 81-82.

¹⁴⁵³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 635; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 16/86; Kasimî, **Mehâsinü't-Te'vîl**, 11/4135.

¹⁴⁵⁴ Ebû Zehra, **Zehratü't-Tefâsîr**, 9/4630.

ve ikrama mazhar olmuş biri için muhaldir. Ancak kanaatimizce ayetin sahip olduğu ifade tarzı, acı ve ıstıraplar durdurulmaksızın ve açlık-susuzluk gibi temel iki dürtü giderilmeksizin sevinç ve neşe duyulamayacağına, tam anlamda mutlu olunamayacağına işaret etmektedir.

Kur'ân'da birçok ayette “*iyin-için*” (*külû ve şrebû*) denerek insanların, Allah'ın kendileri için yaratmış olduğu gıdalardan istifade etmeye teşvik edilmeleri de dikkat çeken bir husustur.¹⁴⁵⁵ İsrailoğullarından bahsedilen bazı ayetlerde şu ifadeler geçmektedir:

*“Sizi bulutla gölgeledik; size kudret helvası ve bildircin gönderdik ve ‘Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin’ dedik.”*¹⁴⁵⁶

*“Bu kasabaya girin, orada bulunan nimetlerden dilediğiniz şekilde bol bol, rahat rahat yiyin.”*¹⁴⁵⁷

Ayetlerde açık bir şekilde İsrailoğullarının, Allah'ın yaratmış olduğu nimetlerden gönül rahatlığı içinde istifade etmeye teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Zira bahsi geçen bütün nimetler zaten onların istifadesi için yaratılmış nimetlerdir. Devamındaki ayetlerde de çölde onlar için bir kayadan on iki pınarın fişkırtıldığı belirtilmekte ve yine onlara hitaben “*Allah'ın size bahşetmiş olduğu şeylerden yiyin-için ancak yeryüzünde fesat çıkarmayın*”¹⁴⁵⁸ denmektedir.

Kur'ân'da genel olarak insanlara hitabeden bazı ayetlerde de benzer şekilde yiyip içme emrinin kullanıldığı vakidir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan gıdaların helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.”*¹⁴⁵⁹

*“Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.”*¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵⁵ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemü'l-Müfehres*, 46.

¹⁴⁵⁶ 2/Bakara, 57.

¹⁴⁵⁷ 2/Bakara, 58.

¹⁴⁵⁸ 2/Bakara, 60.

¹⁴⁵⁹ 2/Bakara, 168.

“Eğitilmiş hayvanlarınızın sizin için tuttıkları avlardan yiyin.”¹⁴⁶¹

“Rabbinizin rızkıdan yiyin ve O’na Şükredin.”¹⁴⁶²

Şu ayetlerde ise Allah’ın insanlar için yaratmış olduğu bazı meyvelere ve hayvanlara dikkat çekilmekte, insanın bu nimetlerden, ihtiyaç sahiplerini de gözeterek dengeli bir Şekilde yararlanması istenmektedir:

“Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O’dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan da O’dur. Allah’ın size verdiği rızıkta yiyin, Şeytanın ardına düşmeyin; Şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır.”¹⁴⁶³

“O kurbanlıklardan siz de yiyin, yoksula-fakire de yedinin.”¹⁴⁶⁴

“Onlardan hem kendiniz yiyin, hem de ihtiyacını gizleyen veya açıkça söyleyen fakirlere yedinin. İşte bu hayvanları biz, Şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”¹⁴⁶⁵

Kur’ân Allah’ın, yeryüzünü, istifade etmesi için insanın hizmetine verdiğini, O’nun insana helal kıldığı nimetleri hiç kimsenin yasaklama hakkının olmadığını, insanın nimetleri bahşedene hesap vereceği bilinciyle onlardan yararlanması gerektiğini bazı ayetlerde Şöyle ifade etmektedir:

“Yeryüzünü size boyun eğdiren O’dur. Şu halde yerin omuzlarında (üzerinde) dolaşın ve Allah’ın rızkıdan yiyin. Dönüş ancak O’nadır.”¹⁴⁶⁶

¹⁴⁶⁰ 2/Bakara, 172.

¹⁴⁶¹ 5/Mâide, 4.

¹⁴⁶² 34/Sebe’, 15.

¹⁴⁶³ 6/En’âm, 141-142.

¹⁴⁶⁴ 22/Hacc, 28.

¹⁴⁶⁵ 22/Hacc, 36.

¹⁴⁶⁶ 67/Mülk, 15.

“Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (kendi kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah’tan korkun.”¹⁴⁶⁷

“Allah’ın ayetlerine inanıyorsanız, üzerine O’nun adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyin. Üzerine Allah’ın adı anılıp kesilen hayvanlardan ne diye yemeyesiniz ki!”¹⁴⁶⁸

“Sonra o gün, bütün nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz.”¹⁴⁶⁹

Kur’ân’ın birçok ifadesinden anlaşıldığı üzere Allah, bahşetmiş olduğu nimetlerden insanların dengeli bir şekilde yararlanmalarını, muhtaç durumda olan yoksul ve fakirleri de gözetmelerini ve nimeti vereni bilerek O’na karşı şükür ve minnet dolu bir hayat yaşamalarını ve asi olmamalarını istemekte; bu hususlara dikkat etmeden dünya nimetlerinden yararlananları da hayvanlara benzetmektedir. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

“Artık, Allah’ın size verdiği helâl ve temiz rızıktan yiyin, eğer yalnız Allah’a ibadet ediyorsanız, onun nimetine de şükredin.”¹⁴⁷⁰

“Bırak o inkârcıları; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. Yakında görecekler.”¹⁴⁷¹

“İnkâr edenler ise (dünyadan) yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler. Ancak onların varacakları yer ateştir.”¹⁴⁷²

“İşte onlar hayvanlar gibidirler. Hatta daha da şaşkındırlar.”¹⁴⁷³

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hayat tarzı da dengeli bir şekilde dünya nimetlerinden istifade edilmesi gerektiğini göstermektedir. Her insan gibi kendisi de

¹⁴⁶⁷ 5/Mâide, 87-88.

¹⁴⁶⁸ 6/En’âm, 118-119.

¹⁴⁶⁹ 102/Tekâsür, 8.

¹⁴⁷⁰ 16/Nahl, 114.

¹⁴⁷¹ 15/Hicr, 3.

¹⁴⁷² 47/Muhammed, 12.

¹⁴⁷³ 7/A’râf, 179.

Yiyip içen, mal-mülk edinen, alışveriş yapan, aile kuran ve birçok dünya nimetinden istifade eden Hz. Peygamber (s.a.s.), birçok konuda olduğu gibi bu konuda da en güzel örnek olmuştur. Nimetlerden istifade etmeyi ihmal etmediği gibi nimeti vereni anıp O'na şükretmeyi de ihmal etmemiştir. Örneğin, mevsimin ilk meyvesi kendisine sunulunca *“Allah’ım, Medine’mizi bize mübarek kıl! Meyvelerimizi, ölçü ve tartularımızı bereketli eyle, kat kat arttır”* diye dua etmiş ve meyveyi ilk önce orada bulunan en küçük çocuğa yedirmekle işe başlamıştır.¹⁴⁷⁴ Yaşadığı bazı olaylar nedeniyle normalde helal olan bir nimeti kendisine haram edip bir daha asla o nimetten istifade etmeyeceğini söylemesi üzerine bu tavrının yanlış olduğunu ve yeminini bozması gerektiğini belirten Tahrim Sûresi inzal edilmiş ve Allah’ın helal kıldığı bir nimeti haram kılamayacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁷⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hayırlı bir eş, rahat bir ev ve iyi bir bineği, dünyevi mutluluk vesileleri arasında saymış olması da bu gibi nimetlerin insanın huzur ve mutluluğu üzerindeki etkisine işaretler.¹⁴⁷⁶ *“İyi adam için iyi mal ne de hoştur!”*¹⁴⁷⁷ hadisi yanında kişinin dengeli yaşayıp hayatın gereklerini yerine getirmesine dair birçok hadis de aynı gerçeği vurgulamaktadır.¹⁴⁷⁸

Allah’ın bahşetmiş olduğu nimetlerden yararlanmayı emreden ancak israfı yasaklayan; O’nun, kulları için yaratmış olduğu zaruri nimetler bir yana, süslenmede kullanılan nimetleri dahi kimsenin yasak edemeyeceğini ifade eden şu ayet bu konuda en çok öne çıkan ayetlerden birisidir:

*“Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin-için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez. De ki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kılabilir? De ki: Onlar, dünya hayatında müminler içindir. Ahirette ise yalnızca onlara aittir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.”*¹⁴⁷⁹

Ayette geçen “süs”, elbise, takı vb. kendisi ile süslenilip güzelleşilen her şeyi; *“temiz rızık”* ise ister yiyecek ister içecek türünden olsun insanların istifade

¹⁴⁷⁴ Müslim, Hacc, 474.

¹⁴⁷⁵ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 23/83; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1118-1119.

¹⁴⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/168.

¹⁴⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/197, 202.

¹⁴⁷⁸ Buhârî, Edeb, 86; Savm, 51; Teheccüd, 15; Tirmizî, Zühd, 64; Ebû Dâvûd, Salât, 317.

¹⁴⁷⁹ 7/A‘râf, 31-32.

ettikleri her türlü helal gıdayı ifade etmektedir. Ayet, dünya hayatındaki bu tür nimet ve güzelliklerin dahi aslen müminler için yaratıldığını, mümin olmayanlara ise sadece geçici olarak izin verildiğini, ancak ahirette bu tür güzel nimetlerin sadece iman sahiplerine ait olup imansızların bunlardan mahrum bırakılacağını vurgulamaktadır.¹⁴⁸⁰ Bu hususu teyit eden bir başka ayette ise Allah'ın şu vaadi dile getirilmektedir:

“İnkâr edeni de bu dünyanın nimetlerinden bir müddet faydalandırarak ama daha sonra onu cehennem azabında mahkûm edeceğim. Orası ne kötü bir son!”¹⁴⁸¹

Yukarıda üzerinde durmuş olduğumuz ayetlerden de anlaşıldığı üzere dünya hayatı hakkında, Yaratan tarafından konmuş olan kaideler, hangi inanç ve ahlâka tabi olursa olsun bu dünyada yaşayan herkesin asgari oranda da olsa bu dünyadaki nimetlerden yararlanmasını zorunlu kılmaktadır. Dünyada yaşayıp da bu nimetlerden asla istifade etmemek gibi bir durum söz konusu değildir. Bu da, en azından temel beşerî ihtiyaçlar temin edilmeden insanın huzur ve mutluluğu elde edemeyeceği anlamına gelmektedir.¹⁴⁸² Zaten dünyada mal mülk edinme ve dünya nimetlerinden yararlanma hususunda Kur'ân'ın itirazı, bizzat servete değil servet sahibinin inkârcılığına, nankörlüğüne, heva ve hevesi ilah edinmesine ve diğer insanları hakir görüp sömürmesinedir. Allah'ı ve ahireti unutarak dinî ve ahlâkî hiçbir kaygı taşımayan insanlar, Kur'ân açısından tamamen dünyevileşmiş, nefse ve şeytana uymuş kimselerdir. Aslında bu anlayışta olan kişilerin, yoksul veya zengin olmaları arasında da bir fark yoktur. Bu kimseler, ahiret yerine dünya hayatını satın almış ve böylece çok büyük ziyana sebep olan bir alışveriş yapmış müflislerdir.¹⁴⁸³ Bu duruma düşmemek için de Kur'ân, iman sahibi olan yakınlarının Karun'a hitaben söyledikleri şu sözleri aktararak uyarıda bulunmaktadır:

“Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara)

¹⁴⁸⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 362; Karaman vdğ., **Kur'ân Yolu**, 2/410-411.

¹⁴⁸¹ 2/Bakara, 126.

¹⁴⁸² Havva, **el-Esâs**, 7/4112; Karadâvî, **İman ve Hayat**, 105.

¹⁴⁸³ Mesut Okumuş, “Kur'ân ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış”, **Diyanet İlmî Dergi**, cilt: 46, sayı: 1, 2010, s. 143.

*iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.*¹⁴⁸⁴

2.2.4.4. Tevbe

Kur'ân'a göre insanın mutluluğunu etkileyen faktörlerin en önemlilerinden birisi de “tevbe”dir. Kelime anlamı “geri dönmek, vazgeçmek, dönüş yapmak” olan tevbe, “Dinin kötü ve çirkin saydığı işleri terk etmek, daha önce yaptığı kötülüklere pişman olmak ve bir daha yapmamaya kesin karar verip övgüye değer iyi ve güzel işlere yönelmek” şeklinde tarif edilmektedir. Bu, kulun Allah'a tevbesidir. Allah hakkında kullanılan tevbe ise, Allah'ın kulun tevbesini kabul etmesi ve onu bağışlaması, lütuf ve ihsanıyla kula yönelmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, tevbenin mübalağa kipi olan “tevvâb”, Kur'ân'da hem Allah¹⁴⁸⁵ hem de insanlar için¹⁴⁸⁶ kullanılmakta olup kul için “çokça tevbe eden”, Allah için ise “tevbeleri daima kabul eden” anlamına gelmektedir. “İnâbe, iyâb ve istiğfâr” kavramları da tevbeyle ilgili ve yakın anlama sahip kavramlardır.¹⁴⁸⁷

Tevbede, kulun işlediği bir günah veya suçtan pişman olması, Allah'tan af dilemesi ve aynı hatayı bir daha yapmama iradesi öne çıkmaktadır. İşlediği günahlar sebebiyle Allah'ın rızası ve muhabbetinden uzaklaşmaya başlamışken kötülükte ısrardan vazgeçip iyiliğe dönerek insanın yeniden Allah'a yaklaşmasıdır. Bu yüzden tevbe Kur'ân'da çokça vurgulanmakta, önemli ve gerekli bir fiil, bir çeşit ibadet olarak sergilenmektedir. Zira ilgili ayet ve hadislerde, tevbenin ve onunla anlam yakınlığı içinde bulunan diğer kavramların kullanılışı göz önünde bulundurulduğunda, tevbenin “elest bezmi”nde¹⁴⁸⁸ Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesini veya her insanın fitrat çizgisine dönmesini ve fitratını korumasını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü kul, selim fitratında mevcut ahit şuurundan zaman zaman uzaklaşmakta veya bunu tamamen unutmaktadır. Kişinin

¹⁴⁸⁴ 28/Kasas, 77.

¹⁴⁸⁵ 2/Bakara, 37, 54, 128, 160; 4/Nisâ, 16, 64; 9/Tevbe, 104, 118; 49/Hucurât, 12; 110/Nasr, 3.

¹⁴⁸⁶ 2/Bakara, 222.

¹⁴⁸⁷ Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1/191; Ezherî, *Tehzîb*, 14/332-333; Râğîb, *Müfredât*, 37, 86-87, 405, 564; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 18, 34, 63; Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA*, c. 41, TDV, Ankara 2012, s. 279.

¹⁴⁸⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *DİA*, c. 6, TDV, Ankara 1992, s. 106-108.

işlediği kötülükler, onunla Allah arasındaki iman bağı zedelemekte, onu Allah'tan uzaklaştırmaktadır. Tevbe de bu uzaklaşmaya son verip asla dönme çabasıdır.¹⁴⁸⁹

Tevbenin ilişkili olduğu birçok husus mevcut olup bunların ilki, Allah'a ve ahirete imandır. Zira varlığına, güç ve kudretine, görüp gözettiğine ve bir gün huzuruna çıkılacağına iman edilen Yüce Yaratana yönelip O'ndan af ve mağfiret dileme davranışı olarak tevbe, imanın mahsulüdür. Bu yönüyle, tevbe eden kişide imanın mevcudiyetinin de ispatıdır. Bir başka yönüyle ise tevbe, ne kadar kötülüğe bulaşmış ve bataklığa saplanmış olursa olsun insanın iç dünyasında hala tükenmemiş olan bir "ümit" kıvılcımını olduğunun delilidir. Zira iç âleminde, kendisi için açık hiçbir kapının kalmadığı hissi bulunan kimse değil, geçmişte her ne yaşamış olursa olsun yine de kendisi için açık bir kapı olduğunu, tevbe ve pişmanlık gözyaşlarıyla yıkanarak temizlenebileceğini ümit eden kimse tevbe kapısına yönelir. Bu nedenle tevbe, bir ahit "tazeleme" ve hayatı "yenileme", başka bir ifadeyle "yenileme ve yenilenme" ameliyesi olarak kabul edilebilir. İnsanı böyle bir girişime sevk eden en büyük etken ise, "Tüm insanlar hatalıdır. Hata edenlerin en hayırlıları ise çokça tevbe edenlerdir",¹⁴⁹⁰ "Şunu iyi bilin ki Allah kuluna, annenin evladına duyduğu şefkatten çok daha şefkatlidir"¹⁴⁹¹ şeklindeki hadislerde de ifadesini bulan ümittir.

İnsanları tevbeye çağıran şu ayetler de ümidi güçlendiren en etkili ifadelerdendir:

*"Ey kendileri aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*¹⁴⁹²

*"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan ise şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."*¹⁴⁹³

¹⁴⁸⁹Emine Yeniterzi, "Tövbe Atına Binmek veya Mesnevî'de Tövbe Etmeye Dair", **Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu**, Bildiriler-2, Şanlıurfa 2007, s. 35; İbn Kayyim, **Medâricu's-Sâlikîn**, 1/235-236; Topaloğlu, "Tevbe", **DİA**, 41/279.

¹⁴⁹⁰Tirmizî, Kıyamet, 50; İbn Mâce, Zühd, 30; **Müsned**, 3/198.

¹⁴⁹¹Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Tevbe, 22.

¹⁴⁹²39/Zümer, 53.

¹⁴⁹³4/Nisâ, 48, 116.

Tevbenin, kul açısından yenilenmeye ve arınmaya bakan yönünü ifade eden bir hadiste şu ifadeler geçmektedir: *“Mümin kul günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer pişman olarak bağışlanmasını dilerse nokta silinip kalbi cilâlanır. Günah işlemeye devam ederse siyahlık kalbini sarar. İşte, Allah’ın ‘Onların işlemekte oldukları kötülükler kalplerini kirletmiştir’¹⁴⁹⁴ şeklindeki beyanında yer alan kir ve pas bundan ibarettir.”¹⁴⁹⁵*

İnsanlık tarihine bakıldığında tevbenin insani olanı tercih, şeytanî olanı ise ret olduğu görülmektedir. Zira üzerindeki onca lütuf ve nimete rağmen rabbine karşı gelip emrini ilk çiğneyen insanın, insanlığın atası Hz. Âdem olduğu, ancak onun, hatasında ısrar eden İblis gibi davranmayıp tevbe ettiği, samimiyetle Allah’a yönelerek af dilediği ve bu konuda kendi nesline örnek olduğu¹⁴⁹⁶ Kur’ân’da şöyle ifade edilmektedir:

“Bunun üzerine Âdem, Rabbinden birtakım sözler öğrendi. Allah da onun tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeleri çokça kabul edendir, çok bağışlayandır.”¹⁴⁹⁷

“Sonra Rabbi Âdem’i seçip ayırdı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.”¹⁴⁹⁸

“(Âdem ile eşi) ‘Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz’ dediler.”¹⁴⁹⁹

Hız. Âdem ile eşi, İblis gibi günahla inatla ısrar etmemiş, hatalarını anlayıp tevbe etmişlerdir. İblis ise onların aksine şeytan lanetlenmiştir Çünkü o sadece Rabbine isyan etmekle kalmamış, aynı zamanda günahında da ısrar etmiştir. Burada dikkat çeken mühim bir husus ise, onu bu inat ve ısrara sevk eden şeyin “kibir ve kendini beğenmişlik” duyguları olmasıdır. O, kendisinin ateşten yaratılmış olmasını,

¹⁴⁹⁴ 83/Mutaffifin, 14.

¹⁴⁹⁵ **Müsned**, 2/297; Tirmizî, **Tefsîr**, Mutaffifin, 1.

¹⁴⁹⁶ İbrahim Çelik, “İmam Gazâlî’nin İhyâ-u Ulûmid’-d-Din Adlı Eserinde Tevbe Kavramına Yaklaşımı”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, sayı: 25/1, 2014, s. 446.

¹⁴⁹⁷ 2/Bakara, 37.

¹⁴⁹⁸ 20/Tâhâ, 122.

¹⁴⁹⁹ 7/A‘râf, 23.

topraktan yaratılmış olan Hz. Âdem'e karşı bir üstünlük olarak görmüştür.¹⁵⁰⁰ Kibir ve kendini beğenmişlik ise tevbe için en büyük engeldir. Zira tevbe, iman ve ümidin mahsulü olan bir davranış olmasının yanında tevazuyu gerektirmektedir. Çünkü tevbe, kulun kendi hatasını itiraf edip haddini bilmesi, zaaf ve acziyetini kabullenmesidir. Bu nedenle insana, kendini tanıma imkânı vermekte ve tevazu gibi bir şeref kazandırmaktadır. Hatasını görüp tevbe ile af dileyen kişi, aynı zamanda kendisine karşı işlenen hataları affedebilme meziyetine doğru da yol almaktadır.

İman, ümit ve tevazunun meyvesi sayılabilecek olan tevbe, şekil ve metod bakımından ise dua sayılabilecek bir eylemdir. Kişi, bu eylemle Rabbine yönelmekte, O'na tazarru ve niyazda bulunmaktadır. Bu nedenledir ki Kur'ân'da ve hadislerde yer alan tevbe ve istiğfar ifadelerinin çoğu dua ve niyaz üslûbundadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in, İbrâhim'in, Mûsâ'nın ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in tevbelerinden söz edilmekte,¹⁵⁰¹ birçok ayette peygamberlerin mağfiret talebinde bulunduğu haber verilmekte ve bizzat Resûlullah'a Allah'tan mağfiret dilemesi emredilmektedir.¹⁵⁰² Bu da tevbenin, Yaratana bağıları yenilemeye dair tamir edici etkisine işaret etmektedir.¹⁵⁰³

Allah'ın rahmetin genişliğini ifade eden birçok rivayet, tevbenin Allah ile mümin arasındaki dostluğun devamını sağlayan bir vasıta olduğunu gösterir. Bu nitelikteki hadislerden bazıları şöyledir: “Azîz ve celîl olan Allah buyurur ki: ‘Ben merhamet ve şefkat açısından kulum beni nasıl düşünüp algılıyorsa öyleyim. O beni nerede hatırlayıp anarsa ben oradayım. Bana bir karış yaklaşırsa ben bir arşın yaklaşırım, bir arşın yaklaşırsa ben bir kulaç yaklaşırım. Kul bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.’”¹⁵⁰⁴

Kur'ân'da tevbenin samimi ve içten olması gerektiğine ise özellikle dikkat çekilmektedir. Bu husustaki ayetlerden birinde şu ifade geçmektedir:

¹⁵⁰⁰ Mevdûdî, **Tefhîm** 3/282-283; Topaloğlu, “Tevbe”, **DİA**, 41/280

¹⁵⁰¹ 2/Bakara, 37, 1287/A'râf, 143; 9/Tevbe, 117; 11/Hûd, 112.

¹⁵⁰² 4/Nisâ, 106; 47/Muhammed, 19; 110/Nasr, 3.

¹⁵⁰³ Topaloğlu, “Tevbe”, **DİA**, 41/280.

¹⁵⁰⁴ Buhârî, Da'avât, 4; Müslim, Tevbe, 1-8.

*“Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter. Peygamberi ve Onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar.”*¹⁵⁰⁵

Ayette “nasûh” yani “ihlâslı, samimi ve içten” tevbe vurgusu mevcuttur. Samimi tevbe, her türlü şaibeden uzak, hata ve günahlardan duyulan gerçek bir pişmanlık ve düzelmeye dair ciddi bir irade ve azimle yapılan yani tüm şartlarına riayet edilen tevbedir. Ayette ancak bu şekilde yapılan samimi bir tevbenin günahların affına vesile olacağı ve kişiyi ebedî müjdelere kavuşturacağı belirtilmektedir.¹⁵⁰⁶

Tevbe, sadece kişisel bir eylem olmayıp bazı sonuçları itibariyle sosyal hayatı da olumlu etkilemektedir. Zira tevbe ederek daha iyi bir insan olma yolundaki ilk adımını atan kişi, aynı zamanda komşuluk, arkadaşlık, akrabalık vb. toplumsal davranışları yönüyle de kötülükleri bırakıp iyiliklere yönelen bir insan olma yolunda ilerlemektedir. Hatta tevbe ettiği günahlar, “kul hakkı” olarak ifade edilen bazı hususları içeren durumlarla ilgili ise, verdiği manevi zararları tamir, maddi zararları ise tazmin etmeye, hakkına girdiği kimselerin gönlünü alarak helallik dilemeye gayret ederek çevresindeki kimselerin de mutluluğuna vesile olmaktadır.¹⁵⁰⁷

*“Allah katında tevbe, ancak cehaletle günah işleyip sonra çok geçmeden tevbe edenlerin tevbesidir. İşte Allah, bunların tevbelerini kabul buyurur. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Yoksa tevbe, kötülükleri yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, ‘İşte şimdi tevbe ettim’ diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırladık.”*¹⁵⁰⁸

Ayetin de işaret ettiği gibi tevbe, hayatın merkezinde olan bir meseledir. Zira tevbedeki amaç Yaratanın bir kulu ve toplumun bir ferdi olarak yaşamaya devam eden insanın, hayatındaki hataların düzelmesi, kötülüklerin terk edilip iyiliklerin artırılmasıdır. Bu nedendir ki ölüm gelip çatığında yapılan bir tevbe, tevbe olarak kabul edilmemekte, hiçbir değer taşımamaktadır. Zira bu durumda kişinin dinî değer

¹⁵⁰⁵ 66/Tahrîm, 8.

¹⁵⁰⁶ Abdullah Şubber, “Kendini Yetiştirmede İlk Adım Tövbe”, **Misbah Dergisi**, sayı: 7-8, 2014, s. 100.

¹⁵⁰⁷ Topaloğlu, “Tevbe”, **DİA**, 41/282.

¹⁵⁰⁸ 4/Nisâ, 17-18.

taşıyacak herhangi davranışta bulunma imkânı kalmamıştır.¹⁵⁰⁹ Ancak daha iş işten geçmemişken kötülükleri terk edip iyi ve erdemli bir hayat yaşama kararı verenler için tevbe kapısının her zaman açık olduğu şöyle ifade edilmektedir:

*“Kim bir kötülük yapar yahut kendine zulmeder de sonra Allah’tan bağışlama dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı ve çok merhametli bulacaktır.”*¹⁵¹⁰

*“Onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen istiğfar ederler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebediyen kalacakları cennetlerdir. Böyle davrananların mükâfatı ne güzeldir!”*¹⁵¹¹

2.2.4.5. Dua

Sözlük anlamı “*nida etmek, seslenmek, çağırmak, istemek, yardım talep etmek*” olan “dua”, Allah’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde O’na yönelerek lütuf ve yardımını dilemesini ifade eden bir kavramdır.¹⁵¹² “Vahiy” kavramının Allah’tan insana yani yukarıdan aşağıya doğru olan seyrinin tam aksine bir seyre sahip olan dua, insandan Allah’a yani aşağıdan yukarıya doğru bir yöneliştir. Duanın ana hedefi insanın Allah’a halini arz etmesi, O’na niyaz ve yakarıшта bulunmasıdır. Bu yönüyle dua, kul ile Allah arasında vuku bulan özel bir diyalog olup hiçbir vasıtaya ihtiyaç duymamaktadır. Bu diyalogun gerçekleşmesi için öncelikle insanın, Allah’ın varlığını kabul etmesi ve varlığını benimsediği bu yüce kudret karşısında duyduğu saygı ve ümit hisleri ile O’na yönelmesi gerekmektedir. Dua böyle bir irtibat neticesinde insanın bir taraftan kendi ihtiyaç ve eksiklerinin telâfisini, diğer taraftan daha mükemmele ulaşmasını hedefleyen bir diyalog vasıtasıdır. Sınırlı, sonlu ve aciz olan insanın, sınırsız ve

¹⁵⁰⁹ Topaloğlu, “Tevbe”, **DİA**, 41/282.

¹⁵¹⁰ 4/Nisâ, 110.

¹⁵¹¹ 3/Âl-i İmrân, 135-136.

¹⁵¹² Cevherî, **es-Sihâh**, 6/2337; Râğıb, **Müfredât**, 190-191; Semîn el-Halebî, **‘Umdetü’l-Huffâz**, 2/13-14; Cürcânî, **et-Ta’rifât**, 91; Ebu’l-Bekâ, **el-Külliyât**, 446; Osman Cilacı, “Dua”, **DİA**, c. 9, TDV, Ankara 1994, s. 529.

sonsuz kudret sahibi ile arasında kurduğu bir köprüdür. Bu sebeple insan, tarihin hiçbir döneminde duadan uzak kalmamıştır.¹⁵¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de, *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”*¹⁵¹⁴ ayetiyle insan hayatının mihrinde “ibadet”in olması gerektiğine dikkat çekilirken Hz. Peygamber (s.a.s.) de *“Dua ibadetin özüdür”*¹⁵¹⁵ ve *“Dua ibadetin ta kendisidir”*¹⁵¹⁶ buyurarak her ibadetin özünde duanın yani Allah'a yönelişin olduğuna ve bizzat duanın da bir ibadet olduğuna dikkat çekmektedir. *“Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin!”*¹⁵¹⁷ ayeti de Yaratan katında insanı değerli kılan şeyin, Yaratanı bilip tanımak ve O'na yönelmek olduğunu ifade etmektedir.¹⁵¹⁸

Kur'ân'ın evrene dair açıklamalarında, kendilerine irade ve akıl verilmemiş olan bütün varlıkların Yaratanı tesbih ettikleri, yani bir nevi kendi dilleriyle O'na dua ettikleri ifade edilmektedir.¹⁵¹⁹ Ayetlerde göklerin, yerin, bu ikisinde bulunan her şeyin, meleklerin, dağların, kuşların hatta gök gürültüsünün dahi Allah'ı tesbih ettiği ancak insanın, bu varlıkların tesbihini anlayamayacağı ifade edilmektedir.¹⁵²⁰ Bu ayetlerden biri şöyledir:

*“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlayamazsınız.”*¹⁵²¹

Yaratana karşı gelme özgürlüğü kendilerine verilmemiş olan diğer varlıklar nasıl ki Allah'ı tesbih etmekten yüz çeviremiyorlarsa insandan da kendi özgür iradesini bu yönde kullanarak Allah'a yönelmesi ve O'na dua etmesi istenmekte ve onun bu yönelişinin ibadet manası taşıdığı şöyle ifade edilmektedir:

¹⁵¹³ Fevzi Zülaloğlu, **Kur'ân'da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri**, Ekin Yayınları, İstanbul 2005, s. 24-31; İzutsu, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, 139, 182; Osman Cilacı, “Dua”, **DİA**, 9/529.

¹⁵¹⁴ 51/Zâriyât, 56.

¹⁵¹⁵ Tirmizî, De'avât, 1.

¹⁵¹⁶ Tirmizî, De'avât, 2; Ebû Dâvûd, Salât, 358; İbn Mâce, Dua, 1.

¹⁵¹⁷ 25/Furkan, 77.

¹⁵¹⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 754; Kutub, **Fî Zilâl**, 7/577/578; Mevdûdî, **Tefhîm**, 3/608.

¹⁵¹⁹ 57/Hadîd, 1; 59/Haşr, 1, 24; 61/Saff, 1; 24/Nûr, 41; 62/Cum'a, 1; 64/Teğâbün, 1; 17/İsrâ, 44.

¹⁵²⁰ Abdalbâkî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, 430-431.

¹⁵²¹ 17/İsrâ, 44.

“Rabbimiz, ‘Bana dua edin, duanızı karşılık vereyim. Bana ibadet etmeyi gururlarına yediremeyenler, aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir’ buyurdu.”¹⁵²²

Vermiş olduğumuz bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki, insanın, içinde bulunduğu şu koca kâinattaki diğer bütün varlıklarla uyum ve ahenk içinde, kendisini yaratan varlığı bilip tanınması ve O’na el açıp dua etmesi, yaratılış amacına en uygun davranış ve en doğru tercihtir. Ayrıca dua, insanın fitratıyla da uyumlu olan bir davranıştır.¹⁵²³

Hayatın en zorlu anlarında ve çaresizlik hallerinde insanın içten gelen bir insiyak ile Allah’a yönelip dua etmesi bunun en önemli kanıtıdır. Kur’ân’da da insanın bu psikolojik mekanizması üzerinde durulmakta, bu yönelişin insan tabiatında fitrî bir motif olarak bulunduğu işaret edilmektedir.¹⁵²⁴ İnsanın bu özelliğine dikkat çeken ayetlerden bazıları şöyledir:

“İnsanın başına bir sıkıntı geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta bize dua eder; fakat biz onun sıkıntısını giderince sanki başına gelen o sıkıntıdan ötürü bize hiç dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böylece haddi aşanlara yapmakta oldukları şeyler süslü görünür.”¹⁵²⁵

“Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah’a has kılarak içtenlikle O’na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden sadece bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim ayetlerimizi, ancak nankör hainler bilerek inkâr eder.”¹⁵²⁶

“Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O’ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, (yine eski halinize) dönersiniz. İnsanoğlu gerçekten çok nankördür.”¹⁵²⁷

¹⁵²² 40/Ğâfir, 60.

¹⁵²³ 30/Rûm, 30.

¹⁵²⁴ Selahattin Parlador, “Dua”, **DİA**, c. 9, TDV, Ankara 1994, s. 531.

¹⁵²⁵ 10/Yûnus, 12.

¹⁵²⁶ 31/Lokman, 32.

¹⁵²⁷ 17/İsrâ, 67.

İnsanların sırf Allah'a yönelip O'na tazarru ve niyazda bulunmasını sağlamak için bazı musibetlere uğratıldığı da Kur'ân'da açıkça ifade edilen bir husustur. Bu durum bazı ayetlerde şöyle ifade edilmektedir:

“Andolsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından yalvarıp yakarsınlar diye onları sıkıntı ve darlığa uğrattık. Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını süslü gösterdi.”¹⁵²⁸

“Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, oranın halkını, yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka sıkıntı ve darlıkla imtihan ettik. Sonra o kötü durumlarını iyi durumla değiştirdik. Nihayet çoğaldılar ve ‘Atalarımız da böyle hem sıkıntı hem rahatlık yaşamışlardı’ dediler. Biz de onları, kendileri farkına varmadan ansızın yakaladık.”¹⁵²⁹

“Eğer onlara acıyıp da içinde buldukları sıkıntıyı giderseydik, iyice körleşerek azgınlıklarında direnirlerdi. Andolsun ki, biz onları sıkıntıya düşürdük ancak yine de Rablerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlardı.”¹⁵³⁰

“Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık.”¹⁵³¹

Bu ayetler, insanların başlarına verilen bazı felâket ve sıkıntıların onları sarsmaya, vicdanlarını harekete geçirerek Allah'a yönelmelerini sağlamaya matuf olduğunu göstermektedir.¹⁵³² İnsanlar, yaşadıkları sıkıntıların etkisi ile Allah'ın huzurunda eğilsinler, O'na boyun eğsinler, inatlarından ve büyüklenmelerinden vazgeçsinler, samimi kalplerle o sıkıntıları gidermesi için Allah'a dua edip yalvarsınlar diye zaman zaman bu tür zorluklara tabi tutulmaktadırlar.¹⁵³³ Ancak

¹⁵²⁸ 6/En'âm, 42-43.

¹⁵²⁹ 7/A'râf, 94-95.

¹⁵³⁰ 23/Mü'minûn, 75-76.

¹⁵³¹ 7/A'râf, 130.

¹⁵³² Korkunun insan üzerindeki fiziksel bazı etkileri için bakınız: Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, 92-94.

¹⁵³³ Hasan Kayıklık, “Kur'ân'da Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 1, 2001, s. 154-155.

yukarıdaki bir ayette de¹⁵³⁴ dikkat çekildiği gibi, başına gelen bu tür olaylara rağmen doğru yolu bulamayan kimselerin kalpleri katılaştı ve şeytan onlara yanlışlarını süslü göstermiş demektir. Kalplerinin katılığı da onlar için bir mutsuzluk kaynağı olur. Ne dünyada ne de ahirette mutluluğu elde edemezler.¹⁵³⁵

İnsanların çaresizlik anlarında hissettikleri ruhî tecrübe, aslında kendi içlerindeki bir gerçeğin gün yüzüne çıkmasıdır. Çünkü bu ruhî tecrübe, Yaratanın varlığına ve her insanın kalbinde saklı olan Yaratana dua ve ibadet ihtiyacına açık bir delildir. Bu ihtiyaç ve eğilim, gaflet ve cehaletle perdelense de zaman zaman musibetlerin etkisiyle açığa çıkar. İslâm'ın baş düşmanlarından olan Ebu Cehil'in oğlu İkrime de böyle bir olay neticesinde İslâm'ı kabullenmiştir. Mekke Müslümanlar tarafından fethedilince İkrime Cidde'ye kaçmış, oradan da deniz yoluyla Habeşistan'a doğru yola çıkmıştır. Yolculuk esnasında şiddetli bir fırtına çıkınca herkesin kendi tanrı ve tanrıçalarına yalvarmaya başladığına, geminin artık batmak üzere olduğu korkusuna kapıldıklarında ise hep bir ağızdan, *“Şimdi Allah'tan başkasına yalvarmanın zamanı değil, çünkü bizi ancak O kurtarabilir”* diye bağırdıklarına şahit olmuştur. Yaşadığı bu olay İkrime'nin gözlerindeki ve kalbindeki perdeleri kaldırmış, *“Eğer burada bize, Allah'tan başka yardım edecek yoksa bir başka yerde nasıl olabilir?”* diyerek İslâm'ı kabullenmeye karar vermiş, ilk fırsatta Mekke'ye dönerek Hz. Peygamber (s.a.s.)'e bağlılık yemini etmiş ve hayatını İslâm'a hizmete adanmıştır.¹⁵³⁶

Kur'ân'ın ifadelerine göre Allah, kulunun daima kendisini anmasını istemekte, bu durumda O'nun da kulunu anacağını bildirmektedir.¹⁵³⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.)'e hitap ile başlayan şu ayette ise Allah'ın kuluna çok yakın olduğu ve kendisine dua edenin duasına mutlaka karşılık vereceği ifade edilmektedir:

¹⁵³⁴ 6/En'âm, 43.

¹⁵³⁵ Kutub, **Fî Zilâl**, 4/11-12.

¹⁵³⁶ Mevdûdî, **Tefhîm**, 1/549.

¹⁵³⁷ 2/Bakara, 152.

*“Kullarım sana, beni sorduklarında (söyle onlara): Ben çok yakınlım. Bana dua ettiği vakit dua edenin duasına karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulsunlar.”*¹⁵³⁸

Ayetin ifadesindeki sevgi, merhamet ve cana yakınlık bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Allah insanlara, bütün eksiklik ve hatalarına, kulluktaki kusurlarına rağmen *“kullarım”* diye hitap ederek onları sahiplenmekte, hiçbirisini dışlamamaktadır. Onlara kesinlikle yakın olduğunu, O’nu kendilerinden çok uzaklarda ve erişilemez bir rab olarak görmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Beşer oluşunun ve aciziyetinin bilincinde olarak kendisine yönelip dua edenlerin duasına mutlaka icabet edeceğini çok sıcak bir üslupla belirterek onların da kendisinin davetine icabet edip hakiki iman sahibi olmalarını istemektedir.¹⁵³⁹

Kur’ân’da insanlığa örnek olarak sunulan peygamberlerin Allah’a yönelişlerinden ve dualarının kabul edilmişinden de bahsedilmektedir. Hz. Âdem, işlediği hatadan dolayı tevbe ederek rabbine yönelmiş,¹⁵⁴⁰ Hz. Nuh’un dualarına Allah icabet ederek onu ve ailesini büyük sıkıntılardan kurtarmış,¹⁵⁴¹ Hz. Davud dağlar ve kuşlar eşliğinde Allah’ı anarak O’nu yüceltmış,¹⁵⁴² Hz. Süleyman sahip olduğu o büyük saltanata aldanmayarak daima Allah’a şükreden bir kul olabilmek için dua etmiş,¹⁵⁴³ Hz. Mûsâ Allah’tan bağışlanma dilemiş,¹⁵⁴⁴ Hz. Eyyüb ve Hz. Yunus başlarına gelen sıkıntı ve ıstıraplardan kendilerini kurtarması için,¹⁵⁴⁵ Hz. İbrahim ve Hz. Zekeriyya da evlat sahibi olabilmek için Allah’a yalvarmışlardır.¹⁵⁴⁶ Peygamberlerin dualarına dair örnekler elbette bunlarla sınırlı değildir. Onların yaşadıkları olaylardan bahseden hemen hemen bütün ayetlerde dua ve yakarışlarına dair örneklerle rastlamak mümkündür.¹⁵⁴⁷

¹⁵³⁸ 2/Bakara, 186.

¹⁵³⁹ Kutub, **Fî Zilâl**, 1/271-272.

¹⁵⁴⁰ 2/Bakara, 37.

¹⁵⁴¹ 21/Enbiyâ, 76.

¹⁵⁴² 21/Enbiyâ, 79; 38/Sâd, 18.

¹⁵⁴³ 27/Neml, 19.

¹⁵⁴⁴ 28/Kasas, 16.

¹⁵⁴⁵ 21/Enbiyâ, 83-88

¹⁵⁴⁶ 3/Âl-i İmrân, 38; 19/Meryem, 5; 37/Sâffât, 100.

¹⁵⁴⁷ Geniş bilgi için bakınız: M. Asım Köksal, **Peygamberler Tarihi**, TDV Yayınları, Ankara 2011.

Kur'ân-ı Kerîm'de duayla ilgili olarak üzerinde hassasiyetle durulan bir husus da duanın sadece ve sadece Allah'a yöneltilmesi gerektiğidir. Kim ve ne olursa olsun Allah dışındaki herhangi bir varlığa dua edip niyazda bulunmak Kur'ân'da kesinlikle yasaklanmıştır. Zira Allah'tan başka ilah yoktur.¹⁵⁴⁸ Kur'ân'ın daha ilk sûresinde müminlere, yalnızca Allah'a kulluk edip yalnızca O'ndan yardım istemeleri öğretilmektedir.¹⁵⁴⁹ Kur'ân'ın tasvirine göre Allah'tan başkasına dua edenler, ağzına su gelsin diye uzaktan suya doğru ellerini uzatan fakat elleri boş kalan kimseler gibidirler.¹⁵⁵⁰ Allah'tan başkasına dua etmek tevhide aykırı bir davranıştır ve ciddi bir sapkınlıktır.¹⁵⁵¹

Din psikolojisi araştırmalarına göre insan tabiatının ahlâkî ve kutsal yönelişlerinin ihmal edilmesi, onu manen kör bir varlık haline getirmekte ve bu durum onun yapıcı bir toplum elemanı olmasını engellemektedir. Bu araştırmalarda elde edilen bulgulara göre insanın her şeyin yaratıcısı ve maliki olarak iman ettiği ulvî varlıkla dua vesilesiyle bağlantı kurması, ihtiyaç ve sıkıntılarını O'na arz etmesi, O'nun engin rahmet ve merhametine sığınması insan psikolojisi açısından çok olumlu gelişmelere neden olmaktadır. İnsanlar, dua ile düşüncelerini Allah'a doğru yükselterek adale ve uzuvlarını dinlendirme, zihinlerinin gerginliğini giderme, fikirlerini billûrlaştırma ve medeniyetin ezici bir yük haline getirdiği çetin hayata tahammül kuvvetini kazanma imkânı bulmaktadırlar. Çeşitli olumsuz his ve düşüncelerle dolmuş bir halde iken yapılan içten bir dua, zihni dinlendirmekte, yatışma ve rahatlama sağlamakta, kişiye güç kazandırmaktadır.¹⁵⁵²

Tıpkı bir bebeğin bir şeyden korktuğunda annesine sığınması gibi insanlar da aşamadıkları bazı zorluk ve sıkıntılar karşısında, gücü her şeye yeten ve insanın içinden geçirdiği her şeye vakıf olan Allah'a sığınmaktadırlar. Kişi bu inançtan aldığı huzur ve güvenle, içsel hoşluk ve esenliği yaşamaktadır. Sınırsız güç kaynağı "*Kâdir-i Mutlak*" ile bağlantı kurmak, sarsılmaz bir güven duygusu oluşturmaktadır. İbadet ve duanın uhrevi boyutundan önce kişiye verdiği peşin bir ücret daha vardır ki

¹⁵⁴⁸ 26/Şu'arâ, 213; 28/Kasas, 88.

¹⁵⁴⁹ 1/Fâtiha, 5.

¹⁵⁵⁰ 13/Ra'd, 14.

¹⁵⁵¹ 22/Hacc, 12-13.

¹⁵⁵² Saygılı, **Mutluluk Elimizde**, 188-189; Parlador, "Dua", **DİA**, 9/532; Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, 94-95.

o da yalnız olmadığı duygusudur. Bu duygu da kişiyi daha güçlü ve metanetli kılmakta, hayatın zorluklarına karşı ayakta durmasına yardımcı olmaktadır.¹⁵⁵³

İbadet ve duanın, kulda Allah şuurunu daha canlı ve devamlı hale getirerek ahlâkî bir hayat için gerekli duyarlılığa ulaştırması; hayatı daha mutlu kılmak için gerekli olan zihin duruluğunu, moral gücü ve iyimserliği sağlaması beklenir. Bu durumda dua gerçek bir tevekkül halini alır. Yani bir problemi çözenin veya önlemenin gerekli bütün yolları, Allah'a dayanmanın sağladığı sükûnet ve moral gücüyle araştırılır ve sonucun hayırlı olması Allah'tan istenir. Genellikle insan, gerekli tedbirleri aldığı halde, aklın ve bilgisinin karmaşık hayat olaylarını anlama ve düzenlemede yeterli olmadığı duygusuna kapıldığında dua eşliğinde beklentiye girer ve işin sonucunu Allah'a bırakır. Kişi, bir ihtiyacını ve sıkıntısını arz etmek veya işlediği hatalar yüzünden pişmanlık ve tevbesini sunmak ya da kendisine bahşettiği nimetler sebebiyle O'na şükretmek gayesiyle Allah'a dua ve yakarıшта bulunduğunda, bu davranış onda psikolojik açıdan bir rahatlama meydana getirmekte; böylece kişi, hayata dair yeni bir sayfa açarak huzur ve mutluluğa doğru adım atmaktadır. Aynı zamanda bu davranış kişide ahlâkî arınma ve yücelme duygularını harekete geçirmekte, yapıcı bir fonksiyon icra etmektedir.¹⁵⁵⁴

Tüm bunların yanında en çaresiz durumlarda ve ağır hastalıklarda duanın moral sağlayıcı ve iyileştirici gücü de ispatlanmış bir durumdur. Duanın insan fizyolojisi üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla yapılmış olan ve yıllarca süren tıbbi araştırmalar, inanç sahibi olmanın ve duanın, yüzde altmışla yüzde doksan arasında değişen oranlardaki iyileştirici gücünü kanıtlamıştır. Yüzlerce kişi üzerinde yapılan bazı araştırmalarda, ibadetine bağlı ve düzenli olarak dua eden kişilerin daha seyrek hasta oldukları, hasta olanların ise daha çabuk iyileşme sağladıkları görülmüştür. Duanın hastalar üzerindeki müspet tesirleri, araştırmacıları dahi şaşırtmıştır. Duanın sahip olduğu bu etkinin başta gelen sebebi, beyin fonksiyonlarını etkileyerek vücutta uyarılma ve ürperti hissine sebep olması, algı gücünü keskinleştirmesi, müspet hisleri geliştirerek bilinç ve farkındalık oluşturmalarıdır.¹⁵⁵⁵

¹⁵⁵³ Tarhan, **İnanç Psikolojisi**, 100-102.

¹⁵⁵⁴ Parlador, "Dua", **DİA**, 9/532-533.

¹⁵⁵⁵ Tarhan, **İnanç Psikolojisi**, 102; Saygılı, **Mutluluk Elimizde**, 190-191.

Farklı bir açıdan bakıldığında, insan psikolojisi açısından duanın üç önemli fonksiyonu olduğu söylenebilir. Buna göre öncelikle dua, problemleri kelimelerle ifade etmeye imkân verir. Bu da problemin karışıklık ve belirsizlikten kurtulmasına yardım eder. İkinci olarak kişiye yükünün paylaşıldığı, yalnız olmadığı duygusunu verir. Yüce bir kudrete sığınmak ve güvenmek sakinlik ve huzur sağlar. Güvenin artmasına ve korkuların azalmasına yardımcı olur. Üçüncü olarak ise dua, kendini çaresiz hisseden ve bu hissinden dolayı pasifleşen kişiye hâlâ yapabileceği bir şeyler olduğu hissini verir. Kişi duaya sığınarak bir şeyler yapabileceği konusunda ilk adımını atmış olur.¹⁵⁵⁶

2.2.5. Sosyal Faktörler

İnsanın mutluluğunu etkileyen faktörler arasında sosyal ilişkiler büyük bir öneme sahiptir. İnsanın mutluluğuna dair Kur'ân'da dikkat çekilen sosyal faktörlerden bazıları şöyledir:

2.2.5.1. Evlilik ve Aile

İnsanın dünyevi mutluluğunu etkileyen sosyal etkenlerin başında, aile gelmektedir. Aile bütün toplumların temel taşı olan bir müessesedir. Hem kişinin huzur ve mutluluk bulduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir vesile, hem de kişiyi dince günah sayılan çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta.¹⁵⁵⁷

Aileyi teşkil eden fertler, zamana, kültüre, sosyal ve iktisadi yapıya göre zaman zaman farklılıklar arz etse de temelde eşler ve çocuklardan oluşmaktadır. Sadece eş ve çocuklardan oluşan aile tipine çekirdek aile denmekte; bunlar dışında dede, nine, torun, gelin, damat, amca, hala gibi diğer bazı yakınların da dâhil olduğu aileler ise geniş aileye örnek teşkil etmektedir.¹⁵⁵⁸ Ancak ailenin temelini oluşturan yani yuvayı kuran asıl unsurlar, evlilik birliği ile birbirine bağlanmış olan kadın ve erkek ile onlardan dünyaya gelen çocuklardır. Aileyi tamamlayan diğer bir unsur da tüm fertlerin birlikte yaşadığı ortak bir meskendir. Bu nedenle Kur'ân, insanın huzur ve mutluluğu sadedinde eş, çocuk ve meskenlerin etkisine dikkat çekmekte ve bu üç

¹⁵⁵⁶ Tarhan, **Mutluluk Psikolojisi**, 147.

¹⁵⁵⁷ Râğıb, **ez-Zerî'a**, 221-222; Saygılı, **Mutluluk Elimizde**, 158; Mehmet Akif Aydın, "Aile", **DİA**, 2/199.

¹⁵⁵⁸ Mehmet Akif Aydın, "Aile", **DİA**, 2/196.

temel unsurdan müteşekkil olan ailenin huzur ve mutluluk kaynağı olabilmesi için gereken bazı temel prensipler koymaktadır.

Ailenin temelini teşkil eden ilk unsur olan erkekle kadının, birbiri için huzur ve sükûn kaynağı olmak üzere yaratıldığına dikkat çeken ayetlere geçmeden önce, insanlık tarihinin başlangıcındaki bir gerçeğe dikkat çekmemiz yerinde olacaktır. Kur'ân'da, ilk insan olarak yaratılan Hz. Âdem'in de cennette yalnız bırakılmadığı, kendisine arkadaşlık edecek bir eşle birlikte cennete konduğu ifade edilmektedir. Bu hususa işaret eden ayetlerden bazıları şöyledir:

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.”¹⁵⁵⁹

“Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis), sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra bedbaht olursun.”¹⁵⁶⁰

Kur'ân'da insanlığın atası olan ilk erkek ve kadına dair bu ifadeler, cennet gibi her şeyin bolca bulunduğu ve hiçbir yokluk, darlık ve kıtlığın olmadığı bir mekânda bile insanın kendisiyle huzur bulacağı bir eşe muhtaç olduğunu göstermektedir. İlk insanların yaratılışına dair şu ayetler de bu gerçeğe işaret etmektedir:

“Ey insanlar! Sizi bir tek candan yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın var eden Rabbinizden sakının, asi olmayın.”¹⁵⁶¹

“O, sizi bir tek nefisten yarattı. Sonra ondan eşini var etti.”¹⁵⁶²

“Allah, sizi bir tek candan yaratan ve kendisi ile huzura ersin diye eşini de ondan var edendir. (İnsan) eşiyile birleşince eşi hafif bir yük yüklenir ve bir müddet onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri olan Allah'a, 'Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız' diye dua ederler.”¹⁵⁶³

¹⁵⁵⁹ 2/Bakara, 35; 7/A'râf, 19.

¹⁵⁶⁰ 20/Tâhâ, 117.

¹⁵⁶¹ 4/Nisâ, 1.

¹⁵⁶² 39/Zümer, 6.

¹⁵⁶³ 7/A'râf, 189.

İlk insan Hz. Âdem'in ve hadislerde adının “*Havva*”¹⁵⁶⁴ olduğu bildirilen eşinin yaratılmış olduğu ilk asılın ne olduğu hakkında birçok farklı görüş ileri sürülmüş ve “*kadının, kaburga kemiğinden yaratılmış olduğu*” şeklindeki hadis rivayetleri¹⁵⁶⁵ çerçevesinde konu farklı yönlerden ele alınmıştır.¹⁵⁶⁶ Ancak asıl konumuz olmayan bu tartışmalara girmeden söylenebilecek olan şey, ilk olarak yaratılan insanın Hz. Âdem, ikinci olarak yaratılanın ise eşi olduğu, bu iki cinsin birbiri ile huzur ve sükûn bulmasının hedeflendiği ve böylece insanlık tarihinin ilk ailesinin kurulmuş olduğu gerçeğidir.¹⁵⁶⁷ Zira erkek kadını, kadın da erkeği tamamlayan aynı bütüne ait iki ayrı parça gibidirler ve bir araya gelerek birbirini tamamlayıp huzur ve sükûna ererler. Hz. Âdem'in cennete yalnız başına değil de eşiyle birlikte yerleştirilmiş olması da bunu göstermektedir. Bu durum gerek erkeğin gerekse kadının, yalnız başına yaşayacağı hayatın fitrata uygun olmadığı veya fitratı zorlama anlamına geldiğine de delildir. Zira yukarıda vermiş olduğumuz bir ayette geçen “*kendisi ile huzura ersin diye*”¹⁵⁶⁸ şeklindeki ifade de genel anlamda eşlerin yaratılış amacının birbirileri ile huzur ve sükûn bulmak olduğunu göstermektedir. Kur’ân’da -mahiyeti tartışmalı da olsa¹⁵⁶⁹ - “cennet”e yerleştirildikleri ifade edilen Hz. Âdem ile eşinin ihtiyaç duydukları bu huzur ve sükûna, zorlu ve çetin bir dünya hayatı yaşayan Âdem çocuklarının çok daha fazlasıyla ihtiyaç duydukları ise aşikârdır.¹⁵⁷⁰

Şu ayet de genel anlamda eşlerin birbiri için taşıdıkları önemi ifade etmektedir: “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için kendi türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun ayetlerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.*”¹⁵⁷¹

¹⁵⁶⁴ Buhârî, Enbiyâ, 1; İbn Mâce, Tahâret, 77.

¹⁵⁶⁵ Buhârî, Enbiyâ, 1; Nikâh, 80; Müslim, Radâ‘, 61-62; Tirmizî, Talak, 12.

¹⁵⁶⁶ Sait Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Esra Yayınları, İstanbul 1997, s. 347-351; Ateş, **Kur’ân’da Huzur ve Sükûn**, 41-52; Ömer Faruk Harman, “Havvâ”, **DİA**, c. 16, TDV, Ankara 1997, s. 544.

¹⁵⁶⁷ Yazır, **Hak Dini**, 2/497-498; Ateş, **Kur’ân’da Huzur ve Sükûn**, 53.

¹⁵⁶⁸ 7/A‘râf, 189.

¹⁵⁶⁹ İbn Kayyim el-Cevzîyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Hâdi’l-Ervâh ilâ Bilâdi’l-Efrâh**, Dâru ‘Âlemi’l-Fevâid, Cidde ty., 47 vd.; Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, **DİA**, c. 1, TDV, Ankara 1988, s. 360-361.

¹⁵⁷⁰ Ateş, **Kur’ân’da Huzur ve Sükûn**, 54.

¹⁵⁷¹ 30/Rûm, 21.

Ayet, farklı iki cinsin birbiriyle huzura ermesi için yaratılmış olduğuna ve bu hedefi gerçekleştirmek için birbirilerine karşı sevgi ve şefkat duyacak şekilde yaratıldıklarına dikkat çekmektedir. Evlilik bağıyla ortak bir yuva kurup birlikte yaşamaya başlayan erkek ve kadın, -onları menfi yönde etkileyen başka bazı sebepler olmadığı sürece- yakın akraba olmasalar dahi gerçekten birbirilerine karşı sevgi ve şefkat hissetmekte, adeta birbirini seven iki kardeş gibi olmakta, hatta daha da ileri seviye bir yakınlık hissetmektedirler.¹⁵⁷² Ayet, bu düzenin şans eseri meydana gelmediğine, bilakis Allah'ın bu düzeni, kadının ve erkeğin birbirlerinin doğal ihtiyaçlarını karşılamaları ve her ikisinin birbirlerinde huzur ve sükûn bulmaları amacıyla kurmuş olduğuna işaret etmektedir.¹⁵⁷³

Evlilik veya aile kurmak, insanın fitratının bir gereği ve her yönden huzura erebilmesi için en tabii yollardan biri olduğu içindir ki Kur'ân'da, Müslüman topluma hitaben, bekârları evlendirmeleri ve böylece gençleri, yuva kurarak huzur ve sükûna erebilecekleri meşru bir ortama kavuşturmaları emredilmektedir:

*“Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden evliliğe uygun olanları evlendirin. Eğer onlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirecektir. Allah, lütfu geniş olan ve her şeyi bilendir.”*¹⁵⁷⁴

Hız. Peygamber (s.a.s.) de birçok söz ve uygulamasıyla evliliğe teşvik etmiş, gençlerin yuva kurmasına yardımcı olmanın ne kadar büyük bir iyilik olduğuna dikkat çekmiş, evliliğin önemini ise *“Evlenmek benim sünnetimdir, benim sünnetimden yüz çeviren ise benden değildir”* buyurarak vurgulamıştır.¹⁵⁷⁵

Bir ayette *“Kadınlar sizin için bir elbise, siz de kadınlar için bir elbisesiniz”*¹⁵⁷⁶ buyrulmaktadır. Bu benzetme ile eşlerin, meşru sınırlar dâhilinde ve huzur içinde başka şekilde giderilmesi mümkün olmayan temel bazı ihtiyaçlarını aile ortamında birbirileri ile gidererek tıpkı bir elbise gibi birbirilerinin ayıp ve

¹⁵⁷² İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 6/295; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 827; Ateş, *Kur'ân'da Huzur ve Sükûn*, 63-68.

¹⁵⁷³ Mevdûdî, *Tefhîm*, 4/293-294.

¹⁵⁷⁴ 24/Nûr, 32.

¹⁵⁷⁵ Buhârî, *Nikâh*, 1-3; Müslim, *Nikâh*, 8; İbn Mâce, *Nikâh*, 1-8; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 31;

¹⁵⁷⁶ 2/Bakara, 187.

kusurlarını örttükleri ve adeta her birinin diğerini güzelleştirdiği, iffetini ve namusunu koruduğu, huzura ve sükûna sevk ettiği kastedilmektedir.¹⁵⁷⁷

Eşlerden her birinin diğerinin yanında rahatlık ve iç huzuru bulması, toplumda elbette ki dengeyi sağlar. Sahip oldukları gerek psikolojik gerekse biyolojik özelliklerle her birinin diğerinin beklentilerine karşılık vermesi, her ikisinin de bu birliktelikte huzur ve doyum bulmalarını temin eder. Bu birlikteliklerinin meyvesi de aile yuvasının en büyük neşe ve sürur kaynağı olan çocuklardır.¹⁵⁷⁸ İnsana, eşsiz bir tarzda sevgi, şefkat, merhamet, fedakârlık vb. duyguları tattırmaları ile aile ortamını gerçek anlamda bir yuvaya dönüştüren, neşe ve huzur veren çocuklar, aile hayatının hem en temel amaçlarından hem de sonuçlarındandır.¹⁵⁷⁹ Kur'ân'da çocukların insan için bir nimet oluşuna dair bir ayette şu ifadeler geçmektedir:

*“Allah, sizin için kendi türünüzden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerle rızıklandırdı. Hal böyleyken onlar batıla inanıyorlar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”*¹⁵⁸⁰

Bu ayette Allah, insana kendi türünden eşler vermiş ve bu eşlerden çocuklar ve torunlar vücuda getirmiş olmasını vurgulayarak kendisine karşı nankörlük edenlere bu büyük nimetleri hatırlatmakta ve böylece onların duygularını harekete geçirerek bu büyük nimetlerin hakiki sahibi olan Hak Mabud'a yönelmelerini istemektedir.¹⁵⁸¹ Bu da insan için eş sahibi olmanın yanında eşi vesilesiyle çocuk ve torun sahibi olmasının da Allah'a karşı minnet ve şükran duyulması gereken bir nimet olduğunu göstermektedir.

Çocuk sahibi olmanın ve neslini devam ettirmenin, insanın içinden gelen fitrî bir durum olması nedeniyledir ki Kur'ân'da bazı peygamberlerin çocuk sahibi olmak için Allah'a dua ve yakarışlarda bulunduğu ifade edilmektedir. Bu peygamberlerden

¹⁵⁷⁷ Yazır, **Hak Dini**, 2/14.

¹⁵⁷⁸ Kutub, **Fî Zilâl**, 8/195.

¹⁵⁷⁹ Hayati Hökelekli, “Çocuk”, **DİA**, c. 8, TDV, Ankara 1993, s. 355; Ateş, **Kur'ân'da Huzur ve Sükûn**, 74-78.

¹⁵⁸⁰ 16/Nahl, 72.

¹⁵⁸¹ Ebû Zehra, **Zehratü't-Tefâsîr**, 8/4221; Kutub, **Fî Zilâl**, 6/550-551.

birisi Hz. İbrahim olup “*Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla!*”¹⁵⁸² diye dua etmiş, duasını kabul ettiği ve ilerlemiş yaşına rağmen kendisine baba olmayı lütfettiği için de O’na olan şükran ve minnetini de şöyle ifade etmiştir:

*“İhtiyarlığıma rağmen bana İsmail’i ve İshak’ı lütfeden Allah’a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duaları işitendir.”*¹⁵⁸³

Çocuk sahibi olmak için rabbine yalvaran bir diğer peygamber de Hz. Zekeriyya’dır. Onun Allah’tan bir evlat niyaz etiğine dair ayetlerle başlayan Meryem Sûresi’nde şu ifadeler yer verilmiştir:

*“Bu (ayetler), Rabbinin, Zekeriya kuluna olan rahmetini anmaktadır. Hani o, Rabbine gizli bir niyazla yalvarmıştı. O, ‘Rabbim! Kemiklerim zayıfladı. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda da hiç mahrum olmadım. Gerçek şu ki ben, benden sonra geride kalacak akrabalarım hakkında endişe duyuyorum. Karım ise kısırdır. Bana kendi katından; bana ve Yakub hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu rızana ulaştırmış bir kimse kıl!’ demişti.”*¹⁵⁸⁴

Ayetlerin devamında da belirtildiği üzere onun bu duası kabul edilmiş ve Hz. Yahya dünyaya gelmiştir.¹⁵⁸⁵ Ayetlerin başında bunun, Hz. Zekeriyya için Allah’ın bir rahmeti olduğuna açıkça dikkat çekilmiştir. Onun, çocuk talebine dair duasına yer verilen bir başka ayet ise şöyledir:

*“Orada Zekeriya Rabbine dua etti, ‘Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin’ dedi.”*¹⁵⁸⁶

Bu ayet de -geçtiği bağlamdaki ayetlerden de anlaşılacağı üzere- Hz. Zekeriyya’nın, baldızı Hanne’nin kızı olan Hz. Meryem’e, Allah’ın maddî-manevî lütuf ve ikramlarını görüp adeta imrendiğine, onun gibi hayırlı bir evlat sahibi olma hasret ve iştihakına işaret etmektedir.¹⁵⁸⁷ Devamındaki ayetlerde ise onun bu

¹⁵⁸² 37/Sâffât, 100.

¹⁵⁸³ 14/İbrahim, 39.

¹⁵⁸⁴ 19/Meryem, 2-6.

¹⁵⁸⁵ 19/Meryem, 7.

¹⁵⁸⁶ 3/Âl-i İmrân, 38.

¹⁵⁸⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 171.

duasının kabul edildiği ve nübüvvet şerefine erecek “Yahya” isimli bir çocukla müjdelendiği bildirilmektedir.¹⁵⁸⁸

Kur’ân’da, insanlara örnek olarak sunulan peygamberlere eşler ve çocuklar bahşedildiği, “*Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik*”¹⁵⁸⁹ ayetiyle de ifade edilmektedir. Ayrıca “*Rahman’ın has kulları*” olarak tanıtılan¹⁵⁹⁰ üstün meziyetli kimselerin ise Allah’a yönelttikleri dua ve niyazlarında şu talebe de yer verdikleri belirtilmektedir:

*“Ey Rabbimiz! Bize göz aydınlığı, gönül süruru olacak eşler ve nesiller lütfet ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle.”*¹⁵⁹¹

Daha anne karnından başlayıp kendi başına hayatını idame ettirecek yaşa gelinceye kadar bir insanı, maddî-manevî her türlü sorumluluğunu üstlenerek büyütüp yetiştirmek elbette ki çok zorlu bir görevdir.¹⁵⁹² Bu önemli görevi bütün zorluklarına rağmen seve seve üstlenmelerini sağlamak amacıyla ki çocuğa karşı duydukları güçlü temayül, sevgi ve şefkat, anne-babanın fitratına yerleştirilmiş,¹⁵⁹³ yeni doğan çocuğa ise, tüm zorluk ve sıkıntıları ebeveynlerine unutturacak bir cazibe ve şirinlik lütfedilmiştir.¹⁵⁹⁴ Nehre bırakılan bir sepetin içindeki minik bir bebek iken can düşmanının eline düşen Hz. Mûsâ hakkındaki şu ayet de bu gerçeğe işaret etmektedir:

*“Onu (bebek Mûsâ’yı) sandığın içine koy ve nehre bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman hem de ona düşman olan birisi alsın. Ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde büyüyüp yetişsin diye sana da tarafımızdan bir sevimlilik vermiştik.”*¹⁵⁹⁵

¹⁵⁸⁸ 3/Âl-i İmrân, 39-41.

¹⁵⁸⁹ 13/Ra’d, 38.

¹⁵⁹⁰ 25/Furkan, 63.

¹⁵⁹¹ 25/Furkan, 74.

¹⁵⁹² Hayes, **Psikolojiyi Anlamak**, 252.

¹⁵⁹³ 3/Âl-i İmrân, 14.

¹⁵⁹⁴ Abdullah b. Carillah, **el-Hidâye li-Esbâbi’s-Se‘âde**, 197-198; Hüseyin Yılmaz, “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 14/1, 2010, s. 118.

¹⁵⁹⁵ 20/Tâhâ, 39.

Hemen hemen her insanda, evlat sahibi olmak ve bu dünyada soyunu devam ettirmek için fitrî bir arzu vardır.¹⁵⁹⁶ Kur'ân-ı Kerîm de, genel olarak insanların Allah'tan "*sağlıklı ve iyi bir çocuk*" talep ettiklerini bildirmektedir.¹⁵⁹⁷ Öte yandan birçok ayette ise çocuklar, anne-babalarına hayattaki asli gayeleri olan Allah'a kulluğu unutturan ve onları Allah'tan uzaklaştıran engeller arasında gösterilmektedir.¹⁵⁹⁸ Çoğu insan, fazla mal ve evlât sahibi olmayı hayatın tek gayesi saymak suretiyle Allah ile olan münasebetini tehlikeye düşürmektedir. Bu sebeple Kur'ân, bu hususta insanları uyarmakta ve asıl gözetilmesi gereken hedefi göstermektedir.¹⁵⁹⁹ Çocuğun dünya ve ahiret mutluluğunu gözetmek, onu dünyaya getiren insanların önemle üzerinde durmaları gereken bir konudur. Bu nedenle Kur'ân'da "*Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun!*"¹⁶⁰⁰ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de "*Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz*"¹⁶⁰¹ sözüyle anne-babanın büyük sorumluluğuna dikkat çekmektedir.¹⁶⁰²

Aile ortamının, çocuğun üzerinde hayat boyu etkisi devam eden bir ortam olduğu da bilinen bir gerçektir. Özellikle bebeklik döneminde çocuğun bakımıyla annenin ilgilenmesi nedeniyledir ki anne-çocuk ilişkisi, insanları ömür boyu etkileyen izler bırakmakta ve insanın huzur ve mutluluğuna tesir etmektedir. Anne-çocuk ilişkisi, çok yönlü ve psikolojik açıdan farklı sonuçlar doğuran fitrî bir ilişkidir. Kur'ân'da, annenin çocuğunu, -modern psikolojide "*bebeklik dönemi*" olarak kabul edilen- "*tam iki yıl*" süreyle emzirmesi yönündeki tavsiyesi,¹⁶⁰³ çocuğun beden yapısının teşekkülünde anne sütünün önemini ortaya koymaktadır.

Nitekim en son tıbbî tespitler de çocuğun beden ve ruh sağlığı hususunda anne sütünün yerini başka hiçbir gıdanın; anne kucağının yerini başka hiçbir ortamın tutamayacağını göstermiştir. Hayata gözünü açan insan yavrusu, etrafında güvenli ve

¹⁵⁹⁶ Hökelekli, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**, Dem-Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul 2008, s. 56.

¹⁵⁹⁷ 7/A'râf, 189-190.

¹⁵⁹⁸ 8/Enfâl, 28; 9/Tevbe, 55; 57/Hadîd, 20; 64/Teğâbün, 15.

¹⁵⁹⁹ 18/Kehf, 46; 34/Sebe', 37; 63/Münâfikûn, 9.

¹⁶⁰⁰ 66/Tahrîm, 6.

¹⁶⁰¹ Buhârî, Cum'a, 11; Müslim, İmâre, 20.

¹⁶⁰² Hökelekli, "Çocuk", **DİA**, 8/355.

¹⁶⁰³ 2/Bakara, 233; 31/Lokman, 4.

rahat bir dünyanın mevcut olduğu hissini yaşadığı ölçüde ruhen gelişip olgunlaşmaya doğru ilerler. Anne ile çocuk arasındaki hissî ilişkilerin canlılığı, fitrî bir duygu olan anne sevgisi ve şefkati, çocuğun ruhî melekelerinin sağlıklı gelişmesinde temel etkindir. Modern ilmî araştırmalar, bu sevgiden mahrum olarak büyüyen çocuklarda, sağlam ve güçlü bir kişilik yapısının gelişmesinin ve temel güven duygusunun yerleşmesinin hemen hemen imkânsız olduğunu ortaya koymuştur.¹⁶⁰⁴

Çocuğun anne şefkatine ve sevgisine en çok muhtaç olduğu çağ, “*temyiz yaşı*” denilen yedi yaşına kadarki devredir. Bu nedendir ki Hz. Peygamber (s.a.s.) çocuklarına düşkün olan kadınları övmüş ve her vesileyle onları çocuklarına karşı sevgi ve şefkatle davranmaya teşvik etmiştir.¹⁶⁰⁵ Öte yandan küçük çocukların mutlaka anne veya onun yerini alacak birisi tarafından yetiştirilmesi hususundaki gelişmeler Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden itibaren uygulama alanı bulmuştur.¹⁶⁰⁶ Bütün bunlar göstermektedir ki, çocuğa sevgi, şefkat ve anlayışla muamele etmek, İslâm eğitim sisteminin en belirgin özelliğidir. Bunu en açık şekilde Hz. Peygamber (s.a.s.)’in çocuklarla ilişkilerinde ve bu konudaki tavsiyelerinde görmek mümkündür.¹⁶⁰⁷

Daha önce de belirttiğimiz gibi, aileyi tamamlayan diğer bir unsur da ortak bir mesken yani “*ev*”dir. Kur’ân’da “*beyt, dâr, menzil ve mesken*” kelimeleriyle ifade edilen ev, sadece insan için değil aynı zamanda bütün canlılar için hayatın çok önemli bir unsurudur.¹⁶⁰⁸ Aile fertlerini aynı çatı altında bir araya getirip sosyal hayata dair ilk kuralları öğreten ve onları fiziksel açıdan da güven ve huzura kavuşturan evler, Kur’ân’da Allah’ın nimeti olarak tavsif edilmektedir:

“*Allah, evlerinizi sizin için huzur ve dinlenme yeri yaptı.*”¹⁶⁰⁹

Bu ayette ev, huzur ve dinlenme mekânı olarak tanıtılmaktadır. Evlerde bulunan maddî rahat ve manevî huzur, ancak başını sokacağı bir ev dahi bulamayan

¹⁶⁰⁴ Hökelekli, “Çocuk”, **DİA**, 8/356.

¹⁶⁰⁵ Buhârî, Nikâh, 12; İbn Mâce, Nikâh, 62; Edeb, 3.

¹⁶⁰⁶ Ebû Dâvûd, Talâk, 35; Cihâd, 132; Tirmizî, Siyer, 17.

¹⁶⁰⁷ Hökelekli, “Çocuk”, **DİA**, 8/356.

¹⁶⁰⁸ Ateş, **Kur’ân’da Huzur ve Sükûn**, 215-222.

¹⁶⁰⁹ 16/Nahl, 80-81.

insanların en iyi şekilde idrak edebilecekleri büyük bir nimettir.¹⁶¹⁰ Evlerin tam anlamıyla bir huzur ve dinlenme yeri olması da sadece sığınma ve barınma yeri olarak kullanılmaması, tıpkı mescitlerde olduğu gibi Allah'a ibadetin ve hayatın asıl gayesi olan kulluğun ihmal edilmediği ortamlar olmasına bağlıdır. Zira bazı ayetlerde, evlerde Allah'ın adının anılması ve O'na ibadet edilmesi gerektiğine işaret edilmekte,¹⁶¹¹ Allah'tan, peygamberinden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevimli gelen güzel ve albenili evler kınanmaktadır.¹⁶¹² Ayrıca insanlık tarihinin ilk mabedi olan Kâbe, Kur'ân'da "*kutsal ev*"¹⁶¹³ ve "*ilk ev*"¹⁶¹⁴ olarak nitelenmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "*Namazlarınızın bir kısmını evlerinizde kılın, oraları kabristana çevirmeyin*"¹⁶¹⁵ buyurarak aile yuvasında namaz kılmaya teşvik etmesi de manidardır. Bir hadisinde de geniş bir evin, iyi bir bineğin ve hayırlı eşin mutluluk vesilesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁶¹⁶

Ailenin ortak meskeni olan evin huzur ve sükûn ortamı olmasının yanında çocukların ilk eğitim ve terbiyelerini aldıkları yer olduğu da unutulmamalıdır. Çocuklar üzerinde evin etkisi, eğitimci ve psikologlar açısından önemli görülen ve üzerinde durulan bir konudur. Akıl ve ruh hastalıkları diye bilinen hastalıkların veya cinsel bazı sapkınlıkların çoğu, bozuk aile ilişkilerinden ve kötü çocukluk tecrübelerinden kaynaklanmaktadır. Bu tür problemleri olan kimseler üzerinde yapılan araştırmalar, bu hastaların ilk yıllarını geçirdikleri ortamların çok büyük tesiri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenlerdir ki, gerek ayet gerek hadislerde, ortak aile yuvası olan meskende hem çocuk hem de büyüklerin uyması gereken âdâb-ı muâşeret kuralları belirlenmiştir. Büyüğe saygı ve hürmet, küçüğe ise şefkat ve merhamet ile başlayan, eve izin alarak ve selâm vererek kapısından girmeyi, aşırı süsten, lüksten ve israftan kaçınmayı da öğreten bu kurallar, evlerin gerçek anlamda huzur ve sükûn ortamı olmasını sağlayan temel prensiplerdir.¹⁶¹⁷

¹⁶¹⁰ Kutub, **Fî Zilâl**, 6/557-558.

¹⁶¹¹ 10/Yunus, 87; 24/Nûr, 36.

¹⁶¹² 9/Tevbe, 24.

¹⁶¹³ 5/Mâide, 2, 97; 14/İbrahim, 37.

¹⁶¹⁴ 3/Âl-i İmrân, 96.

¹⁶¹⁵ Buhârî, Salât, 52; Teheccüd, 38; Müslim, Müsâfirîn 208; Ebû Dâvûd, Salât, 346.

¹⁶¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/168.

¹⁶¹⁷ M. Zeki Duman, **Âdâb-ı Muâşeret**, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1989, s. 320, 345-350; Ateş, **Kur'ân'da Huzur ve Sükûn**, 256 vd.

Aile, toplumun en temel yapı taşıdır. İnsan ilişkilerinin başlayıp geliştiği, sosyal hayatın temelini atıldığı bir ortamdır. Düzenli, huzurlu ve mutlu bir aile, bireylerin sevgi, saygı ve dayanışma ilkelerini karşılıklı olarak gözetmeleriyle oluşur. Ailede gözetilen bu ilkeler topluma da yansımakta, toplumun huzur ve refahına katkı sağlamaktadır. Çünkü toplum ile aile arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Aile ilişkileri, toplumsal davranışların seyrini ve kültürel değerleri etkilediği gibi, toplumun kültürü de aile ilişkilerini etkilemektedir.¹⁶¹⁸

Aile ortamı, büyüklerden küçüklere doğru sevgi, şefkat ve merhametin; küçüklere de büyüklere saygı ve itaatin yoğun olarak belirdiği doğal bir ortamdır. Ailede sevgi, saygı ve hoşgörüyle büyüyen çocuk, içten gelen bir bağlılıkla ailesine bağlanır ve gördüğü sevgi, saygı ve hoşgörüye aynı şekilde karşılık verir. Çocuğun büyüdüğünde bu değerleri benimsemesi, her şeyden önce ailede bu ilkeler doğrultusunda yetişmesine bağlıdır. Özellikle bedensel, ruhsal ve sosyal gelişim, sevgi dolu sıcak bir yuvada başlamakta, ilgiyle gelişmekte ve hoşgörüyle dışa yansımaktadır. Öyleyse aile içi iletişimin Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamalarında olduğu gibi sevgi, ilgi ve hoşgörü ilkeleri üzerine kurulması önemlidir.¹⁶¹⁹

2.2.5.2. Kardeşlik

Dili, ırkı, rengi veya kültürü ne kadar farklı veya uzak da olsa, insanları birbirine bağlayıp kaynaştıran, aralarında sevgi, merhamet, yardımlaşma vb. erdemleri canlandıran, büyük bir aile olduklarını hissettiren Kur'ân merkezli anlayışlardan birisi de iman kardeşliğidir. İman kardeşliği anlayışı, inanç birlikteliğine dayalı bir sitem olup Kur'ân'a göre kan bağına dayalı kardeşlikten çok daha öncelikli ve önemlidir. Zira Kur'ân, “*Ancak müminler kardeşler*”¹⁶²⁰ ayetiyle hakiki kardeşliğin ancak iman sahipleri arasında olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶²¹ Ayrıca müminlere, babaları ve kardeşleri gibi en yakın akrabaları dahi olsa inkârı tercih edenleri dost edinmemeleri, onlara sevgi beslememeleri gerektiği bildirilmektedir:

¹⁶¹⁸ Yılmaz, “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, 94.

¹⁶¹⁹ Yılmaz, “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, 118.

¹⁶²⁰ 49/Hucurât, 10.

¹⁶²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1037-1038; Kurtubî, *el-Câmi*, 19/383.

*“Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.”*¹⁶²²

*“Allah’a ve ahiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah’a ve Resûlüne düşman olanlara sevgi beslediğini göremezsin. İşte böylelerinin kalbine Allah, imanı yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir.”*¹⁶²³

İman etmeden önce adeta birbirinin kanını içmek için can atan düşmanlar iken Allah’a ve elçisine iman etme şerefine erenlerde meydana gelen değişikliğe işaret eden bir ayette şu ifadeler geçmektedir:

*“Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”*¹⁶²⁴

Daha önceleri asabiyet duyguları içinde kin ve düşmanlıkla birbirine saldıran ve sürekli savaş halinde olan cahiliye dönemi insanlarını, eşsiz bir dönüşüm ile iman birlikteliği etrafında birleştirip kaynaştıran bu anlayış, Allah rızası eksenindeki kardeşlik anlayışıdır.¹⁶²⁵ Kur’ân’ın müminler arasında oluşturduğu bu ulvî anlayış, ana-baba bir kardeşlerde dahi görülmemiş olan nice fedakârlıkların yaşandığı destanların yazılmasını sağlamıştır. Zira iman birlikteliğine dayalı kardeşlik anlayışı, ardında dünyevi hiçbir çıkar hesabı olmayan, sırf Allah’ın rızasına dayalı bir yardımlaşma ve dayanışma sistemidir. Bu sistemin temellerini, iman edenlerin kan bağı ötesindeki ulvî bağlarla birbirine bağlı olan hakiki kardeşler olduğunu ifade eden yukarıdaki ayetlerin dışında, *“Müslüman Müslüman’ın kardeşidir; ona zulmetmez ve onu yüz üstü bırakmaz ve hakir görmez; kişiye şer olarak Müslüman kardeşini hakir görmesi kâfidir; bir Müslüman’ın kardeşine üç günden fazla küsmesi*

¹⁶²² 9/Tevbe, 23.

¹⁶²³ 58/Mücâdile, 22.

¹⁶²⁴ 3/Âl-i İmrân, 103.

¹⁶²⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 186.

*helâl olmaz; birbirinizin gizli hallerini araştırmayın, birbirinizi kıskanmayın, birbirinize sırt çevirmeyin, kin beslemeyin, ey Allah'ın kulları kardeş olun*¹⁶²⁶ şeklindeki hadis-i şerifler oluşturmuştur.

Müminler arasındaki kardeşliğin gereklerine işaret eden bazı hadislerde ise şu ifadeler geçmektedir:

*“Kim bir müminin dünyevi dertlerinden birini giderirse, Allah da onun Kıyamet günü dertlerinden birini giderir. Kim bir fakire kolaylık gösterirse, Allah da ona dünyada ve ahirette kolaylık gösterir. Kim bir Müslüman'ın kusurunu örterse, Allah da onun dünya ve ahirette kusurunu örter. Kişi kardeşinin yardımında olduğu müddetçe, Allah da onun yardımındadır.”*¹⁶²⁷

Resûlullah (s.a.s.), çocukluğundan vefatına kadar en yakın arkadaşı ve hicret yolunda yoldaşı olan Hz. Ebu Bekr ile aralarındaki yakınlığı dahi dostluk olarak değil de kardeşlik olarak nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: *“Arkadaşlığıyla olsun malıyla olsun bana en ziyade ikramda bulunan Ebu Bekr'dir. Eğer ben Rabbimden başkasını halîl (dost) edinecek olsaydım, mutlaka Ebu Bekr'i halîl edinirdim. Ancak aramızdaki bağ İslâm kardeşliği ve muhabbettir.”*¹⁶²⁸

İslâm kardeşliği, cahiliye devrinde soy birliği ve kan bağı esasına dayanan asabiyet kavramının karşıtı olup tevhit inancını esas alan manevî birlik, dayanışma ve paylaşma sorumluluğunu getirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), kabileci anlayışın bir sonucu olarak kan bağına büyük değer veren bir zihniyet dünyasında, ırka dayalı her türlü ayrımcı anlayışı reddederek bunun yerine din ve inanç birliğini koymaya çalışmış ve tamamen yeni bir toplum tesis etmek gibi güç bir işi başarmıştır.¹⁶²⁹ İnsanlık tarihi kadar eski olan ve ilk izlerini, İblis'in, ateşten yaratılmış olmasını, çamurdan yaratılmış olan Hz. Âdem karşısında bir üstünlük olarak öne sürdüğü sözlerinde¹⁶³⁰ gördüğümüz ırkçı anlayışı ve bu anlayışın asırlar boyu dünya üzerinde meydana getirdiği yıkımları düşünecek olursak, Kur'ân'ın ortaya koyduğu yardımlaşma, dayanışma ve fedakârlık eksenli iman kardeşliğinin ne denli ulvî bir

¹⁶²⁶ Buhârî, Nikâh, 45; Edeb, 57-58; Müslim, Birr, 28-34; Ebû Dâvûd, Edeb, 40, 56; Tirmizî, Birr, 18.

¹⁶²⁷ Müslim, Zikr, 38; Ebû Dâvûd, Edeb, 68; Tirmizî, Hudûd, 3; Birr, 19.

¹⁶²⁸ Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb, 3; Menâkıbu'l-Ensâr, 45; Mesâcid, 80; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 2.

¹⁶²⁹ Mustafa Çağrıç, “Kardeşlik”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001, s. 486.

¹⁶³⁰ 7/A'râf, 12; 38/Sâd, 76.

anlayış olduğu ve insanlığın mutluluğunu teminde nasıl bir fonksiyon icra ettiği ve edebileceği daha iyi anlaşılacaktır.

İman sayesinde tesis edilen kardeşlik anlayışının, bireyin huzur ve mutluluğunu sağlayarak ruh sağlığını korumadaki ve toplumsal bütünleşmeye yardımcı olmadaki rolü büyüktür. Bu meyanda Hz. Ömer'in, "*Din kardeşleriyle oturup sohbet etmek, gam ve kederi dağıtır*" dediği rivayet edilmektedir.¹⁶³¹ Müminlerin birbirlerini kardeş olarak görmeleri, başta kendilerini yalnız insan olarak algılamalarını önleyeceğinden ruh sağlığı açısından olumlu bir etkiye sahiptir. Bu olumlu etki, iman sayesinde insanın her an yanında var olduğuna inandığı Allah inancıyla birleşmekte; toplumsal hayat açısından inanan bir başka kardeşinin varlığını kendi yanında hissetme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kardeşliğin imanla ilişkilendirilmesinin bu yönüyle de anlamlı olduğu görülmektedir. Çünkü bireyin kendini yalnız insan olarak hissetmesini büyük ölçüde önlemede, Allah'a imanın önemli bir etkisi vardır. Etrafında kimsenin olmadığı veya herhangi bir sıkıntıda çaresiz kaldığında güveneceği, bağlanacağı bir varlığın olduğunu hissetmesi, bireyi rahatlatacaktır. Ferdî anlamdaki bu rahatlığı, toplumsal hayatta da aynı inanca sahip diğer bir kimseyle oluşturulan kardeşlik sayesinde yaşayabilecektir.¹⁶³²

2.2.5.3. Dostluk

İnsan hayatında çok önemli bir yere sahip olan hususlardan birisi de onun, diğer insanlarla kurduğu sosyal ilişkilere dir. Kan bağı, evlilik, komşuluk vb. sosyal ilişkilerin yanında arkadaşlık ve dostluğun ayrı bir yeri bulunmakta, insanlar kendileriyle uyumlu gördükleri bazı kişilerle manevî yakınlık ve bağlılık duyguları geliştirmekte ve onlarla çeşitli etkileşimlere girmektedirler. Bu etkileşimler insan hayatına yön vermekte, kurulan dostluk ilişkileri insan üzerinde büyük tesirler oluşturmaktadır. İnsan hayatında bu denli öneme sahip olan arkadaşlık ve dostluk, Kur'an'ın da hassasiyetle üzerinde durduğu ve hakkında önemli kaideler koyduğu bir husustur.

¹⁶³¹ Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, 175.

¹⁶³² H. M. Naci Kula, "Hucurât Sûresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 1, sayı: 2, 1998, s. 51-52.

Kur'ân'da arkadaşlık ve dostluğu ifade eden farklı birçok kelime mevcuttur. “*Veli, refîk, sadîk, hamîm, halîl, sâhib, bitâne, velîce*” vb. kelimeler ve bunlarla aynı kökten türemiş olan isim ve fiillerin yanında sevgi ve yakınlık ifade eden “*hubb, ülfet, vüdd*” gibi kelimelerle de Kur'ân'da arkadaşlık, dostluk ve sırdaşlık ilişkilerinden bahsedilmektedir. Bu kelimeler arasında Kur'ân'da en çok kullanılanı ise “*veli*” kelimesi ve türevleridir.¹⁶³³

Köken itibariyle yakınlığı ve yakın olmayı ifade eden “*veli*” kelimesi, “*dost*” demek olup “*düşman*” anlamına gelen “*aduvv*” kelimesinin karşıtıdır.¹⁶³⁴ “*Veli*”, çoğul kipi olan “*evliyâ*” ve yine dost anlamındaki “*mevlâ*” kelimelerinin Kur'ân'daki kullanımları yüzü aşkındır. Aynı kökten türemiş olan fiiller de onlarca ayette kullanılmaktadır.¹⁶³⁵ “*Veli*” kelimesi ve türevlerinin kullanıldığı ayetlerde en çok vurgulanan husus Allah'ın dostluğudur. Bir ayette “*Allah'ın dostları*” ifadesi şöyle geçmektedir:

*“Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına asla bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler! Onlar, iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır. Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük başarının ta kendisidir.”*¹⁶³⁶

Ayetin ifadesine göre Allah'a iman edip O'na karşı gelmekten daima sakınmak, kişiyi Allah'a dost kılmakta, her türlü korku ve hüzünden kurtarmakta ve hem dünya hem de ahirette müjdelere kavuşturmaktadır.

Allah'ın dostluğundan bahsedilen diğer ayetlerde, yaratan, yaşatan, koruyup kollayan, çok merhametli olup hataları bağışlayan, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkararak, dua ve yakarışları işitip icabet eden gerçek dostun Allah olduğu, insanların bu anlamda O'ndan başka hakiki dostlarının bulunmadığı ifade edilmektedir. Dostlukla ilgili olarak yapılan bu vurgulu açıklamalarla, insanların kalplerine tevhit inancının yerleştirilmesi, gerçek ve ebedî dost olarak Allah'ı bilmeleri, sadece O'na

¹⁶³³ Abdulbâkî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, 931-934; Mustafa Çağrırcı, “Dostluk”, **DİA**, c. 9, TDV, Ankara 1994, s. 511.

¹⁶³⁴ Cevherî, **es-Sihâh**, 6/2528; Râğıb, **Müfredât**, 606; Remzi Kaya, **Kur'ân'da Dostluk İlişkileri**, Ayışığı Kitapları, Çanakkale ty., s. 28-29.

¹⁶³⁵ Abdulbâkî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, 931-934.

¹⁶³⁶ 10/Yunus, 62-64.

ibadet etmeleri, O'na dayanıp güvenmeleri ve yaratılmışlara bel bağlamamaları hedeflenmektedir. Allah'ın dostluğu yanında O'nun elçilerini ve o elçilerin rehberliğine tabi olan iman sahiplerini de dost edinmek gerektiği vurgulanmaktadır. Bu hususlardan bahseden ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Allah düşmanlarınızı sizden daha iyi bilir. Gerçek dost olarak da Allah yeter, yardımcı olarak da Allah yeter.”*¹⁶³⁷

*“Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resûlüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren müminlerdir.”*¹⁶³⁸

*“Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah'a sınıksız sarılın. O, sizin dostunuzdur. Ne güzel dosttur, ne güzel yardımcıdır!”*¹⁶³⁹

Bazı ayetlerde ise Allah'ın dostluğunun karşıtı olan bir durumdan bahsedilmektedir. Buna göre Allah'a ve elçilerine iman etmeyi reddeden ve onlara karşı gelen inkârcılar, şeytanın dostlarıdır. Şeytanın dostlarını dost edinmek, müminleri bırakıp onlarla dostane ilişkiler kurmak da onlardan olmak demektir ve şeytanla dost olmak anlamına gelir ki bu da çok büyük bir hüsrandır:

*“Kim Allah'ı bırakıp da şeytani dost edinirse, şüphesiz o apaçık bir hüsrana düşmüştür.”*¹⁶⁴⁰

*“İman edenler, Allah yolunda savaşır. İnkâr edenler de şeytani güçlerin yolunda savaşır. O hâlde, siz şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.”*¹⁶⁴¹

*“Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kıldık.”*¹⁶⁴²

Kur'ân, imanı reddettikleri ve şeytana tabi oldukları için inkârcıların dost edinilmemesini öğütlemektedir:

¹⁶³⁷ 4/Nisâ, 45.

¹⁶³⁸ 5/Mâide, 55.

¹⁶³⁹ 22/Hacc, 78. Ayrıca bakınız: 3/Âl-i İmrân, 150; 8/Enfâl, 40; 9/Tevbe, 51; 66/Tahrim, 2.

¹⁶⁴⁰ 4/Nisâ, 119.

¹⁶⁴¹ 4/Nisâ, 76.

¹⁶⁴² 7/A'râf, 27. Ayrıca bakınız: 2/Bakara, 257; 3/Âl-i İmrân, 28.

*“Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah’a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz.”*¹⁶⁴³

*“Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet mi arıyorlar? Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah’a aittir.”*¹⁶⁴⁴

*“Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudur. İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.”*¹⁶⁴⁵

Kur’ân’da özellikle vurgulanan bir husus da iman kardeşliğinin, kan bağına dayalı kardeşlikten çok daha öncelikli ve önemli olduğudur. Bu nedenle, inkârı tercih eden en yakın akrabaların bile dost edinilmemesi gerektiği, sadece müminlerin gerçek anlamda kardeş olduğunu açıkça belirtilmektedir.¹⁶⁴⁶

*“Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.”*¹⁶⁴⁷

*“Ancak müminler kardeşler.”*¹⁶⁴⁸

Bu ifadeler, dostluk tesisinde kan bağının değil, inanç birlikteliğinin esas tutulması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁶⁴⁹ İman sahiplerinin, kendileri gibi iman etmiş olan salih kimseleri dost edinmeleri gerektiği ise şöyle ifade edilmektedir:

*“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin dostlarıdır.”*¹⁶⁵⁰

¹⁶⁴³ 4/Nisâ, 144.

¹⁶⁴⁴ 4/Nisâ, 139.

¹⁶⁴⁵ 5/Mâide, 51.

¹⁶⁴⁶ Müslümanların, gayri müslimlerle dostlukları hakkında bakınız: Abdurrahman Elmalı, “Kur’anî Çoğulculuk Temelinde Gayri Müslimlerle Dostluk”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 5, 1999, s. 43-82.

¹⁶⁴⁷ 9/Tevbe, 23.

¹⁶⁴⁸ 49/Hucurât, 10.

¹⁶⁴⁹ Çağrı, “Dostluk”, **DİA**, 9/511.

¹⁶⁵⁰ 8/Enfâl, 72.

Kur’ân’da ayrıca meleklerin, iman edenlerin dostu ve destekçisi olduğuna dair ifadeler de mevcuttur. Bu ifadelerden bazıları şöyledir:

*“(Ey peygamber eşleri!) Eğer her ikiniz de Allah’a tevbe ederseniz, ne iyi! Çünkü kalpleriniz kaymıştı. Eğer Peygamber’e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun dostudur, Cebrail de, salih müminler de. Bunlardan sonra tüm melekler de ona destek çıkarlar.”*¹⁶⁵¹

*“Şüphesiz, Rabbimiz Allah’tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara, ‘Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin; biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarıyız.’”*¹⁶⁵²

Kur’ân’da ileri derecede yakınlığı ifade eden bir başka kavram da “dost” anlamına gelen “halîl” kelimesidir. Aynı kökten gelen “hulle” ve “hilâl” kelimeleri de ileri derecedeki sevgi ve dostluğu ifade etmektedir.¹⁶⁵³ Gazzâlî, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, “Şayet kendime bir dost (halîl) edinecek olsaydım Ebu Bekr’i dost edinirdim. Ancak bu arkadaşınız Allah’ın dostudur”¹⁶⁵⁴ şeklindeki hadisinden hareketle “halîl”in, dostluğa dair diğer bütün kavramlardan öte, çok daha derin bir sevgi ve dostluğu ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁵⁵ Ancak ifade etmek gerekir ki bu hadis-i şerif, dar çerçevede özel bir durumdan bahsetmekte, Hz. Peygamber (s.a.s.)’le Allahu Teâlâ arasındaki yakınlığın, beşerî ilişkilerden farklı olduğuna işaret etmektedir.¹⁶⁵⁶ Nitekim başka bazı hadislerde insanlar arasındaki dostluklar için de “halîl” ve “hulle” kelimeleri kullanılmıştır.¹⁶⁵⁷

“Halîl” kelimesinin kullanıldığı ayetlerden birinde, ahiretten bir manzara gözler önüne serilmekte ve cehennem ehlinden birisinin, dünyadayken kurduğu dostluk ilişkisine dair hissettiği büyük pişmanlığa dair şu ifadeler yer verilmektedir:

¹⁶⁵¹ 66/Tahrim, 4.

¹⁶⁵² 41/Fussilet, 30-31.

¹⁶⁵³ Halîl, **Kitâbu’l-‘Ayn**, 1/440; Râğıb, **Müfredât**, 172-173; Kaya, **Kur’ân’da Dostluk İlişkileri**, 40-41.

¹⁶⁵⁴ İbn Mâce, Mukaddime, 11; Tirmizî, Menâkıb, 14.

¹⁶⁵⁵ Gazzâlî, **İhyâ**, 651-652.

¹⁶⁵⁶ Çağrı, “Dostluk”, **DİA**, 9/512.

¹⁶⁵⁷ Buhârî, Salât, 80; Menâkıbu’l-Ensâr, 45; Teheccüd, 33; Savm, 60; Tirmizî, Zühd, 45.

“Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim! Çünkü Allah’ın zikri bana gelmişken o, hakikaten beni ondan uzaklaştırdı. Şeytan, insanı işte böyle rezil rüsva eder.”¹⁶⁵⁸

Bu ayette, insanı başta iman nimeti olmak üzere hayır ve güzelliklerden alıkoyan dostluğun veya dostların, hesap gününde insanı çok acı akıbetlere uğratacağı ve büyük pişmanlıklara götüreceği hususu gözler önüne serilmektedir. Nitekim ayetin nüzûl sebebi olarak tefsirlerde zikredilen olayda da, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e iman etmiş olan birinin, sırf kendisine darılan müşrik bir dostunu razı edebilmek ve gönlünü alabilmek için imanından vazgeçtiği ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’e hakaret ettiği aktarılmaktadır.¹⁶⁵⁹

Bir başka ayette ise haktan sapan müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s.)’i de saptırmaya çalışmaları ve ancak kendileri gibi inandığı yani aynı inanç sistemi ve dünya görüşünü benimsediği takdirde onunla dost olabilecekleri şöyle ifade edilmektedir:

“Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırıracaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi.”¹⁶⁶⁰

Ayrıca diğer bazı ayetlerde Allah’ın Hz. İbrahim’i dost edindiği, hesap günü hiçbir dost ilişkisi yani ahbablığın haksız fayda sağlayamayacağı, hatta takva sahipleri dışında dünyada iken dost olan kimselerin orada birbirine düşman olacağı şöyle belirtilmektedir:

“Allah, İbrahim’i dost edinmiştir.”¹⁶⁶¹

“Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir aracılığın olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.”¹⁶⁶²

¹⁶⁵⁸ 25/Furkan, 28-29.

¹⁶⁵⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 744; İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, 6/85-87.

¹⁶⁶⁰ 17/İsrâ, 73.

¹⁶⁶¹ 4/Nisâ, 125.

“O gün Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar.”¹⁶⁶³

Kur’ân’da arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinden bahseden ifadelerin geçtiği diğer bazı ayetler ise şöyledir:

“Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”¹⁶⁶⁴

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun.”¹⁶⁶⁵

Birbiri ile arkadaş ve dost olan insanların birbirilerini etkilememesi mümkün değildir.¹⁶⁶⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in *“Kişi dostunun dini üzeredir. Öyle ise her biriniz dost edindiği kimselere dikkat etsin”¹⁶⁶⁷* hadisi de bu gerçeğe işaret etmektedir. Dostlar arasındaki bu etkileşim nedeniyledir ki, yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde, hakiki dostun Allah olduğu, müminlerin bu bilinçle yaşamaları ve insanlar arasından iman ve ahlâk sahibi salih kimseleri dost edinmeleri, inkârcılarla dostluk kurmaktan ve onlara sevgi beslemekten uzak durmaları öğütlenmektedir. Zira iman, salih amel ve güzel ahlâktan nasipsiz olan insanlarla dost olmak aynı zamanda onların hem dünyadaki olumsuz halet-i ruhîyelerine hem de ahiretteki bedbahtlıklarına ortak olmak demektir. Nitekim *“Kişi sevdiği ile beraberdir”¹⁶⁶⁸* hadisi, hem dünyayı hem de ahireti kapsayan bir genişliğe sahiptir.

Kötü arkadaşla iyi arkadaşın insan üzerindeki tesirini anlatan şu hadis de câlib-i dikkattir:

¹⁶⁶² 2/Bakara, 254.

¹⁶⁶³ 43/Zuhuf, 67.

¹⁶⁶⁴ 4/Nisâ, 69.

¹⁶⁶⁵ 9/Tevbe, 119. Ayrıca bakınız: 3/Âl-i İmrân, 103, 118; 4/Nisâ, 36, 123; 26/Şu‘arâ, 101; 58/Mücâdile, 22.

¹⁶⁶⁶ Canan, **Kütüb-i Sitte**, 10/129.

¹⁶⁶⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 19; Tirmizî, Zühd, 45.

¹⁶⁶⁸ Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Ebû Dâvûd, Edeb, 122; Tirmizî, Zühd, 50.

“İyi arkadaşla kötü arkadaşın misâli, misk taşıyanla körük çeken insan gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusuna bulaşırsın.”¹⁶⁶⁹

Bazı hadislerde müminler arasındaki dostluğun herhangi bir menfaate değil, sadece iman kardeşliğine bağlı katıksız bir sevgiye dayalı olması gerektiği ise şöyle ifade edilmektedir:

“Allah’ın kulları arasında bir gurup var ki, onlar ne peygamberlerdir ne de şehitlerdir. Üstelik Kıyamet günü Allah indindeki makamlarının yüceliği sebebiyle peygamberler de, şehitler de onlara gıpta ederler. Onlar, aralarında ne kan bağı ne de birbirlerine bağışladıkları bir mal olmadığı halde, Allah adına birbirlerini sevenlerdir. Allah’a yemin ederim, onların yüzleri mutlaka nurdur. Onlar bir nur üzeredirler. Halk korkarken, onlar korkmazlar. İnsanlar üzülürken, onlar üzülmezler.”¹⁶⁷⁰

Resûlullah (s.a.s), iman ile kurulan sevgi medeniyetinde yetişen müminlerin birbirlerine duydukları bağlılık ve düşkünlüğü şöyle bir benzetmeyle dile getirmektedir:

“Müminler, karşılıklı dostluklarında, merhamette ve sevgide tek bir vücut gibidirler; bir organ rahatsızlık duyduğunda, vücudun bütün uzuvları, yüksek ateş ve uykusuzlukta ona ortak olurlar.”¹⁶⁷¹

2.2.5.4. Adalet

Hem ferdin hem de toplumun mutluluğunu temin etmek ve onları mutsuz kılabilecek durumlardan korumak amacıyla Kur’ân’ın üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi de adalettir. Adalet, *“ifrat ve tefrite kaçmadan dengeli davranma, davranış ve hükümde doğru olma, hakka göre karar verme, her şeyin ve herkesin hakkını verme, haksızlıklardan uzaklaşarak hak yolu tutma”* anlamında bir terimdir.

¹⁶⁶⁹ Buhârî, Büyû‘, 38; Zebâih, 31; Müslim, Birr, 146.

¹⁶⁷⁰ Ebû Dâvûd, Büyû‘, 78; Sünnet, 3; Tirmizî, Zühhd, 53; Mâlik, **Muvatta**, Şi‘r, 16.

¹⁶⁷¹ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

Geniş kapsamlı bir kavram olan adalet, doğruluk ve istikamet anlayışının bir gereği olup karşısı, “zulüm” yani haksızlıktır.¹⁶⁷²

Adalet sahibi olmak her şeyden önce Allah’ın en başta gelen vasıflarındandır. O’nun güzel isimlerinden birisi de “*âdalet sahibi*” anlamına gelen “*el-adl*” ism-i şerifidir.¹⁶⁷³ Kur’ân’da Allah’ın insanlara asla zulmetmediği ve zulmetmeyeceği belirtilmektedir.¹⁶⁷⁴ İnsanlar arasında hiçbir nedenle ayırım yapmadan sadece hakkı gözetmek gerektiği, adaletin vazgeçilmez bir prensip olduğu açıkça ifade edilmektedir. Kur’ân’ın adaletle dair ifadelerinden bazıları şöyledir:

*“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhine de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) ister zengin ister fakir olsunlar, bilin ki Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şâhidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹⁶⁷⁵

*“Allah insanlar arasında hüküm verdiğinizde, adaleti olmanızı emreder.”*¹⁶⁷⁶

*“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışır. Allah’a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”*¹⁶⁷⁷

*“Eğer onların aralarında hükmedecek olursan, adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.”*¹⁶⁷⁸

Yeryüzündeki beşerî sistemlerin hiçbirisi, kendi düşmanlarına ve nefret ettiği insanlara karşı, Kur’ân’ın öngördüğü mutlak adaleti tatbik edememektedir. Kur’ân, müminlerin bu konuda sadece Allah için hareket etmelerini, aralarındaki

¹⁶⁷² Halîl, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 3/110; Râğıb, *Müfredât*, 363-364; Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 124; Mustafa Çağrı, “Adalet”, *DİA*, c. 1, TDV, Ankara 1988, s. 341.

¹⁶⁷³ Tirmizî, *De‘avât*, 87; Çağrı, “Adalet”, *DİA*, 1/341.

¹⁶⁷⁴ 3/Âl-i İmrân, 182; 4/Nisâ, 40; 8/Enfâl, 51; 22/Hacc, 10

¹⁶⁷⁵ 4/Nisâ, 135.

¹⁶⁷⁶ 4/Nisâ, 58.

¹⁶⁷⁷ 5/Mâide, 8.

¹⁶⁷⁸ 5/Mâide, 42.

münasebetlerini O'nun rızasına uygun bir şekilde ayarlamalarını ve yine Allah için adaleti tesis etmelerini emretmektedir. Kur'ân'ın emrettiği adalet ilkesi doğrultusunda hayatın tanzim edilmesi, her renk, ırk, din, dil, mevki ve seviyeden insanın hakkının korunup asla zayi edilmemesinin ve hiç kimsenin haksızlığa uğramamasının garantisidir. Adaletin olmadığı yerde zulüm hâkimdir. Zulmün olduğu yerde ise mutluluktan bahsetmek mümkün değildir.¹⁶⁷⁹ Bu nedenle Kur'ân, sosyal ahlâk prensipleri içerisinde adaleti de zikretmektedir:

*“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*¹⁶⁸⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.) de birçok vesileyle adaletin önemine dikkat çekmiş, hükümünü ve idareciliğini adalet temeline dayandıran yöneticileri, arşın gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmayacağı kavurucu mahşer gününde, arşın gölgesine alınacak yedi sınıf insanın en başında zikretmiş¹⁶⁸¹ ve ayrıca adil yöneticiler için şu müjdeleri vermiştir:

*“Adil davrananlar, Allah katında nurdan minberler üzerinde olacaklardır.”*¹⁶⁸²

*“Adil devlet başkanı ve idareciler mahşer yerinde Allah'ın yüce lütfuna ve himayesine mazhar olacakların öncüleridir.”*¹⁶⁸³

*“Kıyamet günü, insanların Allah'a en sevgili ve makam olarak en yakın olanı, adil yöneticidir. Kıyamet günü, insanların Allah'a en sevimsizi ve O'ndan makam olarak en uzak olanı da zalim yöneticidir.”*¹⁶⁸⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ve onun terbiyesinde yetişmiş olan sahabilerin hayatında adaletin nasıl bir yerinin olduğuna dair yaşanmış birçok örnek mevcuttur. Bunlardan biri şöyledir: Bir gün Mahzumoğulları kabilesinin önde gelen ailelerinden

¹⁶⁷⁹ Ğânim, es-Se'âde fi'l-Manzûri'l-İslamî, 156.

¹⁶⁸⁰ 16/Nahl, 90.

¹⁶⁸¹ Buhârî, Ezân, 36, Zekât, 16, Rikâk, 24, Hudûd, 19.

¹⁶⁸² Müslim, İmâre, 18; Nesâî, Âdâb, 1.

¹⁶⁸³ Buhârî, Edep, 36.

¹⁶⁸⁴ Tirmizî, Ahkâm, 4.

birine mensup olan Fâtıma adında bir kadın, hırsızlık yaptığı gerekçesiyle Hz. Peygamber (s.a.s.)'in huzuruna getirilmişti. Kadının elinin kesilmesine hükmedildi. Fakat İslâm öncesi geleneklere göre Kureyş'ten olan asil bir kadın hakkında -suç işlediği sabit olsa dahi- böyle bir hüküm verilemez, başka bir çare bulunurdu. Bu hükmün infazının da durdurulması için Kureyş'in ileri gelenleri Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'i araya koyarak bu kadının affedilmesini istediler. Üsâme'nin böyle bir aracılıkta bulunması Hz. Peygamber (s.a.s.)'i çok öfkelenirdi. Hemen ashabını mescitte toplayıp onlara şöyle hitap etti: *“Ey insanlar! Sizden evvel yaşamış olan toplumların neden dolayı saptıklarını biliyor musunuz? Onlar soyluları bir hırsızlık yaptığı zaman onu affeder, zayıf ve kimsesizleri bir şey çalarsa onları cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki, böylesine kötü bir hırsızlığı Mahzum kabilesine mensup Fatıma değil, kendi kızım Fatıma dahi yapmış olsaydı, kesinlikle onun da elini kestirirdim.”*¹⁶⁸⁵

Bu olay, Kur'ân'da emredilen adalet prensibinin ne denli hassasiyetle korunduğuna dair en çarpıcı örneklerdendir. Beşerî sistemlerde hâkim zümre ve belirli sınıflar için dokunulmazlıklar söz konusu olduğu halde Kur'ân'ın ortaya koyduğu adalet sisteminde hiç kimsenin bir ayrıcalığı yoktur. Çünkü toplumları çöküşe götüren en önemli faktörlerden birisi de, adaletin yerini zulmün almasıdır.¹⁶⁸⁶

¹⁶⁸⁵ Müslim, Hudûd, 2.

¹⁶⁸⁶ Erdoğan Pazarbaşı, **Kur'ân ve Medeniyet**, Pınar Yayınları, İstanbul 1996, s. 304.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN UHREVİ MUTLULUĞU

Çalışmamızın önceki bölümünde Kur'ân'a göre insanın dünyevi mutluluğu konusunu tahlil etmeye ve Kur'ân'ın bu konudaki temel görüş ve ilkelerinin neler olduğunu ortaya koymaya gayret ettik. Çalışmamızın son bölümünde ise Kur'ân'a göre insanın uhrevi mutluluğu konusunu ele alacağız.

Kur'an, gerek mekkî gerekse medenî sûrelerde ısrarla ölümün “*yok olmak*” anlamına gelmediğini, “*ölüm ötesi bir hayat*”ın varlığını ve bu dünya düzeninin bir gün sona erip yeni bir düzenin başlayacağını ve her insanın ya ebedî mutluluğa kavuşacağını ya da ebedî mutsuzluk ve acılara mahkûm olacağını ifade etmektedir.¹⁶⁸⁷ Ahiret hayatı, bu her iki durumu da içinde barındıran bir boyuttur. Kur'ân'ın “*cennet hayatı*” olarak ve yer yer tafsilatlı bir şekilde niteliklerini verdiği “*ahiret mutluluğu*” veya farklı bir deyişle “*uhrevi mutluluk*” konusunu ele almadan önce genel olarak ahiret hayatının mahiyetine dair vermiş olduğu bilgiler üzerinde durmamız yerinde olacaktır.

¹⁶⁸⁷ 23/Mü'minûn, 15-16; 29/Ankebût, 64; 36/Yâsîn, 78-82; 40/Ġâfir, 39; 57/Hadîd, 20; 64/Teġâbün, 7.

3.1. KUR'ÂN'A GÖRE AHİRET HAYATININ MAHİYETİ

Ahiret hayatı, Kur'ân'ın hassasiyetle üzerinde durduğu üç temel inanç esası olan ve kısaca “*tevhit, nübüvvet ve mead*” olarak ifade edilen ilkelerin üçüncüsü yani “*mead*” ilkesinin kapsamına girmektedir.¹⁶⁸⁸ Mead, Allah'tan gelen insanın yeniden O'nun huzuruna dönüşünü yani ahiret hayatını ifade eden bir kavramdır.¹⁶⁸⁹ Müminlerin olmazsa olmazı konumunda olan beş vakit namazın her rekâtında okunması gereken Fatiha Sûresi'nde Allah Teâlâ, zatını “*mâliki yevmi'd-din*”¹⁶⁹⁰ yani “*hesap gününün hâkimi*” olarak tanıtarak müminlerin zihinlerinde ahiret bilincini taze tutmaktadır.

Ahiret inancı, her şeyden önce insanda sorumluluk duygusu meydana getirmekte ve bu yönüyle ahlâkî bir müeyyide olmaktadır. Dünya hayatında insanın zorluklarla, haksızlıklarla mücadele ettiği halde bunları ortadan kaldıramadığı, neticede bazen acı ve ıstırap çektiği bir gerçektir. Mutlak adaletin tecelli edeceği, iyiliğin mükâfatlandırılması için bütün engellerin ortadan kalkacağı ebedîyet âleminin varlığına inanmak, insan için büyük bir teselli ve ümit kaynağıdır. Ayrıca Allah, insanların atası olan Hz. Âdem'i “*kendi eliyle*” yarattığını, ona ruhundan üflediğini ve onu meleklerin secdesine mazhar kılıp yeryüzünde halife tayin ettiğini beyan etmektedir.¹⁶⁹¹ Bu manada Allah'tan gelen insanın fenâ bulmayıp yine O'na dönmesi kaçınılmaz bir sonuçtur.¹⁶⁹²

Kur'ân, insanlığın atası olan Hz. Âdem ve eşinin dünyaya gönderilişi ile insan neslinin dünya hayatını yaşamaya başladığını, insanlık için öngörölmüş olan bu hayatın, muayyen bir süre ile sınırlandırılmış olduğunu ve bu süreyi de Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceğini belirtmektedir.¹⁶⁹³ Kur'ân'a göre bu sürenin bitişi akabinde mevcut dünya hayatının tabi olduğu düzen, içinde bulunduğu evrenle birlikte allak-bullak olup bozulacak, mevcut düzen çok büyük bir değişime

¹⁶⁸⁸ Bu üç esas “Allah, peygamber ve ahiret” şeklinde de ifade edilebilir. Bakınız: Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, **DİA**, c. 1, TDV, Ankara 1988, s. 545.

¹⁶⁸⁹ Cevherî, **es-Sihâh**, 2/514; Râğib, **Müfredât**, 394; M. Sait Özervarlı, “Mebde ve Meâd”, **DİA**, c. 28, TDV, Ankara 2003, s. 211; Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, **DİA**, c. 25, TDV, Ankara 2002, s. 518.

¹⁶⁹⁰ 1/Fâtiha, 4.

¹⁶⁹¹ 2/Bakara, 30; 38/Sâd, 71-75.

¹⁶⁹² Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, **DİA**, 1/545.

¹⁶⁹³ 2/Bakara, 36-39; 7/A'râf, 19-25, 187; 16/Nahl, 77; 18/Kehf, 21; 33/Ahzâb, 63.

uğrayacak ve gelmiş geçmiş bütün insanların “hesap” için diriltileceği ebedî “ahiret hayatı” başlayacaktır.¹⁶⁹⁴ Bu yeni düzen içerisinde mutluluğa kavuşan insanlar olacağı gibi ebedî hüsrân ve hüzne mahkûm olan kişiler de olacaktır. Kur’ân, her iki durumu da resmetmekte, bu hususta ayrıntılı bilgiler vermektedir.¹⁶⁹⁵

Ebedî ahiret hayatının ilk aşaması, ölüm ile başlayan ve “kabir hayatı” ya da “berzah âlemi” denen aşamadır.¹⁶⁹⁶ Kur’ân’ın, “hiç kimsenin elinden kaçamayacağı ve her insanın mutlaka tadacağı kaçınılmaz bir hakikat”¹⁶⁹⁷ olarak tanıttığı “ölüm”, bir yok oluş değil fani hayattan baki hayata geçiş kapısıdır. Zira insanın dünyaya gelmesinin amacı ölmek değil yaşamaktır. Allah, ruhundan üfleyip halk ettiği ve şuurla bezediği Hz. Âdem’in nesline aslında ebedî hayat vermiştir. Ancak hayat iki devreye ayrılmış olup ilk devre bir tür eğitim ve sınav, ikinci devre ise ilk devrede elde edilen sonuçların şekillendireceği ebedîyet sürecidir. Ölüm, hayatın bu iki dönemini birbirine bağlayan ve insanı ebedîleştiren bir araçtır. Bu sebeple ölüm yaklaşık yirmi ayette “buluşma, karşılaşma” anlamına gelen “lika” kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁶⁹⁸

Ölüm, salih bir insan olma gayretiyle yaşayan müminler için dünya dert ve sıkıntılarından kurtulup daha rahat bir hayata doğru adım atmak demekken, inkârcı ve günahkârlar için dünyevi zevk ve sefahatin bitip acı ve ıstıraplarla dolu bir hayatın başlaması anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ifadesiyle, “Mümin öldüğü andan itibaren dünyanın meşakkati, elem ve eziyetlerinden kurtulmuş olur. Kâfir veya günahta ısrarcı olan kimsenin ölmesiyle de insanlar, şehirler, memleketler, ağaçlar ve hayvanlar onun şerrinden emin olup rahata erer.”¹⁶⁹⁹

İnsan, kendisine verilen içgüdülerin etkisiyle hayatını idame ettirmek için gerekli bütün sebeplere sarılmaya, canına mal olacak tehlikeli durumlardan kendisini korumaya gayret eder.¹⁷⁰⁰ Ancak ölüm hakikatine karşı duyulan hisler, insanların

¹⁶⁹⁴ 3/Âl-i İmrân, 185; 14/İbrahim, 47-52; 16/Nahl, 38; 22/Hacc, 7; 56/Vâkıa, 47-50; 68/Nebe’, 17-20.

¹⁶⁹⁵ 4/Nisâ, 124; 7/A’râf, 40-47; 11/Hûd, 105-108; 82/İnfitâr, 13-14; 83/Mutaffîfîn, 4-36.

¹⁶⁹⁶ 23/Mü’minûn, 100; Cüneyt Gökçe, “Berzah”, **DİA**, c. 5, TDV, Ankara 1992, s. 525.

¹⁶⁹⁷ 3/Âl-i İmrân, 168, 185; 4/Nisâ, 78; 15/Hicr, 99; 21/Enbiyâ, 35; 29/Ankebût, 57; 62/Cum’a, 8.

¹⁶⁹⁸ Abdulbâkî, **el-Mu’cemü’l-Müfehres**, 826-828; Bekir Topaloğlu, “Ölüm”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007, s. 34.

¹⁶⁹⁹ Nesâî, “Cenâiz”, 48-49.

¹⁷⁰⁰ Hökelekli, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**, 22, 34.

inançlarına göre farklılık arz etmektedir. Asıl hayatın ikinci âlemde başlayacağına inananlar, ölümün ebedî yokluk olmadığını kabul eder ve daha hayattayken âdeti bu yeni hayatın özlemine duyarlar. Bu nedendir ki Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Kim Allah’a kavuşmanın iştiyakını duyarsa Allah da ona kavuşmak ister. Her kim de Allah’a kavuşmayı arzu etmezse Allah da ona kavuşmayı arzu etmez*” buyurmuş, ashabın, “*Ama hiçbirimiz ölümü hoş karşılamayız ki?*” demesi üzerine şöyle devam etmiştir: “*Durum sandığınız gibi değil. Gerçek şu ki, mümin olan bir kimsenin son nefesleri yaklaşınca Allah’ın hoşnutluğu ve lütuflarıyla müjdelendir; artık ona göre Allah’a kavuşmaktan daha sevimli bir şey bulunamaz.*”¹⁷⁰¹

İnsanın ölümüyle aslında onun ahiret hayatı başlamış olur. Zira bir hadiste, kabrin “*ahiret duraklarının ilki*” olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁰² Ancak çeşitli merhaleleri ve kendine has halleriyle tasvir edilen ahiret hayatının başlaması, bugünkü dünya nizamının bozulması ve yepyeni bir nizamın başlamasından sonra olacaktır. Bu nedenle ahiret hayatını, kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ceza ve mükâfatın verilmesi şeklinde üç merhalede ele alıp incelemek mümkündür.¹⁷⁰³

Kıyametin kopması olayı Kur’ân-ı Kerîm’de daha çok “*belirlenmiş an, vakit, saat*” anlamına gelen “*es-sâ‘a*” kelimesiyle ifade edilmekte ve bu olayın gerçekleşeceği vakti Allah’tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği belirtilmektedir.¹⁷⁰⁴ Kur’ân’da kıyametin tasviriyle ilgili ayetlerden anlaşıldığına göre, bu olay kâinata mevcut olan kozmik düzenin bozulmasıyla başlayacaktır. Kıyametin nasıl kopacağı hususu Kur’ân’da ayrıntılı denebilecek bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre görevli melek tarafından “*sûr*” adlı bir alete üflenecek, Allah’ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölecek, ikinci üfleşte ise herkes diriltihip hesap için belirlenmiş olan toplanma yerine yani “*maḥşer*”e doğru koşmaya başlayacaktır.¹⁷⁰⁵ Birçok ayet kıyametin kopuşunu büyük bir kozmik değişim olarak tasvir etmektedir. Buna göre, gök yarılıp kapı kapı olacak, güneş dürülecek, yıldızlar dökülecek, denizler alev alev tutuşacak, dağlar yerinden kaldırılıp yürütülecek ve paramparça

¹⁷⁰¹ Buhârî, Rikâk, 41; Müslim, Zikr, 14, 16-18.

¹⁷⁰² Tirmizî, Zühd, 5; İbn Mâce, Zühd, 32.

¹⁷⁰³ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, **DİA**, 1/546.

¹⁷⁰⁴ 2/Bakara, 36-39; 7/A‘râf, 19-25, 187; 16/Nahl, 77; 18/Kehf, 21; 33/Ahzâb, 63.

¹⁷⁰⁵ 20/Tâhâ, 102; 36/Yâsîn, 51; 39/Zümer, 68; 70/Meâric, 43-44.

olup atılmış yün haline gelecektir. Özetle hem yeryüzü hem de gökyüzü bambaşka bir hal alacak ve hesabın görüleceği, ne bir çukur ne de tümseğin olmadığı dümdüz bir meydan kurulacaktır.¹⁷⁰⁶

Ahirette hesabın başlaması, sûra ikinci üfleyişten sonra kabirlerdekilerin tekrar diriltilmesi ve mahşerde toplanmasıyla olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de hesap meydanına hareketin bir davetçinin çağrısıyla olacağı ve insanların bu çağrıya karşı koymadan, koşuşan çekirgeler gibi belli bir hedefe doğru ilerleyecekleri ifade edilmektedir.¹⁷⁰⁷ Kur'ân'da genellikle insanların diriltilmesi olayı için “*ba's*”, hesap için bir araya toplanmaları için ise “*haşr*” kavramları kullanılmaktadır.¹⁷⁰⁸ İnsanların hesaba çekilmesi belli bazı “*kayıt*”lara bağlı olarak yapılacaktır. Bu kayıtlar Kur'ân'da “*yazılı belge*” anlamına gelen “*kitâb*” kelimesiyle ifade edilmekte,¹⁷⁰⁹ Türkçede ise “*amel defteri*” olarak bilinmektedir. Amel defteri, Kur'ân'da “*kirâmen kâtibîn*” yani “*değerli yazıcılar*” denen yazıcı melekler tarafından tutulmakta ve kişinin dünyadaki bütün söz, fiil ve bazen de niyetleri, hayır ve şer olarak değerlendirilerek bu deftere geçirilmektedir.¹⁷¹⁰ Söz konusu yazılı belgelerin mahiyeti hakkında herhangi bir şey söylemek mümkün değildir.¹⁷¹¹

Kur'ân'da hesap gününü tasvir eden ayetlerde vurgulandığı üzere hesabın görüleceği mahşer meydanı çok zorlu şartlara sahip olan bir yer olup burada görülen hesap neticesinde kimi insanlar kurtuluşa ererek ebedî mutluluğa kavuşurken kimileri de hüsrana uğrayıp azaba mahkûm olacaklardır. Ebedî mutluluğa erenler “*cennet*”e, hüsrana uğrayanlar ise “*cehennem*”e konulacaktır.¹⁷¹²

Cennet ve cehennem hayatını tasvir eden birçok ayetin ve sahih hadisin üslûp ve muhtevasına bakıldığı takdirde, ahiret hayatının sadece ruhlar âleminde başlayıp süreceğini ileri sürmek, bu hayat içinde bedenlerin rol almayacağını söylemek aşırı bir tevildir. Hemen hemen bütün İslâm âlimlerinin de kabul ettiği üzere, yüzlerce

¹⁷⁰⁶ 14/İbrâhîm, 48; 20/Tâhâ, 105-110; 81/Tekvîr, 1-3; 82/İnfitâr, 1-3; 101/Kâri'a, 1-5.

¹⁷⁰⁷ 70/Meâric, 43-44; 54/Kamer, 6-8.

¹⁷⁰⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “*Ba's*”, **DİA**, c. 5, TDV, Ankara 1992, s. 98-100; Süleyman Toprak, “*Haşır*”, **DİA**, c. 16, TDV, Ankara 1997, s. 416-417.

¹⁷⁰⁹ 17/İsrâ, 13-14; 69/Hâkka, 19-25.

¹⁷¹⁰ 18/Kehf, 49; 82/İnfitâr, 10-12.

¹⁷¹¹ Bekir Topaloğlu, “*Ahiret*”, **DİA**, 1/546.

¹⁷¹² 7/A'râf, 8-9; 23/Mü'minûn, 102-103; 101/Kâri'a, 6-8; 69/Hâkka, 17-33; 83/Mutaffîfîn, 15-36.

ayette yer alan cennet ve cehennem hayatıyla ilgili tasvirleri, sembolik, ruhânî veya hayalî olarak nitelendirmek mümkün değildir.¹⁷¹³ Böyle bir şeyin benimsenmesi halinde bütünüyle Kur’ân metninin lafız ve manasını, nazil olduğu Arap dilinin kuruluşunun dışında bırakma ve Kur’ân mesajının anlaşılıp uygulanmasını ortadan kaldırma gibi bir sonuç doğar. Bu sebeptendir ki Gazzâlî “*haşr-i cismâni*”yi inkâr eden filozofların bu kanaatinin İslâm dışı olduğunu ifade etmiştir. Ancak ahiretle ilgili nasların ihtiva ettiği maddî unsur ve tasvirlerin tamamen bu dünyada gördüğümüz veya yaşadığımız şeylerle aynı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bunlar, insanlar tarafından idrak edilebilmesi için dünyadakilere benzetilirse de temel özellikleri itibariyle farklıdır. Ebedî âlemin kanunlarını fânî âlemin kanunlarıyla mukayese etmek ve birinin şartlandığı mantıkla diğeri hakkında hüküm vermek elbette ki yanlıştır. Bazı ayet¹⁷¹⁴ ve hadisler de,¹⁷¹⁵ cennet ve cehenneme dair tasvirlerin, meseleyi insan idrakine yaklaştırma kabilinden nitelikler taşıdığına işaret etmektedir.¹⁷¹⁶

Ahret hayatının mahiyeti hakkında bu genel bilgilerden sonra Kur’ân’a göre uhrevi mutluluğun doruk noktada yaşanacağı yer olan “*cennet*”ten ve cennet hayatında öne çıkan mutluluk motiflerinden bahsedilecektir.

3.2. KUR’ÂN’DA EBEDÎ MUTLULUK MEKÂNI OLARAK CENNET

Kur’ân-ı Kerîm, dünya hayatı için mutluluk yollarına işaret etmekle birlikte temelde uhrevi mutluluğa dikkat çekmekte, ebedî olması hasebiyle uhrevi hayatta kurtuluşa ermeyi ve mutluluğa kavuşmayı her zaman için öncelemektedir. Ancak vurgulamamız gereken önemli bir nokta da şudur: Kur’ân’a göre meşru sınırlar çerçevesinde dünyevi mutluluğu sağlayan ahlâkî ve amelî prensipler, üstün ahlâkî erdemleri içermeleri nedeniyle aynı zamanda uhrevi mutluluğu temin etmeye de yardımcı olmaktadır.

Dünyada peygamberlerin rehberliğine tabi olan ve onları örnek alarak iyi ve erdemli bir hayat yaşayan iman sahibi kulların ebedî mutluluk mekânı olan cennetten

¹⁷¹³ Derrâz, *Düstûru’l-Ahlâk fi’l-Kur’ân*, 414-417.

¹⁷¹⁴ 2/Bakara, 25; 32/Secde, 17.

¹⁷¹⁵ Buhârî, *Tevhîd*, 35; Müslim, *İman*, 312, *Cennet*, 2-5.

¹⁷¹⁶ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *DİA*, 1/547; “Kiyamet”, *DİA*, 25/521.

bahseden ayetlerdeki mutluluk motiflerine geçmeden önce genel olarak cennetin mahiyeti üzerinde durmamız uygun olacaktır.

3.2.1. Kur'ân'a Göre Cennetin Mahiyeti

“Cennet” kelimesi, “bir şeyi duyulara karşı gizlemek, örtmek” anlamındaki “cenne” filinden türemiş olup “sık bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” anlamına gelmektedir.¹⁷¹⁷ Bahçelerin içiçe girmiş olan ağaçları ve otları, toprağı veya o bahçeye giren kişiyi kaplayıp onu görünmez kıldığından, bu türden her bahçe için Arapçada “cennet” kelimesi kullanılmaktadır.¹⁷¹⁸

Cennet kelimesi farklı formlarıyla birlikte Kur'ân'da yüz kırk yedi defa geçmektedir.¹⁷¹⁹ Ebedî mutluluk yurdunu ifade etmek üzere Kur'an'da en çok kullanılan kavram “cennet” olmakla birlikte “ravza, ‘adn, firdavs, dâru’s-selâm” vb. ifadelerle de cennete işaret edilmektedir.¹⁷²⁰

Vahye dayalı bütün dinlerin ortak kabulüne göre cennet, ahiret hayatındaki ebedî mutluluk mekânı olup cennete giren müminler orada ebediyen huzur ve mutluluk içerisinde yaşayacak, en ufak bir sıkıntı, dert veya rahatsızlık duymayacaklardır. Genel çerçevede ölüm ötesi âlem, dar çerçevede ise cennet hayatı, duyularımızla hissedip tecrübe edebileceğimiz alanın dışında kalmaktadır. Deney ve gözlem yoluyla hakkında bilgi edinilen tecrübî alanın dışında kalan, hakkındaki tek bilgi kaynağı vahiy olan cennetin mahiyetinin anlaşılabilmesi, İslâm'ın -ve diğer semavî dinlerin- en temel kavramlarından birisi olan “gayb” kavramının anlaşılmasına bağlıdır.

“Gayb”, duyularla, deney ve gözlemlerle bilinmeyen, ancak peygamberlerin bildirmesi ile hakkında bilgi sahibi olunabilen, insan kavrayışının üstündeki alana verilen isim olup bu kavram,¹⁷²¹ Kur'ân çağrısının ana prensiplerinin anlaşılıp kabul edilebilmesi için temel bir öncüdür. Çünkü bütün sahih dinî kabuller -İslâm'da

¹⁷¹⁷ Râğıb, **Müfredât**, 111; M. Süreyya Şahin, “Cennet”, **DİA**, c. 7, TDV, Ankara 1993, s. 374.

¹⁷¹⁸ Cevherî, **es-Sihâh**, 5/2093; Râğıb, **Müfredât**, 111; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 8/701.

¹⁷¹⁹ Abdülbâkî, **el-Mu‘cemü'l-Müfehres**, 228-232.

¹⁷²⁰ 30/Rûm, 15; 42/Şûrâ, 22; 13/Ra‘d, 23; 98/Beyyine, 8; 18/Kehf, 107; 23/Mü‘minûn, 11; 6/En‘âm, 127; 10/Yunus, 25. Cennetin diğer isimleri için bakınız: Bekir Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, c. 7, TDV, Ankara 1993, s. 376 vd.

¹⁷²¹ Râğıb, **Müfredât**, 412.

olduğu gibi- realitenin yalnızca küçük bir kısmının insan idrakine açık bulunduğu, hakikatin asıl büyük bölümünün ise insan kavrayışının tamamen üstünde olduğu gerçeğinden doğar ve bu gerçeğe dayanırlar.¹⁷²²

İnsan için indirilmiş olan ve çok kapsamlı bir şekilde insanı muhatap alan, imanlı ve erdemli bir hayat inşa etme amacını güden Kur'ân'ı açıp okumaya başlayan herkes, daha ilk ayetlerde “gayb” kavramıyla karşılaşmaktadır. Kur'ân'ın Fatıha'dan sonraki ilk cümlelerinde, bu kitabın rehberliğinden, ancak ve ancak “gayb”a, yani insan idrakinin ötesinde bir alanın bulunduğu inanan kişilerin istifade edebilecekleri ifade edilmektedir: *“Bu kitap, arınmak isteyenlere bir rehberdir; gayba inanan,¹⁷²³ namazında dikkatli ve devamlı olan ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için karşılıksız harcayanlara...”*¹⁷²⁴

Cennet, cehennem, melekler, ölümden sonraki hayatla ilgili her şey, Allah'ın varlığı, evrenin yaratılış amacı vb. birçok konu, gayb kavramının kapsamına girmektedir. Bu gaybî alanların insan zihni tarafından her yönüyle idrak edilmesi mümkün değildir. Çünkü insan zihni ancak tecrübe etmiş olduğu algılamalar temeli üzerinde işleyebilecek bir yapıya sahiptir.¹⁷²⁵ İnsanlar örneklerle algılamakta, örneğini görmedikleri şeyleri tam olarak kavrayamamaktadırlar.¹⁷²⁶ İşte bu gerçek, cennet vb. gaybî alanların insan zihni tarafından her yönüyle algılanabilecek olan insana has ifade kalıplarına yani dile dökülmesinin önünde bir engeldir. Bu sebeple genel olarak İslâm âlimlerinin de belirttiği gibi, gerçek mahiyetinin bu dünya kalıpları içinde anlaşılması mümkün olmayan¹⁷²⁷ cennetin Kur'ân'daki tasvirleri, ancak insan zihnine bir “indirgeme” veya bir “yaklaştırma” mesabesindedir. Zemahşerî *“Muttakîlere vaat edilen cennetin meseli şöyledir”*¹⁷²⁸ şeklinde başlayan bir ayetin tefsirinde, *“Bu yöntem, kavrayışımızın ötesinde olan bir şeyi, tecrübelerimizle bildiğimiz bir şey ile örneklendirme yöntemidir”* sözleriyle bu

¹⁷²² İlyas Çelebi, “Gayb,” **DİA**, c. 13, TDV, Ankara 1996, s. 404-405; Esed, **Kur'ân Mesajı**, 4/1329.

¹⁷²³ Benzer ifadeler için bakınız: 21/Enbiyâ, 49; 35/Fâtır, 18; 36/Yâsîn, 11; 50/Kaf, 33; 67/Mülk, 12.

¹⁷²⁴ 2/Bakara, 2-3.

¹⁷²⁵ Esed, **Kur'ân Mesajı**, 4/1329.

¹⁷²⁶ Yazır, **Hak Dini**, 1/240-241.

¹⁷²⁷ Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, 7/378.

¹⁷²⁸ 13/Ra'd, 35.

durumu ifade etmiştir.¹⁷²⁹ Bu husus, cennet tasvirlerinin anlaşılmasında hiçbir zaman unutulmaması gereken bir husustur.

Ahret hayatına ait ceza veya ödül ile ilgili ayet ve hadisler, her ne kadar insanın edebî gücünü aşan mükemmel bir anlatıma sahipse de bunların, ahiretin değişik safhalarında meydana gelecek olan olayların tam olarak tasviri olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira orası çok farklı bir alandır ve insan kavrayışının çok üstünde olan bir alanın insani özellikler taşıyan dille ve insan seviyesinde anlatılmasında insani kavrayışın ve dilin yetersizliğinden kaynaklanan çok büyük zorlukların bulunduğu aşikârdır. Tecrübî âlemden aldığı izlenimler sayesinde idrak gücüne sahip olan insana bu idrakin sınırlarını aşan olaylar hakkında ancak örneklerden hareketle bir fikir verilebilir. Bu nedenle ahiretteki her şeyin gerçek mahiyeti ancak o gün bizzat müşahede edilerek kavranılacaktır. Nitekim bu hususa işaret eden ayetlerden birinde, “*Sen bu hesap gününü umursamıyordun ama şimdi biz senin perdeni kaldırdık; bakışın bugün artık daha keskindir*”¹⁷³⁰ ifadesi geçmektedir.¹⁷³¹

Kur’ân’da cennet çok farklı yönleriyle tanıtılmakta, oradaki nimetler birçok ayette ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir. Ancak bütün bu tanımlama ve tasvirlerle rağmen yine de şöyle buyrulmaktadır: “*Yaptıklarından dolayı mükâfat olarak onlar için hangi mutlulukların saklanmış olduğunu kimse bilemez.*”¹⁷³²

Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu ayeti açıklama kabilinden yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir: “*Allahu Teâla, ‘Sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına dahi gelmeyen şeyler hazırladım’ buyuruyor.*”¹⁷³³

Bu ifadeler, her ne kadar birçok yönüyle tanıtılmış olsa da cennetin asıl mahiyetinin, adeta bir sürpriz gibi bizzat yaşanarak kavranacağını göstermektedir.

¹⁷²⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 542.

¹⁷³⁰ 50/Kaf, 22.

¹⁷³¹ Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, 7/381.

¹⁷³² 32/Secde, 17.

¹⁷³³ Buhârî, *Tevhîd*, 35; Müslim, *İman*, 12.

Bir ayette ise şu ifadeler geçmektedir: “Onlara ne zaman rızık olarak oradan (cennetten) bazı meyveler bahşedilse onlar, ‘Bu, daha önce bize bahşedilenin aynısı!’ derler; Hâlbuki onlara sadece benzerleri verilmiştir.”¹⁷³⁴

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla cennet ehline verilecek meyveler, şekil ve ad bakımından dünyadakilere -veya daha önce cennette kendilerine sunulan meyvelere-benzer. Ancak bu benzerlik sadece zahirdedir, hakikatte birbirinden çok farklıdırlar. Nitekim İbn Abbas’ın “Cennette bulunan şeylerin isimlerinden başka hiçbir şey dünyadakine benzemez” dediği rivayet edilmektedir.¹⁷³⁵ Cennetteki nimetlerin mahiyeti başkadır. Çünkü onlar saf nimettir, dünyadakilerin hakikatidir. Dünyadaki meyveler onların gölgesi durumundadır. Sözü ettiğimiz dış benzerliğe rağmen aslen farklı olma özelliği cennetin mahiyetine dair bir özelliktir ve muhtemelen her ikramda cennetliklere sürpriz yapma amacına yöneliktir.¹⁷³⁶

Bu dünyadaki cismanî haz ve zevkler, insanları azdırabiliyor ve ruhun inceliğine engel olup nefsi güçlendirebiliyorsa da, cennetteki zevkler böyle olumsuz bir özelliğe sahip değildir. Cennet zevklerinden bahseden Kur’ân ayetleri, bu husus dikkate alınmaksızın okunduğunda cennetin süflî ve cismanî zevklerle dolu bir yer olduğu hissi uyanabilir. Hâlbuki dünya hayatındaki cismanî zevklerin ruhun yüceliğine engel teşkil ettiği genellikle kabul ediliyorsa da bu durumun uhrevî hayatta da aynı mahiyette olacağı söylenemez.¹⁷³⁷ Çünkü birçok ayette cennette boş, anlamsız ve çirkin söz ve davranışa, kin ve nefrete, kötülük ve şımarıklığa rastlanmayacağı açıkça ifade edilmektedir.¹⁷³⁸

Konuyla ilgili olarak merhum müfessir Elmalılı Hamdi Yazır’ın şu sözleri çok anlamlıdır: “Bir takım kimseler, bu gibi müjdelerde, bilhassa rızıktan ve kadından bahsedilmesine itiraz etmek istiyorlar ve ‘Dinî duygular, insanı bunlardan uzaklaştırıp yalnız ruhânî lezzetlerle uğraştırmalı’ diyorlar. Fakat şurası gariptir ki böyle diyenlerin hepsi bu iki cismanî zevk (yiyip-içme ve kadın) için can verenler arasında zuhur ediyor. Hâlbuki bu müjdeler, görüldüğü üzere insani her yönü

¹⁷³⁴ 2/Bakara, 25.

¹⁷³⁵ İbn Kesîr, **Tefsîr**, 1/322.

¹⁷³⁶ Yazır, **Hak Dini**, 1/240-241; Kutub, **Fî Zilâl** 1/67-68.

¹⁷³⁷ Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, 7/381.

¹⁷³⁸ 78/Nebe’, 35; 52/Tûr, 23; 56/Vâkıa, 24-25; 88/Ğâşiye, 11.

tamamen içinde barındırıyor ve ahiret zevklerinde, dünyadaki zevklerden hiç birinin benzerinin eksik olmadığını ve bunun karşısında dünyevi arzuların adiliğini ve çirkinliğini de gösteriyor.”¹⁷³⁹

Cennetin mahiyetinin farklı olduğuna dair bir başka husus da orada ölüm diye bir şeyin olmamasıdır. Bu dünyada ölüm, her canlı için kaçınılmaz bir son iken¹⁷⁴⁰ cennette ölümün olmadığı Kur’ân’da açıkça şöyle ifade edilmektedir:

“Onlar orada (dünyadaki) ilk ölümden başka artık ölümü tatmazlar.”¹⁷⁴¹

Cennetin bu özelliği, dünya hayatı ile arasındaki en önemli farklardan birisidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu konuda şöyle buyurmaktadır: *“O gün ölüm, boz bir koç şeklinde getirilir; cennet ve cehennem arasında durdurulup boğazlanır ve sonra da ‘Ey cennetlikler! Ebedilik var, ölüm yok! Ey cehennemlikler! Ebedilik var, ölüm yok!’ denir.*”¹⁷⁴²

Ahiret hayatı, sadece ruhânî şeylerden ibaret olan bir âlem değil, ruh ve bedenden oluşan, bağı, bahçesi, nehri, binası vb. bulunan, maddeler ve realiteler dünyasından oluşan bir âlemdir. Sadece Kur’ân ayetleri çerçevesinde bile ayetlerin içerdiği maddî unsurları, manevî veya ruhî anlatımlar veya semboller olarak tevil etmek mümkün değildir. Ancak cennetliklerin yeme ve içmeleri, açlık ve susuzluğu gidermek için yapılan bir iş olmayıp, bir zevkten ibarettir.¹⁷⁴³

İbn Kayyim, cennet ehlinin yiyecek ve içeceklerine temas eden ayet ve hadisleri kaydettikten sonra bu naslara göre cennette ekmek, et, meyve, tatlı ve ayrıca su, süt, şarap gibi yiyecek ve içeceklerin mevcut olduğunu belirtmekle birlikte bunların dünyadakilerle isimden başka bir münasebetinin bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁷⁴⁴

¹⁷³⁹ Yazır, **Hak Dini**, 1/240-241.

¹⁷⁴⁰ 4/Nisâ, 78; 3/Âl-i İmrân, 185.

¹⁷⁴¹ 44/Duhân, 56; 37/Sâffât, 59.

¹⁷⁴² Buhârî, Tefsir, Meryem, 1; Müslim, Cennet, 13.

¹⁷⁴³ Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, 7/ 383-384.

¹⁷⁴⁴ İbn Kayyim, **Hâdi’l-Ervâh**, 395 vd.

Sonuç olarak tüm bu hususlar bize, cennetin mahiyetinin bu dünyadan farklı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu hususu dikkate almadan cennetle ilgili nasları yorumlamaya çalışmak yanlış sonuçlara götürebilecektir.

Kur'ân'ın cennet hayatına dair tasvirleri, ne sadece maddî ne de sadece manevî unsurları değil, her iki yönü de kapsayan genel bir yapıya sahiptir. Bu tasvirler, fiziksel mutluluk vesilelerinin yanında insanın ruhuna yani manevî yönüne hitap eden mutluluk vesilelerinden de bahsetmektedir. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında öncelikle cennet hayatına dair tasvirlerdeki maddî mutluluk motifleri ele alınacaktır.

3.2.2. Cennet Hayatındaki Maddî Mutluluk Motifleri

İnsan, hem beden hem de ruh sahibi bir varlık olarak yaratılmıştır.¹⁷⁴⁵ Onun yaratılışından bahseden ayetler, ilk insanın aslının topraktan olduğuna, topraktan yaratılmış olan bedenine ruh verilerek canlandırıldığına işaret etmektedir. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

*“(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.”*¹⁷⁴⁶

*“Hani Rabbin meleklere, ‘Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin’ demişti.”*¹⁷⁴⁷

Bu ve benzeri ayetlerde, insanın hem bir beden hem de ruha sahip olduğuna işaret edilmektedir. Ruhun manevî ihtiyaç ve mutluluk vesileleri olduğu gibi beden de kendine has ihtiyaçları ve mutluluk vesileleri mevcuttur. Kur'ân'ın tafsilatlı bir tarzda tasvir ettiği cennet hayatında, maddî açıdan insanı sıkıntıya sokacak açlık, susuzluk vb. bir ihtiyaç söz konusu olmasa da, onun bedensel hazlarına yani maddî yönüne hitap eden birçok haz ve lezzete yer verilmiştir. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi cennet, sadece ruhânî şeylerden ibaret olan bir âlem değil, bağı,

¹⁷⁴⁵ Râğıb, **Tafsîlü'n-Neş'eteyn**, 35.

¹⁷⁴⁶ 20/Tâhâ, 55.

¹⁷⁴⁷ 15/Hicr, 28-29. Ayrıca bakınız: 32/Secde, 7-9; 38/Sâd, 71-72.

bahçesi, yiyecek ve içecekleri, nehri, binası vb. bulunan, maddeler ve realiteler dünyasından oluşan bir âlemdir.¹⁷⁴⁸ Bu nedenledir ki, Kur'ân'ın cennet tasvirleri arasında maddî mutluluk motifleri önemli bir yer tutmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki, cennet hayatına dair maddî ve manevî mutluluk motiflerini tamamen birbirinden ayırmak da mümkün değildir. Zira ileride vereceğimiz örneklerde de görüleceği gibi, maddî yönü öne çıkan birçok unsur aynı zamanda insanın ruhuna da olumlu yönde tesir etmekte, huzur ve mutluluğa sevk etmektedir.

Cennet hayatına dair maddî mutluluk motiflerini aşağıdaki gibi üç başlık halinde incelememiz mümkündür:

3.2.2.1. Doğal Ortama Dair Mutluluk Motifleri

İnsanın yaşamını idame ettirdiği ortamın doğal yapısının, onun huzur ve mutluluğu üzerinde önemli bir tesiri bulunmaktadır. Zorlu hayat şartlarının yaşanmadığı, yeşilliğin, çeşit çeşit meyvenin, bol gıdanın, tatlı suyun, ılıman bir iklimin, nehir veya deniz ürünlerinin, gönle ferahlık veren tabiat yapısının bulunduğu yerler, tarih boyunca insanların en çok tercih edip yerleştikleri mekânlar olduğu gibi günümüzde de en gözde yerler arasındadır.

İnsanlar, şartları elverdiği takdirde bu tür doğa harikası yerlerde yaşamayı tercih etmekte, böyle bir imkânı olmayanlar ise maddî imkânları ölçüsünde kısa süreliğine de olsa bu tür yerlerde birkaç gün geçirerek dinlenmek ve ferahlamak için büyük meblağlar harcamaktadırlar. Şehirleşmenin ve beton yığınları arasında yaşama kültürünün yaygınlaşmasına paralel olarak bu tür yerlere yönelik doğa turizmi de çok daha cazip bir sektör olmaya devam etmektedir.¹⁷⁴⁹ Bu durum, akıl sağlığı yerinde olan her insanın, yeşilliği bol, havası ve suyu temiz yerlerden hoşlandığını, kuşların cıvıladığı, yaprakların meltemle hışırdadığı veya suların çağıldadığı bu tür tabii ortamların insanın hem bedenine hem de ruhuna iyi geldiğini göstermektedir.

Yaşadığı doğal ortamın ve iklim şartlarının insan üzerindeki bu önemli etkisi nedeniyledir ki Kur'ân'da, cennetin genişliğine, hava şartlarına, iklimine, bitki

¹⁷⁴⁸ Topaloğlu, "Cennet", **DiA**, 7/383-384.

¹⁷⁴⁹ Hüseyin Çeken, Taner Dalgın, Neşe Çakır, "Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri", **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, sayı: 2/2, 2012, s. 12-16.

örtüsüne ve özellikle de nehir ve pınarlarının bolluğuna dair birçok ifadeye rastlamak mümkündür.

Cennetin doğal ortamına dair üzerinde ilk olarak durmak istediğimiz husus onun dar bir alan değil, bilakis ucu bucağı olmayan çok geniş bir alana sahip olduğu hususudur. Bu konudaki bazı ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

“Rabbinizin bağışlayıcılığına ve takva sahipleri için hazırlanmış olan ve göklerle yer genişliğindeki cennete koşun!”¹⁷⁵⁰

“Rabbinizin bağışlayıcılığına ve cennete ulaşmak için yarışın! O cennet ki nişliği gök ve yerin genişliği gibi olup Allah’a ve elçilerine iman edenler için hazırlanmıştır. İşte bu, Allah’ın lütfudur, onu dilediğine verir. Allah, çok büyük lütf sahibidir.”¹⁷⁵¹

Bu iki ayette, cennetin uçsuz bucaksız genişliğini tasvir etmek üzere “gökyüzü, yukarıda olan her şey ve uzay boşluğu”¹⁷⁵² anlamlarına da gelen “semâ”nın ve “yeryüzü” anlamına gelen “arz”ın genişliğine atıfta bulunmaktadır. Bazı müfessirlere göre bu ayetlerde cennetin genişliğinden değil sadece “en”inden bahsedilmektedir. Bu durumda, cennetin sadece “en”inin haber verilmesi, boyunun uzunluğunun kelimelerle ifade edilemeyeceği anlamına gelmektedir. Bu tasvirin Kur’ân’daki bir benzerinin Rahman Sûresi’nde, cennetteki döşemelerin yüzlerinin değil de sadece astarlarının güzelliğinden bahseden ayetlerde¹⁷⁵³ olduğu belirtilmektedir. İşte cennetin genişliğine işaret edilen bu ayetlerde de aynı şekilde cennetin uzunluğundan değil de sadece eninden bahsedilmekte, böylece cennetin alabildiğine geniş bir yer olduğuna dikkat çekilmektedir. Ayette kastedilenin “en” değil de sadece “genişlik” olduğunu kabul edenler ise bu ayetlerde bir benzetmenin olduğunu, cennetin genişliğinin, insanların bu dünyada daha genişini bilemedikleri gökler ve yer aracılığı ile anlatıldığını ifade etmektedirler.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁵⁰ 3/Âl-i İmrân, 133.

¹⁷⁵¹ 57/Hadîd, 21.

¹⁷⁵² Halîl, *Kitâbu'l-‘Ayn*, 2/281; Râğıb, *Müfredât*, 273; Komisyon, *el-Mu‘cemu'l-Vesît*, 452.

¹⁷⁵³ “Orada astarları kalın ipekten olan döşeklere uzanırlar.” (55/Rahmân, 54.)

¹⁷⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 195; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 5/313-314.

Allah yolunda cihat edenler için hazırlanmış olan cennetin yüz farklı seviyesinin bulunduğunu ve her bir derecenin gökle yer arası kadar geniş olduğunu,¹⁷⁵⁵ derecesi en aşağıda olan cennetliğe bile ufukta görebildiği kadar yerin hatta iki katının verileceğini,¹⁷⁵⁶ cezası bitince cehennemden çıkarılarak cennete konan son mümine dahi dünyanın on katı kadar yer verileceğini¹⁷⁵⁷ haber veren hadisler de cennetin genişliğine dair bir fikir vermektedir. İnsanların kahir ekseriyetinin, üzerinde huzurla yaşayacakları bir karış toprağa dahi sahip olamadıkları dünya hayatına nazaran cennet ehlinin böylesine uçsuz bucaksız bir alanda, sonu dahi görünmeyen genişlikte yerlere sahip olup sayılamayacak kadar güzellikler içinde rahatça yaşamaları elbette ki çok büyük bir mutluluk motifi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cennetin doğal ortamına dair tasvirler arasında dikkat çeken diğer bir husus, iklimine dair ifadelerdir. Cennetin ikliminin insanı hiçbir zaman rahatsız etmeyecek tarzda oluşu, bir ayette şöyle ifade edilmektedir:

*“Orada ne bir güneş görecekler, ne de dondurucu bir soğuk (zemherîr).”*¹⁷⁵⁸

Müfessirlere göre bu ifade, cennetin havasının ılıman olduğu, orada ne yakıcı bir güneşin ne de şiddetli bir soğukun yaşanmayacağı, oranın aydınlığının şafak vaktiyle güneşin doğuşu arasındaki vaktin aydınlığı gibi olacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca Arapçanın “Tay” lehçesinde, “zemherîr” kelimesinin “kamer” anlamına geldiği, buna göre ayetin “Orada ne güneş ne de ay görecekler” şeklinde de anlaşılabilceği, bundan da cennetin sürekli aydınlık olacağı, orada güneşe ve aya ihtiyaç olmayacağı sonucunun çıkarılabileceği de ifade edilmektedir.¹⁷⁵⁹

Cennetin, insanı rahatsız etmeyen ılıman bir ikliminin olduğuna işaret eden başka bazı ifadeler de cennetin gölgelerinden bahseden ayetlerde geçmektedir. Cennet ehlinin hep gölgede olacağına dair şu ifadeler dikkat çekicidir:

¹⁷⁵⁵ Buhârî, Cihad, 4; Müslim, İmâre, 116.

¹⁷⁵⁶ Buhârî, Rikak, 51.

¹⁷⁵⁷ Müslim, İman, 187.

¹⁷⁵⁸ 76/İnsân, 13.

¹⁷⁵⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1165; Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, 30/248; Kurtubî, **el-Câmi'**, 21/471; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 14/ 212; Yazır, **Hak Dini**, 8/466.

*“İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, gölgelerde ağırlayacağız.”*¹⁷⁶⁰

*“Cennetin yemişleri de sürekli dir gölgesi de.”*¹⁷⁶¹

*“Onlar ve eşleri gölgelerdeki tahtlara kurulurlar.”*¹⁷⁶²

*“Onlar uzatılmış gölgelerdedirler.”*¹⁷⁶³

*“Allah’tan sakınanlar, gölgelerde ve pınar başlarında dırlar.”*¹⁷⁶⁴

*“(Cennet ağaçlarının) gölgeleri onların üzerlerine düşmektedir, meyveleri de iyice onlara yaklaştı rılmıştır.”*¹⁷⁶⁵

Son olarak verdiğimiz ayetlerle cennetteki ağaçların gölgesinin uzunluğundan bahseden hadisler birlikte düşünül düğünde aslında cennette sürekli bir güneşin olduğu, buna karşın cennetteki ağaçların dünyevi ölçülerle tam olarak ölçülemeyecek olan büyüklüklerinin, sürekli ve huzur verici bir gölge oluşturduğu düşüncesine sevk etmektedir. Zira yukarıda verdiğimiz, cennette güneş ve zemherîrin görülmeyeceğinden bahseden ayetlerde orada “güneşin olmayacağı” değil cennet ehlinin “güneşi göremeyeceği” belirtilmektedir: “Orada koltuklara kurulmuş bir haldedirler; Ne bir güneş görecekler orada, ne de dondurucu bir soğuk. (Cennet ağaçlarının) gölgeleri onların üzerlerine düşmektedir; meyveleri de iyice onlara yaklaştı rılmıştır.”¹⁷⁶⁶

Bu meyanda cennet ağaçlarının gölgesiyle ilgili şu hadisler de bu görüşümüzü desteklemektedir:

¹⁷⁶⁰ 4/Nisâ, 57.

¹⁷⁶¹ 13/Ra’d, 35.

¹⁷⁶² 36/Yâsîn, 56.

¹⁷⁶³ 56/Vâkıa 30.

¹⁷⁶⁴ 77/Mürselât, 41.

¹⁷⁶⁵ 76/İnsân, 14.

¹⁷⁶⁶ 76/İnsân, 13-14.

“Cennette öyle bir ağaç vardır ki, hızlı bir süvâri onun gölgesinde yüz yıl boyunca gider de yine bitiremez. İsterseniz “Onlar uzatılmış gölgelerdedirler”¹⁷⁶⁷ ayetini okuyun.”¹⁷⁶⁸

“Cennette öyle bir ağaç vardır ki bir atlı onun gölgesinde yüz yıl boyunca gider de yine bitiremez.”¹⁷⁶⁹

Ayet ve hadislerde geçen bu ifadeler açıkça göstermektedir ki cennet ehli insana huzur veren gölgeliklerde olacak, aşırı sıcak veya soğuk gibi rahatsızlık veren hiçbir şeye maruz kalmayacaklardır. Bu husustaki ifadeler insanın huzur ve mutluluğu üzerinde çok önemli etkisi olan iklim şartlarına dair motiflerdir.

Daha önce de geçtiği üzere “cennet” kelimesi bizzat “*sık ve bol ağaçlı bahçe*” anlamına gelmektedir. Bu da cennetin yeşilliklerle, ağaç ve çiçeklerle dolu bir yer olduğunu göstermektedir. Ancak her ne kadar cennet kelimesi bu durumu zaten ifade etse de bazı ayetlerde özellikle cennetteki bazı ağaçlara ve meyve çeşitlerine dikkat çekilmektedir. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

“Hiç şüphesiz takva sahipleri için büyük bir kurtuluş; bahçeler ve üzüm bağları var.”¹⁷⁷⁰

“Ağaçlarla dolu iki cennet; İkisinde de her meyveden çift çift var.”¹⁷⁷¹

“Yemyeşil iki cennet... Orada her türlü meyve, hurma ve nar var.”¹⁷⁷²

“Orada onlar için her çeşit meyve var.”¹⁷⁷³

“Orada koltuklara yaslanır ve bolca meyve ve içecek isterler.”¹⁷⁷⁴

“Orada yiyeceğiniz bol bol meyve var sizin için.”¹⁷⁷⁵

¹⁷⁶⁷ 56/Vâkıa, 30.

¹⁷⁶⁸ Buhârî, Tefsir, Vâkıa, 1; Müslim, Cennet, 1.

¹⁷⁶⁹ Buhârî, Rikak, 51.

¹⁷⁷⁰ 78/Nebe', 31-32.

¹⁷⁷¹ 55/Rahmân, 46-52.

¹⁷⁷² 55/Rahmân, 64-68.

¹⁷⁷³ 36/Yâsîn, 57.

¹⁷⁷⁴ 38/Sâd, 51.

“Güven içinde diledikleri her meyveyi isterler orada.”¹⁷⁷⁶

Vermiş olduğumuz bu ayetlerde cennetin ağaçlar ve meyvelerle dolu yemyeşil bir yer olduğundan, cennet ehlinin gönüllerince bu meyvelerden istifade edeceğinden bahsedilmektedir. İnsanın dünyevi mutluluğu için de çok önemli bir yere sahip olan bağ, bahçe, yeşillik ve çeşit çeşit meyvelere dair bu tür betimlemeler, cennetin en üst seviyede insanın huzur ve mutluluğunu sağlayacak doğal bitki örtüsüne sahip olduğunu göstermektedir. Zira *“hayat ve canlılık”* demek olan *“yeşil”* rengin insan psikolojisi üzerindeki olumlu etkileri, eskiden beri hissedilen ve modern bilimsel araştırmalarla da ispatlanmış olan bir durumdur. Cennet hayatıyla ilgili bu tür betimlemeler de bu gerçeğe işaret etmektedir.¹⁷⁷⁷

Kur’ân’da, cennet hayatından bahsedilen hemen hemen her yerde, *“ırmaklar, nehirler”* anlamına gelen *“enhâr”* kelimesinin kullanıldığı görülür. Cennetin en önemli özelliklerinden birini ifade eden bu kelime, Kur’ân’da kırktan fazla yerde kullanılmaktadır. Cennetin nehirlerine dair Kur’ân’da en çok kullanılan ifade *“altlarından ırmaklar akan cennetler”* nitelemesidir.¹⁷⁷⁸ Bu terkipte geçen *“altlarından”* ifadesini çoğu müfessir, *“cennetteki ağaçların ve köşklerin altından”* şeklinde yorumlamıştır.¹⁷⁷⁹ Nitekim aynı terkip bazı ayetlerde nehirlerin, cennetteki köşklerin altından aktığını ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu ayetler şöyledir:

“İman edip salih amel işleyenler var ya, onları ebediyen kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennet köşklerine yerleştireceğiz. Çalışanların mükâfatı ne güzel!”¹⁷⁸⁰

“Rabbine karşı gelmekten sakınanlar için (cennette) üst üste yapılmış ve altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Allah, gerçek bir vaatte bulunmuştur. Allah, vaadinden asla dönmez.”¹⁷⁸¹

¹⁷⁷⁵ 43/Zuhruf, 73.

¹⁷⁷⁶ 44/Duhân, 55.

¹⁷⁷⁷ Akkın vdğ, “Renklerin İnsan Davranış ve Fizyolojisine Etkileri”, 274-282; Okcu, “Kur’ân’da Renkler”, 128-161.

¹⁷⁷⁸ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemü’l-Müfehres*, 890.

¹⁷⁷⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 1/406; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/320.

¹⁷⁸⁰ 29/Ankebût, 58.

¹⁷⁸¹ 39/Zümer, 20.

Bu ayetlerde cennet nehirlerinin, cennetin köşk ve saraylarının altından aktığı ifade edilmektedir.¹⁷⁸²

Cennet nehirleriyle ilgili bir başka ifade tarzında ise nehirlerin cennet ehlinin altlarından geçtiği belirtilmektedir.¹⁷⁸³ Üç ayette geçen bu ifade, önceki terkiplerle aynı şekilde anlaşıldığı gibi “*Cennet ehlinin divanlarının, koltuklarının altından*” şeklinde de anlaşılmış ve bunun insanı rahatlatan, huzur ve ferahlık veren bir motif olduğunu ifade edilmiştir.¹⁷⁸⁴

Muhammed Sûresi’nde ise bilinen nehirlerden farklı olarak dört çeşit nehirden bahsedilmekte ve bunların özellikleri şöyle belirtilmektedir:

*“Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları ve süzölmüş baldan ırmaklar var.”*¹⁷⁸⁵

Görüldüğü gibi burada belirtilen nehirlerin hepsi de dünyevi olumsuzluklarından arındırılmış ve mükemmelleştirilmiş olan değerli nimetlerin aktığı nehirlerdir. Zira dünyevi nimetler her ne kadar güzel, lezzetli ve kaliteli olurlarsa olsunlar sonuçta birçok olumsuzluktan ve eksiklikten kurtulamazlar.

Konuyla ilgili hadislerde cennet nehirlerinin kaynağına dair bilgiler de mevcuttur. Bu hadislerin bildirdiğine göre cennet nehirlerinin kaynağı Firdevs cennetidir:¹⁷⁸⁶ “*Allah’tan Firdevs’i isteyin. Çünkü o cennetin ortası ve en yüksek yeridir. Üzeri Rahman’ın arşıdır. Cennetin nehirleri ondan fışkırır.*”¹⁷⁸⁷ Bir rivayette ise Firdevs’ten çıkan nehirler için özellikle “*dört nehir*” ifadesi geçmektedir: “*Dört nehir de oradan fışkırır...*”¹⁷⁸⁸

Kur’ân bir de geçtiği sûreye isim olan “*Kevser*”den bahsetmektedir. Kevser Sûresi’nin ilk ayetinde “*Muhakkak ki biz sana Kevser’i verdik*”¹⁷⁸⁹ denmektedir.

¹⁷⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 938.

¹⁷⁸³ 7/A’râf, 43; 10/Yunus, 9; 18/Kehf, 31.

¹⁷⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/458.

¹⁷⁸⁵ 47/Muhammed, 15.

¹⁷⁸⁶ Ömer Kara, *Kur’ân’da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002, s. 130.

¹⁷⁸⁷ Buhârî, Cihad, 4; Tevhîd, 22.

¹⁷⁸⁸ Tirmizî, Cennet, 4.

¹⁷⁸⁹ 108/Kevser, 1.

“Büyük hayır, bol nimet, alabildiğine çoğalan şey” anlamlarına gelen¹⁷⁹⁰ Kevser’in mahiyeti hakkında çok farklı yorumlar yapılmışsa da müfessirlerin genel kabulüne göre Kevser, Allah’ın ahirette özel olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)’e vereceği bir nehrin ismidir.¹⁷⁹¹

Nitekim Kevser’in özelliklerinin anlatıldığı birçok hadis mevcuttur. Bir hadiste, “Kevser, Rabbimin bana vaat ettiği bir nehirdir”¹⁷⁹² denmektedir. Miraç ile ilgili bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Cennette yürürken her iki tarafında da, oyulmuş inciden yapılmış kubbeler olan bir nehir gördüm ve ‘Ey Cebrail, bu nedir?’ diye sordum. O da, ‘Bu nehir, Rabbinin sana verdiği Kevser’dir’ dedi.”¹⁷⁹³

Bazı hadislerde ise Hz. Peygamber (s.a.s.) Kevser’i şöyle tanıtmaktadır: “O, sizin peygamberinize verilmiş olan bir nehirdir. Etrafında, içi oyuk inciler vardır. Onun kaplarının sayısı yıldızlar kadardır.”¹⁷⁹⁴ “Kollara ayrılmadan dümdüz akar. Kendisinden içen bir daha asla susuzluk hissetmez.”¹⁷⁹⁵ “Kevser, cennette bir nehirdir. İki kıyısı altından, üzerinde aktığı yatağı yakut ve incidendir. Toprağının kokusu miskten daha hoş, suyu ise baldan daha tatlı, kardan daha beyazdır.”¹⁷⁹⁶

Zemahşerî’nin de vurguladığı gibi ebedî âlemin eşsiz güzellikteki bahçelerinden bahsedilirken yeşilin bin bir tonunu yansıtan ağaçların, rengârenk çiçeklerin, çeşit çeşit meyvelerin yanında akışıyla dahi insana maddî-manevi güzellikler sunan nehirlerden bahsedilmemesi düşünülemez. Zira bir bahçenin güzellik ve cazibesini kemale erdiren olmazsa olmaz unsurlardan birisi de içinde durmadan akan bir su kaynağının olmasıdır. Bu nedenle cennet tasvirlerindeki bu ifadeler güzelliğe güzellik kaymaktadır.¹⁷⁹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de bahsedilen cennet nimetlerinden biri de pınarlardır. Cennetin pınarlarını, gözelerini ifade etmek için kullanılan kelime “ayn” olup

¹⁷⁹⁰ Râğıb, **Müfredât**, 476.

¹⁷⁹¹ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 24/679-685; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1224; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 14/475-476.

¹⁷⁹² Buhârî, **Tefsîr**, Kevser, 1; Müslim, **Salât**, 14.

¹⁷⁹³ Buhârî, **Rikak**, 53; **Tefsîr**, Kevser, 1.

¹⁷⁹⁴ Buhârî, **Tefsîr**, Kevser, 1.

¹⁷⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/152.

¹⁷⁹⁶ Tirmizî, **Tefsîr**, Kevser, 1.

¹⁷⁹⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 63.

çoğulu “*uyûn*” şeklindedir.¹⁷⁹⁸ Bazı ayetlerde ise yine aynı anlamlara gelen “*ma‘în*” kelimesi kullanılmaktadır. Cennetteki pınarlardan bahseden bazı ayetler şöyledir:

*“Orada devamlı akan bir pınar var.”*¹⁷⁹⁹

*“İki cennette de akıp giden iki pınar var.”*¹⁸⁰⁰

Bu iki ayette cennet pınarlarının hiç durmadan sürekli aktığı belirtilirken şu ayetlerde ise sularının fışkırdığı ifade edilmektedir:

*“İkisinde de fışkıran iki pınar...”*¹⁸⁰¹

*“Muhakkak ki iyiler, kâfur katılmış bir içkiden içerler. Öyle bir pınardan ki ondan sadece Allah’ın has kulları içer ve diledikleri gibi akıttıkça akıtırlar.”*¹⁸⁰²

Bu ayetten hareketle cennetteki içki pınarlarından birisinin “*Kâfur Çeşmesi*”¹⁸⁰³ olduğu kabul edilmiştir. “*Onu, akıttıkça akıtırlar*” ifadesiyle ilgili açıklamalarda da cennetliklerin bu pınarı diledikleri yere, gönüllerince akıtılabildikleri ifade edilmektedir.¹⁸⁰⁴ Cennetin pınarlarıyla ilgili bir başka ayet ise şöyledir:

*“Onlara, mühürlü, halis bir içki sunulur. İçiminin sonunda misk kokusu vardır. Karışımı Tesnîm’denir. O, sadece Allah’a yaklaştırılmış olanların içebileceği bir pınardır.”*¹⁸⁰⁵

Aslen “*yukarı çıkartmak, yükseklik*” anlamlarına gelen “*tesnîm*”, cennetteki çeşmelerden birinin adıdır.¹⁸⁰⁶ Cennetteki bu çeşmeden “*Allah’a yaklaştırılmış olanlar*”ın yani iyi ve güzel işlerde öne geçen ve öncülük yapanların¹⁸⁰⁷ katıksız bir

¹⁷⁹⁸ Kara, **Kur’ân’da Metafizik Bir Âlem: Cennet**, 183-184.

¹⁷⁹⁹ 88/Gâşiyeye, 12.

¹⁸⁰⁰ 55/Rahmân, 50.

¹⁸⁰¹ 55/Rahmân, 66.

¹⁸⁰² 76/İnsân, 5-6.

¹⁸⁰³ Kâfur: Uzak Doğu’da yetişen bir ağaç ve ondan elde edilen keskin kokulu şeffaf bir madde. (Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, 673.)

¹⁸⁰⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1164; Âlûsî, **Rûhu’l-Me‘ânî**, 29/155; Yazır, **Hak Dini**, 8/463.

¹⁸⁰⁵ 83/Mutaffîfîn, 25-28.

¹⁸⁰⁶ Râğıb, **Müfredât**, 275; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1188; Yazır, **Hak Dini**, 9/73.

¹⁸⁰⁷ 56/Vâkıa, 10-11.

şekilde içecekleri, Ashâb-ı Yemin'in ise sadece bardaklarına bir miktar katılacağı ifade edilmektedir.¹⁸⁰⁸

Konuyla ilgili diğer bir ayet ise şöyledir:

*“Onlara orada zencefil katılmış bir içki sunulur. O (içki), orada Selsebil diye isimlendirilen bir pınardandır.”*¹⁸⁰⁹

Buradaki ifadelerden cennetteki pınarlardan birisinin isminin “Selsebil” olduğu ve bu pınarın içkisinin zencefil karışımı olduğu anlaşılmaktadır. Zencefil, sıcak iklimlerde yetişen ve kökü baharat yapılan bir bitkidir ki içeceklere hoş bir koku ve tat katar, hazmı kolaylaştırır.¹⁸¹⁰ “Selsebil” kelimesi ise, tıpkı “selsâl” ve “selsel” kelimeleri gibi “son derece rahat ve kolay bir şekilde akabilen” anlamına gelmektedir. Bu sebeple “Selsebil Pınarı”, “tadının güzelliği sebebiyle kolayca içilebilen, boğazdan kolayca geçen içki pınarı” şeklinde yorumlandığı gibi “cennet ehlinin diledikleri yere akıtıp götürebildikleri içki çeşmesi” şeklinde de yorumlanmıştır. Kelimenin aslının, “Bir yol iste” yani “Onu elde etmeye vesile ara” anlamına gelen “sel sebilen” cümlesi olduğunu söyleyenler olmuşsa da bu görüş kabul görmemiştir.¹⁸¹¹

Cennetteki pınarlardan bahseden diğer bazı ayetler ise şöyledir:

*“Muttakîler gölgelerde ve pınar başlarında olacaklar.”*¹⁸¹²

*“Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar.”*¹⁸¹³

*“Onlara pınardan (doldurulmuş) kadehler sunulur.”*¹⁸¹⁴

*“Pınardan doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle.”*¹⁸¹⁵

*“Çağıldayıp akan bir su (başındadırlar.)”*¹⁸¹⁶

¹⁸⁰⁸ Kurtubî, **el-Câmi**‘, 22/151-152.

¹⁸⁰⁹ 76/İnsân, 17-18.

¹⁸¹⁰ Yazır, **Hak Dini**, 8/466; Kurtubî, **el-Câmi**‘, 21/476.

¹⁸¹¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1166; Kurtubî, **el-Câmi**‘, 21/477-478; Yazır, **Hak Dini**, 8/467.

¹⁸¹² 77/Mürselât, 41.

¹⁸¹³ 51/Zariyat, 15; 44/Duhân, 52; 15/Hicr, 45.

¹⁸¹⁴ 37/Sâffât 45.

¹⁸¹⁵ 56/Vâkıa, 18.

3.2.2.2. Mimarî ve Dekoratif Mutluluk Motifleri

Cennet tasvirleri arasında öne çıkan bir husus da mimarî ve dekoratif mutluluk motifleridir. Cennetin eşsiz güzellikteki yapıları, mücevherle süslenmiş koltuk ve divanları, örtü ve yaygılar, altın ve gümüş kaplar vb. unsurlar cennet hayatının bu yönüne dikkat çekmektedir.

Cennetin mimarî özellikleri arasında dikkat çeken hususlardan birisi onun kapılarıyla ilgili olarak ayetlerde zikredilen bazı hususlardır. Kur'ân, hem cennetin hem de cehennem kapıları olduğundan bahsetmekte, hatta cehennem kapılarının sayısının yedi olduğunu¹⁸¹⁷ haber vermektedir. Cennetin kapılarından bahseden ayetlerde ise şu ifadeler geçmektedir:

*“Adn Cennetlerinin kapıları o muttakiler için ardına dek açılacak.”*¹⁸¹⁸

*“Kendileri ve atalarından, eşlerinden ve soylarından salih olanlar Adn Cennetlerine girecekler. Melekler de ‘Sabrettiğiniz için selâm olsun size! Dünya yurdu için ne de güzel bir son!’ diyerek her bir kapıdan yanlarına gelecekler.”*¹⁸¹⁹

*“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevk edilirler. Oraya vardıkları ve onun kapıları açıldığı zaman bekçileri onlara: ‘Selâm olsun size, ne de güzel yaşadınız; Artık ebedî kalmak üzere buyrun cennete!’ derler.”*¹⁸²⁰

Buhârî ve Müslim’de geçen uzun bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.), kıyamet günü insanların, kendilerine şefaathçi olmaları için birçok peygambere ricada bulunacağını fakat hepsinin bundan çekinip sonunda kendisinin bunu yapacağını ve Allah’tan izin alarak ümmetinin büyük bir kısmıyla birlikte ilk önce kendisinin cennete gireceğini haber vermektedir.¹⁸²¹

¹⁸¹⁶ 56/Vâkıa, 31.

¹⁸¹⁷ “Onun yedi kapısı vardır; her bir kapı için de belirlenmiş bir gurup!” (15/Hicr, 44.)

¹⁸¹⁸ 38/Sâd, 50.

¹⁸¹⁹ 13/Ra’d, 23-24.

¹⁸²⁰ 39/Zümer, 73.

¹⁸²¹ Buhârî, Tefsir, İsrâ, 5; Müslim, İman, 84.

Bir başka hadis ise şöyledir: “*Kıyamet günü cennetin kapısına gelir, açılmasını isterim. Bekçi, ‘Sen kimsin?’ der. Ben, ‘Muhammed’ derim. Bekçi ise ‘Senden önce hiç kimseye açmamam emredildi’ der.*”¹⁸²²

Klasik bazı tefsirlerde, cennetteki saray ve köşklerin kapılarının, hiç dokunmadan sadece cennet ehlinin sözlü talimatlarına göre kendiliğinden açılıp kapanacağına dair yorumlar dikkat çekmektedir.¹⁸²³

Hadislerde cennet kapılarının sekiz adet olduğu ve bazılarına özel isim verildiği görülmektedir.¹⁸²⁴ Ayrıca cennet kapılarının kanatlı olduğu belirtilmekte ve her iki kanat arasındaki mesafenin genişliğine dair bilgiler verilmektedir.¹⁸²⁵

Kur’ân’da, cennetin veya cennetteki meskenlerin kapılarıyla ilgili bilgiler, cennet ehli için önemli bir mutluluk motifi olarak görülmektedir. Zira bu ifadeler, cennet ehlinin cennette hiçbir engelle karşılaşmadan gönül rahatlığı ile hareket edebileceğine işaret eden ifadelerdir.¹⁸²⁶ Türkçede “*bütün kapıların yüzüne kapanması, kapıdan eli boş dönmek, kapıdan çevrilmek, kapıyı yüzüne çarpmak*” vb. deyimlerde görüldüğü gibi kapı, insan için ümit veya ümitsizliğin, rahatlık veya sıkıntının meseli olabilmektedir. Cennet ehlinin rahatlık, huzur ve mutluluğu ise cennetin kapılarıyla ilgili bu ifadelerde dahi hissedilmektedir.

Kur’ân’da cennet ehlinin yaşayacağı meskenlere dair bazı tasvirler de yer almaktadır. Dünya şartlarıyla düşünüldüğünde meskenler, insan için olmazsa olmaz hükmündeki temel ihtiyaçlardandır. Çünkü insan zayıf yaratılmış bir varlıktır ve dünya hayatının zorlu şartları karşısında kendisini korumaya alacağı, güvende hissedeceği mekânlara muhtaçtır.¹⁸²⁷ Fakat cennet gibi, insana zarar verebilecek veya onu rahatsız edebilecek en küçük bir tehlikenin dahi olmadığı bir mekânda “korunma” gibi bir ihtiyacın olmayacağı aşîkârdır. Bu sebeple cennette vaat edilen birbirinden güzel, hatta güzelliğinin dünyevi ifadelerle tarif edilmesinin mümkün olmaması sebebiyle “*insan duyularının hoşuna giden, nefsin haz duyduğu*”

¹⁸²² Müslim, İman, 85.

¹⁸²³ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 20/122; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 18/227; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 26/219.

¹⁸²⁴ Buhârî, *Bed’u’l-Halk*, 8-9; Savm, 4; Müslim, İman, 46, 84; Sıyâm, 30; Tahâret, 17; Zekât, 27.

¹⁸²⁵ Buhârî, *Tefsir, İsrâ*, 5; Müslim, İman, 84; Zühd, 14; Tirmizî, *Cennet*, 14

¹⁸²⁶ Mevdûdî, *Tefhîm*, 5/85.

¹⁸²⁷ Ateş, *Kur’ân’da Huzur ve Sükûn*, 222-223.

anlamındaki “*tayyibe*”¹⁸²⁸ sıfatıyla nitelenmiş olan meskenlerin¹⁸²⁹ birer huzur vesilesi, psikolojik tatmin ve ödüllendirme amacına yönelik pedagojik bir unsur olduğunu söylemek daha doğru ve yerinde olacaktır. Yani bu müjdelerle, müminlerin bu dünya güzelliklerinden ziyade ebedî hayatın güzelliklerini arzulamaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Şu ayet de bu hususa işaret etmektedir:

*“De ki: Eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensup olduğunuz aşiretiniz, kazandığınız mallar, kötüye gitmesinden kaygılandığınız ticaret, hoşunuza giden meskenler size Allah’tan ve elçisinden ve O’nun yolunda mücadele etmekten daha sevimli, daha gönül bağlayıcı geliyorsa, o zaman Allah iradesini açığa vuruncaya kadar bekleyin ve bilin ki Allah, günaha gömülüp giden bir topluluğa asla hidayet etmez.”*¹⁸³⁰

Dünyada sıkıntılar içerisinde katlanılan, maddî imkânsızlıklar sebebiyle bir türlü istenildiği gibi olmayan meskenler, cennette yerini, dünyadaki saraylardan çok daha güzel, çok daha üstün saraylara ve köşklere bırakmaktadır. Buralara sahip olmanın ne büyük bir huzur ve mutluluk vesilesi olduğunu cennet ehlinin şu sözlerinden anlamak mümkündür:

*“Bize verdiği sözü yerine getiren ve bu yeri yaptıklarımızın karşılığı olarak bize bağışlayan ve cennette dilediğimiz gibi yerleşmemizi sağlayan Allah’a hamdolsun!”*¹⁸³¹

Cennetin meskenleri Kur’ân’da farklı birkaç kelimeyle ifade edilmektedir. Bunlardan birisi, bizzat “*mesken*” kelimesidir. Mesken, “*sükûn*” kökünden türemiş olup “*durulan, kalınan, ikamet edilen yer*” yani “*ev*” demektir.¹⁸³² Çoğul kipi olan “*mesâkin*” kelimesi, şu iki ayette cennetin meskenleri hakkında kullanılmaktadır:

¹⁸²⁸ Râğıb, **Müfredât**, 349.

¹⁸²⁹ 9/Tevbe, 72; 61/Saff, 12.

¹⁸³⁰ 9/Tevbe, 24.

¹⁸³¹ 39/Zümer, 74.

¹⁸³² Râğıb, **Müfredât**, 265; İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr**, 10/264; Havva, **el-Esâs**, 4/2317.

*“Allah inanan erkeklere ve kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, içinde derelerin, nehirlerin çağıldadığı cennetler vaat etmiştir ve o esenlik dolu ebedî bahçelerde güzel ve ferah evler.”*¹⁸³³

*“(Eğer böyle yaparsanız) Allah günahlarınızı bağışlayacak ve sizi, içinden ırmaklar akan bahçelere ve bu sonsuz mutluluk bahçelerindeki güzel ve ferah evlere koyacaktır; bu büyük bir mazhariyettir.”*¹⁸³⁴

Her iki ayette de geçen *“mesâkine tayyibeten”* ifadesiyle cennetin, insanın hoşuna giden güzel ve iç açıcı, huzur verici meskenlerinden bahsedilmektedir. Bu ifadeyle aynı zamanda bu meskenlerin insanı rahatsız edecek hiçbir eksikliğinin olmadığına, en üst seviyedeki rahatlık, lüks ve konfora sahip olduğuna işaret edilmektedir.¹⁸³⁵

Cennetin meskenlerini ifade eden bir başka kelime ise *“köşk, konak, yüksek ev ve oda”* gibi anlamlara gelen *“ğurfe”*¹⁸³⁶ kelimesidir. Bu kelime Kur’ân’da farklı formlarıyla birkaç yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

*“Buna karşılık Rablerinden sakınanlar cennette üst üste bina edilmiş, altlarından ırmaklar akan yüksek köşklere sahip olacaklar; Allah’ın vaadidir bu! Allah vaadinden asla caymaz!”*¹⁸³⁷

*“Sizi bize yaklaştıracak olan ne zenginliğiniz ne de çocuklarınızdır; Yalnızca iman edip doğru ve yararlı işler yapanlar (bize yakın olabilirler); Bunları da yaptıklarından dolayı onları çeşit çeşit, kat kat ödül beklemektedir ve onlar köşklerde huzur ve güven içinde yaşayacaklardır.”*¹⁸³⁸

*“İman edip doğru ve yararlı işler yapanları cennette altlarından ırmaklar akan köşklere koyacağız. Ne güzeldir, emek sarf edenlere verilen ödül!”*¹⁸³⁹

¹⁸³³ 9/Tevbe, 72.

¹⁸³⁴ 61/Saff, 12.

¹⁸³⁵ Râğıb, Müfredât, 349.

¹⁸³⁶ Râğıb, Müfredât, 402.

¹⁸³⁷ 39/Zümer, 20.

¹⁸³⁸ 34/Sebe’, 37.

¹⁸³⁹ 29/Ankebût, 58.

Bazı ayetlerde ise “kasr” ve “hayme” kelimeleriyle de cennetin meskenlerinden bahsedilmektedir. “Kasr”, “köşk, taştan yapılan ev, yüksek ve büyük saray”¹⁸⁴⁰ anlamına gelmekte olup sadece şu ayette cennetle ilgili olarak yorumlanabilecek tarzda zikredilmektedir:

*“Dilerse sana bunlardan çok daha iyisini, altlarından ırmaklar akan cennetleri verecek ve sana saraylar ihsan edecek olan Allah, ne yücedir!”*¹⁸⁴¹

“Hayme” ise “çadır” anlamına gelmekte olup¹⁸⁴² şu ayette çoğul kipi olan “hıyâm” geçmektedir:

*“Çadırlarda korunan, ahu gözlü muhteşem güzeller...”*¹⁸⁴³

Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.), ayette geçen bu çadırın, içi oyulmuş büyük bir inciden meydana geldiğini, göğe doğru altmış mil uzunluğunda olduğunu ve bu evin değişik bölmelerinde cennetlik kişinin aile fertlerinin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁴⁴

Cennetin dekoratif yapısına dair ele alacağımız başka bir husus da cennetliklerin eş, dost ve ahabları ile karşılıklı oturup huzur içinde birbirine bakışarak sohbet ve muhabbet edecekleri mekânlardır. İnsanın en derin ve samimi duygularla sevdiği, itimat ettiği, en ufak bir kin ve öfke duymadığı kişilerle sohbet etmesi, kendisine manevî bir zevk, huzur ve rahatlık verir. Bu, insan için dünyada en temel manevî ihtiyaçlardandır. Dünyada bile böyle iken bunun cennette çok daha ulvî, manevî bir atmosfer içerisinde, her şeyiyle insana huzur veren üstün bir dekorasyona sahip ortamlarda yaşanması çok tabidir.

Kur’ân, birçok ayette cennet ehlinin oturduğu mekânların özelliklerinden bahseder. Bu anlatımlarda dikkati çeken ilk şey, cennet ehlinin yerde değil de yüksek koltuklarda, tahtlarda ve harikulade döşemelerde oturmalarıdır. Kur’ân’da cennet

¹⁸⁴⁰ Halîl, **Kitâbu'l-‘Ayn**, 3/394; İbn Manzûr, **Lisânu'l-‘Arab**, 40/3647; Zebîdî, **Tâcu'l-‘Arûs**, 13/423.

¹⁸⁴¹ 25/Furkan, 10.

¹⁸⁴² Cevherî, **es-Sihâh**, 5/1916; İbn Manzûr, **Lisânu'l-‘Arab**, 15/1308.

¹⁸⁴³ 55/Rahmân, 72.

¹⁸⁴⁴ Buhârî, Tefsir, Rahmân, 2; Bed'u'l-Halk, 8; Müslim, Cennet, 23-25.

ehlinin sahip olduğu bu tür dekoratif güzellikleri tasvir eden birçok ifade mevcut olup bunlara kısaca değinmemiz yerinde olacaktır.

Bazı ayetlerde cennet ehlinin rahat bir şekilde üzerine oturup kurulacakları yüksek taht veya koltuklar “*serîr*” kelimesiyle ifade edilmektedir. “*Serîr*”, “*yatak, üzerine oturuşan şey, taht, koltuk, karyola*” vb. anlamlara gelen bir kelimedir.¹⁸⁴⁵ Kur’ân’da beş yerde “*serîr*”in çoğul kipi olan “*sürur*” kelimesi kullanılarak cennetin koltuklarından bahsedilmektedir. Cennet ehlinin, sıra sıra dizilmiş, yüksek, nakışlı ve süslü olan bu koltuklarda karşılıklı oturarak tam bir huzur, barış ve kardeşlik atmosferi içerisinde sohbet edecekleri şöyle ifade edilmektedir:

“*Onlar artık tahtlar üzerinde kardeşçe karşı karşıya otururlar.*”¹⁸⁴⁶

“*Nimet dolu cennetlerde tahtlar üzerinde karşılıklı otururlar.*”¹⁸⁴⁷

“*Sıra sıra dizili koltuklara yaslanmışlardır...*”¹⁸⁴⁸

“*Altın işlemeli tahtlara yaslanıp karşılıklı kurulacaklar.*”¹⁸⁴⁹

“*Orada yükseltilmiş tahtlar vardır.*”¹⁸⁵⁰

Cennetin oturma ve sohbet mekânlarını anlatan bir başka kelime ise “*erîke*” kelimesidir. “*Erîke*”, “*cibinlikli yatak, taht, karyola, divan, koltuk*” vb. için kullanılan bir kelimedir. Bir başka ifade ile etrafı cibinlikle örtülü olan “*serîr*”e, “*erîke*” denir.¹⁸⁵¹ Bu kelimenin Kur’ân’da sadece “*erâik*” şeklinde çoğulu kullanılmakta, toplam beş ayette şu üç şekilde geçmektedir:

“*Orada divanlara yaslanmış haldedirler.*”¹⁸⁵²

“*Onlar ve hanımları gölgeliklerde divanlara yaslanmış haldedirler.*”¹⁸⁵³

¹⁸⁴⁵ İbn Manzûr, **Lisânu'l-‘Arab**, 22/1991; Râğıb, **Müfredât**, 257.

¹⁸⁴⁶ 15/Hicr, 47.

¹⁸⁴⁷ 37/Sâffât, 44.

¹⁸⁴⁸ 52/Tûr, 20.

¹⁸⁴⁹ 56/Vâkıa, 15-16.

¹⁸⁵⁰ 88/Ġâşıye, 13.

¹⁸⁵¹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-‘Arab**, 1/65; Râğıb, **Müfredât**, 23.

¹⁸⁵² 18/Kehf, 31; 76/İnsân, 13.

“Tahtlar üzerinde bakarlar.”¹⁸⁵⁴

Cennetin dekoratif özelliklerine işaret eden bir diğer kelime ise “firâş”tır. “Firâş”, “minder, yaygı, halı, döşek” anlamlarına gelmekte olup¹⁸⁵⁵ Kur’ân’da iki yerde çoğul kipi olan “fîruş” kelimesi kullanılmaktadır. Bu ayetlerden birisinde geçen “Onlar yükseltilmiş döşekler üzerindedirler”¹⁸⁵⁶ ifadesiyle cennet ehlinin döşeklerinin yerden yüksekte olduğu belirtilirken diğer ayette ise döşeklerin astarlarının yani iç yüzlerinin kalın ipekten olduğu şöyle ifade edilmektedir:

“(Orada) astarları kalın ipekten olan döşeklere uzanırlar.”¹⁸⁵⁷

Son ayette geçen “betâin” kelimesi, “iç yüzü, astar” anlamına gelen “bitâne” kelimesinin çoğuludur.¹⁸⁵⁸ Ayette, cennetteki döşek veya sergilerin yüzlerinin değil de astarlarının kalın ipekten olduğunun söylenmesi ilginç bir ifadedir. Bu ifade, müfessirler tarafından cennetteki döşek veya sergilerin harikulade güzel olduğunu belirten ve “Bu döşeklerin astarları dahi kalın ipekten ise yüzlerinin nasıl mükemmel olacağını var sen düşün!” demeye gelen bir ima olarak yorumlanmaktadır.¹⁸⁵⁹

Cennetin dekoratif güzelliklerini anlatan ayetlerde geçen “refref” ve “abkariyy” kelimeleri de dikkat çekmektedir. Bu kelimeler Kur’ân’da sadece bir ayette şöyle geçmektedir:

“Onlar, yeşil refrefler ve güzel abkarîler üzerine kurulurlar.”¹⁸⁶⁰

Ayette geçen “refref” kelimesi hakkında birçok görüş mevcuttur.¹⁸⁶¹ Merhum Hamdi Yazır, “refref” hakkındaki bu görüşleri şöyle özetlemektedir: “Perde ve döşeme yapılan yeşil kumaş; ince ve nazik kumaşlar; döşeklerin, tahtların, karyolaların, yayguların, perdelerin sarkan etekleri, yere gelen saçakları; salkım

¹⁸⁵³ 36/Yâsîn, 56.

¹⁸⁵⁴ 83/Mutaffifîn, 23, 35.

¹⁸⁵⁵ İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 38/3382; Râğıb, **Müfredât**, 420.

¹⁸⁵⁶ 56/Vâkıa, 34.

¹⁸⁵⁷ 55/Rahmân, 54.

¹⁸⁵⁸ Râğıb, **Müfredât**, 62.

¹⁸⁵⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 1073; Yazır, **Hak Dini**, 7/384.

¹⁸⁶⁰ 55/Rahmân, 76.

¹⁸⁶¹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 19/1693-1694.

söğüt gibi dalları aşağı sarkan ince ve nazik ağaç; çadırların etekleri; çayırılık ve çimenlik; yatakların üzerine serilen çarşaf; minder, yaygı, döşeme; yastık gibi üzerine dayanılan şeyler; tahtlardan sarkan pahalı örtü; cennetin bahçeleri.”¹⁸⁶²

Râğıb, “*üzerindeki desenlerin, yeşil bahçeleri andırdığı kumaş*” demektedir.¹⁸⁶³ Özellikle son iki görüş dikkate alındığında ayetteki “refref” kelimesinin “*bahçeler misali yeşil örtülü yastıklar*” şeklinde tercüme edilmesi mümkündür.

Ayette geçen “*abkariyy*” kelimesi de cennetin üstün dekoratif özelliklerine dair ipuçları veren ilginç bir kelimedir. Kamus ve tefsirlerde, Arapların çölde “*Abkar*” denen, cinlerin yaşadığı bir yerin varlığına inandıkları ve her türlü kaliteli, mükemmel, olağanüstü nesneyi veya sanatı o bölgeye nispet etmenin, Araplar arasında âdet olduğu belirtilmektedir. Buradan hareketle rengârenk nakışları olan halı, sergi veya döşek için “*abkariyy*” kelimesi kullanılır olmuştur. Kelime bu şekliyle çoğul olup tekili “*abkariyye*”dir.¹⁸⁶⁴ Bu bilgilere göre ayeti şöyle tercüme etmek mümkündür:

“Onlar bahçeler misali yeşil örtülü (yastıklara) yaslanır ve olağan üstü güzellikteki döşeklere uzanırlar.”

Cennet ehlinin ebedî huzur ve mutluluk içinde yaşayacakları mekânlarda, sıra sıra dizilmiş yastıkların ve serilmiş eşsiz halıların olacağına dair Ğâşiye Sûresi’nde geçen ifadelerde ise “*nemârik*” ve “*zerâbiyy*” kelimeleri dikkat çekmektedir. “*Nemârik*”, “*yastık*” anlamına gelen “*numruka*” veya “*nimrika*”nın çoğuludur.¹⁸⁶⁵ “*Zerâbiyy*” ise halı, kilim vb. sergiler için kullanılan “*zürb*” kelimesinin çoğuludur.¹⁸⁶⁶ Bu kelimelerin kullanıldığı ayetlerdeki şu ifadeler, cennet ehlinin içinde bulunduğu hem üstün manevî atmosfere hem de eşsiz estetiğe dair önemli bilgiler vermektedir:

¹⁸⁶² Yazır, **Hak Dini**, 7/388-389.

¹⁸⁶³ Râğıb, **Müfredât**, 225.

¹⁸⁶⁴ İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 31/2787-2788; Râğıb, **Müfredât**, 359; Yazır, **Hak Dini**, 7/389.

¹⁸⁶⁵ İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, 50/4547.

¹⁸⁶⁶ Râğıb, **Müfredât**, 237.

“O gün bazı yüzler mutlu ve keyiflidir; dünyadaki çabalarından memnun olmuşlardır. Yüce bir cennettir onlar! Orada asla boş söz işitmezler. Durmaksızın çağıldayan bir pınar var orada! Yüksek tahtlar, hazır kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar ve yayılmış halılar!”¹⁸⁶⁷

3.2.2.3. Bedensel ve Duyusal Mutluluk Motifleri

Cennet tasvirleriyle ilgili ayetlerde doğal ortama veya dekoratif ve mimarî güzelliklere dair mutluluk motiflerinin yanında insanın bedensel yönü ve dış dünyayı algıladığı duyularıyla ilgili mutluluk motifleri de öne çıkmaktadır. İnsanın bedensel özelliklerine hitap eden bu mutluluk motiflerinin en başında ise cennet ehlinin yiyecek ve içeceklerine dair ifadeler gelmektedir.

Cennet, “bahçe” anlamına geldiği içindir ki ilk olarak bu bahçenin meyvelerinin olup olmadığı hususu merak uyandırmaktadır. Cennetten bahseden ayetlerin birçoğunda “meyve” vurgusu yapılmış olması da adeta bu meraka cevap niteliğindedir. Birçok ayette meyve anlamına gelen “fâkihe” ve çoğul kipi olan “fevâkih” kelimeleri ile cennette sonu gelmez, bitmez tükenmez meyvelerin olduğu şöyle ifade edilmektedir:

“Rabbinin huzurunda durmaktan korkan için iki cennet var. İkisi de çeşit çeşit ağaçlarla dolu; İkisinde de her meyveden çift çift var.”¹⁸⁶⁸

“Oranın yemişi de sürekli, gölgesi de.”¹⁸⁶⁹

“Orada koltuklara yaslanır ve bolca meyve ve içecek isterler.”¹⁸⁷⁰

“Orada yiyeceğiniz bol bol meyve var sizin için.”¹⁸⁷¹

“Güven içinde diledikleri her meyveyi isterler orada.”¹⁸⁷²

“Ne tükenen ne de yasaklanan, alabildiğine bol meyve!”¹⁸⁷³

¹⁸⁶⁷ 88/Ğâşiye, 8-16.

¹⁸⁶⁸ 55/Rahmân, 46-52.

¹⁸⁶⁹ 13/Ra‘d, 35.

¹⁸⁷⁰ 38/Sâd, 51.

¹⁸⁷¹ 43/Zuhuf, 73.

¹⁸⁷² 44/Duhân, 55.

Cennette çeşit çeşit ve sınırsız meyvenin bulunduğundan bahseden bu ayetlerin yanı sıra bazı ayetlerde özel olarak ismi zikredilen meyvelere de rastlanmaktadır. Bazı ayetlerde, cennette hurma, nar, üzüm, kiraz ve muz meyvelerinin bulunduğu, meyvelerin kesintisiz olduğu ve cennet ehlinin kolayca alabilmesi için aşağı sarkıtıldığı belirtilmektedir. Bu konudaki bazı ayetler şöyledir:

*“Yemyeşil iki cennet... Orada her türlü meyve, hurma ve nar var.”*¹⁸⁷⁴

*“Hiç şüphesiz müttakiler için büyük bir kurtuluş var; bahçeler ve üzüm bağları.”*¹⁸⁷⁵

*“Her iki cennetin de meyveleri (kolayca alabilecekleri kadar) yakındır.”*¹⁸⁷⁶

*“Artık o, meyveleri sarkmış yüce bir cennettir.”*¹⁸⁷⁷

*“(Cennet ağaçlarının) gölgeleri üzerlerine sarkar; meyveleri de alabildiğine sarkıtılmıştır.”*¹⁸⁷⁸

*“Dikensiz sidr ağaçları ve meyveleri salkım salkım muz ağaçları arasındadırlar.”*¹⁸⁷⁹

Son olarak verdiğimiz ayette, “sidr” ve “talh” kelimeleri geçmektedir. “Sidr”, “nabk ağacı” veya “Arabistan kirazı” denilen, yaprağı ve dikenini bol bir ağaçtır.¹⁸⁸⁰ Ancak ayette bu ağacın dikenlerinin yontulmuş olduğu yani dikensiz olarak yaratıldığı ifade edilmektedir. Bu ağaç hakkında asr-ı saadette şöyle bir olayın yaşandığı nakledilmektedir:

“Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s.)’e bir bedevî geldi ve ‘Ey Allah’ın elçisi, Allah cennette eziyet verici bir ağaçtan bahsediyor. Hâlbuki ben cennette sahibine eziyet verecek bir ağacın olduğunu zannetmiyordum’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de ‘Nedir o ağaç?’ diye sordu. O da ‘Sidr ağacıdır; onun eziyet veren dikenleri var’

¹⁸⁷³ 56/Vâkıa, 32-33.

¹⁸⁷⁴ 55/Rahmân, 64-68.

¹⁸⁷⁵ 78/Nebe’, 31-32.

¹⁸⁷⁶ 55/Rahmân, 54.

¹⁸⁷⁷ 69/Hâkka, 22-23.

¹⁸⁷⁸ 76/İnsân, 14.

¹⁸⁷⁹ 56/Vâkıa, 28-29.

¹⁸⁸⁰ İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 22/1971; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 13/363.

dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), ‘Allah, zaten “fî sidrin mahdûd” demiyor mu? Yani Allah onun dikenlerini yontmuş ve her bir dikenin yerine de bir meyve koymuştur’ buyurdu. ¹⁸⁸¹

Ayetteki diğer bir kelime ise “*talh*”tır. Müfessirlerin çoğuna göre “*talh*”, muz ağacını ve meyvesini ifade eden bir kelimedir. Hz. Ali, İbn Abbas, Ebû Hureyre, Ebû Said el-Hudrî ve Mücahid’in de “*talh*” için “muz” dedikleri rivayet edilmektedir. ¹⁸⁸²

Kur’ân’ın meyveler dışında belirttiği bir başka cennet yiyeceği de “*et*”tir. Kur’ân’da iki ayette cennetin yiyecekleri arasında etten de bahsedilmekte olup bu ayetler şöyledir:

“Onlara canlarının çektiği meyve ve etten bol bol verdik.” ¹⁸⁸³

“İştahlarını kabartacak kuş etleri var onlar için.” ¹⁸⁸⁴

Bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) cennet kuşlarını tasvir ederken onların boyunlarının deve boynu gibi olduğunu ve cennetin ağaçlarından beslendiklerini ifade etmiş, bir sahabinin “*Desenize, o kuşlar ne büyük nimet içindeler!*” demesi üzerine “*O kuşun etinden yiyenler onlardan daha büyük bir nimet içindeler*” buyurmuştur. ¹⁸⁸⁵ Ayrıca cennet ehline ikram edilecek ilk yemeğin havyar olacağını ifade eden bazı rivayetler de ¹⁸⁸⁶ mevcuttur. ¹⁸⁸⁷

Kur’ân’da cennet ehlinin içeceklerine değinen birçok ifadeye rastlamak da mümkündür. Cennetin nehir ve pınarlarından bahsederken değindiğimiz gibi ayetler, cennette su, süt, şarap ve bal ırmaklarının olduğunu, ¹⁸⁸⁸ çeşit çeşit tat ve özelliklere sahip pınarların bulunduğunu ifade etmektedir. Cennet ehlinin içeceklerine dair önemli bir not da oradaki hiçbir içeceğin olumsuz yanının olmadığı, içeni sarhoş etmediği hususudur. Dünyadaki bazı içecek çeşitlerinin bilinen menfi tesirleriyle

¹⁸⁸¹ Kurtubî, **el-Câmi**’, 20/193; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 13/363; İbn Kayyim, **Hâdi’l-Ervâh**, 345.

¹⁸⁸² Kurtubî, **el-Câmi**’, 20/194; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 13/364.

¹⁸⁸³ 52/Tûr, 22.

¹⁸⁸⁴ 56/Vâkıa, 21.

¹⁸⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/220, 221, 236.

¹⁸⁸⁶ Buhârî, Rikak, 51; Enbiyâ, 1; Müslim, Hayz, 8; Münafikûn, 30.

¹⁸⁸⁷ Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, 7/381.

¹⁸⁸⁸ 47/Muhammed, 15.

karıştırılmaması için Kur'ân bu hususu özellikle vurgulamaktadır. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

“Muhakkak ki iyiler, kâfur katılmış bir içkiden(veya kadehten) içerler. Öyle bir pınardandır ki ondan sadece Allah'ın has kulları içer ve diledikleri gibi akıtıkça akıtırlar.”¹⁸⁸⁹

“Onlara, mühürlü, halis bir içki sunulur. İçiminin sonunda misk kokusu vardır... Karışımı Tesnim'dendir. Sadece Allah'a yaklaştırılmış olanların içebileceği bir pınardır.”¹⁸⁹⁰

“Onlara pınardan (doldurulmuş) kadehler sunulur; berraktır ve içenlere lezzet verir; o içki ne sersemletir ne de onunla sarhoş olurlar.”¹⁸⁹¹ “(Hizmetçiler) pınardan doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle dolaşır; o içki ne başlarını ağrıtır ne de akıllarını giderir.”¹⁸⁹²

“Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.”¹⁸⁹³

Cennetin yiyecek ve içeceklerinden bahseden ayetlerin yanı sıra Kur'ân'da, cennet ehline canlarının çektiği her türlü nimetin verileceğini belirten genel anlamlı şu ifadeler de geçmektedir:

“Orada canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şey var...”¹⁸⁹⁴

“Gönüllerinin arzuladığı nimetler arasında ebediyen kalırlar.”¹⁸⁹⁵

“Orada her çeşit meyve var onlar için ve diledikleri, arzuladıkları her şey!”¹⁸⁹⁶

“Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara şöyle derler: Korkmayın, üzülmeğin, size vaat edilen

¹⁸⁸⁹ 76/İnsân, 5-6.

¹⁸⁹⁰ 83/Mutaffifin, 25-28.

¹⁸⁹¹ 37/Sâffât, 45-47.

¹⁸⁹² 56/Vâkıa, 18-19.

¹⁸⁹³ 76/İnsân, 21.

¹⁸⁹⁴ 43/Zuhruf, 71.

¹⁸⁹⁵ 21/Enbiyâ, 102.

¹⁸⁹⁶ 36/Yâsîn, 57.

cennetle sevinin! Biz dünya hayatında da, ahirette de sizin dostlarımızız. Çok bağışlayıcı ve merhametli olan Allah'ın ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır."¹⁸⁹⁷

Cennet hayatının eşsiz ve sonsuz yiyecek ve içeceklerinden bahseden ayetler, şüphesiz ki en önemli mutluluk motiflerindedir. Zira dünyevi açıdan ele alındığında yeme-içme, insan için daha anne karnında başlayıp hayat boyu devam eden zaruri ihtiyaçlardandır. Bu ihtiyacın giderilmemesi insanın mutlu olabilmesinin önünde büyük bir engeldir. Ancak bu ihtiyaç ve zaruretin cennet hayatında da devam ettiğini söylemek mümkün değildir. Zira cennet ehlinin yemesi ve içmesi herhangi bir ihtiyaçtan dolayı değil, Allah'ın dilemesine bağlı bir lütuf ve zevkten ibarettir.¹⁸⁹⁸

Nitekim Hz. Âdem ile eşinin yerleştirildiği cennetten bahseden ayetlerde de cennette açlık-susuzluk vb. hiçbir sıkıntının olmadığı şöyle ifade edilmektedir:

"Bunun üzerine şöyle dedik: Ey Âdem, bu İblis, hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra bedbaht olursun! Zira burada senin için ne acıkmak var, ne de çıplak kalmak. Bir de burada susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın."¹⁸⁹⁹

Hz. Âdem'e yönelik bazı uyarılardan bahseden bu ayetler ilginç bir şekilde insanı mutsuzluğa sürükleyecek olan temel bazı maddî hususlara da işaret etmektedir. İnsanlığın atasına hitap eden ve cennetten çıkarıldığı takdirde bedbaht yani mutsuz olacağını ifade eden ayetin devamında, dolaylı olarak insanı mutsuz edecek olan açlık ve susuzluk çekme, bedeni sıcak ve soğuktan koruyacak bir şey bulamama ve çalışma vakti olan gündüz saatlerinde güneşte kavrulmaya dikkat çekilmektedir. Bu zorluk ve sıkıntıların cennette olmaması, insanı mutlu kılan çok önemli motifler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁰⁰

Cennet ehlinin yiyip-içmesi neticesinde bedenlerinde, dünyadakine benzer herhangi bir ihtiyaç ve rahatsızlık da meydana gelmeyecektir. Zira bazı hadislerde, cennet ehlinin yediği veya içtiği hiçbir şeyden dolayı ihtiyaç giderme hissini

¹⁸⁹⁷ 41/Fussilet, 30-32.

¹⁸⁹⁸ Topaloğlu, "Cennet", **DİA**, 7/384.

¹⁸⁹⁹ 20/Tâhâ, 117-119.

¹⁹⁰⁰ Kutub, **Fî Zilâl**, 7/243.

oluşmayacağı, yediklerinin sadece misk kokulu bir geçirtiyeye ve tere dönüşeceği ifade edilmektedir.¹⁹⁰¹

Cennet hayatının duyulara hitap eden mutluluk motifleri arasında, göze hitap eden birçok unsurun da bulunduğu görülmektedir. Bu unsurlardan birisi de cennet ehline sunulan yiyecek ve içeceklerin bulunduğu kaplardır. Bazı ayetlerde, cennetin hizmetkârlarının cennet ehline altın, gümüş ve billur kaplarda servis yapacakları şöyle ifade edilmektedir:

“Altın tepsiler ve testiler dolaştırılır etraflarında...”¹⁹⁰²

“Etraflarında gümüşten kaplar ve billur testiler dolaştırılır.”¹⁹⁰³

İnsanın göz zevkine hitap eden birbirinden güzel kaplarla cennet ehline hizmet için koşturan ve her biri inci güzelliğinde olan hizmetkârlardan bahseden bazı ayetler de cennet ehline sunulan rahatlık ve konforu tasvir etmektedir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

“Ölümsüz gençler dolaşır çevrelerinde; pınardan doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle.”¹⁹⁰⁴

“Ve hizmetlerine verilmiş olan, (sedefinde) saklı inciler gibi gençler (hizmet için) etraflarında dolaşır.”¹⁹⁰⁵

“Onların etrafında ölümsüz gençler dolaşır; onları gördüğünde saçılıp dağılmış inciler zannedersin.”¹⁹⁰⁶

Cennetin göze hitap eden mutluluk motiflerinden birisi de cennet ehlinin elbiseleri ve takılarıdır. Dünyada iken nefsinin arındırıp manevî tatmine ulaşmış, bencillik duygularından kurtulup olgunluğa ermiş olan, dünya hayatının basit ve geçici süsleri olduğunu bilerek bu tür güzelliklere kul köle olmayan, sahip oldukları imkânları hayır yollarında kullanarak Kur’ân’ın ifadesiyle “Allah’a güzel bir borç

¹⁹⁰¹ Buhârî, Enbiyâ, 1; Müslim, Cennet, 18; Ebû Dâvûd, Sünnet, 23.

¹⁹⁰² 43/Zuhuruf, 71.

¹⁹⁰³ 76/İnsân, 15.

¹⁹⁰⁴ 56/Vâkıa, 17-18.

¹⁹⁰⁵ 52/Tûr, 24.

¹⁹⁰⁶ 76/İnsân, 19.

veren”¹⁹⁰⁷ kimselere, cennette her türlü refah ve zenginliğin verileceği vaat edilmektedir.¹⁹⁰⁸

Cennet ehlinin kavuşacağı tüm bu ödüller, büyük bir mutluluk vesilesi olup ayetlerde şöyle ifade edilmektedir:

“İçlerinde derelerin, ırmakların çağıldadığı ebedî mutluluk bahçeleri işte böylelerinin olacaktır; orada onlara altın bilezikler takılacak; ince ve kalın ipekten yapılmış yeşil elbiseler giyinecekler ve orada divanlara yaslanıp oturacaklar. Bu ne güzel bir karşılık, bu ne güzel bir kalma yeri!”¹⁹⁰⁹

“Orada altın bilezikler ve inciler takınırlar. Elbiseleri ise ipektir orada!”¹⁹¹⁰
“İnce ve kalın ipekten elbiseler içinde karşı karşıya kurulurlar.”¹⁹¹¹

“(Allah) sabretmelerine karşılık onları cennetle ve ipeklerle ödüllendirir.”¹⁹¹²

“Onların üzerinde yeşil ince ipekten ve kalın ipekten elbiseler vardır ve gümüş bilezikler takınmışlardır...”¹⁹¹³

Cennette göz zevkine hitap eden güzelliklerin bulunduğuna işaret eden diğer bir ayet de şöyledir:

“Orada canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şey var.”¹⁹¹⁴

Cennet hayatının duyulara hitap eden mutluluk motifleri arasında güzel kokuya dair bazı izler de mevcuttur. Daha önce cennetin pınarlarından ve içeceklerinden bahsederken “*selsebîl*” ve “*tesnim*” pınarlarından, “*zencefîl*” ve “*kafûr*” katkılı içeceklerden bahseden ayetleri vermiştik. Bunlar dışında Kur’ân’da çok güzel kokulu iki nesne olan “*reyhan*” ve “*misk*”ten de bahsedilerek cennette, insanın güzel kokuyla ödüllendirileceğine de işaret edilmektedir. İlgili ayetler şöyledir:

¹⁹⁰⁷ 2/Bakara, 245; 5/Mâide, 12; 57/Hadîd, 11, 18.

¹⁹⁰⁸ 64/Teğâbün, 17; 73/Müzzemmil, 20.

¹⁹⁰⁹ 18/Kehf, 31.

¹⁹¹⁰ 35/Fâtır, 33; 22/Hacc, 23

¹⁹¹¹ 44/Duhân, 53.

¹⁹¹² 76/İnsân, 12.

¹⁹¹³ 76/İnsân, 21.

¹⁹¹⁴ 43/Zuhruf, 71.

“Şayet (ölen o kişi,) Allah’a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, reyhan ve Naîm cenneti vardır.”¹⁹¹⁵

“Onlara, mühürlü, halis bir içki sunulur. İçiminin sonunda misk kokusu vardır. Karışımı Tesnim’denidir. O, sadece Allah’a yaklaştırılmış olanların içebileceği bir pınardır.”¹⁹¹⁶

Ayrıca bir hadiste cennet ehlinin cuma günleri çok güzel kokular saçan rüzgârların estiği bir çarşıda gezecekleri ve böylece güzelliklerine güzellik katacakları ifade edilmektedir.¹⁹¹⁷

Kur’ân’da cennet ehlinin müzik vb. vesilelerle eğlendirileceklerine dair yorumlara medar olan bazı ifadeler de mevcuttur. Şu ayetler buna örnektir:

“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar cennet bahçelerinde sevindirilirler.”¹⁹¹⁸

“Ey ayetlerimize iman eden ve teslim olan kullarım! Bugün size korku yoktur ve asla üzülmeceksiniz! Siz ve eşleriniz sevinç ve neşe ile girin cennete!”¹⁹¹⁹

Bu ayetlerde “*habr*” kökünden türemiş olan kelimeler kullanılmaktadır. Genel olarak içten dışa yansıyan bir sevinç ve neşe halini tasvir eden bu kelime¹⁹²⁰ bazı müfessirler tarafından müzik eşliğinde düzenlenen eğlence olarak yorumlanmaktadır.¹⁹²¹

Cennet tasvirlerindeki bedensel mutluluk motiflerinden birisi de orada yorgunluğun olmayacağı hususudur. Bu durum Kur’ân’da şöyle belirtilmektedir:

¹⁹¹⁵ 56/Vâkıa, 88-89.

¹⁹¹⁶ 83/Mutaffifin, 25-28.

¹⁹¹⁷ Müslim, Cennet, 13.

¹⁹¹⁸ 30/Rûm, 15.

¹⁹¹⁹ 43/Zuhuf, 68-70.

¹⁹²⁰ Râğıb, **Müfredât**, 119; Semîn el-Halebî, ‘**Umdetü’l-Huffâz**, 1/365; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, 12/10.

¹⁹²¹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, 18/470-473, 20/642; Beğavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, 6/264, 7/221; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 827.

*“Orada yorgunluk ilişmeyecek onlara ve oradan asla çıkarılmayacaklar.”*¹⁹²²

*“Burada bizim için herhangi bir yorgunluk ya da bıkkınlık olmayacak artık.”*¹⁹²³

Cennette yorgunluğun olmayışı önemli bir mutluluk motifidir. Zira yorgunluk insan için adeta bir tehlike zilidir. Beden ve ruhun dinlenmesi gerektiğine dikkat çeken bir uyarandır. Bu uyarının ardından dinlenme veya uykuyla insan rahatlar ve yenilenip güç kazanır. Yorgunluk, insanın rahatını kaçıran ve mutlu olmasını engelleyen bir durumken, günümüz insanı için bir salgın halini almış olan en büyük sorunlardandır.¹⁹²⁴ Ayetlerde de ifade ettiği gibi, cennet hayatı için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Cennet ehli hiçbir zaman yorgunluk, dinlenme veya uyku ihtiyacı hissetmeyeceklerdir.¹⁹²⁵

Cennet hayatının en önemli mutluluk motiflerinden birisi ise, insanın dünyevi mutluluğunda da çok önemli bir etkisi olan kadın-erkek birlikteliğidir. Nasıl ki insanlığın atası olan Hz. Âdem cennete yalnız başına değil de insanlığın annesi olan Hz. Havva ile birlikte yerleştirildiyse, dünya imtihanı sonrası cennete giren hiçbir kadın ve erkek de orada yalnız bırakılmayacak, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ifadesiyle cennette bekâr hiç kimse olmayacaktır.¹⁹²⁶

İnsanlar dünyada evlenerek sadece biyolojik ihtiyaçlarını tatmin etmeyi değil aynı zamanda eşleriyle sevgi, merhamet, anlayış, yardımlaşma, fedakârlık, dostluk, sırdaşlık ve arkadaşlık ilişkisi içerisinde yaşamayı, hayatın fırtınaları karşısında aile ortamının sakin ve huzurlu limanına sığınmayı hedeflerler. Ancak dünya hayatındaki evliliklerde tüm bu arzuların tam anlamıyla gerçekleştirildiğini söylemek çok zordur. İnsan hayatının ölümle son bulmadığını, ahirette ebediyen devam edeceğini belirten Kur’ân ise, genellikle fani âlemde yeterince ulaşılamadığı düşünülen ve/veya daha güzeli arzulanan maddî ve manevî hazların, cennet ehli için ebedî hayatta en ideal ve üstün şekilde gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Bu sebeple hem maddî tatmin hem

¹⁹²² 15/Hicr, 48.

¹⁹²³ 35/Fâtr, 35.

¹⁹²⁴ Hayrani Altıntaş, **İnsan ve Psikoloji**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 5-6.

¹⁹²⁵ İbn Kayyim, **Hâdi’l-Ervâh**, 802.

¹⁹²⁶ Müslim, Cennet, 14; Dârimî, Rikak, 108; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/507.

de manevî huzur açısından kadın-erkek birlikteliği konusu, Kur'ân'ın cennet tasvirleri arasında önemli bir yere sahiptir.¹⁹²⁷

Kur'ân'da ahiret mutluluğunun hem maddî hem ruhî çerçevede tasvir edildiği hususunu daha önce ele almıştık. Şartlarının dünya şartlarından farklı olduğu bilinmekle beraber ahiret hayatıyla ilgili olarak anlatılan hususlar, dünya realitesi içinde yaşayan insanlara hitap ettiğine göre bunların etkili olabilmesi için insanın akli ve beklentileriyle de bir ölçüde uyuşması gerektiği açıktır. Nitekim Kur'ân'da cennet hayatının dünyadaki mutluluk vasıtalarıyla ilişkilendirilerek tasvir edildiği görülmekte ancak ahiret hayatının çok daha saf ve mutluluk verici olduğu ifade edilmektedir.¹⁹²⁸

Evlenme, aile kurma, sevdikleriyle birlikte mutlu ve huzurlu bir hayat sürme isteği, dünya hayatında fitratı gereği her insanın doğal olarak arzuladığı ve birçok sıkıntıya göğüs gererek imkânları ölçüsünde gerçekleştirdiği, hem biyolojik hem de psikolojik yönü bulunan bir ihtiyaçtır. Bu hususun Kur'ân'ın cennet tasvirleri arasında önemli bir mutluluk motifi olarak yer alması da bu realiteye dayanmaktadır. Kur'ân'da, cennet hayatının dünyadaki insani duygular paralelinde kurulacağına ve aile mutluluğunun orada da süreceğine işaret edilerek mümin olan aile fertlerinin cennette de beraber olacakları belirtilmekte ve bu sayede cennet, insan için çok daha cazip ve tatmin edici bir mekân olarak tanıtılmaktadır.¹⁹²⁹

Kur'ân'da cennet ehlinin, eşleriyle beraber yaşayacaklarına işaret eden bazı ifadeler şöyledir:

*“Onlar ve eşleri gölgeliklerde, divanlar üzerinde kurulacaklar.”*¹⁹³⁰

*“Siz ve eşleriniz, sevinç ve mutluluk içinde cennete giriniz.”*¹⁹³¹

*“Onlar için orada tertemiz eşler vardır ve orada ebediyen kalıcıdırlar.”*¹⁹³²

¹⁹²⁷ Bekir Topaloğlu, “Hûri”, **DİA**, c. 18, TDV, Ankara 1998, s. 388.

¹⁹²⁸ 2/Bakara, 25; 37/Sâffât, 45, 47/Muhammed, 15.

¹⁹²⁹ 13/Ra‘d, 23; 40/Ğâfir, 8; 36/Yâsîn, 56; 43/Zuhruf, 70.

¹⁹³⁰ 36/Yâsîn, 56.

¹⁹³¹ 43/Zuhruf, 70.

¹⁹³² 2/Bakara, 25.

“Ebediyen kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler ve tertemiz eşler.”¹⁹³³

“İman edip güzel işler yapanları ise ebediyen kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Onlar orada tertemiz eşlere sahip olacaklar ve onları huzur veren bir gölgeye koyacağız.”¹⁹³⁴

Cennet hayatındaki kadın-erkek ilişkilerine dair tasvirlerde öne çıkan bir husus da cennetteki kadınlarının eşsiz güzellikleri ve eşlerine karşı derin sevgi ve bağlılıklarına dair motiflerdir. Dünya hayatında kadınların fiziksel güzelliklerinin ve cinsel cazibelerinin erkekler üzerindeki büyük tesiri, insanlık tarihinin en eski olgularından birisidir. Hatta *“ilk cinayet”* olarak bilinen Kabil’in Habil’i öldürmesinin arkasındaki asıl nedenin de, Kabil’in aslında Habil’le evlenmesi gereken kızın güzelliğine kapılarak onu kendisinin arzu etmesi olduğuna dair rivayetler mevcuttur.¹⁹³⁵

Ayrıca kadınların fiziksel güzelliklerinin ve cinsel cazibelerinin tarihte olduğu gibi günümüzde de müthiş bir ticarî sektör olarak kullanıldığı, basılı ve görüntülü yayıncılıkta ya da sanal ortamda, gerek reklam gerek eğlence ve fuhuş sektörlerinde bu unsurun bir sömürü vasıtası olarak öne çıktığı ve nice kadının bu sektörde hebâ edildiği, nice erkeğin ise kadınların cazibesi ile günahlara sürüklendiği bilinen bir gerçektir. Bu da göstermektedir ki kadın-erkek arasındaki cazibe ve cinsel ilgi her ne kadar her iki cins için geçerli ise de yaratılışları gereği daha çok erkeği tesiri altına almaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in erkekler için kadınlardan daha büyük bir imtihan vesilesinin olmadığına dair uyarıları da buna işaret etmektedir.¹⁹³⁶ Bütün bu nedenler, cennet tasvirlerinde kadın faktörünün öne çıkmasına neden olmaktadır.

Bahsettiğimiz şekilde pedagojik bir unsur olarak öne çıkan cennet kadınlarına dair tasvirlerden bazıları şöyledir:

¹⁹³³ 3/Âl-i İmrân, 15.

¹⁹³⁴ 4/Nisâ, 57.

¹⁹³⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 8/321-322.

¹⁹³⁶ Müslim, *Zikr*, 99; Tirmizî, *Fiten*, 26; İbn Mâce, *Fiten*, 19.

“Biz, cennet erkeklerini ahu gözlü muhteşem güzellerle evlendirmişizdir.”¹⁹³⁷

“Ahu gözlü muhteşem güzeller var orada; sedeflerinde saklı inciler gibi!”¹⁹³⁸

“O cennetlerde kendi güzel, huyu güzel kadınlar var. Çadırlar içinde bulunan muhteşem güzeller. Onlardan önce ne bir insanın ne de cinin dokunmadığı eşler.”¹⁹³⁹

“Onların yanlarında bakışlarını eşlerine adanmış güzel gözlü eşler var; gün görmemiş yumurtalar gibi kusursuz ve güzel eşler.”¹⁹⁴⁰

“Sanki yakut ve mercandırlar o kadınlar.”¹⁹⁴¹

“Biz, cennet kadınlarını yeniden, yepyeni bir şekilde yarattık ve onları bâkire kızlar yaptık; sevgi dolu ve eşleriyle yaşıt bâkireler.”¹⁹⁴²

Dünyanın muvakkat ve fani bir durak olduğunu, asıl hayatın ebedî ahiret hayatı olduğunu özellikle vurgulayan Kur’ân, cennet kadınları konusunu, ahiret hayatının gerçeklerinden birisi olarak tasvir etmektedir. Bu tasvirleri, dünyadaki ferdî ve içtimaî ilişkilerde insanların erdemli olmalarını, dünyevi istek ve faaliyetlerinde meşru sınırları aşmamalarını, İslâmî ölçülerden ayrılmayarak muttaki olmalarını sağlayıcı pedagojik bir faktör olarak öne çıkarmaktadır.¹⁹⁴³ Güzellik, zarafet, saflık, yücelik, edep, sevgi ve bağlılıklarından bahsedilen cennet kadınlarına ait tasvirler, sadece erkeklere hitap eden bir mutluluk motifi olarak da kalmamaktadır. Zira bu motifler aynı zamanda dünyadaki kadınlara, cennete girdikleri takdirde ulaşacakları eşsiz güzellik ve yüceliğin adeta resmini çizmekte ve böylece onları da cennete ulaştıracak olan erdemli davranışlara teşvik etmektedir.

¹⁹³⁷ 44/Duhân 54; 52/Tür 20.

¹⁹³⁸ 56/Vâkıa 22-23.

¹⁹³⁹ 55/Rahmân 70-74.

¹⁹⁴⁰ 37/Sâffât 48-49.

¹⁹⁴¹ 55/Rahmân, 56-58.

¹⁹⁴² 56/Vâkıa, 34-37.

¹⁹⁴³ Topaloğlu, “Hûri”, **DİA**, 18/388-389.

3.2.3. Cennet Hayatındaki Manevî Mutluluk Motifleri

Kur'ân'ın cennet tasvirleri arasında -önceki kısımda örnekleriyle gördüğümüz gibi- maddî mutluluk motifleri çok önemli bir yer tutmakla birlikte bu maddî motiflerin insan ruhu üzerinde de tesirlerinin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak Kur'ân'da cennet hayatıyla ilgili maddî mutluluk motifleri dışında doğrudan manevî yani ruhî mutluluk motifleriyle ilgili ifadeler de dikkat çekmektedir. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında cennet hayatındaki manevî mutluluk motifleri üzerinde durulacaktır. Cennet tasvirlerinde öne çıkan manevî mutluluk motifleri, şu başlıklar altında ele alınabilir:

3.2.3.1. Ebedî Huzur ve Güven

Kur'ân'ın cennet hayatıyla ilgili tasvirlerinde en çok öne çıkan husus, ebediyen son bulmayacak bir huzur ve güven ortamına dair mutluluk motifleridir. Ayetlerde zikredilen birçok tasvirde, cennetin ebediliğine ve kâmil manada huzur ve güven veren bir yer olduğuna dair vurgular mevcuttur.

Ölümsüzlük arzusu insanın en temel arzularındandır. İnsanın yapısında gerçek bir ebedilik arzusu mevcuttur. Bir olgu olarak ölümün evrenselliği ne ölçüde gerçekse, bir duygu ve arzu olarak ölümsüzlük isteği de o ölçüde evrensel bir psikolojik gerçektir. Ölümlü yapısına rağmen insan sonsuza kadar kesintisiz yaşama, hiç yok olmama duygu ve arzusuna sahiptir.¹⁹⁴⁴ İnsanın yaratılışında bulunan bu duygu ve arzu sebebiyledir ki, Hz. Âdem'i ve eşini ayartmaya çalışan İblis, onlara bu arzu ve isteği kullanarak yaklaşmış, yasaklanan ağacın meyvesinden yedikleri takdirde iki melek olacaklarına ya da ölümsüzleşeceklerine ikna ederek onları bu zaaf noktasiyla kandırmıştır. İblis'in, yasaklanan ağacı onlara "*şeceratü'l-huld*" yani "*ebedilik ağacı*" olarak takdim etmesi de manidardır.¹⁹⁴⁵

İnsanın mayasında bulunan arzu ve duyguların da işaret ettiği ebedî hayat gerçeği, Kur'ân'ın ahiret hayatıyla ilgili tasvirlerinde bariz bir şekilde öne çıkan hususlardan birisidir. İslâm tarihinde, -çok az sayıdaki bazı itikadî görüş mensupları dışında- İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre cennet hayatı sonlu değil ebedî bir

¹⁹⁴⁴ Hökelekli, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, 150-151.

¹⁹⁴⁵ 7/A'râf, 20; 20/Tâhâ, 120.

hayattır.¹⁹⁴⁶ Nitekim birçok ayette “*ebeden*” kelimesi kullanılarak cennet ehli hakkında “*Onlar orada ebediyen kalıcıdırlar*”¹⁹⁴⁷ buyrulmaktadır. Cennetin ebediliğine işaret eden diğer bazı ayetler ise şöyledir:

“*İşte onların mükâfatı Rableri tarafından bağışlanma ve atlarından ırmaklar akan, içlerinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Gayret edenlerin ödülü ne de güzel!*”¹⁹⁴⁸

“*Onlar için cennette tertemiz eşler vardır ve onlar orada sürekli dirler.*”¹⁹⁴⁹
“*İman edip salih işler yapanları, içinde ebediyen kalmak üzere zeminlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız.*”¹⁹⁵⁰

Cennetin ebediliğine dolaylı olarak işaret eden bazı ayetler ise şöyledir:

“*Orada yorgunluk ilişmeyecek onlara ve oradan asla çıkarılmayacaklar.*”¹⁹⁵¹

“*Onlar orada (dünyada tattıkları) ilk ölümden başka ölüm tatmazlar.*”¹⁹⁵²

“*(Hizmet etmek için) Etraflarında ölümsüz gençler dolaşır.*”¹⁹⁵³

“*İşte bu, bizim (size vereceğimiz) bitmez tükenmez rızkıımızdır.*”¹⁹⁵⁴

“*Onun (cennetin) yemişi de sürekli dir, gölgesi de.*”¹⁹⁵⁵

“*Hiç tükenmeyen ve yasaklanmayan bol bol meyve.*”¹⁹⁵⁶

Kur’ân’da on bir ayette geçen “*cennâtü ‘adn*”¹⁹⁵⁷ ifadesi de cennetin geçici bir yer değil kalıcı-sabit bir yer olduğunu göstermektedir. Zira “*‘adn*” kelimesi,

¹⁹⁴⁶ Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, 7/385.

¹⁹⁴⁷ 4/Nisâ, 57; 5/Mâide, 119; 9/Tevbe, 100; 18/Kehf, 3; 64/Teğâbün, 9; 65/Talak, 11; 98/Beyyine, 8.

¹⁹⁴⁸ 3/Âl-i İmrân, 136.

¹⁹⁴⁹ 2/Bakara, 25.

¹⁹⁵⁰ 4/Nisâ, 122.

¹⁹⁵¹ 15/Hicr, 48.

¹⁹⁵² 44/Duhân, 56. Ayrıca bakınız: 37/Sâffât, 59.

¹⁹⁵³ 56/Vâkıa, 17; 76/İnsân, 19.

¹⁹⁵⁴ 38/Sâd, 54.

¹⁹⁵⁵ 13/Ra‘d, 35.

¹⁹⁵⁶ 56/Vâkıa, 32-33.

¹⁹⁵⁷ 9/Tevbe, 72; 13/Ra‘d, 23; 16/Nahl, 31 vb. Bakınız: Abdalbâkî, **el-Mu‘cemü’l-Müfehres**, 570.

“kalıcılık, sebat ve istikrar” ifade eden bir kelimedir.¹⁹⁵⁸ Ayrıca cennet hayatının ebedî oluşu birçok hadiste de açıkça bildirilmiş,¹⁹⁵⁹ bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.s.) hesap günü sonrasında, “ölüm”ün öldürülüşünü şu ifadelerle anlatmıştır:

“Kıyamet gününde ölüm, alaca bir koç şeklinde getirilir ve bir münâdi, ‘Ey cennet ehli!’ diye seslenir. Cennetlikler hemen boyunlarını uzatıp ona bakarlar. Münâdi, koçu göstererek ‘Bunu tanıyor musunuz?’ diye sorar. Onlar da ‘Evet, tanıyoruz; bu ölümdür’ derler. Sonra münâdi, ‘Ey cehennem ehli!’ diye seslenir. Onlar da boyunlarını uzatıp ona doğru bakarlar. Münâdi, ‘Bunu tanıyor musunuz?’ der. Onlar da ‘Evet, tanıyoruz; bu ölümdür’ derler. Akabinde koç boğazlanır ve münâdi, ‘Ey cennet ehli, cennette ebedî yaşayacaksınız; artık ölüm yok! Ey ateş ehli, sizler de yerinizde ebedîsiniz; artık ölüm yok!’ diye seslenir.”¹⁹⁶⁰

Kur’ân’da ve hadislerde, ebedî oldukları bildirilen cennet ehlinin ayrıca hiçbir korkularının olmayacağı ve asla üzülmeyecekleri de belirtilmektedir. Bazı ayetlerde geçen “Ey kullarım! Artık hiçbir korku olmayacak sizin için ve asla üzüntü de çekmeyeceksiniz”¹⁹⁶¹ “Onlar için korku yoktur ve onlar üzüntü de çekmeyecekler”¹⁹⁶² şeklindeki ifadeler, cennet hayatının korku ve üzüntüye yer olmayan mutlak huzur ve güven ortamı olduğunu göstermektedir. Kur’ân’da cennet için “makam-ı emîn”¹⁹⁶³ (güven yurdu) ve “dâru’s-selâm”¹⁹⁶⁴ (esenlik yurdu) gibi ifadelerin kullanılmış olması da oradaki huzur ve güven ortamına işaret etmektedir.

Cennet hayatı hakkındaki tasvirlerde huzur ve güvenin teminatı olarak dikkat çekilen bir husus da orada yalan ve boş sözün olmayacağına dair ifadelerdir. Bazı ayetlerde, cennette üstün bir ahlâkî hayat yaşanacağı, boş, anlamsız, lüzumsuz veya yalan konuşmaların, kötü ve çirkin sözlerin olmayacağı şöyle bildirmektedir:

“Orada ne boş sözler duyacaklar ne de herhangi bir yalan.”¹⁹⁶⁵

¹⁹⁵⁸ Râğıb, **Müfredât**, 364.

¹⁹⁵⁹ Müslim, Cennet, 8, 13, 22; Tirmizî, Cennet, 2,8.

¹⁹⁶⁰ Buhârî, Tefsir, Meryem, 1, Rikak, 51; Müslim, Cennet, 13.

¹⁹⁶¹ 43/Zuhruf, 68.

¹⁹⁶² 2/Bakara, 38, 62, 112, 262; 3/Âl-i İmrân, 170; 10/Yunus, 62; 46/Ahkâf, 13.

¹⁹⁶³ 44/Duhân, 51.

¹⁹⁶⁴ 6/En‘âm, 127; 10/Yunus, 25.

¹⁹⁶⁵ 78/Nebe’, 35.

*“Orada ne boş konuşmalar duyacaklar ne de günaha yönelten bir çağrı! Ama sadece ‘selâm, selâm!’ sözü.”*¹⁹⁶⁶

*“Orada hiçbir boş lakırdı işitmezsin!”*¹⁹⁶⁷

*“Orada birbirleriyle karşılaştıkça söyledikleri söz ‘selâm’ dır.”*¹⁹⁶⁸

*“Orada birbirlerine, boş konuşturmayan ve günaha sokmayan kâseler uzatacaklar.”*¹⁹⁶⁹

Cennetliklerin durumlarından ve konuşmalarından bahseden bazı ayetler, sevinçten ve mutluluktan coşan, içi içine sığmayan, neşeden yüzleri parlayan hallerini resmederek onların huzur ve güven dolu ruh hallerini yansıtmaktadır. Bu halet-i ruhîyeye işaret eden bazı ayetler şöyledir:

*“Bazı yüzler de o gün mutlulukla parılayacak, dünyadaki çabalarından memnun olarak, içinde hiçbir boş söz işitmeyecekleri harika bir bahçede.”*¹⁹⁷⁰

*“Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmet dairesi içindedirler; orada ebedi kalacaklardır.”*¹⁹⁷¹

*“Kimi yüzler vardır o gün, pırıl pırıl, aydınlık; gülen ve sevinçle coşan!”*¹⁹⁷²

*“Yüzlerinden anlarsın (gördükleri) nimetlerin sevinç ve pırlıltısını.”*¹⁹⁷³

*“Orada, o mutluluk bahçelerinde onlar ‘Ey Allah’ım! Sınırsız kudret ve izzetinle ne yücesin!’ diye çığırtırlar ve onlara ‘Selâm olsun size!’ diye karşılık verilir; bunun üzerine son söz olarak onlar da ‘Bütün övgüler âlemlerin Rabbi olan Allah’adır!’ derler.”*¹⁹⁷⁴

¹⁹⁶⁶ 56/Vâkıa, 24-25.

¹⁹⁶⁷ 88/Ġâşıye, 11.

¹⁹⁶⁸ 10/Yunus, 10; 14/İbrahim, 23.

¹⁹⁶⁹ 52/Tûr, 23.

¹⁹⁷⁰ 88/Ġâşıye, 8- 11.

¹⁹⁷¹ 3/Âl-i İmrân, 107.

¹⁹⁷² 80/Abese, 38-39.

¹⁹⁷³ 83/Mutaffîfîn, 24.

¹⁹⁷⁴ 10/Yunus, 10.

“Onlar, ‘Bütün övgüler bizi bu (bahtiyarlığa) eriştiren Allah’adır; çünkü eğer o bize yol göstermeseydi biz asla doğru yolu bulamazdık!’ derler.”¹⁹⁷⁵

“Bize verdiği sözü tutan ve dilediğimiz yerinde yerleşebileceğimiz bu cennet yurduna bizi varis kılan Allah’a hamdolsun.”¹⁹⁷⁶

Son olarak vermiş olduğumuz ayetler, cennete giren müminlerin hem huzur ve güven dolu hallerini hem de yüksek seciyelerini göstermektedir. Onlar, bu dünya imtihanını başarıyla verip cennete girdiklerinde dahi bu dünyada sahip oldukları seciyeyi yitirmemekte, eşi-benzeri olmayan lüks nimetler içindeyken dahi nimetleri verene minnet ve şükran duygularını izhar etmeyi ihmal etmeyip adeta hamd ve sena ilahileri söylemektedirler.¹⁹⁷⁷

3.2.3.2. Sevgi, Barış ve Kardeşlik

Cennet hayatındaki manevî mutluluk motifleri arasında, oradaki eşsiz ve sonsuz nimetler içinde hayat süren müminlerin, birbirilerine karşı sevgi, barış ve kardeşlik hisleriyle dolu olmaları da önemli bir motif olarak öne çıkmaktadır. Cennette, dünya hayatında yaşanan kin, nefret, kıskançlık, düşmanlık, çekememezlik, bencillik vb. sosyal yönü ağır basan hiçbir olumsuz duygu ve düşünceye yer olmadığı, hatta dünyada iken aralarında bu türden bazı duyguların cereyan ettiği müminlerin kalbinden bu tür duyguların cennette sökülüp atılacağı bildirilmektedir. Bu husustaki bazı ayetler şöyledir:

“Onların gönüllerindeki en ufak kin, nefret ve düşmanlığı dahi söküp attık.”¹⁹⁷⁸

“Biz onların gönüllerindeki en ufak kin, nefret ve düşmanlığı dahi söküp attık; Onlar artık kardeşler olarak tahtlar üzerinde karşılıklı otururlar.”¹⁹⁷⁹

Bu ifadeler, cennete gireceklerin manevî bir arındırma operasyonuna tabi tutulacağının delilidir.¹⁹⁸⁰ Kur’ân’da cennet ehli hakkında özellikle vurgulanan bu

¹⁹⁷⁵ 7/A’râf, 43.

¹⁹⁷⁶ 39/Zümer, 74.

¹⁹⁷⁷ Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/313-314.

¹⁹⁷⁸ 7/A’râf, 43

¹⁹⁷⁹ 15/Hicr, 47.

hususlar, onların sahip oldukları ruhî portreye dair çok önemli ifadelerdir. Nitekim sevgi, barış, fedakârlık ve kardeşlik ortamının zedelendiği, bu tür duyguların kin, nefret, kıskançlık, bencillik vb. menfi ve egoist duygulara yerini bıraktığı toplumlarda, huzur ve mutluluktan bahsetmek mümkün değildir. Bu tür sosyal ortamlar, insanların sürekli bir tedirginlik ve endişe ile yaşadıkları, her an bir haksızlığa veya saldırıya uğrama korkusuyla adeta diken üstünde durdukları, zayıf ve kimsesiz olanın güçlü ve kuvvetli olan tarafından ezilip haksızlığa uğradığı huzursuz ve mutsuz ortamlardır. Kur'ân, ortaya koymuş olduğu bazı sosyal ve ahlâkî prensiplerle¹⁹⁸¹ dünyada müminler arasında tesis etmeye çalıştığı sevgi, barış ve kardeşlik ortamının, cennet hayatında en mükemmel şekilde yaşanacağına dikkat çekmektedir.

Bazı hadislerde de cennet ehli arasında hiçbir ihtilaf ve nefretin olmayacağı, ahlâklarının bir tek insanın ahlâkı gibi uyumlu olacağı bildirilmektedir.¹⁹⁸² Ayet ve hadislerdeki cennet hayatına dair tasvirler, zikrettiğimiz menfi duygu ve düşüncelerin cennette hiçbir şekilde olmayacağını, cennet ehli arasında çeşitli nedenlerle dünyada bir öfke, kin veya kırgınlık oluşmuşsa, bu duyguların cennete girerken kalplerinden silineceğini ve artık birbirlerine karşı hiçbir kötü duygu hissetmeyeceklerini açıkça göstermektedir.¹⁹⁸³

Bu hususta bazı tefsirlerde Hz. Ali (r.a.) hakkında verilen bir örnek dikkate şayandır. Önde gelen kimi sahabilerle arasında bazı tatsız olaylar cereyan eden Hz. Ali, o sahabiler hakkında kötü konuşan birini hemen susturmuş ve “*Biz onların gönüllerindeki en ufak kin, nefret ve düşmanlığı dahi söküüp attık; Artık tahtlar üzerinde kardeşçe karşılıklı otururlar*”¹⁹⁸⁴ ayetini okuyarak “*Ümit ederim ki benle Osman, Talha ve Zübeyir de bu ayette bahsedilen kişilerden oluruz*” demiştir. Onun bu sözü, cennet hayatındaki eşsiz barış ve kardeşlik gerçeğine dikkat çekmektedir.¹⁹⁸⁵

¹⁹⁸⁰ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 14/75-76; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 561; Kurtubî, **el-Câmi‘**, 12/219; Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, 7/381.

¹⁹⁸¹ 8/Enfâl, 61; 24/Nûr, 12-17; 41/Fussilet, 34; 49/Hucurât, 6-13; 59/Haşr, 9; 76/İnsân, 8-9.

¹⁹⁸² Buhârî, **Bed’u’l-Halk**, 8; Müslim, **Cennet**, 6, 7.

¹⁹⁸³ Mevdûdî, **Tefhîm**, 2/575.

¹⁹⁸⁴ 15/Hicr, 47.

¹⁹⁸⁵ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, 14/76-80; Yazır, **Hak Dini**, 5/213.

Kur’ân-ı Kerîm, cennet ehlinin içinde bulunduğu sevgi, kardeşlik, huzur ve güven ortamında, kendi aralarında neler konuştuklarından, sohbetlerinde sevinç ve mutluluklarını nasıl ifade ettiklerinden de bahsetmektedir. Gelecekte manzaralar sunan şu ayetler, cennet ehlinin konuşmalarından ibret dolu kesitler sunmaktadır:

“Hepsi dönüp (geçmiş hayatları hakkında) birbirlerine sorular sorarlar. İçlerinden biri şöyle der: ‘Bakın, benim (yeryüzünde) bir arkadaşım vardı; bana, ‘Sen gerçekten ölüp toz ve kemik yığını haline geldikten sonra (diriltilip) yargılanacağımıza inananlardan mısınız?’ derdi. (Kardeşlerim, bunu diyenin şimdiki haline) bakmak ister misiniz?’ Bunun üzerine dönüp bakar ve o arkadaşını, yanan ateşin ortasında görür ve ‘Allah’a yemin olsun ki nerdeyse beni de mahvedecektin! Eğer Rabbimin lütfu olmasaydı ben de şimdi (azaba) uğratanlardan olurum! O ilk ölümümüz dışında artık hiç ölmeyeceğiz ve azaba uğratılmayacağız. İşte gerçekten büyük kurtuluş budur!’ der.”¹⁹⁸⁶

“Ve birbirlerine dönerek (geçmişte yaşadıkları şeyler hakkında) sorular soracaklar; ‘Bakın’ diyecekler, ‘Eskiden çoluk-çocuğumuz arasında yaşadığımız günlerde (Allah’ın rızasını kazanma konusunda) korku içindeydik ve bu durumdayken Allah bize lütfetti ve bizi yakıcı ateşten korudu. Şüphesiz biz bundan önce yalnız O’na yalvarırdık. Yalnız O’dur, gerçek iyilik eden ve gerçek rahmet kaynağı!’”¹⁹⁸⁷

Bu ayetlerin ifadesine göre cennet ehli bir araya gelip sohbet etmekte, dünyadayken kendilerini ahireti inkâra çağıran ve yeniden diriliş inancıyla alay eden bazı tanıdıklarını anmaktadırlar. Onlar, inkârcıların sapkın düşüncelerine uymadıkları ve onlarla aynı acı akibeti paylaşmaktan kurtulup cennete girdikleri için sevinmekte ve buldukları yüce konumun değerini bir kez daha hissederek hamd ve şükür duygularını tazelemektedirler.¹⁹⁸⁸

¹⁹⁸⁶ 37/Sâffât 50-60.

¹⁹⁸⁷ 52/Tûr 25-28.

¹⁹⁸⁸ Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, 25/183, 26/139, 28/254.

3.2.3.3. Sürprizlerle Dolu ve Bıkkınlığın Olmadığı Bir Hayat

Kur'ân'ın birçok farklı yönden niteliklerini tasvir ettiği cennet hayatının en önemli yönlerinden birisi de hiçbir zaman bıkkınlık vermeyen sürprizlerle dolu bir hayat oluşudur. Nitekim cennetle ilgili bütün tanımlama ve tasvirlerle rağmen orada, bu dünyadaki düşünce kalıpları içerisinde akla-hayale gelmeyecek bazı şeylerin olduğu şöyle ifade edilmektedir: *“Yaptıklarından dolayı mükâfat olarak onlar için göz aydınlatıcı hangi mutlulukların saklanmış olduğunu kimse bilemez.”*¹⁹⁸⁹

Secde Sûresi'ndeki bu ayet, kendisinden önce geçen iki ayette¹⁹⁹⁰ zikredildiği üzere, Allah'ın ayetlerine iman edip tevazu ile O'na secde eden, geceleri kalkıp korku ve ümit ile O'na dua eden, dünyevi bir karşılık beklemezsiniz O'nun yolunda infak eden müminler için eşsiz bir müjdedir. Allah'ın onlara yönelik ihsanını dile getiren, gözleri kamaştıran sayısız nimetleri ve olağanüstü bağışları kendi katında saklı tuttuğunu belirten hayret verici bir ifadedir. Katında sakladığı bu nimetleri O'ndan başka ne bir melek ne bir insan asla bilemez. Bu ödüller, cennette sahiplerine gösterilmediği sürece hep Allah katında saklı tutulacaktır. Hiç kuşkusuz bu, yüce Allah'ın huzurunda gerçekleşen sevindirici ve onurlandırıcı buluşmanın son derece aydınlık bir tablosudur. Ayetin ifadesi, bütün tasvir ve örneklere rağmen cennetin asıl mahiyetinin ancak bizzat yaşanarak kavranacağını, cennet ehlini nice sürprizlerle dolu bir hayatın beklediğini göstermektedir.¹⁹⁹¹

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu ayetle ilgili olarak söylediği ve hemen hemen her müfessirin bu ayeti açıklama meyanında zikrettiği¹⁹⁹² şu hadis de meseleyi daha anlaşılır kılmaktadır: *“Allahu Teâla ‘Sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına dahi gelmeyen şeyler hazırladım’ buyuruyor.”*¹⁹⁹³

Cennet ehline ihsan edilen nimetlerin sürprizlerle dolu olduğuna işaret eden, daha önce de değindiğimiz bir ayette ise şu ifadeler geçmektedir:

¹⁹⁸⁹ 32/Secde, 17.

¹⁹⁹⁰ 32/Secde, 15-16.

¹⁹⁹¹ İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr**, 21/230; Havva, **el-Esâs**, 8/4365; Kutub, **Fî Zilâl**, 8/259.

¹⁹⁹² Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 18/616-620; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 844; Kurtubî, **el-Câmi'**, 17/35; Hâzin, **Lübâb**, 3/406.

¹⁹⁹³ Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 8; Tefsir, Secde, 1; Tevhîd, 35; Müslim, İman, 12; Cennet, 2.

*“Cennet ehline her ne zaman rızık olarak orada bazı meyveler ikram edilse, ‘Bu daha önce bize bahşedilenin aynısı!’ derler; Hâlbuki onlara sadece benzer görünen nimetler verilmiştir.”*¹⁹⁹⁴

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla ahirette cennet ehline verilecek meyveler onlara, görünüş itibariyle öncekilerine benzer gelecektir fakat gerçekte bambaşka meyvelerdir. Nitekim İbn Abbas’ın bu meyanda *“Cennette bulunan şeylerin isimlerinden başka hiçbir şey dünyadakine benzemez”* dediği rivayet edilmiştir.¹⁹⁹⁵ Cennetteki nimetlerin mahiyeti başkadır. Çünkü onlar saf nimettir, dünyadaki nimetlerin hakikatidir. Dünyadaki meyveler onların gölgesi durumundadır. Sözüünü ettiğimiz dış benzerliğe rağmen aslen farklı olma özelliği her ikramda cennetliklere sürpriz yapma amacına yöneliktir. Cennet ehli her ikramda yeni sürprizlerle karşılaşarak heyecan ve sevinç duyacaklardır.¹⁹⁹⁶

Cennet hayatında sürekli yenilik ve sürprizlerin yaşandığına dair bir başka husus da hadislerde zikredilmektedir. Bu konudaki bazı hadisler şöyledir:

*“Cennette bir çarşı vardır. Ancak orada ne alış, ne de satış vardır. Sadece erkek ve kadın suretleri vardır. Kişi, bunlardan bir suret arzu ederse o surete girer.”*¹⁹⁹⁷ *“Cennet ehlinin bir çarşısı vardır. Her cuma oraya gelirler. Derken kuzey rüzgârı eser, elbiselerini ve yüzlerini okşar. Bunun tesiriyle güzellik ve cemalleri artar. Böylece ailelerine, daha da güzelleşmiş olarak dönerler. Hanımları onları görünce, ‘Vallahi, bizden ayrıldıktan sonra sizin cemal ve güzelliğiniz artmış!’ derler. Erkekler de, ‘Sizler de, Allah’a yemin olsun, bizden sonra çok daha güzelleşmişsiniz!’ derler.”*¹⁹⁹⁸

Dünya hayatında en yüksek maddî imkânlarla ve her türlü zevki ve keyfi yaşama fırsatına sahip olsa da insanın önünde *“bıkkınlık”* gibi bir sorun bulunmaktadır. En üstün ve en kıymetli bir gıdayı dahi sürekli yiyen insan ondan bıkmaya ve nefret etmeye başlar. Ne kadar zevk verse de her eğlence bir yerden

¹⁹⁹⁴ 2/Bakara, 25.

¹⁹⁹⁵ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 416; İbn Keşîr, *Tefsîr*, 1/322

¹⁹⁹⁶ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 408-418; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 63-64; Yazır, *Hak Dini*, 1/242-243; Kutub, *Fî Zilâl* 1/67-68; Mevdûdî, *Tefhîm*, 1/58.

¹⁹⁹⁷ Tirmizî, Cennet, 15.

¹⁹⁹⁸ Müslim, Cennet 13.

sonra sıkıcı olmaya başlar ve usandırır. Ancak cennet hayatının sürekli sürprizler ve yeniliklerle dolu olan ve sadece bedene değil ruha da hitap eden yapısı, onu bu kusurdan beri kılmaktadır. Şu ayetler bu durumu açıkça ifade etmektedir:

“Cennette onlar şöyle derler: Tasa ve kederimizi gideren Allah’a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, her şeyin karşılığını verendir. O ki lütfuyla bizi ebediyen kalınacak bir yere yerleştirdi. Burada bizim için herhangi bir yorgunluk ya da bıkkınlık olmayacak artık!”¹⁹⁹⁹

Bu ayetlerde cennet hayatında hiçbir üzücü etkenin, bedensel veya ruhsal yorgunluğun, bıkkınlık ve usanmanın olmayacağı bildirilmektedir. Bu ifadeler cennet ehlinin idrak edeceği rahatlığın, konforun, huzur ve mutluluğun resmini yansıtmaktadır.²⁰⁰⁰

3.2.3.4. Allah’ın Cemali ve Hoşnutluğu

Kur’ân’ın, cennet tasvirlerinde ortaya koyduğu manevî mutluluk motifleri içerisinde, Allah’ı görmenin ve O’nun ebedî hoşnutluğuna ulaşmanın çok farklı ve özel bir yeri olduğundan bu iki hususu özel olarak ele almak gerektiğini düşünmekteyiz.

Çalışmamızın daha önceki kısımlarında zikrettiğimiz bazı cennet nimetlerinin cennet ehline vereceği hazzın mahiyet itibariyle dünyevi hazlardan çok daha ulvî olduğunu ve sadece bedene değil ruha da tesir edeceğini belirtmiştik. Ancak insanın, her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Yüce Allah’ı müşahede etmesi, tüm bu nimetlerin üzerinde özel olarak ruha hitap eden ve insana tarifi imkânsız bir manevî zevk verecek olan bir cennet nimetidir. Cennette Allah’ın görülmesi veya diğer bir ifade ile cennette Allah’ın cemalini müşahede etme meselesi, İslâmî literatürde “rü’yetullah” tabiriyle ifade edilmektedir. Mesele, her ne kadar bazı yönleriyle tartışma konusu olmuşsa da az bir kesim dışında bütün İslâm âlimleri cennet ehlinin

¹⁹⁹⁹ 35/Fâtır, 35.

²⁰⁰⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 887; Merâğî, **Tefsîr**, 22/131; Kutub, **Fî Zilâl** 8/446; Sâbûnî, **Safvet**, 2/578.

Allah'ı göreceğini kabul etmekte ve bunu, insanoğlunun hissedebileceği en büyük mutluluk olarak görmektedirler.²⁰⁰¹

Konu hakkındaki tartışmalara girilmeksizin burada sadece ilgili ayet ve hadisler üzerinde durulacaktır.²⁰⁰²

Kur'ân, ölümün gayb perdelerini kaldıran vesilelerden biri olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁰³ Müminler de ölüm sonrasındaki hayatta “Allah'a yaklaştırılmış kullar”²⁰⁰⁴ olduklarına göre onlar için ulûhiyet âleminin bazı sırları aşikâr olacak, o muazzam gerçeklerin perdeleri aralanacaktır.²⁰⁰⁵ Bu gerçeklerden birisi de, bilinen bilinmeyen bütün güzellikleri yaratan ve bizzat kendisi de güzel olan²⁰⁰⁶ Allahu Teâlâ'nın güzelliğini (cemâl) müşahede etmektir. Cennette müminlerin mazhar olacakları bu eşsiz nimet, Kur'ân'da en açık şekilde sadece şu ayette ifade edilmektedir:

*“Bazı yüzler var ki, o gün mutlulukla parılayacak, Rablerine bakacak.”*²⁰⁰⁷

Ayette, açık bir şekilde bazı insanların ahiret gününde Rablerine bakacakları ve sevinçten yüzlerinin parılayacağı bildirilmektedir.²⁰⁰⁸ Ayetin tefsiri sadedinde rivayet edilen birçok sahih hadis de ayette kastedilenin bu olduğunu açıkça göstermektedir.²⁰⁰⁹

Müminlerin cennette Allah'ı göreceklerine dair dolaylı bir delil olarak görülen bir ayet ise şöyledir:

²⁰⁰¹ İbn Kayyim el-Cevzîyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Allah Sevgisi**, Çevirenler: İ. Emin Aktepe, Ahmet Akbaş, Polen Yayınları, İstanbul 2006, s. 218-219; Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, 7/383.

²⁰⁰² Ayrıntılı bilgi için bakınız: İbn Kayyim, **Hâdi'l-Ervâh**, 605 vd.; Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah”, **DİA**, c. 35, TDV, Ankara 2008, s. 311-314; Talât Koçyiğit, **Kur'ân ve Hadiste Ru'yet Meselesi**, AÜİF Yayınları, Ankara 1974.

²⁰⁰³ 50/Kaf, 22.

²⁰⁰⁴ 56/Vâkıa, 11.

²⁰⁰⁵ Topaloğlu, “Cennet”, **DİA**, 7/383.

²⁰⁰⁶ Müslim, İman, 147; Ebû Dâvûd, Libâs, 26; İbn Mâce, Dua, 10.

²⁰⁰⁷ 75/Kıyâme, 22-23.

²⁰⁰⁸ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 23/506-507; Yazır, **Hak Dini**, 8/444.

²⁰⁰⁹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, 23/509-510; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 14/198-200.

*“Hayır hayır! Cehennemlikler o gün Rablerinden mahrum bırakılacaklardır.”*²⁰¹⁰

Ayette, cehennem ehliyle Allah arasına engel konacağı, onların O’nu göremeyecekleri ifade edilmektedir. Bu da dolaylı olarak peşi sıra gelen ayetlerde zikredilen salih kullarla²⁰¹¹ Rableri arasında bir engelin olmayacağını gösterir. Bu sebeple ayet, Allah’ın görülebileceğine dair dolaylı bir delil olarak kabul edilmektedir.²⁰¹²

Konuyla ilgili hadislere bakıldığında ise Hz. Peygamber (s.a.s.)’in cennette Allah’ın görüleceğini açık ve net bir dille ifade ettiği görülmektedir. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

*“Bir gurup sahabi, ‘Ey Allah’ın Elçisi, kıyamet gününde Rabbimizi görecekmiyiz?’ diye sordu. O da ‘Siz hiç, havanın bulutsuz olduğu bir dolunay gecesinde, ay’ı görmekte zorlanır mısınız?’ buyurdu. Onlar da ‘Hayır, ey Allah’ın Elçisi’ dediler. O da ‘Peki ya bulutsuz bir günde güneşi görmede zorlanır mısınız?’ dedi. Onlar da ‘Hayır’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), ‘İşte Allah’ı da aynı şekilde göreceksiniz’ buyurdu.”*²⁰¹³

*“Yanında bulunduğumuz bir dolunay gecesinde Hz. Peygamber (s.a.s.) aya baktı ve şöyle dedi: ‘Siz, bunu gördüğünüz gibi Rabbinizi de göreceksiniz. O’nu görmede zorluk da çekmeyeceksiniz. Siz bulutsuz bir günde güneşi görmede zorlanır mısınız?’ ‘Hayır’ dediler. Bunun üzerine ‘İşte siz Rabbinizi de böyle göreceksiniz’ buyurdu.”*²⁰¹⁴

Allah’ın cemalini müşahede etmenin cennet ehline verilecek olan en büyük mutluluk vesilesi olacağını ifade eden bir rivayet ise şöyledir:

“Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: ‘Cennet ehli cennete girince, Allahu Teâlâ hazretleri onlara ‘Size ilave bir nimette bulunmamı ister misiniz?’ diye sorar.

²⁰¹⁰ 83/Mutaffifin, 15.

²⁰¹¹ 83/Mutaffifin, 18-28.

²⁰¹² Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 24/205-206; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 14/286-287; Yazır, *Hak Dini*, 9/70.

²⁰¹³ Buhârî, *Ezan*, 129; Müslim, *İman*, 81, 299. Benzer ifadelerle sahip hadisler için bakınız: Buhârî, *Tefsîr*, Nisâ, 8; *Tevhîd*, 24; *Mevâkıt*, 26; Müslim, *Zühd*, 16.

²⁰¹⁴ Buhârî, *Tefsîr*, *Kaf*, 2.

Onlar da ‘Sen zaten bizim yüzlerimizi ağartmadın mı? Bizi cennete koymadın mı?’ derler. Bunun üzerine onlarla Allah arasındaki perde açılır. Cennet ahalisine bundan daha hoş ve daha güzel bir şey verilmemiştir.” Bu sözlerin akabinde Hz. Peygamber (s.a.s.) “Güzel işler yapanlara her şeyin en güzeli var, bir de daha fazlası!”²⁰¹⁵ ayetini okudu.”²⁰¹⁶

Cennet hayatıyla ilgili olarak, Kur’ân’da işaret edilmekle birlikte özellikle hadislerde vurgulanan en önemli manevî mutluluk motiflerinden birisi de Allah’ın cennet ehline, onlardan hoşnut ve memnun olduğunu, ebediyen onlara kızmayacağını bildirmesidir. Bu durum, ilgili naslarda “rıdvân” kelimesiyle ifade edilmektedir.

“Allah’ın hoşnutluğu, sevgisi, ebediyen razı olup asla kızmaması” anlamına gelen “Rıdvân”²⁰¹⁷ bazı ayet ve hadislerde “Allah’ın kullarına vereceği en büyük lütuf” olarak tanıtılmaktadır. Rıdvân ile ilgili ayetlerde şu ifadeler geçmektedir:

“Allah katından bir hoşnutluk (rıdvân) vardır onlar için.”²⁰¹⁸

“Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk (rıdvân) ve içinde bitmez tükenmez nimetler olan, kendileri için hazırlanmış cennetlerle müjdeler.”²⁰¹⁹

“Allah, iman eden erkeklere ve kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, içinde derelerin, nehirlerin çağıldadığı cennetleri ve Adn cennetlerindeki güzel ve ferah evleri vaat etmiştir. Allah’ın hoşnutluğu ise (rıdvân) ise hepsinden daha büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.”²⁰²⁰

Konuyla ilgili bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.s.), “rıdvân”ın üstünlüğü şöyle ifade etmektedir: *“Cennet ehline Allah, ‘Ey cennet ehli!’ diye seslenir. Onlar da ‘Buyur ey rabbimiz’ derler. O, ‘Razı oldunuz mu, memnun musunuz?’ diye sorar, onlar da ‘Sen mahlûkatından hiç kimseye vermediğin şeyleri bize vermişken nasıl olur da razı olmayız!’ derler. O da, ‘Ben size bunlardan daha üstününü vereceğim’ der. Onlar, ‘Bunlardan daha üstün ne olabilir ki?’ derler. Bunu üzerine Allah, ‘Size*

²⁰¹⁵ 10/Yûnus, 26.

²⁰¹⁶ Müslim, İman, 297; Tirmizî, Cennet, 16; Tefsir, Yunus, 1; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/332-333.

²⁰¹⁷ Râğıb, **Müfredât**, 222; Ebu’l-Bekâ, **el-Külliyât**, 478.

²⁰¹⁸ 3/Âl-i İmrân, 15.

²⁰¹⁹ 9/Tevbe, 21.

²⁰²⁰ 9/Tevbe, 72.

hoşnutluğumu (rıdvân) ihsan ediyorum. Artık size ebediyen kızmayacağım' buyurur."²⁰²¹

Bir insanın sevilip sayıldığını, kendisine değer verildiğini bilmesi, hürmet gösterdiği büyüklerinin kendisinden hoşnut ve memnun olduklarını bilmesi çok önemli bir mutluluk vesilesidir ve ruh sağlığı açısından çok olumlu etkiler taşımaktadır.²⁰²² Cennet ehlinin de her şeyin sahibi ve hâkimi olan Yüce Yaratanın kendilerinden razı yani hoşnut olduğunu bilmeleri, aynı psikolojik gerçeğe işarettir. Vermiş olduğumuz ayetlerde müminlere, Allah'ın rızası ve hoşnutluğunu her şeyin üstünde tutma bilinci de verilmektedir. Kur'ân ve hadislerde vurgulanan bu anlayış nedeniyledir ki Müslümanlar arasındaki en yaygın dua, "*Allah razı olsun*" cümlesidir.²⁰²³ Zira Allah'a ve ahirete hakkıyla iman eden her mümin için Allah'ın rızası ve hoşnutluğu, hem en büyük mutluluk vesilesi hem de cennetteki ebedî mutluluğa kavuşmanın anahtarıdır.

Cennet hayatına dair vermiş olduğumuz birçok tasvir örneğinde görüldüğü üzere, cennet ehli için en büyük değere haiz olan şeyler, maddî hazlardan ziyade, cennetin manevî haz ve mutluluklarıdır. Bunların başında da Allahu Teâlâ'nın cemalini müşahade etmenin eşsiz hazzı ile O'nun rızasını ve muhabbetini kazanmış olmanın ulvî mutluluğu gelmektedir.

²⁰²¹ Buhârî, Rikak, 51; Tevhîd, 38; Müslim, Cennet, 2, 9; Tirmizî, Cennet, 18.

²⁰²² Fromm, *Sevme Sanatı*, 11-16.

²⁰²³ Uludağ, "Rıza", *DİA*, 35/56; Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, 7/383.

SONUÇ

Mutluluk, tarih boyunca farklı dünya görüşü ve hayat felsefesine sahip kişilerce tarif edilegelmiştir. Bunların başında da, görüşleri günümüze ulaşan bazı filozofların mutluluğa dair görüşleri gelmektedir. Zira mutluluk, tarih boyunca felsefenin en temel konularından biri olmuş ve insan davranışlarının temelinde yatan sâikin mutluluk arzu ve arayışı olduğunu kabul eden ve asırlar boyu savunulan “eudaimonizm” (mutluluk ahlâkı) akımı ortaya çıkmıştır.

Mutluluk arzusu ve arayışı, daha yaratılıştan itibaren insanın mayasında var olan bir saik olarak kendisini göstermektedir. Kur’ân’ın, yaratılış safhalarından bahsettiği ilk insan olan Hz. Âdem’in, cennetteki eşsiz ve sonsuz nimetlere rağmen “kendisiyle huzur ve sükûna ersin diye” bir “eş” ile lütuflandırıldığı görülmekte; şeytanın iğvalarıyla onun ve eşinin “ebedileşme” arzusuna kapıldıkları ve sonsuz mutluluğu ebedî yaşamakta görerek yasak ağacın meyvesinden yedikleri anlatılmaktadır. İnsanlık tarihinin başlangıcına dair Kur’ân’da geçen bu veriler, insanın en temel güdülerinden birinin ebedî mutluluk olduğuna işaret etmektedir.

İnsanın yaratılışından bu yana, hayatının merkezinde olan mutluluk, tüm insanlığı kendisine muhatap kabul eden Kur’ân-ı Kerîm’in de en temel konuları arasındadır ve elbette onun da bu hususta kendisine has bir bakış açısı, bu alandaki problemlere dair özgün çözüm teklifleri bulunmaktadır. On dört asrı aşan İslâm Tarihi boyunca mutluluk, çok farklı ilimlerde ün yapmış nice Müslüman âlim

tarafından “saadet” kavramı çerçevesinde ele alınmış, mevcut kültürel birikimden istifadeyle gam ve kederden kurtulup mutluluğu elde etme yollarına dair birçok eser telif edilmiştir. Bu eserlerin temelinde, Kur’ân ve hadis kültürünün etkili olduğu muhakkaktır. Ancak Kur’ân’da insanın mutluluğu konusunun, insan psikolojisi ekseninde yeterince irdelendiğini söylemek mümkün değildir. Hâlbuki yüzeysel bir okuyuş yapıldığında, hiç ilgisi yokmuş gibi görünen nice ayetin, aslında insanın mutluluğuna dair çok önemli bilgiler içerdiği görülmektedir.

Kur’ân, Allah’ın yeryüzünde insanı rehbersiz bırakmadığını, onun için yol gösterici mesajlar gönderdiğini, bu mesajlara tabi olanların ideal olan yoldan sapmayıp Yaratanın uygun gördüğü bir hayat tarzına sahip olacaklarını belirtmektedir. Kur’ân, insanın hem dünya hayatında hem de ahirette en güzel sonuca ulaşmasını, huzur ve mutluluğa ermesini, manevî potansiyelini doğru kullanarak yücelmesini hedeflemektedir. Zira insanı, hakiki anlamda insan yapacak olan şey de bu hedeflere doğru yürümesidir. Aksi takdirde maddî yönüyle ve süflî ihtiyaçları itibariyle insan, herhangi bir hayvandan farklı değildir. O da hayvanlar gibi yeme, içme, barınma, cinsellik, dinlenme ve benzeri şeylere ihtiyaç duymaktadır. Ama onu yüceltecek olan şey, sadece bu tür maddî ihtiyaçlarını giderme peşinde yaşamını sürdüren bir varlık olmayıp ilim olarak ifade edilen bilişsel yönünü geliştirmesi, tıpkı ilk insan gibi vahiyden beslenerek hakikate dair bilgiler öğrenmesi ve bu bilgileri hayatına yansıtarak varlık amacına uygun bir yaşam şekline sahip olup terakki etmesidir.

Kur’ân’a göre, dünya ve ahiret farkını iyi anlayıp her ikisine de hak ettiği değeri biçenler, neye ne kadar sevinileceğini de çok daha doğru takdir edebilirler. Onlar, çoğu insanın, uğrunda ömrünü ve şerefini heba ettiği dünyalıklara aldanmaz, ahiretin ebedî güzelliklerini ve Allah’ın rızasını her şeyin fevkinde görürler. Kur’ân da, mutluluk vesilelerinin, kişinin inancına ve dünyaya bakışına göre değiştiğine dikkat çekmektedir. Her neye inanıyor ve hayata hangi minvalden bakıyorsa, o inanç ve bakış açısıyla uyumlu eylemler yapmasının, kişiye geçici bir memnuniyet verdiğini, herkesin kendi inanç ve görüşüyle avunduğunu, insanların hakikati aramaktan ziyade mevcut inançlarını muhafazaya meyyal olduklarını belirtmektedir.

Hatta kimi insanlar iyilik ve güzelliklerle mutlu olurken, kimileri ise işledikleri kötülük ve günahlarla muvakkat mutluluk hissedebilmektedirler.

Kur'ân, insan hayatına dair birçok prensip belirlemiş ve insanların bu prensipleri hayata aksettirmelerini istemiştir. Kur'ân'da, dünya hayatına yönelik olarak belirlenmiş olan bu prensiplerin, yaşanan hayatı istenen şekilde dizayn etmesinin ve vahyin rehberliğinde mutlu ve adil bir dünya inşa etmesinin yanında uhrevi kurtuluşu ve başarıyı da temin eden prensipler olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu yönüyle Kur'ân'ın hayata dair belirlemiş olduğu itikadî, aklî, amelî, ahlâkî ve sosyal prensipler, insan üzerindeki müspet etkileri dünyada başlayıp ahirette devam eden ve mutlu bir sona ulaştıracak olan prensiplerdir.

Kişinin bu dünyadaki muvakkat mutluluğunun "ne ile" ve "hangi sebeplerle" gerçekleştiğine bağlı olarak ahirette de bir yansıması olacaktır. Yaratanın rızasına muvafık sebeplerle mutlu olan veya zorlu imtihanlara sabredip bazen muvakkat mutsuzluğa tahammül göstererek yaşayan müminler, ahirette en büyük ve hakiki mutluluklara kavuşacaklardır. Yaratanın hoş görmediği ve razı olmadığı vesilelerle mutlu olmaya çalışanların ise dünyada manevi buhranlara uğrama ihtimalleriyle birlikte ahirette ebedî mutsuzluğa mahkûm olacakları ifade edilmektedir.

Kur'ân kendisini, Allah'tan bir oğt, kalplere şifa, hayatın çetrefilli yolları için bir kılavuz ve iman edenler için de bir rahmet olarak tanıtılmaktadır. Kur'ân'da, insanlar, fani ve basit şeylere değil kendilerine bu hayatta doğru yolu göstermek üzere bir rehber olarak gönderilen Kur'ân'ın nüzûlüne, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gelişine ve İslâm nimetine sevinmeye ve bunlarla mutlu olmaya davet edilmektedir. Kur'ân'a ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'e iman edip bu ikisinin rehberliğinde bir hayat yaşayarak Allah ile dostluk bağı kuranlar için hiçbir korku ve hüzne yer olmadığı, onlar için hem dünya hem de ahirette nice mjdelerin olduğu vurgulanmaktadır. Böylece, dünyada hakiki sevinç ve mutluluk vesilesinin, Allah'ın kalplere şifa olarak gönderdiği vahye tabi olmak ve o vahyin canlı rneği olan peygambere uymak olduğu vurgulanmakta; bu yolu tercih eden hidayet ehlinin bu tercihlerinin gerçek bir sevinç ve mutluluk kaynağı olduğuna dikkat çekilmektedir.

İnsanların kötülükten uzak durdukları, suç oranının sifira yaklaştığı ve herkesin emniyet içinde yaşadığı bir toplum, elbette ki mutluluk ve huzurun hâkim olduğu bir toplum demektir. Tam aksine kötülüklerle ve günahlarla yaşayan bir toplum ise daha bu dünyada iken kendisini mutsuzluğun uçurumuna atmış olmaktadır. Allah'ın haram kıldığı ve uzak durulmasını emrettiği bütün kötülükler, maddî veya manevî birçok zararları olan, fertleri ve toplumları mutsuzluğa sürükleyen en büyük etkenlerdir. Bu tür kötülüklerden uzak durmak, bizzat insanların faydasına olup daha mutlu bir hayatın inşasına da zemin hazırlayacaktır. Fertler ve toplumlar üzerinde hem ruhî hem de maddî yönden birçok menfi tesirleri olan her türlü kötülükten uzak durabilmenin en önemli şartı ise insanların, Allah'ın her şeyi görüp gözettiğini düşünerek “takva” bilinciyle yaşaması ve O'nun azabından korkup rızasını kazanma gayreti içinde olmasıdır. Bu nedenle Kur'ân'da sık sık *“Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz”* ifadesi tekrar edilmektedir.

Kur'ân'a göre imanın ve ihlâsın insana kazandırdığı samimiyetten ve Allah rızasını gözetme anlayışından mahrum olanlar, çoğunlukla çıkar merkezli hareket etmektedirler. Kur'ân'ın tanıttığı iman ve ihlâs sahibi kimseler ise diğer insanlarla ilişkilerinde çıkar odaklı olmayan, davranışlarını Allah rızası ekseninde şekillendiren kimselerdir. Bu meyanda Kur'ân, iyilik yaptığı kimseden dünyevi bir çıkar hatta bir teşekkür bile beklemeyen yüce ahlâklı kimselerden bahsederek onları övmektedir.

Kur'ân, dünya hayatının boş durma veya tembellik etme yeri değil çalışıp yorulma yeri olduğunu vurgulamaktadır. Zira çalışma ve yorgunluğun olmadığı hayat dünya değil, cennet hayatıdır. İnsanın daima faydalı işlerle meşgul olup hiçbir zaman boş durmaması, huzurlu ve mutlu bir hayata sahip olabilmesinin en temel şartlarındandır. Faydalı uğraşlarla zamanını değerlendirmeyen insanlar, zararlı düşünce ve alışkanlıklara meyiletmekte ve bu durumdan psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedirler. Bu nedenle Kur'ân'da da tavsiye edildiği gibi, iman sahibi insanın, zamanını daima hayırlı meşguliyetlerle doldurması, önemli bir huzur ve mutluluk faktörüdür.

Ferdin ve toplumun mutluluğunu temin etmek amacıyla Kur'ân'ın üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi de adalettir. Kur'ân, adalet ilkesi doğrultusunda hayatın tanzim edilmesini istemekte, farklı renk, ırk, din, dil ve mevkiden insanların

bütün haklarının korunup asla zayi edilmemesi esasını getirmektedir. Zulüm ve haksızlık eden, insanlara acı ve ıstıraplar çektiren kişilerin ceza görmeleri ise mağdurların gönlüne şifa veren, adeta içlerini serinleten bir durumdur. Zira bu dünyada insanlara haksızlık ve zulüm yaptıkları halde bazı kimselerin, makam ve mevkilere ya da sahip oldukları güç ve iktidara dayanarak ceza görmemeleri, mağdur duruma düşenlerin ve bu duruma şahit olan vicdan sahibi nice insanın içini yakmaktadır. Bu nedenle Kur'ân, adaletin yerini bulmasını, hak edenin hak ettiği cezaya çarptırılmasını istemektedir.

Bazı ayetlerde insanın yaratılış itibariyle temel bazı ihtiyaçlarının olduğuna, bu temel ihtiyaçlarını gidermesinin insanın doğasının gereği olduğuna ve ona sevinç ve mutluluk hissettirdiğine, dünyevi nimetlere mazhar olmanın her insanı doğal olarak sevindirdiğine işaret edilmektedir. Dünya hayatı hakkında, Yaratan tarafından konmuş olan kaideler, her insanın asgari oranda da olsa bu dünyadaki nimetlerden yararlanmasını zorunlu kılmaktadır. Dünyada yaşayıp da bu nimetlerden asla istifade etmemek gibi bir durum söz konusu değildir. Bu da, en azından temel beşerî ihtiyaçlar temin edilmeden insanın huzur ve mutluluğu elde edemeyeceği anlamına gelmektedir. Zaten mal-mülk edinme ve dünya nimetlerinden yararlanma hususunda Kur'ân'ın itirazı, bizzat servete değil, servet sahibinin inkârcılığına, nankörlüğüne, heva ve hevesi ilah edinmesine ve diğer insanları hakir görüp sömürmesinedir.

Kimi insanlar tarafından servet ve zenginlik, mutluluğun en büyük şartı hatta tek yolu olarak kabul edilmektedir. Dünyevi imkânlar hususunda çok ileri bir seviyede oldukları halde, hayata ahiret penceresinden bakmayan iman yoksunu kimselerin, sahip oldukları bu maddi imkânlar sebebiyle duydukları sevinç ve mutluluk, haddini aşarak şımarıklık ve kibre dönüşebilmektedir. Hâlbuki Kur'ân, bolluğun da darlığın da bir sınaama aracı olduğunu, her ikisini de Allah'ın takdir ettiğini; maddî imkânların ahiretin mutluluğunu elde edebilmek için bir vesile olarak kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ticaretin meşru sınırlar dâhilinde yapılması gerektiğine dikkat çeken Kur'ân, bu yolla elde edilen kârı övdüğü gibi bu kârdan sırf Allah rızası için verilen zekât ve sadakanın getireceği manevî bereketin, gayrı meşru kârdan çok daha fazla olduğuna işaret etmektedir.

Aile hayatı insan için en önemli mutluluk vesilelerindedir. Eşlerin birbirine karşı vazifelerini yerine getirdikleri aile yuvaları, kadın ve erkeğin huzur buldukları ortamlardır. Karşı cinsler, birbirini tamamlayan ve böylece birbirilerinin huzur ve mutluluğunu sağlayan unsurlar olarak yaratılmıştır. Aile içi huzur, kişinin hayattaki başarısını etkileyen çok önemli bir unsurdur. Aile limanında huzur ve mutluluk bulup manevi doyum ve güven depolayan erkek veya kadın, hayat denizindeki yolculuğunda çok daha güçlü ve başarılı olabilecektir.

Allah yeryüzündeki bütün nimetleri insan için yaratmıştır. Bu nimetlerden dolayı Allah'a minnettarlığını itiraf edip şükür bilinciyle yaşaması, insanın kendisiyle barışık ve huzurlu bir ruh haline sahip olmasına yardımcı olmaktadır. Zira şükür, nimeti verene karşı samimiyetin, dürüstlük ve vefanın meyvesidir. Bu erdemlere sahip olmak da iç huzuruna neden olmaktadır. Yararlandığı onca nimetin gerçek sahibiyle hiçbir olumlu bağlantı kurmayan insan ise adeta çaldığı bir yiyeceği yerken bir yandan da vicdanının baskısı altında ezilen biri gibidir.

Müminler için en büyük kalbî tatmin ve huzur vesilesi, Allah'ı anmak, O'nun meşhûd ve mestûr ayetleri üzerine düşünmektir. Zira Kur'ân, kalplerin, hakiki manada ancak Allah'ın zikriyle, yani daima O'nu anmak ve her an yanı başında hissetmekle huzura erebileceğini belirtmektedir.

Kur'ân'da, eğlence, keyif, haz, lezzet, lüks ve konfora dair ifadeler, ağırlıklı olarak cennet hayatı hakkında kullanılmaktadır. Bu da her ne kadar insanın dünyevi mutluluğunu sağlama gayreti gütse de Kur'ân'ın asıl amacının, ebedî ahiret mutluluğunu temin etmek olduğuna işaret etmektedir. Kur'ân'a göre Allah'ın insan için uygun gördüğü hayat tarzı, elbette ki hem dünya hem de ahirette insanın huzur ve mutluluğunu temin edecek olan yoldur.

Sevinç ve mutluluk, insana verilmiş olan en değerli nimetlerdendir. Kur'ân'a göre insana düşen, bu nimetleri yerli yerinde ve dengeli bir şekilde kullanmaktır. Zira servet, şöhret, nüfuz, başarı vb. bazı dünyevi nimetler elde eden insanın, bunlar sebebiyle duyduğu sevinç ve mutlulukta aşırı gitmesi, onu şımarıklığa sevk edebilmektedir. Kur'ân'ın tarif ettiği olgun insan, olumlu veya olumsuz karşılaştığı her durumun Allah'ın ilmi dâhilinde olduğunu unutmadan yaşayan, nimetlerle

şımarmadığı gibi, sıkıntı ve zorluklar karşısında da ümidini yitirmeyen üstün bir anlayışa sahiptir.

Kur'ân'da, hakiki mutsuzluk ve mutluluğun ebedî hayatta olduğuna dikkat çekilmekte, böylece bu imtihan dünyasındaki mutluluk veya mutsuzluğun, “her şey” demek olmadığı vurgulanmaktadır. İman esaslarını gönülden kabullenip iyi bir insan olma gayretiyle yaşayan, hayatını salih amellerle süsleyip kötü ve çirkin davranışlardan uzak duran, dünyanın türlü imtihanları karşısında yılmayıp direnen ve sabrının ecrini alacağını bilen insanlar, bu davranışlarının neticesi olarak dünyada huzur ve mutluluğa daha yakın kimselerdir. Ancak Kur'ân'a göre onları bekleyen en büyük ve gerçek mutluluk, ölüm ötesi hayatta kendilerine vaat edilen cennete ermek, her türlü güzelliğin menbaı olan Allah'a kavuşmak ve O'nun cemalini müşahede etme şerefine ermek olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdubâkî, Muhammed Fuâd, **el-Mu‘cemu’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru’l-Hadîs, Kahire 1988.
- Abdullah b. Carillah, **el-Hidâye li-Esbâbi’s-Se‘âde**, yey., Riyad 1403 (hicrî).
- Abdulmuhsin b. Muhammed el-Kasım, **Hutuvât ile’s-Se‘âde**, yey., yy. ty.
- Acaboğa, Asiye, Din-Mutluluk İlişkisi, (**Yüksek Lisans Tezi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kahramanmaraş 2007.
- Adler, Alfred, **Bireysel Psikoloji**, Çeviren: Cansu Çelebi, Altınpost Yayıncılık, Balıkesir 2012.
- Adler, Alfred, **İnsanı Tanıma Sanatı**, Çeviren: Şelale Başar, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.
- Ahatlı, Erdinç, “Şakk-ı Sadr”, **DİA**, c. 38, TDV, Ankara 2010.
- Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ahmed Muhtar Ömer, **el-Mu‘cemü’l-Mevsû‘î li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîmi ve Kırââtihi**, Müessetü Sütûri’l-Ma‘rife, Riyad 2002.
- Akalın, Şükrü Halûk, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.
- Akarsu, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.
- Akarsu, Bedia, **Mutluluk Ahlâkı**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.
- Akkın, Cezmi, Sait Eğrilmez, Filiz Afrashi, “Renklerin İnsan Davranış ve Fizyolojisine Etkileri”, **Türk Oftalmoloji Gazetesi**, İzmir 2004.
- Akpınar, Ali, **Kur’ân’dan Mesajlar**, Serhat Kitabevi, Konya 2010.

- Aksoy, Hasan, “Kınalızâde Ali Efendi”, **DİA**, c. 25, TDV, Ankara 2002.
- Algül, Hüseyin, “Emîn”, **DİA**, c. 11, TDV, Ankara 1995.
- Algül, Hüseyin, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın, İbrahim Kâfi Dönmez, **İlmihal**, DİB, Ankara 2006.
- Alper, Hülya, “Sırât-ı Müstakim”, **DİA**, c. 37, TDV, Ankara 2009.
- Alper, Hülya, “Tevfik”, **DİA**, c. 41, TDV, Ankara 2012.
- Alper, Hülya, **İmanın Psikolojik Yapısı**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013.
- Altıntaş, Hayrani, **İnsan ve Psikoloji**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Altıntaş, Halil, Muzaffer Şahin, **Kur’ân-ı Kerim Meâli**, DİB Yayınları, Ankara 2002.
- Âlûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, **Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîmi ve’s-Seb’i’l-Mesânî**, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut ty.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin, “Tebşîr”, **DİA**, c. 40, TDV, Ankara 2011.
- Arslan, Gıyasettin, “Kur’ân-ı Kerîm’de “Tezyinu’l-Amel” Ya da Çirkini Güzel Görmek”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 14:1, 2009.
- Atar, Fahrettin, “Sulh”, **DİA**, c. 37, TDV, Ankara 2009.
- Ateş, Abdurrahman, **Kur’ân’da Huzur ve Sükûn**, Çıra Yayınları, İstanbul 2012.
- Ateş, Süleyman, “İhlâs”, **DİA**, c. 21, TDV, Ankara 2000.
- Attas, Muhammed Nakip, “İslâm’da Mutluluğun Anlamı ve Tecrübesi”, Çeviren: Şaban Ali Düzgün, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, sayı: 5/2, 2007.
- Aydar, Hidayet, “Kur’ân’da Geçen el-Hayâtu’d-Dünya Kavramı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 6, 2002.
- Aydın, Hayati, **Kur’ân’da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Aydın, Mehmet Akif, “Aile”, **DİA**, c. 2, TDV, Ankara 1989.
- Ayten, Ali, **Erdeme Dönüş-Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Bebek, Adil, “Felâh”, **DİA**, c. 12, TDV, Ankara 1995.
- Bebek, Adil, “Fevz”, **DİA**, c. 12, TDV, Ankara 1995.

- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, **Me'âlimu't-Tenzîl**, Tahkik: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma, Süleyman Müslim, Dâru Taybe, Riyad 1989.
- Beşer, Faruk, "Süslenme", **DİA**, c. 38, TDV, Ankara 2010.
- Beşer, Faruk, "Şehvet", **DİA**, c. 38, TDV, Ankara 2010.
- Beydâvî, Nâsiruddin Ebû Sa'îd Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirâzî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, (Hâşiyetü'l-Konevî içinde), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Bircan, Hasan Hüseyin, **İslam Felsefesinde Mutluluk**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Birişik, Abdulhamit, "Rahmet", **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007.
- Birişik, Abdülhamit, "Kur'ân", **DİA**, c. 26, TDV, Ankara 2002.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Âdem", **DİA**, c. 1, TDV, Ankara 1988.
- Bozkurt, Nebi, **Hadis'te Folklor-Eğlence**, MÜİF Vakfi Yayınları, İstanbul 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîh**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Bûtî, Muhammed Said Ramazan, **el-Hubbu fi'l-Kur'ân ve Devru'l-Hubbi fi Hayâti'l-İnsân**, Dâru'l-Fikr, Dimâşk 2009.
- Büyükdüvenci, Sabri, "Aristoteles'te Mutluluk Kavramı", **Felsefe Dünyası Dergisi**, sayı: 9, 1993.
- Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte 1.6**, Goldsoft Yazılım, Ankara 2012.
- Carrel, Alexis, **İnsan Denen Meçhul**, Çeviren: Ömer Durmaz, Hayat Yayınları, İstanbul 2003.
- Cemel, Hasan 'İzzüddîn, **Mahtûtatü'l-Cemel Mu'cem ve Tefsîr Luğavî**, el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, Mısır 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara 2007.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye**, Tahkik: Ahmed Abdulğafur Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1990.
- Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul 2012.
- Cilacı, Osman, "Dua", **DİA**, c. 9, TDV, Ankara 1994.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, **Mu'cemu't-Ta'rîfât**, Tahkik: Muhammed Siddîk el-Miñşâvî, Dâru'l-Fadîle, Kahire ty.

Çağmar, M. Edip, “Araplarda Dua ve Yaygın Olarak Kullanılan Duaların Belâğat Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 18, İzmir 2003.

Çağrııcı, Mustafa, “Adalet”, **DİA**, c. 1, TDV, Ankara 1988.

Çağrııcı, Mustafa, “Ahlâk”, **DİA**, c. 2, TDV, Ankara 1989.

Çağrııcı, Mustafa, “Dostluk”, **DİA**, c. 9, TDV, Ankara 1994.

Çağrııcı, Mustafa, “Hevâ”, **DİA**, c. 17, TDV, Ankara 1998.

Çağrııcı, Mustafa, “İhsan”, **DİA**, c. 21, TDV, Ankara 2000.

Çağrııcı, Mustafa, “İstikamet”, **DİA**, c. 23, TDV, Ankara 2001.

Çağrııcı, Mustafa, “Kader”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001.

Çağrııcı, Mustafa, “Kanaat”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001.

Çağrııcı, Mustafa, “Kardeşlik”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001.

Çağrııcı, Mustafa, “Merhaba”, **DİA**, c. 29, TDV, Ankara 2004.

Çağrııcı, Mustafa, “Merhamet”, **DİA**, c. 29, TDV, Ankara 2004.

Çağrııcı, Mustafa, “Minnet”, **DİA**, c. 30, TDV, Ankara 2005.

Çağrııcı, Mustafa, “Saadet”, **DİA**, c. 35, TDV, İstanbul 2008.

Çağrııcı, Mustafa, “Sabır”, **DİA**, c. 35, TDV, Ankara 2008.

Çağrııcı, Mustafa, “Sâlih”, **DİA**, c. 36, TDV, Ankara 2009.

Çağrııcı, Mustafa, “Siddîk”, **DİA**, c. 37, TDV, Ankara 2009.

Çağrııcı, Mustafa, “Sıdk”, **DİA**, c. 37, TDV, Ankara 2009.

Çağrııcı, Mustafa, “Şükür”, **DİA**, c. 39, TDV, Ankara 2010.

Çağrııcı, Mustafa, “Tevekkül”, **DİA**, c. 41, TDV, Ankara 2012.

Çağrııcı, Mustafa, “Yeis”, **DİA**, c. 43, TDV, Ankara 2013.

Çeken, Hüseyin, Taner Dalgın, Neşe Çakır, “Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri”, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, sayı: 2/2, 2012.

Çelebi, İlyas, “Gayb,” **DİA**, c. 13, TDV, Ankara 1996.

- Çelik, İbrahim, “İmam Gazâli’nin İhyâ-u Ulûmid’-d-Din Adlı Eserinde Tevbe Kavramına Yaklaşımı”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, sayı: 25/1, 2014.
- Çetinkaya, Bayram, Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri, (**Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2006.
- Dâmeğânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed, **el-Vücûh ve’n-Nezâir li-Elfâzi Kitâbillâhi’l-‘Azîz ve Me’ânihâ**, Tahkik: Fatma Yusuf el-Haymî, Mektebetü’l-Fârâbî, Dimaşk 1998.
- Demirci, Muhsin, **Kur’ân’ın Temel Konuları**, MÜİF Yayınları, İstanbul 2000.
- Demirci, Muhsin, **Tefsir Usûlü ve Tarihi**, MÜİF Yayınları, İstanbul 1998.
- Derrâz, Muhammed Abdullah, **Düstûru’l-Ahlâk fi’l-Kur’ân**, Müessetü’r-Risâle ve Dâru’l-Bühûsi’l-‘İlmiyye, yy. ty.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahim, **Hüccetüllâhi’l-Bâliğa**, Tahkik: es-Seyyid Sâbık, Dâru’l-Ceyl, Beyrut 2005.
- Doğan, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Pınar Yayınları, İstanbul 2005.
- Doğuç, Ertuğrul, “Yararlı İş (Salih Amel)”, **İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2008
- Duman, M. Zeki, **Adâb-ı Muâşeret**, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1989.
- Dumlu, Ömer, **Kur’ân’da Bazı Kavramlara Bakış**, Anadolu Yayınları, İzmir 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, **Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît**, Tahkik: Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed el-Mu‘avved, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebû Serî‘, Üsâme Sa‘d, **es-Sedâka min Menzûri ‘İlmi’n-Nefs**, ‘Âlemü’l-Ma‘rife, Kuveyt 1993.
- Ebû Zehra, Muhammed, **Zehratü’t-Tefâsîr**, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, yy. ty.
- Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-‘Îmâdî, **İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut ty.
- Ebu’l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, **el-Külliyât Mu‘cemun fi’l-Müstelehât ve-Fürûku’l-Lüğaviyye**, Tahkik: Adnan Derviş, Muhammed el-Masrî, Müessetü’r-Risâle, Beyrut 1998.

- Elmalı, Abdurrahman, “Kur’anî Çoğulculuk Temelinde Gayri Müslimlerle Dostluk”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 5, 1999.
- Erbaş, Ali, “Tûbâ”, **DİA**, c. 41, TDV, Ankara 2012.
- Erdem, Mehmet, “Salâtü’l-Havf”, **DİA**, c. 26, TDV, Ankara 2002.
- Erdem, Sargon, İbrahim Bayraktar, Nebi Bozkurt, “Bayram”, **DİA**, c. 5, TDV, Ankara 1992.
- Eryılmaz, Ali ve Hasan Atak, “Ailesiyle Yaşayan Yaşlılarda Mutluluk Modeli”, **Nöropsikiyatri Arşivi Dergisi**, sayı: 48, 2011.
- Esed, Muhammed, **Kur’ân Mesajı**, Çevirenler: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbü’l-Lüğa**, Tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, el-Müessetü’l-Mısriyyetü’l-‘Âmme, Mısır 1964.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan, **Risâletü’t-Tenbîh ‘alâ Sebîli’s-Se‘âde**, Tahkik: Sehbân Huleyfât, Menşûrâtü’l-Câmi‘ati’l-Ürdüniyye, Ammân 1987.
- Fazlur Rahman, **Ankara Konularıyla Kur’ân**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- Ferîd, Ahmed, **Tarîku’s-Se‘âde**, Mektebetü İbni Teymiye, Kahire 1999.
- Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyâd, **Me‘âni’l-Kur’ân**, Tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr, Ahmed Yusuf Necati, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, **Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitâbi’l-‘Azîz**, Tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr, Vizâretü’l-Evkâf, Kahire 1996.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, **el-Kamûsu’l-Muhît**, Tahkik: Muhammed Na‘îm el-‘İrksûsî, Müessetü’r-Risâle, Beyrut 2005.
- Fromm, Erich, **Erdem ve Mutluluk**, Çeviren: Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, yy. 1994.
- Fromm, Erich, **Sevme Sanatı**, Çeviren: Sevda Tunçay, Akış Yayınları, Ankara 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **İhyâu ‘Ulûmi’d-Dîn**, Dâru İbni Hazm, Beyrut 2005.
- Gazzâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, Çeviren: Ali Arslan, Merve Yayın Dağıtım, İstanbul ty.
- Goldziher, Ignaz, “Müslümanlarda Sekîne Kavramı”, Çeviren: Mehmed S. Hatiboğlu, **AÜİF Dergisi**, c. 26, Ankara ty.

- Gökberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.
- Gökçe, Cüneyt, “Berzah”, **DİA**, c. 5, TDV, Ankara 1992.
- Gülçür, Musa Kazım, **Kur’ân’da Karakter Eğitimi**, Işık Yayınları, İzmir 1994.
- Ğânim, Abdullah Muhammed, **es-Se’âde fi’l-Manzûri’l-İslamî**, Dâru İbni Hazm, Beyrut 2005.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydânî, **Me’âricü’t-Tefekkür ve Dekâiku’t-Tedebbür**, Dâru’l-Kalem, Dimaşk 2000.
- Hacak, Hasan, “Menfaat”, **DİA**, c. 29, TDV, Ankara 2004.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitâbu’l-‘Ayn**, Tahkik: Abdulhamid Hindavî, Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut 2003.
- Harman, Ömer Faruk, “Havvâ”, **DİA**, c. 16, TDV, Ankara 1997.
- Hasenat-4.0, **Kur’ân Araştırma Sistemi** (İnteraktif), Tasarım: Bahadır Çolak, 2007-2009.
- Havva, Saîd, **el-Esâsfi’t-Tefsîr**, Dâru’s-Selam, Kahire 1985.
- Hayes, Nicky, **Psikolojiyi Anlamak**, Çevirenler: Filiz Şar, Asiye Hekimoğlu, Optimist Yayınları, İstanbul 2011.
- Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, **Lübâbü’t-Te’vîl fî Me’âni’t-Tenzîl**, Tahkik: Abdüsslelam Muhammed Ali Şahin, Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut 2004.
- Herevî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Uremî, **Tefsîru Hedâiki’r-Revhi ve’r-Reyhân fî Revâbi’Ulûmi’l-Kur’ân**, Dâru Tavki’n-Necât, Beyrut 2001.
- Horozcu, Ümit, “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, **Milel ve Nihal Dergisi**, cilt: 7, sayı: 1, 2010.
- Hökekleli, Hayati, “Çocuk”, **DİA**, c. 8, TDV, Ankara 1993.
- Hökekleli, Hayati, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**, Dem-Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul 2008.
- Hüvvârî, Hûd b. Muhakkem, **Tefsîru Kitâbi’llâhi’l-‘Azîz**, Tahkik: İbn Said Şerîfî, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1990.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, ed-Dâru’t-Tûnusiyye, Tunus 1984.

- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhakk b. Ğâlib el-Endelüsî, **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz**, Tahkik: Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, **Cemheretü'l-Lüĝa**, Tahkik: Remzi Münir Ba'lebekkî, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Tahkik: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1997.
- İbn Ebî Zemenîn, Muhammed b. Abdillâh, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz**, Tahkik: Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire 2002.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, **Mu'cemu Mekayîsi'l-Luĝa**, Tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, yy. 1979.
- İbn Kayyim el-Cevzîyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Allah Sevgisi**, Çevirenler: İ. Emin Aktepe, Ahmet Akbaş, Polen Yayınları, İstanbul 2006.
- İbn Kayyim el-Cevzîyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Medâricu's-Sâlikîn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1999.
- İbn Kayyim el-Cevzîyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Şifâu'l-'Alîl fî Mesâili'l-Kadâi ve'l-Kaderi ve'l-Hikmeti ve't-Ta'lîl**, Tahkik: el-Hassânî Hasan Abdullâh, Dâru't-Türâs, Kahire ty.
- İbn Kayyim el-Cevzîyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **'Uddetü's-Sâbirîn ve Zahîratü's-Şâkirîn**, Tahkik: Ebî Üsâme Selim el-Hilâlî, Dâru İbni'l-Cevzî, Tanta 1990.
- İbn Kayyim el-Cevzîyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh**, Tahkik: Zâid b. Ahmed en-Nüşeyrî, Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, Cidde ty.
- İbn Kesîr, İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dimaşkî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Tahkik: Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşad vdğ., Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, **Kitâbu'l-Cerâsîm**, Tahkik: Muhammed Câsim el-Humeydî, Vizâretü's-Sekâfe, Dimaşk 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân**, Tahkik: es-Seyyid Ahmed Sakr, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire 1973.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, **Sünen**, Çaĝrı Yayınları, İstanbul 1992.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed, **Lisânu'l-'Arab**, Tahkik: Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ty.
- İbn Teymiye, Ahmed b. Abdilhalîm, **Ka'ide fi'l-Mehabbe**, el-Mektebü'l-İslâmî-Dâru İbni Hazm, Beyrut 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr**, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Saydu'l-Hâtır**, Tahkik: Üsâme Muhammed es-Seyyid, Müessetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1996.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed b. 'Ubeydillah, **el-Beyân fi Ğarîbi İ'râbi'l-Kur'ân**, Tahkik: Tâhâ Abdulhamid Tâhâ, el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, Mısır 1980.
- İslamoğlu, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'ân**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013.
- İzutsu, Toshihiko, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, Çeviren: Süleyman Ateş, AÜİF Yayınları, Ankara 1975.
- İzutsu, Toshihiko, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, Çeviren: Selâhattin Ayvaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- Kaddûra, Rehîfe Musa, Se'âdetü'l-İnsan fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, (**Yüksek Lisans Tezi**, Gazze İslam Üniversitesi, Usûlü'd-Dîn Fakültesi), Gazze 2009.
- Kademoğlu, Mahmud Rifat, "Saadet", **Şamil İslam Ansiklopedisi**, cilt: 7, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000.
- Kara, Elif, "Dinî ve Psikolojik Açından Bağışlayıcılığın Terapötik Değeri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı: 2/8, 2009.
- Kara, Ömer, **Kur'ân'da Metafizik Bir Âlem: Cennet**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.
- Karadâvî, Yusuf, **İman ve Hayat**, Çeviren: Abdülvehhab Öztürk, Nida Yayınları, İstanbul 2013.
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'ân Yolu**, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Kar'âvî, Süleyman b. Sâlih, **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1990.
- Karnî, Âiz, **Lâ Tehzen**, Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyad 2002.

- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Gülme Davranışıyla İlgili Ayetler Hakkında Psikolojik Bir Değerlendirme”, **Hikmet Yurdu Dergisi**, sayı: 2, 2008.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, **Kur’ân’da İman Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, **Kur’ân’da İnsan Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, **Kur’ân’da İnsan**, Nursan Yayınları, İstanbul ty.,
- Kasapoğlu, Abdurrahman, **Kur’ân’da Ahlâk Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Kasimî, Muhammed Cemâlüddin, **Mehâsinü’t-Te’vîl**, yey., yy. 1957.
- Kaya, Mahmut, “Kindî”, **DİA**, c. 26, TDV, İstanbul 2002.
- Kaya, Remzi, **Kur’ân’da Dostluk İlişkileri**, Ayışığı Kitapları, Çanakkale ty.
- Kayıklık, Hasan, “Kur’ân’da Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 1, 2001.
- Keskin, Ziya, İbn Miskeveyh’in Mutluluk Anlayışı, (**Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri 2011.
- Keşk, Abdulhamid, **Fî Rihâbi’t-Tefsîr**, el-Mektebü’l-Mısriyyü’l-Hadîs, yy. ty.
- Kırbıyık, Mustafa Erkan, “Mutluluk Ahlâkı”, **Fârâbî e-dergi**, sayı: 3, 2012.
- Kırca, Celal, “Kur’ân’da Sağlık”, **Diyanet Dergisi**, Cilt: 20, sayı: 4, 1984.
- Koca, Ferhat, “İbadet”, **DİA**, c. 19, TDV, Ankara 1999.
- Koçyiğit, Talât, **Kur’ân ve Hadiste Ru’yet Meselesi**, AÜİF Yayınları, Ankara 1974.
- Komisyon, **el-Mu‘cemu’l-Vesît**, Mektebetü’ş-Şürûki’ d-Düveliyye, Mısır 2004.
- Köksal, M. Asım, **Peygamberler Tarihi**, TDV Yayınları, Ankara 2011.
- Kula, H. M. Naci, “Hucurât Sûresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, **EKEV Akademi Dergisi**, c. 1, sayı: 2, 1998.
- Kurtubî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006.
- Kutluer, İlhan, “İlim”, **DİA**, c. 22, TDV, Ankara 2000.
- Kutluer, İlhan, “Lezzet”, **DİA**, c. 27, TDV, Ankara 2003.

- Kutub, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, Çeviren: Salih Uçan vdğ., Dünya Yayıncılık, İstanbul ty.
- Mâlik, Ebû Abdillâh b. Enes b. Mâlik, **Muvatta**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Marar, Ziyad, **Mutluluk Paradoksu**, Çeviren: Serpil Çağlayan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Masrî, Mahmûd, **Lâ Tehzen ve'btesim li'l-Hayât**, Mektebetü's-Safâ, Kahire 2007.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, Tahkik: Muhammed Kerim Râcih, Dâru İkra', Beyrut 1985.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, Tahkik: es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahim, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Mekkî, İbn Ebî Talib, **Tefsîru'l-Müşkil min Ğarîbi'l-Kur'ân**, Tahkik: Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1985.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, **Tefsîru'l-Merâğî**, Şeriketü Mektebetü ve Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1946.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, **el-İhtiyâr li-Ta'lîlî'l-Muhtâr**, Tahkik: Beşşâr Bekrî, Dâru Kubbâ, Dimaşk 2004.
- Mukatil, Ebu'l-Hasan b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Tahkik: Hâtim Salih ed-Dâmin, Merkezü Cum'a el-Mâcid, Dubâi 2006.
- Mukatil, Ebu'l-Hasan b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **Tefsîru Mukatil b. Süleyman**, Tahkik: Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Muççalı, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Mutlak, Abdulmuhsin b. Ali, **el-Hayâtü't-Tayyibe ev Kamûsu's-Se'âde fi'l-İslâm**, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 2009.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Hacâc el-Kuşeyrî, **Sahih**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Necâtî, Muhammed Osman, **el-Kur'ân ve 'İlmü'n-Nefs**, Dâru's-Şurûk, Kahire 2001.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahman, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl**, Tahkik: Yusuf Ali Büdeyvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.
- Nisâbü'rî, Mahmûd b. Ebi'l-Hasen b. el-Hüseyn, **Îcâzu'l-Beyân 'an Me'âni'l-Kur'ân**, Tahkik: Ali b. Süleyman el-Abîd, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1997.
- Nursî, Bediüzzaman Said, **İman ve Küfür Muvazeneleri**, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Nursî, Bediüzzaman Said, **Lem'alar**, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Nursî, Bediüzzaman Said, **Sözler**, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Ocak, Metin, **Kur'ân'da İhsan ve Muhsin Kavramları**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999.
- Okcu, Abdulmecit, "Kur'ân'da Renkler", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 28, Erzurum 2007.
- Okumuş, Mesut, "Kur'ân ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış", **Diyanet İlmî Dergi**, cilt: 46, sayı: 1, 2010.
- Öngören, Reşat, "Zikir", **DİA**, c. 44, TDV, Ankara 2013.
- Önkâl, Ahmet, "Beşîr", **DİA**, c. 5, TDV, Ankara 1992.
- Özek, Ali, Hayrettin Karaman, İ. Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, **Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali**, Kral Fehd Mushaf Basım Kurumu, Medine 1992.
- Özerverli, M. Sait, "Mebde ve Meâd", **DİA**, c. 28, TDV, Ankara 2003.
- Özgen, Mehmet Kasım, Fârâbî'nin Mutluluk Anlayışı, (**Doktora Tezi**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri 2005.
- Öztürk, Mustafa, "Kur'ân'ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı: 16, 2006.
- Parladır, Selahattin, "Dua", **DİA**, c. 9, TDV, Ankara 1994.
- Pazarbaşı, Erdoğan, **Kur'ân ve Medeniyet**, Pınar Yayınları, İstanbul 1996.
- Râğıb, Ebû'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfehânî, **Kitâbu'z-Zerî'a ilâ Mekârimi's-Şerî'a**, Tahkik: Ebu'l-Yezîd Ebû Zeyd el-Acemî, Dâru's-Selâm, Kahire 2007.
- Râğıb, Ebû'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfehânî, **Mu'cemu Müfredâti Elfâzi'l-Kur'ân**, Tahkik: İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

- Râğıb, Ebû'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfehânî, **Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Se'âdeteyn**, Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1983.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed, **Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut 1981.
- Sayar, Kemal, **Psikolojiye Giriş**, Dem-Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Sayar, Kemal, **Ruh Hali**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Saygılı, Sefa, **Mutluluk Elimizde**, Türdav Yayınları, İstanbul 2001.
- Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd el-Mâlikî, **el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Tahkik: Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed el-Mu'avved, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1997.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, **Bahru'l-'Ulûm**, Tahkik: Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed el-Mu'avved, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim, **'Umdetü'l-Huffaz fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz**, Tahkik: Muhammed Bâsil, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", **DİA**, c. 22, TDV, Ankara 2000.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, **Tefsîru'l-Celâleyn**, Dâru İbni Kesîr, Dimaşk 1999.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, **ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezü Hicr li'l-Bühûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, Kahire 2003.
- Sümertaş, Burhan, Kur'ân-ı Kerîm'de Sıdk Kavramı, (**Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2009.
- Şahin, M. Süreyya, "Cennet", **DİA**, c. 7, TDV, Ankara 1993.
- Şa'râvî, Muhammed, **Tefsîru's-Şa'râvî**, yey., Kahire 1991.
- Şentürk, Lütfî, Seyfettin Yazıcı, **İslam İlmihali**, DİB, Ankara 2010.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethu'l-Kadîr**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.
- Şeyhânî, Semîr, **Sebîlüke ile's-Se'âdeti ve'n-Necâh**, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, yy. 1986.
- Şimşek, Sait, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Esra Yayınları, İstanbul 1997.

- Şubber, Abdullah, “Kendini Yetiştirmede İlk Adım Tövbe”, **Misbah Dergisi**, sayı: 7-8, 2014.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Câmi‘u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân**, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hier, Kahire 2001.
- Tarhan, Nevzat, **İnanç Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Tarhan, Nevzat, **Kendinizle Barışık Olmak**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Tarhan, Nevzat, **Mutluluk Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Taş, Oktay, İbni Sinâ’nın Ahlâk Felsefesinde Mutluluk, (**Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2006.
- Tehânevî, Muhammed Ali, **Keşşâfu İstilâhâti’l-Fünûni ve’l-‘Ulûm**, Tahkik: Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Toksarı, Ali, “Emanet”, **DİA**, c. 11, TDV, Ankara 1995.
- Topaloğlu, Bekir, “Hûri”, **DİA**, c. 18, TDV, Ankara 1998.
- Topaloğlu, Bekir, “Ahiret”, **DİA**, c. 1, TDV, Ankara 1988.
- Topaloğlu, Bekir, “Bâsit”, **DİA**, c. 5, TDV, Ankara 1992.
- Topaloğlu, Bekir, “Cennet”, **DİA**, c. 7, TDV, Ankara 1993.
- Topaloğlu, Bekir, “Kâbız”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001.
- Topaloğlu, Bekir, “Kıyamet”, **DİA**, c. 25, TDV, Ankara 2002.
- Topaloğlu, Bekir, “Ölüm”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007.
- Topaloğlu, Bekir, “Raûf”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007.
- Topaloğlu, Bekir, “Selam”, **DİA**, c. 36, TDV, Ankara 2009.
- Topaloğlu, Bekir, “Tevbe”, **DİA**, c. 41, TDV, Ankara 2012.
- Topaloğlu, Bekir, “Vedûd”, **DİA**, c. 42, TDV, Ankara 2012.
- Toprak, Süleyman, “Haşır”, **DİA**, c. 16, TDV, Ankara 1997.
- Turgay, Nurettin, “Kur’ân’da Mütref Kavramı”, **Bilimname**, sayı: 12, 2007/1.
- Turgay, Nurettin, **Kur’ân ve Mutlu Hayat**, Vural Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Türer, Celal, “Kınalızâde’de Mutluluk”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, sayı: 30, 1999/2.

- Türkben, Yaşar, “Descartes’in Ahlâk ve Mutluluk Anlayışı”, **Hikmet Yurdu Dergisi**, sayı: 5, 2010.
- Uludağ, Süleyman, “Amel”, **DİA**, c. 3, TDV, Ankara 1991.
- Uludağ, Süleyman, “Dünya”, **DİA**, c. 10, TDV, Ankara 1994.
- Uludağ, Süleyman, “Kabz”, **DİA**, c. 24, TDV, Ankara 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Muhabbet”, **DİA**, c. 30, TDV, Ankara 2005.
- Uludağ, Süleyman, “Rağbet ve Rehbet”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007.
- Uludağ, Süleyman, “Recâ”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007.
- Uludağ, Süleyman, “Rıza”, **DİA**, c. 35, TDV, Ankara 2008.
- Uludağ, Süleyman, “Takva”, **DİA**, c. 39, TDV, Ankara 2010.
- Uludağ, Süleyman, “Marifet”, **DİA**, c. 28, TDV, Ankara 2003.
- ‘Umer, Nâsır, **Hayal İle Gerçek Arasında Mutluluk**, Çeviren: Ömer Temizel, Guraba Yayınları, İstanbul 2005.
- Ünal, Ali, **Kur’ân’da Temel Kavramlar**, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.
- Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nîsâburî, **el-Vesît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd**, Tahkik: Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed el-Mu‘avved vdğ., Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1994.
- Wensinck, A.J., “Saâdet”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, c. 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul ty.
- Wensinck, A.J., **el-Mu’cemu’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1988.
- Yâlcin, Mikdâd, **Tarîku’s-Se‘âde**, yey., Riyad 1987.
- Yaman, Ahmet, “Sulh”, **DİA**, c. 37, TDV, Ankara 2009.
- Yavuz, Şevket, “Ved”, **DİA**, c. 42, TDV, Ankara 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Ba’s”, **DİA**, c. 5, TDV, Ankara 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest”, **DİA**, c. 6, TDV, Ankara 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber”, **DİA**, c. 34, TDV, Ankara 2007.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

- Yeniterzi, Emine, “Tövbe Atına Binmek veya Mesnevî’de Tövbe Etmeye Dair”, **Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu**, Bildiriler-2, Şanlıurfa 2007.
- Yerinde, Âdem, “Şifâ”, **DİA**, c. 39, TDV, Ankara 2010.
- Yerinde, Âdem, “Tayyib”, **DİA**, c. 40, TDV, Ankara 2011.
- Yeşilyurt, Temel, “Rü’yetullah”, **DİA**, c. 35, TDV, Ankara 2008.
- Yıldız, Hasan, Kur’ân’da Mutluluk, (**Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1997.
- Yılmaz, Hüseyin, “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 14/1, 2010.
- Yurdagür, Metin, “Tesbih”, **DİA**, c. 40, TDV, Ankara 2011.
- Zebîdî, Muhibbuddin Ebu’l-Feyz Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vâsîtî, **Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kamûs**, Tahkik: Abdülkerim el-Ğarbâvî, Abdüssettar Ahmed vdğ., Kuveyt, Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt, Kuveyt 1965.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Seriyy, **Me‘âni’l-Kur’ân ve İ‘râbuh**, Tahkik: Abdülcelil Abduh Şelebî, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1988.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, **Esâsu’l-Belâğa**, Tahkik: Muhammed Bâsil, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1998.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, **Tefsîru’l-Keşşâf ‘an Hakaiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekavîl fî Vücûhi’t-Te’vîl**, Tahkik: Halil Me’ mûn, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut 2002.
- Zeyn, Semîh Âtîf, **‘İlmü’n-Nefs Ma‘rifetü’n-Nefsi’l-İnsaniyye fî’l-Kitabi ve’s-Sünne**, Dâru’l-Kitâbi’l-Lübnânî, Beyrut 1991.
- Zülaloğlu, Fevzi, **Kur’ân’da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri**, Ekin Yayınları, İstanbul 2005.